VASI SZEMLE

Főszerkesztő:

PÁVEL ÁGOSTON dr.

Szerkesztőbizottság:

Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr.,
Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr.,
Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla.

V. ÉVF. SZOMBATHELY 1938.

301521

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1938. évi 2274. sz.

Fol. 334.

V. 1-2

VASI SZEMLE

1 · 9 · 3 · 8

VASI SZEMLE

V. ÉVF. ---- SZOMBATHELY, 1938. FEBRUÁR 1. ---- 1—2. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: **Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben.** (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) pengő. **Bolti ár:** évi 6.—, illetőleg jogi személyek esetében 8.— pengő. **Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088 számú csekkszámlájára (Folia jelzéssel!).** Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért **a szerző felelős.** Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5. **Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5—7.**

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **PÁVEL ÁGOSTON DR.**

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla. — A címlapot **Vass Béla,** a rovatillusztrációkat **Andor Lóránd** rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK:

Jánosházán: **Makkos Lajos** polg. isk. igazgató; — Körmenden: **Kevey István dr.** főszolgabíró; — Kőszegen: **Szegi Ödön dr.** tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: **Szenttamási Babos Lajos** körjegyző; — Vasvárott: **Kolbay Ödön** polg. isk. igazgató.

o

TARTALOM.

RÖG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE.

Birkás Géza dr.: A francia nyelvtanítás első nyomai Pécsett és Szombathelyen --- 3
Dex Ferenc: A kőszegi Szent Jakab-templom újonnan felfedezett freskóinak helyreállítása --- 8
Géfin Gyula dr.: A csornai premontrei kanonokrend székháza --- 13
Kolosváry Gábor dr.: A balatonaligai őskori neolith telep --- 19
Borbély Andor dr.: Régi térképeink adatai Szombathely helytörténetéhez 30
Polány István: Nyugatmagyarország néprajzi története: a XV. századtól 1715-ig --- 38
Marék Antal dr.: Dunántúli lírikusok: V. --- 50
Tóth János: Így épít a vasi nép --- 56

(Folyt. a boríték 3. oldalán).

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI. **MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.**

Móczár László dr.: Adatok a Kőszegi-hegység hártyásszárnyú faunájához ___ 72

ASZTAG. **TRISTE.**

Thirring G.-né Waisbecker Irén: Családtörténeteink ___ 87
Országh László dr.: A kuruzsló gulyás, vagy ménkü a csizmaszárban 88
Sz. Babos Lajos: Két régi ház Csehiben ___ 89

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Csaba József: Körmendvidéki betlehemes játék ___ 92
Krausz Miklós: Somogyi tájszók ___ 95

ŐRSÉG. **WACHT.**

1. Szépirodalom.

Bárdosi Németh János: Ivan Cankar magyarul ___ 101
Pavel Ágoston dr.: Fábián Gyula: Hej, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédj! 103
Toronyi István: Székely László: Paca Pali vitézi tettei. ___ 103
— *S.* —: Széljegyzetek Missuray-Krug Lajos könyvein ___ 104
Merényi Oszkár dr.: Takáts Gyula: Kakuk a dombon ___ 105
Bárdosi Németh János: Toronyi István: Égnek az asztagok ___ 106

2. Szakirodalom.

Hegedüs Ferenc: Bárdosi Németh János: Élet és irodalom ___ 106
Dömötör Sándor dr.: Illyés Gyula: Petőfi ___ 107
Winkler József dr.: Johannes Jörgensen: A lelki élet magaslatain ___ 107
M. F. dr.: Pálos Károly dr.: Szociális igazságot! ___ 108
V. A.: Romhányi Károly: A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században ___ 108
Schlosser József: Thirring Gusztáv dr.: Magyar László élete és tudományos működése ___ 110
Alpár Aquinata: Werner Alajos dr.: Éneklő egyház ___ 110

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

Bakos Tibor: Tunner Károly dr. ___ 111
P. A. dr.: Magyar László... Évi négy számot... ___ 112

Következő számunk
1938. május 1-én jelenik meg.

A francia nyelvtanítás első nyomai Pécsett és Szombathelyen.

Írta: BIRKÁS GÉZA dr.

A XVIII. század a francia nyelv történetének virágkora. Ebben a században a francia nyelv megtöri a latin egyeduralmát, s Európa román, germán és részben szláv népeinél is nemcsak a fejedelmi udvarok s a felsőbb társadalmi osztályok társalgási nyelvévé lesz, hanem a diplomácia, tudományos élet és a tanítás terén is nagy jelentőségre tesz szert, és Európa nagy részének nemzetközi nyelvévé lesz.

Magyarországon a XVIII. században még erősen latin világ járta. A nálunk megforduló külföldi utazók meglepetve tapasztalják, hogy nemcsak papjaink és nemes uraink beszélik folyékonyan e nyelvet, hanem hogy a polgárság, sőt a köznép körében is akadnak latinul tudó egyének. Egyéb sokféle szerepén kívül a latin nyelv volt az összekötő kapocs, amely hazánk különböző fajú és anyanyelvű, nemzeti és nyelvi öntudatra még nem ébredt lakosait összefűzte, egymással való érintkezésüket lehetővé tette.

A latin nyelv szinte kizáró uralma ellenére vannak adataink arra nézve, hogy a XVIII. században, különösen annak második felében, nálunk is voltak már franciául tudó és tanuló emberek. Ekkor írják az első magyarországi francia nyelvkönyveket, s ekkor kezdik a katolikus és protestáns iskolákban a francia nyelvet tanítani.

A külföldön, németországi, svájci, hollandiai, olaszországi egyetemeken tanuló magyarok közül sokan térnek vissza a francia nyelv ismeretével, főuraink gyermekeik mellé gyakran vesznek francia házitanítókat, városainkban pedig francia nyelvmesterek telepednek le, akiknek útján a francia nyelv ismerete polgárságunk körében is kezd terjedni.[1]

Hogy a francia nyelvnek nálunk is milyen nagy volt a tekintélye és presztizse, erre nézve XVIII. századi magyar könyvekből és folyóiratokból a nyilatkozatok egész sorát idéz-

[1] Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon, Bpest, 1920.

hetnők. A Magyar Hírmondó 1791-i évfolyamában például azt olvassuk, hogy a francia nyelv „nyájas, de egyszersmind nemes és felséges, víg és mosolygó még a komor matériákban is, de mindenkor bőltseséggel van megelegyittetve az ő enyelgése. Egy szóval a Tudományoknak s tisztességes Mesterségeknek mintegy anyai nyelvek ez... A német nyelv igen kemény, és nemtsak azoknak torkokat nyuzza, akik azt beszélik, hanem azoknak füleiket is, akik azt hallgatják... Végezetre, a mi a Frantzia Nyelvnek örökös dicsőségére szolgál, ez az, hogy mindenütt beszélik azt; közönséges az Spanyol Országban, Angliában és Olasz Országban: ez a Királyi Udvarokban bé-vett uralkodó nyelv".

A francia nyelvtanítás magyar úttörői sorában első helyen Tzinke Ferenc (1761—1835) érdemel figyelmet, aki Révai Miklós halála után 1808-tól 1830-ig a „tudományok kir. pesti universzitásánál" a magyar nyelv és irodalom, majd a tiszti írásmód tanszékét töltötte be. Előzően három dunántúli városban tanárkodott, és pedig Pécsett, Szombathelyen és Sopronban. 1785-ben, huszonnégy éves korában a pécsi középiskolánál mint helyettes tanár kezdte meg tanári működését, és négy évig tanított ebben az intézetben. Pécsi francia nyelvtanítói működésének emléke a következő füzet: *A magyar nyelv' ditsirete egy ódában. Irta Tzinke Ferentz a' szép Tudományoknak és a' Frantzia Nyelvnek rendenkivülvaló Királyi Tanitója. 1789. Az Apostolok' és a' Deákok' oszlásakor Pétsett. Engel Jánosnál.* A nyolcadrétalakú nyolclapos füzet egy 20 versszakos ódát tartalmaz, melyet a szerző ama „magyar ifiaknak" ajánl, „a' kik frantzia Letzkéket hallottak". Ez a dagályos, helyenként homályos, gyarló versezet a magyar nyelv védelme akar lenni. A szerző benne egy franciát szerepeltet, aki ócsárolja a magyar nyelvet, „a' mit a' Hertzegek Tsászárok és Pápák nevérül sem tudhatnak". „Szép a' Magyar Nyelv", írja a lelkes fiatal tanár, „Mestere a' nemes Természet", „hatalmas energyia" van benne, eljön majd az ideje, amikor „Anglus, Frantzia, Szász, Olasz, bámulva temjényez" majd neki. Ez a naiv költemény jellegzetes terméke a kilencvenes évek hazafias felbuzdulásának, amely az elhanyagolt magyar nyelvnek ápolását is felvette programjába. Ez után az óda után azoknak a tanulóknak névsora következik, akik az 1788—89. tanévben Pécsett franciául tanultak. Ilyenek voltak a kir. Akadémiából 15-en, és pedig három jurátus, 12 philosophus, a kir. „főiskolákból" 6-an: 4 humanista és 2 grammatista, végül ketten a „nemzeti iskolákból", tehát összesen 23-an. A tanulók túlnyomóan német vagy szláv nevű, Pécsett és környékén ma is virágzó családok sarjai voltak, így például a Dőryek nem kevesebb mint négy tanulóval vannak képviselve. Minden tanuló neve mellett az is fel van tüntetve, hogy az illető hány hónapig járt francia órákra. Csak kevesen voltak olyanok, akik 8—9 hónapig tanultak, némelyek csak néhány hónapig jártak el az órákra, azután kimaradtak. A franciául

tanuló ifjak az akkori szokás szerint jutalmul kapták a verset, amelyet szerzője valószínűleg az évzáró ünnepélyen, „az Apostolok' és a' Deákok' oszlásakor" szavalt el.

A fenti adatok Tzinke pécsi tanárkodásának utolsó esztendejére esnek.[2] Hogy az előző években tanított-e franciául, arra nézve nincsen adatunk; valószínű, hogy nem. Az 1789. tanév elején Szombathelyre helyezték át az első grammatikai osztály tanárául; ugyane tanév végén a második grammatikai osztály tanárává lép elő, míg azután 1793 május havában áthelyezik Sopronba.

Szombathelyen Tzinke folytatta francia tanítói tevékenységét. Erről tanuskodik a következő nyomtatvány: *A' Szombathelyi Frantzia Oskola halgatóji* 1791. E mű szerepel a budapesti Széchenyi-könyvtár 1803-i jegyzékében, azonban sem ott, sem egyéb budapesti és vidéki könyvtárban nem tudtam nyomára akadni. Tzinke szombathelyi „Frantzia Oskolájára" vonatkozóan azonban vannak egyéb adataink. Ilyen pld. egy beiratkozási hirdetmény, amely a szombathelyi püspöki könyvtárban maradt fenn, s amelynek érdekes szövege a következő:

LINGUA GALLICA.

Tradetur per me pro Classibus Humanitatis et Tertio Grammatices anno, in Schola Poeseos

Diebus Dominicis post Divina, unam horam
Diebus Jovis ab hora 9 na. duas horas.

Pauperibus, at bonis Studiosis, patet aditus gratis; habentiores exiguum solvent honorarium. Pro commendatione linguae huius satis est dicere, eam adpellari vulgo a u l i c a m, quippe quae, propagata per omnes mundi partes, floret inter Nobilissimos Nationis cuiusque, familiaris omnibus fere Principum aulis.

Quod meam in hac lingua dexteritatem concernit, id unum commemoro, me ex eadam iam ad Academiam Regiam Quinque-Ecclesiensem sub auspiciis Supremi nostri Scholarum Directoris tam pro Classibus Humanioribus, quam etiam Auditoribus Philosophiae et Jurium publicas pariter praelectiones dedisse.

Erit hoc certe honori Gymnasio nostro, tantoque maiori bonis Patriotis solatio, quo plures ad eam discendam sese resolverint. Nomina discentium cum fine anni Scholastici honoris gratia imprimentur. Dabam Sabariae 1790.

Franciscus Tzinke Prof. Poeseos
Regius Ord. m. p.

[2] A pécsi gimnázium történetében (szerz. Kis Albin, Pécs, 1914) az intézet volt tanárainak sorában Tzinke nem szerepel. Ő Pécsett abban a zavaros, átmeneti időszakban tanárkodott, mely a jezsuitáknak az intézetből való távozása és a ciszterciták letelepedése közé esik. Ez időben egyháziak és világiak vegyesen tanítottak az intézetben és a működésükre vonatkozó adatok meglehetősen fogyatékosak.

N. B. Auditores Linguae Gallicae Florenum duntaxat solvent menstruatim, licet ab advenis Linguae Magistris aureus pro 16 lectionibus exigatur.

E hirdetmény szerint Tzinke a szombathelyi gimnáziumban heti 3 órában tanította a franciát és pedig vasárnaponként egy, csütörtökönként pedig két órát adott e nyelvből. A francia nyelv tanulását azért ajánlja a tanulóknak, mert az lingua „aulica", vagyis udvari nyelv, amely a világ minden részében el van terjedve, amely a fejedelmi udvarokban és az előkelő körökben általában használatos. Hivatkozik azután arra, hogy főigazgatói engedéllyel e nyelvet a pécsi kir. Akadémián is már tanította, és pedig nemcsak a humanista osztályokban, hanem bölcsészet- és joghallgatóknak is. Igéri, hogy a tanulók neveit az iskolaév végén kitüntetésképp ki fogja nyomtatni. A tanulóktól havi egy forintot kér tandíj gyanánt, ami szerinte nem nagy összeg, mert idegen nyelvmesterek 16 óráért egy aranyat fizettetnek. Szegény sorsú, szorgalmas tanulók díjtalanul vehetnek részt a francia órákon.

Ez a hirdetmény, mint Tóth István szombathelyi káplán Szily János püspökhöz intézett és 1790. nov. 14-éről keltezett levelének melléklete maradt fenn. Ebben a levélben a következő sorok olvashatók:

Advolutam isthic schedulam, quam his diebus Professor Poeseos D. Tzinke in gratiam eorum, qui linguam gallicam discere vellent publicae luci dedit, finem in eum humillime submittendum esse duxi, ut Illustritas Vestra me gratiose informare dignetur, an non etiam Franciscus Illési, et Georgius Nitzki Illustritatis Vestrae Nepotes praedictam linguam gallicam discere, atque adeo praelectiones ex eadem lingua per Professorem servandas adire possint, ac audiant.

E levélből az tűnik ki, hogy Tóth István Pozsonyban tartózkodó püspökének Tzinke hirdetményét mellékelve megküldötte, és értesítését kéri arra nézve, hogy vajjon két unokaöccse: Illési Ferenc és Nitzki György ne vegyen-e részt a szóbanforgó francia tanfolyamon.

Szily püspök nov. hó 23-áról keltezett válaszában az említett ügyben ezt írja Tóthnak:

Ut juxta communicatam mecum schedam Domini Professoris Poeseos Francisci Tzinke duo Nepotes mei Franciscus Illési, et Georgius Nitzki linguam gallicam discere queant, plane non sum contrarius, libros, quos Dominus Professor pro condiscenda hac lingua necessarios judicaverit, Praetitulata Dominatio Vestra iis comparet.[3]

A püspök tehát készséggel beleegyezik abba, hogy unokaöccsei franciául tanuljanak, és megbízza Tóthot, hogy részükre

[3] E levelek másolatát főtiszt. dr. Géfin Gyula úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

szerezze meg azokat a könyveket, melyeket a tanár szükségesnek fog vélni.

Hogy azután Sopronban és Budapesten foglalkozott-e Tzinke a francia nyelv tanításával, arra nézve nincsen adatunk. A francia nyelv és irodalom iránti későbbi érdeklődésének bizonysága az, hogy lefordította magyarra és kiadta Fénelon *Dialogues des Morts* c. munkáját.[4]

Hogy vajjon miféle tankönyvek voltak azok, melyekből Tzinke Pécsett és Szombathelyen növendékeit taníthatta, erre vonatkozólag is következtethetünk. Valószínűleg Thomas János soproni francia nyelvmesternek 1763-ban megjelent *Nouvelle Grammaire françoise* c. francia-magyar nyelvtanát vagy Voisard 1778-ban Budán megjelent *Elementa linguae gallicae* c. francia-latin nyelvtanát használhatta tankönyvül. Módszeréről sem tudunk semmit, valószínű, hogy ő is az akkor általános grammatikai módszerrel tanított. E korban ugyanis a nyelvtan volt a tanítás központja és célja, minthogy általános volt az a téves felfogás, hogy, aki valamely nyelvnek szabályokba foglalt, rendszeres nyelvtanát megtanulja, az már tudja is az illető nyelvet. Ez volt a már említett Thomas, soproni nyelvmester (gallicae linguae cultor et magister) véleménye is, aki nagyon meg lehetett elégedve a maga munkájával, mert az a véleménye róla, hogy az „legjobb a világon", s belőle a magyar ember egy év alatt jobban megtanulhat franciául, „mint sem ha hat esztendős korától fogva, tizenkét esztendős koráig mindenkor egy francia nyelvet tanító Mademoiselle körül lakott volna, és tőle franczia szónál egyebet nem hallott volna". „Pattogjanak ámbár a rágalmazók, — folytatja — akik örökké csak azt koholják, hogy a mindennapi tsupán hallás által való gyakorlás jobb volna, mint a regulák szerént való tanulás" (126. l.). Voltak tehát már ebben az időben is „rágalmazók", akik kétségbevonták a nyelvtan egyedül üdvözítő voltát,[5] de mégis több mint száz esztendőnek kellett elkövetkeznie, hogy a nyelvtanítás e módja hitelét veszítse, és sok kísérletezés után a régi, egyoldalú grammatizáló módszer helyébe a mai gyakorlati, inductiv, társalgáson és szemléltetésen alapuló, eredményesebb módszer lépjen.

*

GÉZA BIRKÁS: *Les premières traces de l'enseignement de la langue française à Pécs et à Szombathely.*

L'auteur de cet article étudie l'activité de *François Tzinke*, un des précurseurs de l'enseignement de la langue française en Hongrie, qui, avant d'être nommé professeur de langue et de littérature hongroises à l'Université de Budapest, fut professeur de lycée à Pécs et à Szombathely. Dans ces deux villes il fit entre 1788 et 1791 des cours de français sur lesquels deux opuscules de l'auteur, le premier publié en 1789 à Pécs, le second en 1791 à Szombathely, et quelques documents de la Bibliothèque épiscopale de Szombathely édités par l'auteur, donnent des renseignements.

[4] Nagy emberek beszélgetései az Elisium mezején. Írta franczia érsek Fénelon. Ford. Buda. 1816.

[5] Lakatos Géza: A francia nyelvtanítás multja hazánkban. Bpest, 1934.

A kőszegi Szent Jakab-templom újonnan felfedezett freskóinak helyreállítása.

Írta: DEX FERENC (Esztergom).

A kőszegi Szt. Jakab-templom egyike ama kevés XV. századbeli templomainknak, mely még ma is aránylag érintetlenül őrizte meg eredeti gotikus jellegét. Története ugyancsak viszontagságos. A templomot az 1400-as évek elején Gara nádor építtette minden valószínűség szerint a régi árpádkori templom romjaira.[1] Tíz esetben pusztított tűzvész benne. Mint a városban lévő egyetlen istenháza, plébániatemplomul szolgált. A reformáció térhódításakor a protestánsok elfoglalták, majd I. Lipót visszaszolgáltatta a katolikusoknak. 1675-ben jezsuiták kapják meg, akik homlokzatát átépítik és az oldalhajókba barokk oltárfülkéket vágnak. Utánuk rövid ideig a kegyesrendieké, akik 1807-ben renoválják, majd 1815-től máig a bencésrendé.

A templomot legutóbb 1932-ben festették újra. E munka folyamán helyenkint falfestésre bukkantak. Azonban azt újra átfestették, kivéve a templom hajójának középső ívmezejében ma is látható hatalmas fejet és a jobboldali hajó falán már ismert freskótöredéket.

A nyár folyamán a rend elhatározta a főoltár és a jobboldali mellékoltár (Szűz Mária-oltár) renoválását. Ez utóbbi elbontásakor az oltárkép magasságában sikerült Maitz Andor építésznek óvatos munkával a többszörös mészréteg alól majdnem teljesen ép Madonna-fejet kifejtenie. Az értékes leletet a rend igazgatója, dr. Saly Arnulf azonnal jelentette a Műemlékek Országos Bizottságának, melynek megbízásából dr. Szentiványi Gyula főtitkár a helyszínre utazott. Véleményezése alapján a Műemlékek Országos Bizottsága elhatározta a freskó azonnali restaurálását.

Mikor e megbizatással Kőszegre érkeztem, a Palástos Madonnát ábrázoló freskó legnagyobb részéről már nagyjából lehántották a mészréteget — sajnos — hozzá nem értő, avatatlan kezek. Ennél a „munkánál" — helybeliek állítása szerint — a freskónak jórésze végérvényesen „letisztíttatott", holott mindent meg lehetett volna menteni.

A munkát a faltól elvált és lehullással fenyegető részek ideiglenes rögzítésével kezdtük. Azután nekifogtunk a további, immáron óvatos és négyzetcentiméterről-négyzetcentiméterre haladó kibontásnak. Ez a munka a restaurálás legizgalmasabb szakasza. A bontó szerszámok alatt fel-feltűnik egy-egy finom arcél, egy mozdulatában megrögzített kéz, egy mondatszalag, egy ruharedő stb. Még értelmetlenül, még titkolva az összefüggéseket. Sajátságos láz ejti meg a keresőt s a munkát nem

[1] A Jurisich-emléktábla elhelyezésénél, melyet a mostani helyreállítás tett szükségessé, XII—XIII. századbeli felszentelési keresztet találtunk, mely fenti feltevésünk bizonyságának látszik.

lehet abbahagyni, míg ki nem erőszakoltuk a századok óta rejtőző képnek utolsó titkát is. Óráról órára értelmesebbé, teljesebbé válik a kép, mígnem végre előttünk áll a Palástos Mária közel kétméteres alakja. Fején koronás fehér főkötő, fekete glóriával. Arca finom szürkékből mintázva, piros ajkán a gotikára annyira jellemző misztikus mosoly. Ruhája vörös-barna, zöld keresztekkel díszítve. Válláról fekete, hermelines palást omlik le. Karjait kitárja s palástja alatt nyujt menedéket a

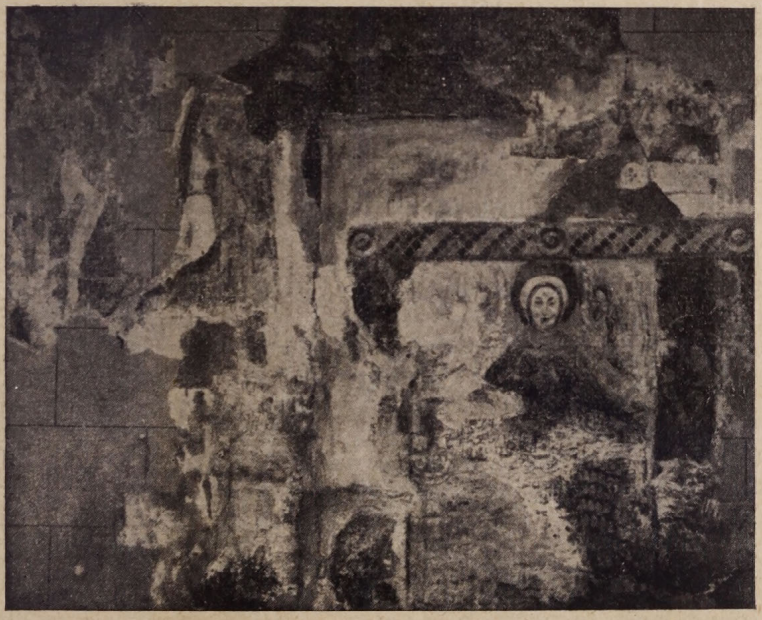

A falképek a helyreállítás megkezdése előtt. — Foto: Babai.
Prima del restauro.

hozzá özönlő bűnösöknek. Jobbról imádkozó egyházi és világi férfiak, balról imádkozó nők lehettek. Erre utal az a megmaradt néhány női fej, melyet a lehullott részek közt sikerült megtalálnunk. A Madonna vállainál adoráló angyalok, jobb és baloldalon pedig, gotikus fülkében, fekete háttér előtt két női szent. A jobboldali Szent Borbála királyi koronával szőke fürtjein, jobbjában ostyát, baljában pedig tornyocskát tart. A baloldali minden bizonnyal magyarországi Szent Erzsébet volt. Sajnos csak ruhájának alsó szegélye és kenyeret tartó bal kezének töredéke maradt meg. A hiányzó részeken mindenütt a freskó alatti első zöldszínű réteg látszott primitív felszentelési keresztekkel.

A kutatás láza azonban tovább vitt s a gotikus fal, milimétterről miliméterre haladva, feltárta ékességét, méhében rejtőző százados titkát. Így bontakozott ki a Madonna kép fölött

a Háromkirályok naivságában megindító képe és baloldalt Szent Kristófnak közel hatméteres óriás alakja.

Most már pontosan megállapíthattuk a különböző rétegek egymásutánját. Az első, legrégibb réteg egyszerű zöld festés volt, felszentelési keresztekkel. Erre került a Madonna-freskó. Később, de még ugyanabban a században készült a Háromkirályok és a Szent Kristóf képe. Nyilvánvalóvá lett az is, hogy a képeket két különböző mester, különböző eljárással festette. A Madonna-kép al fresco (nedves vakolatba való festés), a másik kettő al secco (teljesen száraz vakolatra való festés).

A falfelületet egészen a mennyezet csúcsívéig tisztítottuk s midőn így már világossá vált az egész fal festése, kezdődött a restaurálás második fázisa, a rögzítés. A faltól elváló vakolatot újra visszaragasztottuk, a törés-határokat eltisztítottuk és a hiányzó részeket újra vakoltuk. Hátra volt még a festés rendbehozása, a szűkebb értelemben vett restaurálás.

Itt azonban ki kell térnünk a restaurálás korszerű értelmezésére. E szóhoz, csakúgy, mint minden fogalomhoz, a korok ízlésváltozásával különböző elképzelések társultak. Volt például kor, (a hírhedt XIX. század), melyben a restaurálás fogalma eggyéolvadt a rekonstruálás fogalmával. Ennek a két fogalomnak összevegyüléséből borzalmas és jóvátehetetlen károk származtak. S az eredmény éppen az ellenkezője lett annak, mint amit elérni véltek: nem mentették át a történelmi, művészeti értékeket az utókor számára, hanem meghamisították és tönkretették azokat. Ezt ma már kétségkívül megállapíthatjuk, mert hisz itt maradtak kiáltó bizonyítékai, a torzszülött „műemlékek". Ezekből — sajnos — nekünk is annyi jutott, hogy felsorolásukhoz e cikk keretei szűkek volnának. Ez volt az a „restaurálási eljárás", mely néhány megmaradt kőből száztornyú várkastélyt tudott építeni, s hogy e pár régi kő ki ne virítson az újak közül, egyszerűen a régit is újjá faragták. Tessék most egy ilyen „restaurált műemlékről" értékítéletet mondani! Legfeljebb a „restaurátorok"-ról mondhatunk véleményt s a korról, melynek fontosabb volt önnön tömjénezése, mint a történelmi értékek megbecsülése.

Az alakuló új kor, mely mindjobban felszabadul az individualizmus önimádata alól, elmélyítette a régi műemlékek iránti tiszteletet is. Ez azonban ma még harcot jelent. Harcot azok ellen, akik képtelenek megérteni a haladás törvényszerűségét s megrekedtek a mult század ingoványaiban. Ma a restaurálás nem önkényes újjáalakítást jelent, hanem jelenti a régi értékeknek eredeti formájában való megtartását. A szigorúan vett múzeális restaurálásnál éppen ezért a régit csak megtisztítjuk és konzerváljuk, a hiányokat csak szükség szerint pótoljuk. Ez a pótlás azonban az eredetitől szembetűnően eltérő módon történik, miáltal a régit, a tulajdonképeni értéket mégjobban kihangsúlyozzuk. (Par excellence példája ennek az elvnek az esztergomi királyi vár!)

De ez az elv nemcsak építészeti restaurálásra, hanem ugyanolyan mértékben a freskórestaurálásra is vonatkozik. A szigorúan vett restaurálásnál a fentemlített rögzítéssel és tisztítással a munka be is fejeződött.

A falfestmények helyreállítás után.
Le pitture murali dopo il restauro. — Foto: Magyar Film Iroda.

Némileg más a helyzet egy használatban levő templom falfestményénél. A jelen esetben pld. a kibontott Madonna-kép eredeti rendeltetése értelmében most újra oltárképként fog

szolgálni. De még ilyenkor is a legszigorúbb elv szerint kell eljárni, hogy minden elkövetkezendő kor a gotikus festést eredeti mivoltában kapja s azt mindig, minden kétséget kizáróan meg tudja különböztetni a jelenlegi helyreállítás pótlásaitól. Ezért a hiányzó tektóriumrészek új vakolása az eredeti szintnél néhány miliméterrel mélyebben történt. A festés kiegészítése

A Madonna-freskó helyreállítás után.
La Madonna (affresco) dopo il restauro. — Foto: Magyar Film Iroda.

pedig egy árnyalattal világosabb színekkel. Így sikerült a feladat megoldása: megtartani a megmaradt gótikus részeket érintetlenül és megadni a kép teljességének hatását a kiegészítések által.

De mintha a képek visszavágyták volna régi környezetüket: közvetlen szomszédságukban maradt meg a hajó egyetlen át nem épített gotikus ablaka, a kibontáskor a jobb sarokban kis, kőkeretes gotikus ajtót leltünk (mely valaha tán kriptához ve-

zethetett), küszöbe alatt pedig az eredeti gotikus téglapadlót. A barokk faoltárból előkerült az ősi oltár kőmenzája, a falon a Madonna-freskó alatt pedig az oltár eredeti helyének megjelölése. Hogy az oltárt eredeti helyére állíthassuk vissza, a mai szintet két lépcsőfokkal le kellett süllyesztenünk.[2] Ez tette szükségessé a körülfutó alacsony rácsot is, melybe egy régi Mária-dal sorait kalapálták kőszegi kovácsok. Ugyancsak kovácsolt vas az oltár szerelvénye: a gyertyatartók és a pacifikálé, a Mária-mécses és a kandeláber, mely ugyanoda kerül, ahol a századokkal ezelőtt gyújtogatott gyertyák kormozták a falat.

A kőszegi Szent Jakab-templomnak csodálatosan megmaradt gotikus öröksége szinte önmaga kívánkozott napvilágra. Amit még hozzáadtunk, nem öncélú alkotás, hanem csak kísérő akkord. Nem is „neogót műtárgy", mely csak mímeli a régit, hanem a ma formanyelvén kifejezett alázatos hit, mely minden vajúdó kor szellemének közös forrásából ered.

Fr. DEX: *Il restauro degli affreschi scoperti nella chiesa di S. Giacomo a Kőszeg.*

Nella chiesa di S. Giacomo a Kőszeg (costruita nel 1403, ricostruita nel barocco) son state trovate nel estate del 1937 durante del restauro dell' altare laterale traccie di affreschi quattrocenteschi.

L'autore, mandato dalla Sovraintendenza dei Monumenti, trovo al posto sotto l' imbiancatura tre rappresentazioni indipendenti. Una *Madonna mantellata* (sotto il mantello i peccatori, ai lati S. Barbara e S. Elisabetta), *L' adorazione dei Magi* e poi una figura di *S. Christoforo* quasi sei metri di altezza.

La Madonna mantellata dipinta al fresco è la piu antica,, l' Adorazione e il S. Christoforo è stato dipinto da un altro maestro al secco qualche anno dopo. Il restauro fu esequito secondo i piu moderni e piu rigorosi principii (systema del comm. Mauro Pellicioli). L' originale è solamente saldato, fissato e pulito. L' intonaco mancante è stato rifatto qualche milimetri piu profondo e — trattandosi d' una chiesa ancora aperta al culto — è stata completata anche la pittura, ma con tinte piu chiare. Così è stato risolto il problema: conservando le parti antichi ridare l' effetto del dipinto completo.

A csornai premontrei kanonokrend székháza.

Írta: GÉFIN GYULA dr.

Szombathely egyik legszebb palotája a premontrei kanonokok székháza.

A XVIII. század nyolcvanas éveinek munkája. A korábbi barokk gazdag ornamentikája helyett tartózkodó, kiegyensúlyozott eleganciájával hat.

Művészi a tömegelosztása. Függőleges irányban a középrészt kiemelő, díszesebb rizalit, vízszintes irányban a földszint felett

[2] A századok folyamán a templom padozatát ugyanis ismételten feltöltötték. A gotikus és a mai szint közötti különbség meghaladja a 70 cm-t.

végighúzódó választó párkány tagolja. A földszinti rész síma és nehezebb jellegű, hisz ez hordja a két emeletet. Felfelé fokozatosan könnyebb és könnyebb elemeket találunk s mind nagyobb gonddal képzett díszítményeket, mígnem egy konzolokkal sűrűn alátámasztott erőteljes főpárkányt érünk. A főpárkány erőteljességét a két emeletet összefogó sudár pillérsor kívánja.

A földszinten a kétoldalt kialakuló síma rész mellett a kapubejárat már kőelemeket kap szép ívelt, tagozott keretkiképzéssel, e fölött kőkonzolokkal alátámasztott erkély van meander-szalag motívumokkal képzett könnyed vaskorláttal. A közép kihangsúlyozását szolgálja az erkélyre nyíló ajtó s az attól jobbra és balra levő, az emeleteket összefoglaló pillérek díszesebb kiképzése. A homlokzat felső lezárására egy kőből faragott szép fűzérdíszes oromzat szolgál a Szegedyek címerével.

*

A palotát mezőszegedi Szegedy János kanonok építtette. A Dunántúl nyugati megyéiben előkelő szerepet játszó családnak e kiváló tagja Kőszegen született 1741. febr. 5-én Szegedy János táblabíró és Majthényi Polyxéna szülőktől. Iskoláit Kőszegen, Nagyszombatban, Bécsben és Kalocsán végezte. Batthyány József gróf kalocsai érsek 1764-ben pappá szentelte és szertartóként maga mellé vette, öt év multán pedig Rohonc plébánosává nevezte ki. 1777-ben a vasvár-szombathelyi székeskáptalan kanonokja lett. 1780-ban elnyerte a felsőörsi javadalmas prépostságot. 1785-ben II. Józsefnek a lelkipásztorkodásra kötelezett beneficiátusok helybenlakását sürgető rendelete értelmében választania kellett javadalmai közt, mire lemondott a szombathelyi kanonoki stallumról. 1806. ápr. 21-én Felsőőrsön húnyt el. Az irodalomtörténetben mint Szegedy Róza gyámja ismeretes. Rohonci plébánosságának ideje alatt volt Faludi Ferenc a rohonci szegényház lakója (1773—79). Szegedy János kemény, munkás egyéniség, jeles jogász és kiváló gazda volt.[1]

*

Mikor építtette Szegedy János a ma is Szegedy-címerrel ékeskedő palotát s ki volt tervező művésze? Átkutattam a Szegedy-család ötvösi, gyöngyöshermáni és szombathelyi levéltárait csakúgy, mint a püspöki és káptalani levéltáraknak e korra vonatkozó iratait, de e kérdésekre nem találtam választ. Végül is Kazinczy levelezésében, Ferenc főhercegnek, a későbbi királynak naplójában és Szombathely város jegyzőkönyveiben sikerült megkapnom a keresett felvilágosítást.

*

[1] Életrajzát l. Bedy Vince: A felsőörsi prépostság története. Veszprém. 1935. 95—97 l. és Géfin Gy.: Kisfaludy Sándor kiadatlan levelei. Győri Szemle. 1933. évf. 7., 8., 9. sz.

Csehy József kapitánynak köszönjük, hogy a palota építészének nevét ismerjük. E derék hazafi 1778. márc. 2-án Olgyán (Pozsony vm.) született, a császár nevét viselő lovas magyar ezredben szolgált, és 1812-ben Litvániában orosz ágyú golyójától találva halt hősi halált. Életrajzát barátja, Kazinczy Ferenc írta meg. Kazinczyhoz írt levelei igen sok értékes kortörténeti adatot örökítenek meg.

Csehy 1806. dec. 13-án Körmendről keltezett levelében többek közt a következőket írja: „Illene megemlítenem Szombathelyen az új püspöki templomot, melyet csinos architecturával épített fel néhai Szily püspök. Belső felkészítése még 3 esztendőt fog kívánni. Az oltártáblák a megholt Dorfmeistertől valók. A kupolákat Winterhalter festette. A falak megmárvá-

A Szegedy-ház 1880-ban. (Knebel Ferenc felvétele.)

nyoztatnak. Ez leszen egy a legszebb magyarországi templomokbul".[2]

Egy hónappal később, 1807. január 19-én ugyancsak Körmendről a következőket jelenti Kazinczynak: „A szombathelyi templom építőmestereiről még nem vehettem megelégítő tudósítást. Az elsőt, ki plánumát szerzette s fundamentumát tette, magyarnak mondják. Ez belehalt. A mostaninak Anreith a neve. Ez is már öreg. Gerlon ingenieur alatt dolgozott Bless vára (Josephstadt) építésében. A nevezett ingenieur küldötte őt Szilynek . . ."[3]

A derék kapitány nem elégedett meg ennyivel. Május 7-én Körmendről írt levelében közli a következőket:

„Azólta a szombathelyi templom építő mesteréről is vettem tudósítást, különösen az ifjú hg. Battyáni főispáni installatiójakor N(agy) Prépost Ölbey szájából. Első építőmestere volt

[2] Kazinczy Ferenc levelezése. IV. k. 428—9. l. (Bpest, 1893.)
[3] U. o. 465—6. l.

tehát Hevele[4] tyrolisi születés. A planum egy római temploméval egyez. A tornyok épületében az eredeti plánumtól eltávoztak, ugyancsak falusiak is.[5] Hevele épített Szombathelyen még 3 házat: a püspöki residentiát, Ölbey nagyprépostét és néhai Szegedi kanonokét. Pozsonyban pedig a Card. Battyáni házat.[6] Az építés mostani igazgatója Anreith kőművesmester. A templom ez ideig 178 ezer frtba van, s még 30 ezer könnyen rá megy".[7]

Eölbey tanuskodása teljes bizonysággal eldönti az építész kilétének kérdését. Eölbey János, Szily püspök unokaöccse és jobbkeze, a Szegedy-palota építésének idejében Szombathelyen nagybátyjának oldalán mint udvari káplán munkálkodott.

*

Az építés korát illetőleg előkelő tanura hivatkozhatunk. 1786 nyarán egy hónapot töltött városunkban a 18 éves Ferenc főherceg, a későbbi császár és király. Nagybátyjának, II. Józsefnek parancsa értelmében Szombathelyen vezették be a haditudományokba. Az ifjú főhercegnek naplót kellett vezetnie, jegyzeteket kellett készítenie, hogy II. József azok tükrében megismerhesse öccsének lelkivilágát és előhaladását. A bécsi Staatsarchiv a „Familien-Akten 121" jelzés alatt őrzi a főherceg magyarországi tartózkodása folyamán írt feljegyzéseit. Ezek között a „Verschiedene Zulagen zur hungarischen Reise" c. kötet tartalmazza városunk leírását.[8] Ebből idézem a következő sorokat:

„Stein am Anger ist ein ziemlich hübscher Ort, die Ungarn nennen es eine Stadt. Die Häuser sind zum Teil noch von Stroh, jetzt fangen aber schon an mit Ziegeln zu decken. Das Haus des Bischofs, welches sowohl von aussen, als innen mit vielem Geschmack gebaut ist und das Comitatshaus sind die hübschesten. Ein gewisser Probst Szegedy bauet nunmehr eines, welches ganz hübsch werden wird..."

Ferenc főherceg 1786. jún. 22-étől júl. 22-éig tartózkodott Szombathelyen. Tehát ebben az időben a Szegedy-ház építése már annyira előrehaladt, hogy a Firenze és Bécs palotáin kifínomult ízlésű főherceg megállapíthatta, hogy „egész csinos" lesz.

*

Pontos felvilágosítást nyujtanak a Szegedy-ház építéséről és további sorsáról Szombathely jegyzőkönyvei.

[4] A levél alján Kazinczy így igazította ki a nevet: „Melchior Häfele".

[5] A Hefele által tervezett, az Anreith által leegyszerűsített és a mai (1870 óta) toronysisakok képét l. Géfin: A szombathelyi egyházmegye története II. 101. l.

[6] Ma: Pozsony városháza.

[7] Kazinczy levelezése V. 9—10. l.

[8] A főherceg naplóit és útleírását ismertettem a „Vasvármegye" 1930. december 25-i számában.

1783. dec. 1-én referálja a jegyzőkönyv, hogy Szegedy prépost a piac környékén levő két házát tövestül le akarja bontatni, hogy helyükön új házat emeljen. A prépost házainak nyugati szomszédja, Gajáry Imre assessor tudomásul veszi ezt, de a keleti szomszéd, özv. Szenczy Szüts Ferencné, sz. Lehel Regina tiltakozik ez ellen, mert a prépost házának lebontása által az ő házának fala meggyengülne.[9]

1783. dec. 10-én a város kiküldött bizottsága megvizsgálja a kérdéses falakat. Szegedy prépost megbízottja, Imel Mihály

A csornai premontrei-rendház 1937-ben.

komornyik, urának megbízásából ígéretet tesz arra, hogy az esetleges kárt megtéríti, csak ne gördítsenek akadályt az építkezésnek 1784 tavaszára tervezett megkezdése elé.[10]

1784. jún. 2-án már folyik az építkezés. A keleti szomszéd, Lehel Regina bejelenti, hogy az építéssel kapcsolatos reflexióit fenntartja.[11]

*

Szegedy János terveit keresztülhúzta II. József. Még el sem készült a palotája, amikor a közleményem elején említett ok-

[9] Szombathely város jegyzőkönyve 1781. ápr. 25.—1784. dec. 30. 342. l.
[10] U. o. 348. l.
[11] U. o. 424. l.

ból le kellett mondania kanonoki stallumáról. Érthető, hogy igyekezett túladni házán.

1789 nyarán felmerült a terv, hogy Somogyi Dániel főapát és Vajda Sámuel tihanyi apát együttesen bérbe veszik. Vajda apát azonban nem fogadta el a tervet, megmaradt továbbra is unokahugánál, Bezerédj Péternénél.[12]

A következő évben végre sikerült megfelelő vevőt találni. Szegedy nevében Imel Mihály acsádi kasznár, Festetics nevében Tuboly Mihály számtartó 1790. május 26-án bejelentik a városházán, hogy gróf tolnai Festetics György alezredes és hitvestársa, jakabházi Sallér Judit 10.000 rénes forintért megvették Szegedy prépost házát a hozzátartozó kerttel és erdővel együtt. A jegyzőkönyvben idézett irat szerint a prépost a ház eladására kényszerült, „mivelhogy hivatalához képest lakóhelyét változtatni volt kénytelen és így a maga által szerzett és újonnan feles költségekkel felépített házának megtartása és gondviselése terhére esik . . .“[13]

A Georgicon nagynevű alapítója nem maradt sokáig háziúr Szombathelyen. 1793. január 24-én Pum József tiszttartó mint Ormosdy megbízottja és Kosits István mint Festetics plenipotentiariusa jelennek meg a szombathelyi városházán és bejelentik, hogy Festetics György „a Szegedy János préposttól szerzett házat távolabb levő lakására nézve kellemetesen nem használhatván, a conservatioja és gondviselése ellenben terhes lévén, azt hozzátartozandó kertjével és erdejével együtt“ 12.000 rénes forintért eladta Ormosdy János consiliariusnak és hitves társának.[14]

Három év mulva újra gazdát cserélt a Szegedy-ház. 1796. márc. 14-én Ormosdy árváinak inspectora, Vimmer József és Acsády Mihály, Batthyány Károly gróf plenipotentiarius fiscalisa bejelentik a városházán, hogy „a nemzetes és vitézlő Kenedits József és Szenczy Regina házaik közt levő két contignatios (emeletes) házat és egyéb hozzá tartozandó appertinentiáit“ az Ormosdy-árvák eladták gróf Batthyány Károly kir. kamarásnak 12.000 forintért.[15]

A gróf kezén sem maradt sokáig a ház. 1808. okt. 4-én Sághy József, Batthyány gróf ügyvédje és Haizler Jakab, a csornai premontreiek ügyvédje bejelentik, hogy Batthyány Károly gróf eladta „a piac környékén keletről Szenczy Regina leányasszony és Szenczy Julianna, néhai Ritter Miklós özvegyének, nyugatról pedig N. Gajáry Terézia asszonynak, néhai Kenedits József úr meghagyott özvegyének házaik közt lévő két contignatiora fölemelt házat appertinentiáival és beneficiu-

[12] Sörös P.: A tihanyi apátság története II. Bpest, 1911. 64. l.

[13] Szombathely város jegyzőkönyve 1788. ápr. 26.—1791. ápr. 26. 382. l.

[14] Szombathely város jegyzőkönyve 1791. ápr. 26.—1793. aug. 17. 558—561. l.

[15] Szombathely város jegyzőkönyve 1795. ápr. 25.—1797. ápr. 25. 193—194. l.

maival együtt főtisztelendő Buday Ágoston Pál úrnak, praemonstratensis szent szerzetbéli prelátusnak, csornai Szent Mihály arkangyal, türjei Bs. Szűz Mária és jánoshidi Szent János prépostságok infulált prépostjának úgy általa egyszersmind az tisztelt praemonstratensis szent szerzetnek 50.000 rénus forintért."[16] A pénzösszeg emelkedése a pénz értékének akkori csökkenésével áll arányban.

A nyugati szomszéd házát 1826. március 29-én Hübner János vette meg Viehausz Farkastól.[17] 1893-ban e házat, melyet a szombathelyiek a benne levő sok lakás miatt „kis Bécs"-nek neveztek, Hübner János hasonnevű fiától 86.000 forintért szintén megvásárolta a csornai premontrei kanonokrend, s annak helyén Rauscher Miksa műépítész tervei szerint felépíttette a Szent Norbert-gimnáziumot és a rendház nyugati épületét.[18]

A balatonaligai őskori neolith telep.

Írta: KOLOSVÁRY GÁBOR dr.

Bevezető.

Alig adtam számot a Bián *Stein Gusztáv* által felfedezett ősemberteleprő1 (1), máris újabb hírt közölhetek a neolith ember egyik új magyarországi településről. Már évekkel ezelőtt megtaláltam az aligai lőszfalak humusztakarójának alsó rétegeiben a neolith ember egykori cserépedényeinek maradványait, melyekről már abban az időben megállapította *dr. Banner János*, kiváló ősrégészünk, hogy valóban a neolith korból származnak. Azonban már *Kuzsinszky* könyvében (2.) találunk utalást arra vonatkozólag, hogy *Balatonkenese, Akarattya, Aliga, Sóstó* környékén észrevették az ősember nyomait. Az 1936. év nyarán feleségemmel együtt az aligai marhalejárón, annak humuszos falában, elég tekintélyes őstelepülésre bukkantunk.

Az aligai marhalejáró, mint a lőszfal tetejéről a partra vezető széles térség, régi nevezetessége a fürdőtelepnek. Egyetlen legnagyobb lejáró a környéken, s valószínű, hogy már az ősidőkben (azóta több-kevesebb változáson menve át) levezető volt. Tele van a környéke forrásokkal, s mint völgyekben, süllyedésekben és szakadékokban gazdag közvetlen környéke igazolja, már az őskorban a legegyszerűbb természetes levezetőnek kínálkozott a régen kétségkívül jóval magasabb vízállású tópartjára. Alapja mindenesetre természetes bevágódás (eróziós völgy), melyben az ősember jól védett tanyáját könnyen felüthette. Az egykori vízpart nyomait a marhalejáró felénél ma is jól meg lehet állapítani, bár az évezredes lőszfalbeomlások azt sok helyen teljesen eltakarták már.

[16] Szombathely város jegyzőkönyve 1808. ápr. 25.—1810. ápr. 25. 171—175. l.

[17] Szombathely város jegyzőkönyve 1826. év 763. l.

[18] Kunc—Kárpáti: Szombathely monographiája 1880—1894. 343. l.

Az ősembertelep mindenütt a humusz alsó rétegeiben, a mai felszíntől számított 80 cm körül van. Ahol a marhalejáró felül ezt a szintet metszi, ott természetesen a leletek a mai letaposott és leerodált felszín alól pár centiméternyire is már megtalálhatók. Tudtommal a marhalejáró, mint ilyen, az 1900-as évek legelején nyilt meg a kajári csordák számára. Ezelőtt természetesen jobban lehettek fedve a leletek. Harminchat év óta így pusztul a telepnek az a része, melyen a barmok járnak, s melyről a leletek — a lőszfal állandó omladozása révén — elsődleges termőhelyükről ki-kihullanak és alágurulnak. Ezek a szórt leletek.

Dolgozatomat a következő vázlat alapján készítettem el:

I. A marhalejáró szórt ősleletei:

A) Az emberi település maradványai:

a) Edénytöredékek.

b) Szerszámok.

c) Csecsebecsék.

d) Magkövek, szenek.

B) Állati maradványok (csontok) dr. Gaál István meghatározásában.

II. Az 1936. év őszén végzett ásatások nyomán előkerült leletek:

A) Emberi kultúrmaradványok.

B) Állati maradványok, dr. Gaál István meghatározásában.

A rajzokat magam készítettem. Most pedig előljáróban még egy kevés térszínismertetést nyujtok.

A marhalejárón három főrészt különböztettem meg: a legalsót, mely a tóhoz legközelebb esik és a műúttól 20—25 méternyire felhúzódó lankás terület. Itt két forrás fakad; e tér egyik része gyepes. Ez az első lankás rész egy lépcsőszerű küszöbben végződik, melyen felül nincsenek források. Ennek szélessége a jobboldali víz által feltöltött és benőtt részig: 25 m körül van. E küszöbtől felfelé meredek emelkedő következik (ez a II. rész), melynek jobboldalán egy nagy vízmosta beárkolódás, ezzel szemben pedig a baloldalon nagy dombszerű felbukkanó van, mely a balfelőli magas lőszfalak állandó omlása következtében keletkezett. Ez a felbukkanó rész felfelé keskenyedve mintegy 26—27 m-nyi hosszúságú; tőle jobbra a már említett árok húzódik felfelé. Ez a mai legfontosabb vízlevezető, ennek balpartján (lefelé tekintve) a balfelé elterülő akácfák gyökerei sokhelyen jól ki is vannak mosva. A balfelőli, említett bukkanó végződésénél éri el a lőszfalnak a humusz rétege a mai felszínt, és itt lép ki az ősemberi alsó réteg is a mai felszínre (III. rész). Itt, felül, a letaposott felszín színe is megváltozik; az eddigi lőszsárga színt a feketés humusz és a felszínen lévő őstűzhelyek fekete csikjai váltják fel, melyek az árokig húzódnak. E feketés humuszrész előtt találni a legutolsó nyomait az egykori tó partjának, nyilvánvaló tehát, hogy a víz valamikor idáig ért fel. Az

árok maga vízfenék lehetett, mert az ároktól balra eső bukkanó már újabb leomlások feltöltődéséből keletkezett. A feketés humuszrész után jön a mai humuszos felszín, mely a lőszplató tetejére vezet ki.

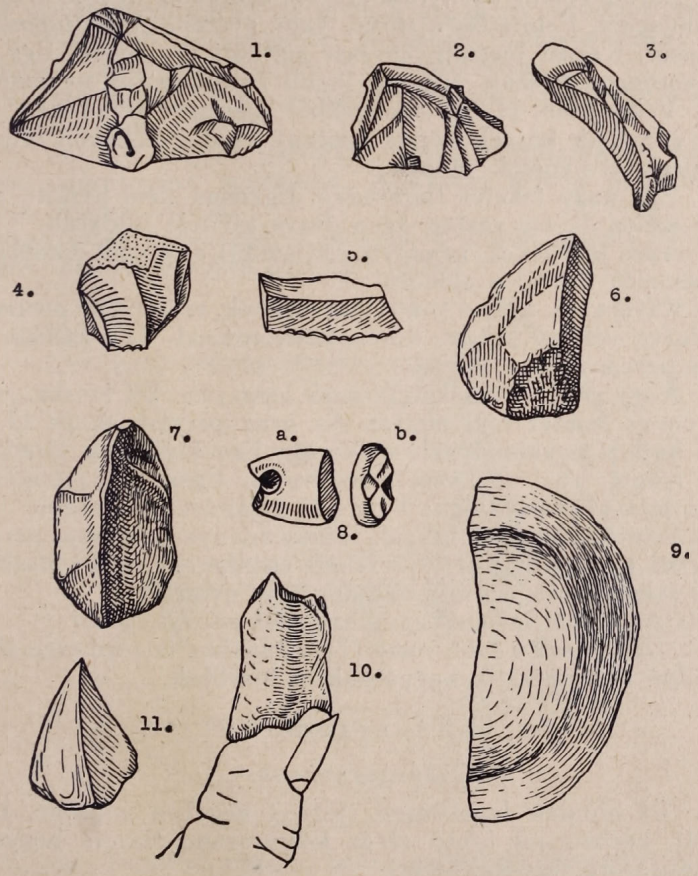

1. ábra: 1.: szúró tűzkő (májopál) szerszám, természetes nagyságban; 2: vakaró tűzkő (májopál) szerszám, minden oldala pattintva; 3: ívelt kaparópenge, három újjal való használatra, sárgaszínű tűzkőszerszám, természetes nagyság; 4: sötétvörös májopálszerszám, töredék, nagyobb baltaalakú szerszám élrésze, alul használati retussal; 5: tűzkőpengedarab; 6, 7 és 11: hegyes szemcsésquarc-szerszámok, szúrók, mesterséges élekkel és oldalakkal; 8: quarc csecsebecse, átfúrva, a. oldalról, b. a fúrás helye szembenézve; 9: őrlőkő szürke homokkőből csiszolva; 10: csontfütyülő egy tulok-újperecből készítve, a hüvelykujjal alul befogva, felül belefújva éles füttyöt ad.

I. SZÓRT LELETEK.

A) *Emberi kultúrmaradványok.*

a) Edénytöredékek.

1. Durva, kézzel formált, *apró kaviccsal sűrűn vegyített*

anyagból készült, sötét feketés-barna cseréptöredékek. Némelyikben pannonkorú csigák vannak bekeverve. Valószínűen ott helyben, balatoni kaviccsal kevert masszából készültek.

2. *Durva, vastag edénytalp-részek,* szürkébb, kevésbbé kavicsos anyagból. Felületükön sűrűn, vagy gyérebben *nádtapasztás nyomaival.* Kézzel formált, kevéssé símított töredékek. Egy fekete, korongon készült talprész, belül nádtapasztás nyomaival.

3. *Vékonyabb,* kisebb edényekből származó *töredékek.* Feketék, némelyik kézzel szépen símított. A durvábbakon szintén nádtapasztási nyomok vannak.

4. Egy nagy feketés *fültöredék.* Egyenes, nem hajlott, kétujjnyi széles, $^3/_4$ cm vastag. Igen durva kivitelű füldarab.

5. Apró töredékek, némelyik csillámdús anyagból. Utóbbiakhoz hasonlók Biáról is előkerültek.

6. Kávébarna, kézzel símított töredékek, vékonyabb *peremek.* Egy durva vékony perem, köröm-benyomással. Egy szürke korongos peremrész.

7. *Nagy urna.* A marhalejárónak azon részéből kiásva, mely a 80 cm-es szintet fent metszi. Az urna peremének és 12 cm széles hajlott nyakának fele előkerült. Ezenkívül sok töredéke. Színe fekete, ahol tűz nem érte: barna. Egész nyilásátmérője 50 cm, falának vastagsága: 1 cm-nél valamivel vastagabb.

8. Szintén korongon készült szürke edényeknek *lapos peremtöredékei.* Egy körömdíszítéses fekete cserép; egy csíkos díszítésű fekete cserépdarab, belseje nádtapasztás nyomaival.

10. Az előbbi fajtából egy *vastagabb edénytalprész.*

11. Ugyancsak a fenti római(?) korúakhoz tartozó szép *sima, gömbölyű peremrészek,* nagyobbak és kisebbek.

b) Szerszámok:

Quarcszerszámok:

1. Öt oldalán lepattintott, tompa hegyben végződő, éllel ellátott, kézben jól fekvő sárga kőszerszám. Három hegyesre készített *szúró* (szürke, fehér).

2. Két oldalán lepattintott hegyes *hasábocska,* sárgásszürke quarcból.

3. Öt oldalán lepattintott négyzetalakú hasábocska, kávébarna színű. Szintén öt *lapos, pattintott* kavics, *csiszolás, csiholás* nyomaival.

4. Töredék egy körülcsiszolt szerszámból. Egyik felülete asztalsímára csiszolva, sárgaszínű, kúposan végződhetett. Két agyontördelt kavics.

5. Négyzetalakúra pattintott hasábocska, csiszolt felszínnel és a használat nyomaival. Van ilyen fehér, vörös, sárga quarcból is.

6. Egyéb, határozott megmunkálást eláruló kovaszerszámok. Mind töröttek. Van egy gömbölyű is, az „a" pontban leírt 7. pont alatti urnában találtuk; egyik szélén lecsiszolva.

Tűzkőszerszámok: (májopál.)

(Apróbbak.)

1. Szürke, lapos szerszámcsúcs. Töredék.

2. Kis kaparóféle, pattintott élekkel, legnagyobb része fehér mészbetétes darab. A mutató ujj helye símára csiszolva.

3. Nagyobb, indiánbarna pattintott szerszámocska vége. Eredetileg baltaalakú lehetett. Éle kipattintva.

4. Három cm hosszú sötétbarna penge, szélessége 1'5 cm. Ma is éles, retusált éllel.

5. Vékony, hegybe pattintott, kissé hajlott, barna, háromoldalú szigonyszerű szúrócska. A három ujjban nagyszerűen fekszik, hossza 3'5 cm.

6. Világos kávébarna, 3 oldalas, a három ujjban jól fekvő kaparó. Tompa, kerekre pattintott éllel.

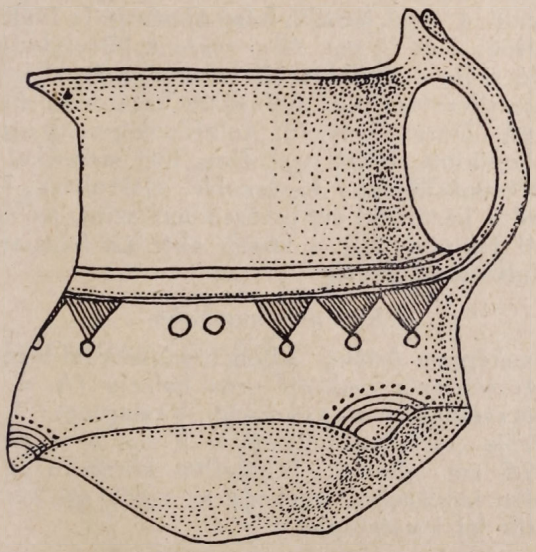

2. ábra. Bronzkori edényke, teljes nagyságban. Mészbetétes rajzolattal és díszítéssel. Alul három csücsökkel, melyekből egy oldalon csak kettő látszik. A bögre eleje füstös, egyébként sárgaszínű és alján semminemű tűz nyoma nem látszik. Tehát nem tűzön használták, hanem valami száraz dolgot tarthattak benne.

(Nagyobbak.)

7. Tömzsi kaparó. Szürkésbarna. Két cm magas, három cm széles és 3 és $^3/_4$ cm hosszú prizmás szerszám. A magassága a felső gerinc szintjében van megmérve, innét a felület élbe szalad lefelé.

8. Jobbkézben három ujjal jól megmarkolható, sötétbarna hegyes ütő. Lehetett szúró is. Öt jól lepattintott gyönyörű felület fut össze tökéletes hegybe. (Valamennyien hasonlók a *Kormos* által leírt palaeolithekhez (3.))

c) Csecsebecsék.

1. Átfúrt gyöngyszem. Szürke homokkőből tökéletesen gömbalakra csiszolva. A gömb oldalai hengerdedek. Átmérője 2'5 cm. Lelőhelye az A. a. 7. pont alatt leírt urna közvetlen szomszédsága. Fúrása nem tökéletes, a két oldalra megindított fúrás a középen éppen csak hogy találkozik és utat nyit a felfűző szálnak.

2. Lapos, sárga, tojásdad alakú síma quarckavics. Sajnos, kettétörve, a fúrás helyén szintén eltörve. A fúrt lyuk fele azonban kitűnően mutatja a rendeltetését.

3. Átfúrt és külső felületén megcsiszolt, kerekre formált, de egy símafelülettel is ellátott töredék. Szürke anyag.

4. Három rovátkos, mindkét felületén csiszolt, égetett szürke agyagdísz. Felülete hengeresen hajló. A belső felülete fúrt lyuk negyedrészét mutatja.

5. Fütyülő. 4 1/2 cm hosszú, felső átmérője (a lyuk belvilága): 1 cm, az alsóé: 2 és 3/4 cm. Alsó része a hüvelykujjal befogva, alsó kinyuló széle a mutatóujjal lefogva, a felső lyuk széléhez az ajak hozzáillesztése után befuvásra határozott és igen tiszta síphangot ad. Dúrva kivitelű, tulajdonképpen ujjperc-csonttöredék, lekoptatott, tehát nem éles, tört szélekkel, belsejéből a szivacsos csontállomány kicsiszolva, eltávolítva. Lelőhelye a felső, szabadra került 80 cm-es ősemberi szint, az ároktól jobb felé (alulról tekintve fel) a közeli akácfák felszínre kimosott gyökerei aluli őskulturréteg.

Egy drb munkakő.

Tulajdonképpen őrlőkő. Állománya szürke homokkő, lelőhelye a már többször említett urna belseje (A. a. 7.). Lapos kerek, pogácsaalakú vastag korong. Vastagsága: 1 és 3/4 cm, egyik átmérője (melyben felébetört) 9 cm, a másik — kiegészítve — 9'5 cm lehetett. Tökéletlen köralakú, a kör széle szépen ferdén lecsiszolva, úgyhogy az egyik sík körlap kisebb, mint a másik fél körsíklapja.

d) Magkövek, szilánkok, szenek

11. Nagy magkő. Egyik oldala babérlevélszerűen kipattintva. Megkezdett, de be nem fejezett munka nyomaival. A másik fele ugyanis erősen mészkőrögös.

2. Indiánvörös nagy magkő, alaktalan, de a sok lepattintás sűrű nyomaival. Három oldalas prizma, egy-egy oldala 3—4 cm széles.

3. Tizennégy apró magkövecske. (Microlith.)

4. Két szilánk.

Valamennyi itt felsorolt törmelék mind tűzkőanyagú. (Májopál).

5. Több, a Kr. e. 1000-ig használt óriás „malomkő" (bazaltból).

A talált és begyüjtött szenekről majd azok meganalizálása után nyilatkozhatunk csak.

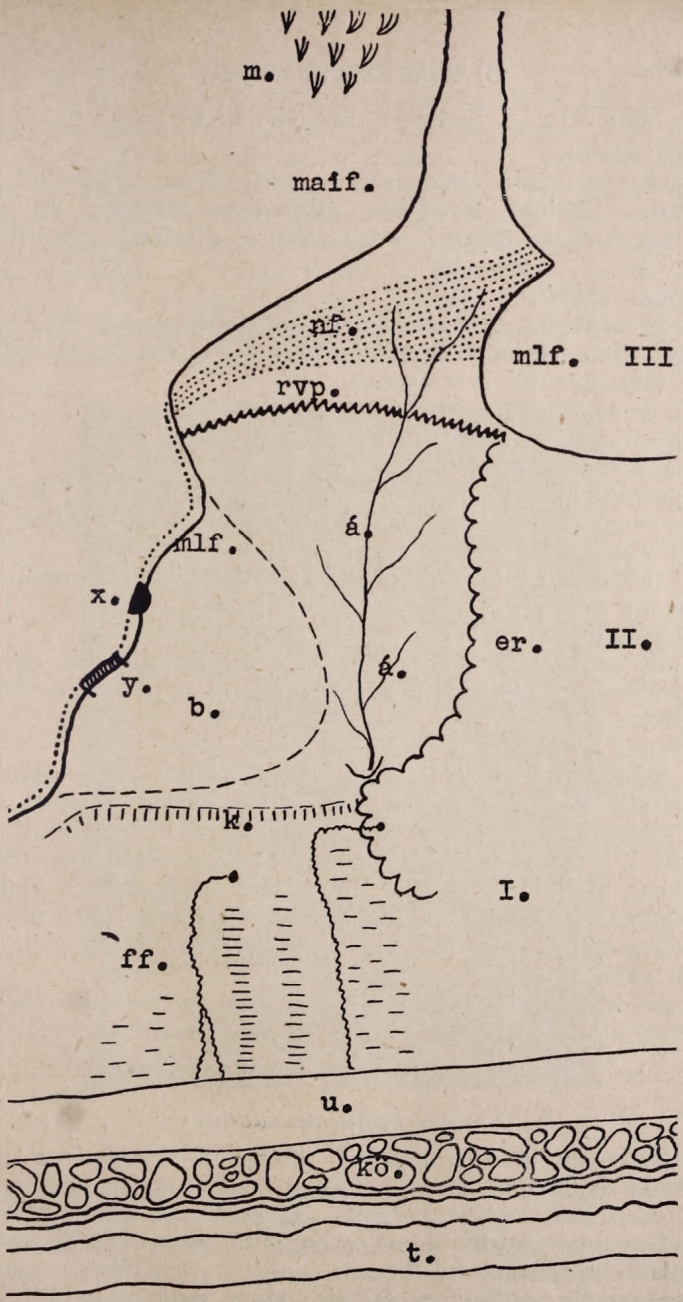

t: a Balaton; — kő: parti permi-homokkövek; — u: út; — ff: a lankás, forrásos rész (részben gyepes); — k: küszöb; — b: bukkanó (omlások eredménye, az egykori lőszfal körvonalaival); — er: jobboldali akácfaerdőség; — á: az árok; — mlf: a mai lőszfal; — r. vp.: a Balaton régi vízpartja; — nf: a neolith felszín (a mai plató felszínalatti 80 cm-nyire lévő ősemberi rétege; — maif: a mai recens felszín, mely kivezet a tetőre; — m: mocsár; — x: a kiásott hulladékgödör; — y: a kunyhók helye.

A kipontozott rész: 80 cm-nyire lévő neolithkorú réteg vonulása.

B) *Állati maradványok.*

(Dr. Gaál István meghatározásai.)

Bos taurus.

Sokkal ritkább előfordulású, mint Bián. Előkerült egy astragalus (thalus) töredékes állapotban és egy ép phal. (ujjperc). Szín és megtartás után ítélve a leletek egy állatból valók.

Equus caballus.

Csak zápfogak maradtak meg. Két felső zápfog: M_2 és M_3. Van két alsó zápfog is szintén: M. és M. Minden bizonnyal három állategyéntől származnak.

Canis familiaris.

Egyetlen phal.$_2$ (ujjperc) egy egyénből.

Sus scrofa domestica.

Egy alsó M fog, egy alsó P_2 és egy phal. (ujjperc) töredék, erősen megpörkölt állapotban. Valamennyi lelet 3 állat után maradt vissza.

A vadon élő állatok közül a szórt leletekkel kapcsolatban csak az őz és a szarvas maradványai kerültek elő:

Capreolus capreolus.

Csak zápfogak, még pedig: három állategyénnek egy-egy külön-külön zápfoga. Egyik különösen erős és hatalmas baktól származik.

Cervus elaphus.

A gímszarvas jelenlétét a következő maradványok igazolják: Mc. distalis töredéke, három darab alsó zápfog, részben töredékes állapotban. Az egyik meglehetősen erősen lemajszolt. Egy drb. bal I. azaz metszőfog. Egy drb. tibiatöredék felhasítva, a nagy úrna mellől (A. a. 7.). Egy állkapocstöredék, a foghíjas rész. Ugyancsak az úrna mellől, de előbbi leletnél más megtartású. Összesen 6 állat maradványai. Egy Pm. fogtöredék a 7. részből való.

Ezenkívül találtam még sok meg nem határozható állapotban lévő állatcsonttöredéket őz- és szarvasnagyságú állatból.

II. AZ ÁSATÁSBÓL KIKERÜLT LELETEK.

A) *Emberi kultúrmaradványok:*

Előljáróban a következőket tartom érdemesnek a megemlítésre: ásatásunk tárgyát egy a lőszfal felső szélén (az ábrán X. jellel szignálva) óriás, fecskefészek-szerűen kiálló, kitöltődött őskori gödör és az e melletti humuszréteg képezte. Ennek a kitöltődésnek felső része (eredeti szájadéka) a humusz 80 cm-es mély szintjében feküdt, tehát nyilván neolith-korú munka, mely a humusz alatti lőszbe is lehatolt, mert a kitöltődött gödör alja a lőszben feküdt már. Az eredeti szájadék felett 80 cm vastag újkori humuszréteg feküdt érintetlen állapotban, mely a gödör megtöltése után zavartalanul rája rakódott. Ez a fedő humuszréteg alig tartalmazott valamit. E humusz leása

után hozzáfogtam 3 emberrel a gödört kitöltő anyag kiásásához, mely a lőszfal tetejéről, 15 m mélység felett eléggé nehéz és veszedelmes munka volt. A gödröt kitöltő massza színe élesen különbözött a humusz feketés és a lősz sárgás színétől. Konstitutiója feltünően összeállónak bizonyult, s egy-egy nagyobb göröngye a féllábbal ráálló embert is jól megbírta. Erős cementifikáció ment végbe benne, hiszen az általa bezárt leletek és tárgyak vastagon be voltak vonva az ismeretes meszes, fehérszínű ú. n. ősi szerves rothadék patinájával. Maga a kitöltő anyag sem látszott egyébnek, mint egykori földi giliszták immenzis mennyiségű ürülékéből állónak és zsúfolt volt e földi

A marhalejáró lőszfala.

giliszták őskori járataival, lyukjaival, s egyéb férgek által fúrt járatokkal. Az itt talált leletek és tárgyak felsorolásából is kitűnik, hogy egy ősi hulladék-gödörrel állunk szemben, melyben valamikor igen erős erjedések és rothadások történtek, s hogy a sok csont tanusága szerint is főleg hústáplálékból visszamaradt meszes derivátumok azok, melyek a kitöltődő anyag meszes cementifikációját s a szürkés platina-színét megadták. A csontok vöröses megtartása a biai, szintén általam feltárt hulladékgödör csontjainak színéhez nagyon hasonlított; míg azonban a biai gödörben rengeteg hamu is volt, addig itt

csupán gyéren kerültek elő széndarabok. Bia továbbá mészaltalajú terület; az aligai mészszegény talajban tehát az elmeszesedés jobban integrálódhatott.

A gödör egy méter mély; átmérője egy méternél szélesebb.

A talált emberi kultúrmaradványok a következők voltak:

1. Hét különböző nagyságú és vastagságú edény talptöredéke. Egyik sem rajzos, ellenben dúrva, kézzel simított munka eredménye, vastagon bevonva meszes patinával.

2. Hat különböző nagyságú és kivitelű peremtöredék. Kettő egy edényből, melynek átmérője 15—20 cm lehetett. Egy vékony kis csuporból származó perem, továbbá egy vízszintesen vonalazott peremrész; egy lapos tetejű peremrész, melynek darabját már szórt leletek alakjában felszedtük (I. A. a. 8.). Egy dúrva kidolgozású sárgásszürke peremtöredék, mely 35—40 cm átmérőjű nagy urnától származik.

3. Tizenegy drb. rajznélküli cseréphulladék, részben előbbiek tartozékai, majd egy dúrva balatoni kaviccsal kevert anyagú edénytöredék (I. A. a. 1.).

4. Előbbieknél mégkisebb töredékek, több-kevesebb vonalas csíkozással és nádtapasztási nyomokkal. Tizenegy edényből származnak, némelyiket a szerves rothadék egész fehérre vonta be.

5. Egy drb. tapasztott és kiegészített sárdarab, melyből kunyhóik állhattak; ilyenek kerültek ki Biáról is.

6. Sok egykori meg nem munkált, gömbölyű, balatoni kavics, legtöbbje vastag fehér bevonattal.

7. Tizenegy olyan quarckavics, melyen erőszakos ütések, megmunkálások, tördelések, mesterséges sík felületek, élek, hegyek, munkafelületek hirdetik az ember beavatkozását.

A gödörből előkerült leletek alapján megállapíthatjuk, hogy kb. 33—36 edény maradványai kerültek bele egykor a gödörbe, már akkor eltörve, mert minden leletnek a törési felülete is ép úgy be volt vonva fehéres patinával, mint a többi, felületi része.

B) *A gödör állati maradványai:*

Bos taurus.

Egy darab medencecsont a femorális árokkal. Két darab hátcsigolya, felhasítva; egy bordatöredék, egy lapockatöredék a vállizület tájáról. Egy mellső lábszárcsont feltörve (kivelőzve). Valamennyi csontdarab megtartás és arány tekintetében egy állatra vall, mely közép nagyságú, inkább kisebb, mint nagyobb termetű állat lehetett, akkora, mint a Biáról leírt tulkok.

Sus scrofa domestica.

Egy darab M_2 fog; egy darab humerus distális része, diafisis, a fossa olecranon-nal, feltörve, azaz kivelőzve. Egy másik csövescsont kivelőzve, egy balodali phal. (ujjperec); egy tibiatöredék epifizise erősen megpörkölt állapotban, egy ulna töredék; valószínűen mind egy állatból, mely középnagyságú lehetett.

Capreolus capreolus.

Egy darab lapockatöredék és két I. fog. Kis egyénből, sutából vagy gidából.

*

Odébb a gödörtől megásattam a humuszt is (l. a térképen az Y jelzést). Ennek a résznek 80 centiméteres szintjéből őskori tapasztott kunyhófalrészek kerültek elő, olyanok mint a biaiak. Az itteni munkálatok, sajnos, még nincsenek befejezve, tehát csak előzetes közlemény alakjában nyilatkozhatom. Előkerültek még e falrészeken kívül cserepek, nádtapasztásosak és durva, balatoni kavicsdús anyagúak is, utóbbi fajtából egy urnatöredék, mely egy 50—55 cm átmérőjű edénytől származhatik; egy vastag edénytalprész, balatoni kaviccsal kevert anyagból és nádtapasztás nyomaival, oldalán egy hosszú karc-díszítéssel. Nem korongon készült. Előkerült még egy fültöredék, s a sok kavics közül kettő akadt olyan is, melyen emberi erőszak nyomai voltak felfedezhetők. (Csiholás.) Ez a rész csontoktól mentesnek bizonyult.

FÜGGELÉK:

A marhalejárótól messzebb eső egyik szakadékból, ugyancsak a humusz alsóbb rétegeiből egy teljesen ép bronzkori edényke került elő. Ezt a 2. ábra ábrázolja; díszítése mészbetétes, megegyezik a Bián *Stein Gusztáv* által talált és *Szilády Zoltán* által leírt őscsörgő ornamentikájával. Mellette egy Pm. lófog hevert.

ÖSSZEGEZÉS.

Ha áttekintve az előadott anyagot, seregszemlét tartunk a leletek felett, több megállapítást tehetünk.

1. Kétségtelen, hogy az aligai lősz-falak humuszának 80 centiméteres szintjében a neolith kor emberének maradványai pihennek. Ezt a talált cserepek, furt és csiszolt emlékek, a jellegzetes konyhahulladékok és főleg a kísérő fauna támogatja.

2. Feltűnő, mint negativum, a csonteszközöknek silánysága (kivéve a fütyülőt), s ezzel párhuzamban a szemcsés quarceszközöknek felette gyanús kultusza. A kvarckavicsokat, melyeken emberi beavatkozást véltünk felfedezni, egymás mellé rakva (en masse): határozottan igazolják azt, hogy sem víz, sem egyéb körülmény nem adhatta alakjukat, csak az ember. A megmunkálásban hegyképzést, laposssá formálást, tehát határozott rendszert lehet megfigyelni. Feltűnő még a halászati emlékek gyér volta is.

3. Külön érdekességei az aligai telepnek a májopál anyagú tűzkövek, e pattintott szerszámok és mikrolithok előfordulása. Ezek felette hasonlatosak a palaeolith eszközökhöz, de mivel közelebbit az ásatással sem sikerült róluk megtudni, palaeolith fauna hiányában ezeket is a neolith ember eszközeinek kell tartanunk. A műhely, ahol ezek készültek, valószínűen már régebbi lőszfalomlásokkal alázuhant a mélybe, s ezért van az, hogy legfőképpen szórt leletek alakjában találhatók.

4. Bronzkori és római korú maradványok eddig gyéren kerültek ki, s főleg magasabb humuszrétegekből; ezek nem számottevők és nem tartoznak szorosan cikkünk tárgykörébe.

IRODALOM:

1. Gaál—Kolosváry: Állati maradványok a biai őstelepről. Debreceni Szemle, 1936. 5—7. száma.

2. Kuzsinszky: A Balaton környékének archaeológiája. 1920. Budapest, Kilián Frigyes.

3. Kormos: A tatai őskori telep. M. kir. Földt. Int. Évk. XX. 1. 1912. Budapest.

4. Dornyai: A Tihanyi félsziget újabb régészeti leletei. Magy. Biol. Kut. Int. Munk. II. o. Tihany.

*

GABRIEL v. KOLOSVÁRY: *„Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Balatonaliga (Ungarn, Comitat Veszprém) am Plattensee."*

Ausszug. Verfasser gibt in Begleitung von mehren Abbildungen neue Beiträge zur Kenntnis am Fundort freiliegend gefundenen und ausgegrabenen Werkzeuge und Reste des neolithischen Menschen. Die Geräte sind teilweise geschliffen und stellen eine jüngere Periode dar. Die Tierreste stammen von Haus- (Schwein, Kuh, Pferd, Hund) und Wildtiere (Reh, Hirsch).

Régi térképeink adatai Szombathely helytörténetéhez.

Írta: BORBÉLY ANDOR dr. (Jászberény).

A magyar városok helytörténetének kutatója vizsgálódásai során rendkívüli nehézségekkel találkozik. Mindjárt első lépésénél, a *helyrajz* fejlődésének megállapításánál azt látja, hogy régi helyrajzi térképek, látképek legfeljebb csak a XV. századig mennek vissza; ezeket is csak olyan helyekről talál, amelyek az újkor elejének háborúiban fontos szerepet játszottak. Máshol a régi városhelyrajz rekonstrukciójánál csupán ásatások eredményeire támaszkodhatik, mert az írott emlékek alapján való térbeli eligazodás bizonytalan alapot ad e téren. Tatár, török, német és magyar seregek dúlták fel városaink legtöbbjét, kő kövön nem maradt bennük egy-egy hadjárat után, úgyhogy nemcsak a városélet írásos emlékei semmisültek meg, hanem a legtöbb városunk eredeti elrendeződésére is csak a XVIII. századbeli nagy katonai felvételek topográfiai adatai alapján lehet következtetnünk. Pedig nemcsak történetíróink érdeklődnek városhelyrajzi problémák iránt, hanem a *város, mint földrajzi probléma* is egyre szélesebb körben foglalkoztatja tudósainkat. A városhelyrajz alapkérdéseinek tisztázásánál ugyanis az a feladat merül fel, hogy milyen földrajzi tényezők hatottak közre valamely város kialakulásánál? A történész történelmi vizsgálódásai közben számtalanszor kénytelen a sokszor megbízhatatlan hagyományok és írások ellenőrzése végett természettudományi, főleg pedig földrajzi tényeket megismerni és tanulmányozni. Az okleveleinkben egyik-másik városra vonatkozó elszórt adatok pedig nem elegendők ahhoz, hogy belőlük az illető városnak régi topográfiáját összeállítsuk.

Igen sok magyar *város alapja* kétségkívül — mint mindenütt a római birodalom területén kialakult országokban — a régi római város volt. Semmi okunk feltételezni, hogy a népvándor-

lás megsemmisítette volna a városi élet alapköveit. Kiváló kutatóink éppen napjainkban cáfolják meg egyes német történetírók azon állítását, hogy a középkori magyar városi intézmény nem egyéb, mint a német városi intézménynek egyik oldalhajtása és így egészében német eredetűnek lenne tekintendő. Közismert tény az is, hogy a mai Dunántúl egyes részein — mint Sirmiumban és környékén — a kereszténység a római kortól kezdve folytatólagosan fennmaradt.

A várostörténet kutatóitól felszínre hozott helyrajzi adatokat bőven felhasználják városszabályozó mérnökeink is. A város térbeli elrendezésére irányuló törekvésnek, a *városrendezésnek* egyik fontos pillére a mult vizsgálata, amin a mult idők alaprajzát értjük. A különböző korok alaprajzát és homlokrajzát azért kell megismernünk, hogy megérthessük belőlük, miképen tudta a mult idők embere koronként változó életkörülményeivel művészi összhangba hozni városaink alaprajzát, karakterét. A mult emlékeinek kihámozása közben megkeresi az antik kor mintáit, tekintetbe veszi azokat a jellegzetességeket, amelyeket a festői középkor ránkhagyott. Minthogy a középkorban szorosan és rendetlenül kellett építkezni — mert kevés volt a hely a városfalak között — ezt bizonyos szeretettel és művészi érzékkel tették és festői szép városképeket varázsoltak elő. Ezeknek az elemeknek kihámozása, egy-egy festői sziluett, térelrendezés megmentése vagy rekonstruálása, a régi jellegzetesség visszavarázsolása kedves feladata lett városrendezőinknek.

A XIX. század második felébe esett városaink rendkívüli terjeszkedésének kora. A tartalom, ami ezt az építésre oly kedvező időt kitöltötte, sivár és üres volt, mert hiányzott belőle a művészi megértés. Sajnos, hogy ez a nagy városrendezési és építési tevékenység a mult művészetének megértése és építészeti stíl tekintetében igen sivár korral esett egybe, és a mult emlékeinek megsemmisítésén kívül alig alkotott valamit. A mai modern városrendezőre így már csak ott maradt fenn megoldandó probléma, ahol a mult század építője és városrendezője még nem végezte el feladatát.

A római Sabaria — a mai Szombathely — településének folytatólagosságát a véletlenül előkerült archeológiai leletek is bizonyítják. Ezek alapján beigazolódott, hogy a mai város a régi Sabaria alapján épült fel. A római kor épületeinek elhelyezkedése szerint a római település formája kétségtelenül befolyással volt a város későbbi kialakulására és a középkor folyamán újraépülő város a régi romokhoz igazodott. Ez a helyzet több-kevesebb változtatással megmaradt a XVIII. századig, úgyhogy a meglehetősen nagy mértékarányú katonai térképezések az utcahálózat és épületek alaprajzának megrögzítésével sok esetben eredményesen pótolják a középkorból hiányzó részletes helyrajzot.

A továbbiakban Szombathely városa régi katonai térképeinek bemutatása kapcsán azt szeretnők bemutatni, hogy nagyobb mértékű térképfelvételeink mennyiben nyujtanak segédkezet a város és környéke régi helyrajzának összeállításához.

Szombathely városának jelölésével minden fontosabb régi térképünkön találkozunk. A régi kismértékarányú térképek városjele csupán a jelkulcs szerinti városnemre utal bennünket. A város előfordulásának és jelentőségének megállapításán kívül semmiféle topográfiai részlet leolvasására nem alkalmas térképek ezek.

Így a *Tabula Peutingeriana*, a római birodalom reánkmaradt híres úttérképe, *Savaria* felírással jelöli létezését. Hogy ezen a térképen előfordul, bizonyíték a római korban való jelentőségére.

Ptolemaeus geográfiájában és az ennek alapján készült atlasz Pannónia lapján szintén megtaláljuk jelölését. Előfordulása azért nagyjelentőségű, mert Ptolemaeus térképeinek igen nagy hatása volt a későbbi korok kartográfiájára. Természetes tehát, hogy a ptolemaeusi térképek alapján készített későbbi atlaszaink mind felvették Sabaria ábrázolását is.

Az első magyar térkép, *Lázár diák* 1528-ban kiadott „Hungariae descriptio"-ja, *Sabaria* néven jelöli mint nagyjelentőségű várost.

Katonai szempontból fontos térképeink közül a *Müller János Kristóf* 1709-ben és *Müller Ignác* 1769-ben készült térképei sem adnak többet a helyének és városi minőségének feltüntetésénél. Az 1769-es térkép is még csak mint „Urbs muro cincta"-t, fallal kerített várost jelöli.

A *II. József* idejében készült első nagy katonai felvételünk III. szekció 7—8. és IV. szekció 8—9. oszlopa tartalmazza Szombathely és környékének 1 : 28.800 mértékű térképét. A város a négy lap összeillesztési helyénél fekszik; így az eredeti lapok rajza és festése kissé elmosódott a használat folytán elkerülhetetlen rongálódások miatt. A város régi helyrajza vizsgálójának igen fontos feladata tehát a II. József korabeli felvételek adatainak kiértékelése. Az első nagy katonai felvétel lapjairól Szombathely környékét is bemutatjuk, hogy a vidék XVIII. századbeli településéről és topográfiájáról is képet adjunk. A térkép rajzolt adatainak kiegészítésére közöljük a felvételekhez tartozó országleírások idevonatkozó adatait is, amelyek — bár katonai célból, a hadvezetőség tájékoztatására készültek — éppen megbízhatóságuknál fogva helyrajzilag is felhasználható források számunkra. Az eredetiben német nyelven készült országleírásokat magyar fordításban adjuk, a települések nevének feltüntetésénél azonban megtartottuk az eredeti írásmódot.

Markt Stein am Anger oder Zombathelly oder Sabaria und Praedium Szököfölde.

Távolsága a szomszédos helységektől:

Zanath	1¼ óra,	Szeles	¼ óra,
Septe	1¾ óra,	Berint	¾ óra,
Ollad	¾ óra,	Narrain	1½ óra,
Vepersdorf p.	2 óra,	Sz. Kiral	1 óra,
Klein Schiebing	1¼ óra,		

(1 rendes óra alatt 5000 katonalépés távolságot értettek.)

1. Szombathely és környéke 1784-ben első katonai felvételünkön, az eredeti mérték ⅓-ára kisebbítve. — Foto: Borbély Andor dr.

Szilárd kőépületek: a püspöki udvar, a megyeháza, a szeminárium, a póstaépület, a ferencesek kolostora, a városháza, két nagy gazdasági épület és néhány magánház.

A helységtől jobbra a Gyöngyös patak folyik, balra a Kenyér vize vagy Aranyvíz, amelyet itt Brenten-nek (Perint) neveznek.

A helységtől balra ¼ órányi távolságra magastörzsű tölgyerdő.

Az országút Kőszeg felé kiépített műút, és jó állapotban van. A többi utak hasonlóan jók, kellemetlen időjárás esetén azonban rosszak.

A helységtől balra, ¼ órányi távolságra, Oladtól a kálváriakápolna felé terjedő magaslaton vannak a szőlőskertek, amelyekről át lehet tekinteni az előttük fekvő terepet.

Új Perent. (Perint.)

Itt egy jó híd van. Tölgy és nyírfaerdők. Száraz rétek. Az utak jók, kivéve azokat, amelyek a réteken át vezetnek.

Szőlős.

Vizei a Gyöngyös és Perint, mely utóbbi a Gyöngyöshöz hasonló. A réteket a Gyöngyös és a Perint gyakran elönti. Az utak jók.

Sz. Király.

Szilárd kőépületek a templom és az uradalmi épületek. A Gyöngyösnek itt néhány kanyarulata van, a partja lapos és medre mocsaras, néha kiárad. A réteket a Gyöngyös patak áradásakor elönti. Az utak jók.

Zarkaháza.

A vizek, rétek és utak olyanok, mint Sz. Királynál.

Kis Bogatt und Nagy Bogatt. (Kisbogát és Nagybogát.)

A Nagy Bogattban levő uradalmi épület kőből van építve. A Gyöngyös patak olyan, mint Sz. Királynál. A rétek is olyanok. A szombathelyi országút jó, a többi utak ritkán szárazak.

Herman. (Gyöngyöshermán.)

A Gyöngyös patakon itt néhány híd vezet át, a patak partja lapos, medre mocsaras és vize kiárad. A réteket a Gyöngyös patak áradásakor elárasztja. Az utak jók.

Sz. Marton. (Szentmárton.)

A dominikánusok kolostora szilárd kőépület. Sz. Marton és Szombathely közt folyik el a Gyöngyös patak. Az itt átfutó és Zanaton át Győrbe vezető út jó, a többi utak olyanok, mint Zanatnál.

Ollád. (Olad.)

Az uradalmi lakóház és a községen kívül fekvő, fallal körülvett nagy csűr szilárd kőépületek. A községnél elfolyó patak (Goldwasser) két ága a község alatt egyesül. Magastörzsű tölgyerdők. A mezők nem nagyon szárazak. A falu mellett oszlik két ágra a Szombathely felé vezető útvonal. Egyik ága Putschinon át Rechnitzre (Rohonc), a másik ága Dierlingen át Schachtendorfra (Csajta) vezet és meglehetősen jó. A többi utak, mint a környéken általában, jók. Az Ondód felől húzódó magaslat a falu mögött szőlőskertekkel van beültetve.

Senjefa. (Senyefa.)

Az uradalom lakóépülete szilárd kőépület. A falutól jobbra a kertek mögött a Gyöngyös patak folyik, balra nem messze a helységtől a Gyöngyös patak egy ága, a Kenyér-víz. $^1/_2$ órányi távolságra balra a helységtől Ollád felé, felfelé Brinnendorf irányában erdőség húzódik. A rétek nedvesek és erősen be van-

nak nőve bokrokkal. A falutól jobbra, kis távolságra, a kertek mögött hosszában vezet az országút, amely Kőszeget és Szombathelyt köti össze. Jól kiépített műút. A többi utak is jók.

Kamony. (Kámon.)

Az uradalom lakóháza, valamint nem messze tőle az út mellett fekvő vendéglő szilárd kőépületek. A vízek, erdők és utak olyanok, mint Senjefánál.

Az országleírásokat a térkép adatainak kiegészítésére készítették. Mai szemmel nézve talán kissé primitív és elavult

2. A Napoleon által készíttetett haditérkép 1809-ből, 1 : 28.000 mértékben, $^1/_2$-szeresére kisebbítve. — Foto: Borbély Andor dr.

leírások, a XVIII. században azonban igen értékes támaszai voltak a hadvezetőségnek ismeretlen terepen való menetelések, elszállásolások és ütközettervek készítésének elrendelésénél.

Időrendben következő adatunk a bécsi *Artaria et Comp.* térképkiadó vállalat kiadásában *v. K. Ponheimer* által rézbemetszett közismert „Situations Plan der Gegend um Steinamanger etc." című katonai hadgyakorlati tervrajz. A magyar nemesi insurgens hadtestnek József főherceg palatinus vezetése alatt 1797. aug. 6-ától szeptember 13-áig tartott táborozását, elszállásolását és a gyakorlat egyes fázisait tünteti fel. A rézmetszetben sokszorosított és 1 : 28.800 mértékarányú térképnek eredeti kéziratos példányát is sikerült megtalálnom a bécsi Nemzeti Könyvtárban, amely eredeti példány nagyobb mértékaránya (1:14.400) következtében jóval több részletet tartalmaz. A tér-

kép a környék helyrajzához igen értékes adatokat rögzít meg, bár inkább a csapatok helyzetének megállapítása volt célja.

Következő adatunk a *Napoleon* csapatainak magyarországi felvonulásával kapcsolatban készült és nemrégiben előkerült térkép szombathelyi részlete. (2. kép.) A hadtörténetileg reánk nézve felbecsülhetetlen értékű művet az Állami Térképészet eredetiben megszerezte és feldolgozása most van folyamatban. Kartográfiai adatai annál értékesebbek, mert az első és második nagy katonai felvétel közötti időben 1809-ben, önálló felvétel alapján készült és független az első felvételtől, a második

3. Az I. Ferenc korában elkezdett második hatonai felvételünk szombathelyi részlete 1844-ből, $^1/_2$-szeresére kisebbítve, 1 : 28.000 mértékben.
Foto: Borbély Andor dr.

felvételre pedig teljesen hatás nélkül volt. Így egyfelől a mi katonai felvételeink adatainak ellenőrzője és kiegészítője, másfelől időrendben átmeneti fokot képez a kettő között. Az 1:28.800 mértékű térkép, melynek még létezéséről sem tudtunk mostanáig, kartográfiatörténetünknek kétségtelenül nagy nyeresége.[1]

A második nagy katonai felvételünknek Szombathelyt tartalmazó lapja (3. kép) 1844-ben készült el Bach vezérkari kapitány igazgatósága alatt a Wellington herceg ezredbeli báró Imhof Móric alhadnagy felvétele és rajza alapján. A térkép feliratait Skuppa József őrmester készítette. A szelvényt a

[1] A térkép leírása megjelent a *Térképészeti Közlöny* 1935. III. kötetének 3—4 füzetében. Dr. Irmédi-Molnár László úr volt szíves a térképre figyelmemet elhívni, a közölt részlet lefényképezésének engedélyezéséért is őneki tartozom hálás köszönettel.

rajta levő feljegyzések szerint két alkalommal helyesbítették: 1871-ben bejegyezték a magyar nyugati vasút vonalát, 1872-ben pedig a vasútvonal kiépítésének folytatását. A térképlapok szélére a terepfelvétellel egyidejűleg készült statisztikai összeírás adatait is feljegyezték. Az 53. szekció XXII. oszlopa — amely lap Szombathelyt tartalmazza — a következő táblázatban közli az összeírás adatait:

Helység	Házak száma:	istállók száma:	Kényelmesen elszállásolható emberek száma:	lovak száma:
Steinamanger Pfarre Brenten Alt V. S. Marton, Sz. V. S. Pfarre	400	180	600	200
Senjefa	12	12	20	12
Kamony	25	8	20	10
Ollad	48	15	50	20
Zanat	22	20	20	20
Sz. Király	14	6	12	6
Hermany	38	16	15	20
Zarkaháza	17	8	17	8
Bogat	7	1	5	—
Sölös	48	20	50	20
Perent (új)	30	10	20	10

Bár nagyon régi időre nem nyúlnak vissza a helyrajzi tanulmányokra alkalmas városalaprajzot tartalmazó térképek, mégis megnyugtathat bennünket az a körülmény, hogy a nagy városrendezések előtti időben készültek. Ahol tehát korábbi részletes helyrajzi térképek nem maradtak fenn számunkra, ott a XVIII. századbeli katonai felvétel adatai a régi városkép megszerkesztéséhez sikeresen felhasználhatók. Városaink helytörténete szempontjából ebben van tehát jelentősége a részletes katonai térképnek.

IRODALOM:

Dr. Borbély—Dr. Nagy: Magyarország I. katonai felvétele II. József korában. Bpest, 1932. M. kir. Állami Térképészet.

Eckert—Max: Die Kartenwissenschaft, I—II. Bde. Berlin—Leipzig, 1921.

Mendöl Tibor: A város problémája a francia és német földrajztudományban. Földrajzi Közl. 1935. 7—8. sz.

Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete. Századok, 1934. 1—3., 4—6., 7—8. számokban.

Schünemann Konrád: Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa. Breslau u. Oppeln.

Tóth János: Szombathely városesztétikai problémái. *Vasi Szemle*, I. évf. 248—258. lap.

Nyugatmagyarország néprajzi története.

Írta: POLÁNY ISTVÁN.

XVIII. A XV. századtól 1715-ig.

A német származású nagybirtokosok további szerepe a telepítés terén.

Tudjuk, hogy a XIV. és még inkább a XV. század folyamán Nyugatmagyarország sopronmegyei területe majdnem egészen és Vas megyében is tekintélyes birtokok kerültek osztrák vagy osztrák származású magyar főurak (Eitzinger, Vogel, Ellerbach, Volfart, Pottendorfer, Horsundorfer, Tompek, Groffenecker, Weisspriacher, Girolti, Paumkircher stb.) kezére. Ezek a szomszédos Ausztriából folytonosan újabb és újabb telepes rajokat hoztak Magyarországon szerzett birtokaikra. Így például 1418-ban Zsigmond király megengedi *Sárfenéki* Frigyesnek, hogy két községet, *Mannersdorfot* és *Hofot* (ma Alsóausztriában a Lajtahegységtől nyugatra), benépesíthesse, és tolvajok, rablók kivételével az ott megtelepülő bűnösök részére bűnbocsánatot és mentességet ad.[1]

Az elnémetesedett *Fraknói grófok* szerepe 1465-ig tartott, amidőn a család Vilmosban kihalt. Még 1430-ban olvassuk, hogy Pál gróf *Dorog* (Darufalva) várában a király rendelete ellenére *idegen* zsoldosokat tart és nem akarja átadni a panasztevő Kanizsaynak.[2]

Tompek György 1400-ban *Szalónak* várát szerezte meg, ennek tartozékait (tíz község) az előző fejezetben felsoroltam. Ugyancsak ez a család szerezte meg 1410-ben *Oroszvárt* (Moson megye), amelyet a XVI. század elejéig bírt, továbbá kezén találjuk 1425-ben *Borbolyát* és 1478-ban *Lépesfalvát* Sopron megyében.[3]

Volfart Ulrik és családja szerzi meg 1412-ben *Magyaróvár* várost, 1414-ben pedig a várat is tartozékaival, amelyek körülbelül 1447-ig birtokukban maradnak. 1450—51-ben hozzátartoznak Moson megyében: *Moson, Bezenye, Rajka, Sundorf* (Dunacsún), *Járondorf* (Németjárfalu), *Mosonkálnok, Hegyeshalom, Niklasdorf* (Miklóshalma), *Czanig* (Mosonszolnok), *Szent-Péter, Szent-Iván* (Mosonszentjános), *Tétény, Fincztagmark* (Pfingsmark, ma puszta Levél mellett), *Neusidl* (Nezsider), *Geosz* (Nyulas), *Zurány, Radendorf* (hihetőleg Rajka határának egy része) és *Pemen* (Mosonkörtvélyes); *Ruszt, Purpach* (Feketeváros), *Büdöskút* (e három Sopron megyében) és *Kimle* részei. 1416-ban a család megszerezte Zsigmondtól *Köpcsényt* zálogképen, bár rövidebb időre, és bírta *Mannesdorf* (Sárfenék várának tartozéka) egyes részeit is Volfart Pál 1429-ben.[4]

[1] Sv. 590. jegyzet.
[2] U. o. II. 155. és 146.
[3] Csánki II. 720., III. 676., 664.
[4] U. o. II. 672., 674., 676.

A *Pottendorferok* további szerzeményei a XV. század folyamán: (1401-ben) *Derecske* (Vámosderecske) zálogbirtoka, 1457-ben *Rovó, Pordány* (Lajtapordány), *Cseki* (Vimpác), *Szarvkőalja, Büdöskút* és *Milchdorf* (Kövesd, azaz Szárazvám), majd később — 1486 előtt — maga a vár is (Szarvkő), amelyhez ezek a birtokok tartoztak. A vár tartozéka volt még 1371-ben *Szaba-Marton* (Kismarton) is. 1457-ben *Kőhalom* zálogbirtokosai.[5]

A *Groffnecker* (Gravenecker) család birtokai: 1469 után (1491-ben is!) *Sárfenék vára és tartozéka;* 1464-ben, illetőleg 1473-ban *Samarja* (ma Ausztria), *Mannesdorf, Hoff* és *Purpach* (Feketeváros) részeivel, 1475-ben *Paumgarten vára* (Sopronkertes) és helység tartozékai: *Rorbach* (Fraknónádasd) és *Szikra.* 1475-ben (1486-ban is) *Lánzsér* vára, amelyhez 1425-ben hozzátartoztak: *Lánzsér, Derecske,* a két *Pula, Dobornya* (Doborján), *Deutal,* bizonyára elírás: *Neutal* (Újlak), *Szent-Márton, Felső* és *Alsó Loók, Haracsány, Nyék, Semlesdorf* (Samersdorf, puszta Sopronkeresztúr mellett), *Riczing* (Récény) helységek és *Pichlesdor* (?), *Bódogasszonyfalva* (a régi Alsólók mellett, illetve a mai Lók), *Gobornok* (Veperd mellett feküdt) puszta és 1475-ben *Egered* (Brennberg vidéke); 1486-ban *Szarvkő* vára tartozékai, *Zaszlop vára* (a mai Oszlop falu környékén), ez utóbbi még 1499-ben is, *Dorog* vára (ennek 1430-ban *Dorog* és *Vulkapordány* a tartozékai), *Kismarton* vára és városa.[6]

Weisspriacher Ulrik Kabold és *Lánzsér* várát és tartozékait (tizenhat helység és három puszta) bírta 1506-ban.

Vas megyében a *Giroltiak birtokai:* 1428-ban *Girolt* (Németszentgrót), *Limpach* (Hárspatak), *Baksafalva, Kukmér* és *Alsó Neusidel* (Felsőújlak), 1457-ben ezenkívül *Heuthal* (Szénásgödör), *Szabar,* 1469-ben (illetőleg 1455-ben) pedig *Albér* (Óbér).[7]

Óriási birtokaik voltak a *Paumkirchereknek* ebben a megyében; főbirtokuk *Szalónak vára* és városa, de ezenkívül különböző időben *Óvár* (Pinkaóvár) és *Rohonc* várának és a girolti uradalomnak is birtokosai. 1446 óta bírták *Szalónak* várát és 1475-ben így foglalják össze *Szalónak* várának neve alatt összes birtokaikat: *Ág-Szalónak, Alap* (?), *Szabar, Csém, Szentpéterfa* (talán Kisszentmihály!), *Nárda, Csatár, Incéd* (a vár törzsbirtokai); *Óvár* (Pinkaóvár), *Lak* (?), *Cséke* (Csejke), a két *Pöszöny, Sámfalva, Urbánosfalva* (?), *Velege, Karasztos, Szent-Mihály* (Nagyszentmihály), *Darnó* (ma puszta Felsőkethely mellett), *Mérem, Kedhely, Dőm* (?), *Girolt, Limpach, Neusidel,* másként *Szerdahely,* végül részben *Kukmér, Szénaföld* (Szénásgödör), *Baksafalva, Alber, Komjáti* és *Graffensach* (Árokszállás).

Rohonc várát és uradalmát 1490-ben (*Hodászt* és *Incédet* 1491-ben) szerezték meg a porosz *Margenwerder* Jakabtól, a ki-

[5] U. o. 605., 590., 650.
[6] U. o. 587., 590., 585., 592., 589., 623.
[7] U. o. 823., 824.

rály főpattantyúsától (pixidarius regis), akinek Mátyás király adományozta 1478-ban.[8]

Városszalónak alapító levele, amelyet a szalónaki vár ura, Paumkircher András adott ki 1453-ban, és amelyben az újonnan alapított városban letelepülő *idegenek* részére adandó kedvezményeket és a telepesek jogviszonyait körvonalazza, beszédes bizonysága a német főurak telepítési tevékenységének. III. Frigyes császár, akinek a vár zálogbirtoka volt, ezt az alapító levelet megerősítette.

Más telepítések. — Sopron hatása.

A városokba, mezővárosokba és a fontosabb és népesebb helyekre vendégek kisebb-nagyobb számmal állandóan szállottak. A XIV. század elejétől kezdve okleveinkben *mindig több és több német birtokos, polgár és jobbágy nevével találkozunk.* Amidőn pedig az 1440-es években Nyugatmagyarország tekintélyes része, mint zálogbirtok, a Habsburg-család kezébe osztrák igazgatás alá került, és — nem tekintve Mátyás király uralkodásának utolsó tizedét — 1635-ig, illetőleg 1647-ig osztrák igazgatás alatt maradt, ismerve a német elem nagyobb mozgékonyságát és vállalkozó szellemét, *a németség beköltözködésének, letelepedésének és állandó erősödésének mi sem állt többé útjában, annál kevésbbé, minthogy 1526 óta Ausztriával közös uralkodónk volt.*

Az 1491-ik évi pozsonyi békeszerződés a következő hat várat és uradalmait adta át III. Frigyes császárnak: *Kismarton, Fraknó, Kabold, Szarvkő, Kőszeg* és *Borostyánkő.* Ezek — Szarvkő kivételével — rövidebb megszakítással már az 1440-es évektől a Habsburg-család kezén voltak, tehát német népiségük teljes kialakulása az osztrák igazgatás alatt szükségképen bekövetkezett. Ez a folyamat az említett várakon kívül a következő községeket érintette: *Kismarton* város, *Fraknóváralja, Kabold* helység, *Veperd, Felsőpéterfa, Lajtapordány, Vimpác, Szarvkőalja, Büdöskút, Szárazvám, Kőszeg* város, *Locsmánd, Németzsidány, Horvátzsidány, Tömörd, Borostyánkő* helység, *Mencsér, Edeháza, Újvörösvágás, Grodnó, Góbörfalva, Gyimótfalva, Határfő, Fehérpatak, Óribánya, Villámos, Rődöny, Pinkafő, Újrétfalu, Buglóc* és *Hamvasd.* Természetesen a hat várközpont (köztük két város: Kőszeg és Kismarton) hatása vidékükre a német népelem terjeszkedése szempontjából nyilván szintén igen jelentős volt.

1460-ban *vendégeket* említ az oklevél a mosonmegyei *Zurányban.*[9] 1434-ben *Kismarton* város *telepeseiről* (hospites) olvasunk.[10]

Zsigmond király sokat tett azért, hogy *Sopron* városában minél többen megtelepedjenek. 1407-ben — a város lakosságát

[8] U. o. 720., 718—719.
[9] U. o. II. 678. (Pozsony város llt. lad. 1. fasc. 11. n. 21.)
[10] Sv. II. 201.

gyarapítani óhajtván — mindazokat a szabad állapotú jobbágyokat, akik ott letelepednek, három évig személyes védelme alá veszi.[11] Ugyancsak a város lakosságának gyarapítása végett 1410-ben — mivel a város pestisjárvány miatt elnéptelenedett — a letelepedőknek nyolc évi adómentességet és minden más szolgálmány alól fölmentést igér.[12] 1412-ben Similó városkapitányra bízta, hogy a letelepedőknek belátása szerint kedvezményeket adjon.[13] 1435-ben parancsot intézett a nemesekhez, hogy jobbágyaiknak, ha eleget tettek földesurukkal szemben tartozásaiknak, a törvény értelmében engedjék meg, hogy Sopron város területére szabadon költözködhessenek.[14]

Hogy a hivatalos *Sopron* mennyire német volt ebben a korban, bizonyítja az, hogy a város oklevéltárának (Házi-féle) második része (az I. kötete 1390—1524-ig, a II. k. 1400—1541-ig) alig tartalmaz másnyelvű okmányt, mint németet. Házi Jenő oklevéltárának ezirányú adatairól a X. fejezetben részletesen megemlékeztem. A város 1430-ik évi gabonadézsmajegyzékébe a magyar neveket olyan németes kiejtéssel és helyesírással írják, hogy alig lehet azokat fölismerni. Például a Domonkost így írják: Thomunkusch, Csák Kálmán: Cholman Tchack, Körmendi András: Andrea von Gurmend.[15]

Mátyás királytól is maradt ránk — Zsigmond királyéval egyező — parancs. 1473-ban megparancsolta a sopronmegyei fő- és köznemességnek, hogy engedjék jobbágyaikat Sopronba költözködni.[16]

Az 1514-ik évi parasztlázadás leverése után a *magyar jobbágyelemek* költözködése Sopron városába megszűnt; a törvényhozás ugyanis megfosztotta a jobbágyokat szabad költözködési joguktól. Ez a törvény a külföldiek (a szomszéd osztrákok) betelepedését mozdította elő és ez lett Sopron elnémetesedésének egyik fő tényezője.

II. Ulászló is 1516-ban *Sopron* városába a letelepedést akarta előmozdítani, amennyiben minden letelepedni óhajtó *külföldi jobbágy* ingóságait a harmincad fizetése alól mentesítette.[17]

Zsigmondnak rendeleteiben nincs ugyan kifejezetten *külföldi* letelepedésről szó, sőt az 1435-ik, valamint Mátyás 1473-ik évi parancsát a nemesekhez intézte, mégis a városban letelepedők legnagyobbrészt németek voltak. Ezt általában nemcsak a *német polgárság elzárkózó magatartása* bizonyítja, amellyel — ahol többségben voltak, vagy kellő erővel rendelkeztek — a magyar elemek letelepedését városaikban gátolták, hanem bizonyí-

[11] Házi I. R. II. 2.
[12] U. o. 33.
[13] U. o. 62.
[14] U. o. III. 105.
[15] U. o .II. 415., 418., 419.
[16] U. o. V. 316.
[17] U. o. VI. 323.

tékaink is vannak arra, hogy ebben a korszakban a bevándorlás leginkább *Ausztriából* történt.[18]

Ha nyugatmagyarországi (sopron-, esetleg moson- és vasmegyei) jobbágyok odatelepedtek, azok legnagyobbrészt szintén csak *németek* voltak, többnyire a német főurak birtokairól.

Sopron város nagy vonzóerővel volt a szomszédos osztrák, sőt távolabbi vidékekre is. A *bécsújhelyieknek* 1463-ban Sopronban szőlőjük volt. Ugyancsak 1463-ban egy znaimi lakos, Salch Farkas testvérének a fia, Sauschneider János, halt meg Sopronban.[19]

Természetes, hogy a német többségű város birtokaira is *(Sopronbánfalva, Kópháza, Balf, Kelénpatak és Fertőmeggyes)* leginkább csak *németek* telepedtek, illetve ilyen nemzetiségűeket telepített oda a város. Domonkos győri kanonok és soproni főesperes 1432-ben kelt oklevelében írja, hogy Harka — melynek plébániájához Kópháza tartozott — egykor a kiválóbb egyházak közé számított, és az elnéptelenedett falut azután a soproniak lakosokkal újra kellőleg benépesítették.[20] A német népelem előretörése olyan élénk volt, hogy a mai napig magyar nyelvterületen fekvő *Lövőn*, amelynek az Árpádok idejében határőr nyilas lakossága volt, 1464-ben három *német nevű* jobbágygyal találkozunk,[21] sőt a Répcén innen, Kapuvár vidékén egyké helységben, így *Páliban*, 1421-ben az oklevél megnevez nemzetiség szerint („teotonicus"!) egy német jobbágyot, több magyar iparos között.[22] Hogy *Szabadbárándra*, illetve *Borisfalvára* is költözködtek németek, az nyilvánvaló abból, hogy az oklevél 1363-ban megkülönböztet Magyar- és *Németbárándot*[23] és ott tényleg 1465-ben, majd egyáltalán Bárándon 1467-ben *német jobbágyneveket* találunk.[24]

Ebbe az időszakba esik *Lajtaszentmiklós* (Neudörfl) alapítása is, ahová Esterházy Miklós nádor 1622—1647 között *németeket* telepített és közéjük telepítette le a szomszédos ősi *Röjtökör* még megmaradt magyar nyilasait is.[25]

Lövőre később is több ízben telepedtek német rajok: 1532-ben, 1683-ban és az 1711-ik évi nagy pestis után. Ezek azonban rövidesen fölszívódtak.[26]

A régi telepesek kipusztulása. Újratelepítés.

De nagy tévedés volna azt hinni, hogy az így benépesült Nyugatmagyarország német lakossága ez idő óta megszakítás

[18] U. o. V. Bevezetés 8.
[19] U. o. 126. és 111.
[20] U. o. III. 47.
[21] U. o. 142. — Ma is megvan a község címere, amely nyilas vitézt ábrázol.
[22] Sv. II. 61.
[23] Csánki 634.
[24] Házi I. R. V. 188. és II. R. I. 100.
[25] I. Rodatsch, Geschichte der Pfarrkirche und des Ortes Neudörfl an der Leitha.
[26] Mohl Adolf, Lövő története. 15., 26., 36., 38., 40. és 45.

nélkül éli nemzeti életét, vagyis: *hogy mai német népessége akkor betelepült német lakóinak leszármazása;* a terület ugyanis egészben vagy részben lakosaival együtt *több ízben elpusztult* és mindannyiszor egészben vagy *részben új német telepesekkel telepítették be.* Ezek az évek: *1241,* midőn a tatárjárás idejében a ciszterciteknek már megvoltak német telepeik. Tudjuk, hogy a tatárok elől élő ember, aki a kezük ügyébe esett, nem menekült meg; pusztulás lett tehát a sorsa a ciszterciták által előzőleg alapított német telepeknek vagy egy részüknek is Sopron és Moson megyében.[27] Továbbá 1529, midőn Szulejmán először ment Bécs elfoglalására; ekkor *Nyugatmagyarországnak inkább az északi része (Moson megye) pusztult el,* a Fertő déli partvidékéig. *1532:* ebben az évben Szulejmán másodszor indult Bécs ostromára és útközben Kőszeg várát vívta; eme hadjárat alkalmával *Nyugatmagyarországnak különösen a déli része (Vas megye és Sopron megyének a Fertőtől délre eső vidéke) néptelenedett el,* de egy előretolt seregrész egy álló hónapig *Sopron* és *Kismarton között* a Vulka völgyében vesztegelt.[28] 1664-ben és a megelőző években szintén nagy pusztítások színhelye volt a terület. Végül pusztulást okozott egyes vidékeken a törökök harmadik hadjárata Bécs ellen 1683-ban, midőn a 30 ezer főnyi tatár csapattest második tatárjárást zúdított a vidékre.

Bocskay és Bethlen háborúi, Thököly harcai — török segélycsapataikról természetesen nem szólva —, valamint II. Rákóczi Ferenc szabadságharca a terület békés népességének életét kímélte, tehát számát nem apasztotta és meg nem erősített, illetve ellen nem álló és a sarcot megfizető helyeinek pusztulását nem okozta, főleg, ha azok nem királypárti nemesség birtokai voltak,[29] bár még a Bocskay-párti vasmegyei Batthyány-birtokok is nagy pusztulást szenvedtek 1605-ben, mivel a hajdúkat nem egyszer tisztjeik a legjobb akarattal sem tudták visszatartani.[30] Nagyobb pusztítást vittek véghez az idegen német és rác császári zsoldosok. Még a szentgotthárdi csatában (1664) résztvett francia hadtest is, midőn Szombathely—Kőszeg—Sopron irányában elvonult, alapos pusztítást végzett. Mindezen nincs mit csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy a rendek az országgyűlésen még Mátyás király idejében is (1478) erősen panaszkodtak a katonaság visszaélései miatt.

Nem kell külön mondanom, hogy a császári zsoldosok fölkelő-párti urak birtokain ugyancsak tiszta munkát végeztek.

1605-ben Bocskay seregeinek becsapásaira a stájerek törtek be és a Bocskay-párti Batthyányak birtokait (Dobrafalvát és a szomszédos helységeket) dúlták föl.[31]

[27] Zist. 59.

[28] Vanyó Aladár Tihamér. A Vulka-völgyének településföldrajza. 143. (Föld és Ember. VII. évf. 3—4. sz. 1927.)

[29] Rákóczi Ferenc szigorúan megtiltotta, hogy a kurucok hazai földön égessenek.

[30] Takács, Régi magyar asszonyok, 139.

[31] P. Leser, 354—366. folytatások.

Természetesen a kölcsönös és éveken át tartó pusztítások idején, minthogy a nép vagyona igen sok helyen tönkrement, háza elpusztult és így koldusbotra jutott, az illető falvak lakossága gyakran elszéledt.[32]

A török hadjáratok emberirtó módját a *ciszterciták alapította községek sorsa szemléltetően állítja elénk.*

Sásony községet a ciszterciták *1605-ben,* Bocskay fölkelése után *harmadszor, a törökök 1683-ik évi hadjárta után pedig,* amely alkalommal a törökök 140 embert elhurcoltak, 76-ot pedig megöltek, *negyedszer telepítették be Ausztriából német telepesekkel.*[33]

Barátudvar lakosainak nagyobb része 1529-ben a törökök közeledésének hírére elmenekült; azokat, akik a falujukban maradtak, a törökök lemészárolták.[34] Egyes községek pedig, mint láttuk, 1529-ben teljesen elpusztultak és azokat többé már nem is népesítették be.

Sopron megyének 1536. évi adórovási összeírása a vármegye lakatlan voltának szomorú képét tárja elénk.[35]

Tudjuk ezenkívül, hogy Boldogasszony és Mosonszentandrás 1529-ben úgy elpusztult, hogy az előbbi csak 1620—30 körül, az utóbbi pedig a XVIII. század elején épült újra és népesült be ismét.[36]

Kőszeg város 1532-iki ostroma alkalmával 418-an estek el, ezek között természetesen vidéki elemek is voltak, mivel a környék lakosainak egy része a várban keresett menedéket.[37]

De a népességet nemcsak az öldöklések és a harcok fogyasztották. Vegyük hozzá — és *ez lényeges!* —, hogy *a törökök Nyugatmagyarországról 1529-ben 100 ezer, 1532-ben pedig 30 ezer* embert hurcoltak magukkal hadifogságba.[38] Maga ez a szám a tágabb értelemben vett Nyugatmagyarország lakosságának közel a felét jelentette. A többi hadjárat alkalmával is — kivált 1683-ban — ejtettek jelentős számban hadifoglyokat.

Számítsuk még azt is, hogy ugyanebben a viharos korszakban több alkalommal borzasztó ragályos és járványos betegség *(1644-ben, 1646-ban és 1711-ben pestis, 1780-ban kolera)* is *dúlt,* úgy hogy egyes községek majdnem az utolsó emberig kihaltak.

Mindez világossá teszi előttünk, hogy a terület népessége nemcsak hogy a *negyedére-ötödére apadt, hanem egyes vidékek a szó szoros értelmében elnéptelenedtek.* Ennek következtében múlhatatlanul szükségessé vált a területnek újra való betelepítése. Minthogy pedig az osztrák tartományok elegendő számú német telepest már nem adhattak, azért a távoli Németország-

[32] Mohl Adolf, Lövő története. XII. és XIII. fejezet.
[33] Festschrift 22.
[34] U. o. 25.
[35] Nagy Imre, Sopron multja. 27. (Századok. 1883. VIII. füzet.)
[36] Polány István, Nyugatmagyarország közoktatásügyének története.
[37] Chernel, Kőszeg sz kir. város jelene és multja.
[38] Velicsányi S. I. Rubricae Tyrnavienses. 1734. 93. és 94. l.

ban néztek telepesek után, legnagyobbrészt azonban, mintegy 125 községben, menekülő horvátokkal pótolták a hiányokat, akikről, mint honfitársainkról, elsősorban kellett gondoskodnunk. Erről a XXI. fejezetben részletesen lesz szó.

A németek beköltözködésének ezenkívül és mindezzel párhuzamosan más oka is volt. 1526 után sok sváb lutheránus vándorolt be Moson megyébe a Bodeni-tó vidékéről vallási üldözés miatt;[39] Moson megye nagy része ugyanis — mint láttuk — Mária királynénak, II. Lajos özvegyének birtoka volt, aki bizonyos rokonszenvet mutatott az új vallás iránt.

Pomogyot, Bánfalvát, Ilmicet és Vallát, az ú. n. Fertőszöget (Tószöglet), 1559-ben „Lindau, Alt-Ravensburg, Wangen és Isni (Oberschwaben) vidékéről, a Bodeni-tó mellől való svábok szállották meg."[40] Bizonyára a település eredetére mutat az is, hogy ugyanezen a vidéken, Mosontarcsa mellett, van egy *Bodensee* nevű kis tó.

E mellett I. Ferdinánd a magyaróvári harmincadot, amely Pozsonnyal együtt az ország leggazdagabb vámhivatala volt, továbbá a magyaróvári kir. uradalmat 1541 körül az alsóausztriai kamarára bízta, aminek szükségképen német elemek beköltözése lett a következménye.

1532-ben Ausztriából kiűzött protestánsok jöttek nagy számmal Sopron megyébe.[41] 1635-ben Sopron polgárai közt számos Cseh- és Morvaországból, valamint Ausztriából és Karintiából beköltözködött evangélikus vallású külföldi volt.[42]

A XVI. században és a XVII. század első évtizedeiben Vas megyében a Batthyányak birtokaira, főleg *Dobrafalva* vidékére, a *városszalónaki* uradalomba, *Pinkafőre* és *Gyimótfalvára* telepedtek le osztrák protestánsok, főkép nemesek és papok, bár kisebb számmal, mindaddig, míg Batthyány Ádám 1634-ben vissza nem tért a katolikus hitre.[43] *Pörgölénybe* is kerültek ezekből a protestáns menekültekből.

A XVI. században (1558) okleveleink megkülönböztetik *Rohoncot* és *Németrohoncot.*[44] Ez a megkülönböztetés nyilván a mezőváros fokozódó elnémetesedésére mutat.

I. Lipót uralkodása a németesítést és a német telepítést már Bécs és Buda fölszabadítása előtt tervszerűvé és rendszeressé tette. Ebben a korban kerültek Nyugatmagyarország ama nagyobb helyein, ahol a magyarság még többségben volt, a németek számbeli fölénybe. *(Magyaróvár, Bezenye, Rajka, Németújvár, Rohonc.)* Kimutatható, hogy ebben a korban *Németújvár* vidékére is telepítettek németeket.[45]

[39] Payr, 548.
[40] U. o. 559.
[41] U. o. 23.
[42] Nagy Imre, Sopron multja. 28.
[43] Payr, 190—198.
[44] Sv. II. 643., 644. és 648.
[45] P. Leser, 1—66. folyt. (1921—1923. év.)

Bécs ostroma (1683) után — erről szóltam — még a magyar nyelvterületen fekvő *Lövő* (Sopron megye) községbe is telepedtek nagyobb számmal németek.

A szatmári béke (1711) után is özönlöttek be népes telepes rajok. *Kőszegre* 1712-ben a Rajna mellől, 1714-ben pedig Würtembergből vándoroltak be; ez utóbbiak Kőszeg mellett, attól délkeletre, *önálló falut* is alapítottak, amelynek *Kőszegfalva* (németül ma is *Schwabendorf*, népiesen magyarul Sobakfalu) a neve és politikailag Kőszeg városához tartozik. Ide legalább *17 család* telepedett azokra a földekre,[46] amelyeket előbb a magyar *Lukácsháza* lakosai bírtak a várostól bérben. Új német neveknek nagy számban való föltűnése állandó a város lakosainak névjegyzékeiben. de *igen nagy* mértékű 1849 után.[47] Ezek természetesen legtöbbnyire osztrák származásúak.

A szórványos beszivárgás a szomszédos alsóausztriai és stájer vidékekről azóta is állandóan tartott egészen a mult század 70-es, 80-as éveiig. Ezt az egyes plébániai anyakönyvekben újabb és újabb olyan családnevek állandó föltünedezése, melyek az illető vidéken ismeretlenek, világosan mutatja.

Az 1715-ik év után történt letelepedésekről a XXIII. fejezetben részletesen lesz szó.

XIX. A nyugatmagyarországi németek.

A nyugatmagyarországi németeket *hiénceknek* hívják. A név eredete bizonytalan. Többen azon a nagyon valószínűsített és alapos véleményen vannak, hogy *Kőszegi Henrik gróf* (1228—1274) nevéről nevezték el őket, aki a tatárjárás pusztításai után erre a vidékre németeket telepített. Henriknek (németül: Heinrich) ugyanis kicsinyítő alakja németben *Heinz*, bajor-osztrák németséggel *Hinz*. Kőszegi Henrik nevét is így írják egykorú oklevelek: comes *Henzo*, comes *Hinzo*.

E szerint tehát a „Henz", „*Hinz*" névből származott volna a *hiénc* elnevezés.

A „hiénc" elnevezésnek a Hinz, Heinz névből való származtatása már régebbi keletű; tudomásom szerint Schwicker I. H. dr. „Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen" című művében vallotta először ezt a fölfogást a hiénc-szakirodalomban, amelynek első úttörője volt.[1] Nézete szerint Kőszegi Henz

[46] Auguszt János, A kőszegfalvi nagy tűzvész. (Kőszeg és Vidéke, hetilap, XXX. évf. 52. sz. 1915. dec. 25.) — A cikk alapjául szolgáló hiteles okmány a helység ládájában van. Néhai Auguszt János nyug. polgármester, a kőszegi városi levéltárnak Chernel Kálmán által nem közölt irataiból többet közzétett és ismertetett. Fenti cikkével szemben az a nézetem, hogy tulajdonképpen 20 család telepedett le, minthogy az okmányban fölsorolt 17 családfő neve között annak a három egyénnek a neve, akik 1712-ben a várossal a letelepedés ügyében tárgyaltak, nincsen fölsorolva.

[47] U. o. XXXVII. évf. 1. szám. 1917.

[1] Kívüle még a hiénc-kérdéssel a következő magyarországi írók foglalkoztak legelőször: Herman Antal (Budapest), Bünker Reinhard (Sopron)

(Henz von Güssing) kincstári grófnak a neve, aki 1272-ben Borostyánkő kormányzója (?) volt, szállott a vidék lakosságára.

Ebenspanger János a *Hansa, Hanse* ónémet szóból magyarázza. Ahogyan Hansa-t alkotott a Keleti-tenger partján lévő városok egyesülése, akkép *Hansa*-ban egyesültek azok a lovagok, katonák és népek, amelyek Nagy Károly idejében Nyugatmagyarországon letelepedtek.[2]

Ezt történeti szempontból igen valószínűtlen és erőltetett magyarázatnak tartom. Ellenben lehetséges, hogy a „Hans", „Hansi" keresztnévből származik; a tatárjárás után Nyugatmagyarországra telepített németek leghatalmasabb ura nem Kőszegi Henrik, hanem Iván volt. Az „Iván" név a magyar „János" szlávos alakja, viszont János népies német alakja *Hans, Hansi*.

Schroer frank és bajor szavak jegyzékét tartalmazó művében azt mondja, hogy a Thüringer Wald-ban (Németországban) több falu lakosságát népies gúnynéven *Waldheinz*-eknek (erdőhiéncek) nevezik. Innen költözködtek volna be Nyugatmagyarországra telepesek és innen származik a nevük.

Egyesek a *„Hoanzl-Bank"* szóból magyarázzák a hiénc név eredetét. Ez a szó vonószéket jelent; s mivel a nyugatmagyarországi határerdő-rengetegben letelepedő németek természetszerűleg főleg famunkával foglalkoztak és főleg ezen a szerszámon dolgoztak, azért elnevezték őket hiénceknek (Hoanz> Haanz> Heanz> Hienz).

Mások valószínűnek tartják, hogy a *„hiatz"* (jetzt, magyar jelentése: most) nyugatmagyarországi német tájszóból származik.[3]

Egyes osztrák írók a hiénc elnevezést III. Henrik német császár nevéből akarják levezetni,[4] akinek Salamon 1074-ben Nyugatmagyarország bizonyos részeit átengedte. Ezt a magyarázatot az ismertetett történelmi és néprajzi tények igen valószínűtlenné teszik.

A hiéncek — amint ezt az eddigiek bizonyítják — *legnagyobbrészt osztrák-bajor* eredetűek; Moson megyében találunk ezenkívül több népes sváb települést, Kőszegen pedig rajnamelléki frankokat és würtembergi svábokat.

A frank leszármazás mellett azok kardoskodnak, akik így közvetve azt szeretnék bizonyítani, hogy a hiéncek Nagy Károly telepeseinek az utódai. Okoskodásuk a következő. Az első

és Schneller István kolozsvári egyetemi tanár. Újabban főképpen Schwartz Elemér és kívüle még Thirringné Waisbecker Irén.

[2] Ebenspanger, Die Hienzen; ein halb verschollener deutscher Volksstamm in Ungarn. (43. Beilage zur „Münchner Allgemeinen Zeitung" 1896.)

[3] U. o. és Josef Karner, Burgenland. (Tankönyv a burgenlandi középfokú iskolák számára.) 1925.

[4] „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn" c. Bécsben megjelenő folyóirat, II. 1890—1892. 211—213. (H. 2—4, 6) és III. 1893—1894. 287—292. (H 7—10). Az első közlemény Kurztól, a második J. R. Bünkertől van. Mind a kettő a hiéncekről szól.

német telepeket itt Nagy Károly létesítette; már pedig ő az Ostmarkba bizonyára nem megbízhatatlan bajorokat, az avarok volt szövetségeseit, hanem saját törzsének fiait, frankokat telepített. Ha tehát a hiéncek frank eredetűek, akkor nyilván Nagy Károly frank telepeseinek az utódai.

Nem szólva arról, hogy Nagy Károly és utódai alatt a Keleti Őrgrófságba nem frankokat, hanem bajorokat telepítettek, *a történeti tények a frank leszármazásnak egyáltalán ellene mondanak*, úgy hogy eme fölfogás hívei állításukat maguk sem tudják történeti bizonyítékokkal támogatni. Azzal igyekeznek tehát érvelni, hogy a hiéncek házépítési módja és házelhelyezési rendszere (települési típus) frank, és hogy a hiénc-német tájszólás *egy-két* jellemző tulajdonsága szintén frank eredetre vall.

„Zeitschrift für österreichische Volkskunde" c. Bécsben megjelenő folyóiratba dolgozik egy osztrák író, aki különösen a hiénc ház- és faluépítési móddal érvel a frank eredet mellett. Czörnig „Ethnographie der Österreichischen Monarchie" c. művében azt a nézetet vallja, hogy Nagy Károly telepesei az Ostmarkban legnagyobbrészt bajorok voltak, t. i. a munkások és a papok; a közigazgatási tisztviselők és a katonák ellenben frankok, minthogy a bajorokat a frank birodalom szempontjából megbízhatatlanoknak tartották.

A frank eredet mellett semmiféle bizonyíték sincsen. A hiéncek házépítési módja ugyanolyan, mint a frank, de az *összes* német törzseknek és a bajoroknak is ugyanez a házépítési rendszere, ez tehát *semmit sem bizonyít.* Ez a házépítési mód ugyanis az éghajlatnak felel meg, ahhoz alkalmazkodik.

A hiénc nyelv meg egyenesen ellene mond a frank elméletnek: tökéletesen bajor-osztrák. Csupán két frank-német vonás van benne: szereti az *ui* és *oi* kettőshangzót, de ez a sajátság csak *egyes vidékeken fordul elő*, továbbá: a szóvégi ë-t (en) rövid á-ra gyöngíti.

Nagyon jellemző, hogy Szent István, első királyunk, akinek az összes keresztény nemzeteket átfogó keresztény világnézetéről (egyházi univerzálizmus, az akkori idők keresztény világszemlélete) Hóman a nagy király nemzetiségi politikáját is megvilágító újszerű képet rajzol,[5] a magyarok megtérítése végett a keresztény vallás hirdetésére a szláv papokon kívül *nem* hívott vendégszerető országába *frank* papokat, hanem Salzburgból és Passauból *bajorokat.* Már pedig, ha országa nyugati részén frank telepek akadtak volna, akkor Szent István mindjárt innen vette volna hithirdető papjait, már csak azért is, mert azok a magyarok szokásait és nyelvét minden bizonnyal már jobban ismerték volna; vagy legalább Németországból frank papokat kért volna. Egyéb okot Szent István eljárásának magyarázatára, akiben már a fentebbiek szerint sem

[5] Hóman—Szekfű, M. T. I., 189.

tételezhetünk föl semmiféle elfogultságot a frankok ellen, nem találunk.

Schünemann helyesen állapítja meg, hogy a német vendégek a legkülönbözőbb törzsekből származtak. Ezért a német vendégek által közvetített német kölcsönszavak alapján nem következtethetünk ezeknek a vendégeknek tartományi (törzsi) származására.[6] Ennélfogva abból még nem lehet következtetni a nyugatmagyarországi telepesek frank származására sem, hogy a magyar nyelvkincs német átvételei részben a középfrank tájszólásból valók. Nem tarhatom helytállónak azt a megállapítást sem, hogy a városi polgárság legnagyobbrészt a középnémet nyelvterületről való volt.[7] Mert még olyan városban is, ahol az egy törzsből származó letelepülők nagyobb számánál fogva *egy más német tájszólás* jutott a német polgárság körében érvényre és így az nagyobb számú kölcsönszót adott a város, a vidék magyar nyelvének, még itt is a magyar nyelv német átvételeinek legalább a fele felnémet. Egyáltalán német kölcsönszavainknak legalább a fele a felnémet nyelvjárásból való.

Egyébként német tudományos tekintélyek, mégpedig történettudósok és nyelvészek immár egyaránt bebizonyítottnak veszik, illetőleg bebizonyították, hogy a hiéncek a bajor-osztrák nyelvcsaládhoz tartoznak, hogy a nyelvük bajor-osztrák. Éppen ezért irányadó német tudományos körök a frankelméletet tudományos szempontból eldöntöttnek tekintik, amint a tudomány egyáltalán ezt az elméletet megokoltan visszautasítja.[8]

A hiénceket letelepedési helyük, foglalkozásuk és szokásuk szerint vidékenkint különféleképpen hívják; a mosonmegyeiek a *heidebauerok* (Heidebauern), a kőszegiek a *hauer*-ok (kapások, azaz szőlőművesek, Hauer), a soproniak a *poncichterek* (Bohnenzüchter, babtermelő). Egyéb elnevezésük inkább gúnynév, melyet a terület lakosai csak egymás között használnak.

*

STEFAN POLÁNY: *Die deutschen Siedlungen in Westungarn.* (997—1715.)

Auszug. Die Ansiedler wurden allgemein im ganzen Land *„Gäste"* (hospites) genannt, die bis zum Jahre 1150 zumeist Deutsche, und zwar Krieger (Ritter, Vornehme) waren. Insbesondere unter Stephan dem Heiligen, dessen Gemahlin Herzogin *Gisela von Bayern* war, ferner in der Zeit König Salamons, dem die *Schwester* des deutshen Kaisers, Agnes, verlobt

[6] Schünemann, 130—131.: „Die Vermittlung von deutschen Lehnwörtern durch die Gäste gestattet keinen Schluss auf deren landschaftliche Herkunft."

[7] Thienemann, Die deutschen Lehnwörter der ung. Sprache. 101.: „das städtische Bürgertum überwiegend dem mitteldeutschen Sprachgebiet angehörte."

[8] A következő bécsi germanisták: Anton Pfalz, Walter Steinhauser, Heinrich Weigl. Az újabb históríkusok közül Sigmund Riesler: Geschichte Baierns. (I. 1., 2. Auflage 1927, Seite 384.) — Nálunk a kérdés nyelvtudományi tisztázása körül főleg Schwartz Elemér és Schmidt Henrik egyetemi tanár végeztek jelentős munkát.

wurde, und später unter Andreas dem II., der die Herzogin *Gertrud von Meran* zur Frau hatte, kamen zahlreiche deutsche „Gäste" in Begleitung der Königin nach Ungarn. Deutsche Soldaten, die gelegentlich als Söldner im Heere der ungarischen Könige dienten, kahrten nach dem Kriege meistens in ihre Heimat zurück. *Einzeln* eingewanderte deutsche *„Gäste"* (Krieger, Ritter) bekamen grösstenteils in den westlichen Teilen einen Besitz, bzw. wurden dort angesiedelt, gingen aber bald in dem Ungartum auf, ebenso, wie die in Begleitung der Königinnen eingewanderten Vornehmen und die im Laufe der Zeit einzeln nach Ungarn kommenden Handwerker oder Landwirte.

Unter Géza II. (1141—1161) kamen die vornehmen Kriegsmänner, *Gottfried* und *Albrecht* herein, welche fünf Orte (unter diesen Locsmánd, Gyirót und Sarud), und *Heidrich* und *Wolfger* (Wolfer), die den Berg *Küsszen* (Quisun) zum Besitz erhielten, erstere ohne Dienerschaft, letztere mit 40 Soldaten. Die Nachkommenschaft von Wolfer, *die Grafen von Kőszeg*, bildete eine der mächtigsten ung. hochadeligen Familien, die bis zum 15. Jahrhundert einen groszen Teil Westungarns im Besitze hatte und eine bedeutende Siedlungsaktion durchführte. So übte auch der Orden der *Zisterzienser* von *Lilienfeld* und *Heiligenkreuz* eine wirksame Tätigkeit durch die Ansiedlung deutscher Landwirte und Handwerker in der Umgebung von Borsmonostor, bezw. nördlich und östlich vom Neusiedler See. Andere ung. hochadelige Familien deutscher (österreichischer) Herkunft und österreichische Besitzer in Ungarn betätigten sich ebenso mit der Ansiedlung deutscher Bauern (Grafen von Nagymarton, Pottendorfer, Elderbacher, Harsundorfer, Volfart, Scharfeneck, Kappeln). Von der Besiedlung des Bezirkes von *Hidegséd* (Deutsch-Kaltenbrunn) durch Deutsche lesen wir im Jahre 1921.

Weitere Ansiedlungen nach dem 14. Jahrhundert geschahen noch durch folgende magyarisierte deutsche Hochadelsfamilien: Tompek, Gravenecker, Weisspriacher, Girolt, Paumkircher. Besonders letztere sind nennenswert. Ein Zeitpunkt, nach dem Westungarn völlig einen deutsch-völkischen Charakter annahm, ist *1491*, als die Burgen Kismarton, Fraknó, Kabold, Szarvkő, Kőszeg und Borostyánkő, laut des Friedensschluszes zu Pozsony, als Pfandgüter in die Hand Kaiser Friedrichs III. und unter österreichische Verwaltung kamen und dort bis 1622, bezw. 1647 verblieben. — Viele Deutsche wanderten nach *Sopron* ein, das auf diese Art zu Ende des 15. Jahrhunderts überwiegend deutsch wurde und als solches, eine bedeutende Siedlungstätigkeit ausübte. Ferner lesen wir oft in den gröszeren Orten und Städten (Magyaróvár, Rajka, Zurány, Kismarton, Rohonc, Németújvár, besonders Kőszeg) von „Gästen". — Die deutschen Ansiedlungen wurden öfters vernichtet, so im Jahre 1241, 1529, 1532, 1664, 1683, so muszten diese Orte nachher aufs neue besiedelt werden.

Die Deutschen in Westungarn heiszen *Hienzen;* es ist ein Volksstamm der Österreicher, wie auch ihre Mundart eine österreichisch-bayerische Mundart ist.

Dunántúli lírikusok.

Írta: MARÉK ANTAL dr.

(V. közlemény.)

XIII. GR. CZ. ANDRÁSSY ILONA.

Mindig érdeklődéssel figyeljük egy-egy asszonyköltő útját. Szavuk nem régen hallatszik a magyar irodalomban.

Kaffka Margit óta polgárjogot nyertek az asszonyírók is. Külföldön már régen egész sereg írónő vált ismeretessé nemcsak szűkebb patriájában, hanem világirodalmi viszonylatban is. A női írók régi adósságot törlesztenek akkor, amikor megszólalnak. Világuk zárt volt eddig. Most egyszerre megszólalnak. Mint elnyomott rend, sok jussal s nagy sietséggel szólnak.

Cz. Andrássy Ilona rövid, szaggatott mondatokban versel. Súlyos problémákkal viaskodik állandóan, hamleti kérdés szorongatja, s a reménytelenség ellen küzd. Ez a küzdelem sokszor egyenlőtlen harcot eredményez; a probléma, amit a költő akar megoldani évszázadok óta, minden nemzetség költőit rémítgette. Mégis keresi a megoldást, s mikor érzi, hogy nem jutott közelebb az alapvető kérdésekben sem a megoldáshoz, érezni elfulladó szaván az elkeseredést és a tehetetlenség szégyenítő érzését. A saját élete körüli dolgoknál már bizonyosabban mozog, képei is élesebbek s a végső konzekvenciák is jobban sikerülnek számára. Mindez talán nem volna baj, ha merne bátrabban maga köré nézni. Sajnos, a szaggatott sorok nem alkalmasak arra, hogy a költő kiteljesedjék bennük, s lendületet vegyen. Pedig annyiszor követeli a téma. A rövid sorokból felépített vers a jegenyéhez teszi hasonlóvá a verset, mely az ég felé nyujtózik, nem ád árnyékot, s gyökereivel sem kapaszkodik elég erősen a földbe.

Érző, meleg lélek Andrássy Ilona, tele régi tradíciókkal, melyek örök emberi érzésekből táplálkoznak. Szereti a családját, a gyereket:

> Én kicsi fiam, én édes gyermekem,
> megbocsáthatsz valaha nekem,
> hogy nem adtam többet,
> hogy nem adtam szebbet,
> napjárta lelked hogy röpülhessen
> pillangószárnyán a képzeletnek.

A szerelem tépelődő vágy benne, s nem érzelmi beteljesülés. S kétely támad benne, mert látó szemeit nem kerüli el az, hogy a szerelmet hamarosan a kiábrándulás jéghideg szele érinti. Remegve gondol az elmúlásra, s kegyetlenül fél a megszokástól:

> Mondd, Édes, miért múlik el minden,
> mi forrón élt valamikor?
> Miért látom szemedben
> a megszokás hidegét?
>
> Mondd, a szemem változott,
> hogy másnak látlak?

Alaptermészete kétkedő; innen van az, hogy költésze-

ének hangja tulajdonképpen szomorú. Itt-ott derül csak fel egy keveset:

Ne félj pajtás, lesz még máskép,
lesz aratás, megéljük még:
korhadt falak összedülnek,
száraz mezők kizöldülnek.

Ez a vigasztalás nem igazi; inkább kesernyés önbátorítás. A gondolkodás az élet dolgai felett pesszimistává teszi, s kétségét megerősíti. A hit nem sokat segít nála, inkább a szerelem vigasztalja. Ez az élménye végigkísért a költészetén, s a költő legszebb szavait pazarolja rá. Képei, melyek érzelmi világától függetlenül megihlették, jók s reprezentálók. Ha távolabb is eljut, s rátér a rímes versek írására, megelégedettebb s kiegyensúlyozottabb lírát találunk majd nála.

*

XIV. ZSIKÓ GYULA.

Elindultam! Hová érek?
nem tudom,
de hívnak áldott szent szépségek.

Az Én túlságosan előtérbe nyomul Zsikó Gyula költészetében. Elárasztja a gondolatot, mely felcsillan egy-egy versében, s elnyomja azt. Az élet, amit meglát, szomorú és reménytelen, s ebben a nagy-nagy fájdalmában az én utáni szorongása a tudatos. A dolgok homálybavesznek szomorkodó énjében, s innen van az, hogy elsikkadnak, s nem tudnak kiteljesedni. Zsikó Gyula, mint annyi fiatal költő, mindig távolabbra néz, mint ahogyan kellene, s így történik meg azután az, hogy nem látja meg maga körül az egyszerű, de költői formában jól kifejezve értékálló életet. Messzibbre vágyik, s megtagadja a tájat, hol felnőtt, hol örömei és bánatai váltakozva megrohanták. „Szavak, szavak, szép szavak", ez a kötet címe, s a költő szép szavakba kendőzi lelkének hullámveréseit.

A Székesegyház négy tornyának árnyékában nem lehet költő hitetlen. Zsikó Gyula is istenfélő, az „Úr akaratja" — ahogyan ő maga is vallja — a húr az Isten hegedűjén. Ez a vallásosság azonban inkább gyermeki hit, mint elmélyülő istenfélés vagy éppen tudatos meggyőződés. Apróbb eltérései Istentől inkább eltévelyedések, mint a költő lelkéből kirobbanó meghasonlások. A visszatérés lehetősége mindenkor adva van, hiszen vallásos verseiben ennek lehetőségét állandóan ismételgeti:

Istenapám!
nem tudom tőled mikor hullok,
de a hullásnak vége van tán
s akkor vígan újra majd Feléd indulok.

Nem nagyigényű költészet ez; a költő, aki fiatal, jobbára játszik a szavak zenéjével. Erre több súlyt helyez, mint a

kifejezésre váró gondolatra. Az evvel való munka eltereli figyelmét a költemény alapgondolatától, s így történik azután, hogy Zsikó, aki szívvel-lélekkel költő akar lenni, elsikkasztja a játékban a munkát. A költői belső tűz benne is lángol, de ennek a tényét ő maga regisztrálja, s nem a költői téma feldolgozása.

A szimfónia, mely testemben viharzik,
az áldozati ének neked szentelődik
én nagy Vonósom, Istenem, rajtjátszóm:
lelkemet riogtasd tüzes énekekre.

Képeiben s hasonlataiban néha egészen jó és eredeti. (Én vagyok a húr.) Mikor édesanyjáról beszél, egészen meghatott hangon írja:

A keze ványadt, munka meggyötörte,
alakja lassan rágörnyed a földre,
fehér őszi szálak csillognak a haján,
de a szeme folyton mosolygós, ha rám néz:
az édesanyám.

A szerelemről való felfogása tiszta s nem érzéki. Vágya a lány után merengő és szentimentális:

Ha messze vagy is, felkereslek,
ha elmentél is, visszavárlak.
emlékei még rám kacagnak
egy elmúlott szép régi nyárnak.

A lemondás fáradt lépései konganak végig a sorokon, s mindez csak arra jó, hogy kétkedést keltsen bennünk a költő mondanivalóinak őszintesége iránt. A költő nem lehet ennyire megfáradt, s élete sem annyira reménytelen, hogy erről fájdalmas strófákat kellene dalolnia. Csak látni kellene s igazat írni, s jó költő válhatnék belőle. Szabadítsa ki magát a bilincsekből, melyekbe önmagát igaztalanul lekötötte, s a fiatalság kitermeli belőle azt a megnyilatkozási formát, amelybe a későbbi kor komoly meglátásai beleférnek.

•

XV. SZOMORU ÁRPÁD.

Pedig nem történt semmi,
Kissé magunkba szállunk.

Gondos munka jellemzi Szomoru Árpád költészetét. A képek nemes tónusa s a verselés technikájának fínomsága ölelkezik e lírában. Mintha muzsikálnának a sorok, külön s eddig nem hallott s le nem jegyezhető hangon. Mintha meleg gordonkahang szólana az estében, egy szomszédos ház verandájáról, vagy a nyitvahagyott ebédlőből. Nincs meglepetés e lírában, mert a vers botladozás nélkül elérkezik a kifejezésre váró gondolathoz, mint a polgár az utolsó órájához. Mégis igazi művészet az, amit ad, mert komolyan adja, s irodalmi eszközökkel adja. Nem modern, s mégis

mai. Íme néhány sor, s már látjuk magunk előtt a költő értelmes arcát:

Az ég sikolt. Csillag hullott alá,
Világcsavargó, apró, névtelen,
Kis sorstalan, kis fénytelen
Ott, hol a sors, a fény terem,

Mennyit kuporgott égi utakon,
Hány fényküszöbről kergették odább!
Sohsem mondhatta: ime, itt lakom!
Fénybélű ablak néki nem dobált
Hívó jelet az éjtszakás mezőkön.
Futott, mert neki futni kellett.

(Csillaghulláskor.)

Mintha egy Mendelsohn szonáta szólna a csillagos augusztusi éjtszakáról, amikor éjtszakáról-éjtszakára csodálatos tüzijáték indul el az égboltozatról. Ez a természeti csoda mint élmény nemes s örökkévaló.

Ha hibáról beszélünk Szomorunál, akkor csak azt hozhatnók fel vádul ellene, hogy lírája túlságosan tudatos. Nincs meg költészetében az az öntudatlanul alkotott szépség, amely megejti az olvasót, és elmélyedésre készteti. Sajátos, kifejezetlen értelme van néha egy-egy versnek, melyet nem a szavak rejtenek, hanem az elmondott vers után esetleg napok mulva visszarezzenő hangulat. Nem a mindennapi életet élő lélek kalandja ez, hanem azé a léleké vagy lélekrészé, amely elzárkózva él legbelül. Ennek nyelve nem az, amellyel a mindennapi életet robotoló lélek érintkezik a külvilággal, befogadja annak hangulatait és rezonál azokra. Weöres költészete ilyen öntudatlanul szép, az elmondott témán túl is mond valamit, s még mindig marad, amit nem értünk, s ami kíváncsisággal tölt el bennünket.

Mindez nem is volna olyan nagy hiba; szinte azt is mondhatnók, hogy a legkisebb hiba, amit költő elkövethet. Viszont itt-ott kiérezzük Szomorunál, hogy neki vannak ilyen verssorai, amiket nem mert vagy nem akart elmondani. A szép szavakkal való művészkedés és ötvözés munkájában elsikkadtak ezek a végtelenség felé iramodó gondolatok, s egy kevés veszteségérzet fog el e miatt bennünket.

A Dunántúlon csodálatosképen előretör egy nemzedék, amely minden tradíció nélkül indult el, s a lélek nemességével megtarisznyázva többet és szebbet akar, mint apái akartak. Lám Szomoru Árpád is kis bérlakásból indult el. Nem volt ősi kúriája, s e miatt nem hagyja el panasz az ajkát. Ridegen megállapít és ebben a megállapításban van valami mélységesen nagy és emberi:

Engem nem húznak láthatatlan szálak
Egy ház felé, ahol a percek állnak;
Amit nekem izent az én apám,
Bemeszelték a bérházak falán.

(Családi ház.)

Csodás természeti képei vannak, amik azonban nem csupán az elmúlást vetítik elénk, hanem valamilyen mélyebb gondolatot, mely a költői sorsot vagy éppen az Istenhez megtérő rikkancsot példázza. Pedig itt-ott magukban véve is megállanának ezek a versek:

Ősz van nálunk, borongós, lágy, szelid.
Az október, mint sápadt, néma gyermek,
Kinek pajtások már nem integetnek,
Behunyta lassan lázas szemeit.

(Őszi hangulat.)

Vagy:

Hideg csillagfény loccsan itt-ott már a
Föld arcába, melyre, mint láva dölt
Az olvadt nap. Az estet már a föld,
Mint szomjas száj a korty italt, úgy várja.
A házfalak, mint részeg jóllakottak,
Hőt csuklanak, hogy szinte támolyognak.

(Egy nyári est legendája.)

Mindezeken túl most már kíváncsiak vagyunk a költőre. Hogyan él hát, ilyen nagy lelki harmónia mellett merre vezet az útja, nincsenek-e különös vágyai, megtalálta-e boldogságát ott, hová őt az élet állította? Az élet csak álom, mondja, s ezzel már megnyugszik? „A lelkem tárt, sokszáz ablakú dom", — énekli egyik versében. S máris értjük csodálatos békéjének két sarkalatos pontját. A vallásos érzés nem új Janus Pannonius földjén, találkoztunk vele majdnem mindegyik dunántúli költőnél. Ami „az élet álom"-elméletet illeti, ez már komolyabb tünet, s kényelmes magyar álláspont. Álmodozó fajta vagyunk, egy évezred alatt elpuhultunk kissé, s úgy fogadjuk el sorsunkat, ahogyan az ölünkbe pottyan. Szomoru itt-ott lázadozik egy keveset, de ez a lázadozás rögtön lefompul, ha a szavak szépséges muzsikája nyitja előtte a kaput. „Örökség" című versében így beszél:

Kis ház a sorsom, bent magam lakom,
Emlék a szék, az ágy, az asztalom.
Kemény sorstéglák tartják a tetőt,
csak a remény vakolta szebbre őt.

(Örökség.)

Mintha nap sütne a ház fehér falára, mintha csillogó tiszta hegyi patak csörgedezne a mohos sziklák között, mintha az erdők szólanának titokzatos szelek ottjártakor.

Egy fészekre a dalból nem jut ennyi!
Sok fészek van ma árván daltalan.
Ha dallal küldött Istened a földre,
Gyuló olajnak más szívekbe töltsd be!
Az éjnek annyi kínzó álma van!

(Pacsirtadal a határon.)

Szomoru Árpád értékes költő, s ha mondanivalója itt-ott egy hangulat zsákutcájába téved is, mindig tud véra-

kozást ébreszteni bennünk. Nemes hangja ismerős már a magyar irodalomban; Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád s Juhász Gyula, a magyar líra három büszkesége — mind a három halott — hangja ez, mely iskolát jelent. A szép magyar szó, melyet Vörösmarty forgatott a legtehetségesebben, s melyet Ady Endre töltött meg erővel, Szomoru Árpádban tehetséges hódolót kapott. A magyar szó hálás is érte, mert gondolatai kifejezésénél nagy segítségére van a költőnek.

A „Kis síp az űrben" — ez első verskötetének a címe — még hangosabban is megszólalhat, s lehet belőle tárogató vagy méla kürtszó, amelynek hangja eljuthat túl a Dunán is mindenüvé, ahol magyar él.

Így épít a vasi nép.

Írta: TÓTH JÁNOS.

Gazdag föld. Hegyes területein, ahol a föld szegény, a tájképi meglepetések és szépségek egymást érik. Síkterületein a tájék egyhangú, de ott földje gazdag és termékeny.

A hegyes-völgyes területek és fennsíkok szépsége egyedülálló az országban. Egészen kicsiny területeken zsúfolt itt össze a természet hegyet, dombot, lankát, folyót, patakokat rendkívüli változatossággal. Csupa tökéletes tájkép. Mind az Isten remekműve s e föld népe csupán kiegészítette e művet településeinek, házainak térbehelyezésével. E területeken jó termőföld alig akad a Rábavölgy kivételével és még e silány föld hozamát is kétségessé teszik a hirtelen és bizonytalan tavaszok.

A síkterület csupán a vizek partjain és a szőlőhegyek mellett szép és változatos, de földje nagyon gazdag s ha az alpesi hidegek nem veszélyeztetnék állandóan termését, a leggazdagabb magyar termőföld lehetne.

E föld népének *házaiban* sok a *szegénység:* a parányi ablakok, amelyeken kívül reked a napsugár, a dohos, nedves szobák és a bennük tanyázó, viruló „szárazbetegség."

Mégis *szépek e házak* arányos homlokai, a mindig napsugarat kereső tornácok és egészségesek e házak alaprajzai, melyek csodálatos alaprajzi fejlődést ígérnek.

*

A nyugati dombvidék földjének megmunkálása egész embert követel: mindig kevés ideig tart, vagy megbízhatatlan a tavasza és nyara. Félember nem tudja meghódítani. Lakosságát a természeti erőkkel való viaskodás kitartóvá nemesítette. Ez a föld kis ország a Csonkaországban. Van egy települése: az Őrség. Ezeréves település, területe csupán 250 km², de 18 falujával, nemesi törzslakosságával ezer éven át őrizte hagyományait és ősi jussát.[1]

*

Sajátosak erényei és hibái. Az Alpesek alakították ki földje éghajlatát és népe egész lelkiségét. Szereti földjét, makacs

szeretettel, akkor is, ha földje semmit sem ad vissza abból a tengernyi munkából, amellyel neki áldozott. A szeszélyes tavaszok lefagyasszák gyümölcsfáinak virágait, a rövid, néha perzselő nyarak agyonszárítják az „életet", az őszi esőzések megnehezítik mezei munkáját és mégis ragaszkodik a rögökhöz.

Sehol ennyi többszázéves gyümölcsfaóriás. A cáki, velemi gesztenyés matuzsálemkorú fáit, a rigóvölgyi berkenye félezer-

Csatári szőlőhegyi kápolna környéke. Változatos tájkép. Az épületek belesimulnak a táj tömegébe. (Szerző eredeti fametszete.)

éves csonka koronáját, a jelii bükkös és a Farkaserdő tölgyesének 6 m kerületű faóriásait nemzedékek aggódó szeme és szeretete őrizte és óvja a következő századok számára. Még utcajárdája közepén felnőtt öreg fáját is megkíméli (Perint²). Szereti hegyes-völgyes szülőföldjét. Idegenvérű települései, a vendek és horvátok, érzésben magyarrá lettek, akár testvérmegyéiben, Zalában: Göcsejországban és Somogyországban.

*

A nyugati művelődés a háborúutáni években hirtelen elárasztotta. A gazdasági fellendülés közelhozta a városhoz, mely nagy tömegben szívta fel zsellérségét. Akinek volt akkora birtoka, amelyből megélhetett, kötötte a föld. De a város hatása

alól nem tudta magát kiszabadítani. Ez a hatás nem volt szerencsés. A polgáriasodás felkészületlenül találta. A nyugati művelődés eredményeit nem tudta a maga képére formálni, a maga egyéniségének és szükségleteinek megfelelően átalakítani. A saját évszázados gondjait és bajait sem tudta kiheverni. A tagosítás munka-megtakarító erőit vonakodva fogadta. A zsellér sorsot halálosan megunta. Volt is oka rá. Csontjaiban évszázados kínlódások emlékeit hordozta. Új, háborúutáni településeit a föld és a saját ház utáni nagy mohóságában nem tudta megfelelő helyen és módon kiépíteni. Oda települt, ahol

Perint. Utcakép, az utcajárda-bővítésben felnőtt és megkímélt fával. A házak ritmikusan helyezkednek el az utcában. Az 1800-as években épült ki a házsor Szily püspök jobbágyai számára egyenlő szélességű telkeken. A házak tömege és kiképzése nagyjában azonos. (Szerző felvétele.)

legolcsóbb volt a föld. Úgy érezte, hogy túljut a zsellérsorson, ha földre és házra — akár adósság árán is — szert tesz. A zűrzavaros helyzet a réginél is rosszabb sorba süllyesztette, házát, földjét elveszítette s nem maradt más hátra: menekült a város felé — inségmunka után.

A birtokos parasztot is megzavarta ez a hatás. Szégyelni kezdte régi házát. Újat, rangosat épített: tornác nélkül, tiszta szobával, amelyben sohasem lakik. A régi szép hajlékok egymásután pusztultak el. Szépségüket cifraságnak vallotta és szégyelte régimódiságukat. Az álművelődés és álpolgáriasodás ördögszekerén átmenet nélkül zökkent bele egy új csapába, melyből nem tud kivergődni.

*

A magyar építészek egy kis csoportja siet a nép segítségére. Végigkutatja falvait, feljegyzi értékeit, tévedéseit és

kiveszi kezéből a gyeplőt, hogy kivezesse a vasi föld — az egész magyar föld — népét az új csapából és ráterelje a helyes fejlődés útjára.

Többesztendős kutatómunka eredménye ez a könyv is, mely a vasi föld településeit s a vasi templomok és házak fejlődését mutatja be.

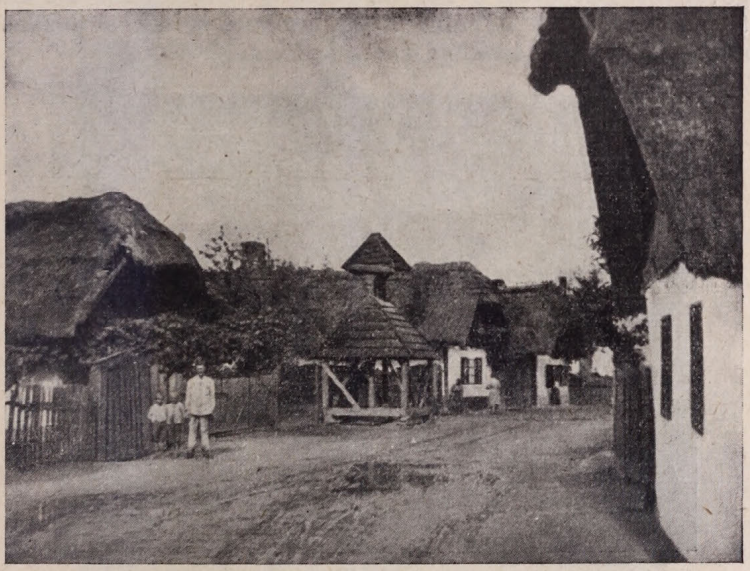

Seregélyháza. Utcakép régi házakkal, a járdán faharanglábbal. (Szerző felvétele.)

I. Települések.

Vasmegye északnyugati részét a kőszeg—borostyánkői hegyek teszik változatossá, délnyugati részét pedig a déli Stájerhegyek nyúlványai ágazzák be. Keleti része sík, csupán egy-egy nagyobb szőlőhegy (Somló, Ság) emelkedik ki belőle.

A nyugati részén *a Pinka és a Rába völgye,* a Zala forrásvidéke és a Kerka középső völgye voltak azok a *kapuk,* amelyeken keresztül a honfoglaló magyarság nyugat ellen harcbaszállott és amelyet el kellett torlaszolnia, ha nyugat felől támadást várt. Itt települtek le először a honfoglaló őrtálló vitéz magyarok. A Zala és a Kerka völgye — a mai *Őrség* — bő forrásvidék volt. Jó szénatermő terület, de túlságosan ingoványosak voltak a vízpartjai. Az első települések emiatt a domboldalakban történtek. A dombtetőn őserdő volt. Később ezek eleit kiirtották s így tettek szert sovány szántóföldjeikre. A kapuk szélesek voltak s a kevésszámú őrtállók szétszórtan, egymástól távolálló *szerekben* települtek, hogy nagy területen védhessék e kapukat.

A Pinka-völgyben — *Felső-Őrségben* — (ma Ausztriához csatolt terület) is gyakoriak a szertelepülések s ott is a faházépítés volt általános. De ott már az Árpádok első századaiban összefüggő falutelepüléseket alkottak a letelepített nemesek és várjobbágyok.

A *Rába völgyében* a telepesfalvak a dombok lábában keletkeztek, mert a Rába völgye a dombok lábánál már nem volt ingoványos. Ezenkívül a nagybirtokosság rengeteg majort alapított, amelyekben a kápolna körül csoportosultak a gazdasági épületek s a munkások és szolgák házai.

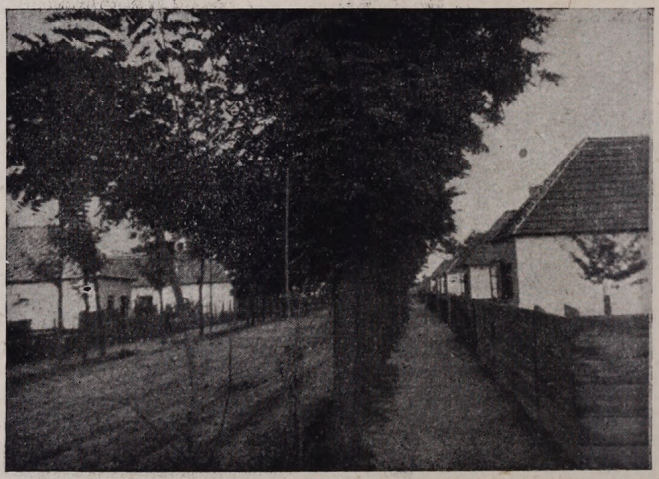

Gyöngyösszentkereszt (Péteri). Új OFB. település. Egységes utcakép, melyet a városi hatás nem rontott meg. Nincs tűzfal! (Szerző felvétele.)

A Kerkától nyugatra, az Őrség, Göcsej és Muravölgy közti *Hetés* völgyében is a szerestelepülés volt az ősi települési alak.

A Zala és Rába közötti fennsíkon, a *Hegyháton* az első települők a keleti területet vették birtokukba. Az erdős fennsík csak később népesedett be. E vidék települései abban különböznek az őrségi települési alaktól, hogy a dombtetőn — fennsíkon — épültek ki, bár szertelepülés itt is akad. A völgyekben csupán a nemesi birtokok falvai települtek.

A Mura-mellék *Vendvidékét* (ma Jugoszlávia birtokolja) 5—6 családból álló csoportokban szállta meg a hegyes területeken az ősi lakosság. Több csoport egy-egy *hegykerületet* alkot. A templomok és iskolák a hegytetőkön épültek fel. Ezzel szemben a síkterületeken csak faluszerű település található.

A tulajdonképeni faluszerű település a vasi földön csupán a síkterületeken, Kemenesalján (vasi Cserháton) s a vasi völgységben (Rábán túl) általános.

Kétségtelen, hogy az első települések nem mutatták azt

a kialakult falualakot, amelyet ma tanulmányozhatunk. A falu mai alakja évszázados fejlődés eredménye. Ez a fejlődés töretlen volt az 1800-as évek utolsó negyedéig.

A régi síkvidéki településekben a házak ritmikusan helyezkedtek el az utcán, megjelenésük egymáshoz hasonló, az utcakép ezáltal egységes, csupán a templom emelkedik ki belőle. Ez az utcában az uralkodó tömeg és ez teszi változatossá az egyhangú ritmust.

Felsőcsatári felsőmalom környéke. A tájkép szépségét fokozzák az egészséges ösztönnel belehelyezett épületek. (Szerző eredeti fametszete.)

A régi magyar szertelepülések belesimulnak a táj vonalába, tömegébe, színeibe és vele élő szerves egészet alkotnak. Ez mutatja a nép tájfejlesztő erejét. Az ősi településekben minden a helyén van, sehol egy kiabáló tömeg, vagy színfolt. A települések csodálatosan kiegészítik a táj szépségét.

A háború előtti félszázados építkezések és a háború utáni új, rendszertelen települések megzavarták ezt a nagy harmóniát. Az utcák egységét megbontották a városi házakat utánzó tűzfalas, nyeregtetős házak, eltüntek a kedves előkertek s helyüket elfoglalták az új házak. Az új, alkalomszerű települések pedig átvették az új „módit." Össze-vissza épültek a kontyos, meg a tűzfalas házak, mert nem volt olyan szabály-

rendelet, amely ezt megakadályozta volna. Az alázatos alárendeltséget felváltotta az egyénieskedés láza. A legritkábban észlelhető rend, vagy szépség ezekben az új településekben. Hogy mégis akad (Gyöngyösszentkereszt [Péteri]), az csak vigasztalás és remény a jövő telepítések jobb és szebb kialakítására.

*

Az ősi települések főútvonala általában észak-déli irányú, mivel szereti és lakóépületével így találja meg a nyugati és keleti napot. De akár É-D-i, akár K-Ny-i az utca vezetése, tornácát és a tornácára néző szobáját mindig úgy helyezi el, hogy

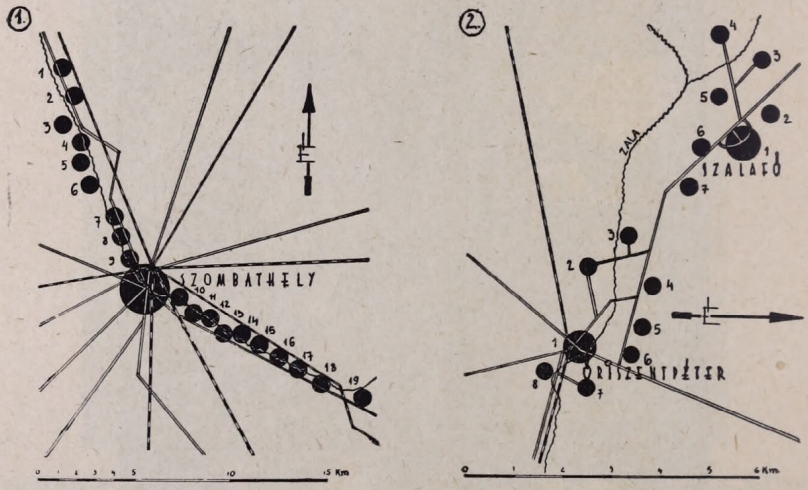

1. Sorozatos település Lukácsháza és Vasszécsény között Szombathely központtal. Vázlatos helyszínrajz. 1. Lukácsháza, 2. Csömöte, 3. Pöse, 4. Ludad, 5. Seregélyháza, 6. Gyöngyösapáti, 7. Nagygencs, 8. Herény, 9. Kámon, 10. Gyöngyösszőllős, 11. Gyöngyöshermán, 12. Szentkirály, 13. Zarkaháza, 14. Gyöngyösszentkereszt (Péteri), 15. Táplánfa, 16. Kajd, 17. Tana, 18. Lipárt, 19. Vasszécseny, — 2. Szertelepülés. *Szalafő és Őriszentpéter.* Vázlatos helyszínrajz. *Szalafő:* 1. Templomszer, 2. Papszer, 3. Felsőszer, 4. Pityerszer, 5. Csergőszer, 6. Gyöngősszer, 7. Alsószer. *Őriszentpéter:* 1. Kovácsszer, 2. Galambosszer, 3. Siskaszer, 4. Templomszer, 5. Keserűszer, 6. Baksaszer, 7. Alszegszer, 8. Piharcszer.

a legtöbb napot nyerhesse el. Erre képesíti épületeinek szerencsés alaprajzi kifejlődése, mivel egymenetű lakóépülete mindig merőlegesen fekszik az utcatengelyére. Így csupán a K-Ny-i utcában naptalan az utca egyik oldalán épült házak északra néző szobája.

*

Vas megyében sajátságos települések vannak. Van olyan település-sora, ahol egy főforgalmi út mentén a faluhatárok összeépültek. A falvak a Gyöngyös-malomcsatorna mellett fekszenek, kitűnő minőségű termőföldek mellett. Szombathelytől

északra és délkeletre, Lukácsházától Vasszécsényig 26 km. hosszúságban húzódik ez a *sorozatos település* és Szombathelyen kívül 19 községből áll. Szombathely a gazdasági, művelődési és földrajzi központja. Szombathely kiterjedésének leszámításával minden kilométerre 1—1 község és kereken 800 lélek esik.

[Szombathely 1933 óta közigazgatásilag is felszívta egyik határközségét, Gyöngyösszőllőst s ezzel együtt ma lakosainak száma a 40.000-et túlhaladja. Az 1930-as népszámlálási statisztika szerint e sorozatos településhez tartozó 19 községben, Szombathely kivételével, 15.235 lélek lakik. Ezek közül írni, olvasni nem tud 4.8 %. (Szombathelyen 3%, egész Vas megyében 5.5%, Dunántúlon 9%, Magyarországon 10%.) Őstermelő 50%. (Szombathelyen 3%, Vas megyében és Dunántúlon 60%, Magyarországon

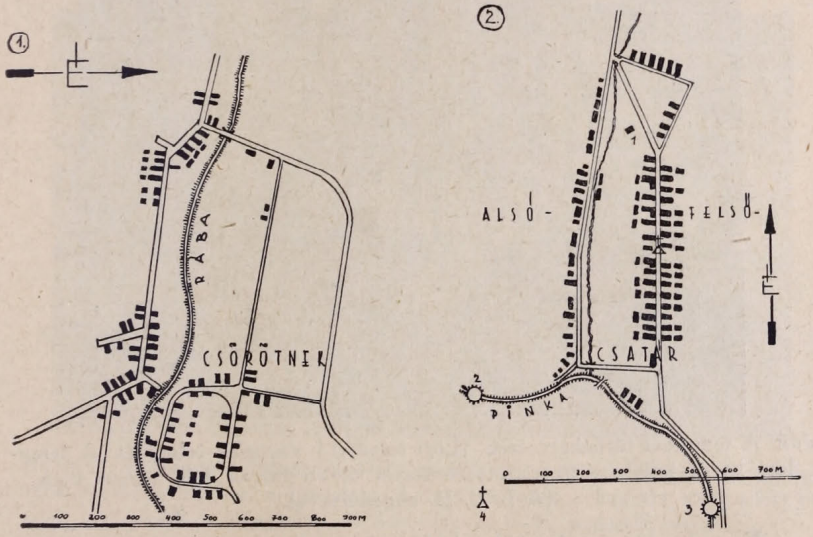

1. *Csörötnek.* Csoportos település. Vázlatos helyszínrajz. — 2. *Felső-* és *Alsócsatár.* Testvérfalvak. Vázlatos helyszínrajz. 1. Fixl-kúria, 2. Felsőmalom, 3. Alsómalom, 4. Szőlőhegyi kápolna

51%.) A lakóépületek közül 20% vályog és fa, a többi tégla és kő. (Szombathelyen 3%, Vas megyében 45%, Dunántúlon 60%, Magyarországon 75%.) E statisztikai adatok igazolják Szombathelynek művelődési és gazdasági hatását, mely egyrészt az írni-olvasni tudók jó százalékában, másrészt az egészséges építkezésben és az értelmiségi, kereskedelmi és ipari réteg nagy százalékban jelentkezik.]

E sorozatos település községei végeredményben Szombathely külvárosát képezik és Szombathely gazdasági életerejét tulajdonképpen nagyrészt ennek a sajátos települési sorozatnak köszöni. Országútja kitűnő makadám út, van vasútja és malomcsatornája. E három tényező kevés keresztezéssel közel párhuzamosan halad egymással. Ezen kívül van még a falvaknak egymás között is kevésbbé szilárd burkolatú összekötő útjuk. Malomcsatornája, a Gyöngyös, állandóan bővízű, római ere-

detű, felszíni csatorna, a Perint folyó árapasztója; rajta vízimalmok sokasága véges végig.

E községek egymás fejlődését segítik elő egymáshoz való közelségük következtében. Másrészről egyetlen városuk, Szombathely vasúti, közuti és gazdasági központ, mely mezőgazdasági termésfeleslegeiket a lehető legrövidebb úton felveszi és ezzel szemben ipari termékekkel látja el őket. De művelődést is ad nekik részben az állandó gazdasági — mondhatni cserekereskedelmi — kapcsolata révén és azáltal, hogy a falvak jobbképességű ifjúságát iskoláiban kiműveli és részben vissza is adja a falunak.

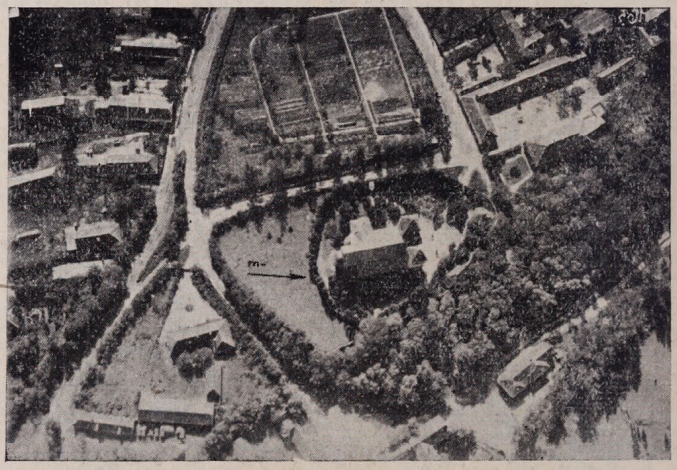

Ják. A templom térbehelyezése. (Légi felvétel.) Városias település. A templom körül indulnak ki csillagszerűen a távoli falvak felé vezető utak. (A L. Ü. H. engedélyével.)

E sorozatos település belső megjelenése elég változatos. Minden falujának megvan a sajátos építési módja, régi temploma, vagy haranglába, kanyargó régi, vagy új egyenes utcája. Külső megjelenése nagy egészében egyhangú, azonban az uralkodó templomtömegek, tornyok s a velük vetélkedő jegenyék és az ősi parkok faóriásai megszakítják az egyhangú ritmust. Vízpartjai, parkjainak növénytani érdekességei, tájképi szépsége mégis Nyugatmagyarország egyik legvonzóbb síkterületévé avatják.

*

Hasonló a sorozatos településhez a *szertelepülés.* Több kisebb, egymástól néhány száz, néha ezer méterre fekvő település közigazgatási és gazdasági egységet alkot. Őrségben szernek (Göcsejben szegnek) mondják ezeket a kis falvakat. Ilyen szertelepülés az Őrségben több van, legérdekesebbek: Őriszentpéter és Szalafő.

Őriszentpéter volt az őrség székvárosa. 8 szerből áll s a Zala folyó két partján terül el. Mindössze 1704 lakosa van s

ezek ca 8 km² területen 320 házban elszórva élnek. (Egy szerre átlag 210 lélek és 40 ház jut.) Szereit részben forgalmi, részben dülőutak kötik össze. A kis települések általában a dombok oldalában, néha a völgyekben fekszenek. Őriszentpéter hat kisebb-nagyobb forgalmi út találkozásánál keletkezett és fejlődött ki. Van vasútvonala is. Egy főútvonala Szalafővel köti össze, mely hozzá hasonló település.

Őriszentpétert vasútja, sokirányú forgalmi útjai és zalaparti fekvése valóságos nyaralóvárossá fejlesztette. Szalafő megmaradt olyannak, amilyen a honfoglalás utáni időkben lehetett. Ma is csak egy forgalmi út köti össze a környező messze falvakkal. 7 szerből áll s e szerekben össze-vissza 696

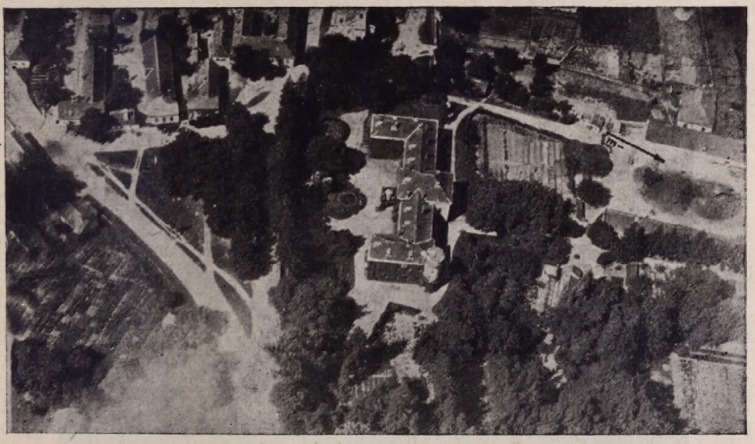

Herény. A herényi Gothárd-kastély a csillagvizsgáló toronnyal. (Légi felvétel.) Tőle balra van a templom. A falu főutcája a kastély előtt elkanyarodik a főforgalmi út felé. (A L. Ú. H. engedélyével.)

lélek él 168 házban 3 km² területen. (Egy szerre átlagosan 100 lélek és 24 ház esik.)

A telepítés alkalmával egy család leszármazottai vettek birtokba egy szert. Idővel az elszaporodott családtagok szétszabdalták az ősi családi házak körül birtokba vett földet, melyet még ma is nagy részben az ősök leszármazottai művelnek.

Az őrségi szeres települések templomaikat árokkal és kőfallal vették körül. Házaikat fából építették. A faépítésnek évszázados nyomai vannak itt ma is. Majdnem minden új ház fából épült. A ház — udvartelek — gyümölcsöskertje lehúzódott a patak völgyéig és a ház mögötti szérüskert felszaladt az erdőig. A házak között nem volt — ma sincs — kerítés, csak gyalogösvény.

E szeres települések csupán a dombos vidékeken alakultak ki. Van olyan is, ahol a falu csak két, vagy három szerből áll.

Az ilyen szereket a mély völgyben folyó patak választja el egymástól. (Az Őrségben: Pankasz. A Hegyhát vidékén: Katafa.)

E szerek tájképi kialakítása meseszerű. Talán sehol sem található ily kis településeknél ily változatos tájképsorozat.

A székelyföld építészeti eredményei kísértenek itt is. Talán az ősi ház nyomait őrzik még ma is a néha emeletes *kástuk* (nagyobb élelmiszer kamrák) csodálatos tömegükkel és arányaikkal, melyek a székely emeletes lakóházakat juttatják eszünkbe. Az őrségi *haranglábak* tömegei is annyira hasonlatosak a székelyföld haranglábaihoz. Itt is vannak *kópjafák* a régi temetőkben (Szalafőn, Őrbajánházán).

Ritkák az oszlopos tornácok. A nép szegény. Ezek helyett

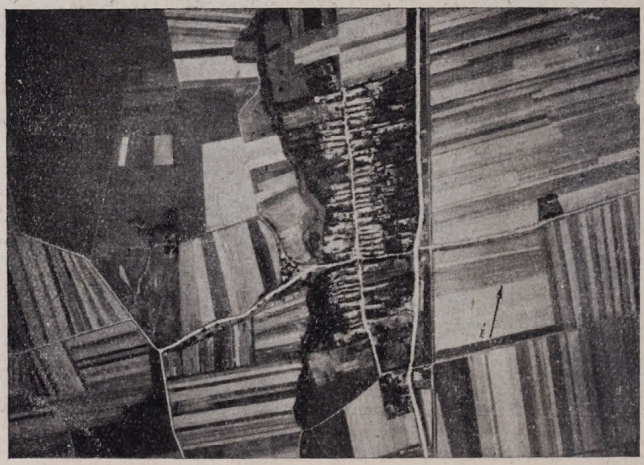

Nagycsömöte. (Légi felvétel.) A falu egy utcából áll, mely párhuzamosan halad az országúttal és a vasút vonalával. A Gyöngyöspatak a falu utcájától balra kanyarog. A falu utcája 3 helyen rövid bekötő úttal kapcsolódik a forgalmi útba. (A L. Ü. H. engedélyével.)

kétoszlopos kis tornácot épít s ezt *„kódisállás"*-nak hívja. Gyakoriak a *szőlőlugasok*, ezek az egyszerű eszközökkel összetákolt pergolák, melyek néha a fél udvart is elfoglalják. Gyakoriak voltak a 4 oldalt kerített házak is. Néhány még fennmaradt belőlük, ezekre azonban csak a vasi nép házainak részletes tárgyalása alkalmával kerül sor.

*

A szertelepüléshez hasonló a *csoportos település.* A falu több kisebb faluszerű csoportból áll. Különösen érdekes telepítés ebből a szempontból Csörötnek. Tulajdonképpen 3 kis faluból áll a Rába két partján. Az egyik körfalu a Rába egyik félköríves hajlása mellett. Utcája követi a folyó hajlását és körszerűen visszatér a kiinduló pontjához. E kis körút a főforgalmi úthoz egy rövid bekötőúttal csatlakozik s egy hosszabb bekötőútja vezet a Rába hídhoz s ezen át kapcsolódik a túlsó parton lévő kettős faluhoz. Mindkettő két forgalmi út találkozásánál

épült ki. Hasonló település Nagyrákos, amely a Zala két partján épült.

*

Sok nagyobb falunak megvan a maga *testvérfaluja*. E települések a nevükben is hordják összetartozottságukat. Azonban kapcsolatuk nem olyan szerves, mint a csoportos településeké. [Nagy- és Kisnarda, Nagy- és Kisasszonyfa, Felső- és Alsócsatár.[3]]

Mindenféle rendszer nélkül épültek ki a *hegyközségek*. Ősi szétszórt települési alak ez, vagy egy nagyobb település szőlőhegyei, gyümölcsösei. Néhol a falu népfeleslege telepedett itt le. E településeknél a munka általában időszaki: a szőlő- és

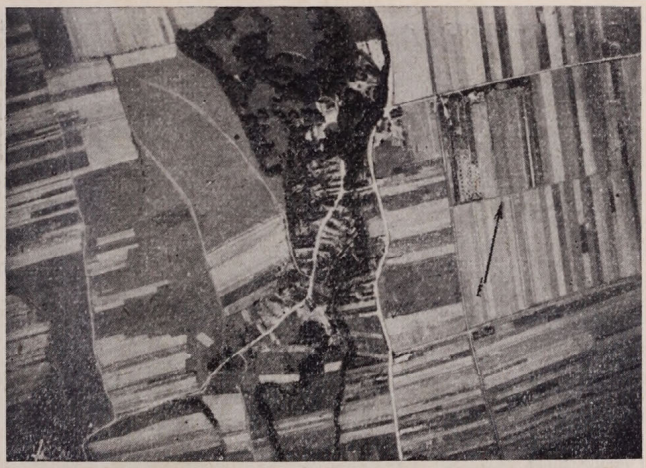

Gyöngyösapáti. (Légi felvétel.) A falu főutcája rövid bekötő úttal kapcsolódik a főforgalmi úthoz. A két út között kanyarog a Gyöngyös patak. A falu utcáját az ú. n. Apponyi-kastély zárja le. A főforgalmi úton túl vele egyirányban halad a vasútvonal. (A L. Ü. H. engedélyével.)

gyümölcstermesztés állandó munkát nem igényel s gazdáinak csak egy része lakik állandóan itt s így a főforgalmi úttal való szerves kapcsolata nem annyira szükségszerű, mint a zártabb településeknél.

Elég gyakori a *főútvonaltól távol fekvő község*, melynek bekötőútja olyan hosszú, hogy annak szilárd kiépítésére a község nem képes. Ezek a települések fejlődésre nem alkalmasak, mert termésfeleslegeiket nehezen értékesíthetik.

*

A nagyobb települések általában két, vagy több *főútvonal kereszteződésénél*, vagy egy *főútvonal mentén* alakultak ki. Ezek a főútvonalakhoz simuló települések a főforgalmi út előnyeit igyekeznek teljesen kihasználni. Az országút és a megyei út szilárdabb a községi útnál. Azonban e községeken keresztülvezető legjobb utak is idő előtt mennek tönkre a falusi gazdák

szekereinek keskenytalpú kerekei alatt. Nincs a vasi földön egyetlen főforgalmi út mellett kiépített falu sem, amelyben az út olyan jó állapotban lenne, mint a falun kívül. De egészségtelen a falu népére a gyors közlekedési eszközök által felvert por s az erős forgalom veszélyt jelent a gyerekekre is.

Szerencsésebb település az, ahol a falu utcája, vagy utcái *merőlegesek a forgalmi útra.* (Pankasz, Nárai.) A legjobb települési alak az, ahol a falu utcája a főforgalmi úttal *párhuzamos* és hozzá csak egy rövidebb bekötőúttal kapcsolódik. (Gyöngyössentkereszt, Bozzai.) Így elmarad a főforgalmi út pora, a gyerekeket nem kell annyira félteni s a főforgalmi utat sem teszi a falu forgalma idő előtt tönkre. A fejlődés folyamán az ilyen

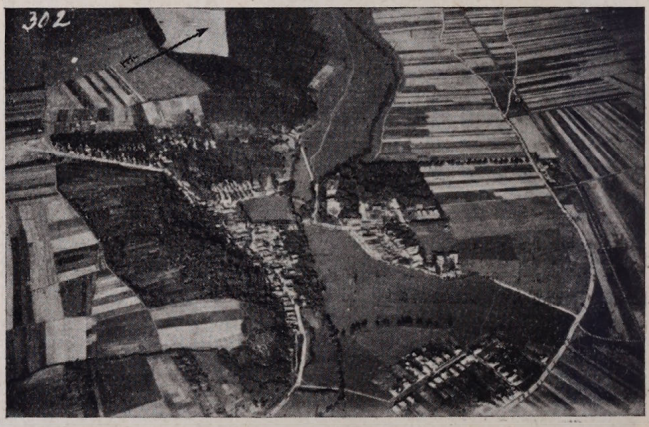

Olad. (Légi felvétel.) A régi falu egyik utcája a gyümölcsdomb-oldal mellett, a másik tőle elszakadva a lapályos területen épült ki. A kettő a Szirmay-kastélynál találkozik. Az új OFB. település a kettő között, ill. alatt épült ki. Az országúthoz két bekötő úttal csatlakozik a falu.
(A L. Ü. H. engedélyével.)

település bekötőútja gyakran kiépül, ami ennek a helyes kisebb településalaknak előnyeit csökkenti.

*

Jegyzetek. (A könyvben szereplő statisztikai adatok alapja az 1930-as népszámlálás.)

[1] Az Őrség valamikor állam volt az államban. Népe a honfoglalás óta saját fegyvereivel, saját költségén védte a határokat s innét eredtek kiváltságai. Székvárosa Őriszentpéter volt. Itt székelt az Őrség legfőbb elüljárója, az őrnagy, aki a községek által választott 12 esküdttel együtt intézte az Őrség közigazgatási és bíráskodási ügyeit. Adománylevelüket szinte minden 100 évben egyszer-kétszer megerősítették a királyok. A községek törzslakosai nemesek voltak, akik féltékenyen őrizték kiváltságaikat. Talán ezért maradt meg ennyire magyarnak az Őrség népe. Kun László 1286-ban kiadott adománylevelében 103 család nyert nemességet. Az okmányban felsorolt családok leszármazottai — 13 kivételével — még ma is élnek az Őrségben. Van olyan őrségi község, ahol majdnem kizárólagosan e családok leszármazottai laknak.

Ma a nép legnagyobb része paraszti sorban él. Magasabb erők az 1700-as évek óta jobbágysorsba süllyesztették őket. Azóta küszködtek ősi jussukért, míg végre az 1848-as évek alatt ők is felszabadultak a jobbágyság alól.

Az őrségi nép ma szegény, mert földje növénytermesztésre nem alkalmas. A 20 holdas gazdaság itt szegénységet jelent, mivel a föld alig adja vissza azt, amit belevetettek. A holdankinti 6—7 mázsás termés ritkaságnak számít. Földjének az a hibája, hogy a termőtalaj 20—40 cm mély és alatta vastag, vizet át nem eresztő agyréteg van. E miatt a földjük megművelése is más, mint másutt. Bogárhátszerűen művelik: 4 ekefogatásnyi földet szántanak fel és közben 2 barázda szélességű felszántatlan sávot hagynak. Itt gyűlik össze a felesleges víz, melynek egy része telíti a víz befogadására alkalmas talajréteget, a többi elpárolog, kiszárad a földből. Nagyobb esők után napok hosszat csillog ezekben a víz, mivel a talaj nem képes magába szívni; de a bogárháton elvetett mag így mégsem áll vízben s felnő. E művelés következtében gabonaföldjeiknek cca. 20—30%-át egyáltalán nem szántják fel.

Gyöngyössződllős kapcsolata Szombathellyel. (Légi felvétel.) A régi falu egy utcából állott; ma már a főforgalmi út és a két út közti harmadik utca is kiépült. A hármas utcájú falu ma már összeépült, közigazgatásilag is összeolvadt Szombathellyel és a főforgalmi úton kívül egy bekötőúttal kapcsolódik Szombathelyhez. A főforgalmi úttól nyugatra épült ki a nagy, új OFB. település, merev vonalozású útvezetéssel. (A L. Ü. H. engedélyével.)

Néhol elhagyták ezt a művelési módot, mert éveken keresztül száraz volt az időjárás s arra számítottak, hogy ezentúl is így marad. Az idei nedves tavasz és nyár megtanította őket a hagyományokhoz való ragaszkodásra: semmijük sem termett.

Ezelőtt 50 évvel gazdag volt még a nép. Majdnem kizárólagosan állattenyésztéssel foglalkoztak, mivel ezen a talajon a fű sűrűen és dúsan terem és az állatkivitelnek Graz és — Sopronon keresztül — Bécs felé akkor még nem volt nehézsége, a budapesti nagyvágó pedig a feleslegeket fel szokta venni. Ökörtenyésztésük messze földön híres volt. Ma már egyáltalán nincs ökör az Őrségben s az állattenyészetből csak a bikatenyészetük maradt meg, amely ma is ismeretes és jóhírű. Végeredményben az őrségi nép akkor vált szegénnyé, amikor az állatkivitel Gráz felé megszűnt.

50 évvel ezelőtt pld. Őriszentpéteren alig volt 5 pár ló, ma legalább 200 pár van. A gyorsütemű polgáriasodás és az újrendszerű földművelés következtében rávetették magukat a lótartásra. A tehenészetük fejletlen, csupán annyi tehenet tartanak, amennyi a gazdaságban szükséges.

Talán az állattenyésztés ősi volta következtében nagyon szeretik az állatot. Istállóik szépek, néha szebbek a lakóháznál is. Az új gazda először istállóját építi meg s azután csak a házát. Állatgondozásuk elsőrendű.

Amióta a nép az állattenyésztésről a földművelésre áttért, a földéhsége is megnőtt. Az a földterület, amely az állattenyésztéshez bőségesen elégséges volt, a földműveléshez kevés lett. Földéhségét nem tudta kielégíteni, mert a legerősebb munkával sem tudott felesleget kicsikarni a földből s így meglévő földjéhez ragaszkodott. Ekkor kezdődött el ezen a vidéken az egyke, hogy a föld egykézben maradhasson. A háború kijózanította. Az egy fiú a háborúban elesett. Az Őrség egyrészét (Hodos, Kapornak, Bükalja) Jugoszlávia szállta meg. Az Őrség elveszítette piaca nagyrészét s az új

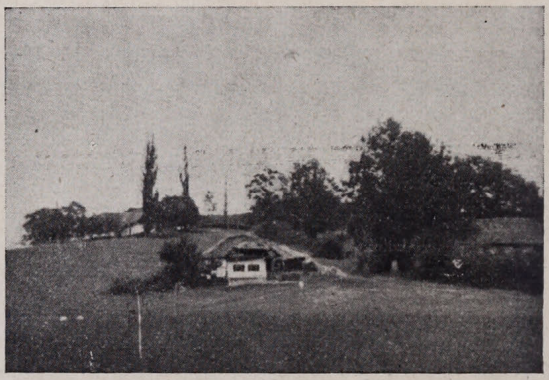

Őriszentpéter. (Alszer. Elül a kanászház.) Az elszórt település házai fokozzák a tájkép életét. (Szerző felvétele.)

ideiglenes országhatár belevágott a testébe. A fokozódó urbanizálódás felszívta a zsellérséget s munkáskéz nélkül maradt. Pedig a megmaradt föld megmunkálásához sok munkásra van szüksége. Az egyke ma szűnőfélben van: kell a gyerek, mert kevés a munkás.

[2] *Perint* kis falu, Szombathelytől alig fél óra járásra, 95 házzal, 875 lélekkel. Mária Terézia idejében telepítette itt le jobbágyait a nagy templom-építő püspök, Szily János, Szombathely első egyházfejedelme. Tíz-húsz ház áll még az ő idejéből, 130—150 esztendősek. Temploma nincs, csak falazott harangtornya. Szily minden jobbágya telkét egyformán mérette. A megmaradt legrégibb házak kívül majdnem egyformák is. Hatalmas csapott üstök fekszik ormukon, alatta deszkafal, felülről befelé lejtősen. A deszkafal szélén két szívalakú nyílás, középen a kereszt, mely a padlást megvilágítja, egyúttal az élő hit jelképe. Alul a fehérre meszelt homlokfalon két kicsi ablak. Egyik-egyik alig fél négyzetméter. A ház után négy-öt régi ház, katonás rendben. Ezek még „sorházak." A nagy püspök parancsolta így. Utánuk két-három újabb ház: tűzfalasak, ormosak, nyeregtetősek, összevissza. Fájdalmasan belekiabálnak az összhangba. Aztán újra a régiek. A gyalogút 6—8 méter széles, középvonalában egy óriási régi fa áll. Ezt nem bántották. Megkímélte a tűz is, mely a század elején a falu főutcájának túlsó oldalát egy ház kivételével teljesen felégette. A másik oldalra nem tudott átcsapni a széles országúton. És megkímélte a bölcs falu is.

Ők még nem tudnak a „városrendezésről." Vagy talán azért, mert ösztönükben él, hogy ezt a szép darab természetet meg kell becsülni.

[3] Felső-, Alsócsatár. Közigazgatási szempontból külön álló, egyébként szorosan összefüggő 2 község. Mindkettő horvát település (lélekszám 806, ebből 571 horvát, 216 magyar). 148 ház van benne. A település lakossága erősen magyar érzésű.

A falu ősi magja templomával együtt dombon fekszik. Itt laknak a módosabb gazdák (Felsőcsatár). Lenn, a völgyben épültek fel a zsellérházak (Alsócsatár). A településtől délre folyik a Pinka, mely keletről nyugatnak kanyarog a falu felé s a falu határában délfelé megtörik. A patak túlsó partján terülnek el a szőlőhegyek és a meredek, sziklás-fenyves erdő.

A két falu két egymással párhuzamos, északról dél felé húzódó utcából áll. Az ősi falu utcatengelyében áll a templom, mely mögött az utca kettéválik és újra összetalálkozik. A lakóházak a népi építészet remekei. Nem teljesen magyar érzésből fakadtak a házak homlokai. (Az alaprajzuk és tömegük igen.) A magyar nép egy helyre gyűjti össze a díszítést: rendszerint az oromra s alatta a fal sima, díszítés nélküli. Itt az egész homlok díszített. Az összes díszítés habarcsból készült. Csodálatos biztossággal kezelték a vakolatot. Minden házormon fellelhető az építés éve. 1830 táján tűzvész pusztíthatott a faluban, vagy ekkor kezdődött egy kis reneszánsz, mely az 1860-as évekig eltartott. A díszítésben a klasszikus barokk emlékek keverednek a természetből ellesett népi díszítő elemekkel és alakos díszekkel (tyúk-, pávaalakok, szívalak). Minden háznak más a díszítése, egyik sem hasonlít a másikhoz. Az újabb házak már nem ilyen szépek, vakolatdíszítésük gazdag, de merev.

Egyetlen nagyobb épület van a faluban, egy major kúriája, melynek térbehelyezése iskolapélda. Nem az utca felől fekszik, hanem az udvarban ott, ahol a domb nyugati lejtője kezdődik és széles legelővel torkollik a völgybe. A kúria így csendes, távol esik a poros utcától. Két oldalát nyugat és dél felől oszlopos tornác keretezi.

A házak udvarát itt-ott falazott kerítés zárja el az utca porától. E kerítések vízszintes tömege néhol tökéletesen egyensúlyozza az épületek függőleges tömegét. Véletlen műve ez, vagy öntudatos tervezésé, ma már nem lehet eldönteni, de e házak tervező és építő kismesterei biztos kézzel vetették papirosra és varázsolták elő elgondolásaikat.

Szőlőhegyét egy egyszerű kis kápolna koronázza. Örökmécsesét P. I. műbádogosmester készítette, aki a faluból vitt magának asszonyt. A kis remekművet éjtszaka titokban lopta be a kápolnába. Ma a szőlősgazdák büszkesége. Érdemes megnézni ezt a kis műremeket, mely sok nehéz munkásóra boldog termése.

A természet bőkezűen bánt a faluval. Egy helyre rakott össze vizet, dombot, erdőt, tisztást s a falu belesimul a nagy harmóniába. Patakja két malmot hajt, szőlői dúsan teremnek, legelői, földjei kövérek s így minden adottság megvolt a településre. Az őslakosság jól választotta ki települését a dombon, ahol a házak szárazak, egészségesek, utcáját észak-dél irányban építette ki s így lakószobái keletre-nyugatra, tornácai pedig délre néznek.

Népe vidám; boldog emberek laknak itt. Ősszel nótától hangos a vidék. A szüret mindenkit megmámorosít, minden présház nyitott; minden idegen kedves vendég; mindenét odaadná ez a nép annak, akiről érzi, hogy szeretettel közeledik hozzá. A falu ma már Szombathely egyik legkedveltebb nyaralótelepe.

Festői képet nyujt utcája, ormos, félkontyas, díszes homlokú házaival, az utca tengelyébe állított templomával. Tökéletes tájképkompozició a sziklás part, vagy a kápolna felől a falu, a Pinka fahídja, a malmok s a dombokról a Pinka meseszép völgye, melyben kilométereken át kanyarog a meredek erdős-tisztás sziklapartok között.

Adatok a Kőszegi-hegység hártyásszárnyú faunájához.

Írta: MÓCZÁR LÁSZLÓ dr. (Budapest).

(Készült a Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyetem Állatrendszertani Intézetében. — Igazgató: Dudich Endre dr., egyet. ny. r. tanár.)

A Kőszegi-hegység hártyásszárnyú *(Hymenoptera)* vagy ahogyan közönségesen hívják: méh-, darázs- és hangya-faunájáról kevés irodalmi adatunk van. Mindössze Freh Alfonz (4),[1] Mocsáry Sándor (7) és Pongrácz Sándor dr. (10) említenek néhány fajt Kőszeg vidékéről. (Összesen: 13 + 36 + 2 = 51 faj.)

Ebben a dolgozatban a Dudich Endre dr., a Pázmány Péter Tud. Egyetem Állatrendszertani Intézetének igazgatója, vezetésével 1936. május 19—23. napjain megkezdett és 1936. szept. 24—28., valamint 1937. június 21—29. napjain folytatott rendszeres faunakutatás során összegyűjtött hártyásszárnyú rovarok egy részéről számolok be. E kirándulásokon magam is résztvettem és a hártyásszárnyúak gyűjtése különlegesen az én feladatom volt. A három kiránduláson összesen 13 gyűjtőnapunk volt és kb. 2000 példány került kézre a szóbanforgó rovarrendből. Ehhez az anyaghoz még a következő gyűjtések és közlemények eredményei járultak:

(1.) Visnya Aladár dr. gyűjtése a Kőszegi Múzeum részére.

(2.) Szelényi Gusztáv dr. kísérletügyi asszisztens gyűjtése. Az anyag legnagyobb része Kőszeg közvetlen

[1] A szövegben, zárójelben álló számok a 84—85. oldalakon összeállított irodalmi adatokra utalnak.

környékéről származik az ú. n. Kisharang-dülő (Kleiner Klangel) legfelső csücskét alkotó tisztásról, az irottkői kékjelzésű út mellett. Szelényi dr. itt 1937. május 15. és aug. 13-án hálózott. Kivétel az *Acerota hungarica*, melynek ♂ és ♀-ét a Stájerházak mellett fogta 1937. május 16-án.

(3.) Fábián Gyula gyak. tj. 1936. év nyarán végzett gyüjtése.

(4.) Kaszab Zoltán dr. 1937. év júliusában végzett gyüjtése.

(5.) A Faunakatalogus adatai (7).

(6.) Freh Alfonz kőszegi bencéstanár adatai (4).

(7.) Pongrácz Sándor dr., az Országos Természetrajzi Múzeum főigazgatójának adatai (10).

Mielőtt a gyüjtött fajok ismertetésére rátérnék, nem mulaszthatom el leghálásabb köszönetemet kifejezni Szelényi Gusztáv dr. kísérletügyi asszisztens úrnak, ki szíves volt hymenopteráim egy részét (Fam. *Chalcididae, Proctotrupidae, Braconidae* et partim fam. *Ichneumonidae)* meghatározni és Kőszegen gyüjtött anyagát is közlésre átengedni, amivel faunajegyzékem teljességét nagy mértékben emelte; továbbá Méhes Gyula dr. egyet. m. tanár úrnak, aki a gyüjtött gubacsdarazsakat és gubacsokat határozta meg, végül Szabó-Patay József dr. nemzeti múzeumi osztályigazgató úrnak, aki összehasonlítás céljára a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának Hymenoptera-gyüjteményét megnyitotta előttem és főleg a hangyák meghatározásában segítségemre volt.

Az összegyüjtött anyagban számos nevezetesebb állatot találtam. Első helyen említem meg a tudományra nézve is ismeretlen nemeket és fajokat. Ezek a következők:

Fam. *Chalcididae:*

Horismenellus ater nov. gen. nov. sp. Szelényi (nom. in litt.)

Fam. *Proctotrupidae* (sen. lat.):

Neanteris impiger nov. gen. nov. sp. Szelényi (nom. in litt.)

Hadronotus kőszegiensis nov. sp. Szelényi (nom. in. litt.)

Aphanogmus fumatus nov. sp. Szelényi (nom. in litt.)

Xenotoma Szelényii Móczár. (Vide Zool. Anz. 1938, Bd. 121, Heft $^1/_2$, p. 45—47.)

A következő fajoknak eddig csak az egyik nemét (♂ v. ♀) ismerték. Most megtaláltuk a másik nemet is.

Hadronotus laticeps Först. ♂

Amblyconus quadridens Kieff. ♂

Apegus Kertészi Kieff. ♀

Fam. *Sphegidae:*

Oxybelus monachus Gerst. ♂

A felsoroltakon kívül még több új faj várható, ezeknek a vizsgálata azonban a kézirat lezárásakor még nem fejeződött be.

Ugyancsak jelentékeny a magyar faunára nézve új fajok száma is. (Az előzőkkel együtt 56!) Ezek a fajok[1] a következők:

Selandria Wüstneii (Észak- és Középeurópa), *Pristiphora melanocarpa* (Észak-, Középeurópa és Szibéria), *Rhogogaster Lichtwardti* (Középeurópa), *Tenthredopsis litterata* var. *concolor*, *T. arrogans* var. *erytrocoele*, *Macrophya rustica* var. *tegularis*, *M. blanda* var. *lacrimosa*, *Tenthredella velox* var. *nigrolineata*, *T. flavicornis* var. *temporalis*, *Konowia megapolitana* (Németország, Ausztria. — A genus is új!), *Thysanus ater* (Anglia, Németország), *Hyperteles elongatus*, *Syntomaspis sapphyrina*, *Coelopisthia cephalotes*, *Metopon crassispina*, *Stenomalus rugosus*, *Pseudocatolaccus asphondyliae*, *Trichomalus punctinucha*, *Micromelus pyrrhogaster*, *Leptomastix histrio*, *Encyrtus brachypterus*, *Ericydnus longicornis*, *Torymus erucarum*, *Eucomys Swederi*, *Trichomalus frontalis*, *Choreia inepta*, *Prestwichia aquatica* (Anglia, Belgium, Németország, Dánia), *P. a.* var. *brevipennis* (Dánia), *Sactogaster ventralis*, *Prosactogaster oebalus*, *P. chrysippus*, *Dichogmus dimidiatus*, *Calliceras claviger*, *C. frenalis*, *Aphanogmus gracilicornis*, *A. rufus*, *A. fasciipennis*, *Plastomicrops unicolor*, *Sparasion nigripes*, *Apegus foveatus*, *Megaspilus dux*, *Acolus piceiventris*, *Xenotoma dubiosa*, *Priocnemis propinquus* f. *bellieri* (Olaszország, Görögország), *Pr. minor* (Észak- és Keleteurópa), *Psen pallipes* (Egész Európa), *Gorytes coarctatus* (Déleurópa és Kis-Ázsia), *Andrena minutuloides* var. *sparsiciliata*, *Psithyrus meridionalis* (Alpesek).

A következő ritka fajokat hazánkban eddig csak egy helyről (zárójelbe téve) gyüjtötték: *Pamphilius neglectus* (Kőszegi-hegység), *Selandria temporalis* (Kis-Azar), *Tenthredella scotica* (Kőszegi-hegység), *Omalus violaceus* (Olyka), *Hedychrum longicolle* (Szöllőske), *Psammochares dubius* (Bogsánbánya), *Ps. Wesmaeli* (Klana), *Pison atrum* (Budapest), *Stigmus pendulus* (Trencsén), *Crabro armatus* (Szöllőske), *Cr. anxius* (Ungvár), *Cr. barbipes* (Ferencfalva), *Eriades distinctus* (Simontornya), *Sphecodes miniatus* (Bethlen), *Nomada glaucopis* (Hadad).

Egyéb ritka fajok: *Trichiosoma lucorum*, *Abia candens*, *Athalia rufoscutellata*, *A. lugens*, *Pachyprotasis antennata*, *Synarsis xanthothorax*, *Platyllotropa gallicola*, *Acerota hungarica*, *Diodontus luperus*, *Colletes marginatus*, *Psithyrus bohemicus*, *Nomada guttulata*.

Ezeken kívül külön említésre méltó fajok:

Nematus Wahlbergi, a Faunakatalógus nem említi, de Enslin szerint (3) előfordul hazánkban is.

[2] A nevük után zárójelben közölt területek az illető fajok eddig ismert elterjedési körét jelzik.

Rhogogaster discolor, Közép- és Déleurópában élő állat, keleti elterjedésének határa a Kőszegi-hegység.

Prestwichia aquatica, apró 0.5—1 mm nagyságú vizifürkész, életmódja különös, a többi hártyásszárnyúakétól erősen eltérő: órákhosszat tud a víz alatt maradni, ahol lábait evezőként használva úszkál a vizi növények között. Petéit vizipolos-

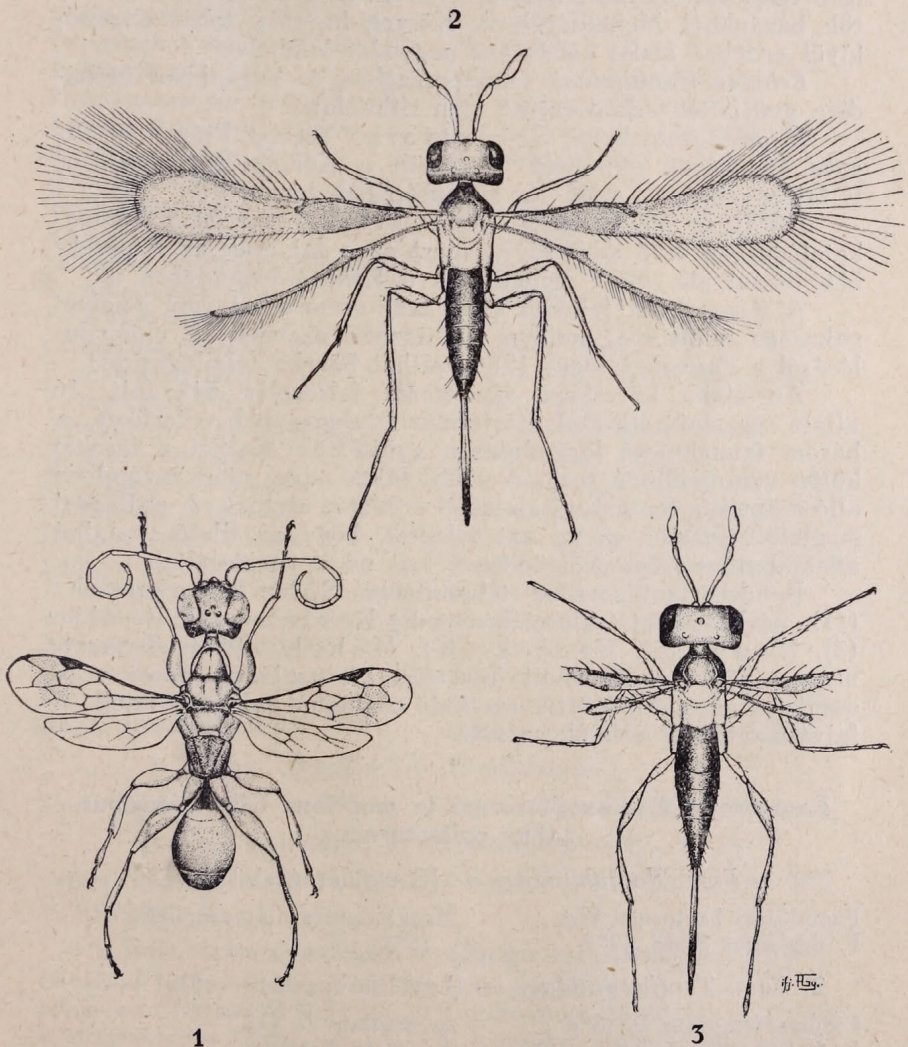

1. *Ampulex fasciata* Jur. (7—8 mm). — 2. *Prestwichia aquatica* Lubb. (0'5—1 mm). — 3. *Prestwichia aquatica* var. *brevipennis* Henriksen. (ifj. Fábián Gyula eredeti rajzaival. — Originalzeichnungen von Gy. Fábián jun.)

kák *(Ranatra, Notonecta, Nepa)* vagy vizibogarak (pl. *Dytiscus)* petéibe rakja, egybe rendszerint többet. Évenkint több nemzedéke is kifejlődik.

P. a. var. *brevipennis*, életmódja a törzsfajéhoz hasonló, petéit kisebb vizibogarak *(Agabus)* petéibe rakja. A nőstény szárnya is csökevényes. Sokkal ritkább, mint az előbbi. Kőszegen a törzsfajjal együtt a gubahegyi tócsában él.

Pemphredon montanus, igen ritka középeurópai faj.

Ampulex fasciata, csak Európában élő, 7.8 mm nagyságú, igen ritka faj. Eddig mindössze három helyről került elő, köztük hazánkból Mehádiáról. A Kőszegi-hegység tehát e rendkívül érdekes alakú ásódarázs negyedik lelőhelye.

Eriades Handlirschi, Olaszországban és hazánkban Mehádián gyüjtötték eddig ezt az igen ritka fajt.

Eriades foveolatus, Schletterer szerint Fiúme és Orsova környékén előfordul. Előkerült a Kőszegi-hegységből is. E faj egyébként Közép- és Déleurópában honos.

Psithyrus meridionalis, Mocsáry (8) szerint a Faunakatalógusban levő adat téves, mert ez a faj csak az Alpesekben fordul elő. Most megtaláltuk a Kőszegi-hegységben is.

A fentemlített fajokon kívül még számos faj van, amelyet ritkasága miatt meg kellene említenem, ezeknek az előfordulásáról a Faunakatalógus (7) nyujthat bővebb felvilágosítást.

Az alább következő rendszeres felsorolás 549 fajt, 16 alfajt és fajváltozatot tartalmaz. Legnagyobb részüket a három faunakutató kirándulásón gyüjtöttük. Ezeket a fajokat külön nem jelöltem meg. A többi fajok nevei után zárójelben álló számok a fentebb részletezett eredetre utalnak. A csillaggal megjelölt számok pedig azt jelentik, hogy az illető irodalmi adat alapján Kőszegről említett fajt mi is megtaláltuk.

Rendszertani sorrend tekintetében Schmiedeknecht (11), névhasználat tekintetében pedig Berland (1), Enslin (3), Haupt (5), Hedicke (6), Méhely (9) és Trautmann (12) monográfiáit követtem. A családok nevei után szegletes zárójelbe tettem az illető családból felsorolt fajok + fajváltozatok és alfajok számát.

*

Enumeratio Hymenopterorum in montibus Kőszegiensibus adhuc collectorum.

1. *Fam. Pamphiliidae.* — (Szövődarazsak.) — [3]

Pamphilius hortorum *Klg.*
P. neglectus *Zadd.* (7*)
Megalodontes plagiocephalus *F.* (5*)

2. *Fam. Tenthredinidae.* — (Levéldarazsak.) — [75 + 5]

Cimbex femorata *L.* (6*)
C. f. var. silvarum *F.*
C. connata *Schrk.*
Trichiosoma lucorum *L.*
T. l. var. betulei *Klg.*
Abia candens *Knw.*
Arge coeruleipennis *Retz.*
A. ustulata *L.* (1)
A. atrata *Först.*
A. pagana *Pz.* (1)
A. melanochroa *Gm.*
A. cyanocrocea *Först.* (5)
Schizocera furcata *Vill.* (1)
Lophyrus pini *L.*

Cladius pectinicornis *Geoffr.*
Pteronus miliaris *Pz.* (5)
Pteronidea tibialis *Newm.* (1)
Nematus Wahlbergi *Thoms.*
N. luteus *F.* (5)
Pachynematus vagus *F.*
Pristiphora melanocarpa *Htg.*
Ardis plana *Klg.* (5)
Tomostethus ephippium *Pz.* (1)
T. luteiventris *Fall.*
Phymatocera aterrima *Klg.*
Athalia glabricollis *Thoms.*
A. rufoscutellata *Mocs.*
A. colibri *Christ.*
A. lineolata *Lep.*
A. lugens *Klg.*
Selandria temporalis *Thoms.*
S. stramineipes *Klg.*
S. Wüstneii *Knw.*
Eriocampa ovata *L.* (5*)
E. umbratica *Klg.*
E. braccatus *Gm.*
Ametastegia glabrata *Fall.*
Dolerus pratensis *L.*
D. aericeps *Thoms.* (1)
D. madidus *Klg.* (1)
D. puncticollis *Thoms.*
Loderus palmatus *Klg.*
L. vestigialis *Klg.*
Sciapteryx costalis *Steph.* (1)
Rhogogaster picta *Klg.* (5*)
Rh. viridis *L.*
Rh. discolor *Klg.*
Rh. Lichtwardti *Knw.*
Tenthredopsis litterata var. concolor *Knw.*
T. arrogans var. erytrocoele *Ensl.*
T. Tischbeini *Friv.*
T. stigma *F.*
T. lactiflua *Klg.*
Pachyprotasis antennata *Klg.*
P. rapae *L.*
Macrophya rustica *L.*
M. r. var. tegularis *Knw.*
M. punctum-album *L.*
M. teutoma var. marginata *Mocs.*
M. sanguinolenta var. trochanterica *Costa.*
M. blanda var. lacrimosa *Lep.*
Tenthredella maculata *Geoffr.*
T. limbata *Klg.*
T. atra *L.*
T. a. var. Scopoli *Lep.*
T. scotica *Cam.* (7*)
T. velox var. nigrolineata *Cam.*
T. colon *Klg.*
T. livida var. dubia *Ström.*
T. flavicornis *F.* (5*)
T. f. var. temporalis. *Ensl.* [(1)
T. ferruginea var. rufipennis *F.*
Allantus temula *Scop.* (1)
A. omissa var. melanoceraea *Ensl.*
A. Rossii *Pz.* (5)
A. scrophulariae *L.* (5*)
A. zonula *Klg.* (5)
A. Koehleri *Klg.*
A. arcuata *Först.* [(5)
Acantholyda hieroglyphica *Chr.*

3. *Fam. Siricidae.* — (Fadarazsak.) — [2]

Sirex gigas *L.* (3)
Konowia megapolitana *Brauns.*

4. *Fam. Cephidae.* — (Szalmadarazsak.) — [3]

Cephus hemorrhoidalis *F.* (1)
C. pygmaeus *L.*
Calameuta filiformis *Eversm.* (5*)

5. *Fam. Ichneumonidae.* — (Fürkészdarazsak.) — [54]

Chasmias lugens *Grav.*
Ichneumon ferreus *Grav.*
I. stramentarius *Grav.*
I. bucculentus *Wesm.*
I. grossorius *F. Wesm.* (5*)
I. culpator *Schrk.*
I. proletarius *Wesm.*
I. latrator *F.*
I. gracilicornis *Grav.*
I. spurius *Wesm.*
I. nigritarius *Grav.*
I. oscillator *Wesm.* (5)
I. disparis *Poda.*
I. extensorius *L.*
I. deliretorius *Wesm.*
I. militaris *Grav.*
I. fulvicornis *Grav.*
Amblyteles infractorius *L.* (5)

A. amatorius *Müll.* (5)
A. atratorius *F.* (5)
A. subsericans *Grav.*
A. crispatorius *L.*
A. negatorius *F.* (5*)
A. camelinus *Wesm.*
A. fossorius *Müll.*
A. haereticus *Wesm.*
Trogus lutorius *F.*
Echtrus reluctator *Grav.*
Pezomachus carbonarius *Magr.*
P. sesquifasciatus *Kriechb.*
P. attentus *Först.*
P. vagans *Oliv.*
Ophion longigena *Thoms.* (5*)
O. luteus *L.*
O. obscurus *F.*
O. impressus *Thunbg.*
Exochilum circumflexum *L.* (5)
Campoplex falcator *Thungb.*
C. carinifrons *Hlgr.*
Parabatus virgatus *Grav.*
P. cristatus *Thoms.*
Paniscus rossicus *Kok.*
Banchus pictus *F.*
Glypta sculpturata *Grav.* (5)
Pimpla rufata *Gm.*
P. inquisitor *Scop.*
P. turionellae *L.*
P. examinator *F.*
P. maculator *F.*
Ephialtes manifestator *L.* (6*)
E. mesocentrus *Grav.*
Thalessa citraria *Oliv.*
Coleocentrus caligatus *Grav.* (5)
C. excitator *Poda* (5*)

6. *Fam. Braconidae.* — (Gyilkosdarazsak.) — [10]

Vipio radiatulus *Thoms.*
Pseudovipio castrator *F.*
Habrobracon vernalis *Szépl.*
Rogas rugulosus *Nees.*
Chelonus inanitus *L.*
Ch. sulcatus *Nees.*
Euphorus pallidipes *Curt.*
Perilitus strenuus *Marsh.*
Caenon circulator *Grav.*
Atanycolus initiator *Nees.*

7. *Fam. Gasteruptionidae.* — (Lapospotrohú-darazsak.) — [8]

Gasteruption affectator *L.*
G. rubricans *Guér.*
G. rugulosum *Ab.* (1)
G. Freyi *Tourn.*
G. foveolatum *Schlett.* (1)
G. terrestre *Tourn.*
G. distinguendum *Schlett.* (1)
G. laeviceps *Schlett* ?

8. *Fam. Cynipidae.* — (Gubacsdarazsak.) — [12]

Biorrhiza aptera *Bosc.*
Rhodites rosae *L.* (1)
Diastrophus rubi *Bouché* (1)
Cynips lignicola *Htg.*
C. hungarica *Htg.* (1)
C. Kollari *Htg.*
C. quercus-calicis *Burgsd.* (1)
C. conglomerata *Gir.*
Andricus fecundatrix *Htg.*
Diplolepis quercus-folii *(L.)*
D. agama *(Htg.)*
Neuroterus quercus-baccarum *(L.)*

9. *Fam. Chalcididae.* — (Fémfürkészek.) — [21 + 1]

Thysanus ater *Walk.* (2)
Hyperteles elogantus *Först.*
Syntomaspis sapphyrina *Boh.*
Coelopisthia cephalotes *Walk.*
Metopon crassispina *Thoms.*
Stenomalus rugosus *Thoms.*
Pseudocatolaccus asphondyliae *Masi.*
Trichomalus punctinucha *Thoms.*
Micromelus pyrrhog. *Walk.* (2)
Trichogramma evanescens *Westw.* (2)
Leptomastix histrio *Mayr.* (2)
Encyrtus brachypterus *Marc.* (2)
Ericydnus longicornis *Dalm.* (2)
Torymus erucarum *Schrk.*
T. ventralis *Fonsc.*
Brachymeria intermedia *Nees.*
Eucomys Swederi *Dalm.*
Horismenellus ater nov. gen. nov. sp. *Szel.* (nom. in litt.) (2)
Trichomalus frontalis *Dalm.*
Prestwichia aquatica *Lubb.*
P. a. var. brevipennis *Henriksen.*

10. *Fam. Proctotrupidae.* — (Apródarazsak.) — [42]

Lagynodes pallidus *Boh.*
L. crassicornis *Kieff.*
Diapria conica *F.*
Trichopria formicaria *Kieff.*
T. tetratoma *Kieff.*
Spilomicrus tripartitus *Kieff.*
Aclista brevipennis *Kieff.*
Loxotropa pediscana *Kieff.*
Monelata rufipes *Kieff.*
Exolonyx filicornis *Kieff.*
E. crenicornis *Nees.*
Baeus seminulum *Haliday.*
Sactogaster ventralis *Westw.* (2)
Prosactogaster oebalus *Walk.* (2)
P. crysippus *Walk.* (2)
Neanteris impiger nov. gen. nov. sp. *Szel.* (nom. in. litt.) (2)
Hadronotus laticeps *Först.* (2) ♂
H. kőszegiensis nov. sp. *Szelényi* (nom. in litt.) (2) [(2) ♂
Amblyconus quadridens *Kieff.*
Inostemma Birói *Szel.* (2)
I. Frivaldszkyi *Szel.* (2)
I. contariniae *Szel.* (2)
Synarsis xanthothorax *Szel.* (2)
Dichogmus dimidiatus *Thoms.* (2)
Serphus gravidator *L.*
Calliceras claviger *Kieff.*
C. frenalis *Kieff.* [(2)
Aphanogmus gracilicornis *Först.*
A. fumatus nov. sp. *Szelényi* (nom. in litt.) (2)
A. rufus *Szel.* (2)
A. fasciipennis *Thoms.* (2)
Plastomicrops unicolor *Kieff.* (2)
Platyllotropa gallicola *Szel.* (2)
Acerota hungarica *Szel.* (2)
Sparasion nigripes *Kieff.* (2)
S. vicinus *Kieff.*
Apegus foveatus *Kieff.*
A. Kertészi *Kieff* ♀. (2)
Xenotoma Szelényii *Móczár.*
X. dubiosa *Kieff.*
Megaspilus dux *Curt.* (2)
Acolus piceiventris *Kieff.*

11. *Fam. Cleptidae.* — [2]

Cleptes Chevrieri *Frey.* (5)
Cl. pallipes *Lep.*

12. *Fam. Chrysididae.* — (Fémdarazsak.) — [15 + 1]

Omalus auratus *L.* (1)
O. aeneus *L.* (1)
O. violoceus *Scop.* [*Dhlb.*
Holopyga gloriosa var. amoenula
H. g. var. chrysonota *Först.*
H. fervida *F.* (5*)
Hedychridium ardens *Coqu.*
H. roseum *Rossi*
H. femoratum *Dhlb.* (1)
Hedychrum longicolle *Ab.* (1)
H. nobile *Scop.* (1)
H. rutilans *Dhlb.* [*Wesm.*
Chrysis succincta var. Germari
Chr. cyanea *L.*
Chr. scutellaris *F.*
Chr. ignita *L.*

13. *Fam. Sapygidae.* — (Áldarazsak.) — [1]

Sapygina decemguttata *Jur.*

14. *Fam. Scoliidae.* — (Tőrösdarazsak.) — [2]

Scolia hirta *Schrk.*
Sc. quadripunctata *F.*

15. *Fam. Tiphiidae.* — [2 + 1]

Tiphia femorata *F.*
T. minuta *Lind.* (3)
T. m. ab. unicubitalis *Kiss.*

16. *Fam. Myrmosidae.* — [2]

Myrmosa brunnipes *Lep.*
Myrmosa melanocephala *L.*

17. *Fam. Mutillidae.* — (Pókhangyák.) — [3]

Mutilla europaea *L.*
M. rufipes *F.*
M. calva *Vill.* (1)

18. *Fam. Formicidae.* — (Hangyák.) — [20]

Myrmica ruginodis *Nyl.*
M. laevinodis *Nyl.*
Leptothorax Nylanderi *Först.*
Dolichoderus quadripunctatus *L.*
Tapinoma erraticum *Latr.*
Tetramorium caespitum *L.*
Lasius alienus *Först.*
L. brunneus *Latr.*
L. fuliginosus *Latr.*
L. niger *L.*
L. nigra-brunnea *Latr.*
L. umbratus *Nyl.*
Formica fusca *L.*
F. pratensis *Deg.*
F. rufa *L.*
F. rufibarbis *F.*
F. sanguinea *Latr.*
Camponotus herculeanus *L.*
C. ligniperdus *Latr.*
C. vagus *Scop.*

19. *Fam. Vespidae.* — (Redősszárnyú-darazsak.) [26 + 4]

Eumenes coarctatus *(L.)*
E. c. var. pomiformis *(Rossi)* (1)
Odynerus debilitatus *Sauss.*
O. bifasciatus *(L.)*
O. murarius *(L.)*
O. crassicornis *(Pz.)*
O. callosus *Thoms.*
O. parietum *(L.)*
O. p. var. claripennis *Thoms.*
O. minutus *(F.)*
O. trifasciatus pictus *Curt.*
O. helvetius *Sauss.*
O. nudgunensis *Sauss.*
O. minutus *(F.)*
O. xanthomelas *H. Sch.*
O. germanicus *Sauss.*
O. quadrifasciatus *(F.)* (1)
O. parvulus *Lep.*
O. p. var. orbitalis *H. Sch.*
Polistes gallica *(L.)*
P. dubia *Kohl.*
P. opinabilis *Kohl.* (1)
P. foederata *Kohl.*
Vespa media *Retz.* (5*)
V. crabro vulgata *Birula* (6*)
V. germanica *F.*
V. norvegica saxonica *F.*
V. rufa *L.*
V. silvestris *Scop.*
V. vulgaris *L.* (6*)

20. *Fam. Psammocharidae.* — (Utonállódarazsak.) — [20]

Ceropales albicinctus *Rossi.*
C. maculatus *F.*
Psammochares nigerrimus *Scop.*
Ps. spissus *Schdte.*
Ps. concinnus *Dhlb.*
Ps. dubius *Lind.*
Ps. unguicularis *Thoms.*
Ps. minutus *Dhlb.*
Ps. fuscus *L.* (6*)
Ps. Wesmaeli *Thoms.* (1)
Ps. abnormis *Dhlb.*
Platyderes diffinis *Lep.* (5)
Cryptochilus versicolor *Scop.*
Priocnemis propinquus f. bellieri *Sich.*
Pr. minor *Zett.*
Pr. pusillus *Schdte.* (1)
Pr. Schencki *Kohl.*
Calicurgus hyalinatus *F.*
Pseudagenia carbonaria *Scop.* (1)
Deuteragenia bifasciata *F.*

21. *Fam. Sphegidae.* — (Ásó- vagy kaparódarazsak.) — [79]

Pison atrum *Spin.* (4)
Trypoxylon figulus *L.*
T. attenuatum *Sm.*
T. clavicerum *Lep.*
Miscophus bicolor *Jur.*
Tachysphex nitidus *Spin.*

Dinetus pictus *Curt.*
Astata boops *Schrk.*
A. minor *Kohl.*
Mimesa Shuckardi *Wesm.*
Psenulus atratus *Pz.*
Ps. fuscipennis *Dhlb.*
Ps. pallipes *Pz.* (4)
Pemphredon montanus *Dhlb.*
P. unicolor *F.*
P. Wesmaeli *Mor.*
P. Shuckardi *A. Mor.*
Passaloecus gracilis *(Curt.)*
P. turionum *Dhlb.* (1)
P. tenuis *Mor.*
P. corniger *Shuck.*
P. eremita *Kohl.*
Stigmus pendulus *Lind.*
St. Solskyi *Mor.* (1)
Diodontus minutus *F.*
D. luperus *Shuck.*
D. tristis *Lind.* (1)
Ampulex fasciata *Jur.* (4)
Sceliphron destillatorium *Ill.* (1)
Ammophila sabulosa *L.*
A. Heydeni *Dhlb.*
Psammophila hirsuta *Scop.*
Philanthus triangulum *F.*
Ph. venustus *Rossi.*
Cerceris rybensis *L.*
C. emarginata *Pz.*
C. arenaria *L.*
C. rubida *Jur.*
C. quadrifasciata *Pz.*
C. quinquefasciata *Rossi.*
Oxybelus victor *Lep.* (1)
O. 14-notatus *Jur.* (1)
O. nigripes *Ol.*
O. bipunctatus *Ol.*
O. latro *Ol.*
O. mandibularis *Dhlb.*
O. uniglumis *L.*
O. monachus *Gerst.* ♂. (1)
Nysson dimidiatus *Jur.* (1)
Alysson fuscatus *Pz.*
Mellinus arvensis *L.*
Gorytes campestris *Müll.*
G. laevis *Latr.*
G. latifrons *Spin.*
G. laticinctus *Lep.*
G. quadrifasciatus *F.*
G. dissectus *Pz.*
G. quinquecinctus *F.* (1)
G. coarctatus *Spin.*
Crabro brevis *Lind.* (1)
Cr. Panzeri *Lind.*
Cr. armatus *Lind.*
Cr. pygmaeus *Lind.* (1)
Cr. carbonarius *Dhlb.*
Cr. anxius *Wesm.*
Cr. elongatulus *Lind.*
Cr. quadrimaculatus *F.*
Cr. vagabundus *Pz.*
Cr. cribrarius *L.* (6*)
Cr. peltarius *Schreb.*
Cr. vagus *L.*
Cr. lituratus *Pz.* (4)
Cr. chrysostomus *Lep.*
Cr. cavifrons *Thoms.*
Cr. planifrons *Thoms.*
Cr. quadricinctus *F.* (1)
Cr. clypeatus *L.*
Cr. subterraneus *F.*
Cr. barbipes *Dhlb.*

22. *Fam. Apidae.* — (Méhfélék.) — [147 + 4]

Apis mellifica *L.*
A. m. var. ligustica *Spin.*
Bombus hortorum *L.*
B. pratorum *L.*
B. Derhamellus *K.*
B. D. var. montanus *Lep.* (5)
B. hypnorum *L.*
B. silvarum *L.*
B. agrorum *F.*
B. variabilis *Schmied.*
B. laesus *Mor.* (5*)
B. lapidarius *L.* (6*)
B. confusus *Schuck.*
B. terrestris *L.* (6*)
B. t. var. lucorum *L.*
Anthophora pubescens *Lep.*
A. vulpina *Pz.*
A. crinipes *Sm.* (1)
A. retusa *L.*
A. acervorum *L.* (1)

Eucera longicornis *L.* (1)
E. difficilis *Pér.* (5*)
Xylocopa violacea *(L.)* (6*)
X. valga *Gerst.*
Ceratina cucurbitina *Rossi.*
C. cynea *K.*
C. callosa *F.*
Macropis fulvipes *F.* (3)
Melitta leporina *Pz.*
Panurgus Banksianus *(K.)* (1)
P. calcaratus *Scop.* (5*)
Rhophites canus *Eversm.* (1)
Colletes marginatus *Sm.* (1)
Andrena flessae *Pz.* (1)
A. thoracica *F.*
A. tibialis *K.* (1)
A. Morawitzi var. Páveli *Mocs.*
A. nigroaenea *K.*
A. taraxaci *Gir.* (1)
A. bucephala *Steph.*
A. minutula *K.* [*Alfk.*
A. minutuloides var. sparsiciliata
A. viridescens *Vier.*
A. ferox *Sm.*
A. florea *F.*
A. Hattorfiana *K.* (5)
A. labiata *Schck.*
A. curvungula *K.* (5)
A. flavipes *Pz.* (1)
A. labialis *K.*
A. nitidiuscula *Schck.*
A. chrysosceles *K.*
A. Showella *K.* (1)
A. dorsata *K.*
A. dubitata *Schck.*
A. wilkella *K.*
A. convexiuscula *K.*
Halictus albipes *F.*
H. calceatus *Scop.*
H. costulatus *Kriechb.*
H. interruptus *Pz.*
H. interruptus *Pz.* var.
H. leucopus *(K.)*
H. laevigatus *(K.)* (1)
H. maculatus *Sm.*
H. major *Nyl.*
H. malachurus *(K.)* (1)
H. morio *(F.)*
H. quadricinctus *(F.)*
H. quadrinotatus *(K.)*
H. scabiosae *(Rossi.)*
H. semitectus *Mor.* (1)
H. sexcinctus *(F.)*
H. Smeathmanellus *K.*
H. simplex *Blüthg.*
H. tumulorum *(L.)*
H. villosus *(K.)*
H. xanthopus *(K.)*
H. zonulus *Sm.*
H. lativentris *Schck.* ?
H. geminatus *Pér.* (1) ?
Eriades truncorum *(L.)*
E. maxillosus *L.*
E. appendiculatus *Mor.*
E. Handlirschi *Schlett.* (1)
E. campanularum *(K)*
E. foveolatus *Mor.*
E. nigricornis *Nyl.*
E. distinctus *St.*
Osmia cornuta *(Latr.)* (1)
O. aenea *L.*
O. fulviventris *Pz.*
O. Leaiana *K.*
O. rufohirta *Latr.*
O. leucomelaena *(K.)*
O. adunca *(Pz.)*
O. aurulenta *(Pz.)*
O. papaveris *(Latr.)*
O. bidentata *Mor.*
O. parvula *Duf.* et *Pér.*
Megachile Willughbiella *(K.)*
M. ericetorum *Lep.*
M. melanopyga *Costa*
M. argentata *F.*
M. rotundata *Pz.*
Trachusa byssina *Pz.* (5*)
Anthidium oblongatum *Latr.*
Prosopis variegata *F.*
P. gibba *Saund.* (1)
P. confusa *Nyl.*
P. pratensis *Geoffr.*
P. brevicornis *Nyl.*
P. Duckei *Alfk.*
P. styriaca *Först.* (1)
P. pictipes *Nyl.*
P. minuta *F.* (1)
P. lineolata *Schck.*
P. bisinuata *Först.*

P. communis *Nyl.* (1)
P. nigrita *F.*
P. difformis *Eversm.*
P. annulata *L.*
P. Rinki *Gorski.*
P. euryscapa *Först.*
P. hyalinata *Sm.*
P. punctata *Brullé.*
Sphecodes fuscipennis *Germ.* (1)
S. gibbus *L.*
S. pilifrons *Thoms.*
S. puncticeps *Thoms.*
S. reticulatus *Thoms.*
S. divisus *K.* (1)
S. miniatus *Hag.* (1)
Psithyrus rupestris *F.*
P. campestris *Pz.*
P. Barbutellus *K.*
P. vestalis *(Geoffr.)* (1)
P. meridionalis *Rich.*
P. bohemicus *(Seidl.)*
Melecta armata *Pz.* (1)
M. luctuosa *Scop.* (1)
Crocisa scutellaris *F.*
Nomada lineola *Pz.* (1)
N. guttulata *Schck.*
N. armata *H. Sch.* (5)
N. femoralis *Mor.*
N. glaucopis *Pér.*
N. Fabriciana *(L.)*
Coelioxys rufocaudata *Sm.*
C. elongata *Lep.*
C. aurolimbata *Först.*

*

Amint a felsorolásból kitűnik, a Kőszegi-hegység faunájának legnagyobb részét, mintegy 88%-át a messze elterjedt, ubiquista fajok alkotják. Ezek a legkevésbbé alkalmasak arra, hogy belőlük a fauna összetételére, általában a terület állatföldrajzi képére következtessünk. Számottevőbbek már a szűkebb elterjedésű fajok, mert ezeknek mennyisége, egymáshoz való viszonya adja meg a terület állatföldrajzi jellegét.

Az eddigi vizsgálatok alapján a Kőszegi-hegység Hymenoptera faunájában a következő elterjedési típusú fajokat találjuk meg:

1. Legnagyobb mennyiségben vannak jelen a Közép- és Déleurópában élő fajok (22). *Phimatocera aterrima, Athalia rufoscutellata, Allantus Koehleri, Tiphia minuta, Myrmosa brunnipes, Ceropales albicinctus, Platyderes diffinis, Pison atrum, Astata, minor, Psenulus fuscipennis, Oxybelus bipunctatus, O. latro, Gorytes laevis, Crabo barbipes, Eucera difficilis, Andrena florea, A. nitidiuscula, Eriades distinctus, E. foveolatus, Anthidium oblongatum, Crocisa scutellaris, Nomanda femoralis.*

2. Nem sokkal maradnak el ezektől az északeurópai fajok, (17). *Pamphilius hortorum, Trichiosoma lucorum, Selandria temporalis, Eriocampa umbratica, Loderus palmatus, Camponotus heculeanus, Psammochares concinuus, Priocnemis minor, Crabro anxius, Cr. planifrons, Odynerus murarius, O. quadrifasciatus, Polistes dubia, Bombus hypnorum, Megachile Willughbiella, Trachusa byssina, Osmia leucomelaena.*

3. Nagy számban vannak képviselve a középeurópai fajok is (14). *Pamphilius neglectus, Scyapterxy costalis, Rhogogaster discolor, Rh. Lichtwardti, Tenthredopsis stigma, Sapygina decemguttata, Psammochares dubius, Pemphredon monta-*

nus, P. Wesmaeli, Oxybelus mandibularis, Gorytes dissectus, Odynerus trifasciatus, O. xanthomelas, Osmia parvula.

4. Igen jellemző az egyetlen boreo-alpesi alfaj *(Odynerus trifasciatus pictus)* jelenléte.

5. Pontomediterrán faj kevés van, de ez annál jellemzőbb (7). *Sceliphron destillatorium, Cerceris rubida, Gorytes latifrons, G. coarctatus, Odynerus nugdunensis, Polistes foederata, Megachile melanopyga.*

6. Mediterrán régióban élő fajt az eddigiek között hármat találunk. *Camponotus vagus, Ceratina cucurbitina, Eriades appendiculatus.*

7. A nyugatmediterrán régióra jellemző faja egy van: *Philanthus venustus.*

8. Hasonlóan egy faj képviseli a nyugateurópai fajokat is *Andrena bucephala.*

Amint ez elemzésből kitűnik, a Kőszegi-hegység faunájának összetételében a már említett ubiquista fajok mellett vezető szerepe a közép- és déleurópai elterjedésű ill. az Északeurópában élő fajoknak van. Ehhez járul még a mediterrán és a boreo-alpesi elem találkozása. Ezek együttes előfordulása a Kőszegi-hegység vidékét elkülöníti Magyarország összes többi állatföldrajzi egységétől. Külön „kerület"-ként („Noricum") való elválasztása tehát indokolt. A hártyásszárnyú fauna alapján mind a Pannonicumtól, mind a Carpaticumtól jól elkülöníthető.

Kétségtelen, hogy a Kőszegi-hegység hártyásszárnyú faunája ezzel a felsorolással még távolról sincsen kimerítve; gyűjtésünk csak egy részét mutatja be az itt élő rendkívül gazdag faunának. Hogy a további kutatók valóban még sok érdekességet találnak itt, azt a már az eddig begyűjtött feltűnő nagyszámú újdonság is bizonyítja. A Kőszegi-hegység hazánk egyik érdekesebb területe, ennélfogva méltán tarthat számot minden gyűjtő érdeklődésére.

*

Irodalom. — Literatur.

1. *Berland, L.:* Hymenoptères Vespiformes. I—II. — (In: Fauna de France, X, 1925, p. 1—354. XIX, 1928, p. 1—208.)
2. *Dalla-Torre, K. W.:* Catalogus Hymenopterorum. — (Leipzig, 1892—1902, Vol. I—X.)
3. *Enslin, E.:* Die Tenthredinoidea Mitteleuropas. — (Beiheft d. Deutsch. Entomol. Zeitschr., 1912—1917. p. 1—790.)
4. *Freh, A.:* A kőszegi kath. kisgymnásium terménytári gyüjteményei. — (In: Értesítvény a Kőszegi Kath. Kisgymnasiumról. 1887—88, Szombathely, p. 1—37.)
5. *Haupt, H.:* Monographie der Psammocharidae von Mittel-, Nord und Osteuropa. — (Beiheft d. Deutsch. Entomol. Zeitschr. Jahrg. 1926, p. 1—160, Jahrg. 1927, p. 160—367.)
6. *Hedicke, H.:* Hymenoptera. — (In: Tierwelt Mitteleuropas. Bd. V. 1930, p. 1—246.)

7. *Mocsáry S.:* Hymenoptera. — (In: Fauna Regni Hungariae. 1897, p. 1—113.)
8. *Mocsáry S.:* A magyarországi dongóméhről. — (Rov. Lap. XVII, p. 3—4.)
9. *Méhely, L.:* Az ősméhek természetrajza. — Naturgeschichte der Urbienen. — (Budapest, 1935, pp. 214.)
10. *Pongrácz S.:* Helyesbítések a magyar fauna jegyzékében. (Állatt. Közlem., XXXIII. 1936, p. 181—192.)
11. *Schmiedeknecht, O.:* Die Hymenopteren Nord und Mitteleuropas. — (Jena, 1930, pp. 1130.)
12. *Trautmann, W.:* Die Goldwespen Europas. — (Lautawerk, 1927, pp. 194.)

*

Dr. L. Móczár: Beiträge zur Kenntnis der Hymenopteren-Fauna des Kőszeger Gebirges.

Auszug. Verfasser gibt auf den vorangehenden Seiten 76—83 eine systematische Aufzählung der aus der Umgebung von Kőszeg bisher gesammelten Hauftflüglern *(Hymenopteren).* Der weitaus grösste Teil der Arten wurde bei Gelegenheit der von Herrn Prof. Dr. E. Dudich geführten 3 Excursionen des syst. zoologischen Instituts der Budapester Pázmány-Universität (19—23. Mai und 24—28. Sept. 1936; 21—29. Juni 1937) gesammelt. Die 13 Sammeltage dieser 3 Excursionen ergaben etwa 2000 Stück Hautflügler, dazu kamen noch die Ergebnisse folgender Sammlungen und Mitteilungen:

(1). Arten gesammelt von Herrn Dr. A. Visnya, Leiter des städt. Museums in Kőszeg.
(2). Arten gesammelt von Herrn Dr. G. Szelényi, Assistenten des Kgl. Ung. Inst. für Pflanzenschutzforschung, Budapest. Ausserdem hat Herr Dr. Szelényi die Bestimmung der Arten der Fam. *Chalcididae, Braconidae, Proctotrupidae* et partim Fam. *Ichneumonidae* gefälligst übernommen.
(3). Arten gesammelt von Herrn cand. phil. Gy. Fábián.
(4). Arten gesammelt von Herrn Dr. Z. Kaszab,
(5). Angaben von S. Mocsáry. (Siehe: Literatur: Nr. 7.)
(6). Angaben von A. Freh (Siehe: Lit. Nr. 4.)
(7). Angaben von Dr. S. Pongrácz (Siehe: Lit. Nr. 10.)

Die nach den Arstnamen in Klammern stehenden Zahlen deuten auf diese Herkunft hin, während Arten, deren Namen mit keiner Zahl bezeichnet sind, aus den erwähnten 3 Institust-Excursionen stammen. Der Stern nach einer Zahl bedeuet, dass die betreffende, in der Literatur schon erwähnte Art, auch von uns gesammelt worden ist.

Die nach den Familiennamen stehenden eckigen Klammern [ ] enthalten die Anzahl der Arten + Variationen und Abarten der bereffenden Familie, die insgesamt 549 + 16 ergeben.

Die für die Wissenschaft neuen Arten und Gattungen sind auf S. 73 (mit *Horismellus* beginnend) besonders hervorgehoben. Nachher folgen Arten *(Hadronotus laticeps* etc.), deren ♂ oder ♀ bisher unbekannt waren. Die für Ungarn neuen Arten sind auf S. 74 (mit *Selandria* beginnend) aufgezählt. Insgesamt beläuft die Anzahl der entweder für Ungarn oder auch für die Wissenschaft neuen Arten auf 56.

Das Kőszeger Gebirge gehört zu dem *Noricum* genannten zoogeographischen Distrikt Ungarns. Unsere Arten-Liste — obzwar sie nur als eine, erste, vorläufige Mitteilung zu betrachten ist, — zeigt doch schon, dass die Hymenopterenfauna dieses Gebietes, neben etwa 88% von Arten, die in

ganz Europa allgemein, oder fast allgemein verbreitet sind, durch das Auftreten der auf Seite 83—84 des ungarischen Textes unter 1—8. aufgezählten folgenden Beimengungen charakterisiert ist:

1. Mittel- und Südeuropäische Arten. (Der Anzahl nach 22.)
2. Nordeuropäische Arten (17).
3. Mitteleuropäische Arten (14).
4. Boreoalpine Unterarten (1).
5. Pontomediterrane Arten (7).
6. Mediterrane Arten (3).
7. Westmediterrane Arten (1).
8. Westeuropäische Arten (1).

Aus diesen wenigen Angaben lassen sich zwar keine weitgehenden Schlüsse ziehen, sie ermöglichen aber dennoch einen hinreichenden Überblick der Hymenopterenfauna des Gebirges. Ein Gesamtbild derselben kann erst durch weitere, eifrige Sammeltätigkeit erzielt werden.

*

(Aus dem Systematisch-Zoologischen Institut der Pázmány-Universität zu Budapest. — Direktor: Prof. Dr. E. Dudich.)

Új szellemet és életerőt hoz a magyar történetludományba
Dr. BELITZKY JÁNOS lapja, a

„TÖRTÉNETÍRÁS"

A hely-, gazdaság-, technika-, társadalom-, művészet- és erkölcstörténet problémáin kívül minden történetileg aktuális kérdéssel foglalkozik. **Értékes könyvsorozatokat ad ki.**

Évente hatszor, közel hétszáz oldal terjedelemben jelenik meg. **Előfizetőinek értékes könyvajándékokat ad.** Előfizetési díja évi 12 pengő, amely összeg két 6 pengős, vagy hat 2 pengős részletben is törleszthető. — Póstatakarékpénztári csekk száma: 44.593.

A „TÖRTÉNETÍRÁS" szerkesztősége és kiadóhivatala: Budapest, I. Márvány-utca 23.

CSALÁDTÖRTÉNETEINK.

1. *Thirring Gusztávné Waisbecker Irén:* Dr. Waisbecker Antal élete és a magyarországi Waisbecker-család története. Sopron, 1935. 50. l.
2. *Thirring Gusztávné Waisbecker Irén:* Újabb adatok a magyarországi Waisbecker-család történetéhez és egyéb családi emlékek. Sopron, 1937. 20. l.
3. *Thirring Gusztáv dr.:* A soproni Thirring-nemzetség 300 éves multja. Sopron, 1934. 62. l.
4. *Thirring Gusztáv dr.:* Dr. Schwarz János Mihály életrajza és a Schwarz-nemzetség multja. Sopron, 1935. 35. l.

A „Vasi Szemle" felhívására röviden ismertetem családtörténeteink tartalmát, különös tekintettel azokra az egyénekre, akik Vas megyének a szülöttei és itt éltek-haltak, munkálkodtak.

Édesatyám, *dr. Waisbecker Antal* Vas megyének tiszteletbeli főorvosa és virilistája volt. Különösen a csecsemőgondozás, a gyermekápolás és nevelés terén munkálkodott. Tapasztalatait főorvosi szakfolyóiratokban közölte. Nincs szülővárosának, Kőszegnek jóformán egyetlen kultúrális egyesülete vagy szerve sem, amely nem neki köszönné az alapítást vagy szervezési lendületet; különösen sokat dolgozott a gyermekkertért és a teljesen magyar nyelvű polgári iskoláért. De legértékesebb és legismertebb munkássági köre a botanika volt, amely tudománnyal 50 éves korában kezdett csak foglalkozni és egyes fajok kutatásában oly alaposan, hogy a külföldi szakkörök figyelmét is magára vonta, amit a róla elnevezett egész sor növénynév is igazol. (Carex caespitosa L. var. Waisbeckeri —Kückenthal; Cirsium Waisbeckeri Simk., Mentha Waisbeckeri Borb.; Potentilla Waisbeckeri Siegfr; Rosa Waisbeckeri Borb.; Rubus Waisbeckeri Borb.; Rubus Waisbeckeri Sudre (R. Serpentini Sabr.); Rubus Antonii Borb.; Viola Riviniana Reichb. f. Waisbecker-Gayer.) Kutatásainak legszebb eredményei: a Willemetia stipitata (Waisb.), mint új genusz és a Carex Fritschii. „Számos új faj és fajkeverék leírását adta; adataira későbbi kutatók is nyugodtan támaszkodhatnak." — (Gayer.)

Kőszeg vidékének különleges páfrányaival foglalkozva, hasonló megállapításokra jutott, mint a Kőszeg vidékének faunáját kutató zoológusok.

A többi családtag közül kiemelkedtek: fivérem, *Waisbecker Jenő*,

az 1919-ben vértanuhalált halt százados; *Waisbecker Gyula dr.*, Bereg megye utolsó magyar főorvosa, a munkácsi hadikórház sebészeti osztályának vezetője, akit hazafiassága miatt a csehek Illavára internáltak; *Ormándlaky-Waisbecker Antal*, ki Albánia gazdasági berendezője volt 7 éven keresztül; a szombathelyi Mayer-családból származott *Nyékhegyi Ferenc* tábornok, ki hathatósan közreműködött a Diaz-féle békekötési tárgyalásoknál. Szombathelyi származású apja után a Waisbecker-család egy másik sarja: *Németh Imre* író és országgyűlési képviselő.

Második füzetem az orbi (németországi) Weisbecker-család történetét tárgyalja. A németországi család előkelő patricius- és senator-család volt a majnai Frankfurt vidékén. A dr. Schäfer Károly Henrik német történész által adott genealógia alapján az egyenes leszármazási ág 1550-ig vihető vissza. A vendszármazású Szovják-család köti össze a Thirring-családdal rokon Thiering-családot is, amennyiben *Thiering Károly* soproni tanár és neje *Szovják Szidónia* dr. Waisbecker Antalné Szovják Emilia nővére volt. Szovják Mátyás 1848-as főhadnagy, ügyvéd, az első Kőszegi Takarékpénztár egyik alapítója és ügyésze volt e két szép és igen derék asszony apja.

Érdeklődésre számíthat Vas megyében férjem, *dr. Thirring Gusztáv* egyetemi tanár családkutatása is. Férjem főleg statisztikai, földrajzi és turisztikai szempontból foglalkozott Nyugatmagyarországgal. A Magyar Lászlóról 1937. őszén megjelent munkájában kimutatta, hogy a világhírű Afrika-kutató Szombathely városának szülöttje.

Igen értékes munkát végzett 1919-től 1921-ig a Nyugatmagyarországért folyó nemzetvédelmi küzdelemben. 1937-ben a hágai Nemzetközi Statisztikai Intézet tiszteleti tagjává választotta.

Thirring Gusztáv másik családtörténeti munkáját anyai nagyapjának, *Schwarz János Mihály* eperjesi lelkész emlékének szánta. Schwarz régi vasi családból származott, és Kőszegen született. A lipcsei egyetemi köröknek is kedvelt tagja volt, s az ottani teológiai kar díszdoktorává választotta. Érdemes munkásságot fejtett ki az 1848 utáni években, amikor több kiváló magyar embert sikerült Kufsteinból kiszabadítani. Az eperjesi evangélikus hitközség 50 éves papi jubileuma alkalmából temploma falán táblával örökítette meg jeles papjának emlékét.

A Waisbecker- és Thirring-féle négy családtörténeti füzetben több évszázad politikai és kultúrtörténete pereg le előttünk, szorosan egybekapcsolva egész Nyugatmagyarország történetét Nagymagyarországéval. *Thirring Gusztávné Waisbecker Irén.*

*

A KURUZSLÓ GULYÁS, VAGY MÉNKŰ A CSIZMASZÁRBAN.

Ostffyasszonyfa mellett Lánkapusztán történt az eset pár hónappal ezelőtt. Az uraság a legelőn járva észreveszi, hogy az egyik tehén tőgye kisebesedett. Méregbe jön és odahívja az öreg gulyást.

— Hallja, János! Nem megmondtam már százszor is magának,

hogy ha a legcsekélyebb baja van valamelyik marhának, azt nekem azonnal jelentse? Most látom, hogy ennek a „Fecske" tehénnek sebes a tőgye. Miért nem szólt maga nekem erről eddig, hogy gyógykezeltethettem volna?

— Hát iszen ugyis gyógyítom én azt! Ha nem gyógyítanám, nem nézne már ilyen jól ki. Mer iszen tetcik látni, hogy már menynyire gyógyul!

— Hát aztán mi a fenével gyógyítja azt maga?, — kérdezi bosszúsan az uraság.

— Megtisztelem alássan a nagyságos urat, ménkűvel.

— Ménkűvel? Hát azt meg honnan a pokolból veszi kend?

— Nem úgy „veszi" azt az ember, hanem fogja, vagy találja.

— Hát kend hol fogta a menkűt?

— Hát kérem, nagyságos uram, az úgy történt, hogy most István királykor mult 5 esztendeje, dilután átam az istálló kapuba, mikor az a nagy vihar ment rajtunk keresztül, s akkor láttam, hogy a menkü leszaladt a sitkei erdőn az egyik fába. Amikor aztán megállott az eső, mingyárt kinyargótam az erdőbe, és addig kerestem, addig kerestem, amig megtaláltam a cserfát, amibe beleszaladt, kettévágta és úgy kifordította a helyibű, hogy még a gyökere is kiszakadt. Hát ennek az öreg fának a töviben a főd alatt megtaláltam a ménkűt, és higgye el nekem a nagyságos úr, hogy semmivel se lehet a tehin tőgyit úgy meggyógyítani, ha kisebesedik, mintha ezzel az ember szípen végigsimogatja a marha tőgyit.

— Hallja, János! Estére, ha hazahajtott, keresse elő nekem a ládafiából azt a ménkűt, aztán mutassa meg.

Este későn beállít a gulyás; üres kezekkel. Rászól az uraság.

— Na, János! Hol a menkü?

— Nagyságos uraság! A csizma szárába.

— Hát adja ide! Mutassa!

Ezzel kivesz János a csizmaszárából egy újságpapírosba takart lapos — kisebb kenyérkaréj alakú — tárgyat. Az újságpapírt lehántván róla, látja az uraság, hogy a tárgy egy féltve őrzött, teljesen simára csiszolt s a közepén lyukkal ellátott kőkorszakbeli balta.

— Hát, János, ez a menkű?

— Ez bizony, nagyságos uram!

— No János! Én adok magának ezért a menküért 5 pengőt.

— Nem adom én azt oda, nagyságos uram, még tízér se, meg többér se. Mert szeginy gulás ember vagyok, de gondját akarom viselni az állatjainak. Eppeddig többet ér minden patikaszernél.

Országh László dr.

*

KÉT RÉGI HÁZ CSEHIBEN.

Csehi kisközség Vas vármegyében, a vasvári járásban, s a csehimindszenti körjegyzőséghez tartozik. Lakossága a legutolsó népszámlálás szerint 748 lélek.[1] Régi lakott hely, állítólag telepes község.

[1] Az 1930. évi népszámlálási geográfiai adatok. 29. oldal. Budapest, 1932. Kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

1347-ben az Osl nemzetségé.[2] Jelenleg két középbirtokos van a községben, a többi kisgazda és törpebirtokos. Színtiszta magyar község.

Régi típusú házaiból a két legutolsót az alábbiakban ismertetem.

1. *Borbély Károly* házát, mint a község megbecsült néprajzi érdekességét, rendszeresen ismertetik a falu iskolájában, s a gyermekekkel minden évben rajzokat is készíttetnek róla.Régen több ilyen ház is volt a faluban, de már mind leégtek, vagy újjá épültek. A ház, amint a mestergerendájáról megtudható, 83 éves és Borbély Károly apja építtette. Másolata a Nagy-nemzetség egykori hasonló portájának, mert korábban az ilyen házak voltak itt a legszebbek és a legelőkelőbbek. Az alapja vastag gerenda. A fala főcskerakás, karók

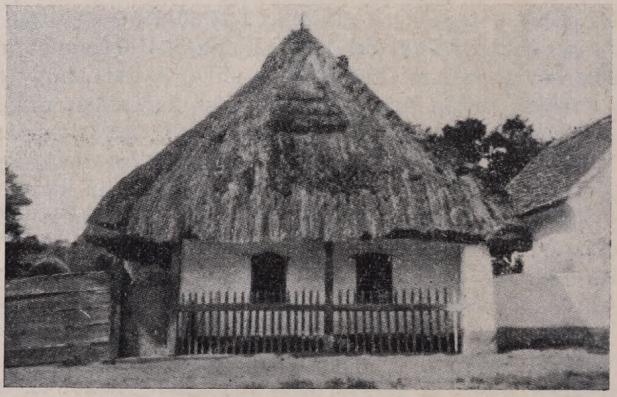

Borbély Károly 83 éves régi háza Csehiben. — Babos Lajos felvétele.

közé rakott szalmás sár. Elől tölgyfából faragott cifra oszlopok, valamint fenyőfából készült léckerítés („gáter, gáteros ház"). Az udvar felől tornác („pitar") fut végig a fal tövében. A mestergerendás szoba magassága alig 2.2 m. A konyha félig lepadlásolt, félig bolthajtásos; sarkában nyitott kémény feketéllik. A kemence a földön áll, s mellette a fal hosszában földpatka húzódik. Itt főznek. A másik sarokban katlanlyuk van. A ház zsuppal van fedve.

2. *Özv. Pler Imréné* régi háza volt a legöregebb ház Csehiben. 1935. október 18-án azonban leégett. Nagy József 92 éves csehi lakos szerint 200 éves is lehetett, ahogyan ő hallotta. A hátulsó szoba gerendáit 1864-ben ki kellett cserélni (ezért van az egyik gerendába vésve „1864-ik Május"). Erről a házról is tanulnak a falu iskolás gyerekei, s minden évben rajzot is készítenek az egykori épület külsejéről-belsejéről egyaránt, főleg a konyha berendezéséről, amit

[2] A Magyar Nemzetségek a XIV. század közepéig. Írta dr. Wertner Mór. Temesvár, 1891. II. kötet. 244., 255. oldal. 1347. aug. 24. S. I. 201. A győri káptalan előtt Osl nb. Osl Domonkos macsói bán ugyanazon Osl fia János, fia Jánossal Maglóca nevű birtokot Osl nb. Jakab fia, János fia Lőkösnek Csehi nevű jószágáért cserébe adja. A nevezett Jakab Osl bán fia volt.

a népi hagyományok megbecsülése és ápolása szempontjából nem lehet eléggé dícsérni.

Az alacsony épületben a szobák magassága alig érte el a két métert. Az utca felőli jobb saroknál az ereszt („üstököt") a gyerekek is elérték. Udvar felül 1.2 m szélességben nyitott pitar szaladt a fal mentén. Az egész épület vastag tölgyfa gerendákon nyugodott. Beosztása: szoba, konyha, szoba, kamara. A falak egymásra rakott, 30×30 cm-nyi „barona"-kból voltak összeróva, melyeket aztán nyírfasövénnyel bevontak és jó vastagon besároztak. Az utcafelőli ablak (méretei: 60×40 cm) nem a 4.5 méternyi szobafal, hanem a pitarral megtoldott teljes utcafront közepére esett. Az első szobának az udvarra is nézett egy kis négyszemes ablaka.

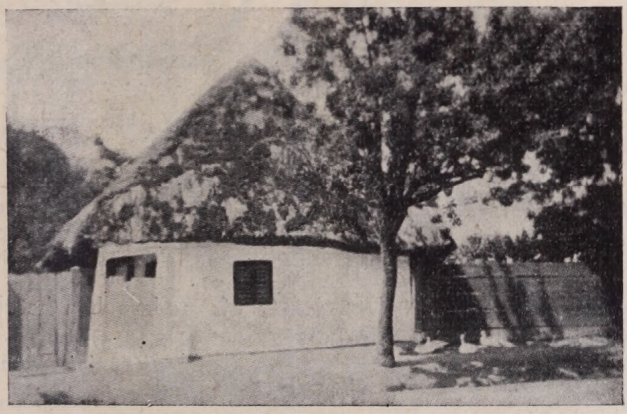

Özv. Pler Imréné régi háza Csehiben. — Babos Lajos felvétele.

Az első szoba berendezése: az udvari ajtóval szemközti fal mentén: 1) ágy, 2) szekrény, 3) ágy; az utcai fal hosszában: 1) sublat, 2) újmódi hátas, karos padláda; az udvar felől az utcai sarokban: fiókos, lábas „menyasszonyi láda", a másik sarokban, az ajtón túl pedig megint egy ágy; a negyedik fal mellett — az előbbi ágy végében — régi szemes kályha; az asztal nem a szoba közepén, hanem a padláda és a menyasszonyi láda előtt, a sarok közelében állott. A székek az ágyak előtt voltak elhelyezve. A másik, udvari szoba bútorzata: egy sarokasztal, két ágy és a konyhafelőli fal tövében egy szemes kályha volt.

A füstös konyhán befelé nyíló kétszárnyú ajtó; az ajtók fölött téglaalakú hosszanti nyílás a füst számára. A mennyezet olyan alacsony volt, hogy csak a kemence előtt lehetett egyenesen megállni.

A kemence 50 cm széles és 50 cm magas földpadkára volt építve, s ez a padka a konyha egész jobb oldalán körbe futott a fal mellett és a kemence mögött is. Részben ülőhelyül is szolgált. A kemence volt a konyha főberendezése; ez volt a tulajdonképeni tűzhely és itt sütöttek, főztek. A kemencepadka bal sarkán volt a katlanlyuk. Maga a kemence meghajlított nyírfaágakból készült, melyeket jól

besároztak, majd „bemeszeltek", de nem mésszel, hanem a határban található szürke anyaggal, amelyet Csehiben „sikáló"-nak neveznek. Ilyen fehéres szürkére száradt sikálóval kenték be a konyha falát is.

A konyha hátsó falán — két méter hosszúságban — egy tölgyfából faragott régi tányértartó lógott.

Az erős sározás annyira védte a baronafalakat, hogy a tűzvész alkalmával semmi sem égett be. Alig bírták szétvagdalni a megpörkölt, kormos falakat. Ma már minden a multé. A legrégibb

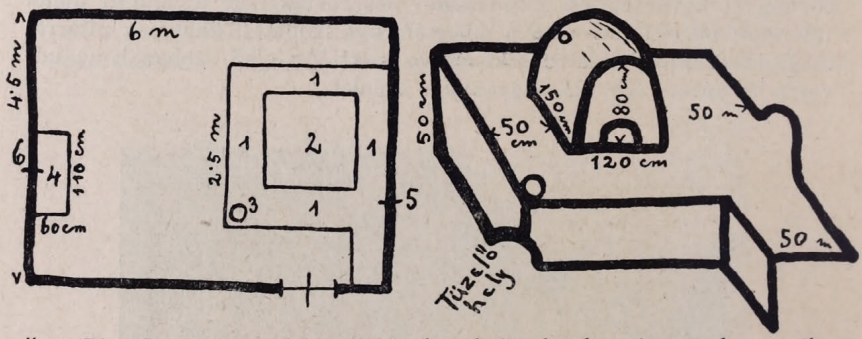

Özv. Pler Imréné régi háza füstös konyhájának alaprajza és kemencéje. (1: földpatka a kemence körül; 2: kemence; 3: katlanlyuk; 4: a 60 cm magas tűzhely; 5—6: a szomszéd szobák kályháinak fűtőlyukjai.)

csehi ház eltűnt a föld színéről, s már új, modern ház hetykélkedik a szerény régi szalmás vityilló helyén.

Szenttamási Babos Lajos.

Itt van a nép, megjött a Nép,
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

KÖRMENDVIDÉKI BETLEHEMES JÁTÉK.

A most már Körmendhez tartozó alsóberkifalui szegény gyerekek még mindig hű őrzői és fenntartói a betlehemes játékoknak. A karácsonyelőtti hetekben elárasztják a vidéket. Házról-házra, faluról-falura járnak háromtagú csoportokban. Néha napokon át úton vannak. Ha vászonzacskójuk, tarisznyájuk megtellett kenyérdarabokkal: hazaviszik, majd rövid pihenés után ismét továbbállanak,

újabb falvakat keresnek fel. Legfőbb cél az alamizsnagyüjtés, így a jellegzetes öltözetre nem fordítanak súlyt, sőt kócszakált is csak ritkán ragasztanak, és néha még a pásztorbot is elmarad. Miniatür templomocskájukat azonban mindig magukkal viszik.

Tíz évvel ezelőtt lejegyzett játékukat már bemutattam a Vasi Szemlében (1936. III. évf. 4. sz. 296—298. old.). Az alábbi változatot szintén Nagycsákányban gyüjtöttem, ahol 1937. december 10-én adták elő:

Angyal (belép a vállán lógó templomocskával és énekel):

— Mënybül a zangyal lëgyütt hozzátok, pásztorok, pásztorok,
Hogy Betlehembe sietve mënvén lássátok, lássátok.
Istennek fia, ki ma születëtt jászuban, pólában,
Ő lëszën néktëk üdvözítőtök valóban, valóban.

Nagycsákányi betlehemesek. — Csaba József felvétele.

Töpörtős (bejön a szobába):

— Tőpörtős jóestét a házi gazdájának, tericcsék mëg asztalgyokat sunkáva, kóbássza, mer gyünnek ezëk a vén szikáros-szukáros pásztorok és ellepik a házat.

Szalonnás (belép):

— Szalonnás jóestét a házi asszonyának, tericcsë mëg asztalát sunkáva, szalonnáva, mer gyünnek ezëk a szikáros-szukáros pásztorok és ellepik a házát.

Együtt (letérdelnek és énekelnek):

— Glórián-glórián
In ëkszëlzisz deo.
Szól idë pásztorok
Egy Betlehen, flór idë.
Jézust láttom szalutányi
Egy Betlehen kantáré.

Más dallamra:

— Hallod-ë Gyurkó,
És të Ferkó?
Hogy Kisjézus születëtt,
A világ mëgváltója.
Betlehenbe siessünk, siessünk!
Állëluja-luja.

Felállnak; töpörtős és szalonnás a következő ének ütemére körüljárják a templomot tartó angyalt.

Együtt (énekelnek):

— Pásztorok kellünk föl,
Hama indúllunk el,
Betlehen városába,
Romlott istállócskába,
Siessünk, në késsünk,
Hogy ezën a zéjje oda érhessünk.

Eltérő dallammal:

— Bácsag előbb fölébrettem vóna,
Hogy Kisjézust mëgláthattam vóna.
(Dénës pajtás most állottam talpra),
Mer megcsöndűt a fülembe
A zangyal mondása:
Hogy Kisjézus születëtt
Romlott istálóban.

Midőn elaluttunk a zerdőben,
Csöngetés hallaccott a fülemben,
A zangyalok ünökültek:
Glóriával zëngedëztek
Hideg télben,
Késű éjben.

Megállnak és együtt mondják:

— Jobb eza gazda,
Mind a másik vót,
Jó tart majd
Sunkáva,
Kóbássza.

— Boldog karácsonyi ünnepëket kivánunk a zegisz csalággyokke együtt!

Ezen betlehemesjáték-változat sokban eltér a másiktól. Érdekes része a „glórián" kezdetű, eredetileg latin szövegű ének, melynek egyes szavait idők folyamán a nép teljesen átformálta (surgite pastores: szól idë pásztorok; surgite: flór idë; salutate: szalutányi).

Csaba József.

SOMOGYI TÁJSZÓK.

Gyüjtötte és közli: KRAUSZ MIKLÓS.

kifötri a vizet: kilocsolja a vizet;
figyelmez(ige): figyelmes;
fosik: hasmenése van;
fostos sziva: potyóka szilva;
fácány: fácán;
fáré: az egy plébánia illetékessége alá tartozó terület;
fija: fia;
fakukac: a farágó pillék hernyója;
föd: föld;
fórás: forrás;
faragó: nem képesített bognár;
föcske: fecske;
fikarcnyi: cseppnyi;
főhömbölödik: felbukfencezik;
főcsördül: felcseperedik;
főburogat: felborít;
farkashárs: tárnics;
férfi hűség: gyermekláncfű;
finak: kis edény;
fröcstej: kolosztrum, föcstej;
farkapénz: az állat kezelőjének eladáskor kijáró borravaló, mindjobban kimegy a divatból;
fóka: egy csapat állat:
fókázni: takarmányozni, a napi takarmányadagot behozni;
fáncsé: dülőnév;
fásdió: keményhéjú, kevésbelű dió;
főpusztít: vmi lezárt tárgyat felnyit;
füönte: 1. zöld korában, 2. virágzás-előtti szakasza a növénynek; pl. „*füönte* sokkal többet mutatott";
fészkalódik: fészkelődik;
fulákul: habzsol, nagyon fal (állatra);
fórácsos: forradásos, heges;
födkukac: földi giliszta;
farcsik: a gerinc fari része;
faktat: faggat;
furu: fúró;
förmeteg: förgeteg, főleg hóförgeteg;
farkasóma: farkasalma;
fostos bugybóka: büdösbanka;
fősö fél, tú(l)só fél: a Balaton zalai partja, Zala m.;
főbörzöget: vmi egyneműt, melynek tulajdonsága, hogy részei összeállnak, szétráz (pl. csutaszár, toll);
forog, koslat: a kutya „üzekedésének" igéje;
futamodása van: lefolyása (víznek);
formádzik rá: hasonlít rá;
fún: fuj;
gömbölü: gömbölyű;
gömbölü sziva: nem magvaváló szilva;
gelegonya: galagonya;
göcsörtös: nem síma, hanem ágcsonkos, forradásos fa;
gönc: ruha;
gyomisztrál: agyondögönyöz;
gyöngül a hold: fogy a hold;
göröndő: gerendely;
gyaluszik: elzsibbad;
gondúkonni vmiről: gondoskodni vmiről;
geleszta: bélféreg;
gyel: jel;
gyeles: 1. kiváló, 2. vmi, — akár jó, akár rossz cselekedet — miatt erősen emlékezetbe vésett élőlény;
gyegy: jegy;
gyegyben van: haragban van;
gezemice: 1. vegyes zöldség, 2. mindenféle összekevert;
galócsás: pityókás, „spicces";
gyüjtvény: Convolvulus arvensis;
gyürke: a kenyér sütéskor kiforrott része;
gubita: gubó (termés);
göthös, götlöhös: nyeszlett, vékony, tüdőbajos;
gilice: gerlice;
gérce: jérce (fiatal tyúk);
gyöngébb idejű: fiatalabb;
győszködik: veszedik, vitatkozik;
győzős: bírja a munkát;
gugyul: guggol;
gubancos: rendetlen, kócos;
gabancos: rendetlen, kócos;
haragot vesz: megharagit, magára haragit;
hagyamul: elhanyagol, elhagyogat vmi nem tárgyi dolgot (munka, betegség);
hancsék: hant;
hideglelős sziva: fehér korai szilva;
hajdina: tatárka;
hazai szőllő: a Vitis vinifera fajtái nem amerikai alanyon;

hüppög: szipog;
hüttőzik: fázik, kezd fázni;
hód: hold;
hosszi: hosszú;
hosszi szíva: magvaváló (besztercei) szilva;
hangyál: hangya;
há: hová;
hetfe, hetfő: hétfő;
huzsvét: húsvét;
herceg: (hercig) helyes;
hossziszárú: hosszúlábú;
hupalag: kidomborodás (asszony melle is);
hőrül: sarabol;
himpellér: semmirekellő;
hujikúnyi: fújni, rálehelni vmire többször egymásután (hideg kézre);
heble: kapkodó;
hintelék: 1. amit a tésztára hintenek (mák, dió), 2. amit a keverékre hintenek (dara);
hagatódzó üdő: viharelőtti csendes idő;
hinda, hinta: inda;
himpér: málna (Himbeer!);
huzalmasan: nem gyorsan, de egyformán dolgozó;
hövel: hüvely;
hippemanga: hypermangan;
igazdógos: jódolgos;
inakása: vádli;
ispány: ispán;
izrába: ízben;
egyizrába: egyízben;
igenyes, igyenes: egyenes;
irem: üröm;
jószerivel: 1. erősítő szócska, 2. alighogy, épenhogy, pl. jószerivel e(l)se mentem: alighogy elmentem;
járál: utána jár vminek, ki akar vmit járni;
ittennék: itt;
innep: ünnep;
kettétörik: szül;
konvenciós betyár: aki csak a jómódúakat sarcolta meg; legtöbb helyen rendes „konvenciója" volt;
kapcabetyár: utonálló, ki válogatás nélkül mindenkit agyonütött bármi kis értékért; az előbbiek megvetették, szemükben „vogelfrei" volt;
kehül: köhög;
kehes: 1. köhögős, 2. tüdőbajos;
kolladt: tikkadt, fáradt;
kollánc: kullancs;
korbáncs: korbács;
kóbász: kolbász;
kokas: kakas;
katangul: csatangol;
kódis: koldus;
kupán vág: fejbe ver;
kelęviz: kötőfékszárba huzott fadarab;
katat: kutat, keresgél;
kifarcimált: raffinált, kitanult;
köllemes: kellemes;
kiváncsi: kiván vmit;
kikodél: (fáradtságtól, melegtől) nagyon megéhezik, megszomjazik, leginkább a mult idő 3. személyében használják: *„kikodélt";*
küesztett: kövesztett (kifőzött szalonna);
kikupál: kifejlődik, vmi „szép" mellékzöngével: pl.:
de kikupát: de szép gyerek lett belőle! (állatra is használatos ige);
kepeszt, kepesztet: nagyon erőlködik vmerre (gúnyos mellékízzel);
kuncsorog: kunyerál;
kettőző: marokszedő;
kuckerdájkos: igen szelid káromkodás;
kerepül: jár a szája;
konkó: konkoly;
kutyaté(j): Euphorbia cyparissias;
kenyérbél: Calendula off.;
késér: kísér;
kegyó: kígyó;
kalán, kalány: kanál;
kajneszes: hirtelen-erősen lármás;
különösen: külön (határozószó);
kihullároz: kiszállingózik vhonnan;
katykó: mélyedés;
kajikul: hosszasan, vonítósan ugat;
kétséges vagyok, kétségeskedik: kételkedik;
kettős a dolog: bizonytalan, kétséges;
kijárál: kijár vmit;
kijár vmből vmi: visszajár (pénz), megjár (aratórész);
képzi: képzeli;
kérdvonás alá vesz: kérdőre von;
kiöntött (mn): hiba nélkül, egyszerre kikelt (növényre);

keverék: répa és polyva (szecska) keverék;
kisvártatra, vártatra: egy kis idő mulva;
kiókumlál: kiles, kitapasztal, kigondol, kispekulál;
kókányul: elagyabugyál;
kotyul: kotlik;
kódorog: kószál;
katula: skatulya;
kiszógál ... ig: ... ig terjed, ... ig nyúlik;
könv: könyv;
kiviccsanik a nap: felhők közül kisüt a nap;
kiájja az üdő: ilyen marad, nem fog esni;
kapzsi: olyan ember, állat jelzője, ki sietséggel visz túlzásba vmit (dolgot, evést, stb);
kupa: kisebb talajmélyedés;
kibukni (kibukom, kibukja): kiköpni (italt!), (állatra is);
kujtorog: elcsavarog;
kihuzint: cifrán felöltözik, ünneplőbe öltözik;
komp: határjel, határkő, határföldhányás;
kikompuni: vminek a határát kompal, kijelölni;
kiső: külső;
kumni: keveset, éberen aludni;
kumkod: pislog, ijedten, meglepetten néz;
kudajj!: takarodj;
késik: marad, valahol áll (pl. jármű, vonat is);
kölletlen forma: elhagyja magát;
ké fő!: kelj föl!;
nyári körtefajták (Szóládi hegy):
orozva érő: érését nem lehet észrevenni és a fa alja egyszerre terítve van vele;
totya: éretten husa megbarnul, megpuhul, ellevesedik;
fehér: igen korai, „a cseresznyét még a fán éri";
tubalábú: igen kicsi, éretten is fűzöldhéjú, szélestalpú; szélessége nagyobb mint a magassága;
megsanyar: visszavet, (növényt a betegség, időjárás), megsanyargat;
lóra vonatkozó népies kifejezések:
csüg: csüd;
a ló békája: a pata „nyir"-e;
a ló egere: fültőmirigy;
diószpata: a dudorodásos felületű pata;
egy őtőző szerszám: egy teljes lószerszám;
huggyos ló: 1. az olyan ló, mely a gyeplüt a farka alá kapja és közben vizel (esetleg rug is), 2. az olyan herélt ló, mely a vaszorájába vizel;
hajtós: a lusta ló;
párvány kehe: mirigykór;
kapta: csontkinövés a csüdön;
lüddöz: az a ló, mely nem simán húz, hanem meg-megrándítja a kocsit;
monyas: ménló;
patkúni: patkolni;
vaszora: herélt ló visszamaradt herezacskója;
vérbeli ló: magasvérű ló (angol, lipicai félvér stb.);
vasani: patkolni;
vas: patkó;
valaga vettet: felrugni készül;
elrug: a kanca már nem engedi magához a mént, mert megfogamzott;
kis vemhes: az ellő ló az első 9 napban („wöchnerin");
mutat, sállik: sárlik;
bököd: a fájós lábú ló járásának igéje;
ludvérc: lidérc;
latyak: igen erős harmat (a talajon vagy az alacsony növényen);
latyakos fű: harmattól, esőtől nedves fű;
lutya: édes káposztafőzelék;
levan: elszegényedett, betegségtől leromlott, rosszul áll anyagilag stb.
limbus: posványos, zsombékos hely;
ligetes: ritkás, foltos (csak növényzetre);
lezajlott, sujt: fülledt, fülledt-csendes (idő);
megbicsakuja magát: megcsökönyösödik (emberről is);
megvallja (személytelen): 1. megtermékenyül (fa), 2. sikerül, jól sikerül (legfőkép vetett növényzetre; az „alany" a termőföld, pl. talán *megvallja:* talán jó termést ad, remélhetőleg jó termést ad;
minden szikszomra: minden szóra

alapos ok nélkül, pl. „nem megyek át hozzá minden szikszomra", nem megyek át hozzá hiábavalóságért;
megkókányul: helybenhagy, jól elver;
meggöbörödik: a föld első felszíni gyenge megfagyásának igéje;
megkorbáncsul: megkorbácsul, megver;
magyar banda: cigány, általában vonósbanda;
német banda: fúvós banda;
magyaró: mogyoró;
mellyékes: mellékes;
métöl: métely;
métölös: 1. mételyes, 2. bögölylárvás;
megmutasztom: megmutatom;
megen: megint;
mörcög, mörmicül: halkan, ártatlanul mormog, dünnyög (főleg állatra), „morfondiroz";
mellye: melle;
megöröködik: 1. krónikussá válik, 2. kifejlődésében megáll;
maj: majd;
májushurka: májashurka;
megindul: az állat párzási ösztöne jelentkezésének ideje;
megpenyhed: 1. megfülled, 2. gyengén megdohosodik;
megmohókodik: megzabál, elrontja a gyomrát (csak állatra);
mosolog a lábam: vörösre hidegszik a lábam (kézre nem mondják);
megkukul: megnémul;
meghagatodzik: hirtelen elhallgat (a kellemetlen meglepetéstől);
megkörmöz: megkarmol;
megkörmül: az állat körmét rendbehozza;
magaszerint: magától, önmagától, saját esze után;
megzár: elzár, becsuk;
madársóska: Rumex acetosa és acetosella;
mesz: mész;
meg van neszüve (megneszül): meg van ijedve, inába száll a bátorsága;
megneszüli, szagát veszi: megtudja, rájön;
megszür, vmi vkit, vmit: megsoványít, legyöngít (betegség, forróság, erős munka, stb.);
mainapság: mostani időkben;
milyen árus?: mi az ára?;
malugáter: malligand-fok;
megkurkál: megpiszkál, turkál;
megrág-gya a szijjat: meggondolja magát (pl. elállni vmilyen üzlettől);
megüsmerszik vmin (személytelen egyes szám 3. sz.): 1. megismerni vmit vmiről, 2. meg lehet ismerni;
muhar: mohar;
megye: mesgye, határ;
ménkü: menykő;
ménkü (mn.): óriási, rendszerint együtt a naggyal használják; „ménkünagy állat";
monyas: 1. ménló, 2. tojós baromfi;
megér: megérkezik;
murnya: sebváladék, sebkifolyás;
megzudul: hirtelen támadás (meglepetés) folytán ijedten szétrebbenő (és ellentámadásba csapó) állatok;
muszkul: lenyomkod, döngöl (kipréssel);
monyászni: kitojózni a baromfit;
meddü: meddő;
megindul: üzekedik, sárlik;
nekivál: 1. beválik (állat), 2. stagnálás után erőteljes fejlődésnek induló növény, növényzet;
nem aggat semmit: nem baj, nincs jelentősége, ettől még eltekinthetünk;
megehül: megéhezik;
megnyújt vkit: végighúzni vkin bottal;
minden untalan: minduntalan;
megrökönyödik: az atmosphaerának behatására szilárdságát elveszti (főleg szalma és fa);
nagy taró: uradalmi föld (de csak aratással kapcsolatban: pl. nagy tarón arat: uradalomban arat);
nyers föld: 1. a száraz feltalaj alatti nedves altalaj; 2. vadföld;
nyetre: éretlen, satnya;
nekisimul: az a felhőzet, mely esős időben homogén réteget alkot az egész égen;
nyeveleves: az asszony nyelvelése, nyelvelő szidása;
nyüszit: a kutya fájdalmat jelző hangjának igéje;
nyüves: ronda, utálatos, alávaló;
nyervog: nyivákol (macska);
nyammog: igen lassan (nem jóízűen) eszik;

nagyobb igazsággal: tulajdonképen;
nem csufulom ki: mégigértem érte a rendes árat;
nagy fityekkel van: fennhordja az orrát;
nyillankodó: nyilallás;
nyakkendő: sál;
nyühölödzni: nehezen bírni vmivel húzás, vivés közben;
nikhaj: haszontalan, rongy ember;
nyökög: dadog, hebeg;
ótott meggy: nemes, nem cigány meggy (gyümölcsére is);
ostromul: faggat;
ovatuni vmit: kifogásolni vmit (állatra is, pl. ovatuja az abrakot, szénát);
óma: alma;
ó(l)vas: olvas;
ókor: néha;
összegyünni: összekeveredni;
öeg: üveg;
összeszórakozik: összeszólalkozik, összevész;
összekarizsmul: összeerőltet (pl. házasságot);
összeböllenkedik: összeperel, összekap;
összeszakul: összeszakad (az ellő állat);
pata: pajor (Karád);
pőre kocsi: oldalnélküli kocsi (fahordásra);
penészles: penészes;
poszka: csökött, elmaradtnövésű;
péra: nősténya állat szeméremajka;
pirgál: válogat, hüvelyéből, tokjából kiveszi a magot;
pucuj!: takarodj;
piszmog: igen lassan dolgozik;
piszkul: ócsárol;
pesztra: pesztonka;
porvál: dorgál;
pállott szájú: 1. kicserepesedett ajkszögletű, 2. durva sértés (főleg asszony asszonyra);
potyadék: hullott gyümölcs;
pint: $1^1/_2$ liter;
pipitér: vad margaréta;
péterke: katicabogár;
parázna (mn): pazarló;
pitar: pitvar;
piharc: piac;
pimpina: Pimpinella;
porcolány: porcellán;
pompos: kis cipó;
pök: köp;
póka: pulyka;
pöködelem: pfuj, de ronda! (erkölcsileg is);
pilácsul: pislákol;
peszera: takarmányos kamra, nyitott félszer (Karád);
péterszeg: a fa ágának folytatása a törzsben;
prezeros: hibás, leütött (pl. lezúzott bőr);
porcfű: porcinfű;
pozdergya: pozdorja, erősen összetörött szalma, széna;
pantallóra őtözik: hosszúnadrágot vesz (tehát nem csizmához valót);
pároskés: vasnyelű kés;
redes: göndör;
red: redő, köz (pl. ujja köze);
részletes föld: változóösszetételű talaj (a felszint értve);
rizsakost: rézsutosan;
reás: sírás;
rejós: sírós;
rén: sír;
rítt: sírt;
réok: sírok;
rutyma: semmiérő, rongy;
ramagy: utolsó, ronda;
rozsféreg: a ló bélférge;
rosszra gyün ki: rosszul lesz a nagy méregtől;
rojni: róni (utat);
röbbög: ijedten megugrik, ijedezve ugrál;
ragmálódik: 1. szekál, 2. százszor kér vmit, 3. rágódik vmin;
rággya: rágja;
rággya a belit: hascsikarása van;
ráfektet: bekebelez, betábláz;
rövidsége van: vmi hiánya, baja van;
rétümög: egy ingben, ingujjra vetkőzve;
rékli,kis kabát: a ruha kabátja („zakó");
ráesik a tojásra: elkotlik;
rögöny, röggöny: Röntgen;
régen: nagyon (de csak összetételben: régen rossz);
rihanás: folytonossági hiány;
réja a csöcsöt: sír a csöcs után;
szarvasmarhára vonatkozó kifejezések:

bika alá tisztit: az üzekedés előjeleit mutatja;
becce, böcce, borgyú: borjú;
csiramarha: vöröstarka marha;
előhasi: első borjúval terhes üsző;
é(l)kurvul, megrosszul: az a tehén, amely üzekedik, de nem fogamzik;
elfogja a borjut: megfogamzik;
füköröm: a marha, disznó csüdcsontja (Afterklaue);
hónapos: az a tehén, mely 21 nap helyett 28—30 naponkint üzekedik; rendszerint nem fogamzik;
kérődzője: a kérődzéskor felböfögött takarmány gomolyagja;
lépes: az a tehén, mely nem bírja a meleget, árnyékra húzódik, nem legel;
megmásít: az a tehén, mely üzekedés után hosszabb időre újra megindul;
raci: keverékfajtájú marha;
vén kolta: nagyon öreg marha;
szenel: szelel;
sorzik: 1. sorban, egymásután megy, 2. kisorol (kikelő növényzet);
sajdit: sejt;
szotyola: napraforgó;
segéni, segél: segíteni, segít;
sifonér: ruhaszekrény;
sipóka: a madártoll csévéje;
szegedés: szúrás (Hexenschuss);
szóma: szalma;
sunnyog: sunyít;
sumákul: kertel, nem vall színt;
szörszöny: igyekvő, gyors;
soláta: saláta;
szederfa: Morus-fajták;
sikér: sekély;
sikértányér: lapostányér;
sagar: ősi dűlőnév;
sindő: zsindely, cserép;
szedemice: összeszedett, összekotorászott lim-lom;
sivány: elnyütt (főleg ruhára);
szinesleg: vízszintesen, párhuzamosan;
silled: süllyed;
szomgyus, szomjus: szomjas;
szerelemgyerek: törvénytelen gyerek;
sziós: szivós;
szörnyet: borzalmat kifejező „azonnal", pl. ha el nem ugrik, szörnyet agyon vágja;
sujszter: suszter;
sargyu: 1. sarjú, 2. sarjúmadár: késői költésből származó fióka;
szolnokul: szónokol;
szavaz: szaval;
szíva: szilva;
súj: kelés (nagy kelés);
szemcsaló (mn): többet mutat értékénél (főleg lóra);
szemfutós: tetszetős, szépkülsejű;
satuni: kipréselni (levet vmiből);
sikonyál: sikogat;
sápétoz: túlzottan sopánkodik („sápétozó vén banya");
szá(l)káshús: príma hús, mely főzve vagy késsel vágva szálankint válik szét;
sikebóka: oly mafla, hogy se lát, se hall;
suhun: sehol;
szutyongat: ráncigál, nem hagy békét;
soványkodik: soványodik;
sódall: ódalog;
szalitrom: salétrom;
szamotya: italban felkavart üledék;
tulajdona: tulajdonsága;
teteszkedik: 1. teszi magát, 2. kötekedik;
tángálódik: 1. támolyog, 2. ép hogy keservesen megél;
törkő: törköly;
tőgyfa: tölgyfa;
tibolodik: tébolyodik;
topog: belsőszervi bántalmakban szenvedő állat ide-oda való mozgolódása;
tik: tyuk;
teteményes: jelentékeny, komoly (kár, összeg);
tüzekedik: piszkálódik, kötekedik;
tanulttyabb: tanultabb;
taró: tarló;
taróvirág: tisztesfű;
tiplábul: (ide-oda) tipeg-topog;
tekeredik belüle, tekeredik vmivé: lesz belőle vmi, széppé fejlődik (ember, állat);
tengő: tengely;
tengölig: tengelyig;
tüe: töve;
tejj, té: tej;
téföl: tejföl;
téhaszon, téjhaszon: tejesnemű;
tés: te is;
tohonya: napon lusta és egyben lomha;

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

unász: ún;
utkopró: útkaparó;
ühünget: 1. nógat, 2. megfigyelmeztet;
utnak váni: útnak indulni;
üszék: izék (takarmánymaradék);
uszul: 1. unszol, 2. erősen kínál vmit vételre;
üz: íz (jó íze van!);
uritök: sütőtök;
üdül, kiüdül: javul, jó színben van;
vermellő: csákány, vermeskapú;
vertyog: a kotlás első jeleit mutató tyuk hangja;
vargyu: varjú;
vitolla: vitorla;
végutójjára: elvégre, a végén (végutoljára én is megúnom);
vkinek árgyélusa lenni: gyilkosa, megrontója lenni vkinek;
vinyároz: társalog, enyeleg, vihancol;
vizszoros (mn): vízátnemeresztő feltalaj;
virtigli: derék, jókötésű;
vasfű: Polygonum persicaria és lapathifolium;
vesárnap: vasárnap;
vadrepce: Sinapis arv. s Raphanis Raph.;
vella: villa;
vetőgép pokla: a vetőgép azon üregei, ahol nem jár vetőhenger;
veckendez: kapálódzik (főleg a lefogott állatra);
vagyonos: jól megtermett, jó húsban lévő;
viszolog: borzong, végig fut rajta a hideg;
vaskánya: szalakóta;
vándulló: vándorló;
vatat: kutat, kotorász;
vonyogó: 1. kb. 20 cm. hosszú, görbített végű vas, hosszú fanyéllel, kevés szalmának a kazalból való kihúzására (főleg asszonyok használják); 2. a kemencéből a parazsat kivevő hosszú bot vasvéggel;
vadfájás: a szülés előtti álfájások;
virgolódik, virgódik: küzd vmivel, vmi ellen (tere, ellenség, élet);
zuhint: suhint;
zsétár: sajtár;
zsupuva: zsúfolva;
zsinatul: erősen lármáz, össze-vissza kiabál (leginkább többesben);
zsurmul: morzsol;
zavargolódik: zavar, zavarog;
zargat: zaklat, nem hágy békét.

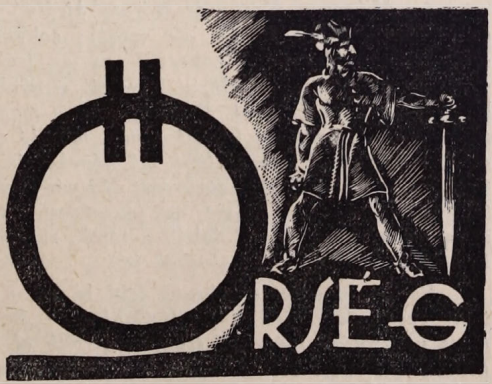

SZÉPIRODALOM.

IVAN CANKAR MAGYARUL. *Jernej szolgalegény, Mihaszna Marko és Mátyás király.* — (Nyugat kiadása 1937. 208 oldal. Fordította és bevezetéssel ellátta: *Pável* Ágoston dr.)

Húsz esztendeje, hogy fiatalon, élete derekán eltemették *Ivan Cankart*, a szlovének legtehetségesebb íróját. Ivan Cankar — még a Monarchia idejében— itt élt a közelünkben, itt szívta magába a hegyek erős levegőjét, itt látta meg az élet küzdelmes képét. Regényeiben, elbeszéléseiben azt a bánatot énekelte meg ő is, amelyről *Ady* Endre és kortársai először adtak hírt a magyar glóbuszon. A dunai katlan belső életének felmutatását, népei

nehéz sorsát tükrözték vissza ezek a riasztó írások. Ebben az írói törekvésben, — a legigazabbak ajkán — sohasem élt az a politikai törekvés, amely végső fokon apró elemeire bontotta a Duna-medencét. Ivan Cankar hátrahagyott írásai ugyanazt a tiszta, töretlen, szociális szándékot vallják, amelyet Ady Endre oly szépen fogalmazott meg az *„oláh, szláv, magyar bánat"* közös és testvéri voltáról.

A XX. század társadalmi, politikai, erkölcsi, szellemi problémái izgatták ezt az irodalmat. Így hozta felszínre *Móricz* Zsigmond naturalizmusa a magyar paraszti rétegek panaszát, s pontosan abban az időben Ivan Cankar, — ha más művészi húrozással is — szintén a *Jernejek* szolgaságát, felszabadítását sürgette. Cankar két regénye: a *„Jernej szolgalegény"*, valamint a *„Mihaszna Marko és Mátyás király"* erről a közös témáról beszél és az örök érvényű humánum nevében izgat a felszabadításért. Sajnos, nincs helyünk arra, hogy ezt az időtlen népi panaszt minden mozzanatában tovább analizáljuk, itt csupán ennek a közös állásfoglalásnak a történelmi találkozását akarjuk érinteni, amely Cankar műveinek magyar fordításával is mélyen elgondolkoztató momentumokat vet fel. Hisszük, hogy eljön az az idő, amikor a közelmult sajgó sebei, politikai tévedései után ennek a találkozásnak a termékenyítő emléke él közöttünk s tanít meg bennünket cselekedni az Ady Endrék, Ivan Cankarok nyomdokain.

Az elmondottakból is kitűnik, hogy milyen okos és hasznos dolog volt Cankar műveit magyarul tolmácsolni, útraindítani. Pável Ágoston dr. régi adósságát törlesztette le Cankarral és a magyar irodalmi művelődéssel szemben. A két könyv közül feltétlenül a *Jernej* az örökéletűbb írás. Igazsága a ma életéhez tartozik. Jernej, — az öreg szolga — egész életében dolgozott, fáradt, verejtékezett s öreg korában árvábban, kifosztottabban áll, mint a kisujja. Ez a szociális igazságtalanság az alaphangja Jernejnek. Ahogy Cankar ezt a kérdést felveti s Jernej alakján át a tébolyig s a börtönig vezeti el, valóban a legtisztább irodalom. Széles ölelésű könyv ez, sok emberi szánalom és szeretet hullámzik benne.

A *„Mihaszna Marko és Mátyás király"* c. könyvében szintén ennek a gondolatnak a magva él, bár meséje sokkal bonyolultabb, költői értéke sokkal egyenetlenebb. Cankarnak ez az írása mégis különös jelentőségű számunkra s kritikánk elején felvetett gondolatainkhoz szinte perrendszerű bizonyítékokat szolgáltat. *Valahányszor a magyar történelem folyamán több jogot, több emberséget kapott a nép, mindig erősebb s rokonibb áramütések érték a körülöttünk s közöttünk élő népeket is.* Íme, ebben a könyvben maga Cankar mondja el ezt a sóvárgást *Mátyás* király után, ahogy a szlovén népi hit még ma is visszavárja az igazságost és az ő igazságát. (Egyébként ugyanezt a ragaszkodást jelzik a tótok, rutének, románok dalai *II. Rákóczi* Ferenchez és *Kossuth* Lajoshoz is.)

Cankar nagyon érdekesen írja le ezt a sóvárgást: *„Miért vegyem el tőlük ezt a sóvárgást? — kérdi Cankar —. Hogyan lehetnének meg nélküle? Most vonszolják igájukat. Hogyan birnák el Mátyás király igéretének igéi nélkül? Mi lenne velük, ha váratlanul kilobbanna annak a messziről feléjük csillanó üdvösséges mennyországnak fénye? Nem tudják magukat megváltani. Boldogok hát, hogy legalább hihetnek a megváltásukban és a megváltójukban." (170. oldal.)* Leírja Cankar továbbá, hogy a nép Mátyás eljövetelének hírére örömünnepeket — *matjaževanje* = *mátyáskodást, matykózást* — szokott rendezni, amikor elfelejti bánatát, keserű életét és szlávos reménykedéssel ünnepli Mátyás igazságát. Íme, milyen fontos, lényegbevágó emberi és irodalmi dokumentumokat takar a közeli népek irodalma!

Cankar művészete nem a késő naturalizmus hajtása. A korabeli regényírás analitikus módszerei sem hevítették. Cankar az életet nem izmusok szerint szortírozta, hanem a szívével hallgatta meg, a szíven keresztül szol-

gálta. A szánalom, a szánakozás, — ez a tipikus szláv erény — hevítette minden írását. Ha a zseni a faj képlete, — ahogy *Szabó* Dezső mondja — akkor Cankar valóban őstehetség: benne ép oly erővel szólal meg az a merengő, passzív s mégis lázadó szláv lélek, amelyről eddig az *Oblomovok, Raszkolnyikovok, Polikuskák* adtak hírt a művelt világnak. *Jernej éppen ilyen örökéletű alakja marad a szlovén irodalomnak.* Kár lenne, ha Cankarnak ez a hite, embersége s nem utolsó sorban írói értéke nem eresztene mélyebb gyökeret a magyar művelődés talaján. Pável Ágoston dr. ízes, szép fordítása, a kiadó nobilis gesztusa mindent megtettek ennek a sikernek az érdekében.

Bárdosi Németh János.

*

FÁBIÁN GYULA: *Hej, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédj!* — Bpest, 1937. A „Magyar Könyvbarátok" kiadása, Horváth Jenő rajzaival, 316 o.

Rövid időn belül Fábiánnak ez már a második regénye, amely a Könyvbarátok Kis Könyveinek sorozatában jelenik meg és írójának osztatlan és országos sikert szerzett. Bennünket nemcsak azért érdekel, mert szerzője szombathelyi, hanem azért is, mert az események legnagyobbrészt Nyugatmagyarországon, elsősorban Kőszegen és közvetlen környékén zajlanak le.

Fábián nagyszerűen ért a meseszövéshez, az események érdekfeszítő bonyolításához, úgyhogy az olvasó érdeklődése egy pillanatig sem lanyhul, sőt állandóan fokozódik egészen a feloldó tragikus kifejletig. Nyelve ízesen magyaros; mondatai lágyan, selymesen ömlenek, mint a nagy mesemondóké; előadása mindig közvetlen; elhitető ereje sem közönséges. Szereti a humoros hangot, hisz a jóban és a jóságnak szükségszerű diadalában. Az emberi botlások számára is talál mentséget, vagy legalább is elfogadható magyarázatot. Ezért olyan megkapóak, lebilincselőek írásai.

A történelmi tárgyhoz komoly és mélyreható tanulmányokkal készült. Mi nyugati végbeliek külön örömmel olvassuk a levéltárak poros aktáiból előásott és Kőszeg régi életére vonatkozó apróságokat, jellemző intimitásokat. Az sem utolsó érdeme a szerzőnek, hogy tárgyért nem szalad a hetedik vármegyébe. Miként egész sereg más regényében is, megelégszik az otthoni televénnyel, melynek apró csodái, tenyészete, élete vannak olyan megejtőek, mint az idegen világok romantikájáé.

Ha valamit hibáztatunk e regényben, úgy az csak az, hogy érdeklődésünk erősen megoszlik a kuruc brigadéros, Bezerédj és Szerdahelyi László között, úgyhogy valójában két főhőse van a regénynek. Bezerédj a történeti háttérből lassanként az érdeklődés előterébe nyomul, s rendkívüli alakjának káprázata elfakítja az igazi főhősnek, Szerdahelyinek rokonszenves, de szerényebb és néha másodrendűvé szürkülő egyéniségét.

Pavel Ágoston dr.

*

SZÉKELY LÁSZLÓ: *Paca Pali vitézi tettei.* Mesék. Györgyfi György rajzaival. Szent István-Társulat kiadása. Ára 3 pengő.

Kőszeg poéta-plébánosa az elmult karácsonykor ismét letette a gyermekek karácsonyfája alá most már szinte hagyományos meséskönyvét. A főhős régi, kedves ismerős, aki mesevilágának páratlan élménygazdagságával fényesíti a kis olvasók szemét s mialatt képzeletük a mesék szárnyán kalandozik, szívük-lelkük öntudatlanul is nemesebb lesz a mesemondó sorok közé rejtett tanulságoktól. A szegénység szeretete, a szociális érzés, az alázatosság erénye, mind-mind fényt kapnak a mesék keretében, hogy a gyermekélet világító szövétnekei legyenek. Székely László gyönyörű meséskönyvének utolsó soraiban mondja a Boldogság: „... elrejtőzöm azok elől, akik hajszolnak engem, s feltárom magam mindazoknak, akik lemondtak rólam." A XX. században egyre nő a lemondás tanulságában felnövő szegény

kicsi magyar, ezért kívánjuk Székely László meseíró tollának, hogy a mesék boldogság-ajtaját sokszor nyissa meg előttük. *Toronyi István.*

*

SZÉLJEGYZETEK MISSURAY-KRUG LAJOS KÖNYVEIN.

Néhány év alatt nyolc könyv! Két korrajz: *„Tüzek a végeken"*, *„A Nyugatmagyarországi Felkelés"*; két elbeszélő, illetve elmélkedő-elbeszélő kötet: *„A Fabricius-ház meséi"*, *„Otthon"* és négy verseskötet: *„Vérszerződés"*, *„Vándorfürt"*, *„A búzakalász legendája"*, *„Széljegyzetek a bibliámon."*

Missuray-Krug könyvei már külső megjelenésükben is meglepő ízlést árulnak el. Szinte visszatükrözik a költő lelki fínomságát. Akaratlanul is eszünkbe jutnak *Victor Hugó* jólismert szavai: „Egy igazán úrias és illendő szín olyan, mint egy szép gondolat." — Valóban, Missuray egy-egy könyvének külső arca is már homlokán hordja szép gondolatait. Elhivatott művészek kézvonásai, rajzai, — *Ákos Ernő, Kónya Lajos, Medgyesi-Schwartz Antal, Mihalovits János, Mühl Gusztáv, Perényi Kálmán* és *Sterbenz Károly* műmellékletei — festik alá a költő és író mondanivalóját. Mind más és más felfogású művész és mégis mindegyik megtalálja az ösvényt Missuray lelki világa felé. Mert írónk minden könyvének, minden írásának más és más a szellemi arca!

Szerzőnk két első könyve rendkívül értékes, érdekes és lebilincselő előadás modorában tárgyalja a nyugatmagyarországi felkelés, a királytragédia és a soproni népszavazás eseményeit, ügyesen beleszőve a Selmecbányáról menekült műszaki főiskola bátor hallgatóinak és derék tanárainak heroikus küzdelmét. Külön hangsúllyal jegyezhetnők meg, hogy az említett könyvek már a negyedik, bővített kiadásukat érik, hogy Ausztriából ötezer silling pénzbüntetés, vagy három havi elzárás terhe mellett kitiltották és hogy Benes dr. egykori lapja, a *„Lidové Noviny"* hasábosan támadta őket. (A támadó cikket különben Erdélyi Jenő, Kun Béla volt sajtófőnöke írta!)

Talán az sem érdektelen, ha megjegyezzük, hogy szerző említett könyveinek hite félmillió pengős nemzeti ajándékra serkentette egy idegenbe szakadt hazánkfiát, aki már szülővárosában, Nagykanizsán, harmincezer pengős irredenta szobrot állíttatott. Északamerikai és délamerikai lapok „Egy óhazai könyv hatása alatt" méltatták e könyveket, nemrég pedig egy világhíres svéd egyetemi tanár a *„Nya Dagligt Allehanda"*-ban öthasábos, rendkívül tárgyilagos cikket írt e könyvekkel kapcsolatban megcsonkult hazánk érdekében.

Mindezek után is meg szeretnők azonban jegyezni, hogy szerény felfogásunk szerint ezt a két könyvet *egy kötetté* kellene összefogni, elhagyva talán a felkelés-könyv első fejezeteit, melyek kissé nyersek, szárazak! Így kb. félezer oldalas, hatalmas és őszinte korrajzát kapnók a kilencszázhuszonegyes daliás idők *való* történetének időrendi alapon.

Missuray-Krug Lajos írásai és Camée-szerűen fínommetszésű költeményei bölcseleti távlatokba nyúlnak. Költői elképzelései nem egyszer teljesen szűztalajt szántanak, műveiben időálló értékek vannak.

Nem a tömegolvasók ízlésének megfelelően ír; nem szolgál ki senkit és semmiféle irányzatot. Lelke legrejtettebb húmuszából: *teremt*. Valahogy magához emeli és magához neveli olvasóit. Írásai sokszor szinte templomi hangulatot teremtenek. Megnyugtatást, üdülést jelentenek mélyen szántó, simogató hitet permetező sorai. Néha szinte mennyei muzsikát hall az ember olvasásukkor. Lebegés, illat egész költészete és mégis mennyi ihlet, erő, mennyi bölcs és újszerű meglátás, gondolat, töprengés, elmélyülés rezgi át ezen emberi szívhangok csodálatos remekeit! Mély, letisztult érzelmek, magasabbrendű gondolatok, elképzelések hordozója a költő. Valami éterikus világra nyit költészete. Szinte túlsokat ad. El-elmerengünk az élet margó-

jára dobott gondolatain, és elhisszük néki mindazt, amit mond. El *kell* hinnünk s a lelkünk megtelik békeséggel.

„A világon sok a visszhang, de kevés a hang!" — kiáltana fel ma még kétségbeesettebben Goethe. Ezért esik jól Missuray-Krug Lajos írásait olvasnunk. — S. —

*

TAKÁTS GYULA: *Kakuk a dombon.* Versek. Kaposvár, 1937. Berzsenyi Társaság kiadása.

Somogynak az ízét senki sem tudja úgy éreztetni a modern költészet tehetségei között, mint Takáts Gyula. Somogy-kultusza csak Babayéval mérhető össze, aki azonban más vonatkozásokban, a novella és dráma terén mutatja meg szerelmét szülőföldje iránt.

Takáts somogyiságának gyökerét ebben a szülőföld-áhitatban kell keresnünk, de megtaláljuk ennek jellemző vonásait művészetének hagyományaiban is. Takáts Gyula Berzsenyire emlékeztet antik reminiszcenciáival, verseinek avval a kultúrális hátterével, amely a római klasszikusokban gyökeredzik, de valójában tele van modernséggel, mint ahogy Berzsenyi is kora modern nyelviségét vitte be klasszikus vízióiba. De Takátsnak nem az óda a műfaja, hanem az elégia. Rendkívül kényes nyelvkultúrája, amely messze magasságban van minden átlagos és kérődző szóhalmozás fölött, úgy tömöríti a szó lehetőségeit — különösen a melléknév és az ige fínomodik Takátsnál új zengéssé — mint Berzsenyi trombitahangja. Somogyisága megnyilatkozik látása tárgyiasságában is, és abban, hogy elsősorban a föld szerelmese, a Balaton rajongója, a Zselicség imádója.

Mindjárt a verskötet nyitánya: *Szülőföldem* a legszebb vallomás, amely somogyi költő ajkáról elhangzott az újabb időben. Ezt a földszerelmet adja vissza a *Kis Honfoglalás* is. A somogyi erdő illatát a *Somogyi Tavasz* hozza felénk. A *Nyár falun* a somogyi falu szívét érezteti. De mindegyik versbe betódul a somogyi szőlők, kertek, virágok illata, s mindegyiknek hátterében felvillan a Balaton, vagy felhullámzik a dombok ábrándos vonala, és keresztülfut rajtuk a somogyi patak csörgedezése. Ez adja meg a versek reálitását: az élet jóízű illatát érzed ezekben a versekben, fiatal életét, amely tavaszi indulóként árad szét, de vágyai áradását okos értelem korlátozza és mélyíti. Impresszionizmusa is ebben az okos jelenre korlátozásban gyökeredzik:

A kerék küllője vibrálva forog.
Tücsköt visz széna közt a szekér.
Cirmos sásokat súrol a kezem.
A víz susog. Keringő örvény fog át,
s míg zöld selyme szememre tapad,
a part füzesén őz és mókus fut át...

Ez a költő legigazibb hangja, s egy igazi költő hamisítatlan megnyilatkozása. Ez a költői jelenvalóság teszi oly szép verssé a kötet legszebbikét, a Somogyhoz szóló vallomást is, ahol:

E vadon alja, mint barlang sötét.
A kan ős oltárnak dönti nyakát.
Szökellő szarvas agancsa tartja
nagy villájában a holdat magát.

Ez a szép somogyi valóság Takáts szerelme, amely az utolsó versszakban tör ki legőszintébb nyiltsággal:

Széptájú Somogy! Szívemre nőttél!
S ha lódulok, a lelked visszaránt!
Tölgyeid lombja, mint méhes dönög,
sok emléked hívó kakuk-madár.

A fiatal költő a magyar irodalom egyik nagy reménysége. Azzá teszi tehetsége, felkészültsége, kényes ízlése és fegyelmezettsége. Költői realizmusa, optimizmusa, somogyisága pedig a fiatal költőnemzedék különálló egyéniségévé avatja.

Merényi Oszkár dr.

*

TORONYI ISTVÁN: *„Égnek az asztagok."* Szombathely, 1938. Szerző kiadása. 110 oldal.

Toronyi Istvánt eddig rusztikus erejű novelláiról ismertük, aki *„Harcos élet"* című néhány éve megjelent könyvével mint az új magyar próza egyik jelentős művelője jelentkezett. Írásaiban a naturalista ábrázolásmódnak igen érdekes változatát adta: a földhözragadt, egyszerű élet rajzát a lélek emelkedettebb, vagy — mondjuk — katolikusabb felfogásában. Ebben az ábrázolásban már akkor kiütköző ereje volt stílusának költői dinamikája és szépsége. Ez a sajátsága csábította később Toronyi Istvánt a költői forma felé és megvalljuk, *„Égnek az asztagok"* című könyve őszinte meglepetést hozott számunkra. Toronyi István kötete olyan kompakt, átütő erejű jelentkezés, hogy ezzel a könyvével a mai magyar papköltők legelső vonalába tartozik. Éppen ezért, útraindulásakor őszintén figyelmeztetjük: tehetségét sokkal többre becsüljük, hogy a Mécs-frazeológia bűvöletét fel ne adja. Aki megírta az *„Égnek az asztagok"* megrázó ódáját, annak csak a saját szuggesztióit kell figyelembe venni.

Toronyi témaköre: a kor keserű szociális vívódása, a nincstelenek vádló panasza, a pap istenes, egyszerű élete s a költő örök témája: maga. Az első témakörben bátor, hitvalló erővel áll ki a kitaszítottak életéért s tollára ilyen sorok szaladnak: „A kicsi föld átok, tízezer hold átok." A szociális útkeresésben — származásánál fogva is — a magyar föld robotosai mellé áll és hirdeti a magyar nép testi és lelki felszabadulásának szükségét. Általában szocializmusa konkrét; bár mindvégig erkölcsi magatartása vezeti, mégsem apostoli szólamok puszta hangoztatása költészete, hanem az élet alapos ismerete és igazságérzete hevíti tollát. Ezeket a témáit erőteljes sorokban dalolja el, s amilyen kemények ezek a prófétáló versek, ép oly elégikusak, finomak, szépek líraibb versei is: az igazi pap arcát tükröző *„Patak vagyok"*, a magyar őszt dícsérő *„Szeptember"*, vagy a kötet egyik legszebb gyöngye: *„A magdalai asszony"*. *„Hív a halál"* ciklusa páratlan értékű költői dokumentum a keresztény halál békéje mellett.

Toronyi István szép kötete újabb erőssége a magáratalálló katolikus lírának és komoly tehetségével újabb hódító szárnyakat kap a *„Diadalmas világnézet."*

Bárdosi Németh János.

*

SZAKIRODALOM.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: *Élet és irodalom.* Írott Kő kiadása, 1937. 64 oldal.

Bárdosi Németh János irodalmi tanulmányait, előadásait, irodalomtörténeti adatokat tartalmazó riportjait gyüjtötte össze új kötetében, amellyel így új jegyekkel és színekkel teljesíti ki írói ouevrejét: a költő és regényíró jegyei után az esztéta és publicista jegyeivel. A 15 cikk és tanulmány nagyon változatos anyagot ölel egybe. Az egyik a dunántúli irodalom helyét és feladatait próbálja kijelölni az egyetemes magyar irodalomban, a másik a vasi népművészet kallódó kincseinek megmentését sürgeti, a harmadik a *Surányi* Miklós *Széchenyi* regénye körül zajlott országos vitában keresi az igazságot, a negyedik a dunántúli magyarság nagy problémáira hívja fel a figyelmet, az ötödik *Ady* Endre politikai hagyatékát méltatja, a hatodik *Gárdonyi* Géza vasi emlékeit idézi fel, a hetedik,

a tizedik... a tizenötödik pedig *Juhász* Gyuláról, *Tinódi* Sebestyénről, *Berzsenyiről, Móra* Ferencről, *Móricz* Zsigmondról, *Kosztolányi* Dezsőről és *Ősz* Iványról rajzol hivatott kézzel portrét. Ezeket a portrékat többékevésbbé valamilyen alkalomszerűség szülte; ennek ellenére nem mindennapi tárgyismeret, a nézőpontok magasrendűsége és a művészi, sokszor szinte sodró erejű stílus valamennyit túlemelte az alkalomnyujtotta kérészéleten, és időtálló értékké fémjelezte. Bárdosi Németh érték-hierarchiájában az irodalom foglalja el a legelső helyet. Élet és irodalom nem válik szét két külön világra: az irodalom az élet magasabbrendű formája, kiteljesedése, de ugyanakkor a szeizmográfja, lelkiismerete, vátesze és tanítója is mind az egyénnek, mind a kisebb-nagyobb közösségeknek, fajnak, nemzetnek, emberiségnek. Így irodalmi értékelése nemcsak esztétikai nézőpontokat tartalmaz, hanem szükségszerűen etikai és magasabb nemzetpolitikai szempontokat is, amelyeket mind a keresztény humanizmus és a magyar felemelkedés vágya, a magyar sorsért való szorongás sugall. A szép és a magyar sors kettős szuggesztióját árasztó lelkes, lendületes kötetnek — hisszük — megérdemelt sikere lesz. *Hegedüs Ferenc.*

*

ILLYÉS GYULA: *Petőfi.* Nyugat könyvkiadó, 316 l.

Nem regény, nem életrajz, nem értekezés és mégis mind a háromból találunk jellegzetes vonásokat ebben a különös, megkapó munkában. Illyés célja — saját szavai szerint — Petőfi lelki fejlődésének a bemutatása volt a költő magánéletén, korán, környezetén, versein keresztül. A több oldalra való vakító — néha elvakító — tükröződést ez a szubjektiv módon elágazó irányú törekvéscsomó magyarázza, és ha elmélyedve olvassuk Petőfi legújabb interpretálását, igazat kell adnunk Illyés szövevényességének, mert nagyon kevesen látták saját életük tükrében oly világosan Petőfi egyszerűnek, naivnak, népinek látszó bonyolult lelkiségét, mint Illyés. Az egész könyvön keresztülvonul annak a láthatatlan, eszmei fonálnak a tartóssága, amelyet az átéltség, Petőfi verseinek „élete" és Illyés gyermekkorának emlékei jelentenek. A paraszt, a kisemmizett nép szerepének súlya, szerepe fontosságának hangsúlyozása a nemzet életében olyan felismerések, olyan — talán szándékosan — elhallgatott és félremagyarázott tények Petőfi emberiesen forradalmár lantján, amelyeknek kiemelése azt is megérteti, hogy miért éppen Illyés tollából kelt életre olyan hatalmas kor-, nép- és helyzetrajz, mint *A puszták népe. Petőfiről* írott könyve a bizonyítéka annak, hogy neki kellett leírnia, — ő tudta csak tisztán, a lelkesültség hitelével megírni, — a magyar nép leghatalmasabb és legősibb tömegének életét, és a mélyben gyökerező, szívós harcát a létért. Úgy érezte, élte, tapasztalta át Petőfi költészetét és életét, hogy újból a napfényre került, újból szikrázik az elporosodni kezdő hagyaték minden drágaköve. Illyésé az érdem, hogy ma már nagyon sokan tudják azt, hogy *Petőfi tanításait kell követnünk, ha életerős magyar nemzetet akarunk nevelni a folyton fogyó, drága anyagból.* *Dömötör Sándor dr.*

*

JOHANNES JÖRGENSEN — Dr. SZÉKELY LÁSZLÓ: *A lelki élet magaslatain.* I. Boldog Camilla Battista Varani; II. Cortonai Szent Margit; III. Foligni Szent Angela élete. Szent Antal kiadása. Bpest, 1937. A 3 kötet ára 2 P 50 f.

Hány embert kényszerített már a lebírhatatlan vágy Itáliába, a nagy fények, a nagyszerű művek szentektől népes hazájába! De milyen kevés Veuillot, Hettinger, Federer, Jörgensen akadt köztük, akik mélyen megértették és szívből megszerették, s éppen ezért izzóvá forrósodtak és nemesebb emberré értek ott maguk is.

Jörgensen a keresők kitartó szenvedélyével hódította meg lelke számára — míg végre is édes, nagy szerelme lett — a délvidék legtitkosabb kincsét: a szent Itáliát. Ennek három ékességét mutatja be In excelsis c. könyvében, amelyet Székely László „A lelki élet magaslatain" címmel fordított magyarra. Az író rokon a Fioretti mély egyszerűségével, Fra Angelico derűjével, Giotto szent komolyságával. Milyen jó, hogy a dunántúli író is hozzámelegedett ehhez a lélekhez és bensőséges, szép magyar nyelven megajándékozott bennünket Boldog Battista Varani, Cortonai Szent Margit és Folignoi Szent Angela életrajzával! *Winkler József dr.*

*

PÁLOS KÁROLY DR.: *Szociális igazságot!* — Szombathely, 1936, a szerző kiadása.

Dr. Pálos Károly könyve sokkal több, mint amennyit a jelszóként koptatott címe ígér: nem vezércikkek, szónoki nekibuzdulások gyüjteménye, hanem külön-külön is értékes, de mégis egységes egészet alkotó tudományos értékezések sorozata.

A könyv első része a szociális kérdés történetét ismerteti az ókortól kezdve napjaink szociális forrongásáig, a harmadik rész pedig a jövőt eltakaró fátyol mögé próbál betekintést adni. Az első részben a szerző a kérdés hatalmas irodalma alapos ismerőjének, a harmadik részben pedig a szociális igazságosságért küzdő keresztény szociális mozgalom lelkes hívének bizonyul, aki eszményének: a szociális igazságosságnak ügyét ezzel az egyéni meglátásokban is gazdag művével bizonyára sikerrel szolgálta.

A könyv legértékesebb része kétségtelenül a második, amelynek címe: A munkanélküli ember. Könyvének ebben a részében a szerző a munkanélküliség okait, következményeit fejtegeti, a munkanélküliek életét festi le, az inségakció és különösen az inségmunka kérdését, ezek üdvös és káros hatásait tárgyalja, a szellemi szükségmunkások sivár helyzetére és kilátástalan jövőjére mutat rá, és megismertet bennünket a munkanélküliség elleni küzdelem külföldön bevált módszereivel. A szerző egy 40.000 lakosú nyugati város adatait és az ott szerzett tapasztalatait ismerteti; nem lehet kétséges, hogy Szombathelyről van szó. Ezek a fejtegetések Szombathely még meg nem írt szociográfiájának egyetlen elkészült — hozzátehetjük: sikerült — fejezetének tekinthetők, értékük a megírás életszerűségében, az adatok, a meglátások feltétlen megbízhatóságában, végeredményben abban a felelősségérzetben van, amely a könyv minden sorából kiárad, s amely a szerzőt nemcsak nyomorgó embertársaival, hanem olvasóival szemben is eltölti.

A tömören, világosan, okosan megírt könyv megérdemli a szociális kérdés alakulását figyelemmel kísérő művelt közönség, különösen a keresztény szociális mozgalmak híveinek érdeklődését; hisszük, hogy sikere nem marad el Pálos dr. első könyvének eredményei mögött. *M. F. dr.*

*

ROMHÁNYI KÁROLY: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században.* — Budapest, 1937. 340. oldal, 47 képpel.

A könyv első része (1—110. lap) általános áttekintést nyujt az európai könyvkultúráról a címben említett két században, majd a magyar könyvkultúra fejlődéséről a jelzett kor előtt. Azután külön jellemzi a XVIII. és a XIX. századbeli művészi könyvkötéseink típusait, kitérve egy fejezetben a XVIII. századbeli könyvkereskedésre, céhéletre és a könyvkötőkre vonatkozó adatokra is.

A munka főrésze azonban (111—340. lap) 969 XVIII. és 56 XIX. századbeli művészi könyvtábla jegyzékbe foglalása és szakszerű leírása. E téren a munka úttörőnek tekinthető, és bizonyára nagyban fokozni fogja a magyar könyvkötőművesség termékei iránti érdeklődést, és hatalmas ösztönzést

ad a további emlékek felkutatására. Ezeknek az emlékeknek a lajstroma ugyanis csak Budapestre vonatkozólag tekinthető teljesnek. Maga a szerző is sajnálattal vallja meg, hogy a kényszerítő körülmények miatt nem tudta kellőképen feldolgozni elszaktított országrészeink hatalmas emlékanyaggal rendelkező gyüjteményeit, melyek talán a legszebb kötéstípusait őrzik a magyar könyvkultúrának, és amelyek könnyen eleveszettnek tekinthetők számunkra, mert idegen kultúrkörök termékei gyanánt fogják őket szerepeltetni. Véleményünk szerint azonban még csonka hazánk vidéki gyüjteményei is rejtenek magukban kiaknázásra váró könyvkötészeti értékeket.

Minthogy azonban a VASI SZEMLE olvasóit bizonyára elsősorban a megyebeli adatok és hiányok érdeklik, itt csak ezeket akarjuk kiemelni. A XVIII. századbeli magyar művészi könyvkötészet csúcspontját jelző *nagyszombati* könyvkötésekből Szombathelyen is találunk néhány darabot Így a papnevelő intézet könyvtárában (leírva 261, 526, 616 és 652. sz. alatt; az utóbbi helyén sajtóhibából 552 áll); a ferencesek birtokában (262, 445, 521); a premontreieknél (29. sz.) és a múzeumban (381. sz.). Mint *szombathelyi* kötések vannak lajstromozva a főplébánia 42. és 91. sz. alatt leírt anyakönyvtáblái és a püspöki levéltárban őrzött Canonica Visitatio Battyanyana kötései (103. sz.). Végül még két említésre méltó *dunántúli* kötés található Szombathelyen a Vasmegyei levéltárban (702. sz.) és néhai Tóth Sándor magánkönyvtárában (547. sz.).

Sajnálatos hiány gyanánt kell elkönyvelnünk azonban azt, hogy a nagyszorgalmú szerző kutatásait nem terjesztette ki Kőszegre is. Pedig a XVIII. században s a XIX. sz. első felében ez nagyobb lélekszámú és nagyobb műveltségű város volt, mint Szombathely. Ennek igazolásául felemlítjük, hogy — amint *Thirring* kiemeli (VASI SZEMLE III. évf. 139. lap) — Kőszeg az 1720. évi összeírás idején Magyarország (az anyaország) városai között lélekszám szerint a 11. helyet foglalta el, Fényes Elek szerint pedig (Magyarország leírása I. köt. 98. és 102. lap) 1845-ben Kőszegnek 6823 lakosa volt, Szombathelynek 4317. Az időszak, amelyet a szerző felölel, éppen Kőszeg gazdasági jólétének és társadalmi életének fénykorával esik egybe, amikor a kerületi tábla székhelye volt. Ez a kor a helybeli kötészetnek is fénykora volt,amint arról a Kőszegi Múzeum egy külön rekeszében kiállított céh-szabályok kötései tanuskodnak. Ezek a legjobb nagyszombati kötések mellé helyezhetők. Művészi díszítésű kötések találhatók még (de részben a XVII. sz.-ból) a városi levéltárban, a bencés gimnázium könyvtárában, a róm. kat. plébánián, míg az ev. egyházközségnek legrégibb anyakönyvében csak az első lapon lévő bejegyzés[1] tanuskodik arról, hogy kár volt azt a mult század végén átköttetni. Örömmel jelezzük, hogy bírjuk *verebi Végh Gyula* ígéretét, hogy legközelebbi bozsoki nyaralása alkalmából a kőszegi kötések szakszerű ismertetését meg fogja írni a VASI SZEMLE számára.

V. A.

*

[1] *„Dnus Johannes Ludvig Civis et Bibliopega in Civitate Ginsiensi hunc librum Ecclesiae nostra in signum affectus erga illam dono dedit. Anno 1734."* — Minthogy *Ludvig János* Kőszeg leggazdagabb és legtekintélyesebb polgárainak egyike volt, e könyv táblája díszes és kiváló munka lehetett. *Ludvig János* egyébként atyja a könyvünk 88. oldalán (a VASI SZEMLE III. évf. 231. lap alapján) említett *Ludvig János Mihálynak*, akinek nagyatyja *Kristóf* is kőszegi könyvkötő volt, és 1698-ban nyert itt polgárjogot. A *Ludvig*-család tehát a XVII. század végétől egészen 1840-ig *(Ludvig Sámuel* haláláig) adott könyvkötőket Kőszegnek. Műhelyük további sorsa, valamint a másik régi kőszegi műhelyé, az *Engel*-féléé, egészen a XIX. sz. végéig követhető.

THIRRING GUSZTÁV dr.: *Magyar László élete és tudományos működése.* Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásaival. 2 térképpel és 38 képpel. A szerző kiadása a Magyar Földrajzi Társaság támogatásával. Budapest, 1937.

Magyar László személyével már foglalkoztunk a Vasi Szemle egyik régebbi számában, Bendefy László dr. afrikai útjának ismertetése kapcsán. Ezúttal újból visszatérünk reá, s a legújabb kutatások eredményeként mint földinket, született szombathelyit mutatjuk be olvasóinknak. Tesszük ezt annál szívesebben, hogy egyrészt a tudós szerző fáradságos kutatómunkájával szemben tiszteletünket és hálánkat nyilváníthassuk, másrészt hogy a Magyar László érdemeit megörökítő emlékmű minél előbb hirdethesse Szombathely nagy fiának dicsőségét.

Dr. Thirring G. Géfin Gyula dr. teológiai tanár közreműködésével megállapította, hogy Magyar László 1818. nov. 13-án született Szombathelyen Horváth László néven, s adoptálás útján csak később vette fel természetes atyja nevét és lett Magyar Lászlóvá.

Születésének és családi viszonyainak körülményei ifjúságára és későbbi életére is elhatározó jelentőséggel voltak. Egész élete szomorú magyar sors tragikus vergődése. Magára hagyatva a tengerészpályára lép, majd Afrikautazó lesz, s pillanatnyi sikerek után nehéz, küzdelmes élet jutott osztályrészéül. Honvágy is tetézte terheit. Igen szeretett volna hazajönni. Édesatyja kilátásba helyezett számára 1000 frtot, de az akkori bizonytalan állapotok következtében minden elmaradt.

Thirring G. dr. könyve 3 részre oszlik. Az első részben avatott kézzel tisztázza Magyar László családi viszonyait. Megismerteti afrikai utazásait, bihei tartózkodását. A második részben tudományos munkásságának, utazásainak kritikai összefoglalása van, amelyben a Magyar Lászlót ért támadások és bírálatok értékét kellő mértékre szállítja. A harmadik részben Magyar L. eddig ismeretlen levelezését közli. Három levelet éppen a lisboai Tengerészeti Tanács irattárából. Ezek a levelek izgalmas érdekességgel és őszinteséggel elevenítik meg a mostoha sors ellen folytatott küzdelmeit és vergődését.

Az egész munka nemcsak tudomány, de élvezetes olvasmány is. Mi szombathelyiek különösen hálásak lehetünk érte az illusztris szerzőnek.

Schlosser József áll. gimn. tanár.

*

WERNER ALAJOS DR.: *Éneklő Egyház.* Szombathely, 1936. 160 oldal. Martineum könyvnyomda.

X. Pius pápa 1903 nov. 22-én adta ki Motu proprioját az egyházi zenéről. Ez a törvénykönyv sürgeti a szíveszerinti egyházi énekléshez való visszatérést, s egyszersmind gyökerében akarja megszüntetni a mindjobban elharapódzó visszaéléseket. XI. Piusnak 1928. dec. 20-án megjelent Apostoli Constitutiója újabb figyelmeztetés és felhívás a Motu proprioban megjelölt egyházzenei eszménykép megvalósítására.

Werner Alajos dr.-nak, a Schola Cantorum Sabariensis fáradhatatlan karnagyának könyvével végre nálunk is teljes idealizmusában megelevenedett a Motu proprióban óhajtott liturgikus szellem, s úgy érezzük, hogy a szombathelyi székesegyház Musica Sacrája „egy darab Róma lelkéből."

A könyv nagyon gazdag mondanivalókban és mégis világosan áttekinthető, egységes. Először történelmi áttekintést ád az egyházi zene fejlődéséről a keresztény ókortól napjainkig. A Motu proprio 9 fejezetének sorrendjében vonulnak el szemeink előtt az egyházi zenekultúra fénylő és dekadens korszakai. Nagy invencióval dolgozik a Motu proprio II. fejezetén. Behatóan foglalkozik az egyház ősi, hivatalos énekével, a gregorián

énekkel. Meggyőzően oldja meg a gregorián restauráció kérdését, és ha elmélyedünk művészi dallamvilágáról írt fejezetének új megvilágításaiban, lehetetlen, hogy meg ne értsük és meg ne kedveljük bájos, üde, szférikus tisztaságú gregorián stílust. Nagy szaktudással ír a templomi énekkultúra másik nagy ágáról, a klasszikus polifóniáról. A Palesztrína-stílus az egyházi zeneművészet örök ideálja. Művészet és imádság. Mult és jövendő századok közös szeretete, imádata, a békesség szellemét árasztó örök cantus firmus. A szerző fejtegetései során a polifónia egész történelmi életével megismertet. Az alkalomszerűleg beillesztett kis epizódok még közelebb hozzák hozzánk a korszellem lelkületét. Érdekes betekintést nyerünk a schola cantorumok életébe, melyek századokon át emelték a liturgia fényét és munkálták a híveknek Istenhez való emelkedését.

A Motu proprio III. fejezetében egy nagyon aktuális zenei problémával, a népének kérdésével is foglalkozik. *Alpár Aquinata.*

TUNNER KÁROLY dr.

c. tanker. kir. főigazgató, a szombathelyi áll. leánygimn. ny. igazgatója okt. 26-án elköltözött közülünk. Halála pályatársait, volt növendékeit és ismerőseit egyaránt mélyen megrendítette. Együtt gyászolják benne az igaz barátot és jóindulatú tanácsadót, a nemeslelkű és művelt, minden szépért és jóért lelkesedő hivatott nevelőt és a mindig derüs kedélyű, finommodorú úriembert. Szemlénknek is kezdettől fogva kitartó barátja volt és egyben a külföld felé való tolmácsa is: legtöbbször az ő tolla alól kerültek ki az értekezések végén közölt németnyelvű kivonatok.

1865-ben Budapesten született. Diákéveit Késmárkon töltötte. A Tátra erdeiben és a Poprád partjain szerette meg a természetet. „Fiatal férfi"-korában Szepesbélán látjuk: gyógyszerész. Később igazi hivatását felismerve, tanári oklevelet szerzett; ez volt az ő „másodvirágzása." A székesfehérvári reáliskolában tanárkodott. Egyidejűleg mint hites vegyész megszervezte az első vidéki vegyvizsgáló állomást. Innen szólította ki 1917-ben a kultuszkormány

bizalma városunk leánygimnáziumának megszervezésére, és ennek az intézménynek a sok viszontagság között való kifejlesztése lett életének főműve. De a szívekben is jó munkát végzett; erre vallanak azok a fenyőgallyacskák, fagyöngyök is, amelykkel a névtelen tisztelők a szeretet ünnepén elhalmozták behavazott sírját.

Bakos Tibor.

*

MAGYAR LÁSZLÓ

Afrika-kutatónak, Szombathely világhírű szülöttének 8 méteres emlékoszlopa májusra elkészül, és lehetőleg még a jubileumi év ünnepségeinek során kerülhet leleplezésre. A modernül tervezett oszlop kőanyagát *herceg Esterházy Pál* margittai kőbányája bocsátotta rendelkezésünkre kitermelési árban, az oszlop tetejére helyezendő csodaszép bronzszobor modelljét pedig *Rumi Rajky István* készítette és engedte át teljesen díjtalanul. Az impozáns emlékmű költségeire eddig a következő adományok érkeztek szerkesztőségünkhöz:

M. I. Budapest --- --- --- --- --- ---	1000.— P
Dr. T. G. Budapest --- --- --- --- ---	50.— P
Dr. Bendefy László Budapest --- ---	10.— P

Ez az összeg igen jelentékeny ugyan, de a terv kivitelére még nem elegendő. Megvan azonban minden reményünk, hogy hamarosan az egész szükséges összeget előteremtjük. A munkálatok már a közeljövőben megindulnak, és Szombathely városa nemsokára megint egy igen érdemes és nagyértékű, maradandó jellegű látnivalóval lesz gazdagabb.

P. Á. dr.

*

ÉVI NÉGY SZÁMOT

ígértünk 16 ív terjedelemben. És adtunk 6 számot 25 ív terjedelemben az előfizetési díjnak fillérnyi emelése nélkül, holott időközben háromszor is igen jelentékenyen emelkedtek a papírárak. Hivatalosan most is csak 4 számot ígérünk, de 6-ot akarunk adni, sőt makacsul ragaszkodunk az eddigi képtelenül és példátlanul alacsony előfizetési árhoz is. Mert azt akarjuk, hogy a Vasi Szemléből senkinek se legyen haszna a hazai tudományosságon kívül. *Tartalékfőkénk egyedül értelmiségünk megértése és kulturális lelkiismerete.* És mi rendületlenül bízunk ennek a mesebeli, varázserejű kincsnek a fogyhatatlanságában.

Tehetősebb előfizetőink esetleges *felülfizetéseiért* hálás lesz az értékrostáló utókor is. Mert talléraikat nem nekünk, hanem a nyugatmagyarországi művelődésnek adják, amelynek a szomszédos népek versenyében nem szabad alulmaradnia.

P. Á. dr.

Főszerkesztő: PAVEL ÁGOSTON dr.

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

Museum-nyomda Rt. Szombathely, Széchenyi-u. 4—6.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* TELEFON 97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT.

SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTÉZETE

ALAPÍTTATOTT AZ 1873. EVBEN

Betéteket

a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket

a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a

Banküzlet

minden ágával

Ha van ilyen ügye,

jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely, Gr. Széchenyi-u. 4-6. Telefon 439

D. 384.

V.
3

VASI ZEMLE

1 · 9 · 3 · 8

VASI SZEMLE

V. ÉVF. ..... SZOMBATHELY, 1938. MÁJUS 1. ..... 3. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: **Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben.** (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) pengő. Bolti ár: évi 6.—, illetőleg jogi személyek esetében 8.— pengő. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088 számú csekkszámlájára (**Folia** jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért a szerző **felelős.** Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5. **Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5—7.**

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **PÁVEL ÁGOSTON DR.**

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: *Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó László dr., Tóth János, Vass Béla.* — A címlapot *Vass Béla,* a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Jánosházán: *Makkos Lajos* polg. isk. igazgató; — Körmenden: *Kevey István dr.* főszolgabíró; — Kőszegen: *Szegi Ödön dr.* tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: *Szenttamási Babos Lajos* körjegyző; Vasvárott: *Kolbay Ödön* polg. isk. igazgató. — Vasmegyén kívül: *Papp Károly* entomológus (Debrecen).

o

TARTALOM.

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE.

Tóth János: Így épít a vasi nép ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 113
Bernrieder Katinka: A Rábavidék madárfaunája Rátót környékén ___ 133
Paulovics István dr.: Szent Quirinus savariai bazilikájának feltárása 138
Vajkai-Wagenhuber Aurél dr.: Adatok a Bakony gyüjtögető és vadfogó életmódjához ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 152
Bendefy László dr.: Szombathely neve a herefordi térképen ___ ___ 163

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI. MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.

Visnya Aladár dr.: Vizipoloskák Kőszeg vidékéről ___ ___ ___ ___ 169

ASZTAG. TRISTE.

Dömötör Sándor dr.: Életmentő talány ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 175
ifj. Országh László dr.: Angol utazók Szombathelyen 200 év előtt ___ 179
Papp Károly: Új Cerambycidae varietas a Bakony-hegységből ___ ___ 182

(Folyt. a boríték 3. oldalán).

Így épít a vasi nép.

Írta: TÓTH JÁNOS.

II. Templomok.

A vasi nép vallásos. Hitének jelképei a templomok, harangtornyok, a sok apró emlékkápolna a falu végén, vagy elején, néha egyes házak kőkerítésében, a sok útmenti kő- és fakereszt, a virágos, lombos temetők és síremlékek. Vallásossága nem komor, ezt bizonyítják a templomok környezete, a kis kápolnák cserépvirágai, a keresztek lábainál a virágcsokrok, az ékes fakeresztes, kópjafás temetők: Isten virágos kertjei.

18. *Seregélyháza.* „Szoknyás" harangláb, deszka tetőhéjalással.

Templomainak térbehelyezésénél települése legmagasabban fekvő területét jelöli ki. Ha a települése sík területű, gyakran mesterséges dombot emel a falu közepén és erre építi templomát (így épült fel a csempeszkopácsi templom is). Ha templomot nem építhet, megelégszik a harangtoronnyal, vagy haranglábbal. A temető gyakran a templom mellett fekszik. Ennek lombos fái képezik néha a templom hátterét.

Ősi templomaiból — árpádkori műemlékeiből — több érté-

MTA AKADÉMIAI KÖNYVTÁRA

kes alkotás maradt fenn a mai napig. Leghíresebb köztük a jáki. Egy kis falu királyi ékszere ez, melyet a multszázadvégi műemlékvédelem egy újabb századra megőrzött. A jáki nép büszke templomára, mely a falu legmagasabb dombján épült fel körülkerített udvarban. A falu főutcája tengelyében áll s mint egy királyi vártemplom zárja le az utat s uralkodik a falu fölött. Részletesen a jáki templommal nem foglalkozunk, hisz könyvtárnyi már e műremek irodalma.

Hasonlóan régi és értékes templomok még a csempeszkopácsi és a veleméri. Tiszta, eredeti, egyszerű szépségükben maradtak fenn és a vasi falvak templomaira való hatásuk elvitathatatlan.

A *csempeszkopácsi* templom építési ideje bizonytalan. 1250 körül épülhetett — kapujának kiképzését leszámítva — tiszta román stílusban. Egyhajós, lapos mennyezetű, apszissal befejezett templom, karcsú toronnyal. A hajóba közvetlenül nyílik a templom egyetlen, gazdag részletképzésű kapuja, mely a jáki templom kapuzatának hatását mutatja. Hajóját eredetileg egyetlen ablak világította meg, ugyancsak egy ablaka volt az apszisnak is.

A karcsú torony koronázó része nagyon gazdag. Egymás fölött, két sorban minden oldalon van egy-egy egyes, ill. ikerablaka. Ez a gazdag díszítés kizáróan itt látható a tornyon, melynek tömegét az ablakok alatti felületeken nyílás alig bontja meg. Az egy helyre összpontosított díszítés mintaképe ez a torony. Sisakja újabb keletű. A hajó a toronyhoz és az apszishoz oromfallal csatlakozik. Az apszis a hajóhoz képest alacsony. Egész megjelenése bájos, nyurga, a tömegek gyorsütemű átmenete következtében.

A *veleméri* templom 1350 körül épült. A tiszta gót stílusú templom a falun kívül, a temető feletti dombon áll. Uralkodó tömege az erős, széles torony, melyhez a torony félmagasságában kapcsolódik a hajó nyeregteteje, mely a torony és az apszis felől oromfallal zárul. A hátsó oromfalhoz csatlakozik a kissé alacsonyabb apszis. A templom tömegritmusa tökéletes és e hármas tömeg arányai szerencsésebbek, mint a csempeszkopácsi templomé, mivel hajója hosszabb s a hármas tömeg közti átmenet így zavartalanabb. Tornya is egyszerűbb. Arányos tömegét csupán a koronázó rész mérműves ablakai oldják fel. A templom egyszerű piramis alakú sisakja újabb keletű. A hajónak csak egyik oldalán vannak ablakok, a másik oldalfala teljesen zárt. Három keskeny ablak és a köríves apszisablak világítja meg az egész templombelsőt.

A templom egyszerűségében, kiegyensúlyozott részlettömegével a gót műemlékek egyik legszerencsésebb kompozíciója és a vasi falvak jó és szép templomainak előképe.

A két kis templom tömegkompozíciója tudatosnak látszik. A csempeszkopácsinak hármas tömege között az átmenet hirtelen, a velemérinél lassú. Előbbinél a keskeny, utóbbinál a

19

20

21

19. *Vasboldogasszony.* Róm. kat. templom oltára. Mária mennybemenetele. Gazdag barokk oltár-szoborcsoportozat, túldíszített, aranyozott háttérrel. A szoborcsoportozat egyensúlyozott és sokkal nyugodtabb, mint a háttere. — 20. *Csempeszkopács.* Róm. kat. templom. (Vass Béla felvétele.) — 21. *Velemér.* Róm. kat. templom. (Vass Béla felvétele.)

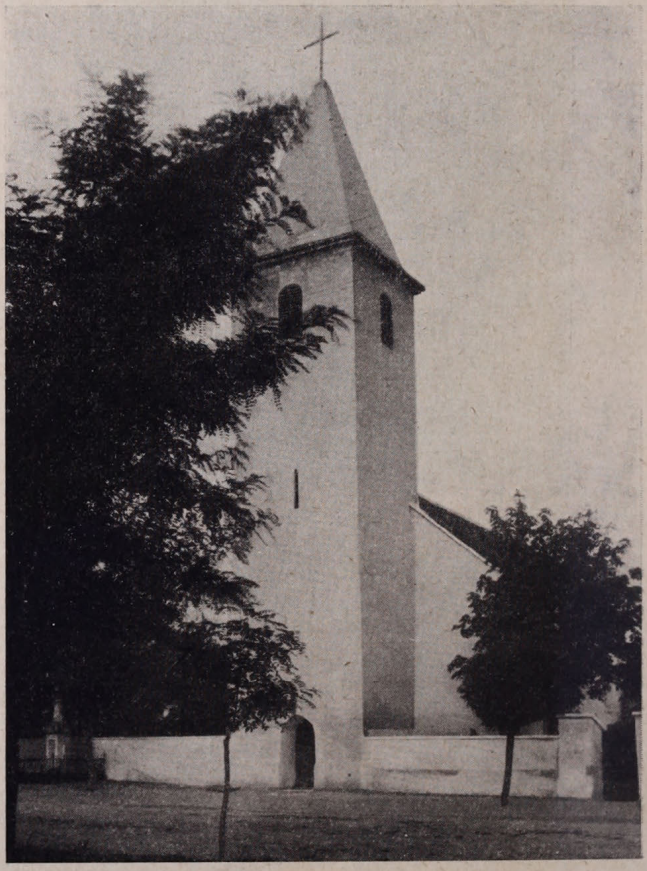

22

22. *Rum.* Róm. kat. plébánia-templom. (Vass Béla felvétele.)

23

24

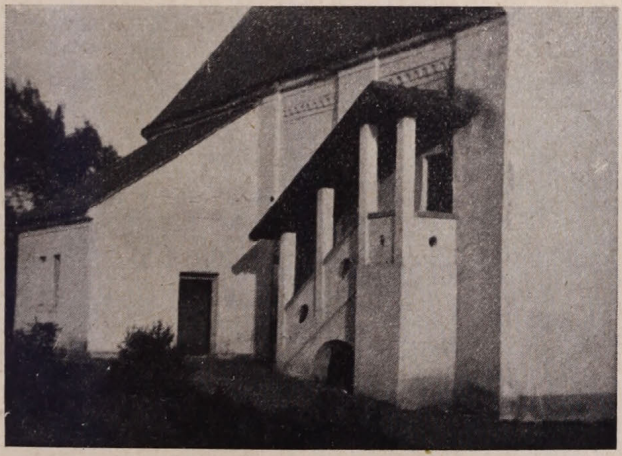

25

23. *Óriszentpéter.* Templomszer. Róm. kat. templom oldalról. — 24. *Óriszentpéter.* Templomszer. Róm. kat. templom elülről. — 25. *Óriszentpéter.* Templomszer. Róm. kat. templom karzati feljárója.

26

27

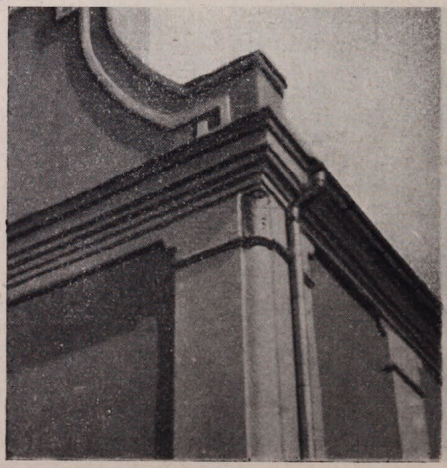

28/a

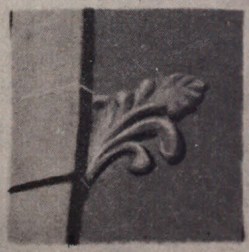

28/b

26. *Horvátlövő.* Róm. kat. templom. (Vass Béla felvétele.) — 27. *Nagygencs.* Róm. kat. templom ajtaja és részletei. — 28/a—b. *Alsószölnök.* Róm. kat. templom vakolatból készült levéldíszei.

széles hajó követeli az átmenet ütemét. Az előbbi tömeghatása túl karcsú és kissé nyugtalan, az utóbbié zömök és nyugodt. A stílus jellegével ellentétben az előbbi serdülő ifjúra (román), az utóbbi a meglett férfira (gót) emlékeztet.

Elődjei nyomán járt az ősi *rumi plébánia-templom* építészete és újkori renoválója is. A templom hajója alacsony s így tornya is alacsonyabb. A torony lábánál lévő bejárati kapuzat emberi léptékű s az aránylag kicsiny magasságú ajtó felfokozza a torony méreteit. A toronynak csupán a sisak alatt vannak zsalus félkörív es ablakai. Egyébként a nagy tagolatlan falfelületen csak egy hosszú, lőrésszerű nyílás van. Az összes nyílás keretnélküli, sehol semmiféle díszítés. A toronysisak is egyszerű, tetején a karcsú, arányos nagyságú kereszttel. Szerencsésen egészíti ki a kompozíciót a toronyhoz kétoldalt csatlakozó bástyaszerű kőfal, mely a függőleges tömeget vízszintes irányban egyensúlyozza ki. Bölcs mérsékletről beszél ez a templom. Sehol egy felesleges részlet, pedig az épület mai külső megjelenése újabbkori megújítás eredménye. (A templom a falu főútvonalára merőlegesen épült.)

Gazdag képzelőerő jellemzi az *őriszentpéteri* templomot, mely a település egyik szere: a Templomszer melletti temetődombon épült fel. Nagyon karcsú tornyához itt is oromfallal csatlakozik a hajó nyeregteteje, de itt a kompozícióba bekapcsolódik a hajó két homlokfalrészlete is. A megújított torony koronázó része megtartotta ősi román stílusát. Minden oldalán 1—1 ikerablak van. A toronytesten ezenkívül nincsen semmiféle nyílás. A csupasz hajófalat és ormot összefoglalják az íves vakolatmélyedések s a homlokfal egyik oldalát egyenes vezetésű támfal merevíti ki, mivel ezen az oldalon a terep lejt. Minden vonalvezetés felfelé törekszik, ami a tornyot még karcsúbbá teszi. Asszimetrikus kompozíció ez, amit az egyoldali támfal hoz létre s a másik oldalon a kórusba vezető nyitott, fedett lépcső még jobban kihangsúlyozza az asszimetriát.

A hagyományoktól eltért és külön úton járt a *horvátlövői* r. kat. templom tervező mestere. A toronynál még ragaszkodott az egyszerűséghez. A nagy, sima falfelületeket csak a sisak alatti ablakok bontják meg. A hajó nyeregtetős és oromfallal csatlakozik a toronyhoz. Végeredményben az ősi mag itt is fellelhető. De a torony elé hármasnyílású előteret építettek s a templom oldalához még egy tömeget kapcsoltak. Így a templom összképe nyugtalan, pedig, ha az előteret nem építik a torony elé, az egész tömegjáték nyugodt lett volna. (A templom a falu főútvonalára merőlegesen épült.)

A vasi nép a templomok külső részletképzésében természetesen átvett sok klasszikus elemet, de azokat átalakította a maga egyéniségének, emlékezetének és kézügyességének megfelelően. Az akantuszlevelet, rozettát kézzel, vakolatból mintázza. Munkája lágy és finom vonalozású.

A vasi falvak barokk templomainak legnagyobb részét —

mint az ország sok falusi templomát — típustervek alapján építették fel. E sivár és lélektelen barokk templomokkal nem foglalkozunk. Hűséges másolatok ezek, külső megjelenésükben semmi közük a vasi földhöz. Belső díszítésük annál közelebb áll a faluhoz.

Amilyen egyszerű a vasi föld értékes ősi templomainak külső kiképzése, olyan gazdag belső díszítésük, főképen főoltáraik és szószékeik kiképzése. Különösen értékesek a régi templomok fából készült belsői, a faragott, festett szobrok, oltárok, szószékek, karzatok és padok. A fabelső önmagában is hangulatos, melegebb, mint a vakolat, a kő pedig nagyon drága. Legtöbb belső a barokk stíluskorszakban készült.

A régi templomok egyszerű szépségén sokat rontottak az újítások. Rengeteg értékes részlet veszett el így a régi templomok belsejéből és külsejéről. Az értékes kőfaragások egyrészét bevakolták, vagy levésték. A régi oltárokat, képeket újakkal cserélték ki. A műkincsek így a régiségkereskedők boltjaiba, vagy a magángyüjtők kezeihez kerültek. A kis falusi templomok és kápolnák homályában még ma is sok ismeretlen érték szunnyad, de évről-évre fogy a számuk. Kocsiszámra szállítja el a legszebb fából készült barokk, sőt reneszánsz szobrokat egy-egy fa- vagy kőfaragómester, aki helyettük csak vásári tömegholmit tud adni. A falu vezető rétegét megszállotta az újítás ördöge, a legjobb szándékkal szórják el templomaik régi kincseit. Még szerencse, hogy nem minden érték megy veszendőbe. Példa rá a *pápóci* prépostsági templom megújítása, mely a legszigorúbb építészi szemmel nézve is sikerült, pedig egyszerű fiatal falusi kőművesek készítették és semmiféle magasabb műszaki ellenőrzés nem vigyázott az apró részletekre.

A vasi nép mestereinek jó arányérzéke, tömeg- és részletképzése jellemző a legkisebb kápolnára is. Jó példa erre a *nárai* temető főútjának tengelyébe állított *fatornyú kápolna*. Nyeregtetős kicsi épület ez, két oldalán oromfallal. Egyik homlokfalán nyílik a bejárati ajtó, a felette lévő háromszögű oromfalat csak az apró, köríves padlásszellőző ablak díszíti. Felette ül a hagymatetős, fazsindelyes huszártorony, melynek előképe a jáki templom keresztelő kápolnájának tornya lehetett. De nem mindig ennyire puritán a nép. A *perenyei Szent János-kápolna*, mely a falu utcájával párhuzamosan épült, még őrzi az ősi magot: a toronyhoz orommal csatlakozó nyeregtetőt. A torony barokk főpárkányán is egyenes vonalozású sisak ül. A vakolatkeretek sem adnak mély árnyékokat. De a szép vonalozású bádog előtető, mely tulajdonképpen egy homlokzati freskót véd, már teljesen feloldja a kápolna homlokzatát és tiszta barokk gazdagságot ad annak. De ez a gazdagság is mennyire mérsékelt! Érdemes megfigyelni, mily pontosan követi az előtető feloldott vonalvezetése a háromszögű orom merev vonalát s a gazdag előtető mennyire belesimul az egész kompozícióba.

Sokkal szerényebbek a kis *útmenti kápolnák*. E kis emlék-

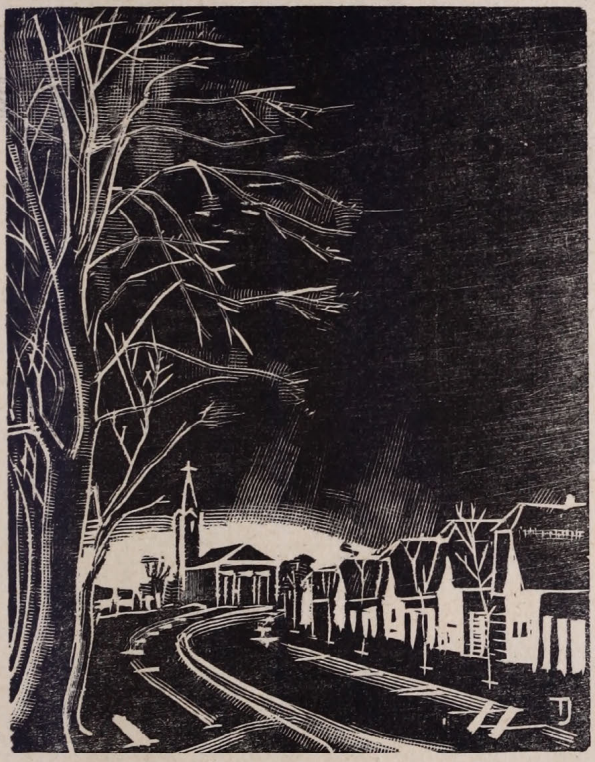

29

29. *Felsőcsatári utcakép.* Az utca tengelyében áll a nagytömegű templom, mely a dombon álló falu környékéről mindenütt látható. (Eredeti fametszet.)

34

34. *Gyöngyösszentkereszt.* A templom térbehelyezése. (Eredeti fametszet.)

művek Szűz Máriának, vagy a falu védőszentjének szobrát óvják meg. Nem egy közülük az ősi falu évszázados hitét hirdeti.

*

A templom legrégibb jelképes alakja a *harangtorony*. A kisebb és szegényebb települések nem tudtak — ma sem tudnak — templomot építeni. Templom híján megelégedtek harangtoronnyal. Nagy változatosságot mutatnak a harangtornyok. Téglából, kőből épültek, rendszerint kősisakkal fedettek és majdnem mindig a tűzoltószerházzal épültek össze. Külső megjelenésükben hasonlóak a templomtoronyhoz s térbehelyezésüknél ugyanazon elvek érvényesülnek, mint a templomoknál: a gyakorlati elv: közterületen épüljön fel, a falu főutcájának kiszélesített — térszerű — részén s a szépészeti ill. falurendezési elv: kiemelkedjék környezetéből s a falu díszéül szolgáljon. A legújabb időkben iskolával is összeépítik a harangtornyot.

Hasonló céllal épültek fel a *haranglábak* is, csak az építési anyaguk más.

A falusi nép végső törekvése az, hogy a templomot előbb-utóbb felépítse s a haranglábat épp ezért ideiglenesnek tartja. Ehhez alkalmazkodik a haranglábak építési anyaga, a fa is.

A térbehelyésre csak a fejlettebb alakoknál fektettek súlyt. Az egyszerűbb haranglábak általában az utcajárda bővítésen, vagy az előkertben épültek fel. Megesik az is, hogy beépítetlen telkeken, vagy a házak mögötti szérűskertben helyezik el úgy, hogy az utca felől nem is látható. A díszesebb haranglábak elhelyezésénél már felismerhető az a törekvés, hogy a haranglábat, mint *az utca egyetlen uralkodó építészeti elemét*, ki akarják hangsúlyozni.

A legegyszerűbb alakban négy kimerevített tartóoszlopra szerelték a harangot. Az erős — túlerős — főtartóoszlopokat páronkint alul és felül andráskereszttel merevítették ki. A négy tartóoszlop pazarlást jelentett, ezért később megelégedtek kettővel is, de a főtartóoszlopokat a haranglengés irányában ducokkal kellett kitámasztaniok. Másutt a lengés irányára merőlegesen sátoralakú dúcolással merevítették ki az oszlopokat. Talán e dúcok befedéséből alakult ki a „szoknyás" harangláb.

A fő tartógerendák és dúcok végeit eleinte a földbe ásták. Így a gerendavégek gyorsan pusztultak és cserélni kellett a gerendákat. Ennek elkerülése végett a gerendákat földbeásott erős farönkökbe ágyazták bele. E rönkök oly vaskosak és annyira tömörek, hogy évszázadokig is eltartanak. Később a földbeásott alaprönköket talpkoszorúval helyettesítették s ebbe építették bele a tartó gerendavázat.

A harangot és a gerendák felső végeit sisak védi az időjárás ellen. A sisakot fazsindellyel, egymást takaró deszkafedéssel, újabban bádoggal burkolják és befejezésül vasból kovácsolt kereszt, vagy csillag kerül rá s ez jelképezi azt a felekezetet, amely a haranglábat építtette.

A kis sisak nem védte meg a harangozót az eső ellen. De

erről is gondoskodtak. A kezdeti alaknál a páros dúcokat mindkét oldalon — és elül-hátul is — a földig deszkával borították — zsaluzták — be s egy kis ajtót hagytak rajta. A „szoknyás" haranglábnak ez volt az első, bizonytalan megjelenésű alakja. A fejlettebb alaknál a harangozó helyét piramis alakú tetővel borították be és zsuppal, cserépzsindellyel, vagy deszkával burkolták. Így állott elő a *„szoknyás" harangláb.*

Az alsó tető alatti terület néha nyitott, máskor deszkával burkolt és zárható ajtóval ellátott. Ilyenkor rendszerint *tűzoltószerház* céljaira is szolgál. Néha a felső kicsiny és az alsó nagyobb tető közötti gerendaváz is burkolt és csak a harang látszik át a szabadon hagyott ablakszerű nyílásokon. A „szoknyás" haranglábak között van olyan is, amelynek fő tartógerendája egyetlen ágas gerendából áll — a kútágashoz hasonlóan —, s ezt az alsó tető gerendázata merevíti ki.

Sajátságos az ispánki harangláb, mely a faharanglábat utánozza — vasból. Nemrég készült el ez a vasharangláb, mely a hagyományokhoz való ragaszkodást jelképezi.

Az újabb haranglábak általában alul zártak, de felül nyitottak. Arányaik nem olyan szerencsések, mint a régieké, de hasonló megjelenésük ellenére mind különböznek egymástól a tömegekben és a részletekben.

A vasi haranglábak külső megjelenésükben változatos képet mutatnak. Általában karcsúak, a „szoknyás" haranglábak néha zömökek, máskor nyulánkak s a legújabbakat kivéve — akarva, akaratlan is — szép és arányos valamennyi. Különösen szépek a „szoknyás" haranglábak, melyeknél a felső kis sátorfedél szerencsésen egészíti ki az alsó lekontyolt tető nagyobb tömegét. A jó arányok magyarázata abban található meg, hogy a vasi nép a fával nagyon jól tud bánni. Az ácsmesterséghez majdnem minden erdős vidéken lakó vasi férfi ért, a mesterek meg éppen a vérükben hordják a fával való bánás művészetét. A „szoknyás" haranglábak a székely nép fatemplomépítő művészetét juttatják eszünkbe.

Nagy gazdagságot mutatnak az *útmenti fakeresztek.* A fából ácsolt, gyalult kereszten függ a Megváltó bádogból kivágott, festett alakja. Lábainál Szűz Mária kicsiny festett szobra. A keresztet aranyozott bádog esővédő koronázza, rajta kicsiny csengők és alul a két szélén a nap és a holdkorong. A kereszt előtt keskeny imádkozó zsámoly. Néha a házak előkertjében is látható a fakereszt, hogy hírdesse a ház gazdájának mélységes hitét.

Máskor egész *szoborcsoportozat* díszíti az előkertet. Elül a falazott kerítéslábazaton nyugszik a két szobor magas talapzata, rajtuk a ház védőszentjeinek régi, népi eredetű szobrai, mögöttük az újabbkeletű Szentháromság szobor. Ez utóbbi már

35

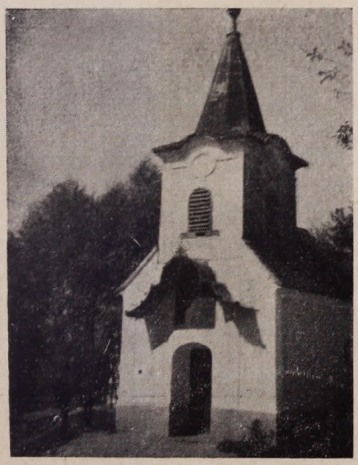

36

37

35. *Nárai.* Fazsindelyes, fatornyú temető-ravatalozó. — 36. *Perenye.* Szent János kápolna. — 37. *Perenye.* Szent János kápolna részlete.

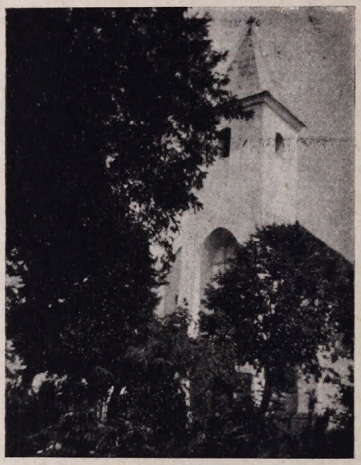

38

39

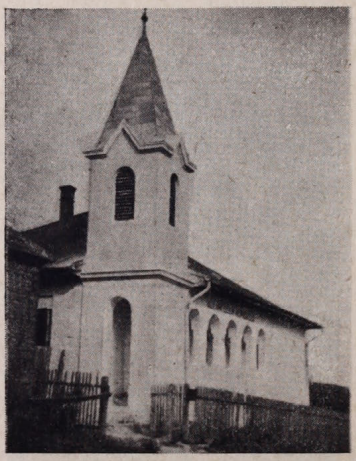

40

41

38. *Hegyhátszentjakab.* Róm. kat. templom, toronyrészlet. A torony fele mélységéig a hajó nyeregtetején ül. A hajón kívüli rész nyitott és emeletmagasság felett boltívvel zárul. A harangozó így a templomon kívül harangozhat. Merész, szokatlan, szép megoldás. — 39. *Petőmihályfa.* Tűzoltószerházzal összeépített harangtorony. Ép. 1899-ben. — 40. *Hegyhátsál.* Állami elemi népiskola, harangtoronnyal. Ép. 1930 körül. — 41. *Ramócsa.* (Zala m.) Harangláb. (Az egyetlen zalamegyei kép a könyvben, de a község az Őrség két községe között fekszik s így néprajzilag még ideszámít.)

42

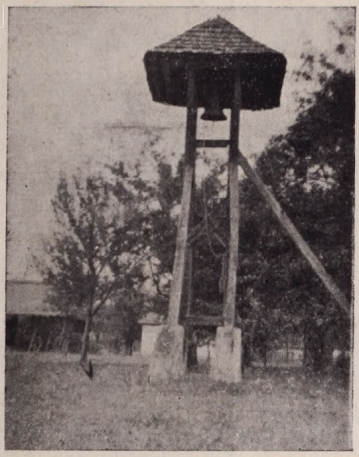

43

44

45

42. *Kerkáskápolna.* Ref. harangláb. — **43.** *Szatta.* Harangláb. — **44.** *Őrbaján-háza.* Harangláb, kb. 16 éves. — **45.** *Velem.* Harangláb felső részlete. A harangláb alul, felül zárt.

46

47

48

46. *Farkasfa.* Harangláb. (Dr. Gönyei Sándor felvétele.) — 47. *Pankasz.* Keleti-szer (ma Gyöngyvirág-utca). Ref. harangláb Németh Lajos kertjében. Kb. 200 éves. — 48. *Pankasz.* A „szoknyás" harangláb részlete.

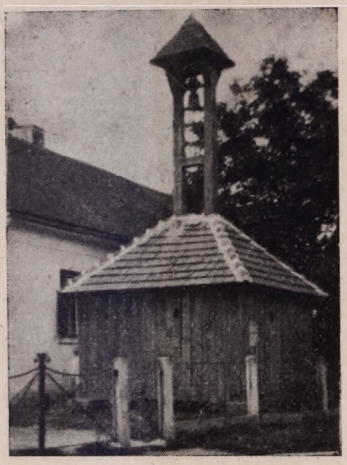

49

50

51

52

49. *Csörötnek.* Harangláb, alul zárt, felül nyitott, aránytalanul karcsú felsőrésszel. — 50. *Szomoróc.* Ref. harangláb, egyetlen ágasfából kifaragott harangtartógerendával. — 51. *Nagycsömöte. „Szoknyás"* harangláb. Alul nyitott. (Dr. Pável Ágoston felvétele.) — 52. *Ispánk.* Új vasvázas harangláb. 1937-ben készült.

53

54

55

53. *Egervár.* Róm. kat. templom előtti Szentháromság szobor. — 54. *Szentgotthárd.* Kereszt a temetőben. (Dr. Halmágyi Géza felvétele.) — 55. *Órbajánháza.* Kópjafák a temetőben.

városi kőfaragóműhelyből került ki. Elül vasrácsajtó köti össze a szobortalapzatokat. E szép szoborcsoport hátterében fekszik a gazda tornácos háza, mely szép háttérül szolgál a szoborcsoportozat számára. (Ondód 46. sz.)

Népi eredetű az egervári templom előtti Szentháromságszobor is. Egyszerű és meghatóan szép szobormű ez. A középen áll a kisded Jézus, jobbról és balról az Atya és a Szentlélek fogják kis kezét. A vízszintes és függőleges tömegek egyensúlya páratlanul biztos.

A nép hitvallásának beszédes tanui az *oromfülkékbe* helyezett festett Máriák, vagy szent szobrok. Két kis ablak közt képezik ki ezeket a fülkéket. A deszkaormokon gyakori a keresztalak, a vakoltakon a szentségtartó is megjelenik a szent ostyával.

A Rábavidék madárfaunája Rátót környékén.

Írta: BERNRIEDER KATINKA.

Általában talán kevés olyan vidéket találunk a Dunántúlon, melynek madártani összetétele oly változatos lenne, mint az itt ismertetett környéké, mivel ez magában egyesít több olyan feltételt, mely az állandó, költözködő vagy átvonuló madarak számára számos vonatkozásban megfelel. A kies vidék subalpin klímája, annak flórája-adta táplálkozási viszonyai a nagy Természet nagy, összefogó kapcsolatainak színes virágcsokrát nyujtják. A vidéknek ez a sajátos s éppen ezért oly vonzó jellege jellemzően érinti a madarak tarka, dalos világát is.

A Rába nagyrészben mind a költő, mind pedig az átvonuló madarak otthona, pihenője; vizenyős rétekkel övezett partok, berkek, füzesek, majd apróbb tavacskák sásos pereme képezik a kellő sátrat, szükségelt oltalmat. Az erdőségek sokfélesége viszont sok lehetőséget ad a madárvilág folytonos kutatására, újabb s újabb megfigyelések csíráját rejtvén magában. Ennek a sokféleségnek tulajdonítható az a jelenség, hogy alig pár száz méternyi körzeten belül a legkülönbözőbb létfeltételeket támasztó fajok lelhetők fel; így a nagy összefüggő erdők lakója a Fekete harkály *(Dryocopus martius L.)*, amely panaszos hangjával, hosszan ivelő reptével tisztásaink ékessége; de költő madarunk az Alpesek lakója, a Sarlósfecske is *(Cypselus apus L.)*, mely sebes szárnyalásával, vijjogó sírásával mindig sietős munkában szorgoskodik a vasszentmihályi templom tornyában. A Rába partján lankadatlan szorgalommal búvik a partba, majd suhan vissza a folyó fölé legyet vadászni az egérszínű Parti fecske *(Clivicola riparia L.)*, ősz felé pedig elmaradhatatlan ugyanott a vizet kutató-fürkésző Küszvágó csér *(Sterna hirundo L.)*, fehérsége szinte vakít, amint lebeg, letyeg a víz felett, játszik a széllel, támaszkodik a „semmibe", néha-néha egyet kerreg: búcsúzik a nyártól, a magyar rónáktól...

Ezek a ténykörülmények indokolttá teszik a minél tágabb

keretű megfigyelést, mert olyan egyedek előfordulását várhatjuk méltán, melyekét az egyöntetűbb jellegű helyeken hiába keresnők.

Különösen a rábamenti ligeteket tartom azon helyeknek, ahol nemcsak hogy a legtöbb madarunk költ, hanem ahol a legtöbb meglepetés is érheti a kutatót. Evvel a megállapítással azt is hangsúlyozni kívánom, hogy alábbi összefoglalásomat és ismertetésemet inkább csak az itt költő fajokra vonatkoztatottan gondolom ezedőszerint kereknek, míg az átvonulók, vendégek stb. csoportjának megfigyelései több hiányt mutatnak fel. Így pld. csak egyetlen alkalommal véltem biztosan megállapíthatni a Csíkosfejű sitkét *(Acrocephalus aquaticus GM.)*, amint a Lammpatak bokros oldalában egy tavaszi vonulása során bújdosott, továbbá az Erdei pacsirtát *(Lulla arborea L.)*, amely egy tavaszi szalonkahúzás messzehallható, nagyon bánatosan trillázó emléke...

Ezeknek gyakoribb átvonulása valószínű; talán rendszeres is? A költő madaraknak rovatába vettem mindazon fajokat, amelyeket a költés időszakában s az egész nyáron át itt láttam. Részletezett felsorolásnál térnyerés céljából mellőztem ugyanannak az egyednek többszöri megemlítését (így pld. a Vörösbegy *(Erythacus rubecula L.)* erdőben, erdőszélen és kertben is költ), s csak arra szorítkoztam, hogy inkább az egyes tájrészleteket jellemző fajokat ismertessem saját szerény tapasztalataim szerint; így a felsorolásból kihagytam olyan fajokat, melyek előfordulásáról másoktól értesültem, mint pld. a Fekete varjút *(Corvus corone L.)*, Északi buvárt *(Colymbus lumme GUN)*, Kis keresztcsőrűt *(Loxia curvirostra L.)*, Vándorsólymot *(Falco peregrinus TUNST)*; ezek leírása az illusztris megfigyelőkre tartozik.

Mindazzal persze, ami madárfaunánkban lekötött, csak vázlatosan foglalkozhattam e helyt. Végtelen örömömre szolgálna azonban, ha e pár sor felkelthetné a fokozottabb érdeklődést kedves vidékem madárfaunája iránt, amely, akár csak a Rábavidék népe, mindenkitől, aki egyszer megismerte, csak gondoskodást és szerető védelmet válthat ki.

1. Erdei költő madaraink:

erdei cankó *(Totanus ochropus L.)*;
szürke gém *(Ardea cinerea L.)*;
örvös galamb *(Columba palumbus L.)*;
gerle *(Turtur communis SIELB.)*;
fácán *Phasanus colchicus L.)*;
héja *(Astur palumbarius L.)*;
karvaly *(Accipiter nisus L.)*;
egerésző ölyv *(Buteo communis LESSON.)*;
vörös vércse *(Cerchneis tinnunculus L.)*;
erdei fülesbagoly *(Asio otus L.)*;
macskabagoly *(Syrnium aluco L.)*;

fekete harkály *(Dryocopus martius L.);*
nagy fakopáncs *(Dendrocopos major pinetorum BREHM);*
szürke légykapó *(Muscicapa grisola L.);*
szürke varjú *(Corvus cornix L.);*
szajkó *(Garrulus glandarius L.);*
meggyvágó *(Coccothraustes vulgaris PALL.);*
citromsármány *(Emberiza citrinella L.);*
erdei pipis *(Anthus trivialis L.);*
fakúsz *(Certhia familiaris L.);*
csuszka *(Sitta europaea caesia WOLF);*
széncinke *(Parus major L.);*
fenyvescinke *(Parus ater L.);*
barátcinege *(Parus palustris communis BALDENST.);*
kék cinke *(Parus caeruleus L.);*
búbos cinke *(Parus cristatus L.);*
őszapó *(Aegithalus candatus L.);*
erdei pinty *(Fringilla coelebs L.);*
barátka poszáta *(Sylvia atricapilla L.);*
kis poszáta *(Sylvia curruca L.);*
őrvös légykapó *(Muscicapa collaris BECHTS.);*
fitisz füzike *(Phylloscopus trochilus L.);*
csilp-csalp füzike *(Phylloscopus collybita WIEILL.);*
kecskefejő *(Caprimulgus europaeus L.);*
énekes rigó *(Turdus musicus L.);*
fekete rigó *(Turdus merula L.);*
kakuk *(Cuculus canorus L.).*

A Sárgafejű királykát *(Regulus cristatus Koch)* nyár szakán is láttam; így itteni költése feltételezhető.

2. Erdőszélen, közvetlen erdőkmenti gazosokban költők:

kék galamb *(Columba oenas L.);*
nyaktekercs *(Jynx torquilla L.);*
szalakóta *(Coracias garrulus L.);*
búbos banka *(Upupa epops L.);*
seregély *(Sturnus vulgaris L.);*
csóka *(Coloeus monedula spermologus VIEILL.);*
vörösbegy *(Erithacus rubecula L.);*
erdei szürkebegy *(Accentor modularis L.);*
réti tücsökmadár *(Locustella naevia BODD.).*

3. Erdőkben vonulás alatt vagy időnként:

siketfajd *(Tetrao urogallus L.);* két-három tyúk telente; tavasz felé eltűnnek;
fogoly *(Perdix cinerea LATH.);*
erdei szalonka *(Scolapax rusticola L.).* Erek mellett:
tőkés céce *(Anas boschas L.);*
szárcsa *(Fulica atra L.);*
pettyes vizicsibe *(Ortygometra porzana L.);*
erdei pacsirta *(Lulla arborea L.).*

4. Réten, útszélen, ugaron, gazosokban költők:

bibic *(Vanellus capella SCHAEFF.);*
réti cankó *(Totanus glareola L.);*
haris *(Crexpratensis BECHST);*
fürj *(Coturnix communis BOHN.);*
hamvas rétihéja *(Circus pygarus L.);*
kis őrgébics *(Lanius minor GM.);*
tövisszúró gébics *(Lanius collurio L.);*
sordély *(Emberzia calandra L.);*
búbos pacsirta *(Alauda cristata L.);*
mezei pacsirta *(Alauda arvensis L.);*
hantmadár *(Saxicola oenanthe L.);*
parlagi pipis *(Anthus campestris L.);*
barázdabillegető *(Motacilla alba L.);*
sárga billegető *(Motacilla flava L.);*
szarka *(Pica rustica SCOP.);*
kenderike *(Acanthis cannabina L.);*
tengelic *(Carduelis elegans STEP.);*
mezei poszáta *(Sylvia communis LATH.);*
rozsdástorkú csaláncsúcs *(Pratincola rubetra L.);*
mezei veréb *(Passer montanus L.).*

5. Réten, mezőn vonulás alatt:

réti pipis *(Anthus pratensis L.);*
kékes rétihéja *(Circus cyaneus L.);*
böjti réce *(Anas querquedula L.);*
cigánycsaláncsúcs *(Pratincola rubicola L.);*
nagy póling *(Numenius arquatus L.);*
közép sárszalonka *(Gallinago gallinaria O.);*
havasi partfutó *(Tringa alpina Schinzi BREHM),* melyet az ezidei esős ősszel a réteken keletkező tavacskák egyikén biztosan vélek megfigyeltnek, amint cankók társaságában futkozott, szedegetett, akárcsak a Velencei tó partján.

6. Rábamentén, kavicsos szigeteken költők:

kis lile *(Charadrius dubius SCOP.);*
billegető cankó *(Actitis hypoleucos L.).*

7. Rábamentén vonulás alatt:

danka sirály *(Larus ridibundus L.);*
küszvágó csér *(Sterna hirundo L.).*

8. Rábamenti ligetek, berkek, füzesekben költők:

tőkés réce *(Anas boschas L.);*
közép fakopáncs *(Dendrocopos medius splendidior PARROT.);*
zöld küllő *(Picus viridis pinetorum BREHM.);*

énekes nádiposzáta *(Acrocephalus palustris BECHST.)*,
és nagy számban az éneklők általában;
pocgém *(Ardetta minuta L.)*.

9. Nádban és sásos aljban költők:

vízityúk *(Gallinula chloropus L.)*;
vízi guvat *(Rallus aquaticus L.)*;
nádirigó *(Acrocephalus arundinaceus L.)*;
vörös lábú cankó *(Totanus calidris L.)*.

10. A Rába partfalában költők:

jégmadár *(Alcedo ispida L.)*;
parti fecske *(Clivicola riparia L.)*.

11. A Lamm-patak partján átvonulóban:

csíkosfejű sitke *(Acrocephalus aquaticus GM.)*;
foltos sitke *(Acrocephalus schoenobaenus L.)*.

12. A rábamenti, illetve Lamm-patakmenti ligetekben vonulás alatt:

bölömbika *(Botaurus stellaris L.)*;
bakcsó *(Nycticorax griseus L.)*.

13. Házak, kertek táján, gyümölcsösökben költők:

házi veréb *(Passer domesticus L.)*;
kis fakopáncs *(Dendrocopus minor hortorum BREHM.)*;
ökörszem *(Troglodytes parvulus KoH.)*;
fehér gólya *(Ciconia alba L.)*.
Továbbá a fent jelzett éneklőkön kívül:
házi rozsdafark *(Ruticilla titys L.)*;
kerti rozsdafark *(Ruticilla phoenicurus L.)*;
kis fülemüle *(Erithacus luscinia L.)*;
füsti fecske *(Hirundo rustica L.)*;
molnár fecske *(Delichon urbica L.)*;
zöldike *(Ligurinus chloris L.)*;
csicsörke *(Serinus canarius hortulanus KOCH.)*;
aranymálinkó *(Oriolus galbula L.)*;
kerti poszáta *(Sylvia borin BODD.)*;
sisegő füzike *(Phylloscopus sibilator BECHST.)*;
gyöngybagoly *(Strix flammea guttata BREHM.)*;
kuvik *(Athene noctua SCOP.)*.

14. Vonulás alatt, vagy telente behúzódva ugyanott:

fácán *(Phasanus colchicus L.)*;
erdei szalonka *(Scolopax rusticola L.)*.

15. Telente mindenütt:

vetési varjú *(Corvus frugilegus L.)*.

16. Telente a mezőkön:

vetési lúd *(Anser fabalis LATH.).*

17. Kiemelkedő templomtornyokban költő:

sarlósfecske *(Cypselus apus L.).*

18. Téli vendégek:

csonttollú madár *(Bombycilla garrula L.);*
fenyőrigó *(Turdus pilaris L.);*
fenyőpinty *(Fringilla montifringilla L.);*
süvöltő *(Pyrrhula rubicilla europaea VIEILL.).*

19. Ritka télen útszéleken található:

nagyőrgébics *(Lanius excubitor L.).*

*

KATINKA BERNRIEDER: *Die Vogelfauna der Rábagegend um Rátót. Auszug.* Die Vogelwelt der Gegend von Rátót ist sehr mannigfaltig. Der Flusz Rába, die Weiden, die sich neben ihm ausbreiten, die wässerigen Wiesen, die kleineren Teiche, dann die Wälder sind sehr geeignet, um den durchziehenden Vögeln provisorisches Heim und den bei uns brütenden Vögeln zum Nestbauen geeigneten Platz zu sichern. In Wäldern brütende Vögel: Totanus ochropus, Accipiter nisus, Buteo communis, Cerchneis tinnunculus, Dryocopus martius, Coccothraustes vulgaris, Parus ater, Parus palustris, Parus cristatus, Muscicapa colaris, Phylloscopus trochilus, Caprimulgus europeus, Turdus musicus. Vögel, die am Waldesrande oder in dem unmittelbar neben Wäldern liegenden Gebüsch brüten: Accentor modularis, Locustella naevia. Während der Zeit des Ziehens oder zeitweise in Wäldern brütende Vögel: Tetrao urogallus, Lulla arborea. Auf Wiesen, am Wegesrande oder im Gebüsch brütende: Circus pygarus, Saxicola oenanthe, Anthus campestris, Motacilla flava, Acanthis cannabina, Pratincola rubetra. Während des Ziehens auf den Wiesen und Feldern brütende: Numenius arquatus, Tringa alpina Schinzi, Pratincola rubicola. In Rohr und Riedgras brütende: Rallus aquaticus, Totanus callidris. Auf den Kirchtürmen brütet der Cypselus apus. Unsere Wintergäste sind: Bombycilla garulla, Fringilla montifringilla, Pyrrhula rubicilla europaea.

Szent Quirinus savariai bazilikájának feltárása.

Írta: PAULOVICS ISTVÁN.

Római mozaikpadló maradványai kerültek legújabban építkezés előkészületei közben felszínre *Szombathelyen*, az ókori *Savaria* helyén. A pompázó színekről szóló első híradás nyomán mozaik szemcsék gyanánt rajzolódtak ki előttünk a színes multú előkelő pannóniai város történetének egyes mozzanatai.

Pannonia városai közül legelsőnek — még Claudius császár idejében — nyeri el a legmagasabb, a *colonia* rangot. Viszont még a IV. század végén is, midőn I. Valentinianus *commoda quaerebat hiberna*, azt írják,[1] hogy *nullaque sedes idonea rep-*

[1] *Amm. Marcellinus* XXX, 5, 14.

periri praeter Sabariam poterat. A *lanciarii Sabarienses* városa ismételten császári székhely császári palotával és fejedelmi fürdővel *(regium lavacrum)*,[2] a császárkultusz főhelye, Pannonia prima székvárosa. Említés történik a római város falairól, annak kapujáról. Utóbbi monumentális voltára jellemző, hogy egyik lezuhant szárnya miatt Valentinianus 375-ben egy nappal később tudta csak a várost elhagyni.[3] Egy verzió szerint Septimius Severust a legiók itt kiáltották volna ki császárrá.[4] Nagy Konstantin Rausimodus szarmata királyon *Campona* (Nagytétény) falainál vívott nagy győzelme[5] után 322-ben innen keltezi egyik rendeletét.

A pannóniai főutak e csomópontján sok más fontos hivatal

2. Kerek építmény (baptisterium) az é-k saroknál.

mellett itt székelt Pannonia superior helytartója. Utóbbi tényekről részben már az itt talált római feliratokból értesülünk.

A savariai pompás borostyánkő-faragványok pedig arról beszélnek, hogy Itália kereskedői Aquileián és Emonán[6] át már régóta kapcsolatot tartottak az itt lakó keltákkal az északi borostyánkő-kereskedelem e fontos statioján s jóval megelőzték e területen a hódító légiók sasait.

Egyéb leletek: agyag- és fémtárgyak, kiváló bronzszobrocskák, elefántcsontfaragványok, köztük Bacchusnak világviszony-

[2] *Amm. Marcellinus* XXX, 5. 16.
[3] *Amm. Marcellinus* XXX, 5. 17.
[4] *Aur. Victor, Epit.* 19, 2.
[5] *Zosimus* 2, 21; *Porphyrius Optatianus* 6, 18.
[6] *...Emonenses, qui consistunt finibus Savar(iae)...* egy feliratos kövön. *Horváth* Tibor, Annales Sabarienses III, 1927—29, 96 k.

latban is kiváló elefántcsontszobrocskája, a város lakóinak fínom ízléséről, az ismert fazekas-műhelyek és fínom művű kőfaragványok pedig fejlett iparról és művészetről tanuskodnak.

A város nagyságának és előkelőségének legbeszédesebb bizonyítékai azonban az építészeti maradványok: hatalmas alapfalak, különösen a középkori erődítmény, az ú. n. „püspökvár" körzetében, messziről hozott márványból készült párkányzatok, monumentális csarnokokra valló hatalmas gránitoszlopok, *theatrum*,[7] *horreum*[8] és *diadalkapu*[9] említése, nagyszabású *vízvezeték* létezése. Az építkezés monumentalitására is mindenek felett jelentős emlékek a kapitóliumi istenségeket, Juppitert és Minervát ábrázoló kolosszális méretű márványszobrok töredékei,[10] amelyek *capitolium* létezésének bizonyítékai.[11]

A mai székesegyház s annak környéke, a püspökvárat és szemináriumot (melléképületeket és kerteket) magában foglaló egykori középkori vár területe, az ott előkerült leletek kapcsán Savaria magvának, az előkelő középületek, paloták, basilica-k regiojának tekinthető. Maga a székesegyház területe pedig a római *forum*, illetőleg *capitolium* helyének számít.

1791-ben a székesegyház építésekor előkerült, ránk csak rajzban maradt, állatképekkel élénkített geometrikus díszű mozaikot Nagy Lajos a II. század első felében készültnek tartja.[12] Egy másik, szintén korábbi időből származó, geometrikus mintájú színes mozaik-padlót a belső vár-övezeten, illetőleg a forum- vagy palatium-región kívül, de ahhoz közel, a vármegyeház mellett találtak.[13]

Most felszínre került mozaikunk a szemináriun kertjében a középkori várfalon s egyben a rómaikori belső városfalon belül, a „forum" északi lezárásául szolgált monumentális építmény helyén került napfényre.

Az épület, amelynek padlóját a mozaik díszítette, a szeminárium-kert északi fala mellett, hosszanti tengelyével k-ny irányban fekszik. Északi hosszanti fala 4 méternyire benyúlik már a püspöki kertbe, ahol abból monumentális, félkörű apszis dudorodik ki nyugat felé. A közben hiányzó mozaikpadló az é-ny sarokban ismét megmaradt. (1. kép.) Ugyancsak feltűnt egy kisebb folt az északi fal keleti folytatásánál is.

[7] *Fettich* Nándor, Adalékok Savaria amphitheatrumához. Az Orsz. M. Régészeti Társulat évkönyve I, 1920—22, 58 kk.

[8] CIL III 4180.

[9] *Fettich* N., Szombathely rómaikori diadalkapuja. Hír 1921. júl. 31.

[10] Steph. *Schoenvisner*, Antiquitatum et historiae Sabariensis... libri novem, Pest, 1791, t. XII—XIII.

[11] A. A. *(Alföldi)*, Kapitóliumok Pannóniában. Archaeologiai Értesítő XXXIX, 1920—22, 13 kk.

[12] A savariai kapitoliumon 1791-ben talált mozaikpadló. Az Orsz. M. Rég. Társ. évk. II, 1923—26, 100 kk.

[13] *Kárpáti* Kelemen, Arch. Ért. XVII, 1897, 68 kk és Vasmegyei Régészeti Egylet évkönyve XXIII—XXIV, 1897, 57 kk.

Mindenek előtt az építmény alakját és kiterjedését, egyben annak jellegét, rendeltetését és korát óhajtván megállapítani, megkerestük az északi fal keleti végződését s a csarnok keleti lezáródását. Az é-ny saroktól kb. 41 és fél méterre derékszögben fordul itt a fal délfelé. Kb. 3 és fél méter mélységben azonban csak az alapozás adja meg helyenkint az irányt. A kutatás azonban így is igen becses eredménnyel szolgált. Az é-k saroknál ugyanis 4 és fél méter átmérőjű kerek építmény csatlakozik észak felől szervesen az épülethez. A lelet fontosságát még emeli az a tény, hogy e kerek építmény fűtőszerkezettel *(Hypocaustum)* van ellátva, amelynek fűtő nyilása nyugat felől van (2. kép).

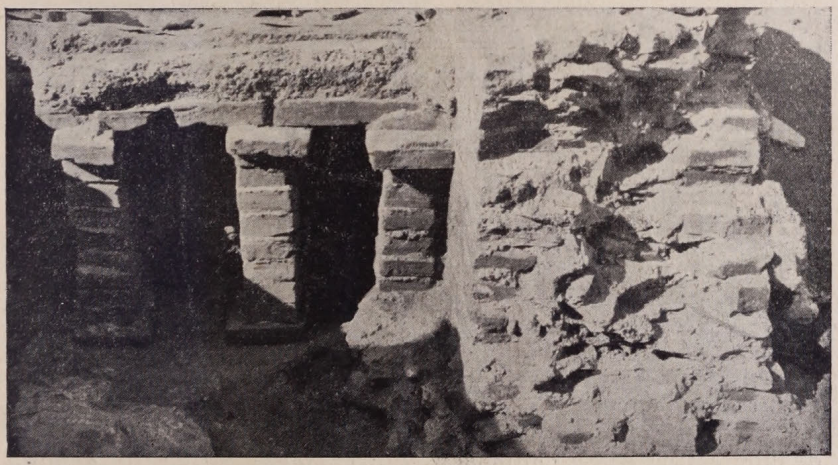

3. Fütő-szerkezet (hypocaustum) a d-k sarokban.

A keleti falat eddig kb. 22.70 m hosszúságban sikerült felfedni. Az északi faltól 16 m távolságban előkerült a csarnok déli hosszanti fala is. Az így alkotott d-k sarokban kellő mélységben szintén jelentkezik a mozaik-padló, mégpedig ugyanaz a szegélydísz, mint az északi fal mentén, ugyanaz a sarokmotivum, mint a ferdén átellenes é-ny sarokban. E d-k sarokban a mozaik-padlót egyébként igen gondosan megépített hypocaustum-szerkezet tartja (3. kép).

Egy csarnok egységes padlójával van tehát dolgunk, amely nyugaton az apszis előtt is egyenes lezáródású, az egységes mozaik-felület tehát négyszögű, illetőleg hosszúnégyszögű volt.

A nagyrészt feldúlt apszis szintje a csarnokénál kb. 50 cm-el (3 lépcsőfokkal) magasabban fekszik (4. kép). Négy mozaikfoszlány tanuskodik arról, hogy az apszist e magasabb szinten ugyancsak mozaik-padlóval díszítették.

Az apszis közepe táján — egykor boltíves — ajtó-nyílás látható, amely egy 200×330 cm nagyságú kis toldalék-építmény-

hez vezet. Ezen kis kiugrással együtt az építmény legnagyobb hossza (hossz-tengelye) eddig 48.20 m.

A kutatás mai állása mellett is megállapítható, hogy ezen apszidális és mozaikpadlós nagy építményhez délre (a mai székesegyház felé) egy másik nagy csarnok kapcsolódik öntött, terrazzo-szerű padlóval, falán színes festés maradványaival. A már említett keleti fal zárja le ezt a nagy termet is. Mindkét csarnok előtt keletre egy-egy (nem egynivójú) terrazzo-padlós előcsarnok fekszik: az északi — mint maga a csarnok is — egykor márványborítású, a déli ez esetben is csak festett fallal. Ezen előcsarnokokból ajtók vezettek a nagy csarnokokba.

Az északi építmény jellegéről már annak eddig ismert és fenn vázolt alaprajza is elég sokat mond. Korát pedig a felfedett és megtisztított mozaik-maradványokból tudjuk meglehetősen pontosan meghatározni. Többek között egy 15 m hosszú és maximálisan 316 cm széles mozaik-padlórészlet maradt meg.

Tulajdonképpen egy nagy terem, csarnok vagy basilica padlójának szél-részlete, pompás szegélydísze az, ami a szegély impozáns (133 cm) szélességéből következtetve a nagyméretű és nagyvonalú mozaikpadlóból ránkmaradt.[14]

Az *opus tessellatum* technikájú mozaik fehér alapon kékesfekete elkülönítő, illetőleg tagoló vonaldíszeket, ezeken belül pedig a piros, különösen a tégla-piros, aranysárga és zöld szinek finom és mégis rendkívül élénk árnyalatait tárja elénk.

Legszélén a fal mellett perspektivikusan megrajzolt és árnyékolt téglatestek keretelik (5. kép). A következő fehéralapú (133 cm széles) végigfutó sávot szélről egy vékony léctag, belülről pedig sötét alapon világos astragalos határolja. Ez tulajdonképpen az egész padlót keretelő szegélydísz, bordűr, amelynek arányai már magukban is beszédes bizonyítékai a mozaikpadló s az azt befogadó építmény monumentális jellegének.

A szegélysávon végigszaladó, ragyogó technikával kirakott stilizált növényi ornamentum mind rajzának mozgalmasságával, mind pedig szineinek üde frisseségével a maradvány legszebb és legértékesebb részlete. Tulajdonképpen hullámvonalban futó, rendkívül gazdagon (inkább szőnyegszerűen, mint mozaik-technikával) tagolt akanthus-indával, akanthus-nyaláb tekervényeivel, volutáival van dolgunk. A főindáról egyszer lefelé, másszor felfelé oldal-hajtások ágaznak el, amelyek becsavarodva a végükön mint kosárban 3—3 gránátalmát tartanak. Az egyes

[14] A mozaik megmentése, feltárása *Géfin* Gyula dr. pápai kamarás, szemináriumi vicerektor, történetíró nagy érdeme. Az első lelet alapján felismerve a maradványok rendkívül nagy jelentőségét, a Műemlékek Országos Bizottsága az építmény teljes feltárását és konzerválását rendelte el. A munkálatok Szombathely városa nagy áldozatkészségével, Grősz József püspök, apostoli kormányzó úr, Hertelendy Jenő min. tanácsos, miniszteri biztos úr és a szeminárium elüljáróságának hathatós támogatása mellett folynak.

spirálisok közötti háromszögeket igen festői módon elhelyezett tekergőző kacsok töltik ki.

A klasszikus művészet minden ágában régtől fogva meghonosodott s a római művészetben legmagasabb fokra az augustusi művészet reliefplasztikájában *(ara pacis)* fejlődött akanthus-volutához a IV. század elején épült, Theodorus-féle aquileiai *catechumeneum* vagy déli *basilica* szegélydíszei szolgáltatnak jelen esetben stílusban és korban egyaránt legközelebbi analógiákat.[15] A motívumnak éppen a mozaik-művességben való rendkívül szivós továbbélésére jellemző, hogy a legragyogóbb ilyen mozaik-szegélydísz csipegető állatokkal, tobozzal és szintén gránát-almával a konstantinápolyi császári palotában már az

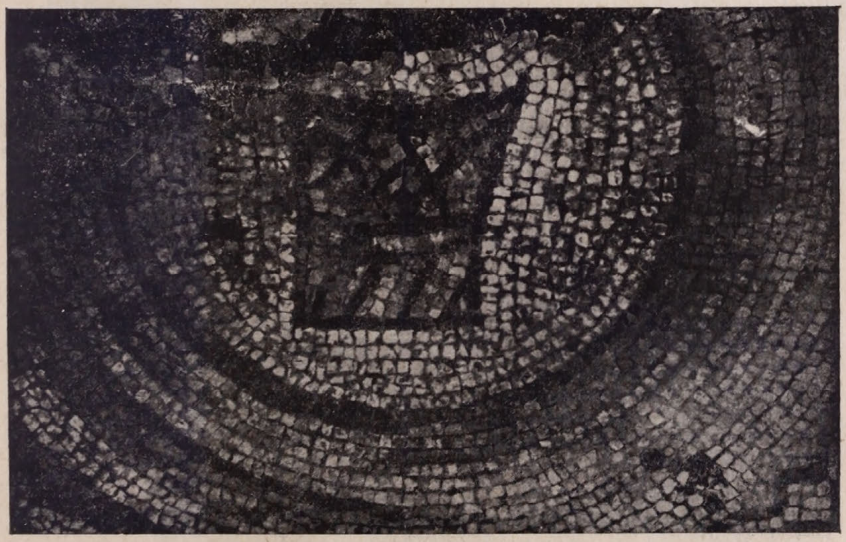

7. Kosár, az Eucharisztia jelképe.

V. század elejéről származik. Magyarország területéről későrómai időből a testvér-művészet területén, a pécsi őskeresztény *cubiculum* déli falának és tetejének falfestészetében rendelkezünk hasonló bordür-motívummal.[16]

A szegélydíszt határoló astragaloshoz — mindenkor kerek kapocstagok közvetítésével — az épület belseje felé szabályos közökben köralakú astragalos-keretek kapcsolódnak, amelyek 120 cm átmérőjű medaillonokat zárnak be. Utóbbiakat hasonló módon kisebb astragalos-ivek kapcsolták egymáshoz (6. kép). A kerek medaillonok között így harang-alakú idomok keletkez-

[15] Carlo *Cecchelli*, Gli edifici ed i mosaici paleocristiani nella zona della basilica di Aquileia. Bologna, 1933, tav. 42.

[16] *Szőnyi* Ottó, A pécsi őskeresztény sírkamra. Budapest, 1907, 49 és 67 k., 4., 7—9. táblák.

tek, amelyek belül geometriai díszítésűek. Mivel az összekötő astragalos-íveket felváltva, hol a szegélydísz felé, hol pedig ellenkező irányban rakták, a harangidomok is — egy helyről nézve — hol fekvő, hol kehelyszerű állapotban látszanak.

A medaillonok belső geometrikus dísze alábbi típusok szerint ismétlődően változik:

1. Két, egymásbafonódó négyszögből alkotott (nyolcszögű) csillagmustra. Rendkívül elterjedt késő-antik motívum, amely falfestményeken, ravennai, aquileiai s más mozaikokon éppúgy megtalálható, mint fémtárgyakon, antik könyvtáblákon vagy éppen VI. századi bizánci miniatürökön.

2. Kör-gyűrűben körbefutó hullámvonalas dísz. A belső körben kereszt-motívum összekötött szárakkal.

3. Szélmalom-kerék alakjában belső körön körbe futó, álló háromszögek sorából készült minta.

4. Külső középpontú négy (kívül fogazatos) körívből alkotott álló négyszög-motívum meanderszerű szegélyben. Belül szintén összekötött szárú kereszt-motívum.

5. Két egymásbafonódó háromszögből alkotott (hatszögű) csillagmustra.

6. Egyik legbeszédesebb motívum: körsávok között kosár (7. kép).

7. Körgyűrűben patkó-alakú díszek.

8. Körgyűrűben hullámvonalas szalagdísz.

9. Meanderszerű szegélyben két egymásba font 0-ból alkotott mustra (8. kép).

10. Körgyűrűben futó szalagfonat, belső körben ívekből alkotott keresztdísz.

11. Forgó kerék mintája.

A legtöbb motívum belső kis körében ezen felül egyenlőszárú keresztdísz is látható.

Miként a szegélydísznél, úgy a belső, töredékes medaillonmaradványoknál is a legközelebbi analógiákat az aquileiai basilica-nál találjuk. Az északi basilica IV. feltárt részletén (campata) kerek medaillonokban ugyanilyen geometrikus díszek váltakoznak, az egyes medaillonokat pedig ugyancsak váltakozva elhelyezett hasonló körívek kötik össze egymással.[17] Ezen aquileiai mozaik egyben rendkívül becses adat arra is, hogy milyennek lehet a savariai mozaik folytatását elképzelnünk.

A medaillonokat összekötő körívek feletti mezőket ismét váltakozva egyszerű inda-mustrák és — egyetlen megmaradt alakos ábrázolásként — halak (9. kép) töltik ki.

A mozaik kora és főként stílusa kezdettől fogva erősen őskeresztény jellegre engedtek következtetni. Az említett, teljesen rokon jellegű aquileiai mozaik-részlet alakjai már *kereszt-*

[17] *Cecchelli* i. m. tav. XIV—XVI.

1. Mozaikpadló-részlet az é-ny sarokban.

4. Mozaik-szegély apszis-fallal.

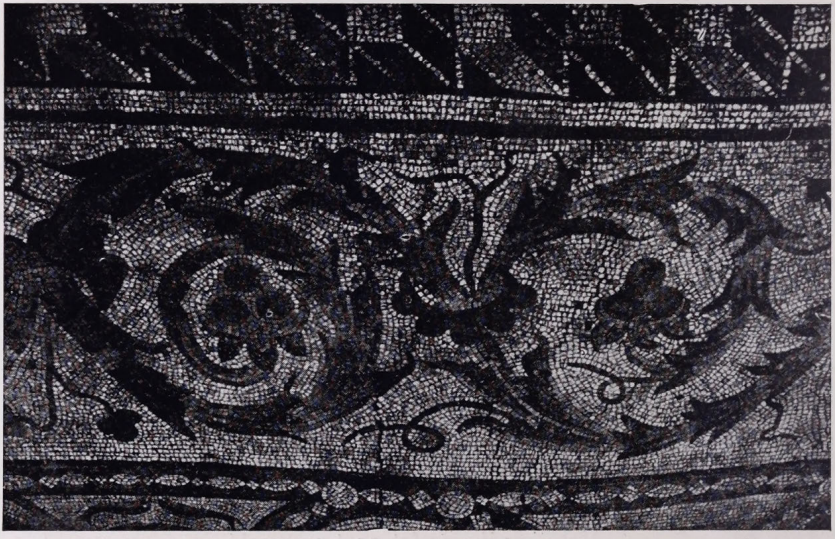

5. A mozaik szegélydísze.

6. A mozaik medaillon-dísze.

tény szimbolikus állatok, a kakas és teknősbéka viadala ott — R. Egger szerint[18] — nem más, mint a világosság, a hit küzdelme a sötétség, a hitetlenség ellen, savariai mozaikunkon is szereplő gránátalma pedig keresztény szimbolumképpen is előfordul.

Hogy pedig a szombathelyi, egykor monumentális kiterjedésű mozaik belseje — hasonlatosan az aquileiai északi basilica padló-részletéhez — szintén állatokkal, legalább is szintén madarakkal lehetett ékes, azt Schoenvisnernek egy hasonló, sőt valószínűleg éppen a most talált padlóhoz tartozó mozaikmaradványáról szóló megemlékezése bizonyítja:[19]

Corruptum iam est, ac nimia vetustate consumptum pavimentum operis Musivi, quod Sabariae anno 1780. effossum ipse-

8. Mozaik-medaillon restaurálása.

met conspexeram. Constabat illud e lapillis tessellatis varii coloris, inter se nexis, et coagmentatis in modum picturae, multiplices flores, et peregrinae cuiusdam avis imaginem exhibentis.

Savaria különben is gazdag őskeresztény vonatkozású eseményekben, emlékekben, hogy csak Szt. Quirinus sisciai püspök vértanúságát, Szt. Márton tours-i püspök itteni születését, már a IV. század elején keresztény basilica megnevezését említsük. Pannoniában legtöbbet számláló keresztény sírfeliratai közül

[18] Rudolf *Egger*, Ein altchristliches Kampfsymbol. Fünfundzwanzig Jahre Röm.—Germ. Kommission 1930, 97 kk.

[19] *Schoenvisner* i. m. 61. — 1788. jún. 27-én Szily püspökhöz írt levelében mondja: „Miror tamen pavimentum tessellatum, quod anno 1780 prope veterem Residentiam Episcopalem effossum . . .“ A régi püspökvár egyik körfala pedig szintén most, az északi bazilika déli felén kerül napfényre.

csak a mozaik-művességgel rokon művészetet űző két keresztény vándorfestőnek *(pictoribus .... is pelegrinis)*, *Launio*-nak és *Secundinus*-nak a festők *collegium*-a által emelt, Krisztus-monogrammal díszített feliratára hivatkozunk.[20]

A legújabb savariai mozaik a mai felszíntől mindössze alig másfél méternyi mélységben fekszik. Azon a helyen kétségtelenül ez a legmagasabb római kori nívó. Alatta — miként a közelében kb. 5.5 méternyire történt leásás bizonyítja — több korszak építkezésének maradványai rejlenek. Az egyik keresztbemenő falba sajátságos profillal díszített roppant nagy márványtömböt építettek be, amelyben egy előző kor (valószínűleg császári) szobortalapzatának részletét véljük felismerni (10. kép).

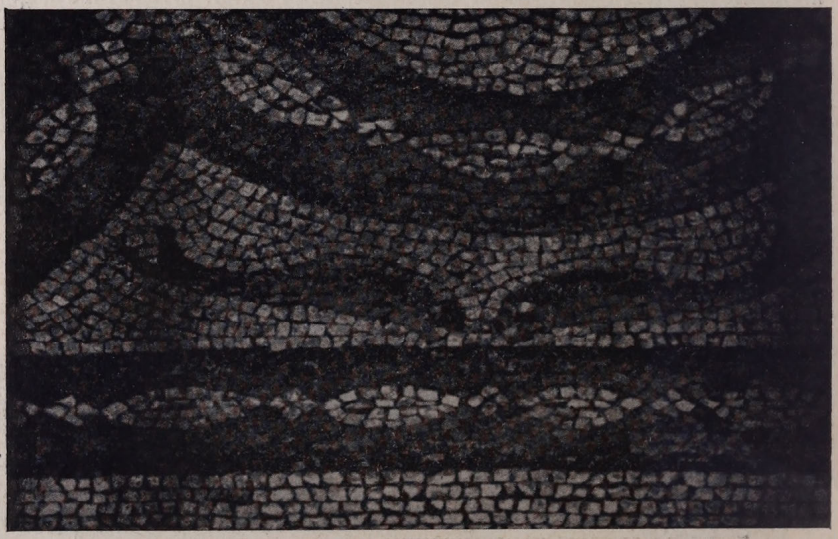

9. Halábrázolás.

Az építmény tehát csak későkori lehetett. A mozaik stílussajátságai viszont nem a legkésőbbi római időkre vallanak. Az aquileiai északi basilica Egger szerint mindjárt a 313. évi türelmi rendelet után épült s 343 előtt már le is égett.[21] Első tekintetre a szombathelyi mozaikot is szinte III. századinak lennénk hajlandók tekinteni. Ennek azonban feltétlenül ellentmond már maga az is, hogy a legfelső rétegben fekszik, tehát késői építmény tartozéka.

A részletekig menő egyezések Aquileiaval mozaikunkat a IV. század első felére datálják, mégpedig az északi basilica padló-díszítésének idejénél nem sokkal későbbre. A motívumok s azok összefűzésének stílusbeli forrása mindkét esetben ugyanaz.

[20] CIL III 4222.
[21] I. h. 97

Az épület rendeltetése már az eddigiek alapján sem lehet előttünk kérdéses. Az apszissal kombinált hossznégyszögű alaprajzon (11. kép) felül döntő tényezőként jelentkezik:

1. az apszisból nyíló kis építmény, amelyben — már méretei miatt is — sírhelyet, sírkamrát kell látnunk, amely a tulajdonképpeni, emeltebb nívójú apszis alatti alsó helyiségből nyilhatott;

2. az é-k sarkon levő kerek építmény keresztelő kápolna *(baptisterium)*, amelynek fűtőszerkezete medencés *(piscina)* ősi keresztelő ritusra vall;

3. az épület keresztény jellegének és kultikus rendeltetésének mindenek feletti hangsúlyozói a mozaik hal- és kosár- (kenyér- vagy halkosár) ábrázolásai s az egész mozaik padlónak

10. Márványtömb a mozaik alatt.

az aquileiai őskeresztény bazilikával való rendkívül közeli kapcsolatai.

Keresztény jellegű építménnyel, őskeresztény bazilikával van tehát dolgunk.

Ezt a megállapítást semmiképpen sem zavarja, sőt éppen megerősíti a másik, déli csarnok jelenléte, amelyben az őskeresztény bazilikákkal (így az aquileiaival is) kapcsolatos *catechumeneum* maradványára kell ismernünk.

Ha Savaria történetében kutatunk, éppen mozaik-padlónk korára valló időből tudomásunk van egy *„basilica"* létezéséről, mégpedig éppen a Savariaban vértanúságot szenvedett *Szent Quirinus* sisciai püspök passio-jából.[22] Általában a 309. évre

[22] *Ruinart*, Acta Martyrum ... Ratisbonae 1859, 523 k.

tett Quirinus-passioból s az azt magasztaló hymnusból[23] kitűnik, hogy Savariában igen nagy keresztény egyház virágzott abban az időben. Az ítélkező *Amantius praeses*-nek az ősz püspököt minden áron menteni akaró tapintatos eljárása s a halálos ítélet végrehajtása alkalmával a nagyszámú hívekkel való érintkezés lehetősége arra vallanak, hogy Savaria keresztényei meglehetősen nyiltan tehettek hitet vallásuk mellett, miként az a passio szavaiból is kitűnik:

Tunc inter ceteras quas pertulit passiones, iussit sancto Dei Sacerdoti vel famulo molam ad collum ligari et in fluvii Sibaris undas demergi. Cumque de ponte praecipitatus fuisset in fluvium et diutissime supernataret et cum spectantibus locutus est, ne suo terrerentur exemplo, vix orans ut mergeretur obtinuit. Cuius corpus non longe ab eodem loco, ubi demersum fuerat, inventum est: ubi etiam locus orationis habetur. Sed ipsum

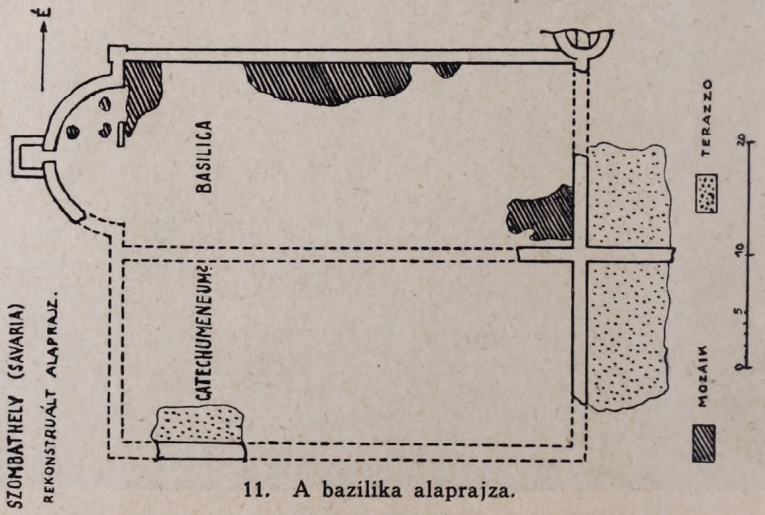

11. A bazilika alaprajza.

sanctum corpus in basilica ad Scarabetensem portam depositum, ubi maior est pro meritis eius frequentia procedendi.

Egy *basilica*-ról van tehát expressis verbis szó, ami, ha nem is előbb, de legkésőbb 313-ban a milanói rendelet után azonnal épülhetett.

A mozaik-négyszögön belül, a külső apszissal azonos irányú kerek fal került az ásatás folyamán felszínre. A fal hajlásán belül egy régebbi padlószint csak centiméterekkel fekszik alacsonyabban a mozaik-padló szintjénél. A dolog úgy fest, mintha ez csak valamivel korábbi, apszis nélküli templom *presbyterium*-ának.[24] lenne az alapozása (12. kép), a körivet lezáró, kereszt-

[23] *Aurelii Prudentii* hymnus. Ruinart i. h. 524.

[24] V. ö. a hemmabergi építményeket: *R. Egger*, Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Noricum. Wien, 1916, 76 kk.; a kékkuti teremtemplomot: *Nagy* Lajos, Archaeologiai Értesítő 45, 1931, 32 kk. és Atti del III congresso internazionale di archeologia cristiana 1932, p. 298.

bemenő falba beépített párkányos márványtömb pedig egy pillér alapja lenne. Mikor ezt a templomot nyugat felé apszissal kitoldották, a belső ívet (presbyteriumot) e helyen megszűntetve a hajó egész padlóját díszes mozaikkal burkolták.

Az építmény teljes kiterjedését még nem ismerjük, nagyon könnyen lehetséges, hogy egy egész szenthely-komplexummal van dolgunk, mint pl. Salonában, Aquileiaban, Teurniaban vagy éppen a Hemmabergen. Építményünk apszisának kelettel ellentétben nyugati orientációjából következtetve még az is lehetséges, hogy a baptisteriummal kapcsolatos püspöki *consignatorium* maradványai is napfényre kerülnek.

12. A korábbi bazilika apszisa. (Presbyterium?)

Maga a baptisterium jelenléte már annak ékes bizonyítéka, hogy Savaria püspöki székhely, a templom püspöki templom volt *(... baptizati ingredientes ... in medio residenti offeruntur episcopo.)*. Ha pedig sikerül a kutatásnak a basilica mellett egy consignatorium létezését is kimutatni, akkor ez kétséget nem szenved, mert a *consignatio, confirmatio* kizárólagosan püspöki functio volt.[25]

A most meglelt építmény és Szent Quirinus basilicája közötti kapcsolatra nézve nagy segítségünkre van a passio jelen esetben megbecsülhetetlenül fontos topográfiai adata: *basilica ad portam Scarabetensem*, a scarabantiai (soproni) kapu melletti bazilika.

[25] R. Egger, i. m. 90 k.

Savaria topográfiájáról, a szórványos leletek nyujtotta adatokat kivéve, aránylag nagyon keveset tudtunk. Ezen újabb nagyfontosságú lelet azonban parancsolóan megköveteli tőlünk, hogy az antik város helyrajzával behatóbban foglalkozzunk. Jelen ásatásunkkal egy időben a püspök-kertben folyó próbakutatások során már is értékes épületmaradványok és a kerti lugas dombjához vezető, 520 cm széles *római út* maradványai (13. kép) kerülnek felszínre. Ez alkalommal nem terjeszkedhetünk ki részletesebben a kérdésre, csak röviden említhetjük, hogy az építészeti és egyéb leleteken kívül a középkori vár, az ú. n. régi „püspökvár" fekvése s az a körül összefutó főútvonalak iránya vetnek legelső sorban fényt a megerősített római városnak, Savaria magvának, centrumának helyzetére.

A continuitás ugyanis szerencsés birtokjogi helyzet folytán Savariában, illetőleg Szombathelyen mindvégig rendkívül erősen érvényesült. A népvándorlást túlélt Savaria ugyanis már a középkor elejétől, 860-tól kezdve mindmáig megszakítás nélkül egyházi birtok. Előbb a salzburgi érsekség, majd Szent Istvánnal a győri püspökség, 1777-ben pedig az új szombathelyi püspökség birtokolja.[26] A középkori „arx" (a római *forum* helyén álló mai székesegyház szentélye mögött) az eddigi régészeti és történeti kutatások szerint a római császári palota romjain épül fel.

Minerva kapitoliumi kolosszális torzója lelhelyének, a mai püspöki palotának (még mindig „püspökvár"-nak) udvarán állott régi vártemplom tulajdonképpen a kapitoliumi templom örököse lehetett. A mai székesegyház helyén feltételezhető római forumot ezzel szemben északról egy másik monumentális építmény, a most megtalált bazilika keretelte. Még a XVIII. század végén is szabad teret (Schoenvisner i. m. 378: *... clauditque aream, quam nunc vetus arx terminat)* keleten a várfal és várkapu (az I. Valentinianus-féle városkapu) zárta le.

Egy 1782-ből való városi jegyzőkönyv[27] (az 1605-ben Németújvárra menekített és ott teljesen elégett városi levéltár adatainak hiányában) még pontosan leírja a vár körvonalait, bástyáit. Megtudjuk belőle, hogy a vár északi fala éppen a mai szeminárium északi falán kívül azzal egy irányban vonult nyugat felé, a mi bazilikánk közelében.

A délről-északra s nyugatról-keletre tendáló utak, amelyek ma megkerülik a püspökségi regiót, egykor keresztül haladtak a római város magván, megerősített centrumán.

[26] *Pleidell* Ambrus, A magyar várostörténet első fejezete. Századok 68, 1934, 178 kk. — A kontinuitást, tradiciót csak az új egyházmegye első püspökének, Szily Jánosnak nagyvonalú építkezései zavarják meg: a vár külső falait leromboltatja, árkait betömeti, pompás rezidenciáját a régi várvonalon keresztül kitolja, a középkori „arx"-ot, régi várpalotát, vártemplomot elbontatja, az egykori forum helyét az új székesegyházzal beépíti.

[27] Sok más igen hasznos adattal egyetemben ezen jegyzőkönyv teljes szövegének megismerését is *Géfin* Gyula dr. nagy szívességének köszönöm.

Az é-d út *via principalis*-ként szelvén át a római belső várost (mögötte az egykori praetorium helyén a császári palota, majd a XVIII. század végén lerombolt középkori „püspökvár") északon az említett várfalnál az északi kapunál, a *porta Scarabatensis*-nél hagyta el a várost és vezetett északra Scarabantia (Sopron) felé. Ez az út ugyan ma nem rajzolódik ki a város térképén, dűlő-, illetőleg kert-határ formájában azonban erősen megmaradt. Az oka ennek igen egyszerű: a római városkapuk száma már a késő-római időben redukálódik. Újabb ásatásaink igazolták, hogy pl. *Intercisa* (Dunapentele) *porta decumana*-ját, *Campona* (Nagytétény) *porta principalis sinistra*-ját a nagyobb biztonság végett hatalmas bástyákkal elfalazzák.

Ez történik kétségtelenül Savariában is, hiszen 375-ben már csak egy kapuja van a városnak (meg is maradt a mai püspöki palota é-k sarkánál a „vámház" mellett a XVIII. század végéig, ebbe az irányba vezet kívülről a több helyen meglelt, nagy kövekkel kirakott és kocsi nyomokkal kikopott római út is), azért nem tud I. Valentinianus a városból más kapun át kijutni.

13. Római út a püspök-kertben.

A *porta Scarabatensis* tehát éppen a mi basilicánk apszisa közelében lehetett. A helyrajzi adatok mérlegelésében nem lehet kétség az iránt, hogy a római város északi határán belül, az északi, soproni kapu szomszédságában levő basilica Szent Quirinus (megnagyobbított) basilicája, amelynek impozáns méretei és kivitele (mozaik- és festés-maradványokon felül márványborítás nyomai) a legteljesebb összhangban vannak passiójának a basilicát jellemző szavaival: *ubi maior est pro meritis eius frequentia procedendi.*

E ragyogó templom, a szentnek az apszisból nyíló sírja volt a római Savaria keresztény lakóinak, köztük az ott született nagy toursi püspöknek, Szent Mártonnak zarándokhelye mindaddig, amíg a népvándorlás zivatarai miatt Savaria nagy vértanújának földi maradványai biztosabb helyre, az örök városba nem kerültek.

*

STEFAN PAULOVICS: *Freilegung der Basilica des hl. Quirinus in Szombathely (Savaria).*

Auszug. Im Garten des bischöflichen Seminars sind vor Kurzem die Überreste eines römischen Mosaikfussbodens zum Vorschein gekommen. Bei weiterer Grabung, auch im Bischofsgarten, sind die Grundmauern einer altchristlichen Kultanlage: Basilica mit Apsis und Rundbau (Baptisterium), Vorraum und verschiedene Zubauten (darunter wahrscheinlich das Catechumeneum), Heizeinrichtungen freigelegt worden.

Der ganze Fussboden des rechteckigen Schiffes der Basilica war einst mit farbigem Mosaik ausgelegt: Akanthus-Ornament als Bordüre, Medaillons mit geometrischen Mustern. Nach den spärlichen Resten war auch die um cca 50 cm höher liegende Apside mit Mosaik verziert. Die Mauern der eigentlichen Basilica und des Vorraumes schmückte man mit weissen Marmorplatten.

Das Vorkommen der Korb- und Fisch-Darstellungen, die nahe Verwandschaft zum Mosaikfussboden der zwischen 313 u. 343 erbauten altchristlichen Basilica in Aquileia, sowie wichtige topographische Feststellungen lassen darauf schliessen, dass im Zentrum der römischen Stadt (Forum, Capitolium, Kaiserpalast, Kaiserthermen etc.) von der *„Basilica ad portam Scarabetensem"* des (Anfang des IV. Jahrhunderts) in Savaria den Märtyrertod erlittenen heiligen Quirinus die Rede ist.

Die Grabungen und Konservierungen sind noch im Gange.

Adatok a Bakony gyüjtögető és vadfogó életmódjához.

Írta: VAJKAI-WAGENHUBER AURÉL dr.

1. Mézrablás.

Fekete Gyula 33 éves sokorópátkai (Győr m.) legény mondta a következőket:

Aki mézet akar rabolni, az tavasszal (eprészés, gombázás közben) vagy ősszel (amikor *bicskét*[1] mennek szedni, *bicskézni*

blatt d. Ver. f. Landeskunde v. N.-Ö.) X, 1937 S. 207 ff, wozu allerdings noch eine Reihe unpublizierter, wichtiger Funde kommen (siehe auch A. Barb, Führer durch das burgenländische Landesmuseum. Eisenstadt, 1938, S, 16,Vitr. 8 und 17, Vitr. 17!) Germanische Siedlungsspuren (Keramik) sind aus Oslip und Drassburg bekannt. Die zuletzt von L. Nagy (Szécsényi csat": Archaeol. Ért. XLII, 1928, S. 215 ff) behandelten, in unserer Gegend so verbreiteten Gürtelbeschläge weisen bekanntlich ebenfalls auf starke Beeinflussung Pannoniens durch die Sudetenländern (Marcomannen?).

[27] Vgl. V. Lebzelter, Eine rassenkundliche Übersichtsnahme des Burgenlandes. Mitt. d. Anthropol. Gesellsch. in Wien LXVII, 1937, S. 294 ff.

[1] Bicske = a vadrózsa termése.

mennek) kiszemeli a rendszerint rajzáskor a háztól megszökött és valamelyik odvas fában megtelepedett méhrajt.[2] A méhek *adus* fákban, amiken *bödön*[3] van, telepednek meg. Az erdőben kószálók nézegetik a fákat, meglátják azokon a bödönöket; az ilyen fákat szalmakötéllel megjelölik, hogy majd ősszel mézrabláskor megtalálhassák. Különleges módszereket a méhek felkutatására nem ismernek, rendszerint csak véletlenségből akadnak rájuk; zúgásukat már messziről meghallják, ahogy az erdőben járkálnak. Kerülőktől nem kell túlságosan félni, mert ők a *cserkely utakon* járnak.

Mézrablásra ősszel indulnak el, szép holdvilágos éjtszaka. Így mondják: „Találtunk egy csomó méhet, elmenünk most mézet rabolni". Mézrabláshoz legalább három emberre van szükség: az egyik a fán működik, a másik tartja a vedret, a harmadik meg a kerülőt lesi, mert sokszor nagyon *kotog*, amint a felmászáshoz szükséges szegeket a fatörzsbe beverik, már pedig ezt a kerülő messziről meghallhatja. Különben is, ha asszonnyal találkoznak, vagy ha nyúl szalad keresztül útjukba, visszafordulnak.

A mézrabláshoz a következő eszközöket viszik magukkal: *frisz*,[4] kézi balta (kis balta), létra, vödör, kanna, kovácsolt nagy szegek, mérőkalány (amivel kimerik az oduból a mézet), *anslog*,[5] rongy (amivel a lyukat betömik), esetleg véső.

A mézrablók az erdőbe érve megkeresik a szalmakötéllel megjelölt fát, és azt megkocogtatják, megkongatják (végig a törzsön), amíg megtalálják benne az üres részt. Amelyik fának nincsenek alul kapaszkodásra alkalmas ágai, abba vasszegeket vernek, és az egyik ember felmászik a fára. Ez a bödönön keresztül a fa „adu"-jába dugja az anslogot *(beanslogolunk)*, azt meggyujtja és a bödönt ronggyal betömi, nehogy az anslog ereje kiszökjék. Kb. 10 percig várnak, addig az anslog átdolgozza a méhét, a méhék elkábulnak, az anslog megfujtja őket. Ezután a bödön alatt, a kocogtatásra kijelölt adu alsó szélén *befriszülnek*, az itten talált lépeket leszaggatják, a mézet a merítőkalánnyal kimerik. Ha sok eső volt a nyáron, a méhék jobban fölélik a mézet, a mézrablók kevesebb mézet találnak; míg ha jó volt az ősz, a méhék is több mézet gyüjtöttek. Általában véve a virágzástól, az időjárástól és a raj erősségétől függ, mennyi mézet hoznak haza a mézrablók; így a rablott méz mennyisége 3—12 liter között mozog.[6]

[2] A rajzó méheket is elfoghatják. *Nemesvámoson* (Veszprém m.) hallottam, hogy amikor a rajzó méhek a levegőben *röpityölnek*, bottal kell kaszát vagy valami más vasfélét ütögetni, annak hangjára a méhek leszállnak az eleségre; vízzel való locsolásra a méhek egész kis csomóba *összecsoproznak*, úgyhogy könnyű szerrel a kasba tehetők.

[3] *Bödön* = lyuk.

[4] *Frisz* = fűrész.

[5] *Anslog* = kén.

[6] Lényegében hasonló mézrablást írt le *Sőregi János* a beregmegyei *Gulácsról. (A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1934, 101. old.)

Otthon kezükkel kifacsarják a mézet. A mézet elhasználják; jó orvosszer, pld. igen jól megnyitja a mellit és a torkát az embernek és a slájmokat felszaggatja. Késheggyel szedik be éhomra. De keverik tésztába is, vagy kenyérre kenik. Van, aki a kávéját édesíti a mézzel. A lépet méhészeknek adják el, 1 kgr. lépért 1 kgr. mézet ad a méhész.

2. Szarvasfogás csapdával.

Az erdőben a szarvascsapáson kikeresnek egy jó erős fiatal fát, azt lehajlítják. Két-három legény is hajlítja; egyikük felmászik a fára és lassanként a fa végire kúszva, saját súlyával szorítja azt lefelé, míg a többiek kampókkal húzzák. Ezután

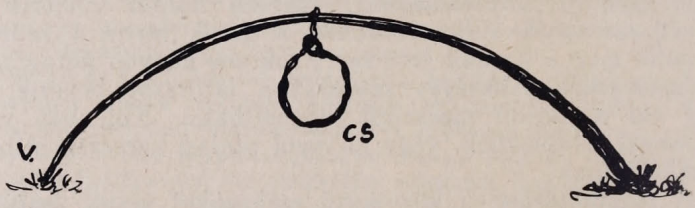

1. ábra. *Szarvasfogó csapda.* A fiatal lehajlított fa végét *(V)* szalmával vagy fűvel a földhöz erősítik. *CS* = csat (= hurok) iszalagból. *Sokorópátka* (Győr m.). — *Hebelschlinge zum Hirschfang.*

2. ábra. A lekisebbített méretű *szarvasfogó csapda* megerősítése fűvel a föld szintjéhez. *Sokorópátka.* Dr. Vajkai felv. — *Hebelschlinge zum Hirschfang.*

szalmakötélből, vagy ami az erdőben is akad: *iszalagból*[7] jó erős csatot kötnek, és azt a lehajlított ág közepére erősítik olyan magasságban, amilyenben a szarvas is jár. A lehajlított fát szalmával vagy fűvel a földhöz erősítik és magára hagyják. (1—2. ábra.) A csatba kerülő szarvas kapálózásával a földhöz erősítő füvet elszakítja, mire a fiatal rugalmas fa felvágódik,

[7] *Iszalag* = *Clematis vitalba.*

és a szarvast két lábánál vagy derekánál fogva a levegőbe emeli.[8]

3. Borz- és rókafogás.

A borzot, rókát kivermelik. Megkeresik az állat lyukát, és közvetlenül az elé vermet ásnak, a vermet pedig vékony ágakkal, fűvel befedik. De a borzot lesni kell, mert amíg a róka a veremből nem bír kikerülni, addig a borz igen. A róka ki is füstölhető ansloggal. A kifüstölt rókát *agyonkókálják* (agyonütik).[9]

A borzzal kapcsolatban meg kell említenünk az ú. n. *borzfuvart*, ami ép elég vitára adott eddig alkalmat. Azt mesélik

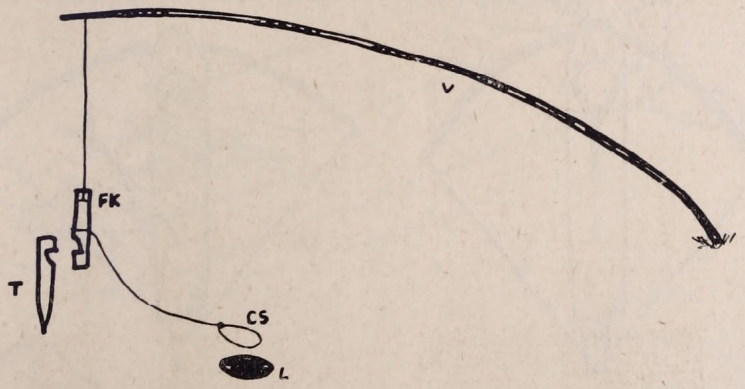

3. ábra. *Fölvágós ürgecsapda.* *V* = vágó, *FK* = felső kapocs, *T* = tőrfa (alsó kapocs), *CS* = csat (hurok), *L* = ürgelyuk. *Középrépáspuszta*, Veszprém. — *Hebelschlinge zum Erdzieselfang.*

ugyanis a borzról, hogy a kukoricát lakásába a következő módon szállítja: az egyik borz hátára fekszik és hasára kapja a kukoricát, a másik borz meg a fekvő borz farkát szájába véve, mint egy szánkót, elhúzza. Az esetet rendszerint erdőőrök, mezei csőszök mesélik; így hallottam *Alsógagyon* (Abauj m.), *Kassán*, a *Hajdúságból*. *Középrépáspusztai* változat szerint a nőstény borz fekszik hanyatt, és a him szőllőfürtöket rak a hasára, amit aztán a fentebb leírt módon *takarulnak* be (egy öreg erdőőr mondotta). *Torontálban* a Zsombolya-környéki svábok a hörcsögről (Hamster) mondják ugyanezt. (*Seemayer* szíves közlése.) A kérdésnek nagy irodalma van; a *„Kárpáti Vadász"* (1933) állítólag már teljesen megbízható híradást

[8] A mellékelt fényképen bemutatom a jóval kisebbre készült csapda megerősítési módját. A csapda anyaga tehát teljességében az erdőben könnyen megtalálható, és úgyszólván minden különösebb segítő eszköz igénybevétele nélkül elkészíthető. *Bakonyszombathely* környékén állítólag egy ilyen csapda az erdőkerülőt is megfogta és a levegőbe emelte; szorult helyzetéből csak társai tudták kimenteni. (A csapda leírását az említett sokorópátkai legény adta.)

[9] Ugyancsak az előbbi embertől hallottam.

közölt a borzfuvarról *(Gaál István:* Amit rosszul tudunk, 46. old.), amit azonban mások még mindig cáfolnak. A borzon és a hörcsögön kívül más állatokról is mesélték már e furcsa történetet. Így a mormota a szénát, a hód a házépítéshez szükséges fát szállítaná a borzfuvarhoz hasonló módon. *(Dalmady Zoltán:* Mendemondák a természettudomány köréből, 98, 99. o.) Aránylag legnagyobb multra még a patkány tekinthet vissza: *Pierpont Morgan* newyorki könyvtárának 1291-ből származó óperzsa kézirata *(Manafi al-Hayawan,* magyarul: Az állatok leírása, *Ibn Bakhtisutól)* leírja és rajzban is félremagyarázhatatlanul ábrázolja azt a jelenetet, amidőn a hanyattfekvő patkány lábai közt tojást szorongat, a másik patkány meg

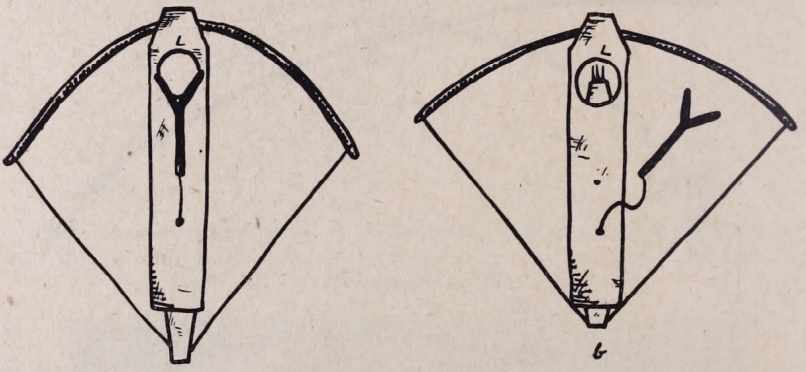

4. ábra. *Ijas ürgefogó csapda.* 42 cm hosszú; *a:* a megvetett csapda (az íjat felhúzott helyzetében a Y alakú faág rögzíti; *b:* a kilőtt csapda. A csapda lyukas részét *(L)* az ürgelyukra helyezik. *Csajág.* — *Bogenfalle zum Erdzieselfang.*

farkánál fogva odébb cipeli társát. A képhez tartozó szöveg így szól: „Sajátságos módszerük van a tojás továbbvitelére; egyik a hátára fekszik és a tojást karjaival és lábaival a hasán tartja, míg a másik a farkánál fogva megfogja és a lyukba vonszolja". A tojást szállító patkányok különös esetét feldolgozta *Lafontaine* is a 189. sz. meséjében (1677). Lafontaine állítólag egy indiai könyvből vette a patkányok okosságát (talán az 1644-ben franciául is megjelent indiai bölcsész, *Pilpay* munkájából). A tojást szállító patkány rejtélyével kapcsolatban körkérdést intézett olvasóihoz a német *Kosmos* folyóirat (1936: 315, ahonnan az említett patkányadatokat is vettem), de a válaszokról mindeddig nincs tudomásom. Ugyancsak a Kosmos felemlít a patkányfuvarra vonatkozó újabbkori leírásokat is, így a *The Hive* amerikai családi lap 1808. évi, a *The Zoologist* szakfolyóirat 1854. évi híradását, azonfelül más, főleg amerikai adatokat. Mi is találhatunk ehhez hasonló leírást a *Természettudományi Közlöny* 1879. évi folyamának 314. lapján. Még a régebbi *Brehmekben* is bent volt, és csak az újabb kiadás hagyta el. A természettudomány szempontjából

a kérdés mindenesetre még eldöntetlen; de vessük fel a kérdést: megközelíthetnők-e a talány megoldását a néplélektan oldaláról?

Kétségtelen, hogy a patkányfuvar hite ősrégi. Az ehhez hasonló ősrégi hiedelmek vagy az emberiség ködös messzeségébe vesző életének, felfogásának, ösztönének emléktöredékei, vagy a számtalan ízben tapasztalható tényeken és igazságokon nyugszanak. Az emberiség egész történelmén áthúzódó furcsa állattörténeteket eleget ismerünk (elég, ha a *Physiologusra* gondolunk; v. ö. *Ethnographia* 1921: 1); makacsul és kiírthatatlanul

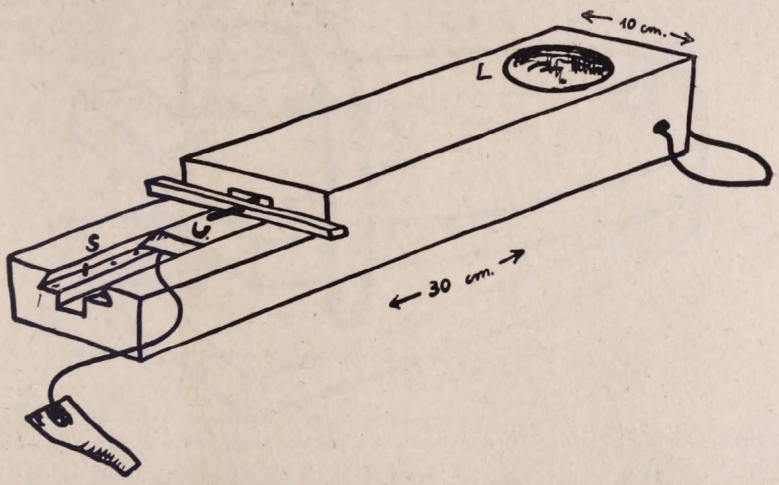

5. ábra. *Rúgós ürgefogó csapda.* (Az íjas ürgefogó rúgós módosítása.) *S* = mozgó szögek az ugró rész *(U)* visszatolásának megakadályozására. A csapda lyukas részét *(L)* az üreglyukra helyezik. Az átalakítás kétségtelenül a katonai fegyverek zárjának mintájára történt. *Csetény.* — *Falle zum Erdzieselfang.*

bevéső dtek évezredeken keresztül tudatunkba, noha e hiedelmek (mint pld. a poraiból megelevenedő főnix) téves volta kétségtelen. A Physiologus felsorolta és legnagyobbrészt minden valóságot nélkülöző állattörténetek és a patkányfuvar közt feltűnő a hasonlóság. Feltűnő annak a felfogásnak a megnyilatkozása, amely az állatot és titokzatos életét az ember szemén át látja, és annak mozdulatai mögött emberi céltudatosságokat (vagy céltalanságokat?) igyekszik megsejteni. A patkány- és borzfuvar hite könnyen kerülhetett a nép közé valamilyen erkölcsi tanulságot példázó ősrégi történetkéből, vagy helyesebben: *visszaszivároghatott* a népi rétegbe.

És itt egy merésznek látszó állítást kockáztatok meg: a népi, a kezdetleges szemlélet hamarább fogja a borzfuvart *kitalálni*, mint (ha valóságos tény volna) megfigyelni és észrevenni. Ugyanakkor, amikor a Physiologus annyi bonyolult, szépen felépített, de mindig valótlan eseményt töprengett ki, ugyanakkor az egészen egyszerű természetmegfigyelésekre kép-

telen volt. Nem vette észre a természetet, mert nem érdekelte. A patkány és a borz a népet csak annyiban érdekli, amennyiben kárt okoz neki; de e kártevésnek módját hamarább fogja képzeletében felépíteni, mint a valóságban megfigyelni és észrevenni. Sőt tovább mehetünk: az alapjában véve helyes megfigyeléseit is azonnal valótlan tényekkel tarkítja, szépíti, a maga képére alakítja, ahogy pld. a gyertyaszentelő táján bekövetkező időjárásfordulást is (ami helyes megfigyelés) a medvével hozza kapcsolatba.

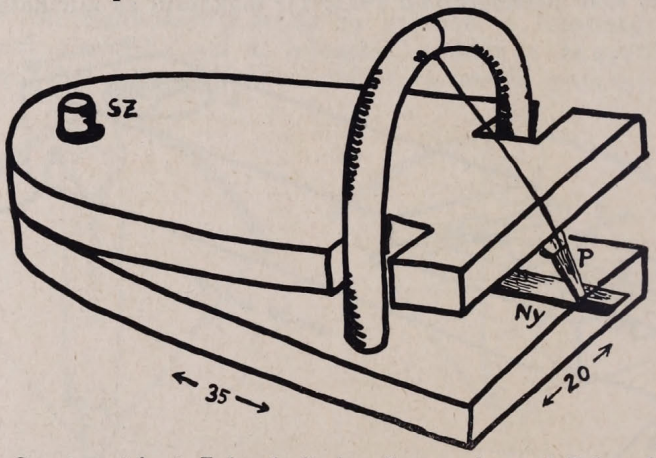

6. ábra. *Csapós egérfogó. Fokszabadi.* Az alkatrészek nevei *Balatonkenesén: SZ* = szögje, *P* = pöcke, *Ny* = nyelve. — *Quetschfalle* (Mausfalle).

4. Mókusfogás.

A mókust ritkásabb erdőbe üldözik, ahol a megzavart mókus már nem bír átugorni a másik fára, hanem a földre pottyan, *összegutyorodik*, mire leütik. De kizavarhatják az aduból is: az adu elé csizmaszárat tartanak, amibe a mókus beugrik és fogva marad. *(Nemesvámos).*

5. Madárfogás.

Többféle módja van. *Cinkét* egyszerűen kettévágott tökkel fognak. A kettévágott, kivájt tököt egy kis faágacskával föltámasztják *(fölmágicsálják);* a kis faághoz kötik a csalétkül szolgáló tökmagot. A kivájt tökbe repülő cinke rángatni kezdi a magot, a faágat elrántja, mire a féltök lecsapódik és a cinke a tök üregében marad. *(Nemesvámos.) Verebet* feltámasztott rostával fognak: a szobában meglapuló gyerek a rostát kitámasztó faágat elrántja, a rosta ráborul a verébre. *(Veszprém.)* De fogják a verebet ennél könnyebben is: este a háztető nádjában megbúvó verebeket egyszerűen kiszedik. *(Veszprém.)*

A *madárhurkokat* gyakran erősítik *abrincsra.* Így fogolyvadászatkor az abrincsra lószőrkarikákat erősítenek, törekkel beszórják *(Sokorópátka)* és a hó tetejére teszik *(Kiskovácsi,* Veszprém m.). Egyszer állítólag nyolc kánya elrőpült az egész abrinccsal *(Veszprém).*

Eléggé ismert módja a baromfifogásnak a kilyuggatott és vékony spárgára kötött *kukoricaszemmel való fogás:* a cérnás magot lenyelt állat nem szabadulhat *(Veszprém).* Ha az így megfogott tyúkot élve akarják elvinni, úgy fejét szárnya alá dugják; akkor olyan, mintha megdöglött volna *(Szentkirályszabadja).*

Madárfogólépet úgy készítenek, hogy a tölgy, cserfa enyves csomóit megszedik, és vízben széjjelfőzik, amíg a mag, héjja tisztán ki nem jön; utána tisztára mossák, olajjal, petróleummal fölhigítják, pálcára rakják, amiket bojtorjánra helyeznek, mert csak a bojtorján magvait szedik ki a madarak. A bokor alá stiglicet tesznek kalitkában csalogatónak *(Veszprém).*

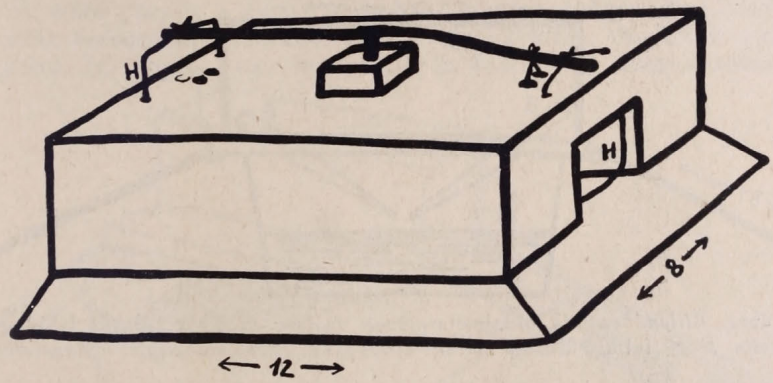

7. ábra. *Akasztós egérfogó. H* = hurok; a jobboldali hurkot a két kis lyukon átvett cérna rögzíti. *(Vörösberény.)* — *Mausfalle.*

6. Ürgefogás.

Kovács István 12 éves középrépáspusztai (Veszprém m.) béresgyerek a következő ürgefogó módokat ismeri: az ürgét vagy csapdával fogjuk meg, vagy kiöntjük. A csapda lehet egyszerű vagy fölvágós. A *fölvágós csapdánál* megkülönböztetünk *vágót, felső kapcsot, alsó kapcsot (tőrfa), csatot* (3. ábra); azonkívül szükségünk van még a fölállításnál egy kődarabra, a *kalapácsra.* Az ürgelyuk elé állított csapdát magára hagyják, majd néhány óra mulva kimennek megnézni az eredményt.

Az *egyszerű csapdánál* csak földbeszúrt tőrfa van, amihez a csatot erősítjük. A törfához rendszerint még egy ürgét kötnek csalogatónak. Elugrál a fogott ürge a lyuk előtt, *csikszol* (vagyis azt mondja: *csiksz, csiksz),* kicsalogatva így a másik ürgét a likból. Ugrál a fogoly ürge, felágaskodik két lábára, hasa váltakozva majd lapos, majd púpos, ahogy magába szívja a levegőt és csikszol.[10]

[10] *Kovách Aladár* már ismertette a fölvágós csapdát Veszprémből *(Néprajzi Értesítő* 1905: 179, és utána *A Magyarság Néprajza,* II. kötet 40. old.); én itt csak a felsorolt elnevezések miatt ismételtem meg. Kovách fejtegetéseihez megjegyezhetem, hogy középrépáspusztai adatom szerint az

Az *ürgeöntés* legfáradságosabb része a víz szállítása. Cigányok nagyban öntik az ürgét, uradalmak szívesen hordatják számukra lajttal a vizet. (Középrépáspusztán a cigánygyerekek egy délután vagy 250 ürgét fogtak így, öntéssel. Utána a fogott ürgét koszorúra fűzve derekukra kötötték és úgy vitték haza.) Ahogy a vedrekben kicipelik a vizet a tarlóra, útközben könnyen kiloccsanhat a fele is; ép ezért a víz tetejét fűvel szórják tele, amely a kiloccsanást megakadályozza. Kinn a tarlón az egyik gyerek a vizet önti, míg a másik lehasal, marka a likon; ahogy az ürge kiugrik, ügyesen nyakoncsipi *(„nyakalom")*.

A gyermekek a fogott ürgékkel eljátszogatnak; fakatulába, a *kóterba* zárják. Papírskatulyából kocsit készítenek az ürgé-

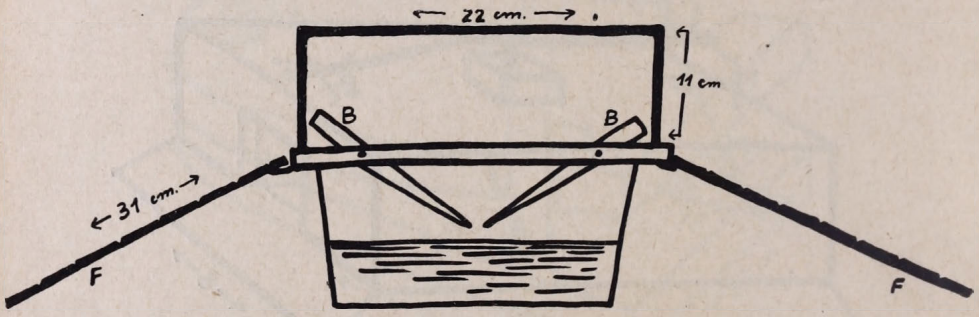

8. ábra. *Billenő csapda* oldalmetszetének vázlata. *B* = az alagút lebillenő feneke, *F* = feljáró deszka haránt rovásokkal. *Balatonfőkajár.– Mausfalle.*

nek, kis jármot, abba fogják, meghajtatják. Vagy *imádkoztatják* az ürgét: megszorítják a nyakát, mire a szegény ürge összeteszi a két mellső lábát, imádkozik. Mindezek után megnyúzzák az ürgét, megpörzsölik, megsütik és megeszik. Olyan a húsa, mint a csirkének.

Íjas ürgefogó csapda. Jó eszköznek mondják a 4. ábrán bemutatott *íjas ürgefogó csapdát.*[11] Íjnak a rugalmas gyertyánfa-*csihatagot* (= *nyövés)* használják. *(Csetény).* Az íjas ürgefogó néhány tökéletlenségét (pld. hogy csak vízszintesen *vethető meg,* rossz időben a csihatag veszít rugalmasságából) ügyeskezű barkácsoló emberek úgy igyekeznek megjavítani, hogy a rugal-

alsó kapcsot *tőrfának* nevezik, tehát a tőr megjelölés előfordul a rekesztő szerszám alkatrészeinek nevei között is. A tőrökön kívül más csapdát is *megvetnek,* így az íjas ürgefogót, noha ez is rekesztő fogó, hasonlóképen a fentebb leírt *ürgecsapda* is *csatra van vetve (Nemesvámos).* A felvágós csapdát Kovách szerint *csikkentőnek* nevezték Veszprémben. E szóhoz hasonló a *csikszol, csiksz.* Valószínű tehát, hogy a csikkentő elnevezés hangfestő szó, ahogy ezt a *Magyar Etymológiai Szótár* is feltételezi és nem a gázlót, alacsony vizet jelentő *cseke, csege, cege* származéka, amint *Sebestyén* állította. *(Ethnographia,* 1897: 144). Szentkirályszabadján különben a felvágós csapdát *akasztó csapdának,* Nemesvámoson *ürgecsapdának* nevezik.

[11] Működését l. *A Magyarság Néprajza,* II: 53. A Veszprémvármegyei Múzeum két íjas ürgefogót őriz: egy 42 cm hosszúságút *Csajágról* (2545. lelt. sz.) és egy 47 cm hosszút *Enyingről* (2984 lelt. sz.)

mas faíjrészt kiszedik, és helyébe régi háborús katonafegyver vagy kertészolló rúgóját építik (l. 5. ábra, Csetény). Az utóbbinak külön érdekessége, hogy hátsó részébe mozgékony szögeket vert ügyeskezű mestere; a kiugró szögek megakadályozzák a csapó résznek visszatolását, amit a megszorult ürge kétségbeesett kapálózásával esetleg még megtehet. Hasonló korszerű átalakításról hallottam *Nemesvámoson* is, ahol szintén kertészolló rúgójával cserélték ki az ürgefogó faíját.

7. Egérfogók.

Az egérfogók közül megemlítem a széltiben elterjedt *csapós egérfogót* (6. ábra). Több helyen kérdezősködtem az egyes részek neve után, de csak bizonytalan feleleteket kaptam. Balatonkenesén *csapda* a neve; van *pöcke, nyelve, szögje.* Az Ecsedi szerint járomnak[12] nevezett rész vagy egyetlen vesszőből van hajlítva (6. ábra), vagy három darab fából van összeillesztve.

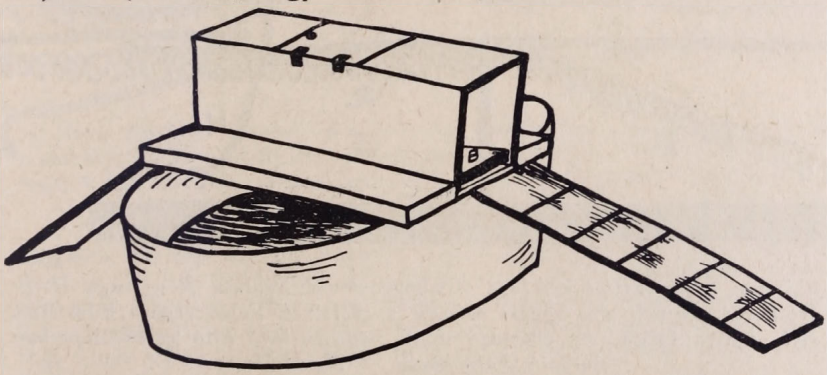

9. ábra. *Billenő csapda* vizes edény tetejére helyezve. B = az alagút lebillenő feneke. *Balatonfőkajár. — Mausfalle.*

A felső deszkára súlyos kődarabot helyeznek, amikor *„megvetik a csapdát."* A Veszprémvármegyei Múzeum három ilyen csapdát őriz: *Fokszabadiról* (a járom hajlított; 35 cm. hosszú, 20 cm. széles; lelt. sz. 2543, m.), *Szentkirályszabadjáról* (21 cm. hosszú, 13 cm. széles; lelt. sz. 4281, k.) és egy számozatlant.

A Veszprémvármegyei Múzeum egyik egérfogója *akasztós egérfogó (Vörösberény,* 12×8 cm.; lelt. sz. 4558, 7. ábra); ehhez hasonlót ír le Ecsedi id. művében (170 o.). A deszkából készült négyszögletes csatorna mindegyik végébe 1—1 hurok nyúlik, amelyeket a felettük elhelyezett (és talán esernyődrótból készült) rugalmas drótdarab ránt fel. A drótdarabot a felső deszkába fúrt két kis lyukon keresztül vetett cérnával erősítjük a csalétekhez, illetve az alsó deszkához. Ha az egér a cérnát elrágta, a rugalmas drót felvágja a hurkot, és az egér bennszorul.

[12] Jelentés Debrecen szab. kir. város Déri-Múzeumának 1932. évi működéséről és állapotáról. Függelékben: *Ecsedi István:* Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon. (162. old.)

Egy *billenős egérfogó* Balatonfőkajárról került a Veszprémvármegyei Múzeumba. (Lelt. sz. 6105. 8. 9. ábra.) Ezt a billenő csapdát „Patkányfogás billenő csapdával" alcím alatt írja le Ecsedi; de idézett munkájának 42. ábráján a rajzoló fordítva rajzolta le a csapdát, amit hasonló fordított helyzetben vett át a *Magyarság Néprajza is* (II. kötet, 64. ábra. Billenőfedelű feneketlen csapda). Igazi helyzetében a csapda fortélyosabb; a valóságban ugyanis nem feneketlen láda tetejére sétál az egér vagy patkány, hanem alagútba, ami sokkal megfelelőbb természetének. Az alagút közepére érve lebillen az alagút feneke, és az óvatlan állat a vizes dézsába pottyan. Ilyen a debreceni csapda is. A feljáró deszkát haránt irányban rovásokkal látják el, hogy a patkány könnyebben gyalogolhasson

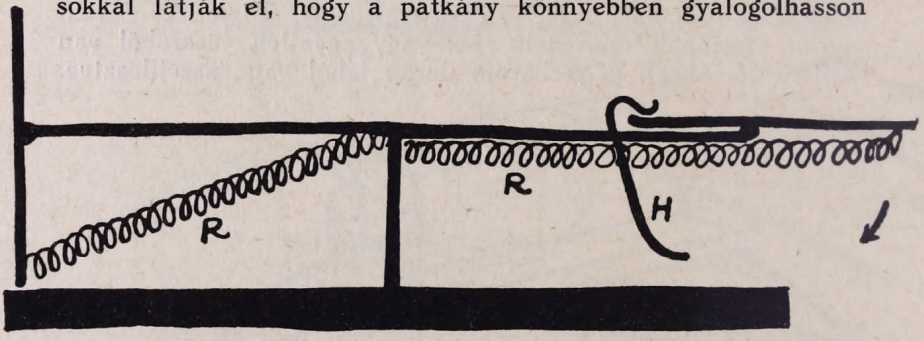

10. ábra. *Rúgós kettős egérfogó* oldalmetszetének vázlata. *R* = rúgó, *H* = dróthorog, aminek alsó végére erősítik a csalétket. Felső vége a kifeszített ajtót nyitva tartja. Az egérfogó másik végében lévő ajtó zárt állapotban látható. *Fokszabadi.* — *Mausfalle.*

az alagút felé. Jól láthatók e rovások Ecsedi ábráján is, de a deszka alsó felén, ami így egészen értelmetlen.

A drótegérfogók közül a Veszprémvármegyei Múzeumban találunk egy hosszúkás alakú kettős fogót *Fokszabadiról.* (Lelt. sz. 2543, o., hossza 20, szélessége 8 cm., 10. ábra.) A csalétket a kifeszített ajtót rögzítő dróthorogra akasztjuk; az egér ezt megérinti, mire a drótkampó elengedi az ajtót, és az ajtó villámgyorsan lepattan.

A különböző *vastőrök* már nem házi készítmények. Erős *vidravas* még a szarvast is megfogja, kisebbel kányára is vadásznak *(Középrépáspuszta).* A Veszprémvármegyei Múzeum gyüjteményéből megemlíthetek egy 17 cm. hosszú, *Mezőkomáromban* gyüjtött vascsapdát (Lelt. sz. 2554, f), amely teljesen megfelel az Ecsedi 45. ábráján közölt vastőrnek.

Kiegészítésül felsorolhatom még a gyermekjátékok közül: a *parittyát (Veszprém,* 11. ábra; a követ magábafogadó bőrdarabba szíjat vagy spárgát erősítenek; a szíj, spárga egyik vége lyukas, ez kerül a mutatóujjra, míg a másik, csombékba végződő szabad vége a marokba), a *csuzlit (Veszprém,* gumipuska) és a *hajító golyót (Veszprém).* Az utóbbi 3 m. hosszú

spárga végére erősített kb. 3 cm. átmérőjű ólomgolyó, amelyet közeli tárgyak megdobálására használnak a gyerekek.

*

DR. AUREL VAJKAI-WAGENHUBER: *Zur Sammel- und Jagdtätigkeit im Bakonyer Wald.*

Auszug. Im Bakonyer Wald sind auch heute noch Spuren der einstigen Sammel- und Jagdtätigkeit vorhanden. Die *„Honigräuber"* begeben sich des nachts, zu dritt zum „Rauben" des Honigs. Einer von ihnen zündet im Loch des hohlen Baumes (in welchem sich der Bienenschwarm befindet) Schwefel an. Sodann sägt er den Boden des Loches aus, um den Honig daraus zu schöpfen. Der Untenstehende fängt den Honig auf, inzwischen hält der Dritte Wache. — Sämtliche Bestandteile der zum Hirschfang verwendeten *Hebelschlinge* wachsen im Walde: die jungen Bäume werden umgebogen und mit Grashalmen zum Erdboden gebunden, die mittlere, herab-

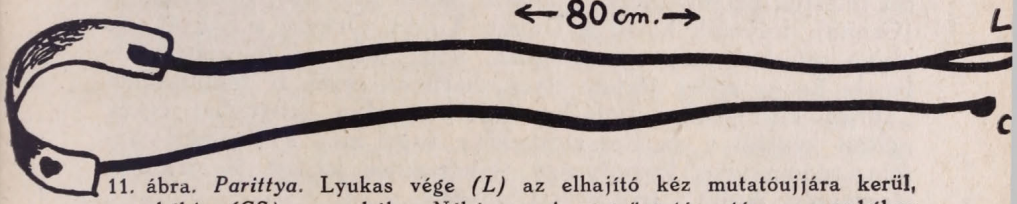

11. ábra. *Parittya.* Lyukas vége *(L)* az elhajító kéz mutatóujjára kerül, csombékja *(CS)* a markába. Néhányszori megpörgetés után a csombékos részt a kéz kiengedi, mire a bőrdarabban lévő kő kirepül. *(Veszprém.)* — *Schleuder.*

hängende Schlinge ist aus *clematis vitalba* angefertigt. Vielerorts spricht man von der sog. *Dachsfracht.* Demzufolge wird der Mais vom Dachs derart eingeführt, dass eines der Tiere rücklings liegend den Maiskolben an sich drückt, während ein anderes Tier es beim Schwanze ziehend, fortschleppt. Dies ähnelt der sog. Rattenfracht (s. hiezu *Kosmos,* Stuttgart, 1936: 315.). Verfasser hält diesen Glauben aus volkspsychologischen Gründen für unwahrscheinlich. Es werden verschiedene *Dachs-, Eichörnchen-, Fuchs- und Vogel-Fangarten* besprochen, sowie auch die im Bakonyer Wald bekannten *Maus- und Zieselfallen* erörtert. — Die *Zieselfalle* ist im Grunde die verkleinerte Nachbildung der für den Hirschfang verwendeten Hebelschlinge. Aehnlich konstruierte Fallen wie zum Zieselfangen finden wir auch bei nordeuropäischen und nordasiatischen Jägervölkern. Die einst bei den Weinhütern recht gebräuchliche, oft gefürchtete *Schleuder* ist heute schon zum Kinderspielzeug geworden.

Szombathely neve a herefordi térképen.

Írta: BENDEFY LÁSZLÓ dr.

A kies fekvésű, alacsony hegyekkel és dombokkal takart Hereford county (H.-shire) székhelyén, *Hereford*-ban (olv. heriford)[1] Anglia egyik legszebb székesegyháza áll. Építőművészeti kiválóságán felül ez a templom még arról is nevezetes, hogy itt őrzik azt a nevezetes, a XIII. sz. második feléből ránk maradt világtérképet, amelyhez hasonlónak csak a vele kb. egykorú *ebstorfi* Mappa mundi-t mondhatjuk.

[1] Hereford Oxfordtól NyÉNy-nak mintegy 100 km-re fekszik Wales

Ezt a 165 cm magas és 134 cm széles falitérképet 1276 és 1283 között fínom pergamentre remekelte *Haldinghami* és *Lafordi Richard* szerzetes. A láthatóan sok gonddal, de több műérzékkel, mint szaktudással készült színes térképet biblikus tárgyú jelenetek telítik. Ez volt az oka annak, hogy sokáig oltárképnek használták, ami egyúttal fennmaradását is biztosította. Ma (1863 óta!) üveg alatt, az említett templom déli kórusának szárnyában falra függesztve őrzik.

A mű mint térkép nem sokat ér. Ha összehasonlítjuk *Beatus Liebanensis* 776-ban készült térképével, majdnem ugyanaz a kép áll előttünk. Mindössze részletesebb, mert méretei megengedik ezt. (Tehát félezer esztendő alatt a földrajzi ismeretek terén nem észlelünk semmi haladást sem!) Így pl. hazánkban ott találjuk Szombathelyt (Sabaria Sancti Martini), Esztergomot (Grana), folyóink közül a Dunát, Tiszát, Drávát s Szávát, de olyan művészi összevisszaságban, hogy teljesen felismerhetetlenek. És az egész térkép ilyen, bárhová essék is tekintetünk. „Teljes kartográfiai tudatlansággal, minden geografiai érzék nélkül készült s az Erasztothenész vagy még a Ptolemájoszféle, tudományos komolyságú térképekhez képest is siralmas visszaesést mutat", írja róla Cholnoky.

Ez a térkép számol be nekünk azokról a balhiedelmekről, amelyek az akkori geográfiai világképet nevetséges képzelődéseikkel meghamisították, sőt megfertőzték. Ilyenek pl. a délorosz síkságok emberevői, vagy a Kaspi-tó nyugati partján otthonosnak képzelt, Minotauruszhoz hasonló bestiák. A Turáni alföldön a térkép nyúlszerű szörnyetegeket, Lengyelország földjén pedig kutyafejű embereket tüntet fel. (Ez utóbbi képecske valószínűleg a tatárokra vonatkozik.) A Nílus felsőfolyása mentén a térkép szerint olyan hatalmas alsóajkú embereket találni, hogy megnyúlott alsó ajkukat akár napernyőnek is használhatják! Bizonyára a legbátrabbak is megijednének attól a belsőafrikai emberszörnytől, aki szemét s száját a mellén hordja, viszont nyaka s feje hiányzik. Ellenben nagy gyakorlati érzéket árul el az a másik afrikai szörny, amelynek egyik lába élő fa, s annak lombja alatt hűsel a rusnya egyszemű fajzat! Aki még nem tudná, hol változott át Lót felesége sóbálvánnyá, megtalálhatja a csinos kis ábrát a herefordi térképen. Ha pedig az örmény felvidéket vesszük szemügyre, uszonyoslábú emberek létezéséről szerzünk tudomást.

A térkép az egykorú Magyarország területével eléggé részletesen foglalkozik.[2] Az előforduló nevek (l. a térkép közölt részletét!) az alábbiak:

Pannonia inferior — Dacia hec et rusia
Carnuntum = római katonai állomás Hainburg és Petronell között, Németóvár mellett
Fatna, vagy Farna (= Varna?) Sirinum = Sirmium, Mitrović

határán, a Severn folyóba északról beömlő Wye folyó mellett. L. Áll. Térk. Int. Kisatlasz, Bp. 1937. 18. lap (E5).

Duracium = Durazzo
Grana = Esztergom
Pazaei = Pest (?)
Sabaria ... = Szombathely
Salzeburgh = Salzburg
Siscia civitas = Sziszek
Danubius = Duna
Savus = Száva
Drauus = Dráva
Tize = Tisza
Aneso fl. = Enns.
Pazaei < Azao (?) = Almás
Fatna < Salva (?) = egykori római táborhely a mai Esztergom közelében.
Grana[1]/a < Arrabona (?) = Győr[2]/a

Ezúttal a fentiek közül *Szombathely neve* érdekel bennünket.

Magyar neve — bár erre semminemű írott adatunk sincs — minden bizonnyal legalábbis a szentistváni időkből, ha nem a fejedelmek korából származik, és valószínűleg onnét ered, hogy a vásárokat benne szombati napokon szokták tartani.[3] A város nevének eredeti alakja „*Szombati hely*" lehetett, s ebből származott később a mai rövidebb alak.

Minden magyar ősisége, ezeresztendős multja ellenére is, a *Szombathely* név csak az utolsó 200 évben kezd szerepelni az okmányokban, kéziratokban és a nyomtatott irodalmi termékekben. Ennek oka természetesen középkori latinságunkban, ill. az ennek maradványakép átörökölt hivatalos latin nyelvünkben rejlik. Az ezt felváltó német ügyvitel sem kedvezett esetünkben.

Érdekes, hogy Anonymus leírásában, ahol a legtöbb helynevet magyar alakjában találjuk meg, Szombathely nevét hiába keressük.[4] Ebből azt következtetjük, hogy a honfoglalás korában a vidék jelentős városa és erőssége *Vasvár* volt, míg az egykori Savaria szegényes teleppé jelentéktelenedett. Szó van azonban az L. fejezetben a Sabaria folyóról; ez a név a mai Gyöngyösnek felel meg és a Sibaris név elírásának tekintendő.

Amíg Schönvisner Szombathelyt következetesen Sabaria néven említi, míg a hivatalos kurrens iratok még a mult század elején is vagy Sabariát, vagy Steinamangert ismertek, *Nagy János 1797*-ben kelt egykorú verses elbeszélése már *Szombathelyt* említ.[5] Nem volna érdektelen dolog utánanézni annak, mikor, hol és kik említik Szombathelyt magyar nevén a fentebbi időpont előtt. Sajnos, ez a feladat rendkívüli nehézségbe ütközik. Ugyanis 1605-ben Bocskay hajdui s a velük szövetkezett török és tatár hadak feldúlták Szombathely városát,

[2] Részl. leírást l. bőv. *Miller (K.):* Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten. IV, Heft. Stuttgart, 1895. U. o. részletes másolata is.

[2]/a *Pazaei, Fatna* és *Grana* helynevek magyarázata Millernél téves. Mindegyik elírt alakban szerepel a térképen, de térbeli elhelyezésük fenti azonosításunkat erősen valószínűsíti.

[3] Géfin: A szhelyi egyházmegye tört. I. kt., Szhely, 1929; Schönvisner: Antiquitatum ... 2. l.; Kunz: Szhely—Savaria r. t. város monographiája, Szhely, 1880, 6. l.

[4] Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Ford.: Szabó Károly. (Magy. Könyvt. 30. sz.) Bp. 57. l.

[5] Nagy János: A szombathelyi nemes tábornak ő királyi Felségek előtt tett hadi gyakorlása 1797. Kiss Asszony havának 16., 17. és 18. napján. Béts. Hummel.

nagyobb részét a földdel egyenlővé tették, lakóinak egy részét leölték, sokakat pedig fogságba hurcoltak. Hogy a város levéltára el ne pusztuljon, idejében Németújvárra mentették. Azonban ezt a várat ugyanebben az évben tűz hamvasztotta el, s a levéltár is teljesen elégett.[6]

De térjünk vissza a herefordi térképhez! A mellékelt ábrán közölt részletének közepe táján ott találjuk városunkat is. Nevének olvasásában eltérők a vélemények. *Miller*, a térkép ismertetője és a hasonmáskiadás előkészítője szerint a név olvasata:

Sabaria sci (sancti) Martini.[7]

A szakemberek többsége ezt fogadta el a név helyes olva-

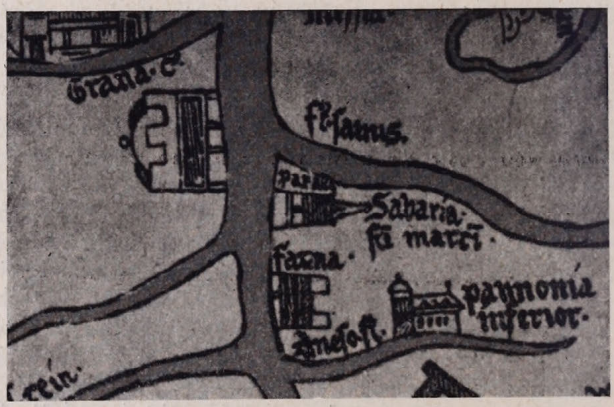

Szombathely neve a herefordi térképen. (Mill. id. m. nyomán, de a térkép eredeti méretarányában.)

satának. Vannak azonban, közöttük *Cholnoky Jenő is*,[8] akik a felírást így olvassák:

Sabaria Sandi Mattei.

Bármelyik olvasat is a helyes, mindegyik különös figyelmet érdemel. Paleográfiailag mindenesetre sokkal valószínűbb az előbbi. Ennek az alaknak jelentőségéhez tudnunk kell, hogy „sokat vitatkoztak ... arról, hogy Sabaria, szent Márton szülőhelye, Pannónia székvárosával azonos-e, avagy a Pannonhalma alatt elterült Sabaria sicca-val; azonban a Szombathely helyén állott Sabaria annyira túlsúlyban volt nagy kiterjedése, jelentősége és kultúrája folytán a Pannonhalma alatt fekvő Sabaria fölött, hogy Sulpicius Severus ... szavait, melyekkel szent Márton születéshelyéül Sabariát minden közelebbi jelzés nélkül állítja oda,[9] a mai Szombathelynek kell tartanunk."[10]

[6] Géfin id. m. 17—18. l.; Schönvisner id. m. 310. l.

[7] Ugyanígy közli Szombathely nevét Heinrich v. Mainz (l. Miller, Mappaemundi, III. 23); *Sabaria* alakban Hieronymus (U. o. III. 5, 13); *Sabarie* alakban a Tabula Peutingeriana (ed. Miller. 2. Aufl. 1888); *Savaria* alakban Julii Honorii Cosmographia (1, 2. Rec.) ed. Riese, G. l. m.

[8] Cholnoky J.: A Föld megismerésének története. Bp. 1932. 100 l.

[9] Sulpicius Severus de vita beati Martini cap. 2.: „Igitur Martinus Sabariae Pannoniarum oppido oriundus fuit ..."

A mellett, hogy szent Márton Szombathelyen született, írnak: Schönvisner (142—158. l.); Lakner Endre: Szent Márton toursi püspök valódi születéshelyének földerítése, Szombathely, Bertalanffy, 1865. (8-r. 49 l.); Bitnicz Lajos: Szent Márton püspök születéshelyéről, Toldy F. folyóiratának, az Új Magyar Múzeumnak 1859. évfolyamában.

Sabaria sicca mellett szállnak síkra: Czinár Mór: Locus natalis S. Martini Turonensis, Monast. I. 23. l. és „Győr vármegyei Sabariáról", Magyar Akadémia értesítője, Pest, 1859, 515. s köv. l.; Pokorny Frigyes: Szent Márton győrmegyei Sabáriában született, Győr, 1867, (8-r, 148. l.); Dankó József: Die Erzabtei Martinsberg (Sabaria) der Geburtsort des hl. Martinus Turonensis, Österreichische Vierteljahresschrift für kath. Theologie, Wien, 1868; Braumüller, S. 1—38.[11]

A herefordi térkép Szent Márton szülőhelyének kérdését — mondhatjuk — véglegesen tisztázza. Ugyanis bármilyen gyenge kísérlet is térképnek Richardus barát Mappa mundi-ja, a bemutatott részletből is megállapíthatjuk, hogy az itt szereplő Sabaria valóban a Szombathely helyén egykoron állott, római-kori Savariával azonos.

Hogy a herefordi térkép Sabariája valóban a mai Szombathely helyén állott, egykori pannóniai fővárossal azonos, azt bizonyítja a mappán látható rajzi jelölésmód is. Ugyanis ez kétségtelenül erődítményre utal. Már pedig tudjuk, hogy Sabaria, a főváros, megerősített hely volt, ugyanezt azonban S. siccaról nem tételezhetjük fel.

Tours lakói annakidején bizonyára jól tudták, hogy püspökük melyik Savariának szülöttje. Hogy ez az ismeretük hagyomány útján a XIII. sz. elejéig fennmaradhatott, s hogy Galliából Britanniába is eljuthatott, minden nagyobb nehézség nélkül feltehető. Hogy hogyan és honnan szerzett fr. Richardus tudomást sz. Márton szülőhelyéről, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy a herefordi térkép szerzője úgy tudta, hogy az egykori Pannónia provincia fővárosa volt a szent püspök szülőhelye. Mivel Sulpicius Severus feljegyzését követően ez a legrégibb, amazt megerősítő adatunk, *Szombathelyt kell Sz. Márton püspök valódi szülőhelyének tekintenünk.*

Ha a felirat Cholnoky-féle olvasata volna a helyes (aminek valószínűsége azonban az előbbinél jóval kisebb), ez is nem kevésbbé érdekes és fontos adathoz juttatna bennünket.

Amíg az első olvasat fordítása: „*Sz. Márton Sabariá-ja*", az utóbbié „*Sz. Máté Sabariá-ja*" volna. Amíg az első névalak értelme tökéletes, és a történeti tényeknek megfelel, az utóbbi történelmiség dolgában egészen értelmetlen kifejezés. Nem tudunk u. i. arról, hogy akár Savariának, akár Szombathelynek

[10] Balics L.: A kereszténység tört. hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig, Bp, 1901; 123. l. 2. jegyz.; Géfin id. m. 15. l.

[11] Géfin id. m. 15. l. 4. jegyz.

valaha is valamiféle szorosabb kapcsolata lett volna sz. Máté nevével, vagy kultuszával.

Ez a megállapítás esetleg arra sarkalhatna bennünket, hogy ezt az olvasatot eleve zárjuk ki tárgyalásunk menetéből. Nem tesszük ezt, ellenben vegyük formai vizsgálat alá a kifejezést: *„Sabaria Sandi Mattei"*.

Próbáljuk ezt nem magyaros, hanem angolos latinsággal elolvasni; az eredmény: szandi mattej. A Máté név angolul: Matthew (olv. mettyu), és sohasem hangozhatik mattej-nak. Honnét kerülhetett a „Sandi Mattei" kifejezés a herefordi térképre (ha ezt az olvasatot fogadjuk el helyesnek)? Csakis arra gondolhatunk, hogy Richardus barát hallott *Sabaria id est Szombathely* azonosságáról.

Angolajkú és a latin nyelvben járatos egyén Szombathely magyar nevét könnyen félreérthette. Még világosabban: az az egyén, aki előtt általa nem ismert, idegen nyelven beszélnek, egyes ismerősnek hangzó szavakat és kifejezéseket könnyen hajlandó általa ismert fogalmakkal és kifejezésekkel azonosítani. Idegenajkú hallgató előtt a Szombathely városnév *b* hangja könnyen elmosódhatik és beleolvadhat az előtte álló *m*-be; e szerint lesz: szommathej. Ha ezt (angolos latinsággal) két szónak tekintjük és *szom(szan)* + *mathej* összetevőkből állónak képzeljük, megkapjuk a *San(di) Mattei* alakot.

Tehát, ha a herefordi térkép Sabaria névalakjának Cholnoky-féle olvasata az igaz, ebben az esetben ez a névalak igen nagy valószínűséggel onnét ered, hogy *a térkép készítője Szombathely város nevét eredeti magyar alakjában hallotta*, ami nem volna érdektelen adat Szombathely város magyar neve ősiségének kérdéséhez.

*

Dr. LÁSZLÓ BENDEFY: *Der Namen von Szombathely auf der Hereford-Karte.*

Auszug. Die in den Jahren 1276—83 von fr. Richardus von Haldingham und Lafford hergestellte und heute in Hereford aufbewahrte Karte enthält auch den Namen der Stadt Szombathely. (Siehe Abbildung). Einige lesen den Namen als Sabaria Sancti Martini. Diese Lesungsforme, die auch bei Heinrich von Mainz vorzufinden ist, kann als Beweis dienen, dass Sct. Martin, Bischof von Tours, tatsächlich in der ehemaligen Haupstadt von Pannonia, und nicht im kleinen Sabaria sicca (in der Nähe von Pannonhalma) geboren ist.

Einige, darunter auch Prof. J. Cholnoky, lesen den Namen für Sabaria sandi Mattei. Wäre diese Lesung die richtige, könnte man (nachdem weder Sabaria, noch Szombathely mit dem Kultus von Sct. Mattheus jemals engeren Kontakt hatte) bloss daran denken, dass der Namen nach englisch-lateinischer Phonetik als San (di)-matej zu lesen ist. In dieser Form ist es unschwer, den *ungarischen* Namen *Szombathely* zu erkennen. Dieses Resultat wäre deshalb von Wichtigkeit, nachdem das Archiv der Stadt Szombathely im Jahre 1605 eingeäschert wurde, und so ist es heute äusserst schwierig, die ersten dokumentarischen Spuren der Benennung dieser uralten ungarischen Stadt vorzufinden. Die alte Bezeichnung *„Szombati-hely"* weist jedoch zweifellos auf das Zeitalter Sct. Stephans.

Vízipoloskák Kőszeg vidékéről.

Írta: VISNYA ALADÁR dr. (Kőszeg).

A mult évben nagy gyász érte a magyar tudományosságot általában és különösen a rovarászatot. 1937 szept. 8-án, életének 90-ik évében elhúnyt Horváth Géza dr., m. kir. udvari tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának ny. főigazgatója. Hosszú, 70 esztendőre terjedő tudományos munkásságának méltatása messze túllépné e közleménynek kereteit, ezért itt csak azt akarjuk kiemelni, hogy a szipókás rovaroknak *(Rhynchota)* — vagyis a poloskáknak, kabócáknak, növénytetveknek stb. — világszerte elismert, első szaktekintélye volt, úgyhogy, amikor pár évvel ezelőtt Amerikában elhatározták, hogy ezeknek az állatfajoknak a teljes világkatalógusát kiadják, őt választották meg a nagy munka főszerkesztőjévé *(General Editor)*. Minthogy munkásságát úgyszólván kezdettől fogva főleg erre a jól kiválasztott körre korlátozta, nemcsak rendszertanilag, hanem a faunakutatás terén is tökéleteset alkotott, úgyhogy alig van a magyar faunában még egy ilyen nagyobb állatcsoport, amelyről olyan teljes ismeretekkel rendelkeznénk, mint ezekről. Ezt a nagy munkát nagyrészt személyes gyüjtés útján végezte el. Azt mondhatni, hogy nincsen a Magyar Birodalomnak olyan tájéka, amelyet be ne járt volna. Így került el Kőszegre is, aránylag későn, 86 éves korában. De magas kora ellenére is még csodálatraméltó buzgalommal dolgozott, egyik nap gyüjtött, másnap preparált, ha pedig elfogyott a preparálni való anyag és a rossz idő miatt nem lehetett kimenni, kitörő örömmel fogadta az általam hozott állatokat. Távozása után is még szívesen meghatározta az általam küldött poloskákat és kabócákat, sőt saját gyüjtésének feleslegéből is küldött s ezzel nem-

csak a Kőszegi Múzeum rovargyüjteményeinek alapját vetette meg, hanem mintegy előfutára volt a ma itt folyó faunakutatásnak. Ezt annál is inkább mondhatjuk, mert ő volt az, aki engem Dudich professzorral összehozott és a Kőszeg vidékén gyüjtött fajok jegyzékét is a Kőszegi Múzeum rendelkezésére bocsátotta.

Horváth Géza Kőszegen, 1933 július havában.
M. G. Horváth à Kőszeg, en julliet 1933.

Legyen szabad tehát a *Kőszegi Múzeum Közleményeiben* is emléket állítani neki evvel, az itteni munkássága köréből vett, kis dolgozattal.

Hogy éppen a vízipoloskákra korlátoztam dolgozatomat, annak főoka az, hogy az Öregúr lábai a vízparton való guggolást és mászkálást már nem igen bírták és ezért a vízihálló kezelését kezdettől fogva rám bízta. Távozása után pedig én is csináltattam magamnak vízihálót és a vízicsigák gyüjtése közben csakhamar annyiféle vízipoloskát sikerült összeszednem, hogy ezután már csak 10—20 %-kal remélhető a jegyzék bővülése. A szárazföldi fajoknál ellenben a gyüjtés még nem tekinthető ennyire lezártnak és a Boldogultnak az utóbbi években való elnehezedése és betegeskedése miatt a gyüjtött fajok meghatározása is fennakadást szenvedett.

Az alábbi jegyzék mindössze 27 fajt tartalmaz. Ez magában véve nem nagy szám, de mindjárt jelentékenyebbé válik, ha meggondoljuk, hogy Horváth Géza (5)[1] több évi gyűjtés után és többeknek a közreműködésével a Fertő vízében és víztükrén csupán 22 fajt tudott kimutatni, a Balatonból és felszínéről pedig 28-at és utóbbit érdemesnek tartotta külön közzétenni (6). Az alábbi jegyzék közlését még az is indokolhatja, hogy aránylag nagy százalékban szerepelnek benne olyan fajok, amelyeket eddig a Magyar Birodalomnak csak kevés helyén találtak. Ezeket a dolgozat végén külön ki fogjuk emelni.

A vízipoloska elnevezés alatt itt két lényegesen különböző csoportját foglaljuk össze a szipókás rovaroknak. Ezek közül csupán az első csoportbeliek *(Hydrocorisae)* élnek úgyszólván állandóan a vízben, de lélekzeni ezek is (egy itt nem szereplő család kivételével) a víz felszínére jönnek és alkalmilag, különösen párosodáskor, el is szokták hagyni a vizet és a levegőbe is felrepülhetnek. A második csoportbeliek ellenben csak a víz felszínén vagy a vízi növényeken tartózkodnak, de időnkint, leginkább menekülés céljából, a víz alá is buknak. Rendszertanilag ezek már a szárazföldi poloskák *(Geocorisae)* közé számítanak.

A buvárpoloskák (Fam. *Corixidae)* kivételével a vízipoloskák mind ragadozó életmódot folytatnak és a vízben élő vagy vízbe hullott kisebb állatokkal táplálkoznak. Ennek megfelelően mellső lábpáruk többé-kevésbbé fogó-láb. Ezzel ragadják meg áldozatukat, hogy nedvüket kiszívják. A buvárpoloskák ellenben vizinövényekkel, főleg algákkal táplálkoznak, mellső lábuk szőrökkel vagy tüskékkel szegélyezett, lapos evezőláb, hasonlóan a hátsóhoz, amely a hanyattúszóknál és a csíkpoloskáknál is valóságos evezővé alakult.

A 7., 20., 23., 25. és 27. számú fajok kivételével, amelyeket azonban aránylag könnyű felismerni, illetőleg a legközelebbi rokonaiktól biztosan megkülönböztetni, a többieket mind Horváth Géza határozta meg. Felsorolásuknál azonban Hedicke újabb munkájának (2) névhasználatát és rendszertani beosztását követtem, de könnyebb összehasonlítás kedvéért közlöm a synonymát is, ha Horváth Géza (6) más nevet használt.

Minthogy a vízipoloskák is bizonyos mértékben helyhez kötött életmódot folytatnak (ha nem is annyira, mint a vízicsigák), a fajnevek után a lelőhelyeiket is felsorolom.

*

[1] A zárójelben álló számok a végén összeállított irodalmi adatokra utalnak.

Enumeratio Hemipterorum aquaticorum et semi-aquaticorum in regionibus oppidi Kőszeg collectorum.

I. Hydrocorisae. — Vízben élő poloskák.

Fam. *Corixidae*. — Búvárpoloskák.

1. *Corixa punctata* Ill. — Gubahegyi tócsa, Talár tócsája.
2. *Sigara hieroglyphica* Duf. — Tőzegláp csatornája, Gyöngyös a Nemezgyár felett, Tömördi tó.
3. *Sigara Linnéi* Fieb. — Talár tócsája.
4. *Sigara distincta* Fieb. — Tőzegláp csatornája, Tömördi tó.
5. *Sigara limitata* Fieb. — Gubahegyi tócsa, Tömördi tó.
6. *Sigara nigrolineata* Fieb. — Kálvária tócsája.
7. *Cymatia Rogenhoferi* Fieb. — Tőzegláp csatornája, Gyöngyös a Nemezgyár felett.
8. *Cymatia coleoptrata* F. — Gubahegyi tócsa.
9. *Micronecta minutissima* L. — Gyöngyös-patak duzzasztója a Nemezgyár felett.

Fam. *Pleidae*. — Törpe hanyattúszók.

10. *Plea Leachi* Mc. Greg. et Kirk. (= *atomaria* Pall.) — Pfandl-villa víztartója, Gubahegyi tócsa, Tömördi tó.

Fam. *Notonecitdae*. — Hanyattúszó poloskák.

11. *Notonecta maculata* F. (= *marmorea* F.) — Talár, Kálvária és Velemi-hőforrás tócsái, Tömördi tó.
12. *Notonecta glauca* L. — Álló és lassan folyó vizekben mindenfelé.
13. *Notonecta obliqua* Gall. — Talár és Velemi-hőforrás tócsái.

Fam. *Naucoridae*. — Csíkpoloskák.

14. *Naucoris cimicoides* L. — Gubahegyi tócsa, Tömördi tó.

Fam. *Nepidae*. — Víziskorpiók.

15. *Nepa rubra* L. (= *cinerea* L.) — Gubahegyi tócsa, Tőzegláp csatornája, Ablánc-patak.

II. Geocorisae. — Víz színén élő poloskák.

Fam. *Gerridae*. — Molnárpoloskák.

17. *Gerris ruſoscutellatus* Latr. — Talár tócsája.
18. *Gerris najas* Deg. — Gyöngyös-patak a Nemezgyár fölött, Malomárok.
19. *Gerris thoracicus* Schumm. — Gubahegyi tócsa, Kálvária, Talár és Velemi-hőforrás tócsái, Gyöngyös a Nemezgyár felett.
20. *Gerris gibbifer* Schumm. — Forrásos tócsa a Borhakút feletti bozótban.
21. *Gerris odontogaster* Zett. — Gubahegyi tócsa, Talár tócsája, Gyöngyös a Nemezgyár felett.
22. *Gerris lacustris L.* — Álló és lassan folyó vizek felszínén mindenfelé.

Fam. *Veliidae.* — Víztaposó poloskák.

23. *Microvelia reticulata* Burm. — Talár tócsája, Gubahegyi tócsa, tócsa a Városi Téglagyárnál és a Nemezgyár feletti ártérben. — Utóbbi helyen 2 szárnyas példány *(forma macroptera)* is akadt, míg különben a 4 helyen hálóba került 30—40 példány mind szárnyatlan *(fo. aptera)* volt.
24. *Velia currens F.* — Források, patakok felszínén mindenfelé.
25. *Velia rivulorum* F. — Talár tócsája.

Fam. *Hebridae.* — *Fenyérpoloskák.*

26. *Hebrus ruficeps* Thoms.[1] — Borsmonostori tőzegláp („Grosse Lacke.")

Fam. *Hydrometridae.* — Vízmérő poloskák.

27. *Hydrometra stagnorum* L. — Talár tócsája.

*

Mint már említettük, a felsorolt fajok között 4 olyan van, amely hazánkban nagy ritkaság. Ezek a következők:

A Micronecta minutissima a Faunakatalogusban (3) csak két lelőhelyről szerepel. Mint Horváth Géza más helyen (4) pontosabban is jelzi, 1881-ben Chyzer találta Késmárkon és 1882-ben Hensch Gercselyen s szóbeli közlése szerint azóta, egészen a legújabb időkig, nem találták Magyarországon. Az Orsz. Természettud. Múzeum Állattárában a Balaton vízéből is vannak példányok „Révfülöp 926 Hankó" és „Tihany 928. VII. 10. Horváth" jelzéssel, de a (6)-alatt idézett jegyzékben nem szerepel ez a faj. Erre nézve Tóth László dr. múzeumi segédőr, akinek az itt közölt állattári adatokért e helyütt is hálás köszönetet mondok, 1938. márc. 18-án kelt levelében azt írja, hogy Horváth balatoni jegyzékéből (6) „azért maradt ki a felsorolásuk, mert az Öregúr tévedésből új fajnak nézte és *M. balatonica* néven leírta. Később maga is rájött a tévedésére és a legtöbb szétküldött különlenyomaton kézírással ki is javította. A *M. balatonica* tehát törlendő." De hogy csak két ízben került elő, ez is mutatja, hogy a *M. minutissima* mennyivel ritkább a Balatonban, mint a másik két *Micronecta*-faj, amelyeknek 13 illetve 9 lelőhelyét közli Horváth (6). Elszórtan egész Európában található, de megtalálták Marokkóban és Transkaspiában is.

Kőszegen 1933 augusztus havában, ha a hálót végighúztam a Gyöngyös nemezgyári duzzasztójának algákkal benőtt betonfalán, százával nyüzsögtek benne ezek az alig 2 *mm* hosszúságú, zömök kis búvárpoloskák. Már a következő évben hiába kerestem őket és azóta sem kerültek elő, aminek oka a duzzasztó erős beiszapodása és az algabevonat elpusztulása lehet.

A *Notonecta obliqua* Gall (= *furcata F.)* az Állattár gyűjteményében csak a következő helyekről van meg: Pinnye

[1] Ezt a legutóbb előkerült fajt Tóth László dr. volt szíves meghatározni.

(a Fertőből), Krapina, Ogulin. A Faunakatalogus (3) nem említi, mert csak újabban választották külön a *N. glauca*-tól. Ezért elterjedési köre sem ismeretes pontosan. Európán kívül Északamerikából is előkerült. Az említett két kőszegi lelőhelyen majdnem olyan gyakori volt, mint a legközönségesebb hátonúszó faj, a *Notomecta glauca*.

A *Gerris najas*-t a Faunakatalogus (3) csak Veszprémből említi. Az Állattár gyüjteményében Moldva (Krassó-Szörény vm.) és Plitvica lelőhelyekről is meg van. Szilády Zoltán pedig Körmöcbányán találta (Rovart. Lapok XV. 1908. p. 66). Egyébként Európán kívül Marokkóból is előkerült. A Gyöngyöspatakban és a belőle kivezetett Malomárokban már nagyságával is feltűnt a többi molnárpoloska között.

A *Velia rivulorum*-ot a Faunakatalogus (3) csak Krassó-Szörény megyéből és a Magyar Tengermellékről említi 2—2 helyről. Utóbb még Zenggből is került az Orsz. Termtud. Múz. Állattárába példány. Mediterrán faj, amely Közép- és Déleurópán kívül Északafrikában és a Kaukázusban található. Kőszegen csak egyetlen egy példány került a hálómba 1937 okt. 2-án a Talár erdő írtásának bejáratánál lévő tócsából. Ezt az Orsz. Természettud. Múzeum gyüjteményének ajánlottam fel.

*

Irodalom. — Littérature.

1. *Dr. Dudich E.:* Dr. Horváth Géza nyolcvanadik születésnapján. — Zum 80. Geburtstage von G. Horváth. (Állattan. Közlem. 1925. XXIII. 3—4. p. 138—141. et 218—219.)
2. *Dr. Hedicke H.:* Rhynchota—Heteroptera. (In: Tierwelt Mitteleuropas, Bd. IV. Abt. X. p. 20—24. et 70—73.)
3. *Dr. Horváth G.:* Hemiptera (In: Fauna Regni Hungariae, 1897. pp. 72.)
4. — Micronectae duae novae ex Hungaria. — (In: Annales Mus. Nat. Hung. XIV. 1916. p. 502.)
5. — A Fertő tónak és közvetlen környékének hemiptera-faunája. — Faunula hemipterorum lacus Fertő in Hungaria occidentali regionisque adjacentis. (ibidem: XX. 1923. p. 194—195.)
6. — A Balaton vízében és víztükrén élő hemipterák. — Les hémiptères aquatiques et semi-aquatiques du lac Balaton. (Különlenyomat A Magyar Biologiai Kutatóintézet I. Osztályának Munkáiból. Tihany, 1931. pp. 5.)

*

A. Visnya: Les hémiptères aquatiques et semi-aquatiques des environs de Kőszeg.

(Resumé.) L'introduction de l'article précédant est consacrée à la mémoire de Monsieur G. Horváth, défunt à l'âge de 90 ans, le 8 septembre 1937. Ce doyen célèbre des hémipterologues collectionnait au juillet de l'année 1933 des punaises, des cigales etc. aux environs de Kőszeg et fit part de son butin aussi au petit musée naissant de cette ville. Ayant déjà passé ses 85 ans, l'élasticité du corps lui manquait pour collectionner aux bords des eaux et ainsi il confia le travail aquatique à l'auteur dont il déterminait les hémiptères encore longtemps après son départ.

La liste des hémiptères aquatiques et semi-aquatiques étant assez complète, l'auteur donne aux pages 172—3 une énumération de 27 espèces

déterminées en grande partie par M. G. Horváth. En soi cette nombre n' est pas grande et ne devient remarquable qu' en se rappelant le fait que M. Horváth n' a atteint pendant des années et secondé par plusieurs collectionneurs que le nombre 22 pour le lac *Fertő* et 28 pour le *Balaton*. (Voir: le nro 4 et 6 de la littérature citée à la page 174.)

La publication de cette liste est d' ailleurs justifiée, parcequ' elle contient 4 espèces qui ne furent trouvées qu' en très peu d' endroits de la Hongrie historique. Ces espèces sont mis en vue et leurs endroits sont détaillés à la fin de l' article.

ÉLETMENTŐ TALÁNY. *(Az apját szoptató leány meséjéhez.)*

1. — Ugye okos ember a tanár úr? — intézte hozzám mesélés közben meglepő kérdését Lakatos Ferenc homorodkeményfalvai (Udvarhely m.) származású székely napszámosunk, akinek azóta 8—10 meséjét is feljegyeztem. Néhány nyomtatásban is megjelent belőlük.[1]

— Én bizony annak tartom magam. Lehet, hogy más másnak mond, de én nem törődöm vele — válaszoltam kötődő „hangnemben", mert éreztem, hogy a szokatlan kérdést szenzáció követi.

— Hát a tanár úr akármilyen okos embernek is tartja magát, én olyan kérdést adok fel a tanár úrnak, amelyikre nem tud megfelelni, mert arra még nem tudott megfelelni senki, — fűzte tovább a szót, mindegyiket jól megnyomva az öreg góbé.

— Szeretnék én olyat hallani!, — ugrattam az öreget, mert egészen megbizonyosodtam most már, hogy újabb mese lesz ennek a furcsa bevezetésnek a vége.

— Hát hallgassa csak, tanár úr, ezt a verset:

Kinek voltam én leánya,
Az most nékem az én fiam.
Dicsér engem az én fiam,
Az én édesanyám ura.

Mondja meg, mit jelent ez, ha mindent tud!

— Ezt bizony nem tudom, — vallottam be hamar.

[1] *Szerencsés és szerencsétlen királyfiak.* (Mese.) Ethnographia 1929. évf. 53. l., *A keményfalvi pap.* (Monda.) U. o. 194. l.

— Nem is tudná megmondani soha, ha én meg nem mondanám, mert csodálatos története van ennek. Dehát a Lakatos Ferenc sok mindent tud, amit fényes nagy urak sem tudnak! Hát a versnek a megfejtése az, hogy volt egyszer egy leány, akinek az apját ártatlanul halálra ítélték. Mielőtt elítélték, meglátogatta a lánya. Úgy megmotozták, hogy ingre kellett vetkőznie, mert nem vihetett a börtönbe ennivalót. Apja ugyanis éhenhalásra volt ítélve. A lány pedig szoptatós volt és úgy éltette tejéből apját, hogy mindennap megszoptatta. Mikor látták, hogy a fogoly nem hal meg éhen, fel akarták akasztani. A lány nem ijedt meg, hanem azt a kérdést adta fel a törvényszéknek, amit az elébb én adtam volt fel a tanár úrnak, hogy találják ki, mi az, ha olyan okosok, hogy tudják az ő apjának a bünit, amit az apja el sem követett. A bírák nem tudták megmondani, hogy mit jelenthet ez a vers. A lány azt mondta, hogy csak akkor mondja meg, ha szabadon engedik az apját. A bírák ráálltak. A lány elmondta, hogyan tartotta életben apját, s a bírák úgy csodálták tettét, hogy mindkettőjüknek megkegyelmeztek. Így most is élnének, ha nem olyan régen történt volna ez a nevezetes esemény...

2. Az öreg Lakatos bácsi nagy bőbeszédűséggel előadott mesejének erdélyi elterjedését megerősíti a történetnek Szabó T. Attila zilahi tanár szívességéből hozzám került kéziratos változata. Néki u. is 1932. nyarán Domokoson (Szolnok Doboka m.) Vékony Zsuzsa 18 éves leány adta fel a következő találós kérdést:

Kinek vótam lánya,
Annak lettem annya;
Szeret engem az én apám,
Anyámnak az ura.

Magyarázat: „Vót eccer égy ember és annak vót égy léjánya; a léjány férhez vót menve, vót kicsije és a léjánynak az idesapja bekerült a börtönbe és oda nem lehetett bevinni ennije és vót a börtön falán égy kis juk és a léjány odatartotta a csecsit az apjának, hogy szopjik. Úgy lett a léjány anyja az apjának."

3. Kálmány Lajos klasszikus gyüjteményében (Hagyományok, II. 205—207. l.) a rabszabadítással összekötött találgatós mesevariánsok közül két változatot közöl, amelyek Lakatos bácsi történetének az Alföldön való elterjedését igazolják. A hódmezővásárhelyi változat szerint a férfit börtönbe zárták, s a lánya valami kihágást követett el, hogy őt is csukják be. A börtönben az apjától egy ajtó választotta el. Az ajtón volt egy gőrcs, ami kiesett. Azon a kis lyukon dugta át a melle bimbóját, és így táplálta tejével apját. A férfi lánya hamar kikerült a börtönből. Amikor kiszabadult, a börtön előtt ezt „danolta":

Kinek vótam lánya:
Annak löttem annya,
Sirat engem az én fijam:
Édös anyám ura.

A különös dalt meghallotta a börtönfelügyelő, behivatta az

asszonyt, és azt mondotta neki, hogy ha megmagyarázza a vers értelmét, egy kérését teljesíti. Az asszony megmagyarázta a verset, és azt kérte, hogy engedjék ki apját a börtönből. Így szabadította meg apját a haláltól.

4. A magyarszentmártoni változat szerint (Kálmány: i. h. 74. sz.) egy halálra ítélt embert kő közé raktak, hogy ott elpusztuljon. A halálraítélt leánya azonban egyetértett a kőmívessel, aki a kő között egy kis rést hagyott, ahol a szoptatós állapotban levő leány megszoptathatta apját. A lány mindenfelé azt hajtogatta: „Az apámnak annya löttem, sirat engöm a fijam: az anyámnak az ura." Kérdezték tőle, hogy mondhat ilyen badarságot. — Ha az apámat kieresztik a börtönből, megmagyarázom, — mondotta a leány. Kérése teljesült, és így tudták meg a talány értelmét.

5. A palóc változatban (Pap Gyula: *Palóc népköltemények.* 1865. 140. 1. 46. sz.) a találós kérdés a következő formában található:

Kinek vótam lánya,
Annak lettem anyja.
Édes apám uram
A lyányának fija.

Ezzel a jegyzettel: „Sajátos költői monda: egy embert tömlöcre vetettek, éhségre kárhoztattak, s egyedül leánya jótékony tápláló emlője menté meg a szörnyű haláltól."

A találós kérdések között lényeges eltérések nincsenek. Az eltérések leginkább az elmondóktól eredő ötletszerű változtatások. A találós kérdéshez fűződő magyarázatokban azonban több lényegesnek látszó eltérést is fedezhetünk fel. A 2. és az 5. változat szövege csak magyarázza a kérdést, amelyet a hallgatónak ad fel megfejtés végett, míg az 1., 3. és 4. variáns a történethez szervesen hozzátartozó kérdésként alkalmazza: megfejtésének jutalma a rab szabadulása, a mese szerencsés kimenetelű vége.

A furcsa találós kérdésnek és mesés történetnek a magyar néphagyományban való elterjedtségét a lőcsei meséskönyvecskében (1629) levő irodalmi változattal magyarázhatjuk, amely a következő formában mutatja be kutatásunk anyagát: „Találd, Az gerenda által szoptattatot, az ő Vrát megh csalta, az kinek én leánya vóltam, annak annya löttem, én az én anyámnak egy igen szép férjet neveltem? Felelet: Meg fogattatot vala egy, hogy éhel meg ölettessék, azt az ő leánya szoptatta egy gerendán való lyuk által, és úgy tartotta őtet." (F 3—4 levél). Érdekes, hogy a legszárazabb palóc változat áll legközelebb ehhez a régi, nyomtatásban fennmaradt adalékhoz. A palóc változat nem említi ugyan, hogy a nő „egy gerendán való lyuk által" szoptatta apját, azonban a 3. változat hősnője, aki becsukatta magát, hogy a két cellát elválasztó ajtón keresztül találhasson kapcsolatot apjával, egy „görcs" segítségével — amely kiesett az ajtóból — táplálta apját. Az 1. változatban látogatás alkalmával, a 2-ban a falon levő lyukon keresztül szoptatja apját a lány, sőt a 4. változatban „összejátszik" a kőmívessel, hogy a befalazott férfi

szájánál maradjon egy rés a szoptatáshoz. Ez a rész önkéntelenül is Kőmives Kelemenné balladáját juttatja eszünkbe.[2]

Legérdekesebb azonban a mesés történetben a rejtvény szerepe. Nemcsak Lakatos bácsi dicsekvése, hanem maga az egész történet bizonyítja azt, hogy a rejtvény megfejtése valami csodálatraméltó tettnek számít, amelynek sikeres véghezvitele egy emberéletet ér. A primitív ember előtt a rejtvényfejtés éppen olyan erőpróbának számít, mint akármilyen más testi tulajdonság kiválóságát bizonyító cselekedet.[3] Népünknél különösen a házassággal, lakodalommal kapcsolatos szokások között foglal magának jelentékeny teret a rejtvényfejtés sikere, mint az érdemességet, a rátermettséget bizonyító cselekedet.[4] Számtalan népmese eseménysorozata (pl. a Turandot-típus) bizonyítja a rejtvényfejtés csodálatos voltába vetett hit hagyományokban élő erejét. Élet és halál, szerencse és szerencsétlenség, siker és bukás lehet a rejtvényfejtés eredménye.

Az ókor történetében is találkozunk rejtvényekkel, Pythia-szerű jóslatokkal, amelyeknek klasszikus csökevényei a népnél ma is élő erejűek. Aristoteles a szokatlan metaforát, Quintilianus a homályos allegoriát nevezi rejtvénynek, talánynak, aenigmának, amely úgyszólván külön műfajjá fejlődött. A középkor emberei sem vetették meg a talányokat, s hatalmas aenigmagyűjtemények hirdetik, hogy a rejtvény az irodalomelőtti népies irodalomnak milyen fontos terméke volt. Nemcsak a szóhagyomány, hanem az irodalom is gondoskodott fejlődéséről.

Az apját szoptató leány meséjének fordulópontját, alapját képező rejtvény is ennek a hatalmas „rejtvény"-irodalomnak a maradéka. A történetnek mind nálunk, mind külföldön számos irodalmi és művészi feldolgozása ismeretes[5] és kétségtelen, hogy a népi változatok az irodalom lecsapódásai. Igen fontos körülmény számunkra, hogy a bizánci íróknál is megvan a rejtvény, amelyet mint világrengető bölcseséget adott tovább még Lakatos bácsi is. A rejtvény körül kialakult történet lehetett indítéka Kőmives Kelemenné balladájának, ill. azoknak a változatoknak, amelyekben a befalazott anya gyermekét

[2] Dömötör Sándor: *A gyermekét szoptató befalazott nő mondájának újabb magyar változata.* Ethnographia 1934. 80—81. l.

[3] Világirod. Lexikon I. 39., III. 1438.; vö. W. Schultz: *Rätsel aus dem hellenischen Kulturkreis.* 1909.; K. Ohlert: *Rätsel- und Gesellschaftspiele der alten Griechen.* 1912., A. Aarne: *Vergleichende Rätselforschung.* Helsinki 1918—1920.

[4] Szendrey Zsigmond: *Népi találós kérdéseink szerkezete.* Ethnographia 1923—24. évf. 83. l.; vö. A magyarság néprajza, III. 377. skl.

[5] A magyar irodalmi változatokat és a rájuk vonatkozó irodalmat l. György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.* Bp. 1934. 124—125. l. Újabb irodalmi változat: Képes Krónika 1934. évf. 8. sz. (Tolnai József: *Bonyolult rokonság* c. Forrása az átdolgozó közlése szerint Giuseppe Pitré: *Indovinelli, Dubbi, Sciogli del popolo siciliano.* Torino—Palermo 1897. c. műve.) A képzőművészeti feldolgozásokról l. Dömötör Sándor: *Kimon és Péra históriája.* Képzőművészet, 1934. évf. 78. sz. és kny.; Pigler Andor: *Valerius Maximus és az újkori képzőművészetek,* Petrovics Elek Emlékkönyv, Bp., 1934, 92—108. l.

szoptatja.[6] Az apját szoptató leány története régibb, és ebben a történetben csodálatos, szokatlan a szoptatás mozzanata. Azon a vidéken, ahol a Kőmives Kelemenné ballada története keletkezett, az apját szoptató leány históriája nem volt ismeretlen.

A lőcsei meséskönyvnek már a címe is idegen eredetre utal: *Mesés Könyvecseke. / MELY VUJONNAN / MEGEKESITETET RÖVID ER / telmes Kérdésekkel és Feleletekkel. / Mostan / Németből Magyarra fordétatott. / Lőcsén. / Nyomtattatot 1629 esztendőbe.* — A magyar népies irodalomnak ez a tárgytörténetileg érdekes emléke csak egyetlen csonka példányban maradt meg (Akadémiánk könyvtára őrzi). Csak ritka volta miatt nem részesült kellő figyelemben a találós kérdéseknek ez az érdekes terméke, amely a legrégibb nyomtatott és a XVI. században nagyon kedvelt aenigmagyüjteményt ültette magyar nyelvre. A német gyüjteményeknek rendszerint *Das Ratbüchlein, vagy Das Räterische Büchlin* a címe, s több változatuk, ill. kiadásuk ismeretes.[7] Hatásukkal érdemes volna alaposabban foglalkozni a magyar tudománynak.

Az apját szoptató leány történetének változataival kapcsolatban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a változatok összegyüjtése azt mutatja, hogy a lejegyzők nem törődtek a részletekkel, hogy pontos lejegyzés a közölteken kívül nincs, pedig a történettel kapcsolatban felvethető problémák érdekessége és fontossága megérdemelné, hogy teljes változatsort gyüjtsünk össze a kutatások érdemleges továbbviteléhez.[8]

Dömötör Sándor dr.

*

ANGOL UTAZÓK SZOMBATHELYEN KÉTSZÁZ ÉV ELŐTT.

Szombathely római emlékeinek híre már kétszáz év előtt is vonzott ide messzeföldi tudósokat. 1733 és 1736 között egy anglikán lelkész, Richard *Pococke* unokatestvérével, Jeremiah Miller-rel utazgatott Európa nyugati országaiban. Eredeti célja nemcsak a kor jómódú fiatalembereire jellemző világlátás volt, hanem főleg a római császárkor még fellelhető emlékeinek megtekintése és szakszerű feldolgozása is. Lelkiismeretesen bejárta a római birodalom európai országait, s 1736-ban három alkalommal is Dunántúl földjére lépett. Tapasztalatairól csak kilenc évvel később megjelent nagy művében számolt be, feldolgozva keleti (palesztinai, mezopotámiai, egyiptomi stb.) útjának élményeit is.[1] A második kötet második részéből, a 243. és 252. lapok közötti részből kivonatosan közlöm a magyarországi út leírását.

[6] Ethn. 1934. 80—81. l.

[7] Thienemann Tivadar: *XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei.* Irod.-tört. Közl. 1923. évf. 149—150. l. 47. sz.; vö. Egyet. Phil. Közlöny 1917. 184. l. A német népkönyvet behatóan ismerteti Robert Petsch: *Das deutsche Volksrätsel*, Strassburg 1917., 48—53. l.

[1] „A Description of the East and Some Other Countries". By Richard Pococke, LL. D., F. R. S. London, első kötet 1743, második kötet 1745.

[8] *Kérjük olvasóinkat, ha hasonlótárgyú változatra bukkannak, jegyezzék azt le és küldjék be szerkesztőségünkbe. Készséggel közöljük, különösen az esetleges dunántúli változatokat.* (Szerk.).

„Bécsből délkeleti irányba utaztunk, hogy Magyarország régi nevezetes helyeiből is lássunk egyet-mást. Bécsújhelyből Sopronba mentünk (Oedenburg), melyet Julia Scarabantiának vélnek, a boi nép sivatagjának nevezett vidéken. Harkánál (Haska), Soprontól egy league-nyire (kb. 5 km-re) keletre egy kőkoporsón ezt a feliratot láttuk: M. SCARB., mely úgylátszik azt jelenti, hogy municipium volt. Sopronban több dombormű és felirat van, sok érmet és más régiséget is találnak itt. Az Itinériumok többféle utat is tudnak innen Bécsbe (Vindobona), eltérő távolságokkal, ami a modern szerzőknek nagy fejtörést okoz...

Majd Csepregbe mentünk (P.-nál Scharpin, valószínűleg Tschapring helyett), ahova némelyek Scarabantiát helyeznék, de itt semmiféle régiség nincs, az egykori nagy várost a törökök felégették. Szombathely (Stenamanger) kétségtelenül a Colonia Claudia Sabaria, bár némelyek neve alapján Sárváron (Sarwar) keresik, ahol azonban semmiféle régiség nem található. Azt mondják, hogy Pannonia prefektusa itt székelt, s Aurelius Victor biztosít bennünket arról, hogy Septimius Severust ezen helyen kiáltották ki császárrá. Spartián szerint azonban ez Deutsch-Altenburgban (Carnuntum) történt. Mi Szombathelyen (ezúttal: Steinemanger) több gránitoszlop darabjait láttuk. Valószínű, hogy Domitianus ennek a városnak jótevője volt, mert két olyan inscriptiot találtunk, mely hozzá volt intézve, de Domitianus neve ki volt vakarva, mint ahogyan ezt a szenátus rendeletére ki is kellett vakarni minden feliratból. A városban van még számos más inscriptio is, meg néhány különös dombormű. Az a történet járja itt — valószínűleg minden alap nélkül — hogy Ovidiust itt temették volna el. Azt is mondják, hogy Szent Márton ebben a városban született 335-ben; apja Nagy Konstantin tribunusa volt."

Szombathelyről a két lelkész Kőszegre, Lékára, Sopronnyékre (P.-nál Ekenmart, valószínűleg Neckenmart helyett), a Fertő vidékére, Balfra, Somfalvára (P.-nál Schadendorf, valószínűleg Schattendorf helyett), Kismartonba és Répcekethelyre (P.-nál Manersdorf, valószínűleg a mai Mannersdorf and der Rabnitz helyett) lovagolt, majd visszatért Ausztriába. A városkák meglátogatásának sorrendje ismeretlen. Csak Kismartonnak szentel pár sort, megemlítve az Esterházyak „rendkívül pompás" kastélyát, meg a vasbányákat, melyeket ekkor már nem műveltek. A Fertő vizét sósnak találta, és halait keveselte.

Ausztriából Pozsony, Győr, Komárom, Szőny, Almás, Esztergom és Szentendre érintésével érkeztek Budára. Az őt érdeklő legfontosabb kérdésekről, a közjogi, vallási és etnikai helyzetről Pococke rövid leírást is adott. A magyar éghajlattal nem volt megelégedve. A levegőt egészségtelennek találta a sok salétrom következtében. Meglepte a harmat bősége, és didergett a nyári éjtszakák nagy lehülései miatt.

Esztergomot nagy állattenyésztő falunak találta a királyi vár és a katedrális romjaival. Pococke az elismerés hangján ír a Bakács-kápolna szépségeiről. A katedrálisból szerinte akkor még épen állott a fínom gótstílű nyugati kapu különböző színű márványokból összeállítva, szentek figuráival és márványberakásokkal díszítve. A kapu fölött Béla király szobra volt, kezében a templom modelljával, oldalán az érsekkel.

Pococke-ék mindenütt a török pusztítás nyomaira bukkantak, ötven évvel Budavár visszavétele után. Ahol csak lehetett, ásatásokat végeztettek, római emlékeket keresve, de az eredménnyel ritkán voltak megelégedve. (Érdemes volna megkísérelni annak megállapítását, hogy a British Museum római régiségtárának dunántúli s részben szombathelyi leletekben olyan gazdag anyaga nem származik-e kerülő úton Pococke gyüjtéséből.)

Budáról is megállapította, hogy sokat szenvedett a háborúk következtében; elpusztult Mátyás fényes palotája is. Aquincumban azonban kedvérevaló római régiségeket talált. Pestre (Pesth) is átkelt s úgy találta, hogy a város abból él, hogy ott van a két főtörvényszék. Igen ízlett neki a dunai víza, melynek íze a félszegúszóéra emlékeztette. Pococke szerint a néha közel hét méterre (21 láb) is megnövő vízát úgy fogják, hogy tavasszal, amikor ívás végett felúszik a Fekete tengerből, a halászok a vízbe gázolnak, és a halakat a hasuk csiklandozásával csalják hálóikba.

Budáról Székesfehérvárra lovagoltak, s Pococke-ot meglepte a rendkívül gazdag föld parlagon hevertetése és a lakosság ritkasága. A nemesség birtokain él főleg állattenyésztésből; ökreiket Német- és Olaszországba adják el. A juhokról megjegyezte, hogy kampós szarvuk emlékeztet az antilopokéra. Hallotta, hogy milyen sok nemesfém van az északi hegyekben s az északkeletiben olyan fínom só, hogy játékszereket is faragnak belőle, mert áttetsző, mint az alabástrom. Székesfehérvár katedrálisának romjait dícsérte, de nem tartózkodott sokáig a városban a mocsaras levegő miatt. Annál jobban ízlett neki a simontornyi bor, melyről megállapítja, hogy néha tokaji borként igyekeznek eladni. Úgy találta, hogy a magyar borok zamatja fínom, de a fejbe mennek. Félt, hogy vese- és epebajt fog kapni borainktól.

Veszprémen át unokafivérével a Balatonra utazott. „A Balaton tavában — írja Pococke — sok hal van, melyeket nagy bőségben fognak ki, mikor a tó be van fagyva. Ilyenkor lékeket vágnak a jégbe, és ott eresztik be a hálót. A tó egyik oldalán van egy nagyon szénsavas ásványvíz (spiritous mineral), melyet isznak. Olyan íze van, mint a pyrmonti víznek, és hatása laxatív. Meg is szokták melegíteni, és kádakba eresztve fürdésre használják; azt mondják, hogy sok salétrom van benne. Megfigyeltem, hogy a salétrom vastagon lerakódik azokban az edényekben, melyekben a vizet forralják. Rendkívül érdekes a parasztokat látni, akik reggelente szekéren jönnek ide, s isszák a vizet, vagy fürödnek benne; némelyik betegnek az ágya is a födött szekérben van. Mi komppal keltünk át a tó nyugati végén, ott ahol a Zala folyó (Sala) ömlik beléje, mely Zala vármegyéből (Salawar) ered. A kocsinkat rávontatták egy gerendákból álló platformra, mely négy csónakon nyugodott; mindegyik csónak egyetlen darab fából volt kifaragva. Innen nagy erdőkön utaztunk át, sok templomromot láttunk azokon a helyeken, ahol valamikor községek állottak, melyeket a háborúk mind elpusztítottak. A lakosság itt többnyire kálvinista, némelyek azonban katolikusok és luteránusok. Az utazónak ezen a tájon nincs semmi kényelemben része, kivéve a falusi kocsmákat. De mi rendszerint inkább az erdőkben állapodtunk meg, hogy magunk és lovaink pihenhessenek. Így értünk Kanizsára (Canisha)." Majd Légrádon át Horvátországba mentek, de később, Stájerország meglátogatása után mégegyszer visszaléptek Magyarország területére. A muraközi Strigováról (nála: Strigonia, római korban Strido) közli, hogy Szent Jeromos ott született. Rövid csáktornyai időzés után visszatértek Stájerba.

Pococke egyéb megállapításaiból itt csak azt említem meg, hogy nyelvünket nehéznek találta, de rögtön felismerte, hogy nem szláv nyelv, hanem hogy héberből és más keleti nyelvekből származik a hunnok és szittyák közvetítésével.

Richard Pococke (1704—1765) korának egyik legnagyobb turistája volt. 1741-ben, távolkeleti útjáról hazatérve hegyeket mászott Chamonixben. Az alpinizmus angol úttörőjének neve ma is bevésve látható a Mer de Glace egyik sziklafalán: „Richard Pococke, 1741." Hazatérve kiadta hatalmas utikönyvét. A reánk is vonatkozó második kötetet Lord Chesterfieldnek, Irország alkirályának ajánlotta, akinek ekkor már házikáplánja volt. A könyv csakhamar igen népszerű lett, franciára, hollandra és németre is lefordították. Az 1771-es második német kiadás alapján Molnár János írt a könyvről magyarnyelvű ismertetést a Magyar Könyvház 1783-i III. évfolyamában. Gibbon, a nagy történetíró, elismerő szavakkal szólt a mű nagy tudományos értékéről a római régiségek szempontjából, de hibáztatta, hogy a szerző néha nem foglalt el eléggé kritikus álláspontot olyan dolgokkal szemben, amelyekről csak hallomás útján szerzett tudomást.[2]

Pococke magas karriért futott be, egymásután három ír egyházmegyének, legutoljára Meath-nek lett anglikán püspöke. 1741-ben akadémikus is lett: F. R. S. Irországban fontos felfedező utakat is tett, melyekről alapvető forrásmunkát írt. 1763-ban Kilkennyben iskolát alapított, mely ma is fennáll: Pococke College. Vagyonát is erre az iskolára hagyta azon célból, hogy ott ír katolikus fiúkat protestánsnak neveljenek.

ifj. Országh László dr.

L. Országh: English travellers in Szombathely twohundred years ago.

Abstract. Richard Pococke, churchman and archeologist, travelled in Transdanubian Hungary in 1736 in search of remains of the Roman domination. In the second volume of his Description of the Far East and Some Other Countries (London, 1743—45) he gives an interesting description of several Hungarian towns, Szombathely included.

*

ÚJ CERAMBYCIDAE VARIETÁS A BAKONY-HEGYSÉGBŐL.[1]

Clytanthus varius F. var. (ab.) Hankói nov.

A múlt év július hó 2-án a Dunántúlon Sümeg község környékén gyüjtöttem. A Tapolca felől vezető országúton tömérdek bodzabokor található. Már 1935-ben is igen eredményesen gyüjtöttem ezen a vidéken, tekintve azt, hogy a vidék a szárazságtól vajmi keveset szenved.

Fenti község környéke zoológiailag és botanikailag is igen gazdag és jeles zsákmányokat tartalmazó vidékén a Deák-erdőben fogtam e bogarat bodzafa virágán, amit ott számtalan Cetonia társaságában sütkérezett.

Determináló kulcsok alapján a szóban forgó változat újnak bizonyult és így mint a Dunántúl faunájában előforduló varietást (aberratiót) a következőkben ismertetem: Csápjainak első 4 íze fekete, a többi barna. Lábai: a Tarsusok barnák, a többi részek feketék. Torán egyetlen folt van haránt irányban, különben a tor elülső és hátulsó része világos színezetű. Az eltérés lényege a szárnyfedő mustrázatában van. (Lásd az ábrát!) A felső foltok a szárnyfedő szélét

[2] „Decline and Fall the Roman Empire." 1776—88. Chapter 51, Note 69.

[1] Újabb feldolgozás alapján.

érintik, majd ívesen megtörve érik el a középső foltot, mellyel összefolynak. A középső folt érinti a szárnyfedő szélét, majd összefolyik az alsófolttal. Ketten közrezárnak egy világos foltocskát, amely egészen a szárnyfedő széléig ér. A szárnyfedő csúcsa világos.

A törzsalak példányait Magyarország különböző vidékein gyüjtöttem. Így: Debrecen (tömegesen), Gönc, Hejce, Tokaj, Miskolc, Lillafüred, Hatvan, Budapest, Sashegy, Székesfehérvár, Siófok, Sümeg, Kőszeg, Szombathely, Zanat, Sárvár, Nagykanizsa, Pécs (innen csak adat), Szeged, Makó vidékén; valamint tömegesen kaptam példányait Rugonfalváról. (Utóbbiakból ma is több példányt őrzök gyüjteményemben.) Ezen eltérő alakot egy példányban jelezhetem var.-nak is, ab.-nak is addig, ameddig előfordulási helyét nem tisztázhatjuk. Így Hankó Béla dr. egy. ny. r. tanár, a debreceni egyetemi Állattani Intézet igazgatójának tiszteletére elnevezett *Clytanthus varius* F. var. (ab.) *Hankói* nov.-ot mutattam be.[1]

Papp Károly (Debrecen).

Karl Papp: Eine neue Bockkäfervariante aus dem Bakonygebirge 9 *Clytanthus varius* F. var. (ab.) *Hankói* nov. mihi. *(Coleoptera: Cerambycidae.)*

Am 2-ten Juli 1937 habe ich in Westungarn, und zwar in der Umgebung von Sümeg (com. Zala) gesammelt. An der Landstrasse nach Tapolca sind sehr viel Hollundersträuche. Da diese Gegend von der Dürre nur wenig leidet, habe ich bereits in 1935 dort erfolgreich gesammelt. In der nähe von Sümeg, im Deák-Wald habe ich diesen Käfer auf einer Hollunderblüte gefunden, als er sich dort in Gesellschaft unzähliger Cetonien sonnte.

In den Folgenden gebe ich eine Neubeschreibung dieser Variante:

Die ersten 4 Glieder der Fühler sind schwarz und die übrigen braun. Die Tarsen sind braun und die anderen Glieder der Füsse schwartz. Auf seinem Thorax ist ein einziger schwartzer Querfleck, sonst ist der vordere und der hintere Teil des Thorax hellgefärbt.

Die grösste Abweichung vom Typus besteht in der Zeichnung der Flügeldecken (Siehe die Abbildung im ungarischen Text). Die oberen Flecke berühren den Rand der Flügeldecken, dann gehen sie bogenförmig bis zum mittleren Fleck, mit dem sie zusammenfliessen. Der mittlere Fleck berührt den Rand der Flügeldecke und fliesst dann mit dem unteren Fleck zusammen. Die Beiden unschliessen ein helles Fleckchen, das sich bis zum Rande der Flügeldecken erstreckt. Die Spitze der Flügeldecken ist hell.

Diese neue und seltsame Variante habe ich zu Ehren von Univ. Prof. p. o. Dr. Béla Hankó *Clytanthus varius var.* (ab.) *Hankói* nov. mihi benannt.

[1] A C. varius F.-nek idáig 1 variatiója ismeretes, a var. *viridicollis* Kr., melyet az Auctor a *Berliner Entomologische Zeitschrift*, 1870. p. 410. ismertetett.

Itt van a nép, megjött a Nép,
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

PURÁLÁS.

A nagycsákányi gyermekek kedvelt játéka a purálás. 7—15 éves lányok, de néha fiúk is játsszák. Rendszerint ketten pázsitra vagy földreteritett *keszkenyőre* telepednek oly formán, hogy maguk alá szedett alsó lábszárukon ülnek. A játékot öt, a mogyorónál kétszerte nagyobb, lehetőleg egyszínű gömbölyded kaviccsal játsszák, melynek neve: *puraküjj.*

Az egymással szembenülő gyermekek egyike, aki a játékot megkezdi, először *vet*, ami abból áll, hogy a felfelé fordított nyitott tenyerében lévő öt kavicsot feldobja, következő pillanatban tenyerét megfordítja lefelé és a kézfejjel, illetőleg kinyújtott ujjakkal igyekszik felfogni a lehulló kavicsokat. Arra törekszik, hogy lehetőleg mind az öt kő a kézfőn maradjon. A felfogott köveket onnan ismét feldobja, majd a lehullókat most már felfelé fordított tenyérrel kell elkapnia. Az így elkapott kavicsok számához mindig hozzáadnak egyet. Ez a *ráadás.* Ha például szabályszerűen elfogott három kavicsot, 3+1 = 4, azaz négy *oskolá*-ja van. A vetés, vagy mint a szomszédos Hegyhátszentmárton községben nevezik, *araszulás* eredménye dönti el, hogy a játékban szabad-e az *alulmaradás,* vagy nem. Ha páratlan az iskola, akkor *szabad a zallumaradás,* vagyis nem *véti el* a játékot az, akinek a leeső kavics elfogása előtt nem sikerült felkapnia a földön lévő kavicsot vagy kavicsokat. Szabad alulmaradás esetében *raknyi* (a földön lévők helyzetét megváltoztatni) nem szabad, de mindig megengedett a *patázás,* más néven *söpretés:* egymástól távolabb lévő kavicsok összehuzása. Páros iskolánál nem szabad az alulmaradás, viszont a felkapás megkönnyítése céljából rakni lehet a kavicsokat.

Vetés után következnek a játékok, melyeknek száma tíz, de többnyire csak az első négyet játsszák.

Egyes játék. Jobb tenyérben lévő öt kavicsot maga elé a kendőre dobja, közülük felvesz egyet, a lentmaradó négyet pedig szabadon rendezheti, ha páros volt az iskola. A felvett kavicsot feldobja 30—40 cm. magasságba. Mielőtt ezt a feldobott kavicsot esés közben elkapná, — felvesz egyet a lentlévők közül, utána elkapja a feldobottat, mely pillanatban két kő van a kezében. (Elkapáskor két kavics a tenyérben összeütközvén: csattan.) Kézben lévő kavicsok

egyikét átteszi bal markába (nem fontos, hogy melyiket), megmaradottat ismét feldobja, felkap egyet a földről és továbbiakban ugyan úgy jár el, mint előbb. Így egyenként az összes kavicsokat felszedi.

Kettes játék. Annyiban tér el az egyestől, hogy egy helyett kétszer két-két kavicsot kell felkapnia. Szükség esetén itt már lehet patázni.

Hármas játék. Először egyet, majd hármat vesz fel.

Négyes játék. Kavicsokat nem szórja a kendőre, hanem egyiket mutató- és hüvelykujj közé szorítja, másik négyet pedig ugyan azon kéz markában tartja. Most a két ujj között lévőt feldobja, következő pillanatban a négyet levágja, lehetőleg úgy, hogy szét ne gurul-

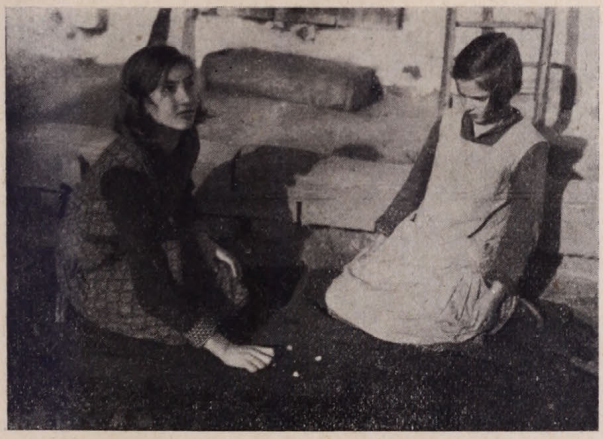

Az egyes játék első figurája.

janak. Utána elkapja a feldobottat, majd ismét feldobja, de mielőtt elkapná, felmarkolja a kendőn lévő négyet.

Ötös játék. Olyan mint az egyes, csak nem rakja át bal kezébe, hanem az egyenként felszedett kavicsok jobb markában maradnak.

Hatos játék. Kettesével felszedett kavicsok jobb kézben maradnak, mint az ötösnél.

Hetes játék. Először egyet, majd hármat kap fel. Hármas játéktól csak abban tér el, hogy a felszedett kavicsok mindig jobb markában maradnak.

Nyolcas játék. Egyenként kell felszedni, a felszedetteket nem tartja markában, hanem azokat is egyidőben felhajítja. Így először egy, majd kettő, három és végül négy kő van a levegőben, melyeket el kell kapni.

Kilences játék. A nyolcastól csak abban tér el, hogy nem egyenként, hanem kettesével kell felszedni a kavicsokat. Egy, majd három kő repül a levegőbe.

Tizes játék. Mint az egyes játéknál, feldob egy kavicsot; mielőtt azt elkapná, felveszi a másikat s utána elkapja feldobottat. Feldobja a most kézbenlévő kettőt(egyszerre), felkapja a még lentlévő három darabot és végül elkapja az előbb feldobott kettőt.

Az öt kaviccsal való játéknak a rendes puráláson kívül még tizenhárom változata ismeretes Nagycsákányban. Ezeket azonban, — miután nagy ügyességet kívánnak — ritkán játsszák:

Birkapottyogatus. Bal markában négy kavicsot szorít, jobb kézzel egyet feldob, ráüt bal markára, melyből egy kavicsot kienged, utána jobb kezével elkapja a korábban feldobottat. (L. 1, 2, 3, 4 játékot.)

Szekerezés. Felvesz egy kavicsot a földről, feldobja; mielőtt leesik, felkap egy másikat; következő pillanatban a feldobott szabadon leesik a földre. Most a felkapottat dobja fel és így tovább. (L. 1—4 játékot.)

A nyolcas játék harmadik figurája.

Máriakampus. Feldobott kavicsot, illetőleg kavicsokat, mindig felülről lefele kampózva kapja el. (L. 1—10 játékot. Utolsó három nagyon nehéz.)

Máriaëgyenës. Jobb kézzel egy kavicsot feldob, bal tenyérrel a feldobottat visszaüti, jobb kézzel felvesz egyet a földről, utána elkapja alulról a visszaütöttet. (L. 1—7, továbbá a 8—10 játékot.)

Máriajuhászkampus. Máriakampus és Máriaegyenes összetétele. Ugyan úgy játsszák, mint a Máriaegyenest, csak a kavicsot nem alulról, hanem felülről kapják el. (L. 1—7 játékot, a 8—10 játékkal nehéz.)

Dobogós. Egyet feldob (magasra), mielőtt leesnék és elkapná, a négy közül felvesz egyet s azzal kettőt koppant a földön, utána elkapja a leesőt. (Játsszák az 1—7, ügyesebbek — ámbár nagyon nehéz — a 8—10 játékkal is.)

Tányéros. Mint a rendes, csak a felveendő kővel a földön két-három tányéralakú kört kell leírni. (L. 1—7 játék szerint. A 8—10 játékkal nagy ügyességet kíván.)

Csókos. Egyet feldobni; mielőtt az leesnék, a földről felvettet meg kell csókolni, — de legalább is szájjal érinteni — majd a leesőt alulról el kell kapni. (L. 1—5 játékot.)

Kaszás. 1—10 játékok szerint; eltérés csak az, hogy az eső kavicsokat nem alulról vagy felülről, hanem hasonló mozdulattal vízszintes irányban, oldalt kell elkapni.

Mellbeverős. Feldobott kő elkapása előtt az illető jobb kezével mellbeüti magát. Egyébként az 1—4 játékok szerint.

Tüőcséres. Jobb kéz markából formált tőcsérbe kell esnie a feldobott kőnek. Különben l. az 1—4 játékokat.

Sëmmis. Lent fekvő kavicsokat nem szabad felvenni, vagy megmozdítani, csak a tenyeret föléje kell boltozni, utána pedig a feldobott kavicsot elkapni. (L. 1—4 játékokat.)

Gurgulás. Földreszorított bal hüvelyk- és mutatóujj között kell

Birkapottyogatus.

átgurgatni a kavicsokat. Először egyenként, majd 1 + 2 + 2; 2 + 3; 1 + 4-et; végül ötöt egyszerre.

Szekerezés kivételével a feldobott kavicsokat mindig el kell kapni. Ha nem sikerül, az illető egyelőre kiesik a játékból s társa folytatja addig, míg ő is el nem véti. Az előzetes megállapodás szerint 1—4 vagy 1—10-es játékok sikeres lejátszása után megismétlik azokat. Az *egyes játék* előtt mindenkor vetnek, eredményét, az iskolákat összeadják; így folyik a játék 20, 40, 60 iskoláig. Az a győztes, aki először éri el a kellő számú iskolát.

Csaba József.

*

BETLEHEMES-TÖREDÉK.

(Játszotta: Bartus Zoltán s Varga László a pajtásaival Balatonalmádiban 1937 karácsonyában; tanulták Bartus Andrástól.) Szereplők: angyal ministráns ruhában, csengővel; egy betlehemhordozó; a betlehem kéttornyú katedrális; egy szűrös, öregszakállas, kenderbajúszos; két kifordított ruhás (rossz nagykabátka) nagybotú.

Angyal (beszól a megzörgetett udvari vagy utcai ablakon, ahonnan világosság árad):

— Meghógattyák-é az angyéli vigasságot?

Az engedelemre belép az angyal s csenget a csikócsengővel. Majd ilyen latin köszöntésbe fog:

— Triófusz tregisz angyelérusz, Martinesz Mária virginesz, Egzisztáresz, tuturesz, Egzisztáresz, tuturesz, Szánszándusz, kánkándusz.

Ezután a versezet után kiszól az ajtón s újra csenget.

— Gyere be, pajtás!

— Nem merek — feleli a betlehemhordó — mer hátho hádba vágnak a karácsonyi hétrőfös kóbásszal.

Angyal: Ne féjj, csak gyere be!

— Nem merek, mert hátho nyakamba öntik a karácsonyi firíss bort.

Angyal: Ne féjj, csak gyere be!

— Nem merek, mert hátho hádba vágnak a karácsonyi firíss kuglóffaa.

Angyal: Ne féjj, csak gyere be!

A párbeszédre belép a betlehemes:

— Aggy Isten jó napot, hát má én is itt vagyok. Most gyüttem Bakonbul, hat farkas bőribül. Látod pajtás, dómányomon mindezeket a nagy likakat, ezt is mast tépték rajtam a farkasok.

Az angyal újra csőnget. Belép a két pásztor. Egyszerre rákezdik:

— Bötlehem városában ollyany csodát láttunk, hogy ak kis ökör nem férd be a nagy istállóba. Fokta magát, belebujt az egérlikba. Erre úgy megijettünk, hogy ijettünkbe majd hanyatt estünk.

Angyal vigasztalásul: Gyere be, öreg!

Öreg (betámolyog).

— Vessen kend keresztet — biztatja az angyal.

Öreg: Megegyek-e e sós perecet?

Angyal: Vessen kend keresztet!

Öreg: Fölhajcsak-e e pálinkás üveget?

Angyal: Vessen kend keresztet!

Öreg: Előbb mutasd meg!

Angyal: Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében. Amen.

Öreg: Ha-ha-ha én régi módon tudom: Tikhus, ludhus, meleg cipó, nagy óvasó, az én göthös gyomrocskámba egy kis bor becsuszna . . .

Angyal (énekbe kezd).

A betlehemest kivéve a többiek lefeküsznek. Horkolnak.

Angyal: Keljetek fő pásztorok! Pásztorok!

A többi református s katolikus régi karácsonyi ének. Amilyen felekezetű a házi gazda. Mert az egész ma is, régen is, a munka és téli keresetnélküli világban kenyérkereset dolga.

Közli: *Váth János.*

CSATKAI ENDRE dr.: *Sopron vármegye műemlékei. III. sorozat.* — Sopron, 1937. (A szerző kiadása.) 223 oldal, 10 mesterjegy-rajzzal és 40 fényképpel.

Csatkai munkájának jelentőségét a VASI SZEMLE (III. évf. 286. lap) már méltatta a II. rész megjelenése alkalmából. Ezért itt csak a vasmegyei vonatkozású adatokat akarjuk kiemelni. Ilyenekben ez a III. kötet különösen gazdag, mert Sopron vármegyének déli részét öleli fel, ahol sok község közvetlenül határos vármegyénkkel.

A 196—198. oldalakon lévő jó névmutató nagyban megkönnyíti az ilyen vonatkozások kikeresését. A legtöbb adatot a harangöntőinkre vonatkozólag találjuk (v. ö. VASI SZEMLE IV. évf. 97—100. l.), de magukat a harangokat részben már nem, mert a világháború céljaira igénybe vették őket. Így *Heller András* szombathelyi harangöntőtől Nagygeresden 1822-ből és Bükön (r. kat.) 1829-ből, *Heller Józseftől* pedig Bőn 1850-ből. Kőszegen öntött harangokról van szó *Pfistermeister Ferenctől* Nemeskéren 1798-ból; idősb. *Pf. Antaltól* Csepregen a Szentkúti kápolnában 1815-ből[1] és Bükön (r. kat.) 1854-ből, az ifjabb *Pf. Antaltól* pedig Bőn 1861- és 1875-ből, Csepregen 1875-ből és Répcevisen 1883-ból, míg évszám hiányában nem dönthető el, hogy a büki evangélikusok 1837-ben átöntött harangját melyik öntötte az első kettő közül és a sopronhorpácsit a két utóbbi közül.

Késő barokk óra van Egyházasfalu plébánosának birtokában *„Michael Heinbeck* (helyesen: *Heinbach*) in Güns" jelzéssel. Keresztény község templomának egyik zászlaján lévő festményt *„Pingálta Kugler János Kőszegen."* Végül még megemlíthető, hogy *Pálmay C.* festőről azt írja, hogy állítólag Kőszegen is működött és hogy a nemeskéri ev. egyházközség két régi kelyhét „ismeretlen kőszegi ötvös" aranyozta újra 1771-ben. Minthogy ebben az időben a kőszegi ötvösök közül csak egy evangélikus volt, utóbbi adat valószínűleg *Kmetty János*-ra vonatkozik. *V. A.*

*

FINN NYELVTUDÓS MOLDVAI CSÁNGÓ SZÓTÁRA.

A helsinkii Finnugor Társaság kiadásában nemrégen egy 220 lapos, kéthasábon szedett, nagy alakú könyv hagyta el a sajtót a következő címmel: Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nord-

[1] *Farkas:* Csepreg mezőváros története (401. lap) szerint mindkét harangon ez a felírás van. Azonkívül szerinte (400. lap) a Szent Katalin-templom tornyában is két harang csüng, ú. m. egy 8 és egy 3 1/2 mázsás, mindkettő a következő felirattal: „Me fudit Antonius Pfistermeister Gunczy Anno 1813. Jesus Nazarenus Rex Judeorum."

csángó- und Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt. Herausgegeben von Bálint Csűry und Artturi Kannisto.

E munka megjelenésének nemcsak tudományos jelentősége van. Arról is tudomást kell venni, hogy amikor a magyar tudományos intézmények olyan viszonyok közt vannak, hogy a magyar népnyelv kutatásával járó költségek fedezésére csak igen kis mértékben vállalkozhatnak, egy külföldi, igaz hogy rokon nép tudományos intézete részt kér ebből a munkából. Az anyag gyüjtője és a mű szerzője egyike volt a legkiválóbb finnugor nyelvkutatóknak, aki Oroszországban éveken át több finnugor nép nyelvét és népköltését tanulmányozta, 1932-ben bekövetkezett korai halála azonban megakadályozta, hogy gyüjtése egy részének kiadását maga végezze el.

A moldvai csángó szótár kiadásának kegyeletes munkájára egy finn és egy magyar nyelvtudós vállalkozott. Kannisto helsinkii professzor többször járt Magyarországon és kitünően beszél, ért és olvas magyarul, de más kapcsolata is van velünk: öt évet töltött Szibériában a magyarság legközelebbi rokonának, a vogulóknak a földjén, s ott nagy népköltési, néprajzi és népnyelvi anyagot gyüjtött, melynek megjelenése a közel jövőben várható. Csűry Bálint a debreceni egyetem tanára, s nemcsak a legnagyobb magyar tájszótár (a Szamosháti Szótár) szerzője, hanem a moldvai csángó nyelvjárásoknak is alapos ismerője, aki kolozsvári tanár korában több ízben járt a magyarság legkeletebbre szakadt törzsénél.

Csángók nemcsak Moldvában laknak, hanem általában így nevezik azokat a magyar néptöredékeket, amelyek eredeti lakóhelyüket elhagyva a román nép közt települtek meg. Így pl. a hétfalusi csángók, ahonnan Wichmann szótára szintén közöl becses adatokat. Brassó megyében laknak. Vannak azután Bukovinában is csángók, de a legrégibb és legnagyobb csángó település Moldvában van. Nem is tudjuk, mikor települtek oda, mert a kérdés eldöntésére szolgáló történeti adataink nincsenek. Van olyan fölfogás, hogy a Prut és Szeret termékeny völgyeiben lakó csángók a húnok utócsapataként ott maradt kún töredék. Ha ezt a nézetet nem is tekintjük valószínűnek, annyi bizonyos, hogy a honfoglalás utáni századokban foglalhatták el mai lakóhelyüket.

Ezt a kérdést oklevelek hiányában nem lehet végérvényesen eldönteni, s az egyetlen eszköz, amely a problémát megoldhatja: a nyelv. Ezért oly nagyfontosságú ennek a szótárnak a megjelenése, amely hatodfélezer moldvai csángó és két és negyed ezer hétfalusi csángó szót tartalmaz a moldvai csángó nyelvtani följegyzéseken és népköltési gyüjtésen kívül.

Wichmann 1906 október végétől 1907 március végéig időzött a moldvai csángók közt, azután pedig két hónapot töltött a hétfalusi csángók között. Wichmann megállapítása szerint kbl. 8000 csángó család volt Moldvában. Volt 17 falujuk, amelyek tiszta magyarok voltak, 12-ben vegyesen laktak magyarok és románok, s 13-nak lakósai elrománosodott csángók, akik még unguroknak nevezték magukat, katolikus vallásuak és a nők viselete is csángó eredetük bizonyítéka. Rendesen két csoportra szokták őket osztani, északi és déli csángókra. Minthogy az északi csángók nyelve kevésbbé volt kitéve a Moldvába állandóan beszivárgó székelyek nyelvi befolyásának. Wichmann ezért az északi csángók legnagyobb falujában, a 3500 lelket számláló Szabófalván telepedett le tanulmányai céljából.

Csak néhány példával akarunk arra rámutatni, hogy a nyelvjárásoknak mekkora fontossága van nemcsak nyelvtudományi, hanem történelmi szempontból is. A kódexek korában, s még egy 1590-ben megjelent latin-magyar szótárban is, a német eredetű *sógor* szónak megvolt az eredeti magyar kifejezése *rér* alakban. Ezt a szót megtalálta Balassa József a szlavóniai magyarság három megmaradt falujában, s ott a nőtestvér és

az anya testvérének a férjét jelenti. Mármost ugyanennek a szónak a változata a moldvai csángó *lér*, mely ott a nagynéne férjének a neve atyai és anyai részről egyaránt.

Arany János Családi körében feketén bólingat az *eperfa* lombja. A dunántúli magyar nem érti, mi fán terem az eper, hisz nálunk az eper a földön terem. A tiszántúli eperfa nálunk *szederfa*, gyümölcse a *szeder*. Van *földi szeder* is, egy tüskés, kúszó bokor. Mármost a csángóknál is csak a földieper neve *epere*, a fái már *szedere*, *kerti szedere*, de a földi szeder is *szedere* és *vadszedere*. A hársfának a régi magyar nyelvben két neve is van. Az egyik régi oklevelekben *száldob*, a székely nyelvjárásokban *száldokfa* alakban fordul elő, s még Szatmár megyében is *szádokfának* ejtik. Másik, szintén igen régi neve *hársfa*, ami tulajdonkép azt jelenti: háncsfa, mert a *hárs* eredetileg a fának csak háncsa volt. Wichmann szótára szerint a hétfalusi csángók a *száldokfa*, a moldvai csángók ellenben (ottani kiejtéssel) a *hársz*, *hárszfa* nevet használják. A hétfalusi csángóknál a *hárs* csak a háncs, még pedig nemcsak a hársfáé, hanem a szil- és fűzfáé is. A fa északi csángó neve tehát nem a székely, illetve a szatmármegyei névvel egyezik, hanem a magyarság többi részében használt névvel. Azokban a moldvai csángó nyelvjárásokban, amelyekben a hársfa neve a székely elnevezéssel egyezik, bizonyára a székely nyelvjárások hatása mutatkozik.

A magyar nyelvtudomány hálás köszönete illeti meg ennek a munkának a kiadásáért a helsinkii Finnugor Társaságot, mert ez a szótár is bizonyítja a népi szókincs gyűjtésének rendkívül nagy tudományos fontosságát.

Beke Ödön.

*

KISS GÉZA: *Ormánység*. Budapest, 1937. Sylveszter r. t. kiadása. 425. lap. Ára 12'— P.

A híveit rajongásig szerető pap akar ebben a könyvben emléket állítani pusztuló népének. Az Ormánység, az egyke birodalma, Baranya megye délnyugati szöglete, 45 színmagyar faluból áll a két somogyi községgel együtt. Zárt néprajzi egység, amely régen lenyúlt Szlavóniába is. Élő múzeum. Ha külföldön lenne, tudósok: nyelvészek és ethnographusok raja keresné fel, hogy megkeressék a régi magyar mult, a régi magyar nyelv ott még élő emlékeit. Nálunk félszázadonként ha egyszer vetődik oda egy-egy néprajz- és nyelvjáráskutató. S most nekiáll az egyik ormánysági község lelkes prédikátora, élete 12 esztendejét szenteli annak a magasztos munkának, amelynek elvégzését a nyelvtudomány és a néprajz kutatói elmulasztották.

S még hány ilyen tája van ennek a megcsonkított, szerencsétlen hazának! Nem is kell messze mennünk. Itt van a szomszédban az Őrség, Göcsej és Hetés. Már távolabb, de még a Dunántúl a Szigetköz, Sárköz. A Dunán innen a Palócföld, Bodrogköz, a Tiszántúl a Sárrét, az Ecsedi láp vidéke, nem is szólva azokról a területekről, amelyeknek tudományos kutatását a maga idején elmulasztottuk, s ki tudja, lesz-e még rá mód pótolni a multak mulasztásait, ki tudja, mikor lesz megint a mienk.

Ó, miért is nem akad minden magyar falunak ilyen melegszívű, népe jelene és multja iránt érdeklődő, nemeslelkű papja, mily hálás lenne nékik a tudomány! Mert nem is azon mult, hogy nem lettek volna ethnographusaink és nyelvészeink, akik nem végezték volna a legnagyobb gyönyörűséggel, a kényelemről való teljes lemondás önzetlenségével kutató munkájukat, nem ők a hibásak mindezért, hanem az, hogy nálunk az ilyen tanulmányokra hiányoznak a szükséges anyagi eszközök, és ha talán majd lesz egyszer, akkor már nem lesz mit keresni.

Az Ormánység földjének leírásával kezdődik ez a kitűnően megírt könyv. Megtudjuk, hogy építkezett régen a lakosság, milyen a ház és a

melléképületek, milyen a ház berendezése. Megismerjük a nép életét a mezőn, lápon, erdőben, a nők házi munkáját, a szövés-fonást, kézimunkát. Mindezt képekben is szemlélhetjük, épúgy mint az ormánysági viseletet. Azután következik az ormánysági ember élete a bölcsőtől a sírig, a születés, a keresztelő, a lakodalom, a halál, temetés. Rendkívül érdekes a néphitről szóló fejezet, a babonás szokások, a javas, s a népies gyógyítás leírása. Rákerül a sor a mulatságra is, a táncra s a gyermekjátékokra. A regölés és köszöntők már átmenet a népköltéshez, melyet mintaszerű feldolgozásban olvashatunk. A szállóigék, közmondások után a népnyelvet tárgyalja nagy részletességgel a szerző. A nyelvjárás leírása — bizonyára az olvasóközönségre való tekintettel — kissé vázlatos, de annál gazdagabb a tájszótár, amely 90 lapra terjed. A hatalmas munkát a nép multjáról és jelenéről írt, részben történelmi, részben szociográfiai fejezet, s a függelékben közölt 63 dal hangjegyekkel közölt szövege zárja le.

Az újabb időben nemcsak a politikában, hanem az irodalomban is divatba jött a nép. Ez mindenesetre nagyon örvendetes jelenség, de csak akkor, ha az írók valóban ismerik a népet, s nem meghamisított képet kapunk róla. Szerencsére ma már vannak nagy íróink, akik a nép sorából kerültek ki, akiknek lelke egy a nép lelkével. Csak a legnagyobbakat említjük: Tamási Áron és Nyirő József, a Székelyföld, Illyés Gyula és Kodolányi János, a Dunántúl szülöttei. A közönség is bizonyára élvezettel olvassa az ő igazi magyarsággal írt, a nép gondolkozását és beszédét híven visszatükröző műveiket. Kiss Géza Ormánység című könyve átmenet az irodalom és a tudomány között. A benne foglalt részletek a tudósok számára becses adatok, de a közönségnek is érdekes olvasmány. Aki szereti a magyar népet, aki meg akarja ismerni a nép életét, bele akar hatolni a nép lelkébe, az nagy gyönyörűséggel olvassa elejétől végig ezt a könyvet, amely igazi íróember műve. Olyan íróé, akinek abban rejlik írásművészete, hogy olvasóját oda tudja varázsolni az Ormánységba, úgy hogy nemcsak látjuk, hanem szinte halljuk ezeket a drága embereket, sokszor úgy tetszik, mintha velünk beszélnének. Maga az író is mondja, mekkora gondot okozott neki, hogy illessze be a leírásokba a nép szavait, kifejezéseit, hogy írása a népet jellemző, de mégis érthető legyen. Azt hiszem, hogy ezt a mértéket sikerült szinte tökéletesen eltalálnia. A tudósok talán találnak majd itt is, ott is hiányt, tévedést, de hát melyik tudós műve tökéletes? Ne is legyen soha teljes az ilyen munka, mert élő népről nem, csak kihalt fajokról lehet hiánytalan könyvet írni. S bár a szerző attól fél, hogy népe előbb-utóbb erre a sorsra jut, hinni akarjuk, hogy ez csak sötétenlátás. De azért nem árt, ha sikerül Kiss Gézának kissé fölrázni a magyarságot közömbösségéből, menteni való bizonyára van, nemcsak ott, hanem másutt is.

S azt is tudomásul kell vennie mindenkinek, hogy akadt ebben az országban egy püspök és egy vármegye, amely nem sajnálta az áldozatot, hogy anyagi támogatásával ez az értékes mű megjelenhessék. Vajha minél többen követnék nemes példájukat a magyar nép és a magyar tudomány érdekében.

Beke Ödön.

Főszerkesztő: **PAVEL ÁGOSTON dr.**

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

Martineum-nyomda Rt. Szombathely, Széchenyi-u. 4—6.

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Csaba József: Purálás ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 184

Váth János: Betlehemes-töredék ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 187

ŐRSÉG. **WACHT.**

V. A.: Csatkai Endre: Sopron vármegye műemlékei III. ___ ___ ___ 189

Beke Ödön dr.: Finn nyelvtudós moldvai csángó szótára ___ ___ ___ 189

Beke Ödön dr.: Kiss Géza: Ormányság ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 191

A II—IV. évf. 1. számát 2—2 P-ért visszavásároljuk.

SZENTIVÁNYI JENŐ: *A kőbaltás ember.*

A Bükk-hegység rengetegeiben játszódó ifjúsági regény a kőkorszak érdekes világába vezeti az olvasót. Csupa kaland, harc és izgalom. Megismerjük egy kőkorszakbeli horda életét és az ősvadon ezer veszedelmével vívott küzdelmes sorsát. A regény minden sora elárulja az ízig-vérig rátermett ifjúsági írót, aki kitűnően ismeri fiatal olvasóközönsége lelkivilágát, irodalmi szükségletét és igényeit. Nincs a regénynek egy fejezete sem, ahol lankadni éreznők mesélő kedvét. Az utolsó esztendők egyik legérdekesebb és legtökéletesebb ifjúsági regénye „A kőbaltás ember." A könyv a Könyvbarátok Kis Könyvei ízléses kiadásában jelent meg. Sebők Imre művészi illusztrációival a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda műhelyében. Ára díszes egészvászon kötésben 3.80 P.

*

A Műemlékek Országos Bizottsága régi hiányt pótol, amidőn útnak indítja *Magyarország Művészeti Emlékei* c. kiadványát, melyet Gerevich Tibor, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke szerkeszt. A nagy anyagot négy hatalmas kötet öleli fel, melyek közül a II. rész jelent most meg; HORVÁTH HENRIK, a székesfővárosi múzeumok főigazgatója *Budapest művészeti emlékeit* állította benne össze 165 képes táblán, bő magyarázó szöveggel.

A kötet bevezetésében a kétezeréves főváros művészi multjának keresztmetszetét adja. Buda és Pest már a kelta eraviscusok alatt fejlett kultúrájú várossá fejlődött. Az ekkor épült városra telepedett a római kori város, amely a kelta vallási kultusz székhelyét a maga vallási centrumává alakította át. A kereszténység a római birodalom átalakulásával egyidejűleg építette meg a maga emlékeit a Duna melletti városban. Igen érdekes Horváth Henrik fejtegetéseinek azon része, melyben kimutatja, hogy nemcsak a Duna balpartján, hanem a jobb parton is, a mai Pest helyén, már a rómaiak alatt is élénk városi és katonai centrum volt. Így pl. a mai belvárosi templom egy római castrum területén áll.

A római emlékek, majd a kereszténység románkori maradványai után a gótika legszebb emlékeit veszi sorra képben és szövegben a nagyszabású könyv. Még a török idők alatt is a város fejlődéséről számolhat be a könyv: türbék, dzsámik, mecsetek, minarettek és kilenc fürdő, a török renaissance legszebb emlékei hirdetik a művészeti kultúra élénk szellemét.

A barokk s a rokokó világa a klasszicizmus stílusába folyt át. Ez a stílus alakította ki Budapest mai városképét. A Ludovika, a Miniszterelnökségi palota, a Nemzeti Múzeum tanusítják ma is ennek az egyszerűségében is oly tiszta művészetet hirdető ízlésnek értékét a monumentális építészet irányában.

A város fejlődésének külső képe mellett a benne élő, lüktető művészeteknek is összegyüjtötte emlékeit Horváth Henrik, aki tárgyalását és könyvének anyagát az utolsó félévszázaddal lezárja. A kötet remek bevezetése, Gerevich Tibor klasszikusan világos megállapításai mondják el ennek a félévszázadnak munkáját és jelölik ki a műemlékvédelem alapvető principiumait.

A nagyszabású könyv az Egyetemi Nyomda pompás kiállításában jelent meg.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* TELEFON 97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT. SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTÉZETE
ALAPÍTTATOTT AZ 1873. EVBEN

Betéteket
a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket
a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a
Banküzlet
minden ágával

Ha van ilyen ügye,
jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely, Gr. Széchenyi-u. 4-6. Telefon 439

0.394.

V.
4

VASI

IZ CMLC

1 · 9 · 3 · 8

VASI SZEMLE

V. ÉVF. ..... SZOMBATHELY, 1938. JÚLIUS 1. ..... 4. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: **Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben.** (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) pengő. Bolti ár: évi 6.—, illetőleg jogi személyek esetében 8.— pengő. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088 számú csekkszámlájára (**Folia** jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért a szerző **felelős.** Kézi[illegible]okat képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — m[illegible]giak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzu[illegible] példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk
kesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung): Szombathely, Szen[illegible]
Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5—7.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **PÁVEL ÁGOSTON DR.**

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: *Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla.* — A címlapot *Vass Béla,* a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Jánosházán: *Makkos Lajos* polg. isk. igazgató; — Körmenden: *Kevey István dr.* főszolgabíró; — Kőszegen: *Szegi Ödön dr.* tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: *Szenttamási Babos Lajos* körjegyző; Vasvárott: *Kolbay Ödön* polg. isk. igazgató. — Vasmegyén kívül: *Papp Károly* entomológus (Debrecen).

o

TARTALOM.

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE.

Tóth János: Így épít a vasi nép ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 193
Bátky Zsigmond dr.: Békarokka ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 208
Lauringer Ernő: Kőszeg szab. kir. város emlékérmei ___ ___ ___ ___ 212
Dr. Alphons Barb: Der Hügelgräberfriedhof von Oberkohlstätten (Felsőszénégető) und die Römersteine von Neumarkt im Tauchental (Felsőkethely) ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 218
Polány István: A nyugatmagyarországi horvát telepedések ___ ___ ___ 232
Marék Antal dr.: Dunántúli lírikusok ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 245

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI. MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.

Balogh János dr.: A Kőszegi-hegység pókfaunájának alapvetése ___ ___ 256

TULIPÁNTOS LÁDA. BUNTE TRUHE.

Musits Jenő: Személyek elnevezése Rábagyarmaton ___ ___ ___ ___ 262

(Folyt. a boríték 3. oldalán).

Így épít a vasi nép.

Írta: TÓTH JÁNOS.

III. Lakóházak.

56. *Gősfa. 64. sz.* Nagy Mária házának helyszíni felmérés alapján készült homlokzati rajza. Alul a keskeny lábazat sárgára meszelt, a homlokfal fehér, rajt két kicsiny, barnára festett zsalus ablak és az alacsony kapubejárat. Fölötte erősen kiugrik a faorom, hat faragással díszített fagerendagyám tartja a vízszintes gerendázaton ülő ormot. Az orom felett a zsupptető kontyosan előugrik. A faormon minden kis farész faragott és színezett. A színek részben már elhalványodtak. A kék, fehér és piros szín szimmetrikusan helyezkedik el. A gyámok a görög triglifekhez hasonlóan faragottak, a két ormot tartó vízszintes gerenda U-alakú vésővel sűrűen kimélyített tojássorszerű díszítéssel bír, felváltva piros és kék színezéssel. A faorom középen vízszintesen két részre osztott 34 drb. táblából áll. Minden tábla festett, a díszítések között gyakori a szívből kinőtt rozmaringszál, felette tulipánokkal, meg a cserépből kinőtt virágcsokor. De szerepel itt az Édenkert fatörzsre kúszó kígyója és a fehér galamb is. Ötletesen helyezkedik el a

MTA KÖNYVTÁRA

A ház építőanyaga. Sík vidéken sárból („mórház"), agyagból (vályogtéglából), ahol sok a kő, kőből, az erdős területeken pedig fából építi fel a vasi nép házát és gazdasági épületeit. Minden törekvése az, hogy az épületek lehetőleg ne kerüljenek pénzbe és mégis időállók legyenek. Egymásnak segítettek és segítenek különösen az Őrségben ma is s így az építtető csupán ennivalót ad s áldomást fizet a segítőtársaknak (v. ö. a Székelyföldön a „kaláka"). Csak az asztalosmunkáért, mennyezetgerendáért, deszkáért és tetőszékért kell pénzt kiadnia. Ahol fából épülnek a falak, ott a faanyagot is ingyen szedik össze. Minden erdőbirtokos gazda ad egy-egy új gerendát az új gazdának. Az így összeszedett faanyag fölöslegét átcserélik deszkára, asztalos árura. A fedélhéjazat pedig alig kerül valamibe, hisz a zsuppfedéshez szükséges szalma megterem.

A vert falakat úgy készítik, hogy az agyagot megnedvesítik, jól összegyúrják, pelyvával keverik s az így megmunkált anyagot kb. 30 cm magasságú zsaluzásba (kalodába) rakják s a rétegeket döngölik. A kaloda fenyőpallókból áll és a két vége vassal van egymáshoz erősítve. A kéményeket és az ablakkereteket téglából építik. Az alapfal kőből, néha betonból készül.

A kőfalakat agyaghabarccsal erősítik össze. A szigetelő lemezt itt sem alkalmazzák, mert nem ismerik, másrészt drága is. A nedvességet itt úgy igyekeznek megakadályozni, hogy az udvar szintjénél magasabban helyezik el az épületet.

A téglaépítkezés ritka, csak a jobbmódúak építenek vele s ma már itt a szigetelőanyagot is használják. A téglát általában saját maguk égetik, mert így kevesebbe kerül. A téglaégetésben leleményesek és még idomtéglát is tudnak égetni, ha erre szükség van.

Az ősi építési módok közül a *faépítkezés* olyan, amely a korszerű építési elveket egészségügyi szempontból teljesen kielégíti. E házak szárazak, a falak jól szigetelnek hideg és meleg ellen, nyáron hűvösek, télen melegek. E házak alapfalait rendszerint a földre helyezett erős tölgyfa talpgerendák helyettesítik. Mielőtt a fafalak építését megkezdik, elkészíttetik az ajtó- és ablaktokokat. A falakat (boronafalakat) 10—15 cm vastag fenyőpallókból építik s a sarkoknál fecskefarklapolással váltakozva kapcsolják össze. A pallók általában túlnyúlnak a falsíkon, ami külsőleg pillérformában jelenik meg a falsík előtt. A kész boronafalra a vakolat két rétegben kerül rá, a durvább alsót szalmával, törekkel, a finomabb felsőt pelyvával dolgozzák össze és a kiszáradt vakolatra kétszer rámeszelnek. A fal így kb. 20 cm vastag.

három aszimmetrikusan beiktatott padlásszellőző, mely csillagszerűen kiképezett és alig lehet észrevenni, hogy díszítő szerepén kívül gyakorlati szerepe is van. A házra legjellemzőbb a homlokfalon az orom tengelyéhez viszonyítva aszimmetrikusan elhelyezett két ablak, mely tökéletesen belesimul a színek és tömegek összhangjába. Egyébként a szimmetria és aszimmetria játszik egymással a homlokon és a játék tiszta összhangba csendül.
Az épület 1879-ben épült. A rajz léptéke 1 : 100.

Ha a fából épült ház nagyon régi és roskadozik, vagy, ha az új gazda új helyen akarja a házat felépíteni, lebontja a tetőt s a falakat és az ép anyagokat kiválogatva újra építi fel a házát.

A mennyezetek az istállókban tölgyfából, egyebütt pedig fenyőből készülnek. A deszkázatot váltakozva keskeny takarással rakják a gerendázatra és a lakóhelyiségekben az egész mennyezetet alulról beeresztik, vagy bemeszelik s a padlás felől sárral tapasztják. A tetőszék majdnem mindig ollószárú. A főszaruállások belső szárai és a szelemenek — a főtartóváz — rendszerint tölgyfából, a ragok — szarufák — fenyőfadorongokból készülnek. A kisfesztávolságú tetőknél a talpszelemen kívül csak taréjszelemen van, a nagyobb fesztávolságúaknál van középszelemen is, melyet a belső ollószárakba lapolt, a száron gyámszerűen túlnyújtott torokgerendaszerű heveder hord.

A fedélhajazat általában még ma is a szalmafedés (zsupp), mely nyáron hűvösen, télen melegen tartja a padlást. Vele — különösen a konty és csonkakonty taréjánál — művészi hatást tudnak elérni.

A gazdasági épületek hasonlóan épülnek fel a lakóépületekhez. A korszerű építési anyagokat szívesen használják fel ezeknél s így az istálló szinte kivétel nélkül előbb épül fel téglából, mint a lakóépület.

A sár- és kőfalak szilárdsági szempontból nem kifogásolhatók, hisz többszáz éves házak állanak még ma is és dacolnak az időjárással. Többszáz esztendő gyakorlata következtében úgy építik meg még a legsilányabb anyagból is a falakat, hogy időállók legyenek és a meszelést megtartsák. Nagy hiba azonban, hogy e falakat a talajnedvesség ellen nem szigetelik. E mellett e falaknak van egy rossz tulajdonságuk: tömörségük következtében nem engedik meg, hogy a szoba levegője oly gyorsan cserélődjék ki, amilyen gyorsan a benne tanyázók azt elhasználják. A parányi ablakok is hátráltatják a megfelelő légcserét, így a falak dohosak lesznek. A padló általában agyagtapasztás, ha száraz, porzik és emiatt locsolják. A padlóra locsolt víz még jobban telíti a szoba levegőjét párával. A lecsapodó párától a falak megnyirkosodnak. Egyébként is keveset fűtenek a szobákban, a drága tüzelőanyagból csak a konyhára jut; az ablakréseket is eltömik s így egész télen át alig cserélődik ki a szoba levegője.

A régi hajlékok ablakai általában 50—70 cm méretűek. Így az ablakfelület a szoba alapterületének csak 25—30-ad része, holott legalább 10-ed részének kellene lennie, így háromszor kevesebb napsugarat engednek be az ablakok, mint amennyit az egészséges lakószoba megkövetel. Szinte érthetetlen, hogy amikor a magyar nép épülete tájolásával mindig a napot keresi, egész települését általában mindig ebbe a gondolatba ágyazza bele, amikor tornácait mindig a nap felé fordítja, lakóépületének ablakai oly lehetetlenül kicsinyek.

Kétségtelen, hogy keveset tartózkodik a szobában, de a telek szigorúsága mégis beszorítja ide, vagy a konyhába. Talán azért egészségesebb, mint amilyen ily lakásban lehetne, mert kora tavasztól késő őszig, látástól vakulásig talpon van a ház egész népe s éjszaka is a szabadlevegőn hál a tornácon a férfinép. Minden napot magába szív munkaközben és pihenéskor. Az erős testi munka tartalékolja testében a napsugarat és ez őrzi meg egészségét a téli hónapokban is.

A ház alaprajzi elrendezésében a korszerű építészeti eredmények már a fejlődés kezdetén benne voltak. A nép őszinte érzésében, gondolkodásában és tetteiben. Háza alaprajzi kialakításában józan észjárása és egészséges ösztönei vezették, a ház külső kiképzésében és belső berendezésében pedig romlatlan művészi érzéke. Háza alaprajzában a „funkció" zavartalansága, felépítésében a tömegek és részletek összhangja, részletképzésében az őszinte anyagszerűség érvényesül. Végeredményben a korszerű építészet minden eredménye csírájában benne van és teljesen benne lenne, ha a ház fejlődését nem akadályozta volna meg a kiegyezés kora utáni gyors polgáriasodás, a városi hatás és a nép elszegényedése.

Az egysejtű ház ősi alakjában ma már nem található meg a vasi földön, de megvan az egy- és kétsejtű ház közti átmeneti alak. (Vasboldogasszony 30. sz. Gotthárd István háza.) Az épület két helyiségből áll, konyhából és szobából, közülük a szoba az alárendeltebb: a konyha majdnem kétszer akkora, mint a szoba. Az óriási tűzhelyen kívül az ebédlősarok: sarokpad és asztal foglal el nagy helyet a konyhából, melyben ágy is van. A régi, osztatlan, egysejtű ház tiszta leszármazottja ez a konyha, mely a melléépített szoba nélkül is betölti az ősi ház szerepét, mert a szoba itt csupán ágyakkal és bútorokkal agyonzsúfolt hálókamra.

A kétsejtű ház is ritka. A zsellér nép kezdi el így a fészekrakást. Megépíti szobából és konyhából álló házát, aztán napszámba jár, megfosztja magát mindentől: kenyér, vöröshagyma, krumpli, tésztaleves és néha szalonna a mindennapi eledele. Aztán bérbevesz egy kis darab földet. Ennek megműveléséhez igás állat is kell. Megépíti tehát az istállót, később a pajtát s végül a kamrát is.

A háromosztású ház a leggyakoribb. A konyha itt már alárendeltebb szereppel bír, az ebédlősarok az ágyakkal együtt a szobába kerül. A háromosztású háznál a konyhán kívül kamra is épült a ház mellé. Gyakori az is, hogy a család szaporodása következtében a kamra helyett egy másik szoba épül a kétosztású ház konyhája másik oldalán, melyet az új, fiatal házaspár foglal el. Ha a fiatalok önállósulnak, az utcai szobából „tiszta szoba" lesz, vagy az új szoba kamrává változik át. Ezt igazolja az, hogy a konyhától jobbra-balra fekvő szoba és kamra általában egyenlő nagyságú és mindkettőben van kályha is: tehát kezdetben a kamra is szoba céljaira szolgált s a kamrák

csak az udvari szobához szorosan hozzáépített istálló után következnek.

A két- és háromsejtű ház rendszerint hossztengelyével az utcavonalra merőlegesen épül fel. Ha a szobán és kamra-szobán kívül még egy szoba épül, az az utcavonalra kerül s az utcára 2 szoba néz. Tehát az alaprajz L-alakban megtörik.

A gazdasági épületek rendszerint összeépülnek a lakóépülettel. Ha a gazdaság kicsi, az éléskamra és takarmánykamra egyetlen helyiség és a parányi istállóban együtt vannak a tehenek és a sertések is. Ha a kicsiny istállón kívül nincs más gazdasági épület, mint a sertésól, az is tető alá kerül.

A nagyobb gazdaságokban az istálló mellett van takarmánykamra is, vagy, ha kocsiszín is épül, akkor az kerül az istálló mellé s utána következik a takarmánykamra. A szín és pajta ritkán épül össze az istállóval, ill. a lakóépülettel.

A leggyakoribb az egyvégbe épített ház, melynek hossztengelye az utcavonalra merőleges. Az épület így a telek egyik oldalához közel kerül. Rendszerint csak a csepegő területe marad el a telekhatártól. Az épület egymenetű, a fedélszék nyeregtető, az ősi alaknál az utcavonalon konttyal, az újabbaknál félkonttyal, a legújabbaknál — idegen hatás — oromfallal.

Az egyvégbeépített ház teljes kifejlődésében helypazarlást jelentett. A lakóhelyiségek és a gazdasági épületrészek túlságosan nagy telekhosszat emésztettek fel, melyet gazdaságosan megművelni nem lehetett. Másrészt a telekmélység sem volt mindig elégséges. Épp ezért gyakran csak a lakóépületrészt építik egyvégbe s az istállót, kocsiszint és pajtát a kamrára merőlegesen, néha az istálló is egyvégbe épül s hozzá csatlakozik L-alakban a szín-pajta.

Az istálló általában összeépül a lakóépülettel. A szín-pajtát gyakran különépítették, az udvar végében, keresztben: ez választotta el az udvartelket a gyümölcsöskerttől.

Az őrségi *kerített házaknál* a telek egyik oldalán a lakóépület épült fel s vele párhuzamosan a telek másik oldalán az istálló, a sertés, meg a baromfiól. A két épületet hátul keresztben a kamrák s a pajta kötötték össze. Elül tetővel ellátott boronafal és magas vesszőfonásos nagykapú zárta be az udvart úgy, hogy az udvartér végeredményben teljesen körül volt zárva.

A kerített házak építési módja természetesen nem volt ennyire merev. Néha a lakóépületre merőlegesen az egyik oldalon az istállók és a szín, a másikon a kamrák épültek fel, másutt a lakóépületre merőlegesen az istálló és a szín s erre merőlegesen az ólak. A fennmaradt kerített házak között nincs egy sem, amelyiknek alaprajza azonos lenne a másikéval.

A kerített ház közepén volt a trágyagödör. Úgy is lehetne mondani, hogy a trágyagödör körül épült fel az egész ház. Közte és a lakóépület között csupán keskeny tornác futott körös-körül, alacsony borona mellvédfallal. Az istállók és kamrák felől a mellvédfal is hiányzott. A három oldalt kerített ház óriási

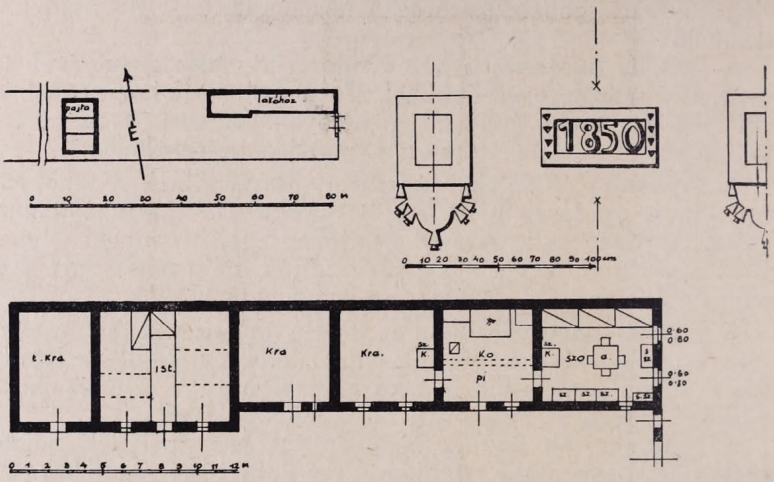

58. *Perint.* 7. sz. A falu régi utcájának egyik házsorát a tűzvész megkímélte, a másik oldalán a házak újabb keletűek. Az udvarban délre néz mindenütt a tornác. Csupa építészeti érdekesség. Mind boltívesek: kerek oszlopok, négyszögletesek, aztán a kettő együtt, alacsonyak, magasabbak, az ívek félkörűek, laposak, részletképzésükben sok a képzelőerő és az egyéniség. Ha a napsugár rájuk süt, zenélnek a ritmikus boltíves oszlopok. És minden tornác alacsony, emberi léptékű. Néhol egy magasra nőtt magyarnak meg kell hajolnia, hogy fejét bele ne üsse a bolthajtásba. Künn sütkérezik alattuk a házak otthon maradt népe, az öreg asszony, meg a gyerekek. A nagyobbak, meg a fiatal párok a mezőn dolgoznak. A leégett oldal egyetlen épen maradt házán évszám, 1850. A homlokzat oromfalas, vakolatdíszítéssel gazdagított, fehérre meszelt, zsuppos tetővel, kis üstökkel. A homlokfalon két ablak. Az oromfalon aszimmetrikusan eltolt két padlásnyílás, egyszerű, naiv, klasszikus barokk részletképzéssel. Az utcai kapu is a tető alá került, így állott elő az aszimmetria, ami itt is olyan jól esik a ma építésze szemének. A lakószoba az utcára néz, de van egy ablaka az udvarra is (sarokablak). A szobában magasra vetett ágyak, négy sokfiókos szekrény, asztal, székek. Az errefelé szokásos sarokpad hiányzik. Az utcai ablakokkal szemben a hátsó fal mellett áll a szoba dísze, a régi „szemeskályha." Arányai tökéletesek, színei összehangoltak: alul a fehérre meszelt, félméternél alig magasabb lábazat, fölötte három sorban csempe; a kályha alsó része négyszögletes alaprajzú, felette két csempeszem-sorban a kerekalaprajzú felső rész. Nem belülről tüzelik, hanem a konyhából, így nincs füstje, semmiféle szemete a szobában. Az egész kályha embermagasságú. A csempék zöldek, az illeszkedések kékek és a lábazat fehér. A faluban sok ilyenféle kályha van, de a régi gazdáik szívesen válnak meg tőlük, újmódi cserépkályhát akarnak venni, mert az szebb megrontott ízlésük szerint. A szoba agyagpadlós, mennyezete fagerendás. A konyha nagyrészét elfoglalja a ház legcsodálatosabb gépezete, a falazott, hosszan elnyúló, padkás tűzhely, mely a főzéstől kezdve a kenyérsütésen keresztül mindenhez ért. A konyha után következik egy másik helyiség, ez szoba volt, ma a kamrát helyettesíti.

Következik a hombár, telis-tele drága élettel, búzával. Utána háromállásos marha- és lóistálló, végül a takarmánykamra. Az óriási udvar végén keresztben a szekér- és szalmaszín. A szín után a kert, rengeteg rosszul ápolt öreg gyümölcsfával. Az egész belsőség 1.100 négyzetöl nagyságú. — A ház Kovács Miklós tulajdona. (A kályha részletrajza: 104. ábra.)

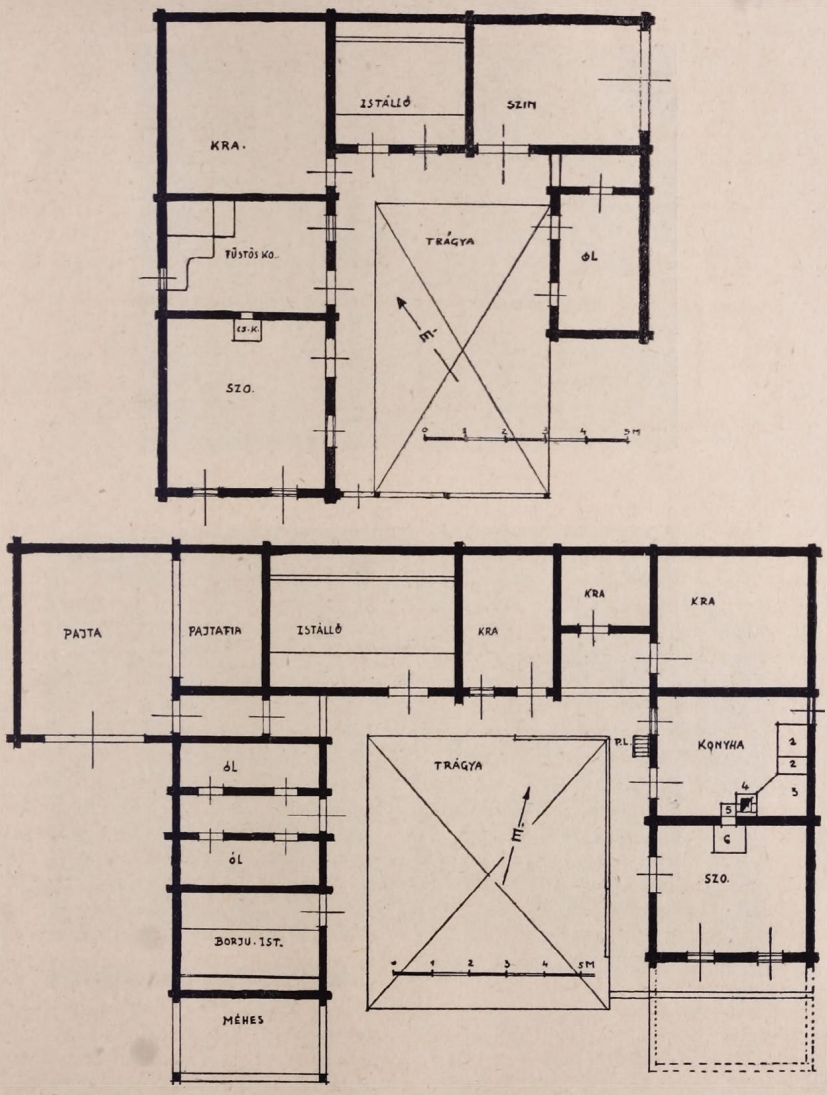

59. *Szalafő.* Felsőszer 107. — László Józsefné kerített házának vázlatos alaprajza. A legkisebb kerített házalak. Az elül elbontott boronafalak helyén alacsony dorongkerítés van ma. Az istálló 2 m magas. — 60. *Szalafő.* Felsőszer 122. — Balogh Sándor kerített boronafalú házának vázlatos alaprajza. A pontozva bejelölt falak a régi konyhafalakat jelölik. A tulajdonos szerint valamikor a konyha elől volt és 7.00×4.50 m. alapterületével *sokkal nagyobb* volt, mint a 4.00×4.50 m. alapterületű szoba, de lebontották s helyette szoba épült s a régi szobából lett a jelenlegi konyha. A régi alak ezek szerint az ősi konyhát példázta. A jelenlegi konyhában 1., 2. tűzhely, 3. kemence, 4. katlan, felette kémény, 5. a szoba cserépkályhájának tüzelőtere. A nagykapus elülső boronafalat rég lebontották. — P. L. = padlás létra.

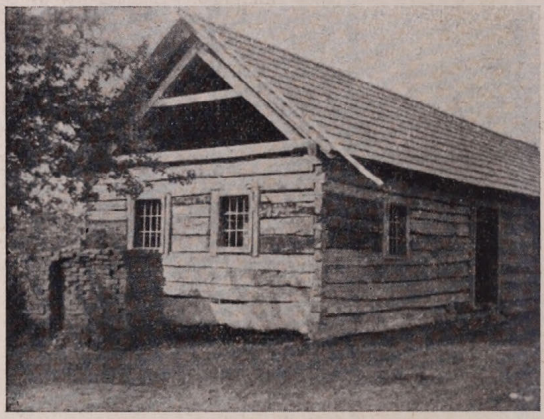

61

62

61. *Kerkáskápolna.* Beke György épülő háza. Boronás ház váza. — 62. *Kerkáskápolna.* Beke György épülő háza. Boronásfal belső részletfelvétele.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

63

64

65

63. *Ispánk.* 21. sz. Sohár Gyula háza. Boronaház. (A vége: az istálló és kamrák egyrésze lebontás alatt áll.) — 64. *Kerkáskápolna.* Beke György épülő háza. Boronásfal külső részletfelvétele. — 65. *Őriszentpéter.* Piharcszer. 14. — Barbarics Mihály tojás- és baromfikereskedő bádogkakasos háza.

66

67

66. *Magyarkeresztes.* Fakonzolos, kontyos lakóház. (Vass Béla felvétele.) — 67. *Nárai.* 64. sz. Kontyos, nyeregtetős, zsuppos ház pilléres tornáccal. Az előkertben a kereszt.

68

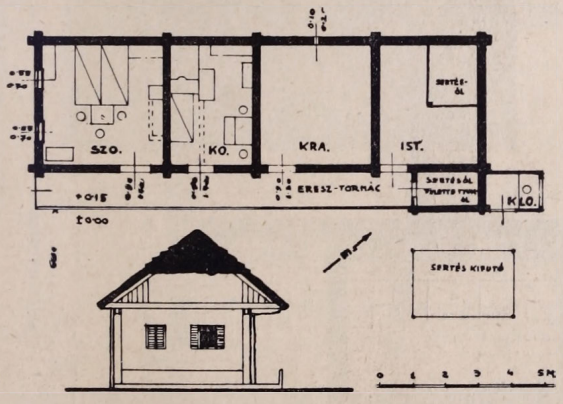

69

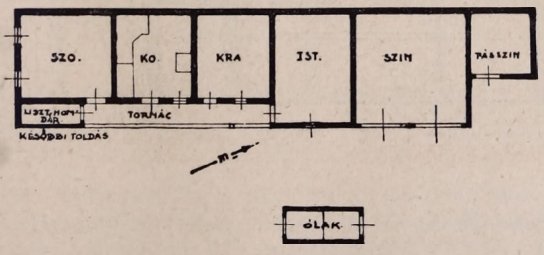

70

68. *Őriszentpéter.* Alszer. Kanászház homlokzati képe. (Alaprajzi és homlokzati felvétel 69., 70. ábra.) — 69. *Őriszentpéter.* Alszer. Kanászház alaprajza és homlokzata. Helyszíni felmérés alapján készített rajz. Boronafalak (20 cm vastagság). A padlásfeljárat elül van. — 70. *Őrbajánháza.* 17. sz. Szabó Ferenc házának vázlatos alaprajza. A padlásfeljárat (aknalik) a kamara előtt, ill. fölött van.

71

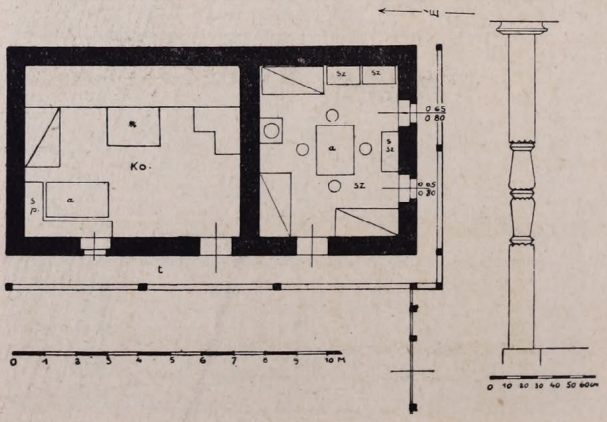

72

71. *Vasboldogasszony.* 30. sz. ház homlokzatrészlete. (Alaprajz és homlokzat 72., 120. ábrák.) — 72. *Vasboldogasszony.* 30. sz. Gotthárd István fatornácos, kétsejtű házának alaprajza és az épület tornáca faoszlopának részletrajza. A tornác az utca felől teljesen zárt: az udvarra az utcáról egy külön kis kapun lehet bejutni. A szoba és a konyha között nincs ajtó, mindkét helyiség ajtaja a tornác felől nyilik. A konyhában ebédlősarok: sarokpad és asztal. A konyha egyik hosszoldalát teljesen elfoglalja a tűzhely. Eredetileg füstös konyha volt, ma kéménye van. Itt a konyha még nagyobb a szobánál, mely csupán hálószoba céljaira szolgál. A szobaablakok 60×80 cm-esek, összfelületük a szoba alapterületének alig $^1/_{20}$-ad része A ház 1866-ban épült. (Homlokzata és homlokzatrészlete: 71., 120. ábrák.)

74

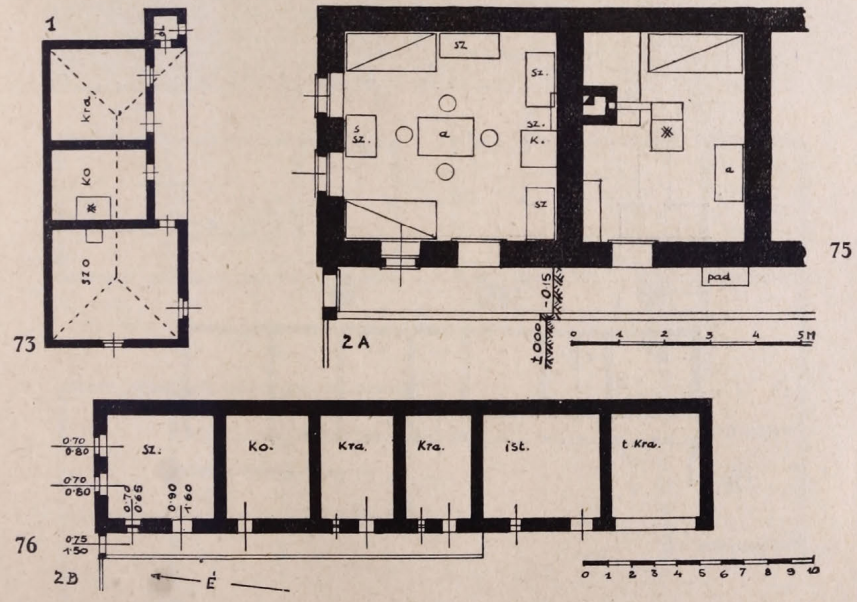

76

73. *Őriszentpéter.* Baksaszer. Háromsejtű ház alaprajza. Nyitott, de tető alá foglalt tornáccal, melynek rövidebb oldalát szokatlan módon a házzal összeépített sertésól határolja. Az ajtók a tornác felől nyílnak. — 74. *Gősfa.* 54. sz. Nagy Mária házának homlokzatfelvétele. — 75., 76. *Gősfa.* 64. sz. Nagy Mária házának alaprajza. A 3 (4) sejtű házhoz szervesen hozzáépült az istálló és a kocsiszín. Itt két kamara van. Mind a négy helyiség ajtaja a szabadba nyílik, a tornác felé, mely itt csupán az ereszalja, melynek padlója 15 cm-rel mélyebb, mint az udvar szintje. A tornác szélét az udvar szintje fölé nyúló fagerenda alkotja. A szobában díszes szemeskályha van. (106. ábra.) Itt a szoba már lakószoba és egyúttal ebédlő is. A konyhában nincs ebédlősarok. A ház 1869-ben épült. (Homlokzatrajza és fényképe 56., 74. ábrák.)

77

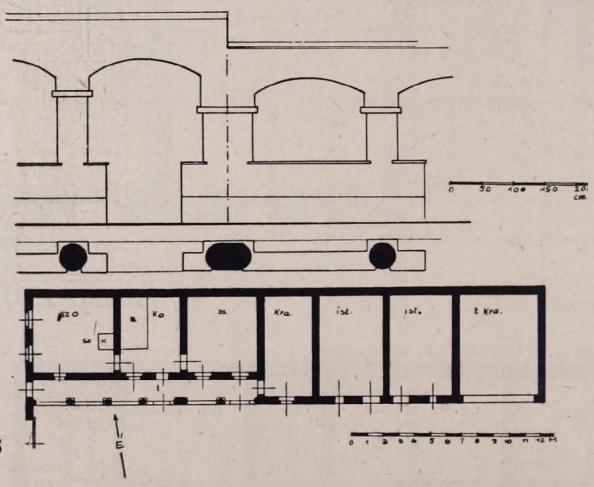

78

77. *Perint.* 34. sz. Különböző magasságú tornác. A különböző magasságot eltünteti a szőlőfuttatás. (A ház alaprajza és a tornác részletrajza 78. ábra.) — **78.** *Perint.* 34. sz. Lakóház alaprajza. Eredetileg kétsejtű volt és az új utcai szoba és a konyha később épült hozzá. A hozzáépítés annak ellenére, hogy az új rész magasabb, mint a régi, alig vehető észre. A régi rész 1881-ben, az új cca. 1895-ben épült. (Homlokzat fényképe 77. ábra.)

80

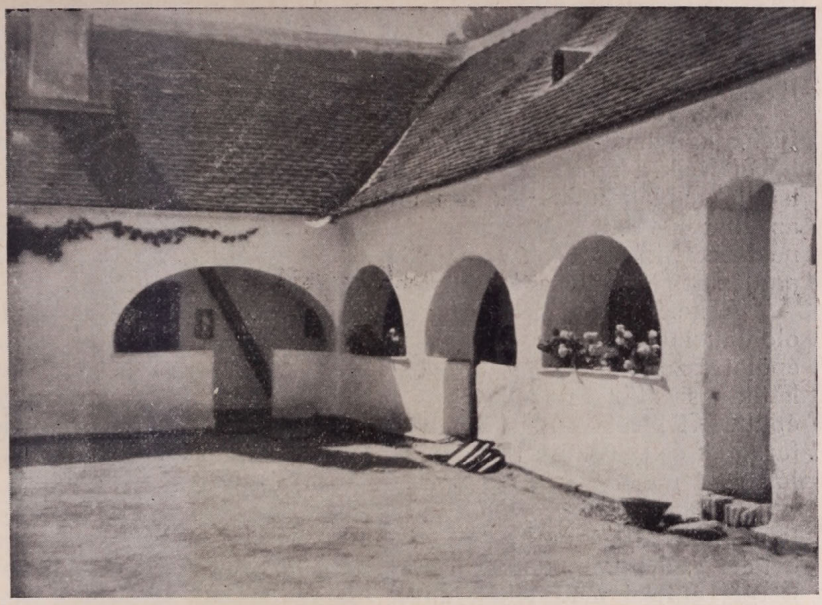

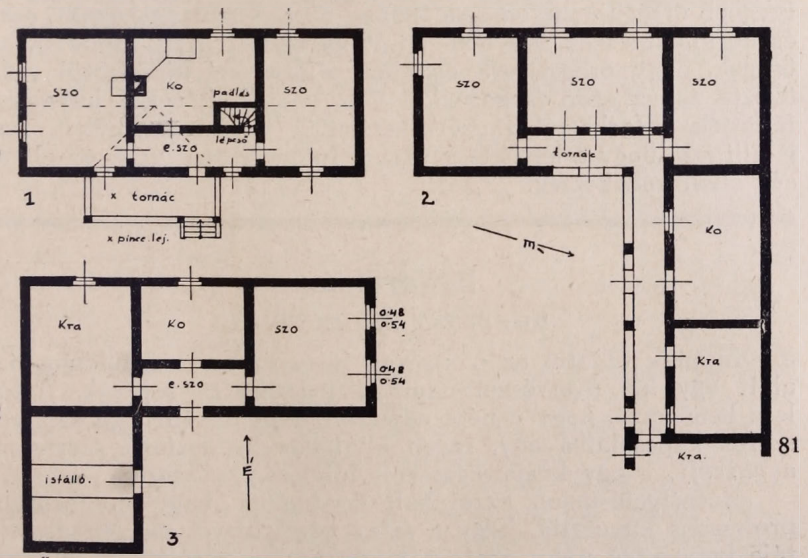

79. *Őriszentpéter.* Baksaszer. Lakóépület alaprajza. Fejlett alaprajzi alak, külön előszobával, tornáccal, beépített padláslépcsővel. Épült 1886-ban. — 80. *Söpte.* 9. sz. Oszlop nélküli boltíves tornác. Egyszerű, jó arányú, érett kompozíció. (Alaprajz 81. ábra.) — 81. *Söpte.* 9. sz. Borsos István házának alaprajza. A kerített ház alaprajzi vonalvezetését követi a tornác is. Az összes helyiségek a tornácra nyílanak. (Homlokzat 80. ábra.) — 82. *Rátót.* 13. sz. Kirschmann János kerített házának alaprajza, az utca felől 2 szobával és a konyhával, melyek egy zárt előszobából nyílanak. A konyha eredetileg füstös volt s pitvarából lett az előszoba. A lakóépület és az istálló szervesen, L-alakban összeépült.

trágyagödrébe folyik ma is a trágyalé, nyitott csatornákon át. (Elképzelhető, hogy az itt tanyázó legyek milliói milyen veszélyt jelentenek a serdülő gyerekek egészségére.)

A három oldalon kerített házak konyhái kéménynélküliek: füstös konyhák, sütő kemencével, előtte főző padkával. A konyhából fűtik a szoba egyetlen díszét, a mázas cserépkályhát. Az istállók ablak nélküliek, semmiféle szellőzőnyílásuk nincsen s az állatok télen koromsötétben tanyáznak bennük, „hogy meg ne fázzanak". Nyáron az ajtó felső fele nyitott. A szín gyakran padlózott, ez a legegészségesebb része a kerített háznak.

A kerített házak tömegképzése változatos, mivel az egyes oldalak menetmélysége (traktus) különböző és itt-ott az egyes épületrészeket keskeny tetővel fedett ajtók, vagy boronafalak kötik össze. Az összes kerített ház kivétel nélkül boronafalakkal épült. Kívülről csupán a lakóház faormát díszítették, vésték, faragták és színezték. A tömegek és részletek arányai meglepően jók és a magyar nép ősi építészetének szépségét sejtetik.

A kerített ház eredeti alakjában ma már csak Szalafőn tanulmányozható. Majdnem minden szeren található néhány belőle. Valamikor minden ház kerített volt a szertelepülésekben. Ősrégi építési mód lehet, mivel kialakulásának okairól a legöregebb őrségi emberek sem tudnak tökéletes magyarázatot adni és körülbelül száz éve nem épült új kerített ház. Mondják az öregek, hogy öregszüleik életében a szereket körőskörül erdő övezte és az erdő farkasokkal volt tele. A házőrző kutyáikat féltették a farkastól s ezért kerítették be udvartelküket. Azt is állítják, hogy a kerített házzal a futóbetyárok, vagy az ellenség ellen védekeztek.

Békarokka.

Írta: BÁTKY ZSIGMOND dr.

Sietünk tudatni az olvasóval, hogy ez alatt a különös cím alatt egy kis nyelvészeti-néprajzi beszélgetés rejtőzik. Arról lesz benne szó, hogy a népi névadás során miképen kerül többszörös kapcsolatba egy, régen általános kenderfonó szerszám, a *guzsaly*, s egy közönséges réti fűféleség, a *zsúrló*.

Beszélgetésünket azzal kell kezdenünk, hogy egy zágrábi professzor kimutatta, hogy a szláv népek egyik ősi guzsalyfajtája kúposvégű pálca volt. A kúpos részre kötötték rá a megfonandó len- v. kenderfőt. Ez a kúpos v. púposfejű ősi szláv guzsalyféleség ma már erősen eltűnőben van. Az északi szlávoknál másféle formák nyomták el, de egyes délszláv területeken még fel-felbukkan, többek közt nálunk a bácskai sokacok s az eszékvidéki magyarok közt is.

Guzsalyunkat a délszlávok s a hazai szlovének és tótok ősi nevén *preszlicá*-nak hívják. De ugyanígy hívják a réti zsúrló magvas v. termőféleségét is, a virágossal szemben, mert csupasz

szára csúcsán éppenolyan kúpja van, mint az ősi guzsalyszárnak. A név pedig a megállapítás szerint a szerszámról ment át a növényre — melyet korábban másképen hívhattak — s nem megfordítva.

De mi közünk van ezekhez nekünk magyaroknak? Honfoglaló eleink ismerték a kendert s értettek feldolgozásához is. Idevágó mesterszavaink túlnyomó többsége bolgár-török eredetű, tehát az ugorokénál magasabb műveltségkörből származik. A fennmaradt szerszámnevek közt a guzsalyt nem találjuk, őseink tehát alig ismerhették; ám e nélkül, csupán orsóval (ótörök: *orcsog)*, tudjuk, még vígan fonhattak. De ha hoztak volna is magukkal ilyen szerszámot, nagyon lehet, hogy ezt az új hazában egy alkalmasabb társával fölcserélték, átvévén vele együtt annak nevét is.

Bármiként van, annyi kétségtelen, hogy a *guzsaly* nem eredeti magyar szó, hanem szláv kölcsönzés, lehet hogy szlovén, lehet hogy tót, mert a *preszlica* mellett helyenként mindkettőben megvan a *kozsely, kuzsel* szó, *guzsaly* jelentésben. (A szlovén *koželj* jelentése: 1. derjenige Teil des Spinnrockens, an welchem das Spinnhaar befestigt wird, der Rockenstock; 2. das Mühleisen; 3. der Kegel; 4. die *Blütenspindel.)* De úgy látszik nemcsak a szót és föltehetőleg a tárgyat, a fonószerszámot vettük át, hanem alkalmasint a zsúrlófű guzsaly nevét is, bár nem tudjuk, így hívták-e ezt a szlovének és tótok a guzsaly átadása idejében, vagy hívják-e még azt ezen a néven náluk itt-ott. De ha ennek *guzsaly* nevét is tőlük kaptuk, akkor azt is föl kell tételeznünk, hogy az ó-szlovén, v. ó-tót guzsaly kúpos-hegyű volt, tehát mi ilyen formát tanultunk el tőlük.

Ezt pedig azért kell hangoztatnunk, mert a kúpos forma ma sem szlovén, sem tót, sem magyar területen nem járatos, mint már fentebb említettük. Ha viszont valaki azt mondaná, hogy a zsúrlófű guzsaly megnevezése nem szlovén-tót hatásra, ill. egyszerű átvétellel történt, hanem, bár párhuzamos, de független magyar szemlélet alapján, akkor újra csak azt kell mondanunk, hogy az átvett forma kúpos volt, mert máskülönben az új névadás legalább is következetlen volna. A *guzsaly* mint szerszámnév közmagyar szó, Vastól Csíkig mindenütt ismerik vagy ismerték (ha a tárgy már eltűnt is), de úgy látszik épenúgy ismerik a zsúrló neveképen is országszerte, bár erre eddig sajnosan kevés adatunk van.

Lássuk, hogyan szólnak hát ezek a nevek? Általában *bábaguzsaly*-nak mondják (Palócság, Erdélyi Mezőség; a *bába* jelentése itt vénasszony, kuruzsló, aki fűvel gyógyít); de mondják *guzsalyosfű*-nek, *guzsalyfű*-nek, sőt a Palócságban egyszerűen csak *guzsaly*-nak is. Dunántúlról idevágó adatot nem ismerünk, de hogy valamikor itt is használatban lehetett (sőt lappanghat ma is), bizonyítja a tolna—tamási *Guzsalyos-völgy* dűlő, mely minden bizonnyal erről az itt termő fűről kapta nevét. Érdekes párhuzam ehhez a szatmár—ökörítói *Orsós-gorond* dűlő *(go-*

rond = ‚domborulat'), ahol az előtagban az *orsófű* van, mely Szatmárban a zsúrlófű neve. Ez az orsófű megnevezés tehát azt tanusítja, hogy új guzsalyformák meghonosodtával, népünk szemléletköréből kiesvén a kúpos guzsaly képe, a zsúrlófű megnevezésére a guzsaly neve helyett egyszerűen egy rokonszerszám, az orsó nevét vette kölcsön, amit annál könnyebben megtehetett, mert a fű és szerszám hasonlóságának tudata se élt benne, vagy ha mégis igen, rég feledésbe mehetett.

Így magyarázzuk a *guzsalyfű* következő nevét is: *pörge-sikó*, ahogyan 'a tarackfűből csinált súroló csutakot' hívják Győrben. A *sikó* itt a. m. *sikló (sikárfű, sikárló* stb.), vagyis mosófű, tál- vagy kannamosó zsúrló (Dunántúl, Palócság); a *pörge (pergő)* pedig a rokka dunántúli tájneve. *Pörge-sikó* tehát a. m. rokka-sikárfű, mely jelentéstapadással *pörge (pergő)*, azaz *rokka* is lehetne. Erre van is példánk, mégpedig ugyancsak Dunántúlról, vagyis onnan, ahol a guzsaly leghamarabb kiveszett, átadván szerepét a fiatal rokkának. Itt hát a fonószerszám nevének cseréje: *guzsaly* > *rokka* simán áthúzódott a növény nevére is: *bábaguzsaly* > *bábarokka*, ill. *békarokka*, bármilyen tárgyellenes, a valamikori kezdetet megcsúfoló névadás teremtődött is ilyenképen. (Szlavóniában a rokkafára tett szöszt mondják *guzsaly*-nak. Ormánságban a szösznek viszont *rokka* a neve. A zsúrlót mindkét helyen *békarokká*-nak hívják.)

A sikló vagy zsúrlófű tehát Dunántúl egyes vidékein (Sopron, Vas, Zala, Baranya) *rokka*, mégpedig *bábarokka*, ill. *békarokka*. Lehetnek, akik ezt az utóbbi nevet úgy magyarázzák, hogy az játszi képzés a *bábarokká*-ból, vagy népi hozzáértelmesítés a szintén vízben, vizes réten növő *békalencsé*-hez, *békanyál*-hoz, *békavirág*-hoz stb. Mi azonban felhívjuk a figyelmet arra, hogy ugyancsak ezen az országrészen a háromlábú s ágaskodó kecskéhez hasonló *kecskerokká*-val szembeállított, négylábú, ülő békához hasonló négylábú rokkafélét *békarokká*-nak mondják. Azt gondoljuk tehát, hogy ez a népi használatban megállapodott *békarokka* tárgynév vitetett át, a mondott területen, a korábban guzsalynak hívott növényre, a paraszti észjárás régulája szerint. (Szegeden a *békarokka* nem a *guzsalyfű*, hanem a békanyál neve. Ez is érdekes névátvitel. *Szeg. Füz.* III., 74.)

Az elmondottak után nem kell bizonyítgatnunk, hogy a szerszámnév vitetett át a növény megnevezésére. Hadd hozzunk fel itt egy példát ugyancsak a szövés-fonás köréből ennek a fordítottjára. Volt idő, amikor a kitilolt kendert, lent, v. gyapjút nem vasgerebennel, hanem száraz, tüskés virágbugákkal fésülték, németesen kártolták. Erre különösen alkalmas volt a *takácsmácsonya* (németül Kardentistel), amelyet *ecset*-nek *(öcset)* is hívhattak, mert egy apróvirágú féleségét palóc vidékeken ma is úgy hívják. Ennek a törékeny tüskés virágbugának, az ecsetnek mintájára csinálták azután a vasfogú, kerekfejű gerebeneket, melyeket náluk korábban *vasecset*-nek neveztek s

némely vidéken (F. Tiszamellék) ma is úgy neveznek. Az *ecsellő* korábban általánosan ismert szerszám volt, ma fínomabb kendertisztításra való gorombább, meszelőfej-, v. csutakformájú szőrecset képében a keleti országrészben éldegél még. Az *ecselni* ige is hajatfésülni, meszelni, sikárolni, fejni, seperni jelentésben járatos helyenként. Egyszóval a név a növényről vitetett át a szerszámra.

A mi túladunai békarokka fűvünket Szatmártól keletre *fentő*-nek *(fentőfű)* hívják. Ez a *fentő* a köszörül jelentésű *fen*, ill. *fent* (vö: gyón és gyónt) ige származéka, jelentése tehát fenő, köszörülő, sikároló. (Erről kapott itt *fentér* nevet a kaszakőtokmány). Nagyon régi szó nyelvünkben, mert egy erdőt Nagybánya (Szatmár m.) közelében már 1231-ben *Fentős erdő*nek neveznek, bizonyára mert buján nőtt benne, ill. nedves részeiben v. patakjaiban a *fentő*.

Három *Sikárló* falu is van itt a közelben s nagyon valószínű, hogy ezek is, egy pataknéven keresztül, a *sikárlófűről*, vagyis fentőről kapták nevüket (Vö. pl.: *Páprád* patak és *Páprágy* helynév, a *páprád* > *páfrány* növénynévről).

Ebből a véletlenül fennmaradt árpádkori *Fentős-erdő* adatból aztán egy kis művelődéstörténeti mozzanatra is következtethetünk. Ha a *fentő* már ilyen korán közszó volt a magyar nyelvterület elmaradottabb keleti felén, az lehetett ennél jóval korábban, a haladottabb nyugati részeken is, bár a név itt elveszett. De mit fentek e fűvel, hogy ilyen korán ezt a jelzőt adták neki, mert bizonyos, hogy a fentő a *fentőfű* jelzős kapcsolatból vált külön? Növényünk egyik német neve *Zinnkraut* (magyarosan ‚cindrót'), tehát ónedénysikló, mert ónedények sikálására használták. Ilyen edényekre az akkori magyar háztartásokban nem gondolhatunk, azonban faedényekre és vasüstökre minden bizonnyal, mert ez utóbbiak megvoltát nyelvi és régészeti anyag is támogatja. Bográcsok már római hagyatékképen is felbukkannak nálunk (a *bográcz* különben oszmánli szó), de minden jel szerint a honfoglalók is hoztak magukkal fémüstöket. (Az *üst* régi magyar szó). Egyáltalán nem lehetetlen tehát, hogy ez az *élesmosó* v. *fentőfű* régi ismerőse a magyarságnak (a *fen* szintén régi magyar szó), s szinte bizonyos az is, hogy időben messze megelőzte a *guzsalyfűt*.

Helyneveket emlegetvén az imént, hadd szólítsuk ide az 1334-ben felbukkanó mezőségi *Kondéros-völgyet*, ami arra mutat, hogy ez a délszláv eredetű üstféleség, t. i. a *kondér*, — mert ez van ebben a helynévben — már ilyen korán eljutott ide, t. i. Keletmagyarországba, az üstöknek, üstfőzésnek, vagyis nyílt tüzelőknek törzsökös hazájába. A *Kondéros-völgy*nek párja az a *Négely (légely*, vagyis *csobolyó)-völgy*, melyet 1454-ből említenek az esztergomi káptalan egyik birtokán. *Csutora-völgy* van Lovasberényben. (Mellékesen jegyezzük meg, hogy a *kondér* szót csak a XVI. sz. utolsó tizedében jegyzik fel először.)

Beszélgetésünk végén a fentővel kapcsolatban szerény mű-

veltségtörténeti mozzanatra hivatkoztunk. A figyelmes olvasó azonban észrevette, hogy az egész idő alatt — szintén szerény formában — erről volt szó.

Újabb szóföldrajzi adatok jelentékenyen színesebbé tennék ezt az egyszerű, szürke témát.

Kőszeg szab. kir. város emlékérmei.

Írta: LAURINGER ERNŐ.

I.

Emlékéremnek (Medaille, medaglio, Geschichtsmünze) nevezzük azokat a pénzhez hasonló emléktárgyakat, melyeknek célja valamely esemény vagy személy emlékének fenntartása. A *pénz* (Geld, Münze, Nummus, Pecunia) általában véve értékmérőt, fizetési, vagy csereeszközt jelent, melynek alakját, tartalmát és értékét az állam határozza meg. A pénznek és éremnek egymáshoz való közelsége legvilágosabban kitűnik azokból a monarchia összeomlása után Ausztriában készült 2 és 5 Schillinges pénzdarabokból, melyeket fizetési eszköz gyanánt használnak, egyúttal a hátlapjaikon látható kép miatt emlékérmeknek is tekinthetők (1928: Schubert, 1929: Billroth, 1930: Walter von der Vogelweide, 1931: Mozart, 1932—33: Seipel, 1934: Dollfuss, 1934: 5 Sch. Maria Zell, 1935: Lueger, 1936: Eugen von Savoyen, 1937: Karlskirche). Nálunk pénz gyanánt szolgáltak, de egyúttal emlékérmeknek tekinthetők az 1896-ban vert ú. n. millenniumi koronák, továbbá az 1867. évi koronázás 40. évfordulójára készült 5 koronás, legújabban pedig a Horthy Miklós kormányzóságának 10. évfordulójára 1930-ban vert 5 pengős, továbbá a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának 300 éves emlékére 1935-ben kibocsátott 2 pengős, a II. Rákóczi Ferenc halálának 200. évfordulójára 1935-ben vert 2 pengős és a Liszt Ferenc halálának 50 éves emlékére készített, 1936-os veretű 2 pengős ezüst pénzdarabok.

A pénznek és éremnek *alakja* többnyire kerek, de lehet kerekded (ovális) és szögletes; utóbbiakat *csegely*-nek (Klippe) nevezik. Az érmek és pénzek *anyaga* legtöbbnyire fémből készül (arany, ezüst, nikkel, bronz, réz, vas, ón, ólom, ritkábban platina), de készítenek pénzeket és érmeket porcellánból, üvegből, fából (piónok), csontból és egyéb ötvözetekből is. A *papiros pénzek* vagy bankók más kategoriába tartoznak.

Az emlékérmeknek számos válfaja van s ezért *alkalmi érmek*nek is nevezhetjük azokat. Vannak: születési, keresztelő, bérma, házasság, halálozás, háború, béke, győzelem, koronázás, jubileum s legújabban sportérmek. Ide sorozhatjuk még az ú. n. naptár (Kalender) és kegy- vagy vallásos érmeket (Weihmünzen), nem különben az ú. n. Jetonokat vagy Bárcákat, sőt Jelvényeket és Plaketteket is; utóbbiak rendszerint szögletesek, hátlapjuk üres.

Az emlékérmek eredete a régi görögökre vezethető vissza (a pénz használata a Kr. e. VII. századra nyúlik vissza). Gyakoriak az emlékérmek a római császárság idején (Kr. u. I—V. század), megcsappant számuk a középkorban, újból felvirult, sőt divatossá vált a renaissance idején (Pisano); az újkorban és a jelenben pedig egyre nagyobb tért hódít. Az emlékérem-készítés legkiválóbb mestereit az újkorban a franciák és olaszok közt találhatjuk, de nem maradtunk el e téren mi, magyarok sem. (Lásd: Huszár-Procopius: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn.* Budapest, *1932.*)

A magyar városok emlékérmei közt szám szerint és minőség tekintetében Budapestet illeti az elsőség, számuk több százra rúg. Utána Pozsony (80 drb.), Temesvár (70 drb.), Debrecen (65 drb.) és Miskolc (42 drb.) következik.

Sopron városára vonatkozó emlékérmek közt 1918-ig 44-félét találtam (leírva: Numizmat. Közlöny 1918. évi XVII. évf. 25—32. lap); azóta még 16 új darabot sikerült felfedeznem, s így a jelvényeket leszámítva, a Sopron városára vonatkozó emlékérmek száma legalább 60-ra tehető.

Érmészeti szempontból a Kőszegre vonatkozó legrégibb emlékérmet a bécsi Heeresmuseum-ban találtam körülbelül 10 évvel ezelőtt. A múzeum bejáratától jobbra eső teremnek legszélesebb baloldalán fekvő üvegszekrényben volt elhelyezve. Négyszögletes, ezüstszínű kis csegelyérem volt: *Gunz / 1532.* felírással. Sokáig tünődtem rajta, mi lehet ez, honnét került ide, de mivel felvilágosítást ott helyben nem kaptam, mindjárt a bécsi Kunsthistorisches Museum érmészeti osztályához fordultam; ott azonban ez az érem nem volt található. Néhány évvel ezelőtt a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában vizsgálgatva a Kőszegre vonatkozó emlékérmeket, nagy meglepetésemre 4 darabot találtam abból az éremből, amilyent a bécsi Heeresmuseum-ban láttam először; és pedig egy darabot aranyból, 3 darabot pedig ezüstözött rézből. A Leltári Napló bizonysága szerint ezek az érmek a Delhaes-gyüjteményből kerültek a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum éremtárába.[1] Külsejük után ítélve az ú. n. *Szükségpénzek* (Notklippe, Belagerungsmünze) közé sorozhatjuk, amilyeneket Bécs városának 1529. évi török ostromakor vertek s amelyekből elsősorban a várost védő katonaság zsoldját fizették.

Az első ilynemű *ostrom-* vagy *szükségpénzeket* tudomásom szerint az Angyalvárba szorított VII. Kelemen pápa verette 1525-ben a Sacco di Roma idején. Utána az V. Károly által ostromolt Nápolyban készültek szükségpénzek ezüstből. A bennünket közelebbről érdeklő ostrompénzeket Bécsben verték 1529-ben. Készültek ehhez hasonló szükségpénzek Leipzig-

[1] Delhaes István (1843—1901) budapesti születésű, Bécsben élt kiváló műgyüjtő, 20.000 darabból álló nagyértékű numizmatikai gyüjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumnak hagyta végrendeletileg. Életrajzát Gohl Ödön írta meg a Numizmat. Közlöny 1906. évi évfolyamában.

ben 1547-ben a schmalkaldeni háború alatt, továbbá 1543. 1610. és 1621ben Jülich ostromakor, 1551. és 1629-ben Magdeburgban, 1553-ban Schweinfurtban, 1567-ben Gothaban; a 30 éves háború idején: 1623-ban Frankenthal, 1633-ban Neubreisach, 1631-ben Greifswald ostromakor; a spanyol örökösödési háború idején 1702. Landau, 1704. Ulm, 1708. Lille, 1709. Tournay, és 1710. Aire ostromakor. Később inkább papírpénzeket gyártottak ostrom idején, pl. Komáromban 1848-ban.

A *Gunz/1532* feliratú csegelypénzekkel legutóbb Dworschak Frigyes, a bécsi Nationalmuseum éremtudósa is foglalkozott *„Die Numismatischen Denkmale des Türkenjahres 1529.* Wien 1929" című tanulmányában. Dworschak tagadja ezeknek egykorúságát. Keletkezésüket Bécs város hálájának tulajdonítja Jurisich Miklós személye iránt, ki az 1532. kőszegi ostrom alkalmával nemcsak feltartóztatta a Bécs felé igyekvő török sereget, hanem meg is mentette Bécset egy újabb ostromtól. Az érem leírása a következő: Négyszögű csegely, melynek

élei levágva, tompák. Előlap: élre állítva négy sorban a következő felírás: TVRCK/BLEGERT/ (sic!) WIEN/1529. Hátlap: ugyancsak élre állítva gyöngyszegély közt két sorban: GVNZ/1532. Fenn S, balról: P, jobbról Q, lenn: W betűk, melyeknek jelentése: Senatus Populus-Que Wiennensis. Mind a négy csegely felirata ugyanaz; az aranycsegely nagysága 18×19 mm; súlya: 3'35 gr; tehát 0'03 grammal kevesebb, mint a 10 koronás magyar aranyé, és 0'14 grammal kevesebb, mint az osztrák vagy magyar aranydukáté. A 3 drb. ezüstözött sárgaréz nagysága 22'5×22'5 mm, tehát valamivel nagyobb, mint az aranycsegely.

Felmerül most már az a kérdés: mikor, hol és milyen célból készültek ezek az érmek? Ha az 1529. évi Bécs ostromakor készült eredeti érmeket összehasonlítjuk a *Gunz/1532* felírású érmekkel, azonnal megállapíthatjuk, hogy a kettő nem egyidőben készült. Az eredeti érmek alakja sokkal primitívebb, s ha előlapjuk felirata és írásmódja egyezik is, az eredeti bécsi érmek hátlapja egészen más. A bécsi eredeti aranycsegely hátlapján: egyenlőszárú mankós kereszt oldalai közt: osztrák, kasztiliai, burgund és cseh címer látható, az ezüstcsegelyek hátlapján pedig ugyancsak egyenlőszárú mankós kereszt szárai közt: osztrák, magyar, cseh és kasztiliai címer. A Delhaes-gyüjteményből származó csegelyek anyaga: egy darab arany és

három darab ezüstözött sárgaréz; a Bécs ostromára vonatkozó egykorúak közt van ugyan arany, a többi azonban ezüst, de réz egy sincsen. A sárgaréz anyaga az emlékérmeknél csak a XVIII. század óta használatos. Mivel az 1532. évi, Kőszeg ostromára vonatkozó arany- és ezüstözött sárgaréz csegelyek nagyságra, alakra és feliratra nézve egymással megegyeznek, a fentiek alapján joggal következtethetjük, hogy ezek ugyan egy időben készültek, de jóval később, mint a Bécs ostromára vonatkozók, valószínűleg még csak a mult század első felében. Valószínűnek vélem, hogy ezeket a *Gunz 1532* felírású csegelyeket egy bécsi érem-művész készítette s maga ajánlotta fel Delhaes-nek, akitől egy darab a bécsi Heeresmuseumba került, a többi pedig a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába jutott. Nincs tudomásom arról, hogy másutt léteznének ilyenek s ha vannak is, a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. Numizmatikai szempontból tehát értékesek, de nem tekinthetők sem szükség-, sem ostrompénzeknek, hanem *emlékérmek* közé sorozandók.

Az 1532. évi török ostrom világtörténeti nevet szerzett Kőszeg városának és hőslelkű kapitányának, Jurisich Miklósnak.

A XVII. és a XVIII. század kisebb-nagyobb harcaiból és politikai mozgalmaiból Kőszeg városa is kivette részét, mindamellett fejlődése viszonylag nyugodtabb volt a többi, különösen a török hódoltság alá jutott magyar városokénál.

Országos érdeklődés középpontjába jutott Kőszeg városa ezelőtt 45 évvel, az ú. n. császári hadgyakorlatok idején 1893 szeptember havában. Az osztrák-magyar monarchia addig tartott legnagyobb hadgyakorlata a város környékén folyt le, főhadiszállásként Kőszeg szerepelt. Résztvettek Ferenc József császár- és királyon kívül II. Vilmos német császár, továbbá Albert szász király, megjelentek a magyar és osztrák kormány tagjai, a diplomáciai testületek főképviselői, az udvar és legmagasabb arisztokrácia tagjai, több főherceg és természetesen a hadsereg vezérkara, valamint a legkülönfélébb katonai alakulatok. Történelmi eseményként megemlíthetjük azt is, hogy Kőszeg városából nyujtotta először békejobbját sürgönyi üdvözlet útján II. Vilmos császár az 1890. március 20-án lemondásra kényszerített s azóta duzzogó Bismarck Ottó hercegnek; a két hatalmas férfi közt fennállott feszült viszony ettől kezdve megengesztelődött.

A kőszegi hadgyakorlatok emléke érmészetileg is megörökítést nyert. A nagy napok emlékét többféle változatban készült emlékérem tartja fenn az utókor számára. Ezek közül elsősorban azokat említem, amelyeket nem láttam ugyan, de létezésükről tudomásom van. Leírásuk a következő:

A) Előlap: Ő CSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉGÉNEK, I. FERENC JÓZSEFNEK. A BÖLCS ÉS IGAZSÁGOS, A NÉPEI JÓLÉTE ÉS BOLDOGSÁGÁÉRT ATYAI GONDOSKODÁSSAL BUZGÓ FEJEDELEMNEK, A TUDO-

MÁNYOK ÉS MŰVÉSZETEK HŰ ÁPOLÓJÁNAK ÉS HATHATÓS VÉDŐJÉNEK ALATTVALÓI HÓDOLATTAL ADLER JAKAB VÉSNÖK SOPRONBAN.

Hátlap: Középen a magyar címer, egyik sarkán Kőszeg, a másikban Sopron címerei és köréje vésve a következő szöveg: DICSŐSÉGES BARÁTJA ÉS SZÖVETSÉGESE II. VILMOS NÉMET CSÁSZÁR ŐFELSÉGE ÉS ALBERT, SZÁSZORSZÁG FELSÉGES KIRÁLYA JELENLÉTE MIATT ÖRÖKKÉ NEVEZETES 1893. ÉV SZEPTEMBER HAVÁBAN KŐSZEGEN TARTOTT HADGYAKORLATOK EMLÉKEZETÉNEK MARADANDÓ JELÉÜL.

Ezüst. Az összes feliratok és képek kézzel vannak a lapkába bevésve.

B) Előlap: Vonalkörben Magyarországnak a sz. koronával födött, hasított címerpajzsa babérkoszorúban és alább 2 oldalt Kőszeg és Sopron címerei körül 2 sorban: SEINER MAJESTÄT ALBERT KÖNIG VON SACHSEN * / * DEM WEISEN GERECHTEN UND GÜTIGEN FÜRSTEN * / IN EHRFURCHTSVOLLSTER HULDIGUNG JAC. ADLER GRAVEUR OEDENBURG. /

Hátlap: ALS LIEBESZEICHEN AUS UNGARN (ívesen) / SOWIE / ZUR ERINNERUNG / AN DIE / ALS GAST, FREUND UND BUNDESGENOSSE / SEINER K. UND K. APOSTOLISCHEN MAJESTÄT / FRANZ JOSEPH I. / IN / GÜNS / IM SEPTEMBER 1893 / BEIGEWOHNTEN MANÖVER.

Ezüst, átm. 42 mm, teljesen vésett munka.

Ezeket az érmeket mindössze 3 példányban *Adler Jakab* soproni vésnök készítette (meghalt 1917-ben Sopronban; kiváló éremvéső volt) és azokat a hadgyakorlatokon résztvett három uralkodónak fölajánlotta. Hogy hova lettek, nem tudjuk; egyelőre nyomuk veszett. Emléküket Gohl Ödön tartotta fenn „Ismeretlen emlékérmek" címén a *Numizmatikai Közlöny* 1914-ben megjelent XIII. évfolyamának 117. lapján.

II.

Az alább közölt kőszegi emlékérmek leírása a Magyar Nemzeti múzeum éremtárában és a Kőszeg városi múzeumban elhelyezett érmek alapján történt.

1. *A kőszegi hadgyakorlat(ok)ra 1893.* Sárgaréz, füllel, átmérője: 33 mm. Előlap: Középen keresztbehelyezett pálmaágak és oldalt egy-egy pálmagaly közt fönn pontozott körkeretben Ferenc József jobboldali mellképe, alatta pontozott körkeretben Vilmos császár és Albert király egymással szembenéző mellképe. A három keret körirata: KAISER — FRANZ JOS. I. — KAISER — WILHELM II. — KÖNIG — ALBERT. Hátlap: Körirat: EMLÉKÜL A NAGY CSÁSZÁRI GYAKORLATRÓL KŐSZEG. Hatágú csillag közt: 1893. Középen pontozott körön

belül a Német birodalmi, Osztrák birodalmi és Szászországi koronás címerpajzsok. Alattuk keresztbehelyezett pálmaág.

2. U. o., mint az előbbi, de a hátlap körirata: ZUR ERINNERUNG AN DAS GROSSE KAISER MANÖVER IN GÜNS 1893.

3. *A kőszegi hadgyakorlatra 1893.* Réz, füllel, átmérője: 29 mm. Előlap: Fönn: FRANZ JOSEPH I. Középen jobboldali mellkép. Lenn apró betűkkel: PRÄGE W. PITTNER WIEN. Hátlap: Fönn ívalakban: ZUR ERINNERUNG, utána 6 sorban: AN DIE / GROSSEN / HERBSTMANÖVER / IN / GÜNS UNGARN / 1893. Lenn apró betűkkel: GOLDBERGER. PRESSBURG.

4. *U. o.*, mint a 3. sz., de ezüstözött ónból.

5. *U. o.*, mint a 3. sz., de a hátlapon hiányzik: GOLDBERGER PRESSBURG.

6. **A** *kőszegi tűzoltó-egyesület 25 éves fennállására 1893.* Réz, füllel, átmérője: 34 mm. Előlap: Körirat: A KŐSZEGI ÖNKÉNTES TŰZOLTÓ-EGYESÜLET. 1893. AUG. 5. 6. 7. Középen 6 sorban: 25 ÉVES / FENNÁLLÁSÁNAK / ÉS / ZÁSZLÓSZENTELŐ / ÜNNEPÉLYÉNEK / EMLÉKÉRE. Hátlap: Középen: Tűzoltó-jelvények: keresztbehelyezett csákány és bárd közt sisak és cső.

7. *Jézus szent szíve templom felszentelésére 1894.* Sárgaréz, füllel, átmérője: 30 mm. Előlap: Egytornyú gotikus templom képe, homlokzatával rézsútosan balfelé. Mögötte jobbra, fönn az égben, felhők közt Jézus szembenéző mellképe látszik, feje körül díszes dicskörrel. Mellén sugarakat árasztó szív látható. Hátlap: JÉZUS SZENT SZIVE / TEMPLOMÁNAK / FELSZENTELÉSI ÜNNEPÉLYE / EMLÉKÉRE / KŐSZEG, 1894. SZEPTEMBER 23. / (Az első és az utolsó sor együtt egy kört alkot.) Mindkét lapon sima szegély. Tudomásom szerint ebből az alkalomból néhány ugyanilyen ezüst emlékérem is készült; ezek valahol még lappanganak, egyelőre nyomuk veszett.

8. *A kőszegi Hunyadi Mátyás m. kir. reáliskolai nevelőintézet* jutalomérme 1928-ból. Ezüst, füllel, átmérője: 40 mm. Előlap: Körirat: „HUNYADI MÁTYÁS" M. KIR. REÁLISKOLAI NEVELŐINTÉZET KŐSZEG. Középen: Mátyás király baloldali mellképe, tögyfalevélkoszorúval. Hátlap: Babérkoszorú szalaggal. Lenn apró betűkkel: MACHOVITS W. 1928.

9. *U. a.* bronzból, füllel.

10. *Kodály-plakett* agyagból. 1937. Átmérője: 80 mm. Előlap: Körirat: KODÁLY KŐSZEGEN 1937. Középen jobboldali arckép; alatta: S. L. (= Seybold László.) Hátlap: üres.

A Kőszegre vonatkozó emlékérmek száma tehát nem valami jelentős. Kár, hogy az 1932. jubileumi év alkalmával nem készültek emlékérmek, pedig kitűnő alkalom és minden jogcím meg lett volna. Még most sem késő, csak akadjon vállalkozó. A legközelebbi várostörténeti jubileumi év az 1947., illetőleg 1949.

esztendő: Kőszeg városának az anyaországhoz való visszacsatolásának és szab. kir. várossá való emeltetésének 300. évfordulója.

*

ERNST LAURINGER: *Die Denkmünzen der königlichen Freistadt Kőszeg (Güns).*

Auszug. Der Verfasser gibt uns zumal einen Überblick von Medaillen, resp. Denkmünzen im allgemeinen und deren Sorten. Im kurzen berührt er auch die verschiedenen Not- und Belagerungsmünzen. Im Zusammenhang damit erwähnt er, dass er die ältesten Denkmünzen der Stadt Kőszeg im Wiener Heeresmuseum und im Budapester Ungarischen National-Museum gefunden hat. Diese Münzen sind sehr ähnlich denen, welche anlässlich der Belagerung Wiens im J. 1529 geprägt wurden. Es sind diese viereckige Klippen, deren Ecken stumpf abgeschnitten sind. Auf der Vorderseite steht: TVRCK / BLEGERT / WIEN / 1529; auf der Rückseite: GVNZ / 1532 und ausserdem sind Buchstaben in den Ecken, oben: S, links: P, rechts: A, unten: W zu sehen *(Senatus Populusque Wiennensis).* Die Medaillen des Ungarischen National-Museums stammen aus der Sammlung-*Delhaes:* 1. Stück Goldmünze und 3 Stück versilberte Messingmünzen. Auch der bekannte wiener Numismatiker *Dr. Friedrich Dworschak* erwähnt diese Münzen in seiner Abhandlung „Die numismatischen Denkmale des Türkenjahres 1529. Wien, 1929." Wie selten auch diese Münzen uns erscheinen mögen, stammen sie — wie der Verfasser meint, übereinstimmend mit *Dworschak* — nicht aus dem erwähnten Jahre, sondern sind spätere Prägungen, wahrscheinlich aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Ausserdem erwähnt der Verfasser, dass anlässlich der Manöver im J. 1893 auch *Jakob Adler,* Soproner Graveur drei Silbermedaillen graviert hatte, diese gingen aber verloren. Eine briefliche Mitteilung hat uns aber die Inschriften bewahrt, die der Verfasser unter A und B auf Seite 000 widergibt.

Im zweiten Teil beschreibt der Verfasser die Denkmünzen der kgl. Freistadt Kőszeg: unter 1—5. Stücke aus dem Manöver-Jahre 1893. Nr. 6. geprägt anlässlich des 25-jährigen Bestandes der Kőszeger Feuerwehr 1893.; Nr. 7. aus dem Jahre 1894 zum Anlass der Einweihung der Herz Jesu-Kirche; Nr. 8—9. Prämienmedaillen der Erziehungs-Anstalt der Kőszeger Hunyady Mátyás Realschule 1928. und schliesslich Nr. 10. eine Kodály-Plakette von Tonerde gebrannt aus dem Jahre 1937.

Der Hügelgräberfriedhof von Oberkohlstätten (Felsőszénégető) und die Römersteine von Neumarkt im Tauchental (Felsőkethely).

Ein Beitrag zur Archäologie des norisch-pannonischen Grenzgebietes

von DR. ALPHONS BARB, Eisenstadt.

LITERATUR: Archeologiai Értesítő VI, 1872, S. 11. u. 12; Corpus Inscriptionum Latinarum III, 4224; A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése 1874, S. 85, LXII, 29; ebenda 1875, S. 113, 114; ebenda 1876, S. 54 ff (Lipp, Két germánnevű sírkő); Sziklay-Borovszky, Vasvármegye S. 162; Oberwarter Sonntagszeitung vom 1. und 22. IX. 1929.

Das Lapidarium des Museums in Szombathely verwahrt (Inv. Nr. 14) einen interessanten römerzeitlichen Grabstein aus Oberkohlstätten (Felső-Szénégető) im heutigen Burgenland (Abb. 1), 55 cm. breit, 45 cm. hoch mit der Inschrift:

SAMVC/
RESPECTA
AN: VIVA. F. SI
ET. VANNIO
VIVIBI. AN. L. CO

Die ausgezeichnet erhaltene Inschrift, die nur am Ende der ersten Zeile beschädigt ist, wäre mit Auflösung der Ligaturen und Kürzungen zu lesen:

SAMVCA RESPECTA AN(norum) ... VIVA F(ecit) SI(bi) ET VANNIO VIVIBI AN(norum) L CO(niugi), also: „Samuca[1]

Abb. 1.

Respecta, von Jahren .... setzte (den Grabstein) zu Lebzeiten für sich und für Vannius, des Vivibus (Sohn)[1]/a von Jahren 50, (ihren) Gatten.

Der Raum für das Lebensalter der Gattin ist freigelassen, um später nach ihrem Tode ausgefüllt zu werden, was jedoch verabsäumt wurde.

[1] E. Polaschek — Wien machte mich gelegentlich (ich veröffentlichte den Stein in den Burgenländischen Heimatblättern I, 1932, S. 78, Nr. 86) aufmerksam, dass das Cognomen „Respecta" ein vorausgehendes Gentile (auf -ius) nach römischen Sprachgebrauch, also „Samucia" verlange. Aber der fehlende Raum, auf dem das A noch in Spuren zu sehen ist, erlaubt kein vorhergehendes i. Wir kommen auf die Namensgebung am Ende unserer Ausführungen zurück.

Dieser Grabstein, der 1857 gefunden, zuerst im Benediktinerkloster in Kőszeg aufbewahrt, dann nach Szombathely kam, stammt nach W. Lipp von einer Wiese am Bergabhang bei Oberkohlstätten, wo durch die ganze Wiesenbreite zwei Grabhügelreihen[2] laufen. Er fand sich am höchsten der Hügel, in dem eine Grabkammer aus Bruchsteinen und oben darauf die Inschrifttafel zum Vorschein kam. Beim Öffnen der Hügel habe man überall Aschenreste verbrannter Toter gefunden. Von weiteren Funden konnte Lipp nichts feststellen.

1929 machte der Wirtschaftsbesitzer Michael Leitner, Oberkohlstätten, Nr. 22 das Burgenländische Landesmuseum in einem Brief darauf aufmerksam, dass der oben genannte Grabstein auf einem ihm gehörigen Acker gefunden worden sei (Ried „Auf der Thör" Parzelle Nr. 304/a, auf dem sich noch eine ganze Reihe von Hügelgräbern befänden, „von denen" (wir zitieren wörtlich Leitners Brief) „drei noch unberührt und nur oben etwas eingesunken sind. Bei der Öffnung des einen Hügels habe ich (Leitner) noch meinem Vater geholfen und weiss daher, dass diese Grabstätten wie Backöfen angelegt, das heisst aus lauter Findlingssteinen rund eingewölbt sind, auch die Einsenkung (Einsturz) des oberen Teiles. Selbstverständlich wurde bei den Grabungen, da es sich meinem Vater nur um die Einebnung der Wiese handelte, nicht mit der nötigen Vorsicht vorgegangen. Damals fanden wir verbrannte Beine und Tongefässscherben, auf denen auch Buchstaben zu erkennen waren und die dem Strassenbaukommissär Patonay aus Kőszeg übergeben wurden."

Über eine 1929 von Pfarrer M. Bothar in Stadt Schlaining, als Konservator des Bundesdenkmalamtes für das Landesmuseum unternommene Untersuchung dieser Hügelgruppe, bei der Grundbesitzer Leitner mithalf, erstattete Bothar den im Folgenden wiedergegebenen Bericht:

„Etwa 25 Minuten vom Orte Oberkohlstätten gegen Süden in der Richtung von Glashütten und dem Hendelstein dicht am Weg und an dem Gemeindehotterrand[3] in einer Höhe von ca 500 m erstreckt sich die Wiese des Besitzers Michael Leitner. Sie bildet am Abhang eine kleine Mulde. Der Ausblick ist ein-

[1]/a I. Gronovszky, Nomina hominum Pannonica (Diss. Pann. I/2, Bpest, 1933) fasst allerdings Vivibi als Dativ, also als Beinamen des Vannius, nicht als Vaternamen auf.

[2] Die Grabhügel von Oberkohlstätten, die „auf Erforschung warten", schon 1872 in Arch. Értes. a a. O. erwähnt. „Eisenzeitliche" Grabhügel Vereinsbericht 1875 a. a. O., „röm. Funde" vermerkt Vasvármegye. Offenbar irrtümlich ist in dem von Lipp angelegten Museumsinventar (Nr. 20, Inschriftsteine) als Fundort dieses Steines „Bleigraben" angegeben.

[3] 50—70 Schritte vom Hotter (zwischen Oberkohlstätten und Glashütten bei Schlaining) entfernt. Vgl. dazu, was ich in der Zeitschrift „Burgenland", II, 1929, S. 172 über das vermutliche Zusammenfallen heutiger Hottergrenzen mit alten (römischen) Verkehrswegen ausführte. Auch die Tumuli bei Goberling (Góborfalva) hiezu nach einer Mitteilung Leitners einen Parallelfall.

zigartig so auf die Bernsteiner, wie auch steirischen Berge. (Vgl. Abb. 2).

Auf dieser Wiese liegt eine Gruppe (A) von 5 grösseren und 2 (oder 4?) kleineren Gräbern. 4 grosse (und 2? kleine) nehmen die direkte Richtung von Süd nach Nord ein, paralell gegen Westen zu liegen die übrigen (3?).[4]

Anschliessend an die Wiese ist ein Ackerfeld, auch auf diesem stand eine Gruppe (B) von Gräbern, die jedoch schon vor Jahrzehnten längst abgetragen wurden.[5]

Gegenüber dem Abhang, hinauf in nördlicher Richtung, steht ebenfalls eine Gruppe (C) von 3—4 Gräbern,[6] unter de-

Abb. 2.

nen ein besonders grosses Grab noch ganz intact ist. Es ist dicht mit Dornen und Gesträuch überzogen, und ziemlich versteckt.

Im Ganzen wurden 3 grössere und 2 kleinere Gräber untersucht (aus der erstgenannten Gruppe). Die Lage der ganzen Gruppe zeigt ungefähr Abb. 3. Zunächst wurde von Süden her das erste Grab geöffnet, welches scheinbar noch unberührt war (Nr. 2). Um das Innere womöglich festzuhalten, und die Bauart womöglich klar zu erkennen, wurde das Grab langsam von der es bedeckenden Erde befreit, so dass sich folgendes Bild ergab:

[4] Leitner zählt insgesamt 10 Hügel.

[5] Unter diesen der Hügel, der den oben besprochenen Inschriftstein enthielt.

[6] Ried „Bei den alten Häusern".

Den Tumulus umgab ein kreisförmiger Steinkranz. Der Dm des Tumulus betrug 10.5 cm, die Höhe gegen 2 cm. In der Mitte des Tumulus befand sich die eigentliche Grabkammer. Auch diese war kreisförmig mit wuchtigen Natursteinen ohne Mörtel aufgebaut (Trockenmauer). Die Mauerdicke betrug 1,20 m, ihre Höhe 90 cm. Der Dm des Gewölbes (innerer) 1 m. Die Grabkammer war mit Erde ausgefüllt und kuppelartig mit flachen Steinplatten abgedeckt. Scherbenreste waren nicht zahlreich in der aufgeschütteten Erde des Tumulus. Vor der Grabkammer standen zwei ziemlich roh gearbeitete Urnen, deren Formen in Lehm ersichtlich waren, die Gefässe jedoch waren in Stücke zerfallen. In der Grabkammer fanden sich nebst Knochenresten und Kohlenstücken aus Eichenholz und Eicheln etliche Scherben und in einer Ecke, von einem Stein geschützt, stand (vgl. Abb 4) eine verhältnismässig gut erhaltene Dreifusschale, ein zerbrochener, rotgebrannter Teller und in diesem ein hübschgeformtes bauchiges Glasfläschchen, gefüllt mit Erde und Sand. Ich (Bothar) hatte den Inhalt des Fläschchens daheim mit Wasser aufgeweicht und zu meinem Erstaunen fand ich eine grosse Anzahl von Köpfchen kleiner Nagetiere."

Wie eine Untersuchung im Landesmuseum zeigte, handelte es sich um Köpfchen von Spitzmäusen. Bemerkenswerterweise fanden sich auch in einer anderen Glasflasche, die 1933 aus einem römischen Grabhügel bei Bernstein (Borostyánkő) geborgen wurde, Spitzmausknochen und einen ähnlichen Fund aus einem spätrömischen Grab bei Köln-Müngersdorf registriert Fremersdorf im 11. Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereines E. V.. Das sind wohl keine Zufälligkeiten, sondern die Maus spielt hier irgend eine Rolle als Seelentier,[7] eine abergläubische Vorstellung, die sich bis in die Neuzeit im Volksglauben verfolgen lässt.[8]

Pfarrer Bothar fährt in seinem Bericht fort:

„Bronzesachen wie Fibeln, Münzen und dgl. fanden sich nicht vor. Darauf wurde das erste von den kleineren Gräbern geöffnet (Nr. 3?). Es war sehr einfach mit einem Steinkranz umgeben, ohne Grabkammer. Der Inhalt war spärlich Es fand sich vor eine Dreifusschale und ein rotgebranntes Krüglein. Der Dm des Grabes war 6 m und die Höhe 90 cm.

[7] Vgl. Riess bei Pauly-Wissowa, Real-Enzyklopädie d. klass. Altertums I. S. 80 und Wünsch, aus einem griechischen Zauberpapyrus (Litzmanns kleine Texte) Vers 2455 u. 2592. Das Bronzefigürchen einer Haselmaus (?) gefunden in Virunum vgl. Jahreshefte des österr. archäol. Institutes XIII (1910), Beiblatt Sp. 152, ein gleiches Exemplar im Museum Aquileja, ähnliche Bronzen aus Pompej bei Minervini, Monumenti inediti p. 30. Tf. V, Fig. 5, Amelung, Skulpt. d. vatik. Museums II. Tf. 36; hieher gehört auch die interessante Bronzelampe, die D. Iványi, Die Pannonischen Lampen, S. 298 abbildet. Vgl. auch O. Keller, antike Tierwelt S. 191.

[8] Vgl. Grimms Deutsche Sagen Nr. 248 (Das Mäuselein). Über den Fund von 15 Mäusköpfen in einem mittelalterlichen, vergrabenen Krug (15. Jhdt?) vgl. Fundberichte aus Österreich I. 233 f. s. v. Mittergraben, N. Ö.

Das zweite grosse Grab (Nr. 4?) zeigte beiläufig dasselbe Mass wie das erste. Es bestand aus vier kreisförmigen Grabkammern,[9] jede mit einem Dm von 1 m. Durch Raubgrabung war es schon teilweise zerstört, liess jedoch erkennen, dass alle vier Grabkammern mit einer falschen Kuppel von flachem Schiefergestein bedeckt waren. Reichlich fanden sich vor Scherben verschiedener Gattungen keramischer Arbeiten, aber auch zahlreiche Glasscherben von grösseren Glasgefässen bis zu den zierlichen Glasvasen. Ziemlich gut erhalten fand sich eine Dreifussschale, eine rotgebrannte kleine Vase, eine zierliche Schale aus terra nigra und andere kleine zierliche Gefässe, ein Teil eines Öllämpchens, mit dem Signum Q. C. C. und eine kleine vergoldete Glasperle.

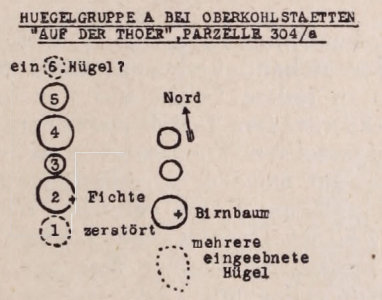

Abb. 3.

Noch zwei zerstörte Gräber, ein kleines und ein grosses, wurden geöffnet. Nebst verschiedenen Scherben aus dem feinstem Material, mit einfachen Verzierungen und bemalt, fand sich unter anderem vor eine bronzene Nähnadel, eine Perle, ein Krüglein, eine Dreifusschale und ein Öllämpchen mit dem Stempel CAS."

Eine Reihe scharfsinniger Beobachtungen gelegentlich der Grabung teilt der Landwirt Leitner[10] dem Landesmuseum in einem Briefe, den wir auszugsweise hier abdrucken möchten, mit: „Ich möchte einige Fragen stellen, dieselben nach meinen Wahrnehmungen auch beantworten und bitte um Ihre gütige Nachsicht, da ich ja keine Behauptung aufstelle, sondern nur meine Meinung sage:

1. Wie ging die Verbrennung der Leichen vor sich, das heisst, wurde das Grabgewölbe vor oder nach der Verbrennung gemacht?

2. Wurden die Toten sitzend oder liegend verbrannt?

[9] Leitner vermerkt, „dass zwar in allen 4 Kammern Brandschichte und Knochenreste, aber nur in der nach Osten gelegenen Kammer Geschirr und leider von der Erde schon zerdrückte Glasgefässe in grösserer Zahl gefunden wurden".

[10] Aus seiner Feder stammen auch die beiden zitierten Notizen in der Oberwarther Sonntagszeitung, die noch beachtenswerte Details geben.

3. Wann wurden die Geschirre beigestellt, vor oder nach der Verbrennung?

Zur Frage 1. möchte ich sagen, (wobei ich vorausschicken muss, dass die hiesigen Gräber aus lauter Findlingssteinen — kein einziger Bruchstein ist darunter — gemauert sind) dass zuerst der untere Teil der Grabkammer aufgeführt wurde, was daraus hervorgeht, dass die Steine, welches rohes Mauerwerk ohne Mörtel sind, vom Feuer verbrannt und vom Rauch durchzogen sind, allerdings nur auf einer Seite, welche Seite aber nicht bei jedem Grabe in der gleichen Richtung liegt, wass ich vom herrschenden Wind oder Luftzug herleiten möchte. Der obere Teil des Mauerwerkes ist ohne jede Spur von Feuer und Rauch, kann daher nur nach Schluss der Verbrennung gemacht worden sein.

Die Frage 2. beantworte ich dahin, dass die Leichen entweder sitzend oder stehend verbrannt wurden, denn die Knochenreste wurden in jedem Grabe auf der östlichen Seite, in einem ziemlich beschränkten, fast kreisrundem Raum gefunden, unterhalb des aufgestellten Tongeschirre. Wären nun die Leichen liegend verbrannt worden, so müssten auch die Knochenreste auf einem länglichen Raum verstreut liegen, was aber in keinem Grab der Fall ist. Dass es eines starken Feuers bedurfte, dass die Leichen bis auf die kleinen Knochenreste verbrannten, zeigt auch die darunterliegende Erde, welche eine rotgebrannte ziegelartige Schichte von 5—8 cm Dicke bildet.

Frage 3. Die Ton- und Glasscherbengeschirre können erst nach dem Erkalten beigestellt worden sein, ansonst sie ja durch das starke Feuer zerstört worden wären, und auch keine Wirkung eines Feuers zeigen. Ob die sogenannten Aschenurnen wirklich dem Zwecke, die Asche hineinzugeben, dienten, möchte ich bezweifeln, denn dann müssten auch in der Urne Knochenreste zu finden gewesen sein, was aber in keiner der Fall war, da die Knochenreste immer unterhalb des Geschirres gefunden wurden."

Ausserdem vermerkt Leitner: „In den 5 Gräbern, die wir öffneten, waren die Geschirre im Inneren der Grabkammer immer an der nach Osten gelegenen Seite aufgestellt. Das kann meiner Meinung nach kein Zufall sein."

Dem Burgenländischen Landesmuseum wurden durch Bothar von dieser Grabung, leider ohne Bezeichnung nach den einzelnen Hügeln, folgende Objekte bzw. Scherbenposten eingeliefert:

Bronze:

LM 5735: Nähnadel (oberer Teil des Oehrs fehlt, doch ist dieses deutlich erkennbar), 0.15—0.20 cm dick, 6 cm erhaltene Länge.

Glas:

LM 5736: Perle kugelig-walzenförmig, hohl, aus mit Gold (?) unterlegtem Glas, 0.5 cm Dm.

LM 5734: Glasscheibe (Fuss von Glasgefäss?) unten flach, oben konvexer Omphalos, eingerollter Rand, Wandung des Gefässes (falls von sol-

chem) ziemlich gleichmässig abgebrochen, 3.5 cm Dm. (Es kann sich auch um einen Spielstein — Brettspiel — handeln.)

LM 5737: Kugelförmig geschmolzener Tropfen aus gelblich-grünen, durchsichtigem Glas, 1.2 cm Dm, eine Seite abgebrochen.

LM 5727: Glasflasche[11] unversehrt, kugelförmiger Körper mit niederem Standring und leicht eingedelltem Boden; zylindrischer, etwas trichterförmig nach oben und unten sich erweiternder Hals mit verdicktem Rand. Dm. des Standringes 4 cm, Höhe 12.5 cm, grösster Dm 9 cm, Hals-Dm 2 cm, Rand-Dm 3 cm (Abb. 4.)

LM 5705: Scherben eines grossen, kugeligen Glasossuars mit eingedelltem Boden, verdoppeltem und horizontal 2.8 cm breit ausladendem Rand von über 15 cm ausserem Dm, Standfläche-Dm etwa 11—12 cm, Wandstärke 0.1 cm.

LM 5715: Scherben von Glasossuar, ähnlich wie 5705, Rand leicht schräg aufwärts gerichtet 2.2 cm breit, 15 cm Dm.

LM 5714: Scherben einer Glasschale, blütenkelchförmig ausladend, leicht eingedellter Boden mit Standring von 5 cm Dm und 0.4—0.5 cm Dicke, der Rand ähnlich wie der Standring röhrenförmig (hohl!) zu einem Wulst von 0.5—0.6 cm Dicke eingerollt. Rand-Dm 12 cm, Wandstärke 0.04 cm.

LM 5716: Scherben einer Henkelflasche aus Glas, kugeliger Körper, eingedellte Standfläche von 6 cm Dm, zylindrischer, 3.5 cm langer, 2.3 cm dicker Hals, am Rand ein wenig ausladend und verdickt (3.2 cm Dm). Knapp unter dem Rand setzt mit einer Schleife der doppelt senkrecht gerillte 3 cm breite Bandhenkel an, der im Bogen senkrecht zur Schulter läuft.

LM 5717: Verschiedene, wenig charakteristische Glasscherben, wohl grösstenteils von der Wandung der oben verzeichneten Gefässe.

Ton:

LM 5719: Bruchstücke einer Lampe aus rötlichgelbem Ton mit Bodenstempel QGC in zweifachem Standring, wie Miltner, Jahreshefte des österr. archäol. Instituts XXIV, 1929, Beiblatt Nr. 69 und 51.

LM: 5720: Bruchstücke einer grösseren Lampe des gleichen Typus aus rötlichgrauem Ton, in zweifachem Standring Stempel CAS in stark erhabenen, jedoch unregelmässigen Buchstaben.

LM 5728—32: Fünf Dreifusschalen aus heller oder dunkler grauem, grobem und hartgebranntem Ton, die ersten zwei (5728/29) mehr rundlich bauchig, kleiner und tiefer, ohne Deckel, die anderen drei (5730—32) mehr flach und ausladend, mit scharf betontem Bauchknick und je einem kegelförmigen Deckel mit Griffknopf. LM 5728 hellgrau, mit horizontal ausladendem, oben durch umlaufende Hohlkehle verziertem Rand, 9 cm hoch (davon 2.8 cm Fuss), Rand-Dm 13 cm, grösster Dm 13.5 cm; LM 5729 dunkelgrau, schräg aufwärts gerichteter Rand, Hals aussen eng horinzontal gerillt, 9.3 cm hoch, (davon 2.7 cm Fusshöhe), Rand-Dm 13 cm, Bauch-Dm 12.5 cm; LM 5730 schwärzlichgrau, 16 cm breiter, ausladender und etwas nach aussen abfallender Rand, 10.3 cm hoch (davon Fuss 3.5 cm), Rand-Dm 20 cm, Bauch-Dm 17 cm, Deckel (5730 A) 16.5 cm Dm, 6.2 cm hoch (davon 4 cm breiter Knopf 1.4 cm); LM 5731 graubraun, nach aussen rundlicher verdickter Rand, 8.2 cm hoch (davon Fuss 2.8 cm), Rand-Dm 16 cm, Bauch-Dm 14.3 cm, Deckel (5731 A) 15 cm Dm, 5.2 cm hoch (davon 2.5 cm breiter, oben eingedellter Knopf 1.1 cm); LM 5732 schwärzlichgrau, nach aussen rundlich verdickter Rand, 8 cm hoch (davon Fuss 2.7 cm), Rand-Dm 17.5 cm, Bauch-Dm 15.5 cm, Deckel (5732 A) 15 cm Dm, 6 cm hoch (davon 3.4 cm breiter Knopf 1.5 cm).

[11] Darin Spitzmausknochen, vgl. oben S. 222 und Anm. 7—8!

LM 5721: Graubraunes Töpfchen, henkellos, birnförmig, gerade abgeschnittener Rand durch schmale, aussen umlaufende Rille 0.5 cm unter dem Rand betont. Dm der Standfläche 3.6 cm, Höhe 7.3 cm, Rand-Dm 6.2 cm, grösster Dm 7.5 cm.

LM 5733: Scherben zu kleinen Töpfchen wie LM 5721 (rekonstruiert), jedoch mit schräg ausladendem, kleinen Rand, Dm der Standfläche 3.8 cm, Höhe 8.5 cm, Rand-Dm 6.5 cm, grösster Dm 8 cm.

LM 5722: Schnabelkrug aus schwachgebranntem, roten, mehligen Ton, kugelig-bauchig, mit 1.3 cm hohem Fuss, Kreisrille auf der Standfläche, dünnem Hals, der 1.5 cm breite Bandhenkel setzt knapp unter dem Rand an und biegt senkrecht zur Schulter. Dm der Standfläche 5.5 cm, Höhe 16.3 cm, Rand-Dm 3.4—3.8 cm, grösster Dm 11. 5 cm.

LM 5723: Fragment eines roten, schlank flaschenförmigen (?) Tontöpfchens, ziegelfarbiger, mittelfeiner Ton, mit kleinem 0.8 cm hohem Fuss und umlaufender Rille, in der Mitte der Wand, Oberteil (und Henkel??) fehlt. Dm der Standfläche 2.3 cm, erhaltene Höhe 9.5 cm, grösster Dm 6.3 cm.

LM 5712: Scherben von Henkelkrug aus rotem, mehligen und schlecht gebrannten Ton, aussen dunkelrot gefirnisst. Dm der Standfläche 7 cm. Der 1.7 cm breite, 1.3 cm dicke Henkel zeigt die sonst an der Aussenseite verlaufende Längsrille merkwürdigerweise auf der Innenseite, während die Aussenseite abgerundet ist.

LM 5724: Rotes Henkeltöpfchen mit geschweiftem Hals und kleinem Fuss, fast die gleiche Form und Masse wie LM 7213 aus Schandorf,[12] doch fehlen bei 5724 die Querdellen. Dm der Sandfläche 4.5 cm, Höhe 11 cm, Rand-Dm 7 cm, grösster Dm 11 cm, Henkelbreite 1.5 cm.

LM 5725: Ausladende Tonschale aus grauem Ton mit geradem, durch vertieften Zentralpunkt und Kreisring an der Standfläche verziertem Boden und kelchförmig geschweifter Wand (= Rand). Dm der Standfläche 7.5 cm, Höhe 4.8 cm, Rand-Dm 14.8 cm (Rand etwas umgebogen).

LM 5726: Graues Tonschälchen (Sigillata-Nachbildung?) aus feinem, weichen Ton, mit 0.5 cm hohem Standring von 3.5 cm Dm, kalottenförmig, Aussenwand in $^2/_3$ Höhe eingeschnürt, Rand nach aussen etwas verdickt. Höhe 3.5 cm, Rand-Dm (= grösster Dm) 9 cm.

LM 5706: Fragmente von kleinem roten Faltenbecher aus mehligem, schlecht gebranntem Ton, Dm der Standfläche 3.3 cm. Dabei auch vereinzelte kleine Glasscherben.

LM 5709 und 5710: Scherben zweier grösserer bauchiger Töpfe aus aussen und innen aufgerauhtem, grobem Ton, schlechte Drehscheibenarbeit, LM 5709 hellgrau, Dm der Standfläche 13 cm, LM 5710 innen grauschwarz, aussen bräunlich, Dm der Standfläche 14—15 cm, bei letzterem auch Fragmente des (ausladenden) Randes erhalten, Dm 18 cm, kammstrichartige Horizontalrillung.

LM 5707, 5713: Fragmente von zwei (?) Tellern aus rotem mehligem feinem Ton, sorgfältig geglättete Oberfläche, z. T. mit umlaufenden Ritzlinien.

LM 5708: Verschiedene kleine, disparate und abgestossene Tonscherben vermischt mit Knochenstücken und Leichenbrand.

LM 5703: Fragmente eines rot bemalten Henkeltöpfchens aus feinem, hellgrauen Ton mit ausladendem, profilierten Standfuss (4.5 cm Dm) scharfem Bauchknick und ausladendem Rand; dabei noch verschiedene, disparate, graue Scherben.

[12] Vgl. die unten Anm. 13 zitierte Schrift, Seite 86. Ein gleiches Töpfchen, wie das Schandorfer (mit Querdellen) ist auch von Lipp, Vasmegyei Régészeti-Egylet évi jelent. 1875, S. 85, Nr. 38 abgebildet.

LM 5702: Scherben verschiedener Tongefässe (meist grobe, graue bzw. graubraune Gebrauchskeramik), dabei Henkel (2 cm breit, 0.5 cm dick) von kleinem Krug und Fragment eines kleinen grauen Faltenbechers; beigemengt den Scherben Leichenbrandstückchen.

LM 5704: Grosse Post von Scherben mehrerer Gefässe, meist wohl Urnen (nach einzelnen Randstücken mit auswärts biegendem Rand) aus grauem, mehlig schlecht gebrannten Ton, z. T. mit Spuren schwarzen und roten Firnisses, ebenso wie die folgende Scherbenpost starke Latène-Anklänge; vereinzelt darunter hartgebrannte, gröbere Tonscherben römischer Gebrauchskeramik.

LM 5711: Scherbenpost von mehreren Gefässen aus feinem, mehligem und schlechtgebrannten hellgrauem bzw. rötlichen Ton, darunter der Form nach bestimmbar: Bauchige Urne mit niedrigem Standring (dessen Dm 10 cm); flacher Teller mit eingezogenem Rand, Dm der Standfläche 14 cm; Topfdeckel mit Knauf.

LM 5718: Reste von Leichenbrand (kalzinierte Knochenstückchen).

Die Hügelgräber von Oberkohlstätten fügen sich mit ihrem Inventar völlig der grossen Menge römischer Hügelgräber des ersten und zweiten nachchristlichen Jahrhunderts ein, an denen der Alpenostrand so reich ist. Ich habe aus den zahlreichen, bekanntgewordenen Hügelgräbergruppen des Oberwarther Bezirkes unlängst[13] die einschlägigen Funde zweier Gemeinden ausführlich vorgelegt. Einiges über die Hügelgräber von Riedlingsdorf (Rödöny) ist ebenfalls publiziert,[14] so dass mit Oberkohlstätten die vierte Gemeinde mit Hügelgräbern aus diesem Bezirke eine ausführlichere Beschreibung erfährt. Trotz vieler Übereinstimmungen in Inhalt und Anlage sind doch vor Allem die Arten der Einbauten so mannigfaltig, dass vorläufig eine übersichtliche Typologie noch verfrüht erscheint.[15] Sicher scheint mir jedenfalls, dass wir es hier mit einer Fortführung hallstattzeitlicher Gepflogenheiten zu tun haben[16] und dass es hauptsächlich illyrische Bergbauern, oberflächlich keltisiert und später romanisiert, sind, deren Gräber wir hier vor uns haben.

Mag es vielleicht phantastisch erscheinen, wenn ich in einem Typus wie das S. 226, LM 5724 beschriebene Töpfchen (und vor Allem seinen Parallelen mit Querdellen) verwandtes Stilgefühl finden möchte, wie in (bis auf die Drehscheibentechnik) völlig gleichen Henkeltöpfchen der sogenannten „Lausitzer" Kultur (Spätbronzezeit), die in unseren Gegenden nur als eine Vorstufe der Hallstattzeit erscheint und von Hallstattperiode A nicht sichtlich zu sondern ist,[17] so sind deutliche Anlehnungen

[13] A Barb, Hügelgräbernekropolen und frühgeschichtliche Siedlung im Raume der Gemeinden Schandorf (Csém) und Pinkafeld (Pinkafő): Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, LXVII, 1937, S. 74—118.

[14] J. Caspart, Römerzeitliche Grabhügel bei Riedlingsdorf. Burgenländische Heimatblätter II, 1933, S. 132 ff. (Mit einem Anhang von A. Barb).

[15] Vgl. meine Ausführungen in Mitt. d. Anthr. Ges. a. a. O. S. 112—113!

[16] Leider ist auch das Material über die Bauart der hallstattzeitlichen Hügel unserer Gegend noch recht gering, das wohl einer Behandlung der römerzeitlichen erst zugrunde gelegt werden müsste.

an Latènezeitliches, was Formgebung und Tonmaterial betrifft, so zahlreich, dass sie nicht mehr übersehen werden können.

Zu den hallstattzeitlich-illyrischen und latènezeitlich-keltischen Komponenten tritt nun, durch die Inschrift von Oberkohlstätten, wie schon Lipp a. a. O. erkannte, eine germanisch-kaiserzeitliche. Der Name Vannius, den hier der Gatte der Samuca führt, ist bekannt als der eines von den Römern aufgenommenen, vertriebenen Germanenkönigs. Er ist also zweifellos germanisch und, wie ich in der Anm. 13 erwähnten Arbeit S. 112 und Anm. 85 zeigen konnte, ein wiederholt verwendeter, wohl ziemlich gebräuchlicher Name. Interessant ist, dass der Name des Vaters unseres Vannius, Vivibus, an den Namen des Hermundurenkönigs Vibilius anklingt, den Tacitus zweimal (Ann. II, 63 und XII, 29) im Zusammenhang mit Vannius erwähnt.

Haben wir es hier mit Germanen zu tun, so scheint die Samuca wohl eine Illyrerin gewesen zu sein. Sie nennt sich Samuca Respecta und es wäre nachliegend, Samuc(i)a als Gentilnamen und Respecta als Cognomen nach römischer Übung aufzufassen (vgl. oben S. 219 Anm. 1!) Dies erschwert wohl die Bemerkung, dass ein Gentilname Samucius bisher völlig unbelegt ist,[18] unmöglich macht es der Vergleich mit den Namen einer Inschrift, die ein günstiger Zufall unweit von Oberkohlstätten erhalten hat:

An der Kirche von Neumarkt im Tauchental (Felsőkethely) sind drei Römersteine eingemauert, die nach Lipp beim Fundamentbau der Kirche gefunden wurden (Neumarkt ist von Oberkohlstätten 9 km Luftlinie südlich gelegen.)[19]

I.) An der rechten Aussenseite des Kirchenvorbaues Hochreliefplatte von ausgezeichnet künstlerischer Arbeit, 72 cm hoch, 1.57 cm breit, mit drei etwa lebensgrossen Halbfiguren; von links nach rechts: Aeltere Frau, bekleidet mit unter dem Hals frei-

[17] Allerdings liegt zwischen den „Lausitzer" und den provinzialrömischen Typen ein Jahrtausend; aber ebensoviel fast liegt zwischen den hallstattzeitlichen Hörnchen-Fibeln und deren Neuaufkommen als „norisch-pannonische Flügelfibeln" (vgl. meine Bemerkung im „Korrespondenzblatt des Gesamtvereines der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine", 1930, Sp. 257, Anm. 1 und dazu Alföldi, Numizm. Közlöny XXVIII—XXIX, 1929—30, S. 23, Anm. 103!); ebenso konnte ich wiederholt staunend bemerken, dass ganz gleiche Tonscherben, wie sie südlich der Donau, etwa in unserem Gebiet, als hallstattzeitlich belegt sind, nördlich der Donau, etwa in Mähren oder der Slowakei der spätrömischen Kaiserzeit als „germanisch" zuzurechnen sind. Hier ist konservative Technik und bäuerliches, stammgebundenes Stilgefühl anscheinend gegenüber der zeitlichen Entwicklung im Übergewicht.

[18] Eine Sammucia Σαμουκια nennt wohl eine griechische Inschrift aus Rom (Corpus inscript. Graec. 6618), aber das ist doch auch nur als nicht-römischer, dem Römischen angeähnelter barbarischer Frauennamen zu deuten.

[19] Zu Neumarkt vgl. ausser der oben S. 218. angeführten Literatur noch: Corp. Inscr. Lat. III, 5056 = 10937; Arch. Értes. IX. 1875, S. 176; Vasm. reg. egy. évi jel. 1875, S 123, Nr. LXXXVI. (47).

liegendem glatten Untergewand und darüber gelegtem faltigen Aermelkleid. Am Hals doppelte (Perlen?-)kette, an der Brust Schmuckstück. Die Hände halten vor der Brust Spindel. — Jüngere Frau (Mädchen) in gleicher Tracht, ähnliches Schmuckstück, dreifache Halskette, in Händen Früchte (?). — Mann mit faltigem Untergewand und darübergelegtem Mantel, in den Händen Schriftrolle.

II.) Reliefplatte im Kirchenvorraum links, oben: 78 cm breit, 49 cm hoch. In flachem Relief[20] Perseus, die Medusa tötend. Von links nach rechts: Athene mit Helm und rundem Schild

Abb. 4.

rechtshin gewandt hinter Steinmauer (oder Felsen?) auftauchend. Perseus mit linkshin fliegenden Mantel nach rechts stürmend fasst mit der Linken die rechts von ihm knieende Medusa bei den Haaren, während die Rechte (mit Schwert?) ausholt.[21]

III.) An der Front, links vom Eingang: Inschrifttafel 1.16 m breit, 49 cm hoch in einfacher Umrahmung. Vorzügliche Schrift (wohl noch des ersten Jahrhunderts).

C. SAMVCONIVS
SPECTATUS. ET. SAMVCA
BVRRANI. F. V. F. SIB. ET
RESPECTILLE. DEF
AN. XX

Zu lesen: C(aius) Samuconius Spectatus et Samuca Burrani f(ilia) v(ivi) f(ecerunt) sib(i) et Respectill(a)e def(unctae) ann(orum) XX, d. h.: Caius Samuconius Spectatus und Samuca, des Burranus Tochter errichteten zu Lebzeiten (das Grabmal) für sich und die kleine Respecta (=Respectilla), die 20jährig starb. Es ist jedenfalls anzunehmen, dass diese Inschrift mit dem Reliefsteine I vielleicht auch II) zum gleichen Grabmal

[20] Leider noch mehr als I) übertüncht und ausserdem durch eine bei der Kirchenrenovierung 1900 darübergeschlagene Eisenklammer entstellt.

[21] Vgl. die völlig entsprechende Darstellung auf einem Relief (aus Fünfkirchen?) im Budapester Nationalmuseum, im Jahrbuch (Évkönyve) der ungar. arch. Gesellschaft II (1923—26) S. 83, Abb. 2.

gehörte und dass wir auf I die Bildnisse der drei hier genannten Personen besitzen.

Meine Lesung unterscheidet sich von der des Corpus Inscriptionum, das ebenso wie Lipp SECTATVS statt SPECTATUS schreibt. Aber wie ich selbst vor dem Stein feststellen konnte, ist das P deutlich sichtbar in das E hineinligiert. Ebenso schreibt das Corpus AMVCA statt SAMVCA, während Lipp richtig SAMVCA schrieb: das s ist klein oben vor das A eingefügt.

Lipp glaubte, von der richtigen Wertung des Namens „Vannius" in der Inschrift von Oberkohlstätten ausgehend, auch Samuca (und Samuconius) für Quaden ansehen zu sollen. Dem gegenüber glaubte ich den Stamm SAMVC als thrakisch-illyrisch bezeichnen zu sollen.[22]

Schon I. Gronovszky, der in der oben Anm. [1]/a erwähnten Schrift unter Nr. 61. (S. 26) das pannonische Material über den Namen Respectus zusammenstellt, meint S. 42, dass dieser Name die Übersetzung eines vorrömischen (wie er meint keltischen, aber auch Thrakisches liegt nach den Quellen nahe!) Namens sei. [22]/a Da er aber die unrichtige Lesung des Corpus für die Inschrift von Neumarkt-Kethely benützte, konnte er die weiteren Zusammenhänge nicht ganz erfassen. Was nämlich die Steine von Oberkohlstätten und Neumarkt besonders interessant macht, ist, dass wir hier augenscheinlich neben dem thrakisch-illyrischen Namen das lateinische Aequivalent haben, d. h. dass Samuca ungefähr dasselbe ist, wie lateinisch Respecta. Dann erst ist es verständlich, dass die Tochter der Samuca aus Neumarkt nicht, wie gewöhnlich wäre, die kleine Samuca (Samucilla), sondern die kleine Respecta (Respectilla) heisst: Die Jugend war eben schon moderner, lateinisierter, so wie die Tochter Marie des 20. Jhdts. sich gerne Mary nennt, während die Mutter noch Mizzi hiess. Und ebenso scheint der römische Bürger C. Samuconius Spectatus, der auf dem Relief stolz die Schriftrolle des Bürgerrechtes in der Hand hält, seine dem römischen Bürger zukommenden „Tria Nomina" (Praenomen, Gentile, Cognomen) kaum normal durch Aufnahme in eine römische Gens erhalten zu haben, sondern eher durch eine kühne Neuschöpfung, indem

[22] Eine Frau SAMVCO (Tochter eines Masclus) kommt auf einer Inschrift in Maria Saal in Kärnten vor (CIL 4971); das ist wohl die ursprüngliche Namensform (eventuell SAMVCV) und Samuc*a* eine lateinische Endung, während Samucia (vgl. oben Anm. 18) noch weiter latinisiert ist. Weitere mit gleicher oder verwandter Stammsilbe zusammengesetzte Personennamen sind in den Donauländern nach Ausweis des C(orpus) I(nscript.) L(at.) Bd. III. häufig, z. B. L. Samognatius Tertius (8014), Samianta Viventi (5550), Samicantu Goutonis (5480), Samuda Musonis (5365), Sammus (5052) etc.

[22]/a Dazu die Carinthia I, 120. Jg. (1930), S. 24ff veröffentlichte Inschrift aus Kärnten: RESPECTIANVS RESPECTI QUARTO QUARTICI ... Das sind keine römischen Bürger und das Latein dieser Namen zweifellos Übersetzung nichtrömischer Namen.

sein alter Name durch die Endung -ius zum Gentile wurde und die Übersetzung des alten Namens zum Cognomen (SPECTATVS), also etwa ein Herr Deutsch-Német oder Fekete-Schwarz.

Hiezu kommen nun auch noch Belege, dass der vor-antike Stamm „samo" etwas ähnliches bedeutet, wie Spectatus oder Respectus, was wir etwa mit „hochansehnlich" übersetzen müssen. Bei der Behandlung des Inselnamens Samos (und Samothrake) weist Strabo[23] darauf hin, dass „Samos" die „Höhe" (ὕψος) bedeute; und wenn griech. ὕψος in übertragener Bedeutung auch „Erhabenheit, Würde" heisst, dürfen wir wohl dasselbe für das anscheinend illyrisch-thrakische samo annehmen.[24]

Dass eine Gentilnamen-Bildung (Samuconius) aus vorrömischem Namen nicht selten war, kann m. E. auch noch ein Stein aus Alsó Lendva (Kom. Zala) beweisen (CIL III, 4149):

VIBENVS
VANNI. F
V. F. SIBI. ET
MARC. CRISPINAE
CON. ET. MARCIO
VIBIANO. F. AN. VIII.

Ein (anderer) Vannius, Sohn eines Vibenus (auch dieser Name muss mit Vibilius und Vivibus in eine Gruppe gehören) hat zu Lebzeiten den Grabstein für seine Gattin MARC(ia) CRISPINA und seinen 8jährigen Sohn MARCIVS VIBIANVS gesetzt. Da scheinen nun Gattin und Sohn ein römisches Gentile zu führen — aber der 8jährige Sohn konnte doch kaum Bürger sein, wenn sein Vater es nicht war. Führt er mit dem Namen VIBIANVS eine Erinnerung an seinen Vater, so mag in MARCIVS, zumal auc seine Mutter sich Marcia nennt, der Name des Grossvaters mütterlicher Seite stecken, der — das ist ein in unserer Gegend sehr verbreiteter vorrömischer Männername — MARCO[25] geheissen haben könnte.

Der Stein von Oberkohlstätten zeigt also germanisch-illyrische Versippung. Das ist sicherlich kein Einzelfall.[25/a] Dass die Donau keine absolute Völkergrenze war und Germanisches während der ganzen Kaiserzeit aus den Sudetenländern südwärts einsickerte, wird aus Beobachtung der Kleinfunde immer deutlicher.[26]

[23] VIII 346, X 457; vgl. auch Pauly-Wissowa, Realenzyklopaedie I A 2, Sp. 2162!

[24] Ob nicht die Ortsnamen „Semmering" und „Simmering" (bei Wien) mit illyr. „sam" zusammenhängen, sollte überlegt werden.

[25] Vgl. CIL III, 5420, Gemellus, Marconis f. et Adnamata .....

[25/a] Vgl. auch die von A. Betz publizierte Inschrift aus Carnuntum, Germania XXi, 1937, S. 168; es besteht also durchaus kein Grund, mit Betz (a. a. O.) Ambruco für nichtgermanisch zu halten. Hiezu auch was H. Adge in: Forschungen und Fortschritte XIV. 1938, S. 14 f über „Vorkeltische Germanen in Süddeutschland" (Germanisierung illyrischer Gebiete!) ausführte.

[26] Vgl. L. Franz, Germanen an der Leitha, „Unsere Heimat" (Monats-

Die kaiserzeitliche Mischung von Illyrisch-Keltischem mit Germanischem in den Ostalpenländern ist gewissermassen das Vorspiel zu der frühmittelalterlichen Mischung des alpenslavischen mit fränkisch-bajovarischem Volkstum. All diese Komponenten sind wohl in der ostalpinen Bauernbevölkerung auch heute noch irgendwie vorhanden.[27]

*

Dr. A. BARB: *A felsőszénégetői sírhalomtemető és a vaskéthelyi római sírkövek.*

Kivonat. A Vasvármegyei Múzeumban (Szombathelyen) egy nagyon érdekes római sírkövet őriznek, amely egy Felsőszénégetőn feltárt római sírhalomból származik. Lipp Vilmos, Vasmegyének ez a kiválóan érdemes régésze, sokat foglalkozott e sírkővel, és mindig hangsúlyozta a felsőszénégetői sírhalmok további feltárásának fontosságát. Hatvan év után végre a Brgld. Museumnak sikerült az ásatásokat folytatnia. Ezeknek eredményéről számol be a szerző jelen dolgozatában. A feltárt sírok tipikus példaképei a noviciumi-pannoniai temetkezési módnak, és bár rómaiak, valamilyen korábbi néptöredékre mutatnak. A sírleleteknek igen érdekes része az üvegfiolába zárt egérfejek, melyek nyilván a lelket akarják szimbolizálni. A szerző ezekre vonatkozólag párhuzamos példákat hoz fel, majd részletesen tárgyalja a szombathelyi sírkő feliratát, valamint vele kapcsolatban egy a vaskéthelyi (Neumarkt i. T.) templomba falazott sírkövet. Mindkét sírkővel már Lipp V. is foglalkozott, s a szövegben germán neveket vélt felfedezni. A VANNIUS és VIVIBUS nevek bizonyára germánok, ellenben a SAMUCA és SAMUCONIUS neveket Barb dr. trák-illir eredetűeknek tartja, és úgy véli, hogy ezen szavak a latin RESPECTA, illetőleg SPECTATUS (tekintetes) megfelelői, hogy tehát a SAMU tő annyit jelent, mint „tekintet, magasság". E magyarázathoz Strabo is nyujt figyelemreméltó támpontokat a „Samos" és „Samothrake" helynevek tárgyalásánál.

A nyugatmagyarországi horvát telepedések.

XX. Szláv nyomok a horvát telepedések előtt.

Írta: POLÁNY ISTVÁN.

Nyugatmagyarország területén a honfoglalás idejében szórványosan és gyéren szláv (szlovén) maradványok találkoztak, melyek az avarkorból és a Karolingek idejéből tartották fönn magukat.

Pribina zalai hercegségéhez, melyet 848-ban kapott hűbérül Nagy Károly unokájától, Német Lajos frank királytól és halála

blatt d. Ver. f. Landeskunde v. N.-Ö.) X, 1937 S. 207 ff, wozu allerdings noch eine Reihe unpublizierter, wichtiger Funde kommen (siehe auch A. Barb, Führer durch das burgenländische Landesmuseum. Eisenstadt, 1938, S, 16,Vitr. 8 und 17, Vitr. 17!) Germanische Siedlungsspuren (Keramik) sind aus Oslip und Drassburg bekannt. Die zuletzt von L. Nagy (Szécsényi csat": Archaeol. Ért. XLII, 1928, S. 215 ff) behandelten, in unserer Gegend so verbreiteten Gürtelbeschläge weisen bekanntlich ebenfalls auf starke Beeinflussung Pannoniens durch die Sudetenländern (Marcomannen?).

[27] Vgl. V. Lebzelter, Eine rassenkundliche Übersichtsnahme des Burgenlandes. Mitt. d. Anthropol. Gesellsch. in Wien LXVII, 1937, S. 294 ff.

után (861) fia, Kocel is bírt 874-ig, nem tartozott ez a vidék.

Szvatopluk uralma, aki 876-ban a morva szlávok egyedüli ura, szintén nem terjedt ki Nyugatmagyarországra még akkor sem, midőn 884-ben Vastag Károly császártól hűbérül Alsó-Pannoniát kapta és annak mintegy nyolc évig, *892-ig ura volt. (Ilyen hosszú életű volt Szvatopluknak sokat emlegetett Nagy-Morávia*, ahogyan az egykorú görög írók elnevezték.)

A honfoglalás idején és azelőtt inkább Vas megye keleti szélén, *Karakó* vidékén, a Marcal folyó mellett és attól keletre *Tüskevár* (Veszprém megye) táján laktak elszórtan és számosabban szláv nemzetségek.[1]

A szlávok emlékét Dunántúl egyes földrajzi nevek tartották fönn, de Nyugatmagyarországon a honfoglalás előtti időből ilyent alig találunk. Láttuk, hogy a honfoglalás előtti korból származó szavaink közül azok, amelyek térszíni formát jelentő földrajzi elnevezések, *eredeti magyar (és török) szavak.*[2] Az 54 ilyen szó közül 46 magyar, 7 török; szláv csak egyetlenegy van: halom. A honfoglalás korából, vagy az ezt megelőző korból Nyugatmagyarországon csak két szláv eredetű földrajzi nevünk van: *Lapincs* (Labonza, 865-ből) és *Pinka* (Peinichacha, 860-ból). A Pinka szót azonban valószínűleg német közvetítéssel vettük át.

A honfoglalás idején Nyugatmagyarországon talált szláv telepek rövid idő alatt fölszívódtak a magyarságba, akár a zalai szláv hercegség szlávjai. Itt számosabban voltak, mégis a Zala mentét kezdettől fogva, amint belép a magyar történelem világosságába, színtiszta magyar nép lakta és lakja ma is.

Arról, hogy szláv vendégek telepedtek az országba, először Kálmán király törvényéből szerzünk tudomást; a törvény 1096 táján kelt.[3] Hogy hova telepedtek ezek a szlávok, azt nem tudjuk.

Azonban nem mulaszthatom el, hogy egy-két régi nyomra, mivel néprajzilag különösebben érdekesek, rá ne mutassak.

1157-ben a németújvári bencés apátsági birtok határleírásánál földrajzi irány megjelölésére említi az oklevél *„Dobrounuc"* és *„Witin"* helyneveket. Az ugyan kétséges, hogy *Dobrounuc* a mai *Dobrafalva*, Witin pedig *Pinkatótfalu*-e, de akárhogy áll is a dolog, Pinkatótfalu mindenesetre régebbi szláv hely volt; magyar, valamint német neve (Winten) is szláv településre mutat. Ennek a községnek a neve már 1221-ben II. Endre oklevelében előfordul, mint „villa Sclavorum."[4]

Dobronukot Moór Elemér a szláv *Dobrovni*-ból származtatja, ami erdei helyet vagy erdőőröket jelent.

Régi szláv nyomnak kell tekintenünk *Libnik* (1225-ben,

[1] *Tüske* szláv (szlovén) nyelven: brana (borona, barana, baranya). Ennek a szláv szónak (a régi szláv erődítésnek, gyepűnek) az emlékét őrzi magyarban a *Tüskevár* elnevezés. — Hóman, 36. és Hóman—Szekfű, M. T. 82.

[2] Melich, A honfoglaláskori Magyarország. 11.

[3] Decretum Colomanni 80. §.: „... hospites, sicut Sclavi et extranei, qui in terris laborant aliorum."

később Lebnik) patak nevét, amelytől a vasmegyei *Rendek* német nevét nyerte,[5] valamint *Kiskolozsvárt* (Glasing, *Clus*, 1428-ban Galasar) és talán *Városszalónakot* (1271-ben Zloymok) is. *Libnik* (helyesen Lipnik) magyar jelentése: *Hársfás*. Azon a vidéken ma is elég sok hársfát találunk. *Clus* is szláv szó *(ključ)*, zárt (kulcsot) jelent; Szent István korában és annak előtte ugyanis ott haladt az országgyepű, ott tehát átjárást lezáró erőd (kapu?) feküdt.

Érdekes *Velike*[6] *puszta* esete, amellyel először 1249-ben *Léka* vidékén találkozunk.[7] 1354-ben az Írottkő lejtőjén a mai *Hármaspatak* tája szerepelt *Velike* néven.

A Kanizsaiak *Velike* (Belovár-Kőrös megye) várához tartozó jobbágyaikat eltelepítették a mind följebb hatoló török hódítás elől elpusztult vagy meggyérült lakosságú vas- és sopronmegyei birtokaikra; ámde a fenti években szlavóniai török hódításról még szó sem volt, sem pedig *Lékavára* és *Velike* nevű pusztája nem volt még a Kanizsai családé. Ez a *Velike* nem nyerhette tehát az odatelepített horvátoktól a nevét; de annak semmi nyoma, hogy az ott lakó jobbágyok abban az időben szlávok voltak volna. Lehet azonban, hogy a tatárjárás pusztítása után Léka vidékére szláv telepeseket is hoztak.

Jellemző, hogy *Rendek* (Libnik) és *Léka*, amelyhez *Velike puszta* tartozott, szomszédos községek.

1522-ben már ismét olvasunk egy *Velikéről*. A keszthelyi kódexben van egy psalterium (zsoltáros könyv), melyet „a Velikében levő" Gergely írt *Lékán;* a vonatkozó rész a kódexben latin eredetiben szóról-szóra így hangzik: „per me gregorium in welykee . . . in lewka", magyarul: (iratott) „általam, a Welikében levő Gergely által . . . Lékán." Hogy ez a Gergely a *Léka* mellett lévő *Velike* pusztáról, vagy pedig a szlavoniai *Velikéről* való volt-e, az bizonytalan. Lehet, hogy ekkor már voltak Léka vidékén Velikéről származó horvát telepesek és egy részüket éppen az előbb is Velikének nevezett pusztán telepítették le. 1593-ban a vasvári káptalan Kőszegen Koszthenovith (ejtsd: Koszthenovics) Miklóst, másképen *Velikai* Saffert, mint tanut hallgatta ki Felsőlászlóról, aki Nádasdi Ferenc (akkor Léka ura) borsmonostori zárdájának várnagya volt.[8]

Sopron vármegye nemeseinek XVI. századbeli összeírásában (1536) szerepel egy Tóth nevű, másképen Velikei László.[9] (Ekkor Léka vára Sopron megyéhez tartozott.)

[4] H. O. VI. 12—15.

[5] Sv. I. 9—17.

[6] *Velike* horvát szó, magyarul: nagy.

[7] U. o. 88.

[8] Chernel, 56.: 1593-ban „Nicolaus Koszthenovith, aliter Saffer de Velika castellanus Francisci Nádasd claustri Borsmonostor in possessione fölső Lászlóy." — Ez a szó: Saffer, miként a belőle származó „sáfár" szó eredeti alakja, itt — német jelentése szerint — talán inkább a személy állását, foglalkozását jelenti (tehát: gondnok, számtartó), mintsem név.

[9] Nagy Imre, Sopron multja. 27.

Megjegyzem különben, hogy Vas megyében már a XIV. században volt egy másik Velike is, amely ma is megvan és a szentgotthárdi járásban a stájer határszélen fekszik.

Ez a lékavidéki *Velike* később elpusztult.

Sopron megyében az Árpádok korában a következő szláv helységnevekkel találkozunk: *Ukas*[10], illetve Hukec (1194- és 1195-ben), azaz a mai *Malomháza* vagy esetleg maga *Füles* (horvátul: Hukec) is; *Peresznye* (1194-ben és 1195-ben *Prezne* [magyarul: üres, puszta], ill. Parasne); *Sopronkeresztúr* (1245-ben *Bogyoszló*, horvátul: Bogoslovo = istenhit); *Rovó* vára (1271, castrum *Row*, a gyepü szláv neve) elpusztult. Későbbi korban említik okleveleink, de szintén szláv szóból vezethetők le még a következő helységnevek: *Vámosderecske* (1401, *Derechke*, draške = ganéj, szemét); *Doborján* (1425, Dobornya, = Fenyves elve); *Haracsony* (1425. Harachan = harácsoló, fosztogató); *Tótcink* neve is (1281) — a mai Nagy- vagy *Kiscenk*, vagy valamely részük — szláv telepre mutat.

Moson vármegyéből *Oroszvárt* (1240-ben) nevezhetném meg régebbi szláv telephelynek.

XXI. Horvát telepedések.

A Nádasdy-féle telepítések Sopron megyében.

Nyugatmagyarországi horvátjaink a törökök elől menekültek Nyugatmagyarország területére, még pedig részben és többnyire a régi Horvátország területéről[1], részben pedig a történelmi Szlavóniából (magyarul: Tótország), azaz a mai Horvátország Zágráb-, Varasd-, Pozsega- és Kőrös-Belovár vármegyéiből.

Természetes, hogy legelőször a tengermelléki és a szávántúli (a régi horvátországi) horvátok kényszerültek elhagyni hazájukat, az előrenyomuló törökök támadását először azok érezték. Lassanként följebb és följebb vándorolva, Horvát- és Tótországon keresztül vezető útjukban újabb menekülőkkel szaporodva, érkeztek meg megyéinkbe.[2]

Ez úgy történt, hogy a horvát grófok — Keglevich, Blagay, Zrínyi, Frangepán — és az ott birtokos magyar főnemesek — Nádasdy, Kerecsényi, Kasztellánfi, Tahy, Pekry, Rátkay, Zay, Török — átadták váraikat, amelyeket tartani nem tudtak, Ferdinándnak, eleinte az Unna és Kulpa vidékén, később a Dráva és a Száva közén, és Ferdinándtól a Dráva vidékén és *Dunántúl* kaptak cserébe birtokokat. Ezekkel *a nagybirtokosokkal mennek* a Dráva vidékére és Dunántúlra *horvát falvaik is.*

[10] *Koroncón* (Győr m.) 1206-ban Pide Ukas (Vkas) nevű magyar emberrel találkozunk.

[1] A történelmi Horvátország a Száva, Kulpa és az Adriai-tenger között terült el. — Mohl Adolf, Horvátok bevándorlása 1533-ban és: Lövő története, 27. lap.

[2] Mohl, Lövő története, 27., 28.

Zrínyi Miklós például 1563-ban 13 várát adta át I. Ferdinándnak az Unna és Kulpa vidékén. Hogy milyen nagymértékű volt ez a népvándorlás, mutatja az, hogy midőn Ferdinánd főkapitánya, Katzianer, 1537-ben Eszék elfoglalására indult, vállalkozása azért vallott kudarcot, mert Valkó, Pozsega és részben Verőce megye felől jövet a vidéken nem talált élelmet, mivel *már nem volt ott nép.*[3]

Hogy különböző vidékekről valók, azt az is bizonyítja, hogy egészen más családnevek vannak Vas megyében, mint Sopron és Moson megyében. De mutatja az is, hogy köztük görögkeletiek is voltak.

Biztos, hogy a *Kanizsayak* birtokáról, a *Sjeničak* (Zágráb megye) és *Velike*[4] (Belovár-Kőrös megye) várához tartozó vidékekről is jöttek menekültek, illetve innen is hozott horvátokat *Nádasdy Tamás*, a kiváló magyar főúr, horvát bán és később nádor, aki Kanizsay Orsolya kezével *1534-ben* vette át a *Kanizsay*-birtokokat.

Hogy ez a telepítés megtörtént, azt a föntebb már említett „Welikében levő" Gergely és *Velikei* László esete is valószínűsíti; az előbbi azért, mert Léka a Kanizsayak birtoka volt, de az utóbbi is, mivel akkor (1536) Léka Sopron megyéhez tartozott. De Mohl Adolf ezt a települést *Und* és *Fertőhomok* (Sopron m.) községekre vonatkozólag, ahol ma is élnek horvátok, *Fertőendréd* esetével adatszerűen be is bizonyítja.[5]

Hogy a Kanizsayak, illetve birtokaikban utódaik, a *Nádasdyak*, különösen Nádasdy Tamás horvát bán és nádor, a horvátok telepítésében nagy tevékenységet fejtettek ki, az világosan kitűnik abból, hogy a sopronmegyei jelenlegi vagy volt *horvát községek Kanizsay*, illetve Nádasdy-*birtokok (birtokrészek) voltak.* Ezek: *Szarvkő, Darufalva, Oszlop* (törzsbirtok), *Füles, Vulkapordány, Büdöskút, Lajtapordány, Fertőendréd, Alsópulya, Selegszántó, Oka (Fertőhomok), Szabadbáránd, Ligvánd, Udvard* (e három utóbbi a XVI. század folyamán) és *Szentpéterfa* (1464-ben, Vas megyében).[6]

A legnagyobb valószínűség szerint mindezekben a községekben a horvátok még *1558 előtt* telepedtek le. Ezt *Szabadbárándra, Ligvándra* és *Udvardra* vonatkozólag be is bizonyítom. Midőn a vasvári káptalan I. Ferdinánd új adománylevele következtében Nádasdy Tamás nádort, ennek nejét, Kanizsay Orsolyát és fiúkat, Ferencet, Kapuvár és Léka vára és az azokhoz tartozó három mezőváros, 32 falu és 25 puszta birtokába 1558-ban beiktatja, a Szabadbárándról kirendelt öt *jobbágy-tanu*

[3] Hóman—Szekfű IV. 120., 155., 187., 190., 192. és V. 21.

[4] Sv. II. 621. — Ezek a várak birtokközpontok voltak. Sjeničak az 1898. évi helységnévtár szerint 226 házzal, 1283 horvát-szerb lakossal, Velike pedig 112 házzal és 719 horvát lakossal (kőrösi járás!). Hozzá tartozik *Velika dolnja* és *Velika gornja* falu.

[5] Mohl, Horvátok bevándorlása 1533-ban.

[6] Csánki III. 649.

közül kettő német, három pedig horvát nevű [*-ics (-yth)* végződéssel], Udvardról négy *jobbágy-tanu* közül egy magyar, három pedig horvát nevű *(-ics* végződéssel, az egyik Borilics), közülök az egyik községbíró, Ligvándon pedig *öt közül* mind az öt horvát nevű (négy -ics végződésű, az egyik pedig „Horvát").[7]

Ugyancsak eme birtokbeiktatás alkalmával *Répcekethelyen* (ma német!) is jócskán voltak horvátok, mert 10 jobbágy közül egy magyar, négy német és öt horvát nevű.

Amint láttuk, a *később horvát lakosságú* vasmegyei *Bozsokon* ugyanebben az évben eme határjárás alkalmával szereplő tanuk *mind magyarok.*

A legnagyobb valószínűség szerint a Kanizsay-, illetve Nádasdy-birtokon legkésőbb *1535* és *1540 között* telepedtek le, mivel egyrészt 1532-ben, Kőszeg ostroma idején, ezek a birtokok — így különösen *Szarvkő* és *Büdöskút* uradalmai —, továbbá *Kismarton, Fraknó* és *Sárfenék* uradalmai és vidéke elpusztultak, másrészt pedig Nádasdy Tamás 1534-ben ezeket a volt Kanizsay-birtokokat tényleg át is vette és 1535-ben Kanizsay Orsolyával az esküvőt megtartotta.

A Batthyány-féle telepítések Vas megyében.

Ugyancsak nagy, sőt elsőrendű szerep jutott a menekült horvátok letelepítésében és elhelyezésében *Batthyány Ferencnek,* aki éppen 1524-től 1566-ig *Németújvár* ura és egy ideig horvát bán volt. A menekülők bizonyára szívesen és talán nagyobb, vagy legalább hivatali bizalommal fordultak a hatalmas földesúrhoz, Horvátország bánjához, kinek németújvári várához 27 község tartozott.

Állításomat több adat bizonyítja.

Batthyány Ferenc horvát bán 1530-ban hívének, Zaychichnak, hűségéért birtokot adományozott Németújvár mellett.[8]

A horvát „zaic" szó magyarul nyulat jelent, és tényleg azóta Németújvár mellett találjuk *Vasnyúlfalut* ma is horvát lakosokkal. A község neve horvátban ma is *Zaic.* Zaychich-csal tehát bizonyára többen jöttek, vagy Zaychich rövidesen azután maga gondoskodott horvát telepesekről.

1531-ben Tobajon — szintén Batthyány-birtok — találunk egy Zemlitsch Miklós nevű egyént, kinek birtokát Batthyány Ferenc megveszi.[9] (A földesúr valószínűleg visszaváltja a pénzkölcsönért használatra, illetve zálogba átengedett birtoktestet, amint ez többször előfordult.)

1539-ben „Sanko Miklós *de Ragusio*" kapta ugyancsak Battyánytól *Sóskutat.*[10] Mint látjuk, Sanko *Raguzából* származó — és miként Zaychic — nemes ember volt. A németújvári Dras-

[7] Sv. II. 647.
[8] P. Leser, 1926. év 199. folytatás.
[9] U. o. 1929. 244. folyt.
[10] U. o. 1928. 221. folyt.

kovits (volt Batthyány) uradalomnak ma is van *Sankóháza* nevű majorja. *Sóskútfaluban* (Sóskút) ma is él horvát lakosság, ez tehát akkortájban telepedett le oda, midőn Sankó Miklós adományul nyerte. Lehet, hogy ezek is *Raguza* vidékéről valók, tehát egyenesen dalmátok.

Arról még külön is szólok, hogy *1545-ben húsz „tót"* — tehát *Szlavóniából* jött — családfő kért engedélyt Újvárott Batthyány Ferenctől a letelepedésre.

1553-ban *Újváron* (Újvár mezővárosban) 21 menekült horvát nemes és tíz jobbágy volt.[11]

Ugyancsak Batthyány-birtokon — Németújvár mellett — keletkezett egy egészen új helység, *Pónic*, 1552-ben. *Új* telepnek számítható ezen és az említett Nyúlfalun kívül még *Horvátcsencs, Taródcsencs, Újhegy* (1608 előtt nem szerepel és 1582-ben még nem laktak a régi *Újfalun*, melynek határában Újhegy létesült, horvátok), *Pásztorháza* (oklevélileg 1689-ben, az egyházlátogatási jegyzőkönyvben 1698-ban fordul elő először) és *Békafalu* (1631-ben olvasunk róla először).[12]

Pónicról adatszerűen tudjuk, hogy 1552-ben és 1553-ban „menekült *szláv* parasztoktól építtetett", Horvát- és Taródcsencsre, valamint *Szentelek* vidékére ugyancsak 1550 körül szállottak horvát telepesek. *Újhegy-Pinkócra* ellenben, amelynek lakosai horvát menekültek, továbbá *Pásztorházára* és *Békafalura* csak a XVI. század vége felé telepedtek horvát lakosai.[13] Békafalu régebben Horvátfalu néven is szerepelt.

Az említett helységeken kívül (azaz: Vasnyúlfalu, Sóskútfalu, Németújvár, Pónic, Horvátcsencs, Taródcsencs, Újhegy, Pásztorháza, Békafalu, Szentelek) Batthyány újvári uradalmának még a következő községeiben telepedtek le horvátok, ahol kevés kivétellel a mai napig fönntartották magukat, de *1698-ban még mindenhol nagy többségben voltak: Alsómedves, Bányácska, Ganócs, Felsőújlak, Kisvaskút, Őzgödör, Pusztaszentmihály, Salafa, Szénásgödör, Várszentmiklós, Zsámánd.*

Ezekben a községekben többnyire más nemes földesuraknak is volt kisebb-nagyobb birtokuk, valószínű tehát, hogy hasonló szükségben ezek is fogadtak birtokukra horvát telepeseket.

Egyéb telepedések.

Ezenkívül már a XVI. században még a németnek maradt községekben is sok horvát névvel találkozunk.

Midőn Jurisich Miklós Kőszeg várának kapitánya lett, továbbá az 1532-ik évi török hadjárat és Kőszeg ostroma után, majd pedig, midőn Jurisich 1537-ben királyi adományul nyerte *Kőszeg várát és uradalmát*, bizonyára ő is igyekezett szorongatott horvát honfitársainak menedéket és új otthont biztosítani. Zengg városában született, 1521 óta a Kulpa és Unna folyók

[11] U. o.
[12] U. o. 221., 230., 277., 284., 285., 287. és 312. folyt.
[13] U. o.

(Bihács és Repács váraira támaszkodva) vonalát védte, 1526-ban pedig a horvát és vend (szlovén) vidék főkapitánya lett, valószínű tehát, hogy ha telepített Nyugatmagyarországra horvátokat, akkor azok ezekről a vidékekről valók.[14]

Kőszeg város 1572—1595-ik évi jegyzőkönyvében több horvát nevet találtam a birtokosok névjegyzében, az 1583—1603-iki „Protocollbuch"-jában pedig négy horvát származású (Felsőztohicza) iparost találtam *(Hraztovicze, Jeseics* és *Warasd* községekből), akik 1589-ben polgárjogot kaptak.

Ugyanabban a jegyzőkönyvben találunk *23* nevet tartalmazó névsort, amelyben *15 kifejezetten horvát* (Babonith, Poszosith, Waranith, Dragasith, Druganith, Marschith stb.) és úgy látszik, hogy Nádasdy jobbágyai.

A bevándorlás ideje.

Ami a bevándorlás időpontját illeti, kétségtelen, hogy nagymértékű bevándorlás történt a törököknek 1529., de főkép 1532-ik évi hadjárata után[15], midőn Nyugatmagyarország egészen elnéptelenedett és szükségessé vált a helységek újra való benépesítése, az osztrák örökös tartományok pedig elegendő német telepessel már nem tudták pótolni az óriási emberveszteséget, vagy pedig Társországaink menekülő lakosságának elhelyezéséről kellett elsősorban gondoskodni.

Mohl Adolf teszi a horvátok zömének bevándorlását „Horvátok bevándorlása 1533-ban" c. munkájában az *1533-ik évre;* véleményét — főkép részleteiben *Sopron megyét* illetőleg — alaposan és körültekintően megokolja, bár kénytelen volt munkájában aránylag kevés adattal megelégedni.

Megállapítását úgy kell módosítanom, hogy a *horvátok zömének bevándorlása a mondottak értelmében az 1533—1534-ik évvel kezdődik.*

A törökök Vas és Sopron megyét, föl egészen Sopron vidékéig, 1532-ben dúlták föl; mivel azonban Moson megye és Sopron megye északi része a törökök *1529-ik* évi bécsi fölvonulása alkalmával pusztult el, valószínűnek kell tartanunk, hogy erre a vidékre már *ettől az időtől kezdve* telepedtek le horvátok. Ez annál valószínűbb, mert a mosonmegyei horvátokat németül *Wasserkroat*-oknak, azaz *vizihorvátok*nak nevezik, ami annak emlékét hirdeti, hogy a víz, azaz a tenger mellől (Dalmáciából) származnak, ahonnan pedig *előbb* érkeztek menekültek, mint az északabbi vidékekről.

Azt kell mondanunk, hogy a *betelepedés különböző időpon-*

[14] Kőszeg és Vidéke, hetilap, 1932. jan. 3-iki és május 29-iki számában: Németh Imre, Jurisich tanulóévei és: Jurisich Miklós jellemrajza.

[15] Mohl i. m. — Tévesnek kell tartanom Kovács Alajos megállapítását, hogy a nyugatmagyarországi horvátok *1720 után* telepedtek ide. (Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszünte óta. 91. Budapesti Szemle, 506. szám. 1919.) A canonica visitatio-k is a 17. század első felében és végén már mindenütt megtalálják a horvátokat.

tokban az egész XVI. század folyamán tartott, amint az részben már az eddigi adatokból is nyilvánvaló.

Szórványosan jöhettek már a Hunyadiak korában, különösen 1484 után, midőn a törökök Boszniában jelentős foglalást végeztek, de még inkább *1493 után,* midőn Horvátország már gyakran szenvedett tőlük.[16]

Szenteleken hallottam ezelőtt húsz esztendővel egy hetven éven fölüli vezető horvát férfiútól, hogy ők *Banjaluka* vidékéről jöttek. Hogy azonban ez a néphit hagyományon alapul-e, vagy pedig valamely, a népi rétegekbe leszivárgott irodalmi vélemény föltörése csupán, azt nem tudom megállapítani. A szenteleki és banjalukai családnevek, valamint a szenteleki és banjalukai horvát nyelv összehasonlítása a kérdés tisztázásához nagyban hozzájárulna.

Krabat (azaz: Horvát) Péter soproni polgár 1463-ban menlevelet kér.[17] Talán akkoriban maradtak vissza egyesek Sopronban és Sopron megyében, midőn Frigyes császár ellen a nyugati szélek védelmére 1480-ban *Cernahorai Boskovitz* Tóbiás, Mátyás király kapitánya, állomásozott *embereivel* a városban.[18] Ugyancsak 1463-ban egy *somfalvai* jobbággyal szemben letiltást mondtak ki *Mathes Janko* nevű egyén kérésére.[19] Érdekes, hogy *Fülesen* 1462-ben valami *Klanko Jánosnak* birtokot zálogosítottak el.[20] 1493-ban *Barakovich* István örökségi pöréről van szó Sopronban és Győrött.[21]

Több adat szól a mellett, hogy települések *II. Szulejmán trónralépése óta (1520),* aki 1520-ban a Duna és Száva vonaláig nyomult előre, 1521-ben pedig Nándorfehérvárt és Zimonyt elfoglalta és a Dráva és Száva közét is pusztította, *különösen azonban a mohácsi csata (1526) után napirenden voltak.* Ezt következtetem a föntemlített Velikei Gergely esetéből (1522), de főleg abból, hogy *1533-ban* Frangepán és a horvát rendek már panaszkodnak, hogy *a nép elhagyja hazáját.* Már pedig országgyűlést nem tartottak minden évben, tehát nem panaszkodhattak *rögtön* a lakosság kivándorlása miatt. Vagy pedig azt bizonyítja a horvát rendek panasza, hogy azokban az években a kivándorlás általános és igen nagy volt.

Hivatalos adatot találtam arra, hogy *1525-ben,* de főleg már a mohácsi csatavesztés előtt *1526 tavaszán és nyarán* megkezdődött a horvátok beköltözése. Tomori Pál királyi fővezérnek az egykori tartományok számos keresztény lakójával összeköttetése volt és a *Száván túl* kémei különösen dolgoztak. Eme tudósítások és jelentések alapján 1526 május elején közölte az udvarral

[16] Szegedy Rezső: A nyugatmagyarországi horvátok. — Szent István Akadémia Értesítője. VI. évf. i. sz. 92—97.
[17] Házi I. R. V. 121.
[18] U. o. 396.
[19] U. o. 81.
[20] Sv. II. 420.
[21] Házi I. R. VI. 117—18.

hivatalosan, hogy a határszéli vidékek lakóit rémület szállta meg annyira, hogy *menekülni kezdenek.* 1525 végén *Bakics* Pál vajda, egy előkelő tráciai nemzetség feje, öt testvérével és családjaikkal, ötven lovas kíséretében dús kincsekkel megrakodva Magyarországba jött. Előbb a *laki* uradalmat Somogyban, majd a *Hédervváriak rábavidéki* birtokait nyerte királyi adományul. Példáját Bolgár-, Bosnyák- és Szerbországok számos előkelő keresztény lakója készült követni.[22]

Ennek a Bakics Pálnak a neve 1534-ben tényleg *Laki* Bakics (Bakyth) Pál, aki 1534-ben Szombathelyen a huszárok főkapitánya és 1548-ban Vas megyében öt faluja volt.

A Hédervváriaknak, akiknek a birtokait kapták, a Rába vidékén csak *Vasban* voltak birtokaik; ezek: *Lak, Szentkút, Zsámánd, Szombatfa* és *Németbük,* amelyek a strémi uradalomhoz tartoztak.

Bakics Pál testvérei és családjaik, cselédjeik, valamint az ötven kísérő lovas tehát részben Délsomogyban, részben Vas megyében telepedtek le; ez utóbbi megyében főkép a *zsámándi* horvátok számát szaporították.

Magában Sopron városában már 1463-ban találkoztunk horvát nemzetiségű emberrel, de Sopron vidékén is már 1526-ban tűnnek föl az első horvátok;[23] Paumgarteni *(Sopronkertes) Krabath* (azaz: Horvát) nevű egyénről van szó egy tehénlopási üggyel kapcsolatban. Oklevéli adatunk van arra, hogy Sopronban, illetve Sopron vidékén 1535-ben már *tömegesen* jelen vannak. Sopron városa ugyanis *a horvátoknak* (Khrabatten) adta az *Unten* (Unden) dűlő nagyrészét; ezt azonban vissza akarja venni, mivel sok kárt tesznek. A horvátok ugyanis, mikor szántanak, vagy mást dolgoznak, összes barmaikkal kivonulnak. 1535-ben tehát már legalább *néhány év óta* Sopron vidékén laktak a horvátok.[24]

Nyúlfalu betelepítése 1530-ban történt, *Tobajon* 1531-ben találkozunk horvát birtokossal.

A várszentmiklósi horvátok. Horvát nemesek.

A várszentmiklósi horvátok letelepedésével fontossága miatt részletesebben kell foglalkoznom. A várszentmiklósi bíró ládájában találunk 1558 május 1-je kelettel Batthyány Ferenctől egy magyar nyelvű eredeti okmányt, mely a következőket tartalmazza.

1545-ben Szent György napján megjelentek Batthyány előtt „egyes szlávok" (itt fölsorolja nevüket, összesen *húszat)* Tótországból, akik a maguk, feleségük és gyermekeik számára nyugodt helyet keresnek a törökök rablóhadjáratai, életveszély és

[22] Fraknói Vilmos: Egyháznagyok a magyar középkorban. (Tomori Pál élete.) 303—04. és 217.

[23] Házi I. R. VII. 340.

[24] U. o. II. R. 239. (Sopron város közgyűlési jegyzőkönyve.)

borzalmas fogság közeledése miatt. Batthyány ezeket a „tótokat" a németújvári „tartományban" *Szentmiklóson* (a mai Várszentmiklós) telepítette le és nekik, valamint az *utánuk letelepedőknek is*, 1557-ig adómentességet adott és azt még az 1558-ik évre is biztosította, csak — mint „Tótországban" — kézimunkával tartoznak szolgálni, mivel szorgalmasan irtják az erdőt és házakat építenek.[25]

Ebből a fontos okiratból kitűnik, hogy *Várszentmiklós* horvát telepesei a történelmi *Tótországból* (Szlavónia) költözködtek be. A horvát bán mindenesetre tudta a helyes közjogi kifejezést; de bizonyítja a tótországi származást az is, hogy a menekültek között néhány magyar nevű is van; Tótországban voltak ilyenek. Az okirat történeti hitelességgel közli velünk és megnevezi *a menekülés okát*, nevezetesen azt, hogy sokan már a rettegett török fogság közeledtére elmenekültek. Bizonyítja azt is, hogy *a bevándorlás a török veszély beállta, tehát legkésőbb a mohácsi csata óta állandóan tartott.*

A fölsorolt nevek között van a *Stancsics* név is. *Szenteleknek* a reformáció korában 1616-tól 1619-ig, midőn ennek a községnek a lakossága is földesuraival, a Batthányakkal együtt, az új hitet követte, *Stancsics* Péter nevű lelkésze (plébánosa) volt, akit 1616 november 2-án a szentlőrinci lutheránus zsinaton erkölcstelen élete miatt elítéltek, „ de 1618-ban feltételesen visszafogadták. Pomperics Mihály *csémi*, Tisinay György incédi és Vinicsa János *rohonci* horvát lelkészek jótálltak érte."[26] Paptársainak ilyen messzemenő szolidaritásából arra is következtetek, hogy eme községek horvát lakosai egy vidékről származnak, ezért ismerték papjaik egymást közelebbről és ezért volt meg még akkor élénken bennük közös eredetüknek és bevándorlásuknak tudata, sőt lehettek közöttük olyanok is, akik beköltözködésükre gyermekkorukból emlékeztek.

A németújvári járásban letelepedett horvátok közül többen nemesi rangra emelkedtek, vagy pedig már a bevándorló horvátok, főleg a „tótok" (szlavóniai horvátok) között lehettek nemesek. Így tudom csak megérteni azt, hogy a XVII. század első felében Németújváron annyi horvát hangzású nemesi névvel találkozunk; ezek az említett Zaychichon és Sankón kívül: Baraszonich, Narusics, Halich, Franchich, Szaulich, Morosich, Lusaikovich, Simonsics, Pukarits, Szmadics, Vukovics, Jelencsics, Tomasics, Lusathovics, Bellovics.[27] Azt már említettem, hogy 1553-ban Újváron 21 menekült horvát nemes volt. A század elején és közepe táján sok horvát községben találkozunk nemes horvát birtokossal és a Batthyányak majdnem valamennyi falujában horvát szabadosokkal.[28]

[25] P. Leser, a cikksorozat elején és a 240. folyt.

[26] Payr, 208. — Tisinayak ma is élnek Incéden. Tišina erdedska község Zágráb megyében van horvát lakosokkal. De ugyanez a szlovén neve a vendvidéki Csendlaknak is (tišina = csend).

[27] P. Leser. A 66. folytatásig terjedő részben.

[28] U. o. 132. folyt.

1566-ban *Szigetvár* elfoglalása után annak szétvert lakói Miksa királytól helyet kértek. A király *többek között „St. Gabriel"* (helyesen: *St. Georgen)* elpusztult helységet is letelepedési helyül jelölte meg, mint gazdátlan és lakatlan helyet. Ilyen nevű helység akkor már régóta nem volt, sőt a XIII. században a ciszercitáktól benépesített, de elpusztult besenyő község, *Macskád* is, amelynek határában 1650-ben egy határjárás alkalmával a föntemlített *Szentgyörgy* (St. Georgen) templom romjai még állottak,[29] már rég lakatlanul romokban hevert. Különben pedig a terület ekkor már a pátfalusiaké volt, tehát nem telepedhettek oda a jövevények.

Így állván a dolog, az osztrák kamara (!) *Pallen-pusztát* (az egykori Pethlen vagy Belüd helyét) jelölte ki a menekültek számára; de ide sem fogadták be őket, mert kimutatták, hogy Pallen-puszta a szentkereszti (Heiligenkreuz) cisztercita-rendé, tehát nem gazdátlan.[30]

A mondottakból kitűnik, hogy a szigetvári menekültek a királyhoz fordultak elhelyezésük ügyében, és hogy a király több helyre telepítette le őket. A dologból az is kiviláglik, hogy csak elpusztult, sőt gazdátlan helységeket jelöltek ki számukra, valamint az is, hogy a telepítési ügyet egyszersmind közgazdasági szempontból kezelték. Ezt abból következtetem, hogy az osztrák kamara is, amely a magyar pénzügyeket hatalmában tartotta, — mindenesetre királyi rendeletre — intézkedett a menekülők elhelyezésének kérdésében.

Hogy hol telepedtek le végre ezek a szerencsétlen emberek, azt nem tudom. Amint látszik, ebben az időtájban nem volt olyan hiány népességben és munkaerőben, azért a menekültek már nehezebben találtak elhelyezkedést.

Az is bizonytalan, hogy horvátok voltak-e ezek. De valószínűnek tarthatjuk, minthogy Szigetvárott horvátok is laktak, illetve Zrínyi Miklós hős várvédői között horvát vitézek is voltak; viszont arról nem tudunk, hogy Nyugatmagyarországra ebben a korban magyarokat telepítettek volna, mivel soraik országszerte nagyon megritkultak.

Valószínű, hogy a horvátoknak szórványos beköltözése a XVII. század végéig, még a törökök *magyarországi* hatalmát megtörő fölszabadító háborúk folyamán is tartott. Erre mutat szerintem a lékai házasultak anyakönyvében található ez a bejegyzés *1700-ból* (nov. 26.): összeeskettetett Poccomandi Miklós *Schaschinovitz* hajadonnal *Weidenből* (Bándol, Vas megye) *Horvátországból.*[31] A menyasszony szülei nem régen költözködhettek be, különben már nem tudtak volna származásuk helyéről. Tehát *Bándolba* valószínűleg a XVII. század végén telepedt-

[29] Ma *Georgenkirchen-Aecker* a dülő neve.

[30] Zist. 168. és kk. l.

[31] Copulatus est „Nicolaus Poccomandi cum Virgine Anna Schaschinovitz de Weiden ex Croatia." — Weiden a német neve a ma is horvát lakosságú Bándol vasmegyei községnek Rohonc mellett.

tek horvátok, még pedig — úgy látszik — legalább részben *Boszniából.* Ma is van *Bosnyakov-brig* nevezetű dűlő, amelyről a Vis. can. (54. lap) 1697-ben megemlékszik („Bosnyakov-breg, másként Bosnyáky-hegy").

XXII. A jelenlegi és volt horvát helységek.

Azok a nyugatmagyarországi községek, amelyekbe horvátok számosabban telepedtek le és a mai napig megtartották faji különállásukat, megyénkint a következők:[1]

Moson megyében horvát nyelvű (többségű) községek: Bezenye, Dunacsún, Horvátjárfalu, Horvátkimle, Lajtakörtvélyes, Mosonújfalu, Pándorfalu (7). Horvát-német nyelvű (horvát kisebbségű) községek: Köpcsény, Lajtaújfalu, Lajtakáta (3). Összesen 10.

Sopron megyében horvát nyelvű (többségű) községek: Alsópulya, Borisfalva, Borosd, Büdöskút, Császárfalu, Cinfalva, Darázsfalu, Darufalva, Füles, Gyirót, Horvátzsidány, Kelénpatak, Kópháza, Ligvánd, Malomháza, Ólmod, Oszlop, Pereszneye, Pervány, Répcesarud, Selegszántó, Sopronkertes, Szabadbáránd, Sopronudvard, Szarvkő, Und, Völgyfalva, Vulkapordány, Zárány (29). Horvát-német nyelvű (horvát kisebbségű) községek: Lakfalva, Siklósd (2). Horvát-magyar nyelvű község: Fertőhomok (1). Összesen 32.

Vas megyében horvát nyelvű (többségű) községek: Alsócsatár, Bándol, Barátmajor, Csajta, Csém, Felsőcsatár, Füsthegysirokány, Hármasfalu, Horvátlövő, Horvátcsencs, Horváthásos, Hovárdos, Incéd, Kisnarda, Kisvaskút, Kulcsárfalu, Mérem, Nagynarda, Vasnyúlfalu, Oláhcsiklény, Ohodász, Ózgödör, Pásztorháza, Pinkóc, Polányfalva, Pósaszentkatalin, Rumpód, Szabar, Szénásgödör, Szentpéterfa, Tömörd, Újhegy, Zsámánd (33). Horvát-német nyelvű (horvát kisebbségű) községek: Abdalóc, Alsómedves, Felsőkethely, Lipóc, Pónic, Sóskútfalu, Szentelek, Vághegy (8). Összesen 41.

Horvát, illetve horvat többségű és horvát kisebbségű helység van Moson megyében 10, Sopron megyében 32, Vas megyében 41. Vagyis összesen 83.

Elnémetesedett a kisebb-nagyobb számú horvát elem a következő községekben:

Moson megyében: Nemesvölgy, Oroszvár (2).

Sopron megyében: Répcekethely, Borsmonostor, Doborján, Csóronfalva, Felsőrákos, Fraknónádasd, Kishőflány, Lajtapordány, Lók, Nagyhőflány, Oka, Sérc, Sopronszentmárton, Sopronújlak, Szárazvám (15).

Vas megyében: Bányácska, Békafalu, Ganócs, Kólom, Monyorókerék, Oridobra, Pinkatótfalu, Pusztaszentmihály, Rohonc, Salafa, Strém, Szombatfa, Taródcsencs, Városhodász (14).

Összesen tehát 31 községben.

Elmagyarosodott a kisebb-nagyobb számú horvát elem a

következő községekben (t. i. a következő fejezetben körülhatárolt Nyugatmagyarország területén):

Sopron megyében: Fertőhomok, Hidegség, a régi Kiscenk, Pereszteg és Sopronszécsény (5).

Vas megyében: Bozsok, Felsőberkifalu, Harasztifalu, Horvátnádalja, Nagykölked és Vasszentmihály (6).

Összesen tehát 11 községben.

Tehát Nyugatmagyarország területén a meglévő és volt horvát telepek száma:

Moson megyében	10+2	= 12
Sopron megyében	32+15+5	= 52
Vas megyében	41+14+6	= 61
	Összesen:	125

A horvát többségű községek legtöbbjében kisebb-nagyobb erejű német kisebbség van. *Undon* és *Tömördön* jelentős a magyar kisebbség.

Azok a helységek, amelyekben több-kevesebb német elem elhorvátosodott, a következők: Borosd, Ligvánd, Peresznye, Répcesarud Sopron megyében; Őzgödör, Őridobra, Velege, Barátmajor, Füsthegysirokány, Nagymedves, Oláhciklény, Szénásgödör Vas megyében.

Hogy a XVIII. század elejétől napjainkig mely német és horvát községek magyarosodtak el és viszont, mely magyar községek németesedtek vagy szlávosodtak el, arról a következő fejezetben részletesen lesz szó.

Dunántúli lírikusok.

Írta: MARÉK ANTAL dr.

XVI. BAKÓ JÓZSEF.

Valójában még csak ízes nyersanyag az, amit Bakó József eddigi verseiben adott. De milyen nyersanyag! Kevés simítás kellene csupán, néhány mesterségbeli műfogás, és a versei sokkal nagyobb értéket nyernének. Bakó József nem mindennapi költői arc. Könnyelműen markol élményei közé, s türelmetlen mozdulattal szétszórja azokat. Valami groteszk mosoly ül a szája szegletében, mikor ötletszerűen rímbe tereli bogárzó gondolatait. Valami keserűség, ami évszázados örökség talán, megüli a verseit, mint varjak a hóval fedett szántóföldeket. Mi hát e borongás oka, e keserű örök szemrehányás, e vigasztalan lemondás? Bús harmincasok sorában lépdel, rajta az ifjúság tépett köpenye s együtt üvölti a többiekkel: kenyeret! kenyeret!

A névtelen parasztok névtelen senkijének született. Harcot visel egyedül a kastéllyal s annak lakóival. Tanító lesz, történik vele valami, ami csak sejtelmesen rí ki a verseiből, s egyszerre úrrá lesz rajta valami különös, ismeretlen, szent gyönyörűség: a költészet. Életének ez volt bizo-

nyára a legnagyobb élménye, mert sem azelőtt, sem azután nem érzett ehhez hasonlót. A néma száj egyszerre megnyílt, s az örök hallgatásra való kárhoztatás helyett megadatott neki a szép szavak mámorító játéka s a kifejezés megfoghatatlan gyönyörűsége. Bakó József modern irányzattal jegyezte el magát, s mégis apák helyett a legősibb hangszereléssel mondotta el mindazt, amit fajáról s embereiről elmondania kellett. Ez a közlés nem elégítette ki őt teljesen, sokszor megérezni versein, hogy mást akart mondani, egy árnyalattal erősebb szavakat vagy éppen megbékélteket, de nem ezt és nem így. Békésebben akart szólani emberekről, s nem tudott megbékélni. Évszázados keserűség folydogál ereiben, s hogy szóhoz jutott, kellett ezekről a panaszokról beszélnie. Ha rajta múlott volna, szép szavakat és fínom hangulatokat formált volna ki költői tehetségével. De az osztály, melyből jött, türelmetlen s hosszú időn keresztül néma volt. Most egyszerre visszanyerte hangját, s szava már gáttalan tör elő a mélységből:

Somogy.
Ez a föld a lázadók hona.
Itt vérzett el a nagy Koppány,
Fajtáját féltő végzetes magyar.

A lázadó Koppányok keservét harsogja dalba. Igaz, ez a dal szorongó és rendszertelen. De vajjon az élet rendszerrel teli-e, s a folyamatok, amelyek végiggyötrik testét, lelkét, nem a rendszer miatt zuhannak-e rá? Bakó József „minden mindegy" jelszóval rohan lobogójával előre, s csak itt-ott gondolkodik el nyugtalansága okán. Kié ez a nyugtalan vér?

Az apámé? az anyámé?
A fajomé? a koromé?

Ez a nyugtalan szív a motorja költészetének. Mondhatnók úgyis, hogy békétlen szív. Többre vágyik, mint ami, más helyre, mint ahová őt a sorsa állította. Pedig megadatott neki a látás hideglelős szent gyönyörűsége. De amit lát, az nyugtalansággal s elégedetlenséggel tölti el. Bár ő messzebb jutott, mint apja-anyja, de a sebek, amiket még ők kaptak, ott égnek az ő idegeiben, emlékezetesebben talán, mint a szülőkéiben.

Csodálatosan szép verse a Mint bíró előtt a feszület című. A legszentebb ihlet pillanatában született, szép és emberi, tanuskodó s döbbenetes. Három asszony cipeli a fát az őszi napfényben. Egyszerre az egyik felsikolt s anyává lesz a földeken.

Mindjárt anyák lettek amazok is,
És testvérebbek sok testvérnél:
Könnybe fürdették a megszületettet,
Aki meghalt már a születésnél.

A vajudónő bogáncs-ágyáról
Hálásan nézte testvér-tettüket,
Én meg állottam a fejénél,
Mint biró előtt ítéletkor
A tanuskodó néma feszület.

A szociális hang Bakónál nem divat s nem erőszakolt, benne él az idegeiben, a vérében. Az életéből nőtt ki, mint a fa, amely vastag gyökereivel kapaszkodik az anyaföldbe. A szegénységgel únos úntalan találkozik; nem szégyenli, nem is lázadozik különösebben ellene, csak beszél róla, mert meglátta. De az, hogy a szegénység s a hozzá szegényedett miliő büszkeséggel töltse el s elcsitítsa vágyait, melyeket idegen országok felé érez az ember, az már egyenesen csodálatraméltó idomulás a röghöz.

Én is etetek, de nem galambot,
Csak télkinzott, satnya verebet,
Nem is a Szent Márk téren,
Hanem csak üres ólak közepett.
Pormentes estén, ha kertbe ülök,
Mintha doge-szék lenne alattam,
Elémjárul elkinzott népem
S vihart igér szörnyű szavakban.
Mikor komoran, fájón elkocognak,
Izzó szavuk még rakétáz egyre...
Kezem játszik, de lelkem fuldokló
Matrózként küzd a gyilkos szép csendbe.
(Az én Velencém.)

Hamut hintek ijedt fejemre.
Ráteszek egy kék koszorút.
Prédikátorék pogány fia.
Megverem rossz fiam: a szivem.
Hogy rátörjenek a boruk.
Rómához állott, kicsi hija.

Másutt:

Nem vet ily ágyat asszonyi kéz,
Nápoly sem lehet igézőbb hely,
Miként e várrom, amelyen fekszem
Naposrészegen
És ölelkezem a csendességgel.
(Pihenés a romokon.)

Az emlékezés, vágyakozás s keserv élményei valóságszerűek. Kifejezésükben kerüli mindazt, ami meghamisíthatja eredetiségüket. Innen van az, hogy sok verse költészettani szempontból sántít, több simításra vár. Ezzel lírája tökéletesebbé válhatnék. Mindez azonban hiú áltatás, a vers így nyerseségében még megdöbbentőbb, még félelmetesebb. A keserűség minden versében megvan, a derű csak itt-ott villan fel egy-egy sorban:

Eredj!
Mosolytalan arcom már vidul.
Csikorgó szám is dalra tárul.
(Elbocsátás.)

Mily keserves derű ez; több ebben a sírás, mint a mosoly. Témában kis bizarr derű villan fel a Balhát űz az anyám című eredeti versében.

Hogy villognak az agg szemek!
Mert a csíkos ócska párnán
Üldözik legkisebb ellenségemet.
...könnyek között
Hadd bámuljam vén anyámat,
Kinek kuporgatott gyér kenyerét
Most, harmincötéves, hires, kidobott
Sorssal én eszem el, mert nincs egyéb.

Mennyivel többet mond ez a néhány sor az állástalanság keservéről, mint az állástalan diplomások éhségsztrájkja vagy politikusok ígérgető szónoklata. Nagyobb vád ez, mint száz memorandum vagy száz demonstráció. A költő véres betűkkel örökítette meg azt a darab kenyeret, amit szegény öreg édesanyja asztalánál megevett.

Mennyi meleg emberség van a költőben, hogy erről az öregasszonyról ilyen meghatott hangon tud beszélni. Szörnyű volna, ha ezt a remekbeszabott költeményt valaki is félreértené s mosolyogna rajta. Ez a vers nem a ma emberének készült, inkább azoknak, akik még őriznek karakterükben valamit a mult gavalléros s napsütéses, tisztes emlékeiből. Hiszen a költő modern értelemben vett hős, aki ennyi komor élmény után is hívő lélekkel kívánkozik Istenhez. A bánatnak ebben az örök esőzésében hittel fordulni Isten felé, valóban hősi cselekedetnek számít. Bakó költői lelke ott érzi a lélek békéjét, s azért vágyik teljes szívével s lelkével Istenhez. „Nem lehet igaz s jó senkisem, kinek párja nem volt a Rossz." Ágya fölött egy Krisztus-kép függ s ő ezt a képet nézi azokon az éjtszakákon, amikor a kín már összemarta szenzibilis lelkét.

Nincs asszonyom, nincs otthonom,
de van már ötven kosztosom.
S fizetségem értük annyi:
Sajgó gyönyörrel el-elnézhetem,
hogy csobog belejük az életem. (Nincs asszonyom.)

A viaskodás esztendejében gyerekekkel foglalkozik, betűvetésre tanít. Ez a munka kielégíti s boldoggá teszi. Már amennyire ilyen terhes lélekkel boldog lehet valaki. Gyötrelmei tovább fojtogatják e múló időben s e szenvedésekkel teli térben. Némasága, mely ilyen jelentkezés után ijesztő, az önmarcangolás határán mozog. Békésebb-e lírája azóta, hogy ezt a kötetet megírta?

Ha majd azt mondják egyszer: Tanits!
Egy sárból vert dugott faluban
Te léssz a minden, te léssz a semmi.
Mert ott te léssz a minden, te léssz a semmi,
És semmis voltodban te léssz az örök,
Ha csak egyet is lépett a falu utánad. (Ne feledd el!)

Igen, ez volna az út a költő számára, ha a falu, hol ötven gyereket bíztak gondjaira, lépne egyet utána. Ha mindazt a nyugtalanságot, ami lelkében lobog, beléjük sugározhatná, a nehéz bárányborsüveggel fedett koponyákba, a keményített pruszlikkal karcsúsított asszonyi szívekbe s a kemény sors előtt ácsorgó apró magyar gyerekekbe. Hogy elinduljon egyszer ott is az élet s fellobbanjon a vágy egy szebb és tisztább élet után. Bakónak sok-sok mondanivalója volna számukra: hogyne, amikor közülük jött s közéjük akar visszatérni. Még a vers szabad pályáján sem vágyódik el tőlük; a föld ezernyi szállal magához rántotta s fogva tartja.

Hinnünk kell Bakó Józsefben, s neki is hinnie kell önmagában. Az út, amelyre rálépett, nem vezet a bizonytalanság mélységei felé; ellenkezőleg, az élet teljes megismeréséhez s megértéséhez. Ez pedig vágya minden költőnek, aki egyszer nagyot nyujtózott s tenyere a csillagok melegét megérezte.

*

XVII. HARSÁNYI LAJOS.

E költészet, mely bő termésével egy gazdag élet legfőbb célját és értelmét jelzi, már születése pillanatában első vonalba törekedett. Már induláskor diadalív boltosult felette, melynek szoborcsoportját a katolikus hitélet apostolai alkották, reliefjeiben könyöklő angyalkákat álmodott a művész, mindezen felül végtelenségével ott kéklett az ég, mint egy ég felé fordított tenger. Az anyag mindenütt nemes volt s időálló. Elnyomhatta jóideig irodalmi divat, könnyebb fajsúlyú líra, szánalmas dilettantizmus, de ennek a költészetnek egyszer győznie kellett. A dunántúli klasszikusokat kemény fából faragták; Zrínyi karddal a kezében álmodott halhatatlanságáról, Berzsenyi, Vörösmarty, a politikus Deák és Széchenyi valamennyien bronzba formálódtak a közterek helyett a köztudatban. Harsányi lírai tartalma a katolicizmussal, amely közel két évezrede a legörökebb eszme s a legcsodálatosabb lényeg.

Ezzel máris meghatároztuk Harsányi költészetének egyetlen és kizárólagos élményét: a hitet. A költő úgy szerepel az irodalomtörténetek méltatásában, mint a miszticizmus költője. Ez a definíció hiányos és kiegészítésre szorul. Harsányi a miszticizmust tudatosította, megtisztította mindattól, ami megértését megnehezítette. E tekintetben egyetlen költő a magyar katolikus lírában. Amit a fantáziája lát, azt hatalmas mértékben látja. A víziója százoszlopos templomban fénylik, miközben roppant orgona zeng a kóruson. E méretek különös összehasonlítással kísértenek. Harsányi a katolikus Ady.

A tenger kék paripái nyihognak, mondja egyhelyütt, s e pillanatban Ady Endre százhúrú konok s döbbenetesen őszinte lírája kezd zengeni bennünk. A költő már nem a

századelő irodalmi harcainak szenvedő és szánandó hőseként áll előttünk, hanem megtisztultan s egy kissé megdicsőülten. A költő békésen nyugszik előkelő helyén a kerepesi temetőben, a nagy mesemondó Jókai szomszédságában. Már látjuk magunk előtt igazi arcát, mely nem volt oly rút, mint ahogyan ellenségei látták. A halálban tiszta gyermekarccá szelídültek markáns vonásai, mondják, akik az életnek ebben az elnémult pillanatában látták. Ady sokszor találkozott protestáns létére a katolicizmussal, hiszen megemeli kalapját a Krisztus kereszt előtt a holdas nagy téli éjszakában, térdet hajt.

Rómához állott, kicsi hija,
Prédikátorék pogány fia.

Íme négy sor Harsányi költészetéből, amelyek alá bátran odaképzelhetnők Ady Endre nevét:

Hamut hintek ijedt fejemre,
Ráteszek egy kék koszorút,
Megverem rossz fiam: a szívem,
Hogy rátörjenek a boruk.

(Vigilia.)

De mily ellentétes két költő ez! Az egyik átengedi magát vágyainak, a másik uralkodik érzékein s nem jut túl a megkísértéseken. Az egyik pogány, a másik vallásos. Mélyebb értelemben Ady nem volt valójában pogány; istenes verseiről már kiderítették, hogy a magyar líra legszebb ilytémájú versei közül való. Harsányi döbbenetesen és világosan tett hitet verseiben, nem kell vitatkozni leírt sorainak őszinteségéről.

Most csókolj Máriám!
Oh, gonosz éjjel,
Bús éjjele bús, való meséknek,
Miriám, gyújtsd fel a vérem!
Jaj, jönnek a mesék, Miriám, Miriám.

(Ady: Mesék.)

Patinás korsóm olajából
Esztelen éji szüzek kérnek.
Maradj velem, Uram, maradj,
Hogy ne engedjek — jaj! — a vérnek.

(Harsányi: Vigilia.)

Két ellentétes férfi. Mindkettőjüket forrósítja a vér. Az egyik elég a lobogásban, a másik az Úr segítségével győzedelmeskedik a vér szaván.

Egyetlen nagy különbség adódik Ady és Harsányi között s ez az, hogy Harsányi mindig józan tekintettel nézi az életet, míg Ady tele volt sejtésekkel, ismerte a élet fél- és negyedhangjait, a gondolatnak egy-egy öntudatlan villanását is leírta. Harsányi józan tekintetében megtisztul s leegyszerűsödik a gondolat. A költői szépség, amely ezeket

a leegyszerűsített szavakat is a líra zenéjével aláfesti, kissé tudatos. Egyetlen olyan versszak sincs költészetében, amelynek ne volna valamelyes célja és értelme. Enthuziazmusa mindig a végső célt szolgálja hűségesen. Kivált egyedülállóan szép Mária-verseit fűti át a gyermeki szeretet tiszta hevületével.

E több oknál fogva szemérmes líra realízmusa nehéz témával birkózik. A hit megfoghatatlan valósága a téma. Vallja:

Akiknek Istenük nincs,
Próféták, költők nem lehetnek.
Azok az örök Napkirályhoz
Soha, soha nem mehetnek.

Harsányi minden gondolatának az Isten a végső pontja, a mondatot bezáró jel: pont vagy felkiáltójel, de sohasem a kérdőjel. A költő bizonyosan tudja a titkot, mely minden mozdulatnak végső értelme, érti a nyelvet, melyen beszélni tiszta boldogság s büszke kiállás. E tudat adja azt a fölényt, amely Harsányi minden mondanivalóján fénylik, itt-ott kissé túlságosan is. Ámultan nem hőköl meg soha, mert előtte minden tisztán áll. Ha néha úgy érezzük, hogy kifelé lírája nehézkes, ennek oka az, hogy komoly a témája. Pedig a költő szeretne könnyedén átsurranni a témán s úgy érzi, hogy biztos és gyors mozdulattal tempózza keresztül felkavargó örvényeit és sebes vizeit. A szellem gyors irama ez, mely csak kifelé csendesedik széles mederben hömpölygő folyót példázva, mert kifelé felelősséget érez. Ottbent a lélekben a költő szerint is szelek szárnyán száll a gondolat.

Szélnek születtem. Könnyű szárnyon szállok, illanok.
Kísérnek égi hugaim, a kedves angyalok.
(Vigilia.)

Az emberek, kik a táj dombjai között s erdei mögött élnek, virtusosan lépnek elő, megszépítve, kicsinosítva, egy kissé úgy, ahogyan a népszínmű parasztjait városi írók elképzelik. Arany János családi köre ez, azzal az epikus nyugalommal szemlélve, melynek merengésében megszépül a táj, almapiros arcú a legényke s jóillatú széna hever a szérűskertben. Csakhogy Arany János Magyarországa messze tünt, az új Magyarország ezer szociális sebtől vérzik s a Puszták népéről azóta szörnyű dolgokat tudtunk meg. Éppen ezért fájó e tiszta szemlélet, mely csak itt-ott válik életszerűvé.

Új vászoninge ujjait
Bojtozza a legényke.
Pelyhes bajusza ütközik.
Almapiros a képe.
Legénymellénye is piros.
Ezüstből rajt a pityke.
Vasárnap délután van.
Nyílik a lonc, a csipke.
(Legényke.)

Ó, a ma legénykéje a méltató ügyetlen dadogásában így festene:

Rongy vászoninge ujjait
Rojtozza a legényke.
Arcán bánat tükrözik.
Sápadt, sovány a képe...

A művészet a kor feladataiban mindenkor megtalálja a helyét. Harsányi Lajos verseiben találkozunk a felismeréssel, mely az írót a politikus, a szociológus és a falukutató munkájába belekapcsolja. Bár a művészet ma már nem olyan jelentős szerepet visz a népek életében, mint valaha, mégis legalább a költők higyjenek ebben! Tragikus magyar című ciklusában már komoly és kemény szavakat görget. Prometheus. A magyar átkot Péter és Pál históriájáról szóló versében felejthetetlenül példázza. Az ő magyarja szinte márványkőbe kívánkozik:

Legtöbbet önmagával zsörtölődött.
Szántott-vetett. A tejuton tünődött.
Állócsillagja volt a végtelennek.

Odébb már a szociális hang is előtűnik. Költészetének ez a ritkán felbukkanó valóságélménye csodálatosan szép és mai. A kezdet ez:

Falun született, hol akácok állnak.
Kovácslegény lett s elvitték a vágyak.
Iszonyú gyárban vasöntő lett Pesten.
És zeng a gyár. Ragyogva áll az estben.

És a vég:

Falun született, hol akácok állnak.
Kovácslegény lett s elvitték a vágyak.
Iszonyú gyárban vasöntő lett Pesten.
És áll a gyár. Sötéten áll az estben.

Két érdekes szerkezeti tulajdonsága van Harsányi költészetének. Az egyik az, hogy egyes versében minden második sor egy és ugyanaz. Ez az ismétlődő kemény koppanás makacs ismétlődésével bizonyos ünnepélyes színezetet kölcsönöz a versnek, még jobban aláhúzza a költő mondanivalóit.

De ama húsvéthajnalon
Halkan kinyílt a sziklasír pecsétes ajtaja.
Azon a húsvéthajnalon
Felharsant a lelkeknek mámoros örömdala.
Azon a húsvéthajnalon...

Olyan ez a vers, mint egy középkori litánia-szöveg, komor és egeketostromló, az ismétlődéseket a tömeg mondja, konokul s áhítatosan; a templomban gyertya ég, odakint az ősz botorkál a templomkert fái körül, s nemrégen gyulladt fel az esthajnalcsillag. A fény sápadtan kihull a templom

ablakain az estébe, mint az árny. S hívők szava ismétlődik egyre...

De ugyancsak egyedülálló verseinek egy másik tulajdonsága is. A versek közé beillesztett, legtöbbször kétsoros, apróbetűs rövid kitérő ez, apró különvélemény, halk ellenmondás. Szinte szemérmesen szól itt önmagához, néha önmagával is szembeszállva.

Ha az első jellegzetesség olyan, mint a színpadi cselekménynél a díszlet, akkor ez a második olyan, mint a görög tragédiák előadásánál a kórus szerepe. A tragédia zajlik, a kórus méltatja a cselekményt, ítéletet mond vagy bírál, örül vagy elbúsul a történteken.

Külön fejezete költészetének a Dunántúl. Nagy-nagy dícséret zeng költészetében róla.

Szeresse más az árbocos nagy hajókat,
Mik hajladoznak távoli tenger hátán,
Imádjon Alpest, gyönyörű Rivierát:
Én itt maradok enyhe dombjaid közt,
Drága Dunántúl!
Itt gyolcsruhában dolgozik a derűs nép.
Legény, leány dalától hangos a tájék.
A gyermek jó. Az aggok méla bölcsek.
És áldott kedvesek karja közt csak elalvás
Még a halál is!

(Dunántúl dícsérete.)

A Hanyság kilép az ismeretlen Magyarországból, annak megíratlan tájrajzából s elevenen élni kezd. S a Fertő olyan költőt kap Harsányiban, aki lelkesedéssel szól e messzi, alig ismert tóról, érdeklődést kelt iránta s elismerést szerez számára. Ez a táj milyen otthonos számunkra, milyen könnyen érzékelhető nádasa, partja, vize s a dombok hullámzása mennyire magyar s mégis ismeretlen. Harsányi lírája áldozatos lélekkel hódol előtte.

Harsányi Lajosban a régmult tiszta kor üzen értünk. Az eszmék, mik egy békés kor lelkiségét derűssé és boldoggá tették, feltámadtak. De a világ alaposan megváltozott. Az ifjúság, amelyről a költő így énekel:

Szeles, bolondos. Álmok után fut.
Örök reménnyel készül a harcra.
Bírni akarja mohón az egész nagy
Földi világot —

már a mai kor fiatalsága, de tempója az idősebb korosztályé is. Hogyne, mikor az idősebb korosztály is ebben a rohanásban él. Vágya a földi élet balga örömei után kegyetlen s elmúlhatatlan. Az öregség meghalt, eltünt az emberiség emlékezete mélyén. A költő borzadva gondol rá.

Nyolc évtizeddel vállain
A teste összeomlott.

Üres cserép lett, sárga lett
Az egykor büszke homlok.
Tolószékben ül csendesen.
Száján a nyála szétfoly.
Öreg lett. Csúf. Irtóztató.
Zöldes szemében téboly.

(A játék véget ér?)

Harsányi tréfásan elutasítja magától az öregséget, mely így, tolószékben csakugyan borzalmas élmény.

Nem akarok megöregedni!
Legyen csak másé mitra és agát!
Inkább vagyok fiatal levita,
Mint összeroppant, őszfejű apát.

De a halál, a kétségbeesetten eltaszított öregkor utolsó cselekménye már megszépül Harsányi De profundis című ciklusában:

A holtaknak virág jár és bocsánat.
Nem nekik fáj az elmulás. Az itten
Maradt szívet szaggatja meg a bánat.

E nemes és előkelő hanghordozású, kiegyensúlyozott lélek verselése büszkesége a dunántúli lírának. Ó, bár mindenki elérkeznék ide, ehhez a szelíd szemlélethez, az erős embernek ehhez a békéjéhez. Harsányi példát mutat arra, hogyan lehet hittel teli lélekkel az élet minden viszonylatát megtárgyalni.

Életíve már nem szárnyal magasabbra, de ahová elérkezett, az már az istenközeles magasság.

*

XVIII. TÓTH JÁNOS.

A harcom végét jól tudom:
Megfognak rút, kemény kezek,
Letépik rólam a ruhát
És keresztre feszítenek.

A család, a hit, de sokszor a lemondás költője: Tóth János. Eleve csupa gátlás szorongatja. Igaz, ezekből a szorongattatásokból a költő mindig diadalmasan tér meg. Ki hitet akar meríteni, Tóth János költészetében keresse azt. Annál megrázóbb kiáltása, melyben fajtáját és a pusztulásra induló szépséges Dunántúlt siratja:

Fél falu magtalan él,
A másik pogány hitben.
Nem segít már itt senki,
Csak az a nagy Úristen.

Íme a versbeszedett szociográfia. E komoly s vérre menő problémán kívül, melyet keményen megmarkolt, témáiban az életét körülzáró dolgokat énekli. A család kap tiszta hangokat költészetében, a feleség és a négyéves kisfiú. Itt

egészen elérzékenyedik, s atyai szívében boldog érzések lángolnak. Tulajdonképpen itt is szociális hang szólal meg akaratlanul is, mert oly formásan írja le a családot, hogy annak védelme segítségért kiált. A család új színt nyer ebben a költészetben, a régi nemes patinát, mely egy ezeresztendős nemzetnek alapköveit alkotta. A dunántúli egyke aktualitást ad neki, s így válik Tóth János a családjáról írott nemes sorokban mai s aktuális költővé.

Másik problémája, ami ugyancsak jellegzetes Tóth János lírájára, a szegénység dícsérete. A mának élvhajhászó rohanásában fanyar szónak hangzik ez, hinnéd, kevés szív fogadja megnyugodtan magába. E rövidke földi lét, mely bármikor befejeződhetik, sürgős feladatokat ró az emberekre; élni akar mindenki s halála előtt boldog lenni. A lélek békéjét csak mostanában szerzik vissza az emberek, eddig a test békéjét és boldogságát hajszolták. Tóth János merészen ellentmond, s leckézteti a gazdagot:

Szolgád fél erdőt eltüzelt
— Nem érzel mégsc meleget.

Viszont nagyon csalódik, ha azt hiszi:

... Látom, a tárcád kinyitod,
S öntod sok sápadt aranyod...

Zengő szavakat talál édesanyjának emlékére:

A szivet nem szavakkal mérte,
— Meghaltam volna százszor érte...
Az egeket hiába kértem,
— Mégis ő halt meg értünk... értem...

Tiszta ember ez a Tóth János, két párhuzamos vonal a lelke. Jóformán érthetetlenül állunk előtte. E világnak, melynek dícsérője, csakugyan vége volna? Ha igen, a Tóth Jánosok feltámasztják újra. A hitet, amely meghalt a lélekben, talán még fel lehet építeni. Ő s a hozzá hasonló lelkületűek talán felépítik. Minél több kézbe kellene ez a könyv, hogy az emberek meglelnék azt a másik, azt a nyugalmasabb, komplikálatlanabb lelket s boldogabbak volnának. Tóth János a maga életkörülményei közepette már megtalálta a boldogságát, mert nem nyult túl azon a körön, melyet az Úristen épített ki köréje, melynek középpontjába odahelyezte az asszonytársat s a kis gyereket, aki a tisztaság napsugarát árasztja feléjük.

A KŐSZEGI MÚZEUM-KÖZLEMÉNYEI.

ROVATVEZETŐ: VISNYA ALADÁR DR.

A Kőszegi-hegység pókfaunájának alapvetése.

Írta: BALOGH JÁNOS dr. Budapest.

(Készült a Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyetem Állatrendszertani Intézetében. — Igazgató: Dr. Dudich Endre egyet. ny. r. tanár.)

A Kőszegi-hegység pókfaunáját eddig nagyon hiányosan ismertük Herman Ottó alapvető pókmunkájában mindössze 6 Kőszeg környékén talált pókfajról tesz említést, Chyzer és Kulczynski monográfiája pedig 30 nagyrészt közönséges fajt sorol fel erről a területről. Ezeket a fajokat, amint Chyzer-ék munkájából meg lehet állapítani, Pável János gyüjtötte. Végül Kolosváry legújabban egy faj kőszegi előfordulását említi meg.

Az eddig kimutatott fajok aránylag kis száma és nagyrészt közönséges volta mutatja, hogy Kőszeg környékén pókokat eddig csak futólagosan gyüjtöttek; a terület alaposabb pókfaunisztikai kikutatására nem került sor.

Ezt a munkát a Kőszegi-hegység rendszeres faunisztikai kikutatásával kapcsolatban a Pázmány Péter Tudományegyetem Állatrendszertani Intézetének igazgatója, Dudich Endre dr. egyet. ny. r. tanár kezdette meg az intézeti segédtanerők és haladottabb hallgatók részvételével. A meginduló munkát Kőszeg városa állandóan a legnagyobb megértéssel támogatta.

A rendszeres gyüjtések 1936 májusában indultak meg és ettől az időponttól kezdve 1937 novemberéig több gyüjtőkiránduláson igen gazdag faunát sikerült összegyüjteni. Az intézeti gyüjtések anyagát kiegészítették és jelentősen szaporították azok az adatok, amelyek Visnya Aladár dr. múzeumi igazgató kora tavasztól késő őszig tartó kétévi gyüjtéséből származnak. Az alábbi fauna idényállatainak jelentős

része — azok a fajok, amelyeknek megjelenése nem esett egybe az intézeti kirándulásokkal — Visnya gyüjtéséből származik.

Az alábbi felsorolás az említett irodalmi adatokat is magában foglalja. Az irodalomban közölt fajokat, egynek a kivételével *(Neon reticulata)*, mi is megtaláltuk. Ezeknek a neve után a 261 . lapon lévő irodalmi összeállítás sorszámával jelzem, hogy melyik munkában fordul elő Kőszeg, mint az illető faj termőhelye.

Rendszertani sorrend és névhasználat (nomenklatura) tekintetében Roewer-nek a *„Die Tierwelt Mitteleuropas"* c. sorozatban megjelent munkáját követem, ezért az autorok neveit egyszerűség kedvéért elhagytam.

*

Enumeratio Aranearum in montibus Ginsiensibus adhuc collectarum.

1. Fam: *Atypidae:*

Atypus piceus

2. Fam: *Drassidae:*

Drassodes pubescens
D. lapidosus
D. silvestris
Scotophaeus loricatus
S. scutulatus
Zelotes pedester
Z. apricorum
Z. praeficus
Z. acceptus
Z. Latreillei
Poecilochroa conspicua (1)
Callilepis nocturna
Gnaphosa bicolor
G. lucifuga

3. Fam: *Sparassidae:*

Micrommata viridissima (3)

4. Fam: *Thomisidae:*

Thomisus albus (3)
Pistius truncatus
Misumena tricuspidata
M. calycina (3)
Diaea dorsata
Synema globosum (3)
Tmarus piger
Oxyptila horticola
O. brevipes
O. simplex
O. trux
Xysticus bifasciatus
X. pini
X. viaticus
X. Kochi
X. gallicus
X. lateralis (3)
X. acerbus
X. luctuosus
X. striatipes
Philodromus laevipes
Ph. laevipes tigrinus
Ph. dispar (3)
Ph. collinus
Ph. aureolus
Thanatus formicinus
Th. arenarius
Tibellus maritimus (3)
T. oblongus

5. Fam: *Clubionidae:*

Clubiona corticalis
C. trivialis
C. coerulescens
C. compta
C. holosericea
C. neglecta
C. terrestris
Chiracanthium elegans (3)
Ch. effossum

Ch. oncognathum
Ch. Pennyi
Anyphaena accentuata
Zora spinimana (3)
Liocranum rupicola
Agroeca brunnea
Micariosoma festivum
M. minium
Micariolepsis dives

6. Fam: *Attidae:*

Ballus depressus (3)
Myrmarachne formicaria
Sitticus pubescens
S. Dzieduszyckii
Neon reticulatus (3)
Evarcha Marcgravi (3)
E. Blancardi (3)
Carrhotus bicolor
Bianor aenescens
Dendryphantes nidicolens
D. rudis
Salticus scenicus (3)
Hyctia Nivoyi
Marpissa Rumpfi (3)
Heliophanus cupreus
H. dubius
H. flavipes (3)

7. Fam: *Dysderidae:*

Dysdera Ninnii
Harpactes Hombergi
H. lepidus
Segestria senoculata (3)

8. Fam: *Dictynidae:*

Dictyna flavescens
D. latens
D. arundinacea
D. uncinata

9. Fam: *Theridiidae:*

Episinus angustatus
Theridion redimitum (3)
Th. bimaculatum
Th. suaveolens
Th. nigrovariegatum
Th. notatum
Th. impressum
Th. tinctum
Th. pinastri
Th. lunatum (3)
Th. tepidariorum
Th. denticulatum
Dipoena melanogaster
D. braccata
D. erythropus (?)
Crustulina guttata
Steatoda bipunctata
Teutana triangulosa
T. castanea
Asagena phalerata
Enoplognatha thoracica
Pholcomma gibbum

10. Fam: *Linyphiidae:*

Bathyphantes concolor
Lephthyphantes pallidus
Drapetisca socialis
Linyphia marginata (3)
L. frutetorum
L. phrygiana
L. resupina domestica
L. montana
L. hortensis
L. peltata
L. clathrata

11. Fam: *Micryphantidae:*

Micryphantes fuscipalpis
Centromerus silvaticus
Erigone dentipalpis
E. atra
Stylothorax gibbosa
S. apicata
S. agrestis
Walckenaera acuminata
W. mitrata
Micrargus herbigradus
Pocadicnemis pumila
Tapinocyba Becki
Diplocephalus connectens
Cnephalocotes silus
Pelecopis elongatus
Ceratinella major

12. Fam: *Mimetidae:*

Ero furcata

13. Fam: *Argiopidae:*

Argiope Brünnichii
Meta reticulata
M. Merianae
Cyclosa conica
Mangora acalypha
Aranea angulata
A. diadema (1)
A. Raji
A. Raji var. betulae
A. ceropegia
A. foliata
A. undata (1)
A. dromedaria
A. sexpunctata (1)
A. diodia
A. cucurbitina
A. alpica
A. Redii
A. Reaumuri
A. alsine
A. triguttata
Cercidia prominens
Singa nitidula
S. hamata
S. albovittata
S. Herii
S. sanguinea
S. pygmaea
Zilla Stroemi
Z. montana

14. Fam: *Tetragnathidae:*

Pachygnatha Clercki
P. De Geeri
P. Listeri
Tetragnatha extensa (1)
T. Solandrii

15. Fam: *Amaurobiidae:*

Amaurobius ferox (1, 3)
A. claustrarius (3)
A. fenestralis (3)
Titanoeca obscura

16. Fam: *Agalenidae:*

Cybaeus angustiarum
Textrix denticulata (3)
Agalena labyrinthica
Histopona torpida
H. luxurians
Tegenaria ferruginea (1, 2)
T. silvestris
T. Derhami
Coelotes inermis
C. atropos
Cicurina cicur
Antistea elegans
Hahnia Mengei

17. Fam: *Zodariidae:*

Zodarion germanicum

18. Fam: *Oxyopidae:*

Oxyopes ramosus

19. Fam: *Pisauridae:*

Dolomedes fimbriatus
Pisaura Listeri (3)

20. Fam: *Lycosidae:*

Trochosa terricola
Pirata hygrophilus
P. latitans
P. Knorri
P. piscatorius
P. piraticus
Aulonia albimana
Arctosa maculata (3)
Tarentula inquilina
T. Sulzeri (3)
T. trabalis
T. cuneata
T. pulverulenta
Xerolycosa nemoralis (3)
Lycosa tarsalis
L. monticola
L. riparia
L. pullata
L. chelata
L. saccata
L. hortensis

Ebben a felsorolásban 215 faj van, vagyis valamivel több mint történelmi Magyarország pókfaunájának 25 %-a. Ez a nagy fajszám azért is figyelemreméltó, mert a felsorolás alaposabb áttanulmányozása alkalmával azonnal meg lehet állapítani, hogy kb. 50—60 olyan pókfaj hiányzik belőle, amelynek itteni előfordulása nagyon valószínűnek látszik. A további kutatásoknak tehát még mindig tág tere marad; az azonban kétségtelen, hogy területünk mostani faunájával is egyike a magyar faunaterület pókászatilag legjobban kikutatott részeinek.

A felsorolt fajok közül külön említést érdemel az *Oedothorax gibbosa* (Blackw.) nevű faj, ezt a fajt eddig Magyarország pókfaunájából nem ismertük.

Faunisztikai szempontból a kőszegi pókfaunában sok érdekességet találunk, ezek közül most csak a legfeltűnőbbet említem meg külön; azokat, amelyeket eddig Magyarország területén csak néhány helyen gyüjtöttek.

Atypus piceus (Sulzer): Ennek a trópusi madárpókok rokonságába tartozó, nagyon ritka fajnak Kőszeg környékéről két ♂ példányát gyüjtöttük; az egyiket 1937. VI. 24-én a Rőtivölgyben az út mentén; a másik példányát másnap, a kőszegi Sphagnetum melletti erdőben. Ezt a fajt a Faunakatalógus Erdélyből említi két helyről, de mindkettőt, mint bizonytalant, megkérdőjelezi.

Xysticus gallicus Sim.: Eddig csak a Bodzai hegységből és Herkulesfürdőről ismertük néhány példányát. A Kőszegi-hegységben 2 ♂ került meg.

Theridion suaveolens Sim.: Egyetlen magyarországi termőhelye a Budapest melletti Sashegy volt. A Kőszegi hegységben *Callunás* területek alacsony növényzetén él.

Walckenaera acuminata Blackw.: A Faunakatalógus csak a Tátrából említi.

Cnephalocotes silus (Cambr.): Eddigi magyarországi termőhelyei: Budapest (Sashegy), Fiume.

Diplocephalus connectens Kulcz.: A fajt Kulczynski Orehovicáról írta le, Roewer „Nieder-Österreich" termőhellyel sorolja fel. Magyarországi subendemizmusnak látszik. Kőszegen 1 ♂ példányát gyüjtöttük.

Histopona luxurians (Kulcz.): Eddig csak a Faunakatalógus VII. és VIII. területéről és Alsó-Ausztriából (Roewer) ismert faj. Kőszegen számos példányát gyüjtöttük.

Említést érdemlő fajok még a következők: *Harpactes lepidus* (C. L. Koch), *Oxptila simplex* (Cambr.), *Chiracanthium oncognathum* Thor., *Bianor aenescens* (Sim.), *Hyctia Nivoyi* (Luc.), *Diopoena erythropus* Sim. (?), *Pholcomma gibbum* Westr.), *Lephthyphantes pallidus* (Cambr.), *Walckenaera mitrata* (Menge), *Micrargus herbigradus* (Blackw.), *Pocadicnemis pumila* (Blackw.), *Ceratinella major* Kulcz.

A Kőszegi-hegység pókfaunáját a fentiek alapján kielégítően ismerjük ugyan, de a terület állatföldrajzi jellegét más

állatcsoportok mintájára, különböző faunaelemek alapján ma még korai lenne vázolni, mert az itt felsorolt fajok egy jelentős részéről csak hézagos termőhelyadataink vannak. Éppen ezért az összegyüjtött fajok legnagyobb részénél mai ismereteink szerint Magyarországon belül nem lehet semmiféle regionális elhatároltságot megállapítani. Mindössze öt olyan fajt találtam, amely határozottan az ország délnyugati részében, első sorban a Faunakatalógus VII. és VIII. jelzésű területén él, vagyis mediterrán elemnek tekinthető *(Dysdera Ninnii, Harpactes lepidus, Diplocephalus connectens, Cnephalocotes silus, Histopona luxurians).*

A kőszegi pókfauna függőleges elterjedés szempontjából a következőképen tagolható:

1. Olyan fajok, amelyek a hegységekben és a síkságon egyaránt megtalálhatók, függőleges elterjedésükben tehát nem lehet szabályosságot megállapítani. Ebbe a csoportba tartozik a kőszegi pókoknak kereken 60 %-a.

2. Olyan fajok, amelyek a síkságra csak kivételesen, vagy egyáltalán nem mennek le és mai ismereteink szerint hazánkban csak hegyvidéken élnek. Ide tartozik a kőszegi pókfajoknak kereken 22 %-a.

3. Alhavasi fajok, amelyek kb. 800 m alsó határig hatolnak le, mai határaink között tehát csak néhány ponton (Kőszegi-hegység, Dobogókő, Börzsöny, Mátra, Bükk magasabb részein) gyüjthetők. Ebbe a csoportba a Kőszegi-hegység pókfaunájának aránylag jelentékeny része, kereken 8 %-a tartozik.

A fauna hátralévő kb. 10 %-a a kisszámú termőhelyadatok miatt a fenti csoportokba egyelőre nem osztható be.

Az elmondottak alapján a Kőszegi-hegység pókfaunáját az alhavassi fajok aránylag nagy száma, továbbá az alhavasi fajok és mediterrán elemek *együttes* előfordulása jellemzi. Ez utóbbi olyan jellemvonás, amely a magyar faunaterület más részein mai ismereteink szerint nem állapítható meg, éppen ezért a terület sajátos állatföldrajzi jellegét látszik bizonyítani.

Irodalom. — Literatur.

1. Herman, O.: Magyarország pókfaunája. (Ungarns Spinnenfauna.) Budapest, 1876—79. Vol. I—III. pp. XIX + 119, VI + 110, XIX + 394.
2. Kolosváry, G.: Ein Versuch zur Einteilung der Karpathischen Länder mit Berücksichtigung der spinnenfaunistischen Angaben und ein Beitrag zum Rassenkreisproblem bei Spinnen. *Folia Zoologica et Hydrobiologica,* Vol. IX., 1936, p. 92—114.
3. Kulczynski, Wl. et Chyzer, K.: Araneae Hungariae. Budapest, 1891—97, Vol. I—II., pp. 168 + 366.
4. Roewer, C.: Echte oder Webespinnen (In: *Die Tierwelt Mitteleuropas,* Bd. III., Spinnentiere, pp. 144.)

J. Balogh: Grundlagen zur Kenntnis der Araneenfauna des Kőszeger Gebirges.

(Auszug). Verfasser gibt im ungarischen Text auf SS. 257—9. eine syste-

matische Zusammenstellung der Webespinnen *(Araneae)*, die grösstenteils von Mai 1936 bis November 1937 während mehrerer faunistischen Excursionen des syst. zoologischen Institutes der Budapester Pázmány-Universität unter der Leitung von Herrn Prof. E. Dudich gesammelt wurden. Ausserdem hat noch in den Zwischenzeiten dieser Excursionen Herr Dr. A. Visnya, Leiter des Kőszeger Museums beständig gesammelt und so die Liste mit manchen Saison-Arten bereichert. Die nach den Artsnamen in Klammern gesetzten Zahlen weisen auf die auf Seite 261 zusammengestellten Literaturangaben hin, in welchen die betreffende Art mit dem Fundort Kőszeg angeführt ist. Diese meistens gewöhnlichere Arten sind mit einer Ausnahme *(Neon reticulata)* auch diesmal widergefunden worden. Die Liste enthält insgesamt 215 Arten, was etwas mehr als 25 % der Spinnenfauna des historischen Ungarns ausmacht. Die bemerkenswerten Arten sind auf Seite 260. besonders hervorgehoben und zum Schluss wird die Spinnenfauna des Kőszeger Gebirges nach der lotrechten Verbreitung der Arten charakterisiert.

Itt van a nép, megjött a Nép,
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

SZEMÉLYEK ELNEVEZÉSE RÁBAGYARMATON.

Foglalkozásról kapott nevek:

Bognár Lukács: Németh Lukács
Bódos Marcsa: Kovács Mária
Biru Gyuri, v. Gyura: Tóth György
Gípisz Mári: Kovács Mária
Gyöpi Imre: Tóth Imre
Kalamászos Kári: Mesics Károly
Kovács Rëza: Mesics Teréz
Kümües Imre: Támis Imre
Mónár Bela: Boldizsár Béla
Mestër Laci: Kocsis László
Pap Imre: Horváth Imre
Pintér Rozi: Ernhoffer Roza
Postás Kati: Kovács Katalin
Sirásu Pétër: Kardos Péter
Sujsztër Jóska: Kardos József
Szabu Ferku: Németh Ferenc
Tislér Naca: Huszár Anna

Munkaadó cégről történő elnevezés:

Hakkër: Huszár Károly
Tőgli: Tóth János

Vendéglőről való elnevezés:

Kiskoronás: Kovács József
Koronás Imre: Kovács Imre

Szavajárása miatt:

Báccsi Rozi: Siklér Roza
Vidra Gyuri: Horváth György
Picis Annus: Siklér Anna

Lakóház helyéről:

Hëgyi Kati: Kardos Katalin
Kűső Mári: Dolgos Mária
Parti Kári: Huszár Károly

Testi ismertető jelről:

Hosszi Sanyi: Pethő Sándor
Nagy Bucsku: Soós József
Néma Jóska: Pintér József
Pupos Rozi: Doncsecs Roza
Vörös Pencz: Tóth Lőrinc

Elferditett kiejtés alapján:

Bréci: Géczy
Dancsës, Dancsëcs: Doncsëcs
Enhoffër, Ernhofër, Ernhoffër
Fixlej, Fixi: Fixl
Matil: Matild
Miklus: Miklós
Pangër Ebenspanger
Pájtli: Beutl
Póti, Pulti: (Leopoldinából)
Sebik: Sebők

Valamely családból való származás szerint:

Andor Imre: Nagy Imre
Andorka Mári: Nagy Mária
Balla Kári: Prander Károly
Berki Bözse: Prander Erzsébet
Bogdán Imre: Nagy Imre
Dani Kati: Kovács Katalin
Gábor Mári: Dolgos Mária
Kázár József: Pungor József
Könye Feri: Vadász Ferenc
Puskás Rozi: Nagy Roza
Réti Jóska: Kovács József
Siklér Gyula: Dolgos Gyula
Tarafás Kári: Tóth Károly
Vadász Kári: Soós Károly

Több egyforma név megkülönböztetéséül:

Benczik:

Néma Benczik
Farkas Benczik
Szabu Benczik

Dolgos:

Siklér Dolgos
Kűsü Dolgos
Talabér Dolgos

Doncsecs:

Bódi Doncsëcs
Csádi Doncsëcs
Dódi Doncsëcs
Háklár Doncsëcs
Jancsi Doncsëcs
Mimis Doncsëcs
Vajda Doncsëcs

Háklár:

Sótonyi Háklár
Orbán Háklár

Holec:

Bódis Holec
Fölsü Holec
Pataki Holec

Horváth:

Bálint Horváth
Kisjózsi Horváth
Pipás Horváth
Tótferku Horváth
Vërga Horváth
Vidra Horváth

Hujbert:

Bogdán Hujbërt
Szőke Hujbërt

Huszár:

Barbarics Huszár
Bódi Huszár
Erdüs Huszár
Ferencik Huszár
Foghuzu Huszár
Gergüs Huszár
Honvéd Huszár
Jancsi Huszár
Lármás Huszár
Nagy Huszár
Parti Huszár
Pétërës Huszár
Picis Huszár
Vincis Huszár

Joó:

Najjános Joó
Tarafás Joó

Kardos:

Bancsa Kardos
Hangya Kardos
Dumi Kardos
Kisgyuri Kardos
Máttyás Kardos
Miklus Kardos
Náci Kardos
Pont (punt) Kardos
Sujsztër Kardos

Kocsis:

Dávid Kocsis
Farkas Kocsis

Hëgyi Kocsis
Hosszi Kocsis
Sinka Kocsis

Kovács:

Bërnát Kovács
Csurku Kovács
Dani Kovács
Gazdag Kovács
Gyuri Kovács
Kázár Kovács
Kosut Kovács
Nagymihá Kovács
Najjános Kovács
Orbán Kovács
Réti Kovács
Vajda Kovács

Majer:

Bagus Majër
Ádány Majër
Kantauti Majër
Katica Majër

Mesics:

Fülöp Mësics
Gërëncsér Mësics
Gyöpi Mësics
Kalamászos Mësics
Kisbiru Mësics
Rëstënc Mësics

Nagy:

Bogdán Nagy
László Nagy
Páli Nagy
Sebik Nagy
Sebrik Nagy
Vari Nagy

Németh:

Ádány Németh
Bencsics Németh
Bognár Németh
Gyöpi Németh

Pencz:

Faragu Pencz
Manci Pencz
Ripacsos Pencz
Vörös Pencz

Pethő:

Imrik Pethő
Helec Pethő
Hosszi Pethő

Prander:

Alsu Prandër
Balla Prandër
Berki Prandër
Fiatal Prandër
Öreg Prandër
Szentës Prandër
Tótkata Prandër

Soós:

Bucsku Soós
Tótkata Soós
Vadász Soós

Tóth:

Bognár Tóth
Bódisferenc Tóth
Kisferenc Tóth
Kupec Tóth
Najjanku Tóth
Pencz Tóth
Petik Tóth
Vöröspencz Tóth
Zsöllér Tóth

Siklér:

Báccsi Siklér
Fölsü Siklér
Pali Siklér
Rétei Siklér

Vadász:

Fülöp Vadász
Könye Vadász

Gúnynevek:

Bakaca	Csölönk	Fitos	Kuka	Pipás
Baluga	Csüszlü	Föcske	Kukkancs	Pulutu
Banda	Dizsma	Füttyös	Lötty	Pücsök
Barát	Dinde	Gángó	Negyvenes	Pütyülü
Bigyapap	Doboc	Gubacs	Respeg	Sëprüs
Bencse	Dódi	Gubacsos	Rip-rup	Sürgön
Bukucs	Dödöle	Hëcsu	Rostás	Szentës
Bukus	Dumë	Hottëdra	Pacal	Szitis
Busa	Dumi	Huka	Páku	Szirës-gőzös
Bóhenc	Dumuc	Jézus	Pëtyku	Ticsi
Cinke	Dzsimi	Kisisten	Pëx	Tilalom
Csebogár	Ficsur	Kosut	Picis	Tupics
Csihar	Figura	Köles	Picsi	Üszkü
Csinos	Firku	Kub	Picula	

A családokat így nevezik:

Könyik: Könyéék
Pálik: Páliék
Mestërik: Mesterék
Kovácsik: Kovácsék
Puskásik: Puskásék stb.

Hová megy?
Bognárikhë
Danikhë
Orbányikhë stb.

Hol járt?
Andorikná
Támisikná
Ballákná stb.

Közli: *Musits Jenő.*

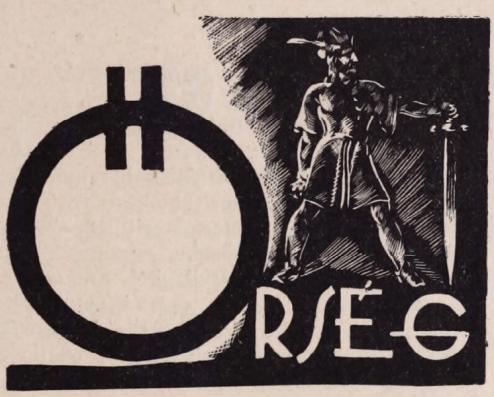

SZÉPIRODALOM.

KOCSIS LÁSZLÓ: *A Dóm.* (Versek, Janus Pannonius Társaság kiadása, Pécs. 1938. 54 oldal.)

Kocsis László, a magyar katolikus líra finomhangú művésze, a *Kolostori csend*, a *Ferenc virágos kertje*, a *Szent Ferenc miséje*, az *Aranyampolna*, a *Két külön világ* gazdag színezésű kötetei után most megalkotta legújabb papi őrhelyének monumentális képét, a pécsi dómhoz méltó — *Dóm*-ot. Ez a nemes acélú költő szemléletében és szellemében a 2000 esztendős katolikus kultúra legszebb hagyományait folytatja és teljesíti ki. Már az első kötetében, a *Kolostori csendben* is a *Fioretti* nemes szellemét szólaltatta meg, magyar tájon, magyar ecsettel, a magyar szegénység elmondhatatlan bánatával. A „kispap kis világa" azóta kitárult: elmaradt mögötte a holdfényes kolostorok csöndes magánya, a kor keserű próbára tette és eldalolta szörnyű századának szörnyű énekét a nyomorról, a testi és lelki kitaszítottság fájó valóságáról. A *Mindennapi kenyerünk* húsba-vérbe maró éneke után már legutolsó kötetében — a *Két külön világ* sorai közt — érződött a változás, a vágyódás hangja és Kocsis László egy bátor gesztussal, szinte menekülve a mindennapi élet mindennapi panasza mellől, megint a régi arcát idézte meg: a szelíd, mosolygó költő arcát, aki a régi lelkesedéssel és a régi lélekkel festi élete régi témáját: a kolostor világát. Ez a kolostor azonban nem *Ányos*, a „szelíd barát, szelíd cellája", hanem a híres pécsi dóm világraszóló szépsége és panorámája. A pécsi dóm áll előttünk ebben a könyvben és mintegy 40 szonetten keresztül zeng, zenél, harsog az a szépség, amely *Lotz* és *Székely* Bertalan híres képein túl, a keresztény magyar lélek nagyságos csodáit mondja el. Nemes, kiérett művészet az, amelyben fogant, készült ez a kitűnő könyv. Kocsis László legszebb, legérettebb könyve. Ha ez a kor több érzéket mutatna az igazi szépség és az igazi humánum iránt, most ünnepet jelezhetne: egy gazdag áradású kultúra, a keresztény Dunántúl ünnepét, leghívebb fiának ajándéka folytán. A 40 kis szonett színes, eleven koszorú a dómról, égi és földi szépségéről, papjairól, kriptáiról, zöld tetőiről, *Janus Pannoniusról* és az odasereglő svábok, magyarok, sokácok egyszerű népeiről, akik *„a püspök áldásán mind, mind egyek ők."* Igazán művészet így összefoglalni egy templom

multját, életét, szellemét és jövendőjét, hibátlan, egyre szépülő, egyre élénkülő versek eleven koszorújába. Kocsis László megérdemli, hogy ezért a könyvéért nagyon szeressék és becsüljék a pécsiek; a költő a *„tünt évek kék emlékeként"* most a legszebb díszt, a szívét akasztotta a Dóm tündöklő falára. *„Ki bátor vallani, annak visszazeng a távol. Én csak festettem. De te színben élsz. Én csak énekeltem. De te Dóm zenélsz. Színeid láttam, hangod hallottam. S elég, hogy e hang ékhóz a hangomban."*

Bárdosi Németh János.

*

VÁTH JÁNOS: *Halásztűznél. 1907—1937.* A Balatoni Szövetség kiadása, Balatonfüred, 1937. 122 l.

Váth János, a Balaton mesemondója, Tarczai György emlékének ajánlva gyüjtötte össze három évtized „halászos" írásainak legjobbjait, hogy ismételten felidézze előttünk remek, ízes történeteit, tárcáiban élesen megrajzolt, kihalóban levő alakjait, az ősi balatoni halászember gondolkodásmódjának iratlan törvényeit, törvényszerűségét. Sokszor átcsillan az irodalmi formán is az élmény varázsa, s valami fájdalmas kiemelkedettség az egyszerű népi gondolatvilágból. Érezzük a népet, a néplelket, azonban a hű rajzok reális élessége valami magasabb elvonást, stilizálást is sejtet velünk, amelyet *Tóth János* finom kidolgozású fametszete pompás utánérzéssel érzékeltet. A *Halásztűznél* c. novella jelképe annak a fénynek, amely Váth János irodalmi működését vezeti az élet sivár pusztaságain át és érzékelteti azt a tüzet, amely minden sorát átmelegíti, s amelynek parazsa a szív legmélyéről táplálja magasztos gondolatait.

Dömötör Sándor dr.

*

ZSIKÓ GYULA: *Vágy, munka, élet.* (Versek. Nemzedékek kiadása, Pécs, 1937. 64 oldal.)

Zsikó Gyula, a fiatal, tehetséges pécsi költő *„Szavak, szavak, szép szavak"* című kötete után megint versekkel jelentkezik a magyar irodalom fórumán, Új kötetének címe: *Vágy, munka, élet.* A kötet címe teljesen fedi a versek tartalmi jelentését. Változatos formában, változatos hangon változatos hangulatok gyüjteményét kapja az olvasó. A paraszti származás tudata, a belőle fakadó emberi és politikai magatartás igaz hangja, egy keserű, de mégis optimista szemléletű költő vágyódása, hevülete, életakarata nyilatkozik meg Zsikó Gyula verseiben. Költői eszközei frissek, gazdagok. Versei általában sokkal jelentősebbek, mint ahogy a magyar kritika fogadja, kezeli őket. Új kötete — *Vágy, munka, élet* — első könyvéhez hasonlítva is, határozott fejlődést, kiteljesedést jelent. Aki megírta az *Öregapám, Önarckép, Tavasz, Őszi sipon fütyülöm, Hét rossz fogadó, Margaréták* c. versek finom ötvözésű sorait, megérdemli, hogy nevét a fiatal magyar költők legjobbjai közt emlegessék. Zsikó Gyula verseiben van valami a tavaszi mezők friss színeiből és duzzadó életritmusából. Kár lenne, ha a „vidéki közöny" ezt a jó poétát is elkedvetlenítené és nem bonthatná ki erejét a maga teljes valóságában és értékében.

Bárdosi Németh János.

*

SZAKIRODALOM.

Dr. DÖMÖTÖR SÁNDOR: *Dunaszentgyörgy népe.* Kiadta a Magyar Társaság Falukutató Intézete. Budapest, 1937. 39 l.

Dr. DÖMÖTÖR SÁNDOR: *Dunaszentgyörgyi írókról.* Pallas Rt. Budapest, 1937.

Dr. Dömötör Sándor fontos munkát old meg eredményesen, mikor a tolnamegyei Dunaszentgyörgy multját és jelenét két füzetben felidézi. Az ilyen irányú kutatásra ma végzetesen szükség van, magyar részről is. Ma,

amikor a német „Auslanddeutsche"-intézetek minden dunántúli német községről köteteket adnak ki, nem szabad magyar falvainkról megfeledkeznünk. Dömötör S. munkája szándék és eredmény szempontjából egyformán példaadó lehet azoknak, kik hasonló munkával hazafias és tudományos feladatot fognak megoldani e téren.

A másik füzet Tolnai Lajos, reálista regényíró dunaszentgyörgyi emlékeit idézi, és sok apró jellemző vonással gazdagítja az érdemtelenül elfeledett regényíró alakját. *Hofmann László.*

*

FÖLDES FERENC: *Vereb község monográfiája.* Kiadja a Magyar Társaság Falukutató Intézete támogatásával Vereb község képviselőtestülete. 1937. 110 l.

Tiszta szándékú, pontos, nevelő könyv: a jó tanító lelkes munkája, egy munkában eltöltött élet ajándéka a község népének. Minta arra, hogyan lehet minden különleges probléma felvetése, elhallgatott célok sejtetése, politikai ízű szólamok hangoztatása nélkül jó falumonográfiát írni. A jó tanító iparkodik tanítványai előtt logikus egymásutánban bemutatni az élet egymás mellett jelentkező történéseit. Ez Földes módszere: megismerkedünk Verebbel, ezzel a bájos fekvésű fehérmegyei faluval a nélkül, hogy vezetőnk élesen rikoltaná fülünkbe kissé torzító hangtölcsérén keresztül „különleges" álláspontjait. A csendes szavak szívünkbe lopják a szorgalmas, becsületes népet és földjének szeretetét... Ennél becsülendőbb eredményre nem törekedhetik a falukutató! Földes Ferenc igénytelen, szerény célkitűzésű, alapos könyvét és Vereb népét, amelynek áldozatkészségéből pompás külső formában láthatott napvilágot a község monográfiája, szeretettel köszöntjük.

Megemlítjük, hogy a Verebre vonatkozó történelmi és egyéb ismereteket elég ügyesen összefoglalja a F. Szabó Géza szerkesztésében megjelent *Fejér vármegye általános ismertetője* (404—406. l.), melyet Földes nem említ meg forrásai között. *Dömötör Sándor dr.*

*

FRAN RAMOVŠ: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I.* Ljubljana, 1936. Az Akadémia kiadása.

A szerző — aki a ljubljanai egyetemen a szlovén nyelv tanára s a szlovén nyelv történeti nyelvtanának szakkörökben világszerte ismert és nagyrabecsült megírója — ebben az újabb művében (A szlovén nyelv rövid története I.) népszerű formában ismerteti a szlovén nyelv sajátságait, helyét a többi szláv nyelvek között és az azokhoz való viszonyát, a 9 főcsoporthoz tartozó 46 (!) szlovén nyelvjárás kialakulását és jellemző tulajdonságait. A mű második felében a szlovén magánhangzók történetét tárgyalja. Fejtegetéseit 14 ábrával teszi példaszerűen világossá és áttekinthetővé. Ha a műnek ígért második kötete is megjelenik, megkapjuk a szlovén nyelv fejlődésének teljes történetét és tiszta képünk lesz e soktájszólású nyelv mai állapotáról. A szerző nagyszerűen ért a száraznak látszó anyagnak igazán népszerű előadásához, a tudományos érdekek minden kárvallása nélkül. A mű joggal számíthat a magyar nyelvtudomány érdeklődésére is, hisz szláv kölcsönszavaink jelentékeny része a szlovénből került nyelvünkbe.

Pavel Ágoston dr.

*

FRAN RAMOVŠ in MILKO KOS: *Brižinski* spomeniki. Ljubljana, 1937. Az Akadémia kiadása.

A szlovén nyelv legrégibb nyelv- és irodalomtörténeti emlékei a IX. században keletkeztek, de csak X. századi másolatokból maradtak ránk. E nyelvemlékek már csak azért is rendkívül fontosak, mert egyúttal a szláv nyelveknek legrégibb latin-betűs írásos emlékei. Nevüket a bajorországi Freisingentől kapták; itt a püspöki könyvtár egyik latinnyelvű kodexébe vannak

bemásolva. Tartalmuk: két „confessio generalis" és egy beszéd a bűnről és a bűnbánatról. A két kiváló szerző kiadványa mintaszerű bevezető tanulmány után közli a 9 pergament hasonmását az eredeti szlovén szövegnek pontos paleográfiai és fonétikai átírásával és mostani irodalmi nyelven készült változatával. A bevezető tanulmány a nevezetes nyelvemlékek eredetére és nyelvére vonatkozó legújabb megállapításokat összegezi és rostálja.

A freisingeni nyelvemlékek magyar művelődéstörténeti szempontból is rendkívül fontosak. A latin-betűs magyar írás kialakulása terén való szerepükkel Melich János foglalkozott behatóbban „Szláv jövevény szavaink I." című könyvében. *Pavel Ágoston dr.*

*

KNIEZSA ISTVÁN: *Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen.* Budapest, 1936. Ostmitteleuropäische Bibliothek. Herausgegeben von E. Lukinich. No. 2. Gr. in 8° 231 lap.

Nem egyszer származhatik a legnagyobb rosszból is valami jó. Fényes bizonyíték erre az örök igazságra Kniezsa István: „Pseudoromániok Pannóniában és az Északi-Kárpátokban" című munkája. A könyv válasz Nicolea Draganu „román tudós" 1933-ban megjelent vaskos kötetére, mely tetszetős, áltudományos felszereléssel, sok ügyesen leplezett tévedéssel, nagy rosszakaarattal és átlátszó politikai célzatossággal bizonyítja, hogy a Dunántúlon a honfoglaló magyarok előtt már laktak román népek, sőt faji jellegüket az egész középkoron át megőrizték. Íme, az előre kiagyalt, légből kapott, többek között például Anonymus hibás értelmezésére alapított elmélet! Már csak bizonyítani kell. Erre a legalkalmasabb eszköz a személy- és helységnevek vakmerő, erőszakos és „dilletáns" magyarázata.

Amilyen értéktelen, de számunkra mégis káros hatású a Dunántúl néhány helységnevének és sok magyar személynévnek román „tudományos" magyarázata, annyira értékes Kniezsa válasza. Ez a munka kettős, hazafias és tudományos feladatot old meg. Kétségbevonhatatlan bizonysággal utasítja vissza Draganu állításait, cálfolja annak ferdítéseit. A könyv főrésze a betűrendben összeállított névjegyzék: először a személynevek és a belőlük képzett helységnevek, azután helységnevek sorozata, végül a Draganu által románnak talált magyar ragok és képzők sora. Ezután már nem lehet kétséges, hogy román nyelvelemeknek a dunántúli nevek kialakulásában fikarcnyi szerepük sincs, bár nem könnyű feladat ebben az évszázadok folyamán összekeveredett anyagban végleges megoldást találni. Ebből is látszik, hogy mennyire a népek országútján fekszik szülőföldünk. De hogy románok itt még sem jártak, ahhoz Kniezsa könyve után kétség sem férhet.

A szerző célja: Draganu igazságtalan állításainak megcáfolása. A végső következtetéseket csak néhány lapnyi befejezésben vonja le az óriási adathalmazból. Különben a tények beszélnek, a könyv ilyenformán nem más, mint a Draganu által románnak tartott szavak teljes, pontos magyarázata. A szófejtések, hála a szerző sokoldalú nyelvészeti és történeti tudásának, számos dunántúli helység nevének eredetére derítenek fényt. A feldolgozott anyag rendkívül változatos; rengeteg szláv elem tarkítja a képet, amit földrajzi helyzetünk és helyi történelmünk eléggé érthetővé tesz.

Kniezsa könyvének végső tanulsága, hogy a román „szellemi honfoglalás" hamis alapon épít; a sok száz szó között, melyekkel Draganu lehetetlen elméletét bizonyítani véli, nincs egyetlenegy sem, melynek román eredete csak valószínű is volna. Pedig hol van a valószínűség attól a bizonyságtól, melyet Kniezsa könyve ígér azoknak, akik valamely dunántúli község névtörténetét szeretnék megismerni. *Hofmann László* (Pécs).

*

LADISLAUS THIER: *Sopron im Spiegel alter Drucke.* Kulturhistorisches aus drei Jahrhunderten. Im Selbstverlage des Verfassers. Sopron, 1938. 63 l.

Hogy mennyire szükség van rá, és hogy mennyire értékes adatokkal gazdagítja a szűkebb körű kultúrtörténeti kutatás az egész magyar művelődéstörténetet, bizonyítja a Scarbantia-sorozat kiadójának második füzete: „Sopron régi nyomtatványok tükrében." Tanulsága nyilvánvaló: nem szűkkeblű „lokálpatriotizmus" nem egyoldalú helyi érdeklődés, hanem országos ügy, általános kultúrális nyereség, ha szülőföldünk multját és jelenét komoly céltudatos munkával felderítjük.

Thier László könyve három évszázad soproni életének rajza kis képek formájában. De Sopron életén keresztül az elmult korok magyar városi élete is megelevenedik. A pár idézet, az eredeti nyomtatványok jól sikerült reprodukciói és a szerzőnek hozzájuk fűzött kimerítő magyarázatai ízelítőt adnak abból a világból, mikor az első soproni óvódát megnyitották, mikor még polonaise-t és quadrille-t táncoltak a soproni „polgár-bálon", amelyen valamikor még Lanner muzsikált. Érdekes adatok a népszámlálási rendeletek, a tűz- és járványveszedelmek leírása. A közölt színlapok műsorok Sopron régi zenei és művészi kultúrájának beszédes tanui. Alkalmi versek a város néhány elfeledett költőjének nevét elevenítik fel. Meglepő, hogy ügyes tolmácsolásban egy régi kalendárium mennyi mindent elárul a város multjából. — Értékes munka Thier László kis könyve. Szép, ékes levél az általa tervezett soproni „históriáskönyvhöz."

*

Dr. MIRKO RUPEL: *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega.* Ljubljana, 1937. Az Akadémia kiadása.

A szlovén kapucinus prédikátor, Janez (János) Svetokriški, fenti címen az 1691—1700-ig terjedő időben Velencében és Ljubljanában négykötetnyi szentbeszédgyüjteményt adott ki. A beszédekben gyakran bukkanunk korabeli események visszhangjaira, s így művelődéstörténeti szempontból is figyelemreméltók. A törökökről szóló beszédében (1683) a következő magyarországi helyneveket említi: Esztergom („Gran"), Kassa („Kasova"), Eperjes, Eger („Erla"), Szolnok („Colnoh"), Kalocsa („Koloca"), Székesfehérvár („Alba Regia"), Szigetvár, Kanizsa, Villány („Vilak"), Várpalota, Tata („Totis"). — A legértékesebb prédikációkat eredeti szövegezésben is közli Rupel, természetesen megfelelő magyarázatokkal. *Pavel Ágoston dr.*

*

ROZSONDAI KÁROLY és SÜMEGHY JÓZSEF: *Sopronbánfalva.* Falutanulmány és községrajz. Sopron, 1937. 180 l.

A falu ezernyi baja ma már mindenkit érdekel. Mindenki tudja, hogy nevelni kell a népet, tudatosítani kell benne mindazt, amit a világháború okozta borzalmas felfordulás a patriarchális életmód ösztönösségében összezavart. A falukutatás célja nem lehet más, mint a művelt magyar társadalom érdeklődését felkelteni a nemzetnevelés gyakorlati problémái iránt. Sok építő szándékú ember fáradozik ebben a nagy önzetlenséget kívánó munkában és ezek közé tartoznak Sopronbánfalva monográfiájának írói is, akik minden dicséretet megérdemlő munkával örvendeztették meg a magyar problémákkal komolyan foglalkozó emberek folyton növekedő táborát.

„Falu a nyugati országkapunál" — írják a szerzők Sopronbánfalváról és valóban ez a legigazibb jellemzés a községről. Bár a város közelsége is különleges irányba terelte a falu fejlődését évszázadok óta, a nyugati kultúra alakító hatásával a monográfia majd minden sorában találkozunk, mint olyan tényezővel, amellyel a községre vonatkozó adatok mérlegelésénél számolnunk kell. Más problémák, más emberek, más alakító hatású tényezők jelentkeznek előttünk egy alföldi, vagy egy tiszaháti falu monográfiájában, mint ebben a kellemesen ható, logikusan beosztott könyvben; pedig mindegyik falu Magyarországhoz tartozott egy évezred óta. A történelemnek és

az életnek ez az elhatárolódása nem csupán lokális íz, hanem határozott tanubizonysága a problémák helyi gyökerének, annak, hogy a bajokat magában a faluban és nem egy nagyobb tájegységben kell keresnünk. A falukutatás azonban nem arra való, hogy hibákat bogarásszon, hanem hogy építsen a példaadás erejével. A falukutatásnak a sikerült falvakra is reá kell mutatnia, csak így tudja bizonyítani azt, hogy elvei nem elképzelések, hanem a gyakorlat biztos talaján nyugvó eredmények.

Ezek vezetnek ma már minden gyakorlati falukutatót és ezek az elvek vezették a *Bodor Antal* pompás vezérfonalát követő szerzőket is. A monográfia nem csupán két lelkes tanárember, hanem 15—20 szakember fáradozásának eredménye a falukutatás mai helyzetét pompásan vázoló bevezetés szerint. Igazságtalan dolog lenne a falukutatás hiábavalóságát hangoztatnunk akkor, amikor az együttesen végzett, áldozatos munka ily gyönyörű eredménye kerül kezünk közé.

A szerzők nagy szeretettel gyüjtögették a község multjára vonatkozó történeti adatokat, azonban a sok szép adat közlésekor nem törekedtek arra, hogy a jelen gyökerét keressék a multban. *Ortutay Gyula* hangoztatja újabban igen határozottan, hogy nem elegendő az élő jelen és a halott mult adatainak egymás mellé állítása, a művelődéstörténeti és néprajzi adatok ismerete, nem a jelenségek, hanem az összefüggések; az élet logikusan átgondolt rendszerére, nem a szervekre, hanem azok működésére kíváncsi a tudomány. A szerzők adattömege biztosíték arra, hogy ezt meg is keresheti a munkában a hozzáértő, azonban a laikusnak — és az ilyen munkáknál a nagyközönségre kell elsősorban számítanunk — a mű olvasása közben gyakran támadhat az az érzése, hogy valamit elhallgatnak előtte. Ez a valami pedig csak az összefüggésekre való határozott rámutatás, amit nem tud mindenki pótolni.

A monográfia általánosságban megemlékezik arról, hogy a községtől DNy-ra a *Várhegyen* és a *Sánchegyen* őskori ember lakott, s hogy az erre vonatkozó leletek nagy része Bécsben van. (36. l.) *Leonore von Nischer-Falkenhof* a bécsi Naturhistorisches Museum rézbaltáinak ismertetésével és szerepük mélyre ható elemzésével kapcsolatban (Debreceni Szemle 1935. évf. 154., 157., 162. l.) említ egy Sopronbánfalván lelt harántállású, egyszerű kettőspengéjű rézbaltát. Értekezése végén megjegyzi, hogy hiányzanak a lelés körülményeire vonatkozó adatok, s így csupán analóg erdélyi adatok és nem a helyi körülmények bizonyítják, hogy a sopronbánfalvai rézbalta is az ú. n. zsinórkerámikás hatás korához tartozik. Sopronbánfalva nevének elemzésével kapcsolatban megemlítjük, hogy a mosonmegyei *Vitézfölde* vagy *Apátlan* (németül ma is *Apetlon)* báni méltóságot viselő új tulajdonosáról lett később *Bánfalva.* (Vasi Szemle 1936. évf. 171. l.) Ebben az esetben nem tartjuk teljesen elfogadhatónak a szerzők által is hangoztatott etimológia helyességét; miért éppen a *bán* szóval kapcsolták a helység régi nevét? Szerintünk *ennek történeti okának is kell lenni,* s valószínűnek tartjuk, hogy ez egyszer elő is kerül. Néhány helynevet növények lelőhelyeként is említ a Vasi Szemle. (1934. évf. 176—178. l.)

Polány István a nyugatmagyarországi gyepük lakosságával foglalkozva megemlíti, hogy *Sopron* és *Ágfalva* mellett a *Lővér* név (Lüér, Lövőér) mutatja a gyepü vonulásának irányát (Vasi Szemle 1935. évf. 368. l.). A gyepük, a végek védői nagyrészt besenyők voltak. Ilyen besenyőtelep volt Sopron megyében a két *Dág* egymás közelében (az egyik a mai *Ágfalva,* V. ö. Vasi Szemle 1936. 259. l), a lövőőrök helye Sopronban (Löwer), stb. (Vasi Szemle 1936. 49. l.). A monográfia a gyepütelepülésre vonatkozó ismereteket *Polány* műve nélkül is helyesen fogja fel és szabatosan ismerteti, bár *Polány* szempontjaival gazdagabb lehetne. *Polány* szerint *Sopronbánfalvát (Zoán)* IV. László adományozta *Sopron* városának 1277-ben, s mivel

Sopronban a német elem mind nagyobb többségbe jutott, a város birtokai is elnémetesedtek (Vasi Szemle 1936. évf. 65. l.). Polány utóbbi állítására érdekes világot vet a monográfia (39—40. és 172. l.), amennyiben idézi IV. László király 1277-ben kelt oklevelét, melyben István soproni bírónak *„egy ekényi területet adományoz Zuan nevű soproni várföldből." Zuan ezek szerint ekkor már Sopron város birtoka volt, amelyből egy részt a király magántulajdonná tett.* A német elem előretörése a monográfia ügyes érvei szerint is (41. l.) a XV. századra tehető. Kár, hogy a népiségre vonatkozó régi adatok nem maradtak meg, bár nagyon sok helységünk a Sopronbánfalváról fennmaradt adalékokban is szűkölködik.

Vanyó Aladár Tihamér „A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon" (Pannonhalma, 1928.) c. műve szerint (103. l.) a protestantizmushoz hajló Sopron város kegyurasága alá tartozó községekben *(Ágfalva, Lépesfalva, Sopronbánfalva,* stb.) eléggé meglátszik a luternátus kegyúri hatás. 1674-ben *Sopronbánfalván* a lakosok csak luteránus tanítót akartak fogadni, ezt pedig a visitator élesen ellenezte. *Ágfalván* a jelentés szerint a templom 1674-ben „ab haereticis recepta", katolikus kézre került. Mivel e korban az iskolázás egyházi kézben volt, a katolikus pap nem teljesítette híveinek azt az óhaját, hogy luteránus tanítót fogadjon fel. A monográfia szerint Sopronbánfalván 1532-től nem volt plébános: filiálisa volt Ágfalvának. Ágfalva 1552-ben evangelikus lett, s így a sopronbánfalvai *Mária Magdolna* kis templom 1673-ig evangélikusok kezén volt. 1673. december 22-én vették át a katolikusok a templomot. Ez a templom lehet csak az, amelyet *Vanyó* Ágfalvával kapcsolatban említ, azonban a pálosoknak *Szent Farkas* tiszteletére épült monostoruk — a visitator 1680-ban említi — hűségesen szolgálta a falut önállóan is *1664*-től, amikor az ágfalvai templomtól, melynek addig filiája volt, elszakadt (Vanyó 7. és 65. l., Monogr. 49. l.), úgyhogy I. Lipót 1681-ben a kolostor templomában ájtatoskodott (Monogr. 47. l.). Ennek a templomnak a kórusa készült-e fából, vagy a kisebbiknek (Vanyó 13. l.), ezek után nem bizonyos.

A szelíd gesztenye Sobronbánfalván a *Pálosok erdejében* összefüggő területet alkot; szétszórva van távolabb is (Monogr. 32. l., v. ö. Vasi Szemle 1934. évf. 178. l.). *Sopronbánfalván az 1674. évi visitator jelentése szerint párbérben gabona helyett gesztenyét kap a pap* (Vanyó 71. l.), úgyhogy a gesztenye Sopronbánfalva jellegzetes terméke volt.

Adatközlésünk semmit sem vonhat le az értékes mű jelentőségéből. A magyar falukutatásnak még sok ilyen szép, okos, szeretettel és megértéssel telített munkára van szüksége, hogy általános érvényű tanításokat adhasson a magyar életnek. *Dömötör Sándor dr.*

*

SCARBANTIA. *Helytörténeti adatok Sopron és Sopron vármegye multjából. Geschichtliches aus Sopron und des Komitats Vergangenheit.* 1. szám. Sopron, 1938.

THIER LÁSZLÓ: *Adatok az 1849 június 13-iki csornai ütközet történetéhez.* 12 l. (Német összefoglalással.)

Őszinte örömmel fogadjuk a soproni szellemi élet legújabb megnyilvánulását, a *Scarbantia* című „könyvsorozat" első számát. Öröm látni egy ilyen érdekes tartalmú, szép kiállítású füzeten keresztül, hogy mennyire él még Sopron város polgáraiban a szülőváros szeretete és a mult értékeinek lelkes megbecsülése. Jellemzésül elég, ha a könyvsorozat kiadójának és az első szám szerzőjének, *Thier László*-nak szavait idézem az előszóból. Ezek beszélnek a legőszintébben arról a nemes lelkesedésről, hazaszeretetről és akaratról, amelyből ez a vállalkozás megszületett. „Sopronnak és Sopron vármegyének elsősorban *kultúrtörténeti* kutatásait szeretnénk ezáltal is öregbíteni... A szűkebb haza iránti rajongó szeretet késztetett bennünket

arra, hogy csekély anyagi és erkölcsi erőnket latba vetve, a nemes cél szolgálatába álljunk... Elkallódó, széthullott levelekből szeretnők tehát a *leghívebb város* és a *legnyugatibb vármegye históriáskönyvét* eggyéfogni, összefűzni."

Az 1938. év tavaszán virágzásnak indult vállalkozáshoz annál is inkább kíván a Vasi Szemle tiszta szívből szerencsét, mert célkitűzéseink, feladatunk és gondjaink ugyanazok.

Thier László a Scarbantia első számában az *1849-i csornai ütközethez* közöl új adatokat az 1861. évi „Sopronmegyei Honvédsegélyző-Egylet" történetének tisztázásával. Az ezen bizottsághoz érkezett levél nagyon érdekes új adat; a másik adat Sopron vármegye közigazgatási jegyzőkönyvéből származik.

Kíváncsian várjuk a Scarbantia újabb számait!

Hofmann László.

DEÉR JÓZSEF: *Pogány magyarság — keresztény magyarság.* A kir. m. Egyetemi Nyomda kiadása. Bpest, 1938. 274 l.

Deér József könyve a magyar történelem egyik legjelentősebb, örökké aktuális kérdését, a pogányság és kereszténység viszonyának problémáját és magyar vonatkozásait dolgozza fel. Történelmünk sorsdöntő korszakának, a honfoglalásnak, a magyarság elhelyezkedésének és történelemalakító szerepének kapjuk plasztikus tömörségű, új perspektívákban gazdag képét. Olyan kérdéseket világít meg a könyv, melyek eddig még a művelt nagyközönség túlnyomó többsége előtt is homályosak, vagy ismeretlenek maradtak. Milyen volt a nomád népek kezdetleges kultúrája? Mi volt az az út, mely a töröktatár népek törzsszervezetéből a monarchikus államformáig vezetett? Ezek ismerete nélkül sohasem tudnók megérteni a magyar középkort a maga teljességében. Deér József óvatosan kerüli a szakmunka hangját. A nagyközönségnek ír. Biztos alapokon nyugvó, világos áttekintést ad, közelhozza az olvasóhoz az egyes korokat irányító eszméket és célkitűzéseket. Felidézi a magyar középkor világát, életfelfogását és állami életét. Kidomborítja államformánk és alkotmányunk eredeti magyar jellegét. Bebizonyítja, hogy Szent István állama nem volt merő nyugati vagy éppenséggel germán kultúrimport eredménye. Szent István alakjában a magyar középkor megteremtőjét tiszteljük, értve a középkoron az antik keresztény elemeknek a népvándorlás archaikus műveltségével való találkozását.

Ez a könyv nemcsak gazdagítja és szélesíti az olvasó történelmi látókörét, de élvezetesen szórakoztatja is. A mű kivitele és bibliofil kötése a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda szakavatott ízlésének újabb bizonyítéka. Könyvnapi ára 4 pengő.

Főszerkesztő: **PAVEL ÁGOSTON dr.**

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

Martineum-nyomda Rt. Szombathely, Széchenyi-u. 4—6.

1. Szépirodalom.

Bárdosi Németh János: Kocsis László: A Dóm ___ ___ ___ ___ ___ 265
Bárdosi Németh János: Zsikó Gyula: Vágy, munka, élet ___ ___ ___ 266
Dömötör Sándor dr.: Váth János: Halásztűznél ___ ___ ___ ___ ___ 266

2. Szakirodalom.

Hofmann László: Dömötör Sándor dr.: 1. Dunaszentgyörgy népe. — 2. Dunaszentgyörgyi írókról ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 266
Dömötör Sándor dr.: Földes Ferenc: Vereb község monográfiája ___ 267
Pavel Ágoston dr.: Fran Ramovš: Kratka zgodovina slovenskega jezika I. 267
Pavel Ágoston dr.: Fran Ramovš in Milko Kos: Brižinski spomeniki 267
Hofmann László: Kniezsa István: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 268
Hofmann László: Ladislaus Thier:Sopron in Spiegel alter Drucke ___ 268
Pavel Ágoston dr.: Dr. Mirko Rupel: Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 269
Dömötör Sándor dr.: Rozsondai Károly és Sümeghy József: Sopronbánfalva ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 269
Hofmann László: Scarbantia ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 271
* Deér József: Pogány magyarság — keresztény magyarság 272

ÉVI NÉGY SZAMOT

ígértünk, s így jelen számunkkal be is fejeződnék V. évfolyamunk. Azonban — miként a 3 előző évben — az idén is megajándékozzuk előfizetőinket (a papírárak sorozatos emelkedésének ellenére) a beígért terjedelem 50 %-os ráadásával az előfiz. díjnak fillérnyi emelése nélkül. Azt akarjuk, hogy a Vasi Szemlé-ből senkinek se legyen haszna a hazai tudományosságon kívül. Minden beérkező garast szellemiek alakjában visszagurítunk az előfizetők asztalára. *Tartaléktőkénk egyedül értelmiségünk megértése és kulturális lelkiismerete.* És mi rendületlenül bízunk ennek a mesebeli, varázserejű kincsnek a fogyhatatlanságában.

*

Legközelebbi (5—6.) kettős számunk október 1-én fog megjelenni.

P. Á. dr.

Hátralékos előfizetőinket

kérjük, szíveskedjenek díjaikat a mellékelt csekklapon mielőbb beküldeni. — Az amúgy is csekély díjak késedelmes befizetése súlyos nehézségek elé állítja a kiadóhivatalt.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* TELEFON 97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT.

SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTEZETE

ALAPÍTTATOTT AZ 1873. EVBEN

Betéteket

a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket

a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a

Banküzlet

minden ágával

Ha van ilyen ügye,

jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely, Gr. Széchenyi-u. 4-6. Telefon 439

O. 334.

V.

5-6

VASI ZEMLE

1 · 9 · 3 · 8

VASI SZEMLE

V. ÉVF. ••• SZOMBATHELY, 1938. OKTÓBER 1. ••• 5—6. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — Előfizetési díj: évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) pengő. Bolti ár: évi 6.—, illetőleg jogi személyek esetében 8.— pengő. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088 számú csekkszámlájára (Folia jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — Gépelt kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok szerzői jogát. A közlemények tartalmáért a szerző felelős. Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung): Szombathely, Szent Imre-u. 5. Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5—7.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **PÁVEL ÁGOSTON DR.**

O

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: *Bendefy László dr., Gétin Gyula dr., Palkó János dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla.* — A címlapot *Vass Béla*, a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Jánosházán: *Makkos Lajos* polg. isk. igazgató; — Körmenden: *Kevey István dr.* főszolgabíró; — Kőszegen: *Szegi Ödön dr.* tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: *Szenttamási Babos Lajos* körjegyző; Vasvárott: *Kolbay Ödön* polg. isk. igazgató. — Vasmegyén kívül: *Papp Károly* entomológus (Debrecen).

Jelen számunkkal V. évfolyamunknak végére értünk. Ez alkalommal kérve kérjük hátralékos előfizetőinket, kegyeskedjenek a mellékelt kimutatás szerinti hátralékait — kultúrális szolgálatunk létérdekében — lehetőleg postafordultával megküldeni. A szükséges minimális anyagiak nélkül mi sem tudunk csodákat mívelni.

Következő számunk — a VI. évfolyam 1—2. száma — 1939. február 1-én jelenik meg.

Öt év!

Öt év nem nagy idő. De egy helytörténeti folyóirat életében, amely minden előzmény, hagyomány és támogatás nélkül, szinte „próbaszerencsére" létesült, mégis rendkívüli jelentőségű esemény. Mert azt jelenti, hogy évszázados gátlásokat sikerült megtörni, hogy sikerült a sárkánynak mind a tizenkét fejét elcsapni és saját fészkén nyugodt, zavartalan jövendőt biztosítani a helyi kultúra köteles törekvéseinek.

Amikor öt évvel ezelőtt tapogatódzva, szorongó érzésekkel, de bátor hittel megindultunk az ösvénytelen bozótban, legtöbben nyaktörő mutatványként szemlélték vállalkozásunkat, s még a legbelsőbb munkatársaink, a gondolat legrajongóbb barátai között is alig akadt valaki, aki hitet mert volna tenni jövendő éveink mellett. Nem az úttörők kitartásában kételkedtek, hanem tartottak az érdekelt helyi közönség sorvasztó közönyétől.

És lám: minden kuvikolás ellenére kitűnt, hogy vármegyénknek közel félmilliónyi lakosságából mégis akad 1 %, amely a vármegye és Nyugatmagyarország helytörténetének tudományos és tervszerű feltárása érdekében nem sajnál évi négy pengőt áldozni, úgyhogy a folyóirat beigért terjedelmét már a második évben 75 %-kal növelhettük az előfizetési díjaknak fillérnyi emelése nélkül. Kitűnt, hogy a vasi végeknek kultúrális lelkiismerete valóban a legérzékenyebbeknek, a legmegbízhatóbbaknak egyike. Hisz máshol ugyanezt a csodát csak többezernyi városi, vármegyei s egyéb támogatással sikerült elérni, holott nálunk éppen a hatósági támogatás volt kezdettől fogva a legsoványabb (az első évben a vármegyétől csak 100 pengőt kaptunk, a várostól semmit; 1938-ban a várostól 80 pengőt, a vármegyétől semmit). Minden elismerés megilleti tehát azt az 500 főnyi előfizetői tábort, amely megértette a kor kulturális vezényszavát, s a körülöttünk lázas buzgalommal folyó helyi kutatások idejében nálunk is lehetővé tette azt. Tudja meg a megye és az ország kulturális nyilvánossága: ha folyóiratunk fennmaradhat és az elkövetkező évtizedek során vaskos kötetek hosszú sorába gyüjtheti a többezeréves helyi kultúra dokumentumait, úgy az elsősorban ezen párszáz előfizető éber kulturális lelki-

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

ismeretének köszönhető. Mert a szerzőknek és a szerkesztőknek leglelkesebb erőfeszítése is hiábavaló volna a szürke, de elégséges előfizetői tábornak a szükséges anyagiakat biztosító helytállása nélkül.

Illendő, hogy az első lusztrum végén röviden számot adjunk szellemi sáfárkodásunkról is. Az öt évfolyamon kívül a Vasi Szemle Könyvei-nek sorozatában kiadtunk 132 különböző — kisebb-nagyobb — kötetet, legnagyobbrészt különlenyomatokat, de a fontosabbakat igen jelentékeny példányszámban (akadt köztük kétezres is!). Megindítottuk a vármegye többezeréves életének: történetének, néprajzának, irodalmi multjának és jelenének, művelődéstörténetének, természeti adottságainak stb. stb. rendszeres feltárását a föld méhébe-titkaiba temetkezett bányász megfontolt, de merész óvatosságával. Figyelemmel voltunk — természetesen — a szomszéd vármegyék területéről tárnáink felé kuszálódó erekre is, a nagyobb dunántúli egységre, az idegen szomszédságból pedig különösen a határszéli osztrák, horvát és szlovén kulturális kapcsolatokra. Némelyik kiadványunk európai visszhangot keltett. Az elismert helyi kutatókon kívül munkatársaink voltak az ország legkitűnőbb szakemberei, az összes hazai egyetemek több kiváló tanára s néhány külföldi szaktekintély is. Értékesebb kiadványaink:

A jáki gerencsérek (Fábián Gy.); — A mezőlaki szkita lelet (Smidt L.); — Vasmegye szociológiai és florisztikai növényföldrajzához (b. Soó R.); — A szombathelyi kir. liceum alapítása és első évei (Vecsey L.); — A szombathelyi püspöki könyvtár zenei ritkaságai (Werner A.); — A Hanság növényszövetkezetei (Zólyomi B.); — Dorffmaister I. művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében (Fábián M.); — Regösdalaink rejtélye (Kallós Zs.); — Nyugatmagyarország néprajzi története (Polány I.); — Új kőkorszaki lelőhely Bián (Stein G.); — Magyar László Szombathely szülöttje (Thirring G.); — Így épit a vasi nép (Tóth J.; 170 képpel); — A dunántúli líra (Marék A.); — A kőszegi Szent Jakab-templom újonnan felfedezett freskóinak helyreállítása (Dex F.); — Szent Quirinus savariai bazilikáinak feltárása (Paulovics I.).

Emlékművekkel és márványtáblákkal örökítettük meg a megyei kultúrális mult több érdemes kiválóságának emlékét (Gáyer Gyula, Széchenyi I., Szaniszló L. és Szelestey László emléktáblái, Ötömösi Magyar László hétméteres, bronzszobros obeliszkje). Előadásokat szerveztünk, és megrendeztük 1937 szeptemberében a kéthetes Smidt Lajos-féle jubileumi hadikiállítást (az első ilyen kiállítást Szombathelyen). Kutató munkánkba bevontuk a legfiatalabb nemzedék legértékesebb képviselőit is az egészséges utánpótlás érdekében. Nagyszerűen bevált a pompásan dolgozó körzeti képviselők rendszerének kiépítése. Rendkívül kívánatos volna a falu értelmiségének bevonása főleg a néprajzi és népnyelvi kutatásokba. Ezen a téren

is sikerült igen jelentékeny — de a jövőben még erősen fokozandó — eredményeket elérnünk. Az annyira fontos anyaggyüjtés megkönnyítése és szakszerűvététele céljából több száz példányban kiadtuk és kiosztottuk Balassa Józsefnek „A nép nyelvének tanulmányozása" c. értekezését. Kőszeg városával pedig mindkét félre előnyös megállapodást kötöttünk a város és környéke természeti viszonyainak — főleg állatvilágának — kutatására, illetőleg a kutatások eredményeinek publikálására („A Kőszegi Múzeum Közleményei").

Szó sincs róla! A legszigorúbb, legkényesebb rostálás is meg lehet elégedve az első öt év aratásával. Újból hangsúlyozzuk: a dús aratás és a jövendő vetések minden ígérete az Ismeretlen Előfizető kulturális lelkiismeretének s néhány jóakarónk megértésének (város, vármegye, Kőszeg, Bőrgyár, Kőszegi Nemezgyár, a helyi pénzintézetek stb. stb.) köszönhető. Levelesládánk legmegbecsültebb és legmeghatóbb iratai közé tartoznak azok a lelkeshangú nyilatkozatok, amelyekkel egészen kis emberek jelentkeztek szájuk elől elvont utolsó garasaikkal előfizetőinknek. Viszont annál lehangolóbb, hogy a megye és a város leggazdagabb és legelőkelőbb polgárai között is sokan akadtak, akik vagy teljesen távoltartották magukat mozgalmunktól, vagy pedig az évek során kiléptek táborunkból avval a megokolással, hogy nem bírják az évi négypengős (hat feketekávényi!) megterhelést, vagy hogy nem érdekli őket a Vasi Szemle munkája. Első érvükkel nem szállunk pörbe. Csak annyit bátorkodunk megjegyezni, hogy soraink között igen szép számmal vannak havi 80—100 pengős jövedelmű előfizetők is, akiknek részéről ez az áldozat valóban heroikus kultúrcselekedet volt. A második kifogásra pedig az a megjegyzésünk: ha legjobbjainkat a kultúrfölényt hangoztató mai vulkanikus időkben valóban nem érdeklik helyi művelődésünk legfontosabb kérdései, akkor csak ácsoltassuk meg sürgősen a koporsónkat. De meg vagyok győződve, hogy ezen urak látszólagos közönye, illetőleg szűkkeblűsége csak a kezdeti és sok tekintetben érthető bizalmatlanság mozdulata volt. Mert egyenesen katasztrófális volna, ha a legnagyobb kulturális érdekek szolgálata a második ezredévben is a legkisebbek izmos lelkesedésére és roskatag vállaira hárulna.

Messziről sugárzó fény lobog felénk. Nincs földi hatalom, amely ezen fény felé vezető útunkról letéríthetne bennünket. Összeroskadni összeroskadhatunk, de az aláhanyatló karokból új harcosok ragadják majd ki a zászlót, és ha mi nem — ők eljutnak és népüket is elviszik a Fény országába.

Pavel Ágoston dr.

Így épít a vasi nép.

Írta: TÓTH JÁNOS.

IV.

Volt idő, amikor az őrségi nép valóságos hadviselést folytatott a zalai nemesség ellen s talán ez is elősegítette a kerített ház kifejlődését. (Ez utóbbi feltevést valószínűsíti az a körülmény, hogy Székelyországban is hasonló módon épültek körül az udvartelkek az 1600-as évek közepe táján, amikor a székely népnek állandóan védekeznie kellett az ellenséges hadak ellen. De a székelyeknek komoly ellenséggel kellett számolniok s így bástyafalakkal, őrtoronnyal is megerősítették az őrségihez képest óriási udvartelkeiket.)

A legvalószínűbb magyarázatott Szalafő bölcse, a 74 esztendős Törő Sándor adja. A szalafői nép állattenyésztésből élt. Az istállók kicsinyek voltak — a fennmaradt kerített házak istállóiban néha alig fér el két-három lábasjószág — s így a szarvasmarhákat künn teleltették az udvaron, a trágya felett. Öregapjától hallotta — meséli az öreg —, hogy néha az állatokat teljesen ellepte a hó. Az udvart tehát be kellett keríteni, hogy az állatok szét ne szaladjanak. Ezért épült fel a három oldalon körülépített udvar negyedik oldalán a boronafal. (A hagyományok szerint a törökök a szentgotthárdi csata (1664) előtt feldulták Szalafőt, felégették a házakat s egyetlen ház maradt meg. Az 1800-as években 19 ház volt csak s az mind kerített volt. Ezek nagyrésze még ma is megvan Szalafőn.)

A kerített házak boronafalai, zsuppfedése, zsúfolt alaprajzi beosztása tűz esetén nagy veszélyt jelentett. Az udvart elzáró, tetővel ellátott boronafal miatt semmit se lehetett megmenteni. A farkasokat az erdőkből kiirtották, a viruló ökörtenyésztés is teljesen megszűnt, a nagyobb közbiztonság a futóbetyárokat is hűvösre tette. Mindezek következtében a boronafal és nagykapu teljesen eltűnt a kerített házak elejéről.

Ma az építkezés rendszertelen a szertelepülésekben. Összevissza épülnek a lakó és gazdasági épületek. Ahol van rendszer, ott is a kerített ház hagyománya kísért: a trágyagödör körül épülnek fel az épületek, azzal a különbséggel, hogy az épületek nem épülnek egymással össze, távolabb kerülnek a trágyagödörtől s az istálló a lakóépülettel ellentétes oldalon épül fel.

A kerített házak ma kiveszőfélben vannak, csupán a ház fejlődésének bizonyítékai. A fejlődés folyamán az egyvégbe és L-alakban épített ház lett általánossá azzal a megszorítással, hogy a jobbmódúak egyre gyakrabban építik fel a lakóépülettől függetlenül istállójukat és a pajtát.

A házban a központ a *konyha*. Tőle jobbra és balra egy-egy szoba — az udvari szoba helyett néha kamra — van. Az utcai szoba gyakran „tiszta szoba", használaton kívüli fényűzési helyiség. A család ilyenkor az udvari szobában húzódik meg s a tiszta szobát csak akkor használja, ha vendégséget lát házában.

A régi konyhák nagyrésze még ma is *füstös*. Olyan konyhák ezek, amelyeknek kéménye nincsen, a füst a konyhaajtón keresztül tódul a szabadba. Ha az idegen füstös konyhát lát, azt hiszi, hogy ez a legbarbárabb örökség, amely a régi magyar házat jellemezte. El se tudja képzelni, hogy a legnagyobb sütés-főzés idején a háziasszony ülve nyugodtan dolgozik s a füst a feje fölött kering és ömlik ki a konyhaajtó felső részén a szabadlevegőre. Néha a szobaajtó is a konyhából nyílik, de ilyen esetben a szobaajtó vállmagasságnál alacsonyabb, hogy a füst a szobába ne hatolhasson. Általában azonban a szobaajtó az eresz-tornácról nyílik s minden lakóhelyiségnek — szobának, konyhának, kamrának — külön nyílik az ajtaja a tornác felől.

A füstöskonyha fejlettebb alakja az, amikor a konyha *nyitott kéményt* kapott. A konyha ebben az esetben két részre tagolódott, a tulajdonképeni sütő-főző helyre és a közlekedőhelyiségre, a „pitvarra." A kettőnek közös a légtere és csak egy, a mennyezet alá nyúló mestergerenda jelöli a kettéválasztást. A mestergerendának szerkezeti szerepe van. A tűzhely felett dongaboltozat van, ennek egyik felét hordja a mestergerenda. A donga egyik sarokrészére nehezedik a széles kémény. A konyha hátsó falához támaszkodik a derékmagasságú sütőkemence, melynek szája elül egészen alul van. Felső tagolatlan lapján sütnek és főznek. A konyha egyik, néha mindkét oldalán katlan van, nagyobb tüzeléseknél (zsírsütés) ezeket használják. A fal mellett szabadon maradó medenceszerű helyek hamú- és faraktározásra szolgálnak. Fölöttük és a kemence fölötti falfelületen helyezik el a főzőedényeket. A tűzhelyekről a füst egyenesen tódul a kémény felé, mely a füstöt kihúzza anélkül, hogy a pitvart füst érné. A pitvar így koromtól és füsttől teljesen mentes marad. A katlanok felett torkollik a konyhába a szemes kályhák tüzelőnyílása. A pitvarról nyílik a szoba-, ill. a kamraajtó. A mestergerenda oldalán van a tálas, tele régi, díszesebb mázas korsókkal, tálakkal. A mennyezete pórfödém s a konyha is ennek ajtaján — ritkán ablakán — át nyeri világítását. A fejlődés folyamán a konyha *orosz kéményt* kapott s ez a füstöt teljesen eltüntette a konyhából. Vele együtt eltűnt a konyhából fűtött szemes kályha is a szobából s felváltotta az olcsó cserépkályha, vagy az öntöttvas „karikás" kályha. Amióta pedig az olcsó „csikó" tűzhely forgalomba került, a füstöskonyhák nagyrésze csak húsfüstölésre és előszoba céljaira szolgál s a tűzhely a szobába került, vagy a sárból épített tűzhelyek elé s átvette annak szerepét. A módosabb épületeknél pedig a korszerű, de kenyérsütőkemencével és füstölő katlannal egyesített falazott tűzhely ismét elfoglalta megfelelő helyét a konyhában.

A régi szobák padlója általában földpadló, vagy agyagtapasztás. Falai fehérre meszeltek. Mennyezete pórfödém, gyalult gerendázattal, mestergerendával és mennyezetdeszkázattal. Belső magassága 2.5 m körül van, néha alig éri el a 2 métert.

A mennyezet nyersfaszínű, ha régi, megbarnult. A mennyezet mestergerendáján gyakran látható a ház építésének bevésett évszáma és építtetőjének neve. A utcai szobának majdnem mindenütt két ablaka néz az utcára és egy (az udvari falnak az utcához közelebbi felén) az udvarra. Az így keletkező sarokablak a szoba ebédlősarka, sarokpaddal és asztallal, székekkel. Az ablakos fal mellett állnak az alacsony sokfiókos szekrények. Az ablaktalan falak mellett helyezkednek el az ágyak és szekrények. Gyakran a szoba közepére kerül a székekkel együtt az asztal. A szoba legszebb ékessége a „szemes kályha."

A legrégibb bútorok festettek. A festést a sok törölgetés, lemosás lekoptatta s néha csak halvány nyomai látszanak a gazdag színezésnek. A tulipántos ládák, szuszékok az idők folyamán a konyhasarokba, kamrába kerültek. Az asztalok s ülőbútorok legnagyobb része nem volt tartós, egy-két nemzedéknél többet nem tudott kiszolgálni s elpusztult. Az értékes és szép régi bútorok, bölcsők nagyrésze úrilakásokba, múzeumokba került. Csupán a kamarás asztal és hátas-karos sarokpad maradt meg a szobában és a későbbi — ú. n. biedermeyer — kor emlékeiből a sokfiókos- és a ruhaszekrény. E bútorok megmaradásukat nemes faanyaguknak, vagy szép alakjuknak köszönhetik.

A kamara, ha éléskamra céljaira szolgál, ablaknélküli helyiség, keskeny szelelőnyílással, ha hálószoba, rendszerint két ablaka van. Mennyezete pórfödém, padozata földpadló.

A régi épületek tetőhéjalása szinte kizárólag zsuppfedés. A zsuppal ügyesen bánnak. A kontyokon, félkontyokon s az éleken lépcsősen, karéjosan képezik ki a zsuppfedést s ezzel a tetőt változatossá, gyakran művészien széppé alakítják.

Az épületek külső kiképzése. A fa-borona-épületeknél az alapfalak hiányoznak és vastag tölgyfa talpak tartják a házat. A talpak a járda fölé nyúlnak. Ezeken üldögél a megrokkant öreg gazda hétköznapokon a nyári napsütésben.

A felmenő falak vakoltak és fehérre meszeltek, csak a lábazat színes, rendszerint világos barna. (Csupán az idegen települések házainak homlokzatán szerepel élénkebb szín, néha több szín is.) Az ablakok, zsaluk barnák, vagy zöldek. Az ablakokban cserépvirágok, leginkább a tűzpiros muskátli. A homlokzat előtt, az eresz alatt néha egész virágkirakat van: virágtartó bak, tele cserépvirággal. Az udvari ablakok előtt a rózsaszín, vagy fehérvirágú leánder díszlik.

A legrégibb házak teljes konttyal épültek fel. A későbbieknél a konty csökkent s az így keletkezett orom eleinte rőzsefonásos, később deszkával burkolt, végül a téglafal teljesen kiszorította a deszkaormot. A sövényfonásos orom nem szép, de szellőssé tette a padlást s mivel a szellős padlásra szükség volt, a deszkaormon mindig volt valamiféle nyílás, amely a padlás szellőzését elősegítette. (Gyakori a kereszt- és szívkivágás.)

Díszítő hajlamát is kielégítette a vasi nép akkor, ami-

kor a fatornácok oszlopait és az orom szerkezeti gerendáit: áthidalásokat, gyámokat és az oromdeszkázatot véséssel, fűrészelt díszítéssel és színezéssel látta el. A faragásban leleményes, a szellőző nyílásokat, mint díszítő elemeket alkalmazza. Képzelő erejére jellemző, hogy nincs két azonos alakú faragás a különböző ormokon. Ugyanez mondható az ormok festéséről is. Itt általában csak három színt használ, a pirosat, fehéret és kéket. Festék csak a vésések és faragások mélyedésébe került. Az alap a fa nyers színe, mely az idők folyamán szürkésbarnára változott.

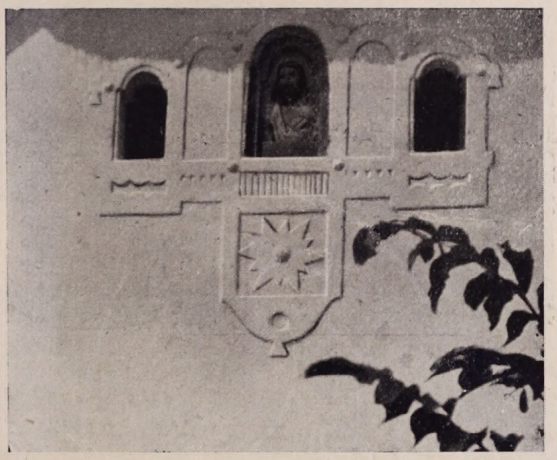

5⅞. *Sé.* — Rozmán István háza. — Hármas (ötös) ritmusú oromdísz. A két nyílás a padlás szellőztetésére szolgál, a középső mélyedésben Krisztus színes arcképe van üvegezett keretben. Klasszikus barokk nyomokon kialakított gazdag díszítés. A három nyílás közül a középső szélesebb és magasabb. A három nyílást és a köztük lévő falmezőket vakolatdísz keretezi. Így a háromosztású oromdísz ötösosztásúvá válik. A keretek ívei a közép felé nagyobbodnak. Az egyhangú ritmust feloldja a középső nyílás alatti csillagrózsás vakolatdísz s így a díszítés összhatása egyensúlyozott. Az aránylag kicsiny díszítő csoport foltja betölti az egész ormot. Az épületnek ez az egyetlen dísze. A nagy, síma falfelületen a mérsékelten hangsúlyozott és mégis változatos dísz gazdag ékszere a háznak. Az egész oromdísz kompozíciós alapja a kereszt.

A klasszikus barokkalapra utalnak a kiskiülésű nyíláskeretek, a középső nyílás alatti díszítés alsó íves vonalazása és a csepp (gutta), a homlokzati szoba ablakoknál pedig az egyszerű vakolatkeret. A díszítésben nincs egyetlen fölösleges részlet sem. A kis kompozíciót gazdag képzelőerő és játékos kedv hozta létre. Milyen merev a 2—2 szélső mező alatti vakolatdísz befejezése! De, mivel a középső rész alatti dísz befejezése íves vonalvezetésű, a merevség feloldódik.

A faragott és színezett ormok a Hegyhát vidékén voltak általánosak, de évtizedről évtizedre fogy a számuk. Gősfán egy nagyobb tűzvész csak egyet hagyott meg s a Hegyhát majdnem minden falujában van még egy-kettő. Az Őrségben a

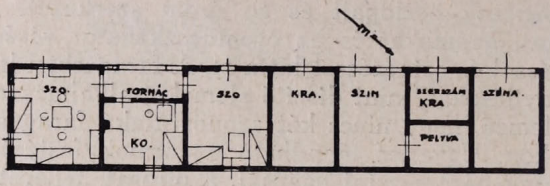

83

84

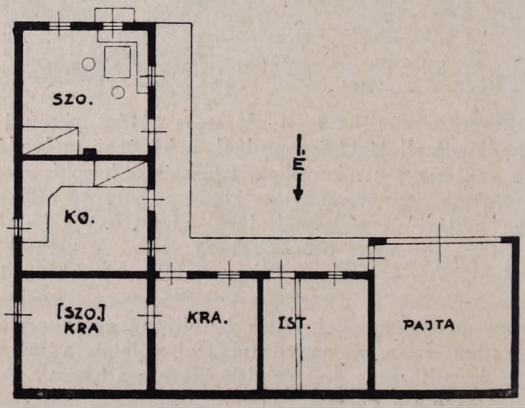

85

83. *Őriszentpéter.* Alszer 298. sz. Kutas Sándor házának vázlatos alaprajza. Sárház (szalmás fecskerakás). A konyha füstös volt. Kéménye újabb keletű. Kb. 100 éves. — 84. *Pankasz.* 12. sz. Özv. Baksa Dánielné háza. Kerített ház. (Alaprajza 85. ábra.) — 85. *Pankasz.* 12. sz. Özv. Baksa Dánielné házának vázlatos alaprajza. A pincelejárat elül van. (L. 84. ábrán a pinceajtó nyitott.)

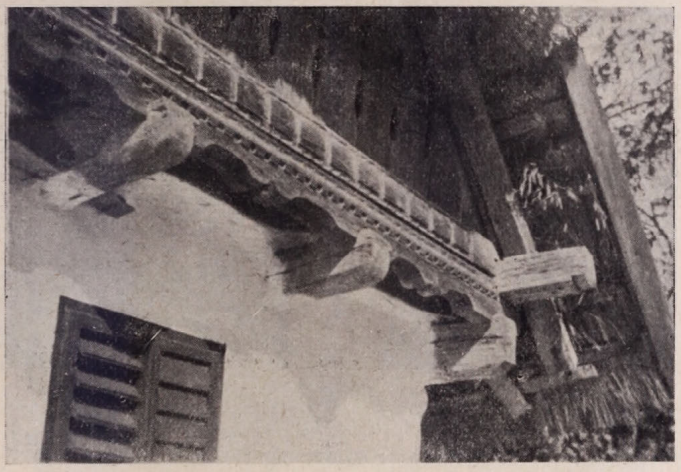

86

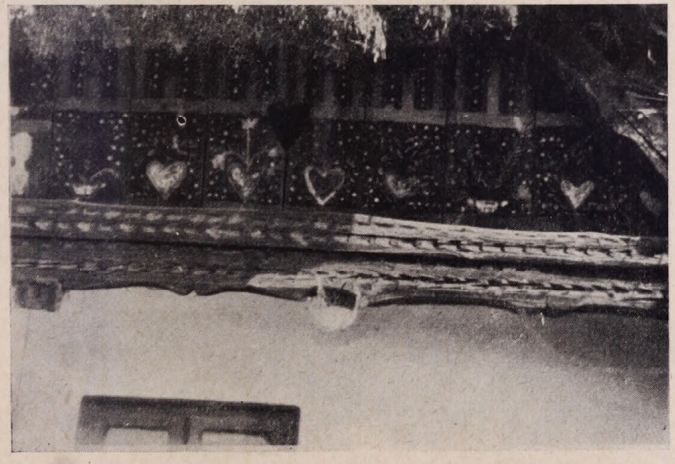

87

86. *Nagymizdó.* 14. sz. Faragott faormú ház oromrészlete. — 87. *Döbörhegy.* 76. sz. Faragott festett faorom részlete. (Színe: fehér, kék, piros. Építette Kiss György 1869-ben.)

88

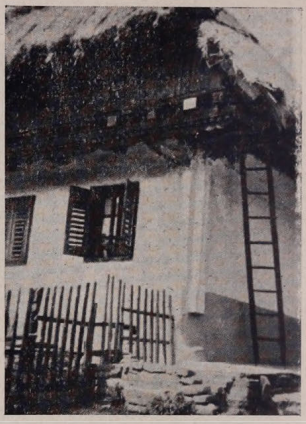

89

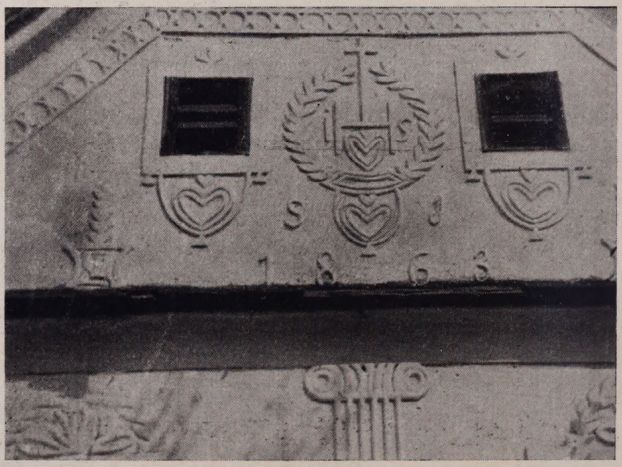

90

88. *Nagyrákos.* Nemesszer 36. sz. Iván Károly háza. Elül padláslétra. — 89. *Szaknyér.* 11. sz. Baksa Kálmán háza. (Kétosztású ház.) Elül a szoba alatt pince van. A faorom mestergerendája vésett, az oromdeszkázat fűrészelt díszítésű. — 90. *Vasszentmihály.* 120. sz. Sábler Gergely háza. Tökéletes népi iparművészeti műremek. Nem teljesen magyar. A magyar kevesebbet cifráz s egyhelyre gyüjti össze díszítéseit. Ennél a háznál az egész homlokfal díszített, az ablakok, a falsíkok és a padlásablakok is. (Vakolatból készített ion pillérfejek, naiv utánérzéssel, a homokóra, I. H. S. katolikus jelkép a kereszttel és a rozmaring.) A vonalvezetés szép, az arányok jók. Az udvaron boltíves tornác. Jók az arányok itt is. A főépület összeépült a szinnel. (Kerített ház: az udvar két oldalán házzal körülkerített.) Épült 1863-ban. (Alaprajza és részletei 138. és 139. ábrák.)

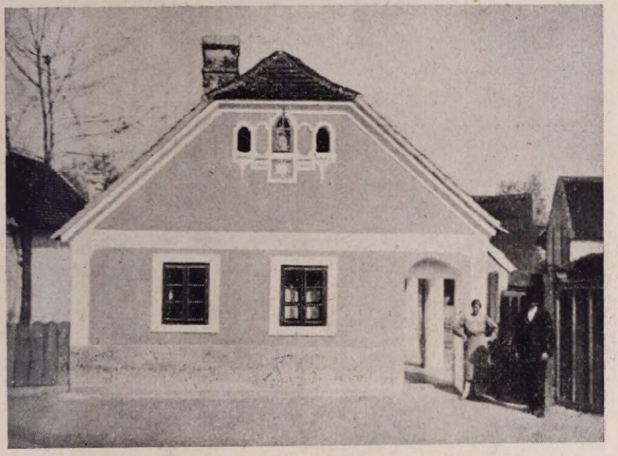

91

92

91. *Olad.* 32. sz. Hende István háza. Primitív klasszikus barokk oromdísszel. Az alapvakolat világos narancssárga, a tagozatok és díszítések fehérek. Nemes, érett népi architektura. (Az oromdíszítést v. ő. Sé: Rozmán István házának oromdíszével, 57. ábra.) Az utca felől van a tiszta szoba, középen a konyha és utána a kamra. A konyha a pilléres — lábas — tornácra nyílik s belőle nyílanak a szoba és a kamra ajtai. — 92. *Zsennye.* Zsellérház aszimmetrikus részletképzéssel.

93

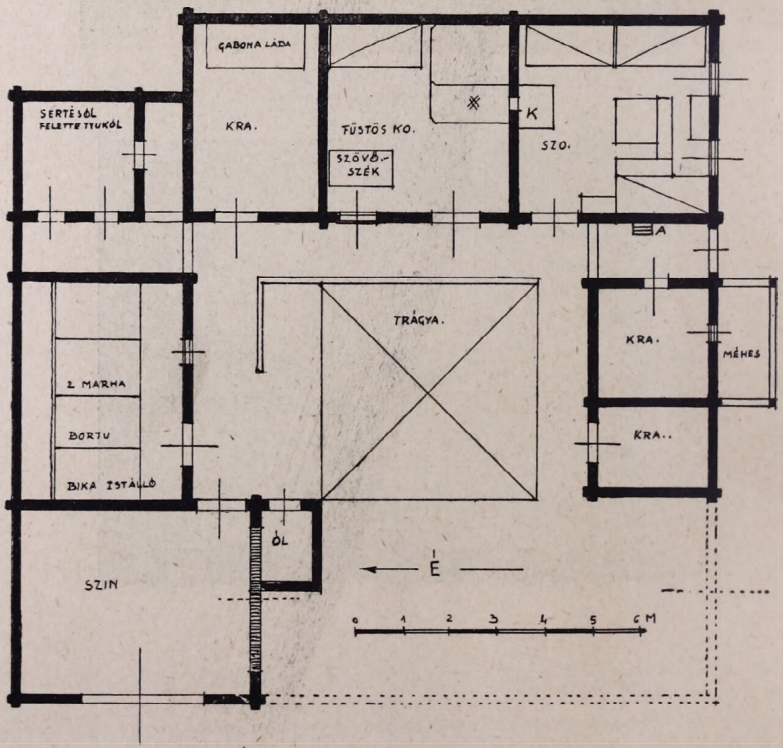

94

93. *Szalafő.* Pityerszer 134. Tomaskó János kerített háza az udvar felől. (Alaprajz 94. ábra.) — 94. *Szalafő.* Pityerszer 134. sz. Tomaskó János boronafalu kerített háza. Vázlatos alaprajz. A pontozva berajzolt falak a lebontott kerítő boronafalakat jelölik. Az ól későbbi építkezés. Amikor a kerítő boronafalak még állottak, a szín ajtaja az udvar felől nyílott. A szoba fapadlós, a konyha földpadlós, mindkettőben famennyezet van (porfödém). A szoba cserépkályháját a konyhából fűtik. A = padláslétra. (Udvari felvétel 93. ábra.)

95

96

95. *Szalafő.* Pityerszer 132. sz. Zsoldos János kerített háza hátulról. — 96. *Szalafő.* Pityerszer 132. sz. Zsoldos János kerített háza az utca felől. (Pável Ágoston felvétele.)

97

98

97. *Szalató.* Alsószer 38. sz. Lugosi Ferenc kerített háza. A régi trágyagödör fölött lugas készült. A trágya régi helyéről a ház elé került. — **98.** *Nárai.* Szőlőlugas a tornác előtt.

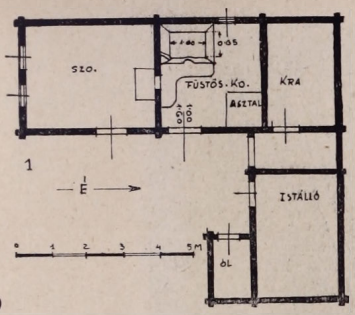

99 100

101

99. *Szalafő.* Papszer 72. sz. Zsoldos József háza (ma Papp Ferencé). Vázlatos alaprajz. A legkisebb 2 oldalt kerített boronafalas ház (a szoba 4.00×3.00 m-es csupán). A szobában régi cserépkályha, a lakásban régi bútorok vannak. — 100. *Szalafő.* Papszer 72. sz. Konyha-kemence távlati képe. — 101. *Szalafő.* Alsószer 42. sz. Zsohár Károly mázas cserépkályhája. (A füstös konyhából fűtik.)

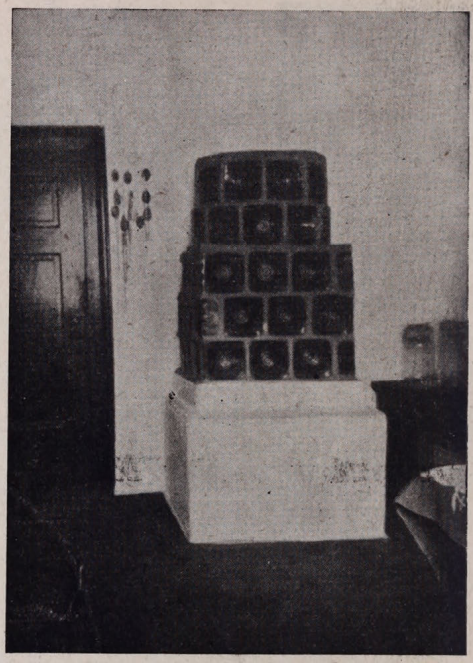

102

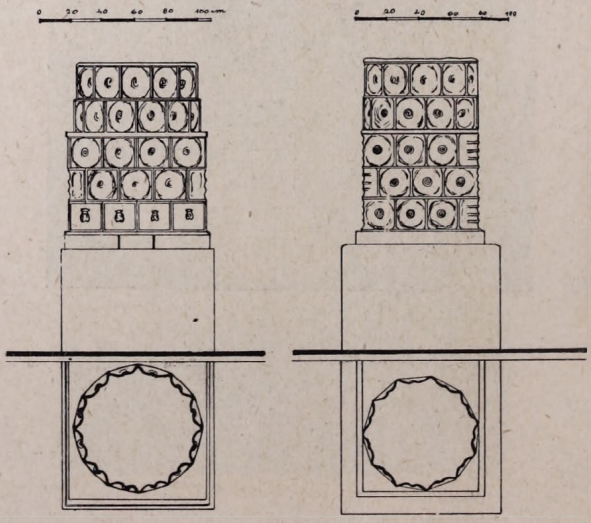

103 104

102.*Perint.* 18. sz. Szemeskályha Kiss Jánosné házában. — 103. *Perint.* 34. sz. Szemes kályha Farkas Ferenc házában. Felmérés alapján készült rajz. (Fényképe 105. ábra.) — 104. *Perint* 7. sz. Szemeskályha. Felmérés alapján készült rajz. (Részletes körülírása az 58. ábra magyarázó szövegében.)

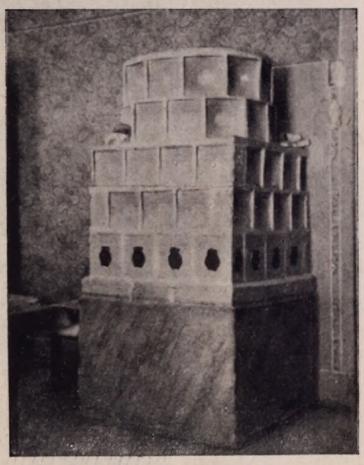

105

106

105. *Perint.* 34. sz. Csontszínű szemeskályha Farkas Ferenc házában. (Rajza 103. ábra.) — 106. *Gősfa.* 64. sz. Szemeskályha részlete Nagy Mária házában.

107. *Felsőcsatári* felsőmalom környéke. II. (Eredeti fametszet.) — 108. *Csörötneki* házak a Rába partján. A vízpartra épített házak és kertjeiknek fái átalakították és mozgalmassá tették a tájképet. (Eredeti fametszet.)

festésnek csak nyomai láthatók, az időjárás elmosta, lekoptatta a színezést, csak a faragás maradt meg.

A falazott orom is gyakran gazdag, de csak a két kis padlás szellőző ablak körül. Itt a klasszikus barokk alapon alakul ki páratlanul leleményes, gazdag, csipkeszerű vakolatdíszítés. Alul a szobaablakokat csupán az egyszerű vakolatkeret díszíti.

A vasi magyar nép tehát *egy helyre gyüjti össze épülete díszítéseit.* A főhomlokfalon az oromra, az udvar felöli falon a tornácra s így sok síma fehér falfelületet — parasztot — hagy. Ezzel szemben az idegen települések egész homlokfala díszített, az ablakkeretek éppúgy, mint az oromfal. (Horvát települések.) Nem szereti a német települések házainál szokásos teljes oromfalat sem, s mindenütt hagy egy kis csonkakonytyot — üstököt, ami önmagában, díszítés nélkül is feloldja az oromfal merevségét.

Ellentétes lelkisége a homlokzatképzésben egyébként is megnyilvánul. Az óriási talpgerendaváz alacsony kis házat hord. A kis háznak óriási előrebukó üstöke van. A fehér falon a zsaluk, ablakok sötétre festettek. A nagy falfelületen az ablakok kicsinyek. A faragott vékony tornácoszlopokon nehéz konty ül. A nehéz konty alatti faorom faragásai aprólékosak, játékosan könnyedek. A fehér falu szoba butorai sötétek, vagy színesek s a cserépkályha a fehér fal előtt mindig színes.

A sárgafejű királyka fészkelése Magyarországon.

Írta: CSABA JÓZSEF.

A királykák, ezek az ökörszemnél is apróbb szárnyasok. Európa legkisebb madarai. Mintegy tizenöt fajuk és alfajuk él Európában, Észak- és Dél-Ázsiában, Észak-Afrikában, a Kanári- és Azóri szigeteken, továbbá Észak-Amerika területén. Hazánkban csak két faja fordul elő: a *sárgafejű királyka* (Regulus cristatus KOCH) és a *tüzesfejű királyka (Regulus ignicapillus* TEMM.).

A sárgafejű királyka csőre barnásfekete, hegyes; szemei sötétbarnák; tollazata: felül szürkészöld, fejtető a hímnél narancs- és citromsárga, fekete szegéllyel, — míg a tojóé citromsárga, fekete sávval szegve; alsó teste világosabb színű; farka olajbarna, úgyszintén az evezőtollak is; lábak barnák.

Méretei Chernel szerint: hossza 7.9—9.8, szárnya 5—5.7, farka 3—3.5, lába 1.5—1.8, csőre 0.65—0.85 cm.

E madarak ősszel nagyobb számban látogatnak el hozzánk. Egy részük tavaszig itt marad, másik részük pedig mint átvonuló érinti hazánkat. Ilyenkor kisebb-nagyobb csoportokban, leginkább szén-, kék-, barát-, bubos- és fenyvescinegék, valamint őszapók és fakúszok társaságában kóborolnak, szinte hajtóvadászatot rendezve az erdei fák kártevői ellen. Kicsiségüknél fogva hozzáférnek a fa legeldugottabb részeihez is, s így összeszedik

azt a sok-sok hernyót, bábot, rovart és rovartojást, amit a náluk nagyobb madarak nem voltak képesek elpusztítani. Herman Ottó találóan jellemezte értékét, amikor azt írta róla, hogy aranynál is hasznosabb kis jószág. Valóban, mert felbecsülhetetlen szolgálatot tesz ez a kedves, bizalmas madárka. Különösen a fenyőféléket keresi fel szívesen. Művészi fészkét is leginkább ezekre rakja, mely gömbölyded formájú és felső oldaltkijáró nyílású. Tojásai alig nagyobbak a borsószemnél. Színük: fehéres alapon elmosódott sárgás-vöröses foltozású.

A sárgafejű királykák rendszerint októberben érkeznek hozzánk, március havában pedig lezajlik e madaraknak költőhelyükre való visszavonulása, úgy hogy nálunk áprílisban királykát látni ritkaságszámba megy. Ily késői adataink például: IV. 2. Budapest 1911; IV. 3. Csömör 1926; IV. 5. Mezőtúr 1909, Sárospatak 1909; IV. 6. Budapest 1924, Türkös 1925; IV. 10. Nagycsákány 1931; IV. 12. Budapest 1922, Diósgyőr 1924, Győr

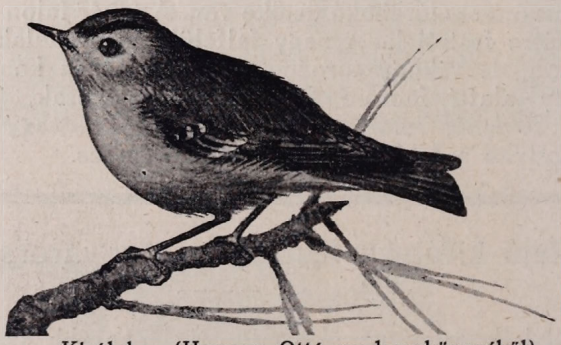

Királyka. (Herman Ottó madaraskönyvéből).

1922; IV. 13. Babapuszta 1911, Szerep 1921. (L. az Aquila madárvonulási jelentéseit.) Ezek a késői adatok fészkelésre engednek következtetni. Ámbár magyarországi fészkelésüket illetőleg a legújabb időkig nem volt biztos adatunk. Az új *„Magyar Brehm"* szerint: „Csodálatosképpen még nincs eldöntve, hogy fészkel-e nálunk a királyka vagy sem. Hazai származású tojását még nem ismerjük. Ha fészkel is nálunk, úgy csak a magasabb hegyvidéki fenyvesekben lehetne fészkét megtalálni. A magyar madártan szempontjából főleg fészkelésének biztos megállapítása volna rendkívül fontos."[1] Említést tesz ugyan egy feketevági fészekaljról, amit azonban akkor még kétesnek tartott Azóta beigazolást nyert annak hiteles volta, sőt egyre szaporodnak hazánkban való költését bizonyító adataink.

A szakkörökben kétesnek tartott s néhai *Ertl Gusztáv* főerdőtanácsos liptóújvári tojásgyüjteményéből származó két fészekalj közül a 6 darabból álló, s *1898. V. 15-én* a liptómegyei *Vichodnán* gyüjtött az első bizonyítékunk e faj hazai fészkelését illetőleg. Ezeket a tojásokat a *Mezőgazdasági Múzeum* vásárolta meg. Míg a másik, az 5 tojásból álló *Feketevág* (Liptó

m.) *1901. VI.* 3. lelőhellyel és dátummal jelzett fészekalj a *Magyar Nemzeti Múzeum*-ban van, ahol azt *Dr. Greschik Jenő*, a múzeum ornithologusa volt szíves megvizsgálni és minden kétséget kizárólag megállapítani, hogy azok is sárgafejű királyka tojásai. Az említett fészkelőterületek a tőlünk elcsatolt Felvidéken vannak, így Csonka-Magyarországon begyüjtött bizonyító fészek, tojás vagy fiók sokáig nem volt ismeretes.

Néhány évvel ezelőtt: 1935 április 7-én a nagycsákányi várkertben egy Regulus cristatus-t figyeltem meg, amint a szájában lévő pehelytollal a közeli lucfenyők egyikére szállt. Néhány perc mulva visszatért, majd újabb fészekanyaggal előző irányba repült. Mindkétszer párjával érkezett és vele távozott. Megfigyelésemkor teljesen úgy viselkedtek mint az őszapó, amikor fészket épít. Következő nap megtaláltam lucfenyő lehajló fürtjébe beépített gömbalakú fészküket, melyet néhány nap mulva valószínűleg egy szajkó szétdúlt.[2] 16-án, az előbbi helytől mint-

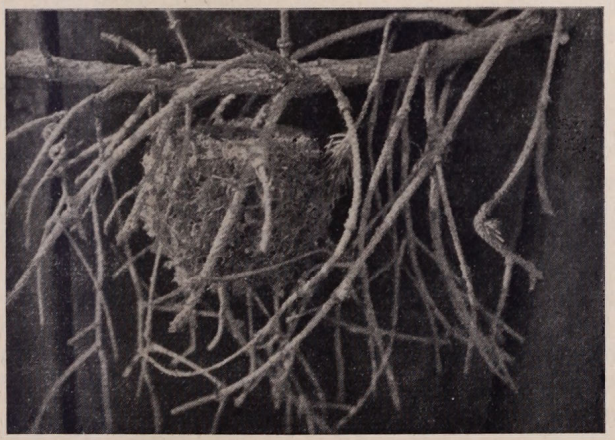

Regulus cristatus fészke (Nagycsákány, 1935. aug. 24.). Csaba J. felvétele.

egy 30 méternyire ugyancsak lucfenyőn, újabb fészekrakásba kezdett. Ötpercenként átlag négyszer jött, fáról leszedett zuzmóval, melyet pókhálószerű lepkebábfonállal rögzített le. Nehezen ment az építés, mert a kissé lengedező szélben az összehordott fészekanyag egy része minduntalan leesett. Fészekanyagot csak arról a fáról hordott, melyre épített. Párját ez alkalommal nem láttam. A hideg, szeles és esős idő miatt két nap mulva az építést beszüntették; majd április 28-án egy másik lucfenyőn találtam félig kész fészkét, melyet lázas sietséggel igyekezett befejezni. A fészek most 10 méter magasságban, jobban el volt rejtve. Következő nap látcsövemmel sokáig figyeltem a regulusokat. Csak a tojó épített, míg a hím állandóan kísérte a zuzmóval megrakódott párját. Fészek közelében megvárta, míg az elhelyezi a fészekanyagot, majd tovaszállt a tojóval. Egyikök

cicifici-cicifici-cicifici hangot hallatott. Május 9-én megnéztem a nagy nehezen megközelíthető fészket; két tojás volt benne. Huszadikán pedig ezt is szétdúlva, kifosztottan találtam.

Legnagyobb meglepetésemre augusztus 20-án újabb fészkükre akadtam, mely szintén a várkastély mellett, ugyancsak lucfenyőn, 10 méter magasságban volt, annak nyugatra hajló fürtjében. (Érdekes, hogy mind a négy fészek a fa nyugati oldalán épült.) Az öreg madarak felváltva szorgalmasan etették fiókáikat, közben azok ürülékének eltávolításáról is gondoskodtak. Sose szálltak közvetlen a fészekre, hanem attól távol bújtak a fürtök alá s úgy közelítették meg azt, hogy minden feltűnőséget kerüljenek. Az éhes királykafiak már nem voltak ily óvatosak, mert állandóan hallatták eleséget kérő *szi-szi-szi, sziszi, szi-szi, szi, szi-szi-szi* hangjukat. Augusztus 24-én, a már majdnem anyányi madarak elhagyták kitágított bejárónyílású fészküket s annak közvetlen közelében tartózkodtak. A felnevelt négy fióka közül egy-egy példányt beküldtem a *M. kir. Madártani Intézet*nek és a *Vasvármegyei Múzeumnak*, Csonka-Magyarország területén való fészkelésük bizonyításául,[3] miután a fennálló szabályok szerint valamely faj fészkelése csak akkor tekinthető biztosnak, ha legalább egy hiteles fióka vagy tojás van belőle valamelyik múzeumban.

A vichodnai, feketevági és nagycsákányi fészkeléseken kívül még van néhány adatunk, melyekből a Regulus cristatus-nak Magyarország területén való további költésére következtethetünk. Így az elszakított országrészeink területén:

Szklenófürdőn (Bars m.) nyári időben látta *Dr. Dudich Endre.*[4]

Lőcse-Lublói hegység Csurkov völgyében (Szepes m.) *1929. augusztus 6-án*, öreg madarak által etetett öt fiókát figyelt meg *Dr. Greschik Jenő.*[5]

Erdélyben a *tordaszentlászlói* (Torda m.) Gróf Széchenyféle parkban *Dr. Vasvári Miklós 1928. augusztus 1-én* látott több Regulus cristatus-t. Ugyanott, néhány nap mulva (aug. 11-én) az egyik királyka repülős fiókáját etette. Vasvári dr. ottartózkodásáig (aug. 28-ig) látta e madarakat.[6]

Burgenland területéről elsőnek Bittera Gyula említi. Szerinte a *kismartoni* (Sopron m.) katonai főreáliskola 38 kat. holdat kitevő s a Lajta hegység déli lábánál a Fertő-tó közelében elterülő fenyő- és lombfacsoportokból álló parkjában *1912* év folyamán két pár költött.[7]

Végül *1937 augusztus 5-én* a Városszalónak és Tarcsafürdő közötti túrista úton haladva a *Drumoly* község (Vas m.) határához tartozó erdőben három kiröptetett, de még nem önállósított fiókát figyeltem meg, amint azokat az öreg sárgafejű királykák szorgalmasan etették. A negyedik fiatal példánynak csak hangját hallottam egyik közeli lucfenyő tetejéről, ahol jól elrejtett fészkük is lehetett.

Jelenlegi határainkon belül való fészkelésükre vonatkozólag meg kell még említenünk, hogy *Bernrieder Katinka* nyáron is látta e madarakat a vasmegyei *rátóti* parkjukban, így ottani fészkelését is feltételezhetjük.[8]

Nagyon értékes *Dr. Dabasi-Fromm Géza* megfigyelése, aki madárvonulási jelentéseiben mint fészkelőket jelezte *Szombathely*ről *1916 és 1919* években.[9] Szíves értesítése szerint többször költött ott, a Szent István-parkban. Legutóljára *1934. évben*, amikor is két fiókát kapott holtan. Sajnos mire hozzá kerültek, már oly romlott állapotban voltak, hogy azokat gyüjteményben elhelyezni nem lehetett.

Újabban *Nagycsákányban* a Batthyány-féle várkertben ismét tartózkodik egy pár. Fészküket eddig (1938. V. 16.) még nem találtam meg. Valószínűen a hatalmas lucfenyők tetején, azok fürtje közé van elrejtve.

Amint láttuk, a tárgyi bizonyítékok mellett most már több oly adatunk van, melyek alapján a Regulus cristatus magyarországi fészkelését nemcsak hogy biztosnak, hanem szórványosnak is tarthatjuk. Különösen nyugatmagyarországi madárbúvárokra vár a feladat, hogy e madárfaj további költését kimutassák és fészkelésére vonatkozólag részletes megfigyeléseket végezzenek.

Kötelességemnek tartom, hogy ez úton is hálás köszönetet mondjak *Dr. Greschik Jenő* úrnak, a Nemzeti Múzeum ornithologusának, aki szíves volt a feketevági tojásokat meghatározni; úgyszintén *Dr. Dabasi-Fromm Géza* törvényszéki tanácselnök úrnak az oly fontos és értékes szombathelyi fészkelési adataiért; nem kevésbbé *Dr. Vasvári Miklós* főadjunktus úrnak, aki Herman Ottó madaraskönyve királyka-kliséjét is szíves volt részemre — közlés céljából — megszerezni.

*

J. CSABA: *Das Nisten des Regulus cristatus in Ungarn.*

Auszug. Der Regulus cristatus ist ein teils durchziehender, teils Winter-Gast in Ungarn. Sein hiesiges Nisten war lange ungewisz. In neueren Zeiten wurde erwiesen, dasz in den Nestern in Vichodna am 15. V. 1898 und Feketevág am 3. VI. 1901 unzweifelhaft Eier vom Regulus cristatus waren. Ja er nistete sogar am 24. Aug. 1936 in Nagycsákány; von hier gerieten einige Jungen in das Königl. Ung. Ornit. Institut und in das Museum von Komitat Vas, somit ist sein Nisten auch im Gebiet Rumpfungarns bewiesen. Der Verfasser führt auch andere Daten auf, mit welchen er das zerstreute Nisten dieser Vogelgattung beweist. Diese Daten sind: Dr. E. Dudich sah im Sommer in Szklenófürdő diese Vögel. Dr. J. Greschik beobachtete am 6. Aug. 1928 in den Gebirgen zu Lőcse—Lubló Jungen von den Eltern gefüttert. Dasselbe beobachtete Dr. M. Vasvári in Tordaszentlászló. Nach J. Bittera brüteten zwei Paar 1912 in Kismarton. Der Verfasser beobachtete selbst am 5. Aug. 1937 im Wald von Drumoly neben Tarcsafürdő von den Eltern gefütterte Jungen K. Bernrieder sah im Sommer in Rátót diese Vögel. Dr. J. Dabasi-Fromm fand sie öfter nistend in Szombathely. — zuletzt 1934. Auch gegenwärtig hält sich ein Paar in Nagycsákány auf. *(Dr. S. E.)*

Fürdősmesterek Szombathelyen.

Írta: HORVÁTH TIBOR ANTAL.

Aki ma megbetegszik, orvoshoz fordul. Hajdanában — a középkortól a XVIII. századig — csak éppen orvos nem állott a betegek rendelkezésére. Még városokban is ritkán találszott orvos. Ellenben válogathatott a beteg különféle kuruzsló, javasasszony, bába, fürdős, borbély és gyógyszerész között.

Bár a sebész — sebgyógyító — tanulhatott volna egyetemen is, a fürdős és a borbély — sőt sokáig az orvos is inkább —, többnyire gyakorlati úton, valaki mellett szerezte tudományát, úgy mint bármely más mesterember, vagyis tanultak, apródoskodtak, inaskodtak 3—4 esztendeig, aztán legénnyé lettek, vándorolni mentek, próbát tettek (remekeltek), és ha eredményesen állották ki azt, mesterré lettek, vagyis mesterségüket önállóan üzhették, s ennek jeléül kiakaszthatták jelvényüket pl. a fördősök a fürdősfazekat.

„A jogosított mester azon városokban, melyekben régi idő óta van seborvos és fürdősműhely, officinát nyithatott, abban füreszthetett, beretválhatott és sebészműtéteket végezhetett. Minthogy régi jogosítással nem bíró helyeken becsületvesztés terhe alatt nem volt szabad műhelyt nyitni, egy-egy fürdős és seborvosmester működésének tág tere volt."[1]

A fürdős és borbélymesterség közel állott egymáshoz, de nem volt ugyanaz. Kitűnik ez a budai borbélycéh leveléből, mely „fürdősöknek csak azon esetben engedi meg a borbélymesterség gyakorlását, ha azt három éven át tanulták".[2]

Kétségtelen tehát, hogy a borbélymesterség magasabb képzettséghez volt kötve, mint a fürdős, mert a borbély fürdethetett is, a fürdős ellenben csak fürdőkészítéssel,[3] kenéssel, hajnyírással és kisebb sebészi műtétekkel (érvágás, köpölyözés) foglalkozhatik.[4]

Természetes azonban, hogy a nagy orvoshiány korában a borbélyok elkalandoztak a belgyógyászat terére, viszont a fürdősök kezeltek marásokat, sebesüléseket, törött tagokat, sőt operáltak is.[5]

Mivel a fürdősök legtöbbnyire csak bérlői a város fürdőjének, — pl. a csepregi fürdőt Barbély Lőrinc évi 2 forintért bérelte 1560-ban[6] — a fürdő használati díját is a város állapítja meg. Ismerünk díjszabásokat a XVII. századból 1626-ból a balfi,

[1] Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története. Bp. 1894. 311.

[2] Demkó: 502. az 1703-i céhlevélből.

[3] Pl. komlófürdőt készítenek 1556-ban. Demkó: 293.

[4] Takács Sándor: Orvosságtudakozódás és orvoslás a hódoltság korában. (Rajzok a török világból III. 117.)

[5] Takács S.: u. o. III. 118.

[6] Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. 56. Bp. 1887. A csepregi polgármester elismeri, hogy 4 forintot vett föl Barbély Lőrinctől, „kit adott az fördőháztól két esztendőre".

293ik szám. Kétszázkilenczvenharmadik szám

RÉSZVÉNY-JEGY.

Mellynél fogva a' **szombathelyi fürdőházi részvényes társaság** t. cz. idősb Zanelli Ferencz urat részvényes tagjának elismeri, 's őtet egy darab részvényétől befizetett tiz pengő forint tőkéjére, az alapszabályok értelmében esendő járuléka iránt, egyetemesen biztosítja. Költ Szombathelyen, a' társaság 1846 évi julius hó 9én tartott köz üléséből.

b. Mihos János elnök

Schwester Károly pénztárnok.

Horváth Boldizsár titkár.

1633-ból a soproni és balfi fürdő díjszabása[7] a fürösztés, hajnyírás és köpölyözésről, sőt a fürdőszolga borravalójáról is intézkedik, az 1631. és 1636-i csepregi külön tarifát szab a kádban és a padon, az egyesével vagy másodmagával fürdőzésre, különbséget tesz a helybeli és vidéki fürdővendég között is,[8] az 1524. soproni városi statutum pedig a zsidókat egyszerűen eltiltja a városi fürdő használatától.[9]

Ha azonban a fürdős borbélydolgát végezi, vagyis sebészi funkciót vállal, vele is „alkudni" kell.[10]

Itt-ott a város házi kezelésben tartja fürdőjét, fizeti a fürdősét, de a borotválás, nyírás, érvágás és köpölyözés mellékjövedelmét meghagyja számára.[11]

*

A fürdőház-építés, fürdőstartás eredetileg úgy látszik a földesúri jogok közé tartozott. Így kapta Podolin 1292-ben III.

[7] Corpus Statutorum Hung. municipalium. V. 2. 166—182.

[8] Csepreg város 1631. jan. 29-i fürdőszabályzata 9 pontból áll. „Fogadtunk megh állandó és örökös fördősnek az b. Pichner Egied mesterembert".

1. neki bérbe adják a városi fördőházat „minden hozzátartozó földével és rétjeivel egyetemben".

5. „várasi ember kádban, ha maga förödik, adjon 3 garast. Ha másodmagával förödik egy kádban, fizessenek ketten 4 garast és az vízhordónak is ketten 1—1 pénzt adjanak".

6. „Az ki padon förödik, 2 garast adjon és az vízhordónak egy pénzt fizessen. De azért mindezeket tartozik megköppölözni."

7. „Az kivől való emberek, ha förödnek, vagy kádban vagy padon, annyit fizessenek, az mennyit Kőszögön és Loczmánt fizetnek."

8. „Az érvágástúl vegyen 2—2 garast."

Farkas S.: Csepreg mezőváros tört. 139—140.

Csepreg 1636. ápr. 7-i fürdőszabályzata: A város megállapítja a fürdőház használati díját Fördős Ádám csepregi fördős részére. Városi ember után:

1. ha maga fördik kádban	12 dénár,
2. ha másod magával	16 dénár,
3. ha padon ül	8 dénár,

„a szolgáló avagy fördőslánnyal együtt".

Vidéki ember után:

1. ha maga ül kádban	16 dénár,
2. ha másod magával	24 dénár,
3. ha padon ül	10 dénár.

„és a mosólánynak is ad 1 dénárt".

Farkas S.: Csepreg m. tört. 141.

[9] Corpus Stat. Hung. V. 2. 17. „Sollen nit baden" mondja a soproni városi statutum.

[10] Fürdős által végrehajtott operáció díja 1656-ban 12 tallér (Takáts S.: Rajzok a török világból III. 118.). Sebkezelésért 1779-ben egy szombathelyi fürdős 10 forintot számít fel (Szombathelyi vár. lev. Prot. 1776/81. 344.).

[11] Schwarcz Ignácz: A fürdők történetéhez Magyarországon. (Századok. 1891. 287.)

Endrétől, Nagy és Felsőbánya 1376-ban Nagy Lajostól fürdőépítési jogát.[12] Valószínűleg többi városaink is így jutottak fürdőik birtokába.

A XIV.—XV. századból számos városi fürdőről tudunk. Környékünkön a sopronit a XIV. században,[13] a szombathelyit 1525-ben,[14] a kőszegit a XVI. században,[15] a csepregit a XVI. század közepén,[16] a rohoncit,[17] a németujvárit és szalonakit[18] és a locsmándit[19] a XVII. században, a körmendit[20] a XVIII. században említik — tudtunkkal — először.

Mivel pedig „sehol egész Magyarországon egy városban többet egy fördősnél be nem vesznek",[21] — legalább is a XVIII. század előtt — a kevés fördős még kevesebb céhben egyesült. Többnyire a borbélyokkal alkottak egy céhet.[22] A céh tagjai természetesen szanaszét laknak. Így az egész északnyugati és északkeleti felföld borbélyai és fürdősei — valószínűleg a XVI. század óta — három főcéhben egyesültek: a pozsonyi, lőcsei és besztercebányaiban.[23] A rohonci és szombathelyi fürdősök meg a soproni céhnek voltak vidéki tagjai, legalább is a XVIII. század elején.[24]

*

A borbély- és fürdőscéhek nem örvendettek éppen nagy

[12] Idézve: Századok. 1891. 286. V. Ö. Siklóssy László dr.: A magyar középkor erkölcse. I. 168. (Fürdők a magyar középkorban c. cikke.)

[13] Házy: Sopron város oklevéltárának kötetei — különösen II. 1. — sok adatot őriztek meg 1393-tól kezdve.

[14] Szombathelyi vár. lev. 1. szekrény, 1. sz. oklevélben említik Balneator Jakab, szombathelyi polgárt.

[15] Kőszegre vonatkozólag 1. Chernel Kálmán: Kőszeg sz. k. város jelene és multja 1. 86. „Fürdője, az ú. n. Padstübl egy borbély felügyelete alatt már a 16-ik században volt." 1720-ban „Fördős Pál" kőszegi sz. kir. városban lakozó fördős". Szombathelyi vár. lev. Prot. 1718/21. 83.

[16] Farkas Sándor: Csepreg m. v. tört. Bp. 1887. 56. 1. 1560-ból említi.

[17] 1643-ban a rohonci fördős Basler Simon pörli Basler Fördős János szombathelyi fördős özvegyét. (Szombathelyi vár. lev. Prot. 1640/43. 381—387.) 1728-ban a rohonci fördős Raiter Mátyás (Szombathelyi vár. lev. Prot. 1726/36. 55.).

[18] Mindkettőt említi: Takáts: Rajzok. 111. 117.

[19] Farkas: Csepreg mv. tört. 140. említi a locsmándi fördőt 1631-ben.

[20] A körmendi fürdős — 1750-ben — Herczer Ádám. (Szombathelyi vár. lev. Prot. 1749/55. 45.)

[21] Századok, 1891. 284 idézi az esztergomi borbélycéh szabályainak 18. pontját 1597-ből.

[22] Selmecbányán (1732) fürdős és borbélycéh, Zágrábban (1779) fürdős, borbély és parókacsináló céh van. Csak fürdőscéh van: Apatinban (1770 és 1817.) (V. ö. Szádeczky: Iparfejlődés és céhek tört. II. kötet indexében.) Pécsett: (1701) sebész és fördős. (Cat. manuscriptum bibl. Reg. scientiarum universitatis Budapestinensis.).

[23] A lőcsei főcéh 1632-ben megújított szabályairól v. ö. Demkó Kálmán: A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVII. században. 107.

[24] A soproni céhet említik 1729-ben (Szombathelyi vár. lev. Prot. 1726/36. 55—56.).

tekintélynek sem Németországban, sem a mi felvidéki városainkban. Más céh pl. fel sem akarta venni fürdős gyermekét inasul.[25]

Éppen ellenkező a helyzetük Szombathelyen, ahol a fürdős nem egyszer tagja a tanácsnak, vásárbíró, pénztár (cassa) kezelő, formondor, sőt a város követe a püspök-földesúrhoz a bíróval együtt, tehát tisztelt, tekintélyes ember.[26]

A fürdőház — legalább is a XVII. században — a Piarcon, utóbb a Gyöngyös-utcában volt,[27] a város és a prépostság házai között. Szántóföldek is tartoztak hozzá, mint a város minden házhelyéhez, de a XVII. század közepén már „szántóföld nélkül"[28] cserél gazdát a fürdőház.

A fürdőházat — modern szóval a város egyetlen közüzemét — először 1614-ben, majd 1622-ben eladta a város, azzal a kikötéssel, hogy a fürdős csak fürdősnek adhatja el.[29] 1653-ban még egyszer visszavásárolta a város a fürdőjét, aztán végleg elveszett: 1668-ban eladta a város 75 tallérért, de fenntartotta magának a visszaváltás jogát és azt a kikötést, hogy a fürdőház csak mesterségbelinek adható tovább.

Ezóta a fürdő magánvállalat, de 1728-ig csak egy fürdője van Szombathelynek, azontúl állandóan kettő. A XIX. század elején már „füstferedőt" is emlegetnek,[30] majd megalakult a Fürdőházi Részvényes Társaság. Alapítási idejét, alapszabályait nem ismerem, de részvényjegyeit igen. A 10 forint értékü, névreszóló részvények kamatoznak, és az évenkint — úgy látszik július elején — tartani szokott közgyűléseken kisorsolnak néhá-

[25] Demkó: A felsőmagyarországi városok stb. 108. említi, hogy a nagyszombati bodnárok (1614-ben) és az eperjesi asztalosok (1664-ben) sértették meg ilymódon a borbély-fürdős céhet, de ráfizettek. Ellenkezik ezzel: Századok 1891. 284. V. ö. Wagner G.: Die Gewerbe der Bader und Barbiere im deutschen Mittelalter. Zell i. w. 1917. (dissertatio).

[26] Ferber Fördős Kristóf 1693—1705-ig tagja a városi belső tanácsnak, 1625-ben Basler Fördős János vásárbíró — ez a legjövedelmezőbb városi tisztség —, 1746-ban Stenczperger Fördős András tanácsúr stb.

[27] A fürdőház 1651-ben a Piarczon volt (Prot. 1648/51. 270),
1668-ban a Gyöngyös-utcában (Prot. 1668/72. 8.).
1673-ban a Piarci utcában Magyaróssy Ádám és Németh aliter Kovács György házai között (Prot. 1672/78. 180.),
1693-ban „a Gyöngyös-utcán, a város és a Prépostság házai között" (Prot. 1689/93. 281.).

[28] 1651-ben tulajdonosa „szántóföld nélkül" adta el. (Prot. 1648/51. 270.); 1668-ban a város is „szántóföld és adója nélkül" adta tovább a fürdőházat, (Prot. 1668/72. 8.) v. ö. Farkas: i. m. 139, ahol a csepregi fürdőházhoz tartozó földeket és réteket említik, 1631-ben.

[29] 1622. Prot. 1620/23. 55.

[30] Szalay Imre megyei első orvos 1817-ben füstferedőt állított fel. „Jelentés(e) a ... Szombathelyen álló Füst ferdőről" Szombathelyen jelent meg 1818-ban. (A Vasvármegyei Múzeum könyvtára XII. E. 85. szám alatt őriz egy példányt ebből a ritka nyomtatványból.) A Szalay Imrére vonatkozó adatok ellentmondók. „Jelentését" sem Szinnyei (Magyar írók), sem Petrik (Magyarország bibliographiája 1712—1860.) nem ismerik. Kuncz—Kárpáti: Szombathely monographiája: 190. l.

nyat, s az elnök utasítására a pénztáros kifizeti a névértéküket. Az egyesület elnöke 1846-ban br. Mikos János, titkára Horváth Boldizsár volt, 1865-ben pedig gr. Hugonnay az elnöke.[31]

Ezzel a fördősmesterség kora lejárt: kiszorította, feleslegessé tette őket az orvos, sebész és gyógyszerész, kikből a XVIII. század vége óta több is volt állandóan a városban.

A fürdőház egykori felszereléséről is keveset tudunk. Volt „fürdősnek való vasfazeka", emlegetik a „fürdősmesterségbeli officinát mindennemű szerszámokkal és eszközökkel együtt"; a „fördős professióbeli strandját vagyis officináját és a hozzá való szerszámokat" magasra — 250 forintra — értékelik a XVIII. században.

A fürdősműhelyt a XVIII. század végén „officina ac Pharmacopaea Chyrurgicis" néven említik, vezetője — pl. 1781-ben — „chyrurgus". Személyzete — amennyire analogiákból lehet következtetni — fürdőslányokból került ki.

Szombathelyi fürdősök:

1. 1525. *Balneator (Fördős) Jakab.* A város bírájával és Szele István esküdttel együtt a város követe a püspök — földesúrnál Győrött a város privilégiumainak megerősítése ügyében.[32]

2. 1614—1626. *Basler (Fördős) János.* Neve csak jóval halála után fordul elő okmányban, addig Fördősnek nevezik csak.[33] 1614-ben[34] 60 magyar forinton vette meg a várostól a fürdőt, de mivel még 1619-ben sem fizette meg a vételárat, úgy határozott a város, hogy „immár ezentúl fel nem veszi, mert napokat is hagyott őmaga, hogy egy részét megadja. Akkor sem adott egy pénzt is. Hanem, ha meg akar benne lakni, megszerződjék a várossal. Úgy mint zsellér, benne tartja a város, és várost is őrizzen. Hol penig semmit nem akar fizetni róla, menjen ki belőle".[35] És Fördős János, kinek kőzben két ízben[36] is leégett a fürdője, meg a Zsidó-híd[37] lerombolása miatt törvénybe is keveredett, kiment belőle, 1620-ban Monyorókerékre költözött, ott

[31] A kezemben lévő Részvény-Jegy 293. számú, 1846. júl. 9-i közgyűlésen id. Zanelli Ferencz úr részére van kiállítva, 10 pengőforint értékre szól. További sorsa: „Ezen sorsjegy az 1865-ik évi mártius hó tartatott közgyűlés alkalmával kihuzatván, kifizettetni utasíttatik. Szombathely, július 3-án 865. gf. Hugonnay elnök." és „Fl. 20. kifizettem. Szombathely. 5. július 1865. Máhortsich József pénztárnok". A szombathelyi Múzeumban több példány is van belőle.

[32] Szombathely, városi lev. I. szekrény 1. sz. Kiadta: Schoenvisner: Antiquitatum et historiae Sabariensis ... libri novem. Pest, 1791. 275.

[33] Hogy Basler volt a vezetékneve, csak 1643-ban tűnik ki, addig Fördős, egyszer Balneator néven emlegetik. Basler néven: l. Szombathely város lev. Prot. 1640/44. 381—387. 1625-ben vásárbíró volt.

[34] 1614-ben említik először: Prot. 1612/14. 249.

[35] Szombathely, vár. lev. Prot. 1618/20. 154.

[36] Prot. 1620/23. 55.

[37] Prot. 1618/20. 277.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

eltemette első feleségét, újat vett és „nem igen részeges" új feleségével annyira megszedte magát, hogy már 1622-ben visszajött, és „könyörgött a városnak, . . . hogy meg engedjenek abban a 60 forintban" t. i. a fördő árában.[38] Tényleg a bíró ápr. 8-án 40 forintban[39] örökbe felvallotta nekik a fördőházat a város képében. 1626-ban halt meg.[40]

3. 1626—1643. *özv. Basler (Fördős) Jánosné.*[41] Természetesen legényt tartott benne, pl. 1636-ban Fördős Kristófot.[42] Tőle

4. 1643—1651. *Gusner (Fördős) Mátyás és felesége Talaman Katalin* vették meg a fürdőházat, s keveredtek pörbe e miatt a rohonci fürdőssel, Basler Simonnal.[43] Mivel Fördős Mátyás meghalt, özvegye pedig újra férjhez ment Schnabler Lakatjártó Miklóshoz, 1651-ben eladta a fürdőházat „szántóföldе nélkül" 60 forintért és felszerelését (vasfazék) 8 forintért, összesen tehát 68 forintért,[44]

5. 1651—1653. *Fördős Péter, aliter Pälisch és felesége Császár Katalin*nak. A vételárból 30 forintot rögtön lefizettek, 38 forinttal pedig adósak maradtak, aminek fejében évi 3 forint kamat fizetésére kötelezték magukat. Mivel 2 év alatt csak 4 forintot tudtak törleszteni, a város visszaváltotta a fürdőházat, és évi 10 forintért bérbe adta az új fürdősnek.[45]

6. 1653—1662. *Fördős János* mester, ifjú legény.[46] Nevét sem ismerjük, noha elég soká volt a fürdő bérlője. Népszerű éppen nem lehetett, mert amint egy új fürdős jelentkezett, megintette a város: „Szent Mihályra kitellik esztendeje és ha jól viseli magát, a város benne tartja, ha nem, a város másnak adja", t. i. a fürdő bérletét.[47] Ez a más

7. 1662—1713. *Ferber (Fördős) Kristóf* ifjúlegény, tehát még nőtlen volt. Családja Pinkafőről eredt, ismertté — országos hírűvé — a XIX. század második felében Szinnyei néven lett a család egyik ága.[48]

1663. elején ajánlatot tett a városnak: új fürdőt építene a saját költségén, ha a város mérsékelné a bérét. Az első évre a

[38] Prot. 1640/44. 381—387.

[39] Prot. 1620/23. 55.

[40] „minthogy annak előtte in anno 1626 az néhai Istenben elnyugodott Fördős János . . . meghalván" Szombathely, vár. lev. Prot. 1640/44. 381—387.

[41] 1643-ban egy pörben már holtnak mondják az asszonyt is. Prot. 1640/44. 381—387.

[42] Fördős Kristóf tanu valami pörben. Prot. 1636/40. 19.

[43] Prot. 1640/44. 361 és 381—387.

[44] Prot. 1648/51. 270.

[45] Prot. 1651/54. 292. Az évi 10 forint árendát említi: Prot. 1650. (az 1661 évből).

[46] „Az minemő ifju fürdőslegény János mester bejött az mi városunkba" Prot. 1651/54. 292.

[47] Prot. 1661/64. 178.

[48] A Ferber családról: Szinnyei: „Magyar írók" és ebből különlenyomata (Bp. 1909) a Szinnyeiekre vonatkozó résznek. Nagy Iván: Magyarország családjai, IV. 152.

város 3 forintra szállította le, a következőkben azonban annyit követelt, mint az eddigi bérlőtől, tehát 10 forintot. Az új fürdőház a Gyöngyös-utcában épült fel.[49]

Ferber egyébként is életrevaló, vagyonszerző embernek bizonyult. 1668-ban örökáron megvette a fürdőházat 75 forinton,[50] 1688-ban szőllőt szerzett,[51] 1700-ban 10 hold földet,[52] úgy hogy halálakor vagyonát 1170 forintra becsülték fel hivatalosan.[53] Tekintélye is megvolt: 1693—1705-ig állandóan tagja a belső tanácsnak. 1710-ben már beteges lehetett, mert a nagy pestisjárvány idején a borbélyokkal együtt betegápolásra vezénylik ki a fürdőslegényt[54] is, tehát a mestert nem.

Halálakor — aminek dátuma nincs meg az anyakönyvben, de 1713-ban kellett történnie, mert a hagyaték felosztásával nem sokat szoktak várni, — 1170 forintra becsülik vagyonát, amely egy piactéri házból (450 forint), 15 hold földből (150 forint), és egy szőllőből állott Vörösváron (25 forint). Ezt nyolc részre osztják örökösei között, de csak első házasságából származó János (pápai lakos), Mátyás (keszthelyi lakos) és Vitus Páter (ferencrendi) fia és özvegye ,[55] s ennek Ádám (timármester Szombathelyen) és

8. 1713—1720. Mihály nevű fia vannak felsorolva. „Minthogy az özvegyek míg urok hírét nevét viselik, megholt uruk házában meg szoktak hagyatni", az özvegyé marad a fürdő is, és folytatja ura mesterségét, míg 200 tallérnyi móringja fejében, amit a mostoha fiúk nem tudnak vagy nem akarnak megfizetni, kisebbik fiára hagyja a mesterségét.

9. 1720—1738. *Ferber (Fördős) Mihály.* Többet sem tudunk róla, minthogy 1728. febr. 24-én megjelent a szombathelyi városi tanács előtt Raiter Mátyás rohonci fürdőssel együtt, és „producálták az nemes sopronyi Fördős Czének őfölségétől kegyelmesen kiadott privilégiumait és articulusait, melyet is meg olvasván, accurate világos az, azon Articulusnak 19. és 21. punctuma szerint, hogy az ollatin helyen, az hol fürdőház már régtől fogva volt, más fürdős, ha szintén czébeli volna is, az elsőnek praejudiciumára az ollatin helyen ne szenvedtessék, sőt ameddig az ollatin mesterembernek maga districtusa tart, semminemű Freternek vagy Sterernek ne legyen szabad mesterségét űzni és folytatni, holott folytatná, marcalis poena rajta desummáltassék",[56] és kérték, tiltsa el fürdőmestersége gyakorlásától Stenczperger Andrást.

[49] Prot. 1661/64. 216.

[50] Prot. 1668/72. 8. A piarczi utcában volt: Prot. 1672/78. 180.

[51] Szombathely, vár. lev. Hegykönyv 1687/89. 18.

[52] Prot. 1700/1707. 23.

[53] Prot. 1712/16. 123 az osztály, melyet vagyonán tettek.

[54] Prot. 1707/12. 126.

[55] Az özvegyről: nemzetes Baranyay Máriáról. Prot. 1712/16. 123. és 1718/21. 94.

[56] Prot. 1726/36. 55—56. és

A város, hogy „satisfaciáljon őfölsége privilégiumának" — meghagyta, az új legény „adja be magát az czébe, addig pedig, míg azt végbe nem viszi, itt helységünkben sub poena articulari mestersége folytatásától arceáltassék".

Okt. 9-én megismétli panaszát[57] Ferber, de Stenczperger — aki közben úgy látszik belépett a céhbe — továbbra is fürdős maradt.

10. 1738—1744. *özv. Ferber (Fördős) Mihálynéé* a fürdő, akitől

11. 1744—46. *Flicht Mihály*[58] veszi meg 1744 máj. 5-én 330 rajnai forintért, s vállalja, hogy a királyi privilégium értelmében mindenkinek szolgálatára fog állani, s még ugyanaznap polgár is lett, de „a fürdős czében leendő incorporátiójáról az testimoniálist" tartozik a városnak — pótlólag — bemutatni. Rövidesen eladta — pedig jelentős veszteséggel, 250 forintért — fürdőházát

12. 1746—1769. *Rothwald Péternek*,[59] az új fürdősnek, akit a város — 1746. márc. 23-án — polgárává fogadott.[60] 1769 előtt meg kellett halnia, mert ekkor új fürdős tűnik fel,

13. 1769—1774. *Schwartz Jakab*,[61] aki 1769. jún. 9-én lett polgár, és aki feleségével, *özv. Oberlór Jakabné Sturm Borbálával* kapta a fürdőházat. Mivel 1774-ben Borbála asszonynak már megint új ura van,

14. 1774—1805. *Éder (Fördős) József*,[62] második urát el kellett temetnie s új ura —már harmadik — feleségével kapja a fürdőt. Éder utóbb, úgy látszik, feladta a fürdőmesterséget, mert a város jegyzőkönyvei igen sokat emlegetik, — volt város hadnagy, külsőtanácsos, formondor, különféle kasszák kezelője, de többet nem nevezik 1781-en túl fürdősnek.

15. 1728—1755. *Stenczperger (Fördős) András*.[63] Honnan jött Szombathelyre, nem tudjuk, de mint második fürdős, Ferber minden igyekezete ellenére is meg tudott maradni. Módos ember lehetett, mert pl. 1742-ben 200 forint kölcsönt[64] adott a városnak. Haláláig 1735-től tanácsúr. Utána özvegye,

16. 1755—1757. *Krécs Terézia*[65] vezeti a fürdőt.

[57] Prot. 1726/36. 73.

[58] Prot. 1739/46. 223. polgársága u. ott.

[59] Prot. 1739/46. 259. és hozzáteszi, hogy a fürdőt és felszerelését az eladó 1744-ben Ferber Fördős Mátyás özvegyétől vette. A vételnél jelen van, mint tanu: Stenczperger Fördős András tanácsúr is.

[60] Prot. 1739/46. 261.

[61] Prot. 1768/72. 99. Lefizette a 24 forint purgerpénzt. Feleségét ill. Prot. 1781/84. 32 szerint második asszony volt.

[62] Prot. 1774/75. 21. lett Éder polgárrá. 1779-ben gyógyít: Prot. 1776/81. 344—345., 1781. Prot. 1781/84. 32. stb.

[63] Első említése: Prot. 1726/36. 55, 73. 1739, Prot. 1739/41. 11.

[64] Prot. 1739/46. 164.

[65] Prot. 1749/55. 204.

17. 1757. *Handl (Fördős) Antal*, aki elvette elődje özvegyét,[66] a másik fürdő tulajdonosa. 1757-ben kellett Szombathelyre bevándorolnia, s szegény ember lehetett, mert a polgártaxa lefizetésére is halasztást kért.[67] Fürdője a Gyöngyös-utcában volt.[68]

Újabb adatok a balatonaligai őskori telep ismertetéséhez.

Írta: KOLOSVÁRY GÁBOR dr.

A „Vasi Szemle" multévi kötetének lapjain adott beszámolóm az aligai marhalejáró szórt és ásott leleteiről nyujtott egy kis tájékoztatót. 1937. évi június-július-augusztus folyamán a keresgéléseket tovább folytattam feleségemmel. Az újabb keresések azonban a már ismertetett dolgokhoz sok újat nem szolgáltattak. Úgy mennyiségben, mint minőségben körülbelül azonos neolithikus leletek kerültek felszínre. Arról a pár érdemesebb leletről azonban, ami 1937 folyamán előkerült, az alábbiakban adok pótló ismertetést.

1. Körömdíszítéses cserépdarabok.

2. Bazaltsalakból csiszolt malomkődarabok.

3. Újabb és a megmunkálást határozottan mutató quarceszközök. (Lásd 24—25. ábra.) Zúzókőtöredékek; három darab quarcnyílhegy. Egy nagy, marokra fogható kézi quarcbalta. Ezt a 23-ik ábra ábrázolja. Gömbalakú kavicsból lepattintva, a lepattintás nyomát a balszélen erős ütés helye szemlélteti. Éle használati retussal. Az él ma is éles és munkaképes. A rajzon eredeti nagyságban látjuk.

4. Hengeralakú fúró, vagy simítókő, egyik kerek felülete simára csiszolva. Ezt a 38-ik ábrán látjuk.

5. Több jáspis szerszám, diónagyságú magkövek, lapos, éles kaparók, pengék, tipikus él-retussal; számos microlith. Az innét származó jáspis-eszközöket a 46., 47., 44., 45. ábrák mutatják be, a 48-ik rózsaszínű tűzkőből készült hegy.

6. Egy pár apró csontnyíl, melyeket 1936-ban nem találtunk meg.

7. Átfurt csont-epiphysis, kisebb termetű emlősállat csontja. Felfüggesztett ékesség lehetett. Sajnos, törött állapotban.

Jelen cikkem értelme inkább abban rejlik, hogy ismertessem ama leleteket, melyek a lőszplatón új szőlőmunkálatokkal, bolygatatlan területről először kerültek felszínre. 1937 nyarán ugyanis a fürdőtelep feletti lőszplatón új anyag került elő. Ennek a részletes ismertetése, leírása hely és idő híján nem lehetséges. Kiragadok mindenesetre egy pár szebb és épebb

[66] 1758. Handl Fördős Antalné özv. Stenczperger Andrásné szül. Krécs Terézia adós valakinek 50 forinttal. Prot. 1755/65. 154.

[67] Prot. 1755/65. 108.

[68] Prot. 1753/65. 156.

darabot, melyeket az alábbiakban ismertetek. Ez a terület a marhalejárótól légvonalban körülbelül 300 méternyi távolságra fekszik s tulajdonképen folytatása az előbbi őstelepeknek. Az összefüggést a marhalejáró nagy beárkolódása szakítja meg. A hely pontosan ott van, ahol a lőszplatónak a *Rákóczi* szálloda és a *Weiss Miksa* villája közé eső területe fekszik, a *Kuthy* villa felett.

1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16 = csontnyílhegyek; 2, 4, 11 = vékony lapos csontból készült szúrók (nyílhegyek, gyengék!); 17 = csonthorog; 18 = laposra csiszolt kaparó (csontból); 19, 20, 21 = nagy, csövescsontból készült kézi kaparók, simitók, szúrók; 22 = dárdahegy.

Az új talaj feltörése 75—80 cm-nyire bolygatta meg a földet, s így a neolith telepnek éppen a legfelső részét hozták napvilágra. A leletek sokkal szebbek, épebbek mint a marhalejáró leletei és ami feltűnő volt az előbbivel szemben: a jáspis és tűzkőszerszám sokkal gyérebben került elő, viszont csontipari tárgyaknak igen nagy tömegére bukkantam. A kísérő fauna ugyanaz, mint a marhalejáróé, tulok, szarvas, őz, disznó, ló

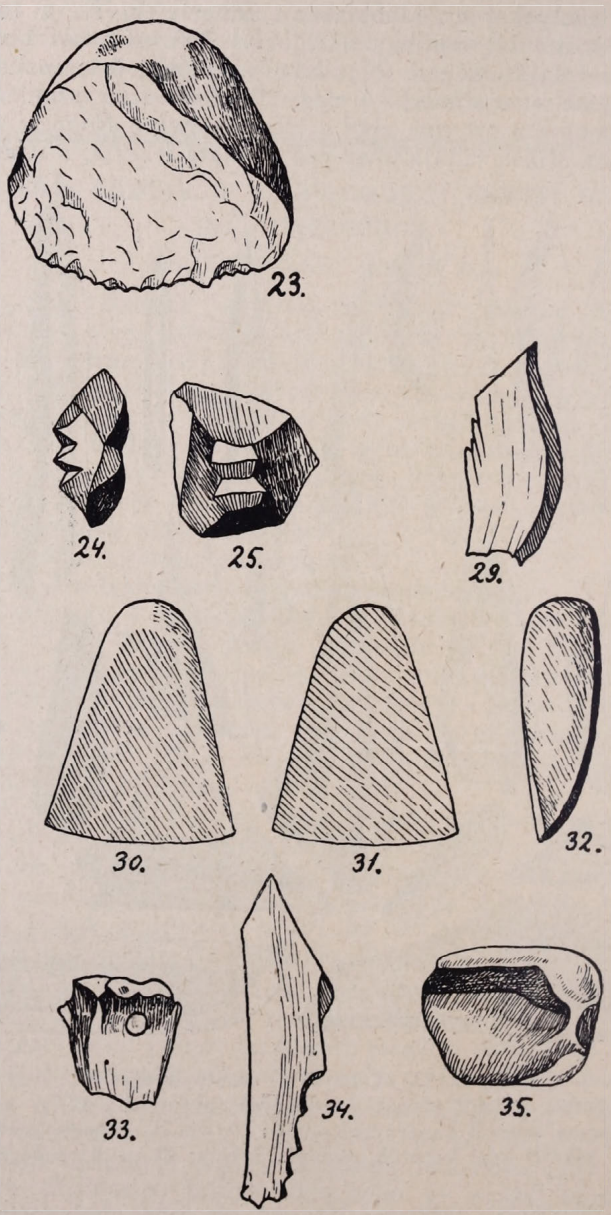

23 = kvarcbalta; 24, 25 = rovátkolt fehér kvarckavics oldalról és szembe nézve; 29 = csontszúró v. nyílhegyecske (nagyítva); 30, 31, 32 = fehér kézibalta két felületéről és oldaláról tekintve; 33 = átfurt csontepiphysis; 34 = nyílhegy csontból; 35 = *Unio-pictorum héj* csiszolva.

és juh vagy kecske. Bővebben fordul elő azonban az *Unio pictorum* nevű kagyló héja, annak jeléül, hogy ez is tápláléku-

kat képezte. Kutyacsont azonban nem került ki a rétegekből. Túlnyomó a tulok és a szarvascsont. A tulokból három állat maradványai tárultak fel. A lóból két M. fog, egy állkapocstöredék, új két M. fog, egy incisivus, egy zápfog és még 2 másik zápfog. Két kis termetű állat maradványai. — A házidisznóból

26, 27, 28 = kis edényke két oldaláról és felülről; 36, 37 = jáspis pengetöredék, retussal; 38 = csiszoló hengerkő; 39—40 = pattintott babérlevélhegyalakú szerszám; 41, 42 = pattintott babérlevélhegyalakú nyílhegy; 43 = emberi szemet ábrázoló cserépdarab; 44, 45, 46, 47 = jáspispengék; 48 = rózsaszínű tűzkőhegy; 49 = kéthegyű laposcsontból készült szúrócska; 50 = fenyőág-rajz egy cseréptöredéken.
A rajzok a szerző eredeti tusrajzai és természetes nagyságban készültek.

fogak és phalangiumok kerültek elő. Egy zápfog erősen le volt majszolva és igen öreg és nagy állatból származik. Körülbelül négy állat maradványait vetette fel az ásó.

Előkerült 16 darab edénynek 18 töredéke. Valamennyi durva kivitelű, vastag falu, sötét szürke színű neolithra jellemző. Díszítés nélküliek, kavicsos masszából készültek. Továbbá: csillámdús szürke agyagból készült edénydarabok. Egy darab fekete anyagú, sima belsejű, nem kavicsos anyagú vastag csuportöredék, felületén körömbenyomásokkal díszítve. Egy vonalkásdíszítéssel ellátott peremrész; egy teljes henger-peremű edénytöredék; egy fényes fekete vonalkás díszítésű peremrész; egy rosszul díszített és igen primitív kivitelű barnás edénydarab; több vékonyabb falu kis edény töredékei; több korongon készült palaszürke edény feneke és pereme. A többi edénydarabokon még a következő díszítések voltak láthatók: fésüs díszítés és párhuzamos karcok. Ami a fülüket illeti, vannak egy- és kétujjas kerek fülek, csecsalakú fülek, kisebb-nagyobb lyukkal átfúrva, marokra szóló emelő fülek; fülgombok és fedőgombok; egy darabon a fül helyén hatalmas dudor látható 3 ujj lenyomásának helyével.

Ami a szerszámokat illeti ezeknek érdekesebbjeiről az alábbi beszámolót adhatom:

1. Csontból készült nyílhegyek és fúrók igen nagy tömegben. Ezek három félék: *a)* vékony, lapos csontból készült nyílhegyek, melyeket a 2., 4., 11., 29. és 48-ik ábra mutat be. *b)* Kisebb csövescsontokból készült hegyek, a csövescsont ürege (belső része) nem felhasználva: ilyenek voltak azok, melyeket az 1., 3., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 12., 13., 14., 15. ábrák szemléltetnek. *c)* A harmadik félék nagyobb csövescsontokból készültek, durvább kivitelűek, s vagy dárdahegyek (16., 22.) vagy jobb kezes munkához való vakarók, kaparók, melyeknek a csöves csont üregében az ujjaknak a megtámaszkodása elősegítést nyer. Ezeknek tipikus példáját a 20. ábra mutatja be, majd a 21-ik, 19-ik. A 17-ik ábra végül egy csonthorgot mutat, melynek azonban jól kicsiszolt hegye is van. A 18-ik ábrán egy narancsszelet alakú csontkaparót látunk, szépen laposra lecsiszolva. A 34-ik ábra nagyobb nyílhegyet mutat. E csövescsontokból készült nyílhegyek (vagy dárdahegyek) a csövescsont ürege révén az úgynevezett „vércsatornát" is magukban foglalták.

2. A csonteszközök után a kőeszközök is említést érdemelnek, bár ezek itt jóval kevesebb számban voltak találhatók, mint a marhalejárón. Gyönyörű az a hófehér kemény mészkőből készült kézi balta, melynek képét a 30., 31. és 32. ábrán látjuk. Egyik oldala erősen domború, s felülete teljes, a másik oldala inkább egyenes és a baltafelület kisebb rajta. Felül kerekre van csiszolva, hogy a tenyért ne sértse.

3. Jáspis szerszámok. A 36—37. ábrán egy fényes, sötét májszínű jáspis penge látható, retussal; a 39—40. ábrán két oldaláról egy babérlevélhegy alakú nyíl képe van, színe világosbarna. A 41—42. ábra egy nagyobb ilyen hegyet ábrázol, le-

kopott élekkel, alja a nyílvesszőhöz való hozzáilleszthetőség kedvéért erősen ki van pattintva. (42. ábra) Színe kávébarna.

4. Előkerült egy teljesen ép orsógomb, vörössesbarnára égetve, továbbá egy emberi szemet ábrázoló cserépdarab (43. kép), s egy természetes nagyságban ábrázolt kis edényke, piszkos-barnára égetve, három csecsnyújtvánnyal. A negyedik letörött róla. Helyét a képen pontozás jelzi. Erősen durva kivitelű, primitív készítmény, kézzel formált lapos aljú, egyik szélén lecsorbulva (27. kép).

S most még lássunk egy pár kiemelkedőbb edénydarabot.

1. Óriási urna pereme. Fala 2—3 cm vastag. Pereme kihajló kerek, anyaga szürkés-fekete, durva kidolgozású. Ép állapotában egy méter átmérőjű szájadéka lehetett.

2. Fenyőágszerű díszítés egy cserépdarabon. (50. kép.)

A fiatalabb kőkort a vonaldíszes kerámia, putrilakások, a megfelelő fauna stb. jellemzik. Ezeknek a nyomát mindenütt megtaláltuk. Ez a kor a Dunántúlon fel Miskolcig megvan. Földművelés, állattenyésztés, szövés-fonás, vadászat, s az eszközök közül ütőkövek is jellemzik ezt a kultúrát. Ideje Kr. e. III. ezredévig. Balatonaligán ezt a kort találtuk meg nyomaiban, mindenütt rájatelepülten a későbbi bronz, majd a római kor. A pattintott szerszámok használata ép úgy átnyúlik a kései (azaz új) kőkorba, mint ahogyan a bronzkorba is átmegy a különféle kőszerszámok, sőt még a csontszerszámok használata is. Ezek ugyanis még sokáig használatosak maradtak.

*

G. v. KOLOSVÁRY: *Neue Daten zur Kenntnis des Neolithicums von Balatonaliga (Ungarn, am Plattensee).*

Auszug. Der ungarische Textteil enthält Aufzählungen neuerer Funde von Balatonaliga (neolithischer Kultur-Reste des Menschen). Die Abbildungen stellen diejenigen erwähnungswerten Fund-Exemplare dar, mit welchen der Verfasser sich eingehend befaszt hat. Kulturzeit: Spät-Neolithicum, Fauna: Bos domesticus, Pferd, Capreolus capreolus, Hirsch, Sus scrofa, Ovis — beziehungsweise Ziege. (?).

Ebenspanger János.

Írta: TÁLLYAI (KOLLER) ISTVÁN.

Nem vagyok vasmegyei születésű, de életem harmadik évétől fogva Kőszegen töltöttem gyermekéveimet, mindig vasmegyeinek tartottam magam s mióta távol vagyok e kedves kis városkától, ha viszontlátom, felébrednek a gyermekkor emlékei s úgy érzem magam, mintha otthon volnék. Ez igazolja e soroknak megjelenését a „Vasi Szemlében". De igazolja más is. A címerül írt név — amelynek tulajdonosa Felsőlövőn tanárom volt — nemcsak országos hírű pedagógus neve, de egyik legkiválóbb hiencologusé s vasmegyei turisztikai íróé, akire a „Vasi Szemle" is már többször hivatkozott s aki megérdemli, hogy megemlékezzünk róla. Hazafias gondolkodása, szívvel-lélekkel magyar volta

és magyarosító érdemei dacára munkássága osztrák és németországi részről is nagy elismerésnek örvend. Megtaláltam nevét nemcsak Pahr irodalomtörténetében, továbbá a „Reichspost" 1936. július 16. számában, de meg van örökítve neve Friedrich Schön a német tájszólásos költészetet tárgyaló irodalomtörténetének III. kötetében is.

A „Vasi Szemle" feladatának tartom, hogy megemlékezzék Vas vármegye nagy fiairól. Nagyon sok kiváló tudós és író neve fűződik Vas vármegyéhez. Íme csak úgy találomra egy néhány: Rajnis József a költő, Rámoczy-Rammershofer Valerián, Gamauf Teofil, Rómer Flóris, Szilasy János (kiváló pedagógus, budapesti egyetemi, előbb szombathelyi teologiai tanár), Purgstaller József (Palotai, a kiváló filozófus, ki kőszegi születésű volt), Szelestey László, Torkos László (a költő), Pauer Imre (egyetemi tanár; Vácon született, de Szombathelyen is tanárkodott), Beyer János kőszegi tanár, Schneller István, a ma Kőszegen élő nagynevű kolozsvári egyetemi tanár, a kiváló pedagógus, aki „Pedagógiai dolgozatai"-ban az említett Beyer János emlékét is megörökítette. Ámde e névsort folytatni lehetne. Ebenspanger János neve is e díszes névsorba tartozik.

Életének külső kerete a következő: Ebenspanger János Kukmérott (Vas m.) született 1845. év május 3-án. A felsőlövői tanítóképzőintézet növendéke volt és itt szerzett tanítói oklevelet 1863-ban. Tanító volt Rábafüzesen, nevelő Szemesen, majd ismét tanító Lugoson és Lieblingben. 1872-ben a közoktatásügyi kormány a népiskolák és a tanítóképzőintézetek tanulmányozására küldte ki Németországba; Ebenspanger különösen Drezdában, Weissenfelsben és Gothában fordult meg. Visszatérve a temesvári kir. tanfelügyelőség tollnoka lett, 1877-ben pedig a felsőlövői evang. tanintézetek (gimnázium, reáliskola és tanítóképző) tanára és a tanítónőképzőintézetnek főnöke. Széleskörű egyesületi és irodalmi tevékenységet fejtett ki különösen mint tankönyvíró s sok folyóirat munkatársa. A felsőlövői ev. tanintézeteket Wimmer Ágoston ev. lelkész alapította nevelőintézettel kapcsolatban 1845-ben. Wimmer, bár bécsi születésű volt, tüzes magyar érzésű pap, aki 1848-ban Kossuth számára bibliák címén fegyvereket hozatott Angliából, felhívását németre fordította, maga is szervezett hadsereget Bécs ellen s Világos után menekülni volt kénytelen. Ebben a tüzes hazafias szellemben működött Ebenspanger haláláig. Ebenspanger 1903 január 24-én halt meg. Kiváló tanár volt, aki oszlopos tagja az intézeteknek. A tanítóképzőt Kehr Károly, a kiváló pedagógus gothai tanítóképzőjének mintájára újra szervezte. Minden tanítványát a soha meg nem szűnő hála köti nemes egyéniségéhez. Jobb pedagógust, kiválóbb nevelői lelket még elgondolni sem lehet. Valóságos atya volt a tanítványaival szemben. Az intézet pedig, tekintve nagy érdemeit, működésének 25 éves jubileuma alkalmával, az igazgatói címmel tisztelte meg.

Ebenspanger mindenben a híres Kehr Károly tanítványa.

A „Praxis der Volksschule" híres írójáról, aki a jenai egyetem tiszteletbeli doktora is volt, Ebenspanger tanulmányt is írt a „Pedagógiai Plutarch"-ban, egész működése, sőt külső életkörülményei is annyira tükröztetik vissza Kehr egész egyéniségét, hogy bátran nevezhetjük a magyar Kehrnek, annál is inkább, mert miképpen Kehr Németországban, úgy Ebenspanger hazánkban tartozik az úttörők közé a népoktatás fejlesztése terén.

Ebenspanger írt turisztikai, etnográfiai és pedagógiai tanulmányokat. Különösen a hienc német dialektusban írt versei úttörők, melyek „Hienzische Veaschln" néven jelentek meg. Ismeretes tanulmányai: Mythologisches in den Namen unserer Wochentage; Die Hienzen, ein halbverschollener Volksstamm (Münchener Allgemeine Zeitung); Hienzische Reste der altungarischen Götterlehre. Kiváló érdemei vannak Ebenspangernek a felsőlövői tanintézetek megmagyarosítása körül. „Népiskola — Volksschule" c. lapjában állandóan közöl nyelvtani magyarázatokat a németajkúak részére. Hazafias elbeszélései és versei („Ungarnland, mein Vaterland") mély hazaszeretetről és királyhűségről tanuskodnak. „Geschichte der oberschützener Schulanstalten" c. munkája, mely rövidebben magyarul is megjelent, a legsikerültebb iskolamonográfiák egyike. A Himnuszt és a Szózatot is lefordította német nyelvre, magyar szellemben írt német olvasókönyvei és egyéb tankönyvei pedig nagyon kedveltek voltak iskoláinkban. Kitűnő földrajzíró volt s mint ilyen tanulmányt írt külön és Vas vármegye nagy monográfiájában: „Vasvármegye területének lejtősödéséről". Megírta továbbá magyar és német nyelven Vas vármegye kitűnő földrajzi tankönyvét, írt történeti és földrajzi egyéb tankönyveket, sok nevelési, módszertani tanulmányt, és neveléstörténeti dolgozatot hazai s külföldi lapokba: a közoktatásügy fejlődéséről, Kehrről, Kommeniuszról, Frőbelről stb. A felsőlövői intézetek egyik kiváló nagyhatású tanáráról — aki Ebenspangernek is volt tanára — Weber Hugóról — is több megemlékezést írt.

Hogy hienc költeményei miképpen adják vissza a tájszólást erre vonatkozólag közöljünk néhány sort a „D' Hoanzln", azaz „Die Heinzelmännchen" c. verséből:

Kennt' s eippa van di Hoanzln
di oldi scheeni Gschicht,
wia s saindi fia di Aondan
iah Oawad habm vericht?
Dos sain nao guiti Zaitn
in Raich duat traussn gween;
destwegn die Laid a haint nao
geen van di Hoanzln reedn.

A költemény 11 versből áll. A 11. vers:

Gsiahst söült; Laid sain di Hoanzln!
Dei muis ma reschpektian.
Mia hoasst s sist a di Hianzn
Sul i za sei Di fiahn?

Sei schrain Dia zui: Sa kimm na!
Ah schein, sao griass Di Gaod
Und waunst oft wieda fuattgehst,
sogns fraindli: Pfiatt Di Gaod!

(Irodalmi nyelven: Kennst vielleicht von den Heinzelmännchen die alte schöne Geschichte, wie sie ehemals für die Andern ihre Arbeit haben verrichtet? Das sind noch gute Zeiten im Reich dort draussen gewesen, desswegen die Leute auch heute noch gerne von den Heinzelmännchen reden. — Siehst du, solche Leute sind die Heinzelmännchen, diese muss man respektieren. Man heisst sie sonst auch die Hienzen. Soll ich zu ihnen dich führen? Sie schreien dir zu: „So komme nur! Ah schön, so grüss Dich Gott. Und wenn du dann wieder fortgeh'st, sagen sie freundlich: „Behüt dich Gott!"

Ámde szóljunk általános pedagógiai elveiről. Értékes dolgozata: „Az észtan elemei s annak gyakorlati alkalmazása a kérdező tanításban". E cikkben mondja: „A beszéd- és értelemgyakorlatok vagy a szemléleti oktatás az egész tanításnak alapját képezik. A legfontosabb tanítási elv: Szemléltetve oktass! Ehhez még csatlakozik a következő: A szemléletekből fogalmakat alkoss!"

E követelmények s a következő kifejtések ma általánosan elfogadott módszertani tanítások. Azonban Ebenspanger korában még nagy szükség volt arra, hogy ezeket hangoztassuk és a köztudatba átvigyük. S a pedagogiának, a tanításnak ma is sziklaszilárd alapelveit képezik.

„Der entwickelnde Unterricht" (A kifejtő tanításmód) c. cikkéből a következőket közöljük: „Aki egyszer a fejtegető tanmód titkaiba hatolt be, csodálkozik, hogyan lehetett el nélküle oly hosszú ideig". „A tananyag felfogása csak ezen tanítási móddal érhető el... még gyenge tanulóknál is." A kifejtést több példán mutatja be. Íme rövid részlet az átmérőről: „Nevezzetek meg oly testfelületeket, melyeket vonalak határolnak! (Asztal, fal.) Hol látni ezektől eltérő vonalakat? Húzz olyan vonalat, melyet az asztalnál látsz! Ezeket egy irányba húzzuk = egyenesek. Rajzolj karikákat! Húzz vonalat egyik oldalról a másikra! Melyik a legnagyobb? (Ez az átmérő)." Részlet egy ítélet kifejtésére: „Minden embernek meg kell halnia". Milyen teremtményekhez tartozol? Mi történik veled, ha életednek vége van? Hát a szomszédoddal? Mi történik tehát az emberekkel? Tehát: minden embernek meg kell halnia." Hasonló gondolatok találhatók e tanulmányban: „A mechanikus, deduktív és induktív tanítás szemléltetése". Pl. a sziget a kifejtő tanításmód szerint úgy tanítandó, hogy a tanító egyes szigeteket kerestet, azok tulajdonságait észlelteti s végeredménynek ezt az ítéletet nyeri: „Oly darab földet, melyet víz vesz körül, szigetnek nevezünk". A tanítás eredménye gyakori ismétlés által maradandóvá teendő. Hosszú és tartalmas tanulmánya: „Das Anschauungs- und Tätigkeitsprincip in der Erziehung" (magyarul e cím alatt: A

szemléltetési és cselekvési elv a nevelésben). Azt mondja: „A nevelési tevékenység egyrészt idegen személyek hatása lehet, másrészt a tanulók öntevékenységén is alapulhat". Rendkívül érdekesen fejtegeti, mennyiben adhatunk mi magunk élő példát a nevelésben és hányszor cselekszünk ellentétben tanításainkkal s így rossz nevelő példát adunk nemcsak mi nevelők, hanem a szülők, cselédek stb. is. „Nyilvános intézményeink szervezése csak akkor lesz természetes, ha azokra minden társadalmi osztálynak, tehát a tanításnak is megfelelő befolyása lesz." „Der Lehrer und die Schuleinrichtung" arról szól, milyen legyen a tanító, hogy a község megbecsülje. „Suchen wir den Lehrer in der Schule auf" az iskolában való magatartását, modorát tárgyalja. Nagyon értékes gondolatai vannak a tanfelügyelők szakszerűségéről „Die Qualifikation der Schulinspektoren" c. dolgozatában. Ebenspanger tanított a kultuszminiszter által elrendelt továbbképző tanfolyomokon is, amelyek az idegenajkú néptanítók számára tartattak. Ilyen volt Szombathelyen, Győrben, Felsőlövőn. A „Die ungarischen Ersatzlehrkurse" c. cikkében a következő követeléseket állítja fel: „1. A tanítónak helyesen kell tudnia magyarul beszélnie; 2. El kell, hogy sajátítsa a magyar nyelv szótanát, alaktanát, irodalmát, irálytanát; 3. Úgy kell, hogy beleélje magát a magyar nyelv használatába, hogy ne csak beszélni tudja, de tanítani is tudjon magyarul!" Az „Ehret die Lehrer" c. szép cikkében a tanítói állás megbecsüléséről szól s a tanító továbbképzéséről, önműveléséről; példának állítja oda e nagy neveket: Kehr, Dittes, Lüben.

Tartalmas tanulmányokat írt magyar és német nyelven a vallás, a magyar nyelv és a földrajz tanításáról. Közöljünk néhány szemelvényt! Ki akarjuk emelni különösen cikkét a magyar nyelv tanításáról nemzetiségi vidéken. Kedvelt s elterjedt lapja sok gyakorlati tanítást is közöl. A szavakat először németül-magyarul mondotta meg, tehát nem barátja a kimondott direkt módszernek. Mindent, amit a gyermekek mondanak, egyúttal cselekedteti is velük. A mai munkaiskola eszméje jelenik meg nála. Mutatni akarja — saját szavaival — „hogy a Frőbelféle cselekvési elv a magyar nyelvtanításban miképpen használható kiindulópontul". A tanítás következő szabályait állítja fel: „1. Az oktatást szemléletre kell alapítani; 2. Az ismeretesről kell átmenni az ismeretlenre. Az anyanyelv alapja a magyar nyelv tanításának. A gyermekek csak olyan tárgyat tanulhatnak magyarul, amelyet anyanyelven tökéletesen ismernek; 3. A növendékek a magyar nyelv szellemébe vezetendők be; 4. Lassan haladj, tovább érsz! 5. Keveset, de azt jól tanítsd meg; 6. A tanítás ne legyen hézagos; 7. Sokat kell ismételni és gyakorolni; 8. Az anyanyelvet nem szabad elhanyagolni, de azért a magyar nyelvben eredményt kell elérni." Nagyon érdekes fejtegetéseket találunk a „Psychologische Berechtigung des ungarischen Sprachunterrichtes in deutschen Schulen Ungarns" c. cikkében. „Ahol belátják — mondja —, hogy az állam nyelvét hazánk

összes iskoláiban tanítanunk kötelességünk, ahol... ennek a kötelességnek eleget tenni helyes pedagógiai módszerrel akarunk: ott előre jutunk, ott eredményt is fogunk elérni." „A magyar nyelvtanítás az anyanyelvi ismeretekre építtessék... Ilyenformán kétségen felül áll a magyar nyelvtanításnak nemcsak szükségessége, hanem pedagógiai lehetősége." A magyar és német nyelv összehasonlítása útján beható cikket írt azon nehézségekről, amelyek tanulás alkalmával különösen a német anyanyelvű ember elé tornyosulnak. Értékesek Ebenspanger megjegyzései az írás tanításáról is. Azt mondja: „A tanító és növendékeinek helyes beszédje biztos alapja a helyesírásnak... Az írás tanításában nem szabad elhamarkodnunk semmit sem. Mindig csak fokozatosan és hézagtalanul kell haladnunk. Az első fokozat az, hogy a táblára írt minta után iratunk; azután olyan dolgokat, melyeket a gyermekek a tábláról vagy könyvből már többször írtak s biztosan képesek írni, fejből is írhatunk. S csak azután lehet készíttetni önálló dolgozatokat."

A földrajz tanítása terén bármely tankönyv mintának veheti kitűnően, módszeresen feldolgozott „Vasvármegye" — „Eisenburger Komitat" c. a szülőföldet ismertető munkáit. Még nem olvastam jobban feldolgozott megyei földrajzi tankönyvet. Módszerét cikkben is feldolgozta. Lássunk ebből egy a felsőőri járásra vonatkozó részletét: „Mi az első patak neve? (Lapincs.) A második pataknak? (Pinka.) A harmadiknak? (Fehérpatak.) Milyen patak a Lapincs, mert sok a vize? (nagy patak.) Milyen a Fehérpatak is? Nagy pataknak a neve folyó". Hasonló fejtegető módszerrel dolgozta fel lapjában megyénk más vidékeit is. A számtantanításra vonatkozólag is jelentek meg eredeti és kitűnő, fejtegető módszeréről tanuskodó értekezései.

A közölt gondolatok a XIX. század 80-as és 90-es éveinek pedagógiáját tüntetik fel. Ma magától értetődőknek tartják azokat, akkor e tanítások újak voltak; nem volt még e korban gyermeklélektan és kísérleti pedagógia, legfeljebb csírájában. De ismételjük, Ebenspanger érdemei kiterjedtek a vasi kultúra minden ágazatára. Bejárta Felsőlövő, Borostyánkő, Kőszeg vidékét, fejlesztett idegenforgalmat, jelezte az utakat s növendékeit a vasi tájak szeretetére nevelte. Az iskolában tanítványai homoktérképeket készítettek Felsőlövő egyes vidékeiről, amivel megelőzte a mai munkaiskolát. Érdemei sokfélék s megérdemli, hogy az a folyóirat, amely hőn szeretett megyéjének a nevét viseli, megemlékezzék róla, Vas vármegye egyik leghűségesebb fiáról.

*

STEFAN TÁLLYAI (KOLLER): *Johannes Ebenspanger.*

Auszug. Der Verfasser zeichnet in seiner Abhandlung das Bild der Persönlichkeit des bekannten und hervorragenden Paedagogen und Ethnographen, Johannes Ebenspanger. Derselbe wurde in Kukmér (Eisenb. Komitat) den 3. Mai im Jahre 1845 geboren und wirkte als Lehrer (in Rábafüzes, Lugos und Libling), als Sekretär im Temesvárer Schulinspektorat und als Professor der evang. Schulanstalten (Gymnasium, Realschule, Seminar) zu

Felsőlövő (Oberschützen). Im Jahre 1872 entsandte ihn die ung. Regierung zum Studium von Lehrerseminaren nach Deutschland. Ebenspanger entfaltete eine segensreiche Tätigkeit besonders als Leiter des Seminars, welches er im Kehrschen Sinne umgestaltete. Seine paedagogische Tätigkeit beschränkte sich aber nicht nur auf die oberschützener Schulanstalten, sondern umfasste einen viel weiteren Kreis. Er war Herausgeber der Zeitschrift: „Ungarische Volksschule", später der paedagogischen Zeitung: „Népiskola — Volksschule". Ebenspanger schrieb viele Artikel allgemeinpaedagogischen und methodischen Inhaltes, verfasste Schulbücher für die Volksschule und muss zu diesen Männern gerechnet werden, welche die ungarische Volksschule grundlegend ausgestaltet haben. Besonders den Sprachunterricht und die Geographie verdankt ihm viele Anregung. Mit Recht können wir Ebenspanger als den ungarischen Kehr bezeichnen. Ebenspangers Wirken erstreckte sich aber auch auf andere Gebiete, so schrieb er ausser patriotische Gedichte, solche in hienzischer Mundart („Hienzische Veaschln"), ferner geographische Aufsätze und war ein eifriger Förderer der Turistik. Als Hienzologe war er weit bekannt. In der Münchener Allgemeinen Zeitung erschien von ihm die Studie: „Die Hienzen, ein halbverschollener Volksstamm", ferner „Hienzische Reste der altungarischen Götterlehre." Er war bestrebt die ungarische Unterrichtssprache in Felsőlövő in jedem Gegenstande einzuführen und den patriotischen Geist in jeder Hinsicht zu fördern.

Dunántúli lírikusok.

Írta: MARÉK ANTAL dr.

GYURÁNYI LÁSZLÓ.

Mert én vagyok, ki átkozottan
hordok magamban minden gondot:
lobogó, ki a szélbe bomlott.

Izzig-vérig előkelő költő a fiatal Gyurányi László. Egyetlen kötete jelent meg eddig, s máris oly elgondolkodó s a dolgok mélyére látó költői szó árad ki belőle, aminő csak örök ünnepnapok hangulatában élő lélekből indulhat. E nemes hang tisztult légkörbe visz, hol a végtelenség titokteli üveghegyei állanak s a csillagok gyémántvillogása csodák csodája. Minden szépsége mellett is sajnálkozással éljük végig e lírát, mert a fiatalság botladozása s türelmetlensége hiányzik belőle. A költő egész korán öregedett, s bár szélbe bomlott lobogóhoz hasonlítja magát szívesen, ennek a lobogónak a selyme nemes anyagból készült, s színe az arany és a bíbor között váltakozik. Hol van ebben a lírában a könnyű zászló viharos lobogása a szélben? A vihar csak éppen hogy megmozgatja ezt a nehéz lobogót, lenget egyet-egyet rajta, de valójában egyetlen egyszer sem kapja el. Pedig a költő itt-ott egészen kezdetleges érzésekkel kísérletezik, eltöpreng olyan problémákon, melyek éppen a fiatalság húsába és vérébe vágnak. Ez természetes is, a fiatalságban egyedül érzi magát az ember, s ebben a korban van szüksége társra. De Gyurányi eme természetes keresése közben is önmagához jut:

Valaki jön az uton,
ki lehet nem is tudom,
valaki jön az uton.
Valaki szívét hozza,
a földet virágozza,
valaki szívét hozza
Valaki énekelget,
— a halálnak felelget
valaki énekelget. (Valaki jön.)

Mily szép a halálnak ez a vigasztaló, jó meleg közelsége ebben a korban! Nem veszedelmes kacérkodás ez vele a rímek szárnyain, nem is kell komolyan venni. A költő nagy lélekzetet vesz, s egyetlen rohanással lefutja az életét, s megáll a halál előtt. A melle még zihál, de a szemében a fiatalság győzhetetlen erői gyulladnak. A halál csak mosolyog ezen, mert ez a fiatalság legyőzhetetlen. „Kamaszkorom... rom és korom...", énekli s ebben az elkeseredett hangban szinte több dicsekvés van, mint panasz. Ez már beszéd, a sok panaszból előretör az igazi élmény, a korból fakadó természetes parancs. Mint ahogyan természetes vonás az a nagy szeretet, mely tisztában van minden bűnnel s mégis van. Annyi szeretet gyűlik fel benne, amennyi elegendő volna arra, hogy megváltsa szorongatásaiban a világot. „Ördög kell ide, nem az Isten" — kiáltja elkeseredetten, s mert nem jutott a valóságban elég közel az emberekhez, kitárja mellét, mellében a szívét, s befogad jó meleg otthonába mindenkit, gyilkost és meggyilkoltat, öreget és fiatalt, szépet és rútat, boldogot és boldogtalant. Ez a nemes felkínálkozás nem egyedülálló a dunántúli lírikusok között; hányan jöttek már így, s hangjuk elvész a zűrzavarban, amely az élet templomából kikorbácsolja a Békét.

A dunántúli táj valójában ritkán jelentkezik oly elemi erővel költeményeiben, mint költőtársainál. Mégis egyik vallomásában elkeseredve mondja:

Énnekem itt a talajom,
virágozni csak itt tudok,
ó jaj, és mindig elfutok!

De ez a futás teljesen hiábavaló. Minden adott szomorúsága mellett is visszavágyik oda, hol lelke békéjének bölcsője ringott.

Eljön a város... Követi
hordja alám már... jaj nekem:
— hogy virágozzak köveken?

Ez a panasz más verseiben is kísért. A fény városában nem találja azt a fényt, amely a világosság elemeivel beszórja testét-lelkét.

A fény városa felé törtetek
de fényes azért sohse lehetek.

Van néhány szerelmi verse, amelyekben egészen őszinte emberi hang visszhangzik. A szerelem, mely a költő lelkét

megszállta, gyötrelmes szerelem. Vágy s úgyszólván semmi más. Beteljesülés? Nem. Vágyakozás valami után, aminek csak a sejtése él a lelkében. Beáta megszemélyesítője a nőnek, aki után olthatatlan vággyal küzd a költő. A szerelem, amely e verseket átfűti, temperamentumos s néha erotika is ízzik rajta. Itt kevés Ady-hatásra bukkanunk, ami Ady szerelmi líráját illetően cseppet sem csoda. Ady itt volt mindent elsodróan költő, ezekben a forró lélekzetű versekben. Gyurányi vésője lekoptatott minden durva élt, ami a verset bántóan eltorzította volna. A maga jellegzetes fínom modorában lehűtötte a szavak forróságát, s megtöltötte fínom hangulattal a forró gondolatot.

Most kell, hogy csókolj, ölelj, áldozz,
most kell a szent szerelem-fáklya,
hogy tested legyen felgyult máglya.
Most kell, hogy kicsapjon a szikra,
most kell rohannunk be a tűzbe,
tiltó árnyakat fénnyel űzve!

Egyházi zene című versében a dal szárnyán ég felé száll a lelke. Fojtott erotikájú versei közepette olyan ez a költemény, mint az alkonyatban felzengő hétórai harangszó. Csodás zengése van.

A zene fölénk templomot emel.
Egy ária a roppant kupola,
hol átível az Isten mosolya
s egy halk futamban angyal énekel...
(Egyházi zene.)

Változatos témakeresésében eljut a kastély elé is, amelynek fényes ablakai előtt az új világ kibontakozó konturjait vizsgálja boldogan. Csak annyi szociális hang bújik meg költészetében, csak annyi bátorsága van a fínom verseket ötvöző költőnek, hogy erről álmodozni mer. De ezt is oly fínoman teszi s annyi meggondoltsággal, amennyire csak e kérdésben mérsékelt álláspontot elfoglalni lehet. Nem akar bántó lenni, pedig négy sorában vérremenően érezni egy eljövendő új világ megszületésének szükségességét. Nem beszél róla, s mégis áttüzesedik szociális vágyakozása a sorokon.

Gyurányi Lászlóban minden képesség megvan, hogy mélységekbe nézzen s magasságok felé vágyakozzék. Ez tehetség kérdése, ami eldől azonnal, az első vers elolvasásakor már. Valami féken tartja ezt a költészetet, nem engedi áramlani, eltompítja a fényt, mellyel a költő világít, elcsitítja a szót, mellyel nagyot kiált, s végeredményben a szavak szépséges zenéjévé degradálja. Lám ilyen keményen koppanó szavak is vannak verssorai között:

A békéért is ölni kellett
és a béke új arcot ellett.
Ember-testvérek éhen haltak,
rongyos porontyok összefagytak.
(Ne tovább.)

Ez a kiáltás erőteljesebbnek készült. A lázadó lelket a szavak virágos kertjébe vezette a költő, s ott elcsitította lázadását.

*

VATHY ELEK.

Minden, amit a költő lát, megmozdul, tele történéssel élni kezd. A költő vizuális típus. Minden látása egyszerre képpé formálódik, s a végtelenségig meg sem áll. Csodálatos adottság ez, kicsit közel áll a jóshoz, aki apró, jelentéktelen eseményekből életsorsokat tud kiolvasni. Egészen különálló tehetséget képvisel Vathy Elek a dunántúli lírában. Olyan biztonsággal kezeli a rímeket, mintha soha akadályba nem botlott volna, akadályba, mely egy-egy szóhangzáson órákat ácsorog. Mintha a költő teljes biztonsággal tudná minden jelzőnek, rímnek a helyét; a szó, amelyet alkalmaz, a legtökéletesebb kifejezője a fogalomnak, amelyről álmodik. Így válik ez a líra a biztonság lírájává. Nem féltjük egy pillanatra sem a költőt, mert látjuk, mily biztonsággal áll a lábán, mily acélos a szeme, s megingathatatlan a szíve. A költő negyven esztendőn is túl van, kijegecesedett a világszemlélete, s minderről nyugodt mederben tud szinte prózai bőbeszédűséggel szólni.

Legfőbb élménye a gyermek. Egyetlen égküldötte igaz király a gyermek, mondja egyhelyütt. Csodálatosan zeng s zenél a lírája, ha a kis fiáról beszél. A család apotheozisa fénylik fel költészetében, a családé, melynek gyémántokkal kirakott koronája a gyermek.

S ha majd egyszer pihenni térnék,
A kezem e kis kézben él még.

Íme ősi ösztönök melengetik ezt a poézist. A gyermek a folytatás, aki bevált mindent, amire az élet fedezet nélküli váltót adott. S hogy ezt megtehesse a gyermek, ráakasztja ugyanazokat a terheket, amelyek az ő két vállát súlyosbították. Más kérdés az, hogy ezek után megtörténik-e a revízió, a költő életének várva-várt revíziója?

Másik nagy élménye az iskola, hol sok-sok gyerek hancurozik a szünetben. A férfikor komor esztendejében megfiatalodik a fiúk tavaszi zúgásában, s úgy érzi, megtalálta közöttük a lélek nyugalmát. Kiapadhatatlan forrás számára ez a fiatalság, s csodálkozva szívja magába a belőle áradó erőt. Ez az élmény szorosan összefügg az előbbivel, s a kettő együtt alkotja Vathy költészetének lényegét.

Alapjában véve nem nagyigényű költészet a Vathy Eleké. Hogyan is volna az, mikor egészen hétköznapi témához nyúl, s ámulatában nem jut azon túl. Mint mikor elámul a vándor egy táj felett, nézi, s nem tud odébb menni, úgy állapodott meg Vathy a gyermekek csodáinál, s ámul a rejtélyen, mi bennük él. Minden, ami ezen kívül van, kísérőzene csupán. A fontos mindenek felett a gyermek; minden

egyéb csak egy-egy rebbenése a léleknek, amely szóra sem érdemes. Ez idegen területeken nem is talált költői formát gondolatainak, sőt látomása sem működik kifogástalanul. Egy régi iskola anyaga ismétlődik ezekben a versekben annak minden hibájával s korabeli erénye nélkül. Vathy érzi ezt, de nem akar szégyenkezni a régi hang miatt. Negyven éves elmult, s e korban már nem lázadhat a költő sem. Regisztrálhat, vérében hordhatja egy régi iskola erényeit, de új utakra alig térhet. Bátorsága volt, amikor a gyermek költészetét gazdagította néhány nagyon szép gyerekverssel. Tiszta lírai hangja csak tiszteletet kelthet írója iránt, s felkeltheti a vágyat a családi élet örömei s a vidéki élet nagy-nagy csendessége után. De a költőnek nem ez volt a terve; nem akart iskolát csinálni s a nyugtalan korra egy régi világ derűjét rálopni. Vathy dalolni akart, s dala az égig szállt, mert a kis Jézustól indult el s a „gyermekig" érkezett.

•

MAGASI ARTUR.

Szeretnék, Uram, akkorát örülni,
hogy meghallanák minden partokon,
s a békességem kiöntő nyugalma
csillogna minden küzdő arcokon.

Magasi líráját tudatos, életerős, komoly optimizmus jellemzi. Nem balga örvendezés ez az élet kevéske öröme előtt, hanem tudatos s bölcselkedő, tehát nagyon örvendetes s egyedülálló, lírai hangokban kirobbanó egészség. Férfias líra, kemény és egyenletes, mint a haragvó ember lábakoppanása. Két párhuzamos vonal, amely nem keresztezi egymást sohasem. A bánat és az öröm két sínje ez, egyforma erővel fut a távolba, de az örömé mintha fényesebb volna... Ám egyszerre, egyidőben nem ront egymásnak a kettő, külön éli mindegyik sajátos sorsát.

Különös beszélgetései vannak az Úrral. Magasi papi ember, érthető tehát, hogy lírája át meg átszövődött azokkal az elemekkel, amelyek ma már nem egy katolikus költő líráját determinálják. Mégis, a vallásos lírában is kitör az egyéniség és helyet kér számára a nap alatt. Ez az egyéniség nem annyira alázatos, mint inkább öntudatos. Nem áll meg az Úr előtt, nem hódol kéretlenül, hanem verseiben elmondja mindazt, amit kétkedő, de egyenes ember az Úrral való beszélgetései közben bátran és szentségtörés nélkül megkérdezhet. Ez adja meg Magasi Arturnak azt a különös színt, ami őt a papi költők közül élesen megkülönbözteti.

Te megfizettetsz minden percnyi békét...
az aprópénzed sok apró kereszt...
Áldlak, Uram, hogy ily nagyon szeretsz...

Látszólagos kemény szavai mögött azonban egy hívő lélek alázatos profilja látszik.

Uram, te jó vagy s megbocsátod,
hogy elvirágzik minden ébredés,
hogy lankadt pünkösd lesz a naplemente,
hogy elkopik a hárfa meg a szív...
hogy könny lopózik elgyötört szemekbe.

Minden kétely, ami a világ örömeitől elvonuló pap lelkében felsírhat, megvan Magasi lírájában. „Oly jó így élni, búsan, egyedül...", énekli egyhelyütt. De életereje Hilbertékhez viszi, hol sok szívesség és kitárt béke várja. A magánosság tetszetős szorongását így váltja fel az élet öröme, Magasi életösztöne győzedelmeskedik az elvonultság fájdalmas pillanatai felett. Ez a győzelem örvendetes s az író törhetetlen fiatalságát jelzi.

Örömnapon érő szép szőlőszívek...
békebogyós csendes emberek...
szüretelő szívvel járok hozzátok,
mert kelletek... mert kelletek...

Végeredményben a lélek békében él. Ennek a békének csak éppen annyi az ára, hogy a költő ragaszkodik egy régi élet jól bevált igazságaihoz. Ebből következik az, hogy Magasi nem modern költő, szereti a hagyományokat, de modern eszközökkel bánik azokkal. Édesanyja iránti imádata leplezetlenül gyermeki s meghatóan szertartásos. Szereti az embereket is, imádkozik a boldogságukért, aggódik a gyermekekért. Hasonlataiban gyakran visszatér a gyermekkorhoz, a játékokhoz, miket sohasem volt elég játszani. Ez a kissé gyermeki lelkiség azonban azt is jelenti, hogy a költő nem juthatott még az élet megmintázásában olyan távlatokig, mint paptársa, Kocsis László. Most még ez a tiszta gyermekség a legfőbb élmény, de egyes jelekből már arra következtethetünk, hogy Magasi mondanivalói lassan túlnőnek a megszokott kereteken s tágabb horizontot követelnek. Itt-ott felcsillan egy-egy meleg szociális hang, egy-egy kiáltás a ma szorongásából a békés nappalok után, s ezzel a költő mai szorongó s vágyódó emberré válik. Erre mulhatatlanul szükség is van, mert túlságosan elvonatkoztatott verselését nehéz nyomon követni olyan léleknek, amely csak kivételes ünnepnapokon szokta meg a szárnyalást. A verseinek hatalmas lüktetése is fárasztó, mert olyankor is nagy tempókat vesz s szélesen gyűrűzik erős karjai nyomán az ár, ha nem akar súlyosabb gondolatot kifejezni. Magasi lírája örök tűzben ég, s ez a tűz lángragyujtja elsőnek a költőt, másodiknak a gondolatot. Expansiv líra ez, mely feszülő sorait még nem töltötte meg azzal az értelemmel, amely méltó a kerethez s az emberhez, aki a verseket alkotta. A gyermeki és hívő gondolat olyan ebben a robbanásig feszülő lírában, mint galamb az ágyúcsövön, vagy dinamitpatron egy csecsemő kezében. Pedig Magasi, mint minden költő, a csendet szereti, s mégis, ha a csendet nem tölti meg a gondolat zajgása, a költő boldogtalan és elégedetlen, a vers

pedig, mely ilyen elhatározások hatása alatt született, gyámoltalan s méltatlan hozzá.

Az oceán a cél... A végtelen a cél... énekli egyhelyütt Magasi. Effelé vezet a költő s költészetének útja. Nem tudatosan, csak egy-egy gondolatfoszlányban közelíti a célt. Nem eléggé hű Dunántúlhoz, hogy megrekedjen ott s egész életét betöltse a dunántúli táj. Viszont a vágyakozása nem viszi idegen tájak felé. Ha néz valamerre, akkor csak maga köré és az égre néz. Már pedig égi messzeség adódik e földön is, tájban és gondolatban, örömben és bánatban, elmúlásban és halálban. E kézenfekvő és egyszerű titkot jól tudja a költő, s ennek megfelelően boldog a maga módja szerint s elégedett a mások szemében. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a költő megállapodott és hogy lépései már nem irányulnak mostani életéből kifelé. Nem. A sorokban lappang valami. Nem nyugtalanság ez, hanem valami más; kis ideges feszültség, fészkelődés, titkos gyürkőzés. Ennek eredménye valószínűleg a meglepetés erejével hat majd. Magasi nem lépeget céltudatosan; líráját sem a céltudatosság határozza meg, inkább a hangulat, mely itt-ott a költő számára is megdöbbenést jelent.

Hazafias lírája idegen hatásokat mutat, s nem viseli magán a költő lelkiségét. E lírában vagy maradandót vagy giccset alkot a költő. Magasi magyar szíve ott dobog a sorok mélyén, de a kifejezés nemessége és költőisége messze alatta marad egyéb mondanivalóinak.

A költő, akit Magasi Arturban megismertünk, nemes anyagokkal dolgozik. A formáló kéz még bizonytalan kissé, mintha előítéletek kötnék helyenként, irodalmi irány, mely a költői szabadságot guzsba köti s kifejezési módját megszelídíti. Mindez pillanatnyi helyzet; a költő tarsolyában hordozza a marsallbotot, s ha őszintén hangot ad gondolatainak és érzéseinek, első lírikusaink közé érkezhet. Addig is felüdülés s tiszta élmény a vele való társalgás, témáinak sokrétűsége egyedüli és előkelő helyet biztosít számára a dunántúli magyar irodalomban. A téma kínálkozásait ügyes kézzel kihasználja, bátran pergeti rímes sorokban azokat, s örömét a fiatalság diadalában megtalálja. Úgy árad soraiból a fiatalság, mint májusi eső után a bokrok mélyéből a tavasz. Tiszta kincs ez, amely megszépíti a kifejezésre váró gondolatot és megszépíti a legsötétebb témát. Töretlen fiatalság ez, kicsit elámuló, de öntudatos. Magasi líráját a tiszta érzésvilág jelzi, melyet nem kuszál a fiatalság vihara, csak éppen megszépíti és emberibbé teszi.

*

Hej, szomorú vidék, összetépett, letiport,
hát megismersz-e még? Én se vagyok, aki volt
erős, vad poétád, hanem aki meggörhed,
hófehér ágyadnál sötét fejem lecsügged.
(Téli látogatás.)

Mintha egyenletes, mély harangszó kongana a völgyben, köröskörül alkonyodnék, s állana valaki a hegytetőn, ki éppen messziről hazatért, s mellét dúlják az érzések... Ez robban ki öntudatlanul belőlünk és így, amikor Jankovich írói arcképét szemlélgetjük. Ki ez a fiatal, huszonhatéves költő, aki e lelkesítően meleg és érzelmes lírát megszólaltatta s lelkünket a gyönyörűség mámorító szelével megérintette? A dunántúli táj csodálatos világában nevelkedett, itt tapadtak lelkéhez mindazok az élmények, amelyek egy kiművelt költő hangján megszólaltak. Ez az élmény, mely a tájból fakad, annyira leköti a költőt, hogy nem győzte dallal, s mire a táj dicsőítésének végére jutott, úgy érezte, hogy mindaz a szépség, amivel az Isten a természetben az embert megajándékozta, kitöltötte életét és elhivatottságát. Ami ezen túl adódik, az már szinte nem is lényeges. A költő minden más fizikai és metafizikai képet a saját képére és hasonlatosságára teremtett. Bevalljuk, irígyeljük ezért a költőt, bámuljuk sajátos lelki és fizikai világát, melyben oly otthonosan és meghatottan bandukol és éli a fiatalság sajátos, nosztalgiába süllyedő, itt-ott derűsen lobbanó fiatal életét. E világ, egyenletesen áramló eseményeivel, csak símán s időszerűen ütődik a költő lelkének felületéhez, vigyázva, nehogy összeroppantsa súlyával a szépen látó szemek szaruhártyáját.

Jankovich költészetében két elem uralkodik. Az egyik a csillagok dícsérete, a másik az öregkor dicsőítése. Egyetlen magyar költő sem alkotott szebb képzeteket a csillagos égről, mint Jankovich. S majdminden versében odavet egy-egy ecsetvonással egy-két csillagot, néha milliót, s ott áll megbűvölten alattuk, s elámuló szemeivel gyönyörködik bennük.

Kikeleti szép csillagok,
fényesebben ragyogjatok,
ragyogjatok a rózsámra,
kényes feje tartására. (Sétálóra.)

... jött az én kedvesem, égi mezőn, gyalog,
hajában szegfüvek, szemében csillagok. (Első látomás.)

Az öregség megértő költőre akad Jankovichban. A feladat meglehetősen nehéz. A megoldás azonban elsőrangú:

Táncolnál, öregem,
s öklöd, vállad lehúz,
alkonyos szemeden,
még a kedv is borús.

Mérges mosolyodban
még legény vagy talán:
de öreg karodban
elalszik a leány.
(Táncoló öreg.)

Jankovich Ferenc kifejezetten Babits Mihály tanítványa. Minden sornak, amit leír, van valami különös, hűvös, őszi lehellete. Annak a költőnek a sajátossága ez, aki az életet kissé akadémikusan nézi, vigyáz a hibátlan s előkelő lírai beszédre, s az élete valamennyi rezdülését hiánytalanul visszaadja. Az őszinteség a téma megválasztásában van inkább s nem a téma kifejezésében. Jankovichnál e kettő, téma és kifejezés, közös nevezővel szerepel, s ezzel komoly vonzalmat ébreszt költészete iránt. A fiatalságnak őszinte gyermeki ugrándozásait csak alig-alig leplezi ez a komoly hanghordozás. Ugyanakkor azonban teljes őszinteséggel tud fordulni az elmúlás felé is, s a halál misztikumát nagyon emberi és meleg szóval közelíti meg. A költő tehát máris nagy utakat tett meg; e fáradozásai közepette nem érték őt különösebb csalódások, mindent úgy talált a helyén, ahogyan azt elképzelte magának akkor, amikor az élet még megközelíthetetlen valóság s csak puszta sejtés volt számára. Innen van az, hogy fiatalsága meglepetés az olvasó előtt.

Az erotika az, amely szertelenségével utal a költő korára. Természetesen aggodalmaskodnánk akkor, ha ez az erotika mesterségbeli hatáskeresés volna, s nem a vér kirobbanó, félelmetes s egyben szánalmas viharzása. Oly egészséges és tiszta vágyódás és lázadás az, ami Jankovich erotikai atomjait szolgáltatja, hogy nyugodtan elkönyvelhetjük a költő nemesszándékú érzései mellé. Az erotika itt csak szín, amely a maga villogásával jobban érzékelteti a képet, melyet a költő rímes és rímtelen sorokban elénk fest. Ugyanakkor tud klasszikus szépségekbe is elmerülni, mint akár a Fontainebleau-i emlék című költeményében:

Emlékszel-e, megálltunk a nagy fenyő alatt,
számba keverte a szél aranyszálú hajad,
vállam alá kaptalak, mint felhő a napot,
gömbölyödő ajakad ajkam alá futott —
s meg-megingtunk boldogan, mint két meleg virág,
mint egymásba fonódó két almafaág ...

Az élete csendesen baktat, mint a hazatérő nyáj. Arany János nemes verselésére gondolunk, mikor ezeket a sorokat olvassuk:

... Este van, este van, csönd esett a mezőkre,
zsibbadt tagjaimat egy serény pók beszőtte,
kertünk szögletében alszik már a platánfa,
hazamegyek én is, ráköszöntök anyámra,
fehér asztal után csöndes ágyba lefekszem,
— egyszer majd a fejem nagy álomnak eresztem:
s a nagy időtlenség vascsöndjébe meredő
tagjaim lefogja egy fekete lepedő.

(Magányosan.)

Némelyik verse festő vásznára kívánkozik. (Csöndes éj.) A kép olyan megszokott s annyira banális, hogy csak valódi

költőt ihlethet meg. Az asszony ül, ölében sírdogál a kisgyerek. Előttünk libasereg.

Bámulnak a libák
okos fejjel, habos
tollukon az este
kéken elhamvadoz.

Anya is, fia is
kuporognak, sírnak,
fejük felett fénylik
a vacsoracsillag.

Nemes szociális hangra is bukkanok e költészetben való bolyongás közben. Jankovich szíve tárva a szegénység véres kalandja előtt, s a szegények érdekében költészetének legmélyebb húrjait pengeti meg. Az emberi szív csodálatos együttérzéssel viseltetik a mások nyomorúsága iránt, s a lélek, amely egyébként ritkán ragadtatja magát a szenvedély örvényébe, itt hangot kap, süvölt, mint a bóra, s követeli a megértést szerencsétlenjei számára.

Egyenletes líra ez végeredményben, zökkenőit megértjük s méltányoljuk. Szép formás szavak mögött sokszor filozófikus mélységekig jut a költő, s így verse komoly értéket jelent az egyetemes magyar költészet tárházában. A gondolat sötéten lebben, s a képet, amely különben vigasztalan volna, itt-ott enyhíti azzal a derűvel, amely Csokonai Vitéz Mihály hangulatos verseit a későbbi századok közönsége számára is örök értékül átmentette. Máshol Berzsenyivel való barátkozását észleljük, majd Petőfinek vagy Aranynak valamelyik versével társítjuk egy-egy költeményét. A magyar vers klasszikusait gyakorta forgatta, rajongva elmerült bennük, s hatásuk alól sohasem szabadulhatott. A modernek közül Babits uralkodik el hatásosan versein, a nélkül azonban, hogy a függés a költő eredeti felfogását az élet dolgairól, más szóval a költő szemléletének eredetiségét pillanatig is befolyásolná. Jankovich eredeti költő. Az Isten s a hit kevés élményt jelentett számára; inkább a természet csodás egyszerűségeit bámulja, s megfeledkezik arról, aki ezeket a csodákat a semmiből megteremtette. E felfogásban majdnem egyedül áll Jankovich a dunántúli lírában; a papköltőkön kívül a civilköltők is valami sajátos vallásos elámulásban élnek, s verseiknek témáját örökké befolyásolják a dunántúli templomok misztikus élményei. E hiány kissé rideggé teszi olykor a költészetét, itt-ott kiemelkedő s a keresztény felfogással ellentétes hányavetiségét csak a vers szépsége enyhíti némileg.

Lírájának útja a magasság felé visz, de előbb a mély völgyeket kell megjárnia. Erre több hajlandósága is mutatkozik. Szereti a csillagokat, de valójában nem ért fényükhöz közel. Valami gátlás tartja egyelőre vissza. Az élet mélységeinek kitapogatása után úgyis elérkezik minden gőgje ellenére a Vigasztalóhoz. S itt már várják olyan élmények is, melyek az ő nehéz, gordonkahangú líráján felbúgva, elválhatatlanul összekapcsolják az Eget a Földdel.

Újabb malakofaunisztikai adatok Dunántúlról (1936—1937).

Írták: VISNYA ALADÁR dr. (Kőszeg) és WAGNER JÁNOS dr. (Bpest).

I.

Baranya vármegyéből.

Baranya vármegyéből aránylag kevés malakofaunisztikai adat ismeretes. Ezért talán figyelmet érdemel, hogy Visnya 1936 nyarán ismét Baranyában tartózkodván, nemcsak Pécs környékén, hanem a Mecsek keleti részében, Erdősmecske és Pécsvárad tájékán is gyüjtött csigákat. Ezeket ismét Wagnernek küldte el meghatározás, illetve felülvizsgálás végett. Az anyagban több olyan faj van, amely nem fordul elő abban a felsorolásban, amelyet Wagner (1) erről a vidékről közzétett. Ezeket a fajokat soroljuk fel előbb és legutóbbi közleményükhöz (2) csatlakozóan, folytatólag számozzuk meg őket.[1]

81. *Modicella clienta* (Westl.) Ehrm. — Tipikus sziklalakó faj, mely nálunk főleg a Kárpátokban terjedt el, ahol helyenként közönséges. A Dunántúlon már sokkal ritkábbnak látszik, legalább is eddig még csak Esztergom környékéről, a Gerecséből, Dorogról, Bajótról, valamint Zircről, a Cuha völgyéből ismertük. Legújabb termőhelye Pécs, ahol Visnya a Frühweisz-tető sziklái alatt gyüjtötte. A Mecsek szikláin valószínűleg még sok helyen él. A régebbi irodalmi adatok hazánk területéről a *Modicella avenaceát* említik, azonban az újabb vizsgálatok szerint (3) nálunk mindenütt a keleteurópai *clienta* fordul elő, míg az előbbi faj valószínűleg csak a fiúmei tengerpart mentén él.

82. *Clausilia ventricosa* Drap. — A Dunántúlon eddig még csak Kaposvár környékéről, a Bakonyból és Kőszegről volt ismeretes. Utóbbi helyről már Szép Rezső említi (4), Visnya pedig Pécs környékén, a Büdösvíz mellett és Erdősmecskénél, a Varasdi völgyben is megtalálta. Sokkal gyakoribb az Északi-Kárpátokban és az Alpokban, de megvan Horvátországban is, délfelé pedig egészen Boszniáig és Szerbiáig húzódik elterjedése.

83. *Physa acuta* Drap. — Mediterrán-nyugateurópai faunaelem, melyet a legtöbb helyre valószínűleg az akvaristák hoztak be különböző vizinövényekkel. Faunakatalógusunk még nem sorolja fel, de Soós már említi (5), s a Nemzeti Múzeum gyüjteményében budapesti, hódmezővásárhelyi, tatai és bükki példányok is vannak. Visnya legújabban a pécsi Balokányitóban gyüjtötte.

84. *Vallonia enniensis* Gredl. — Pécsvárad (Bélakút).

85. *Vitrea crystallina* Müll. — Pécsvárad (Bélakút).

86. *Vitrea inopinata* Ulicny. — Pécsvárad (Bélakút).

[1] A zárójelben lévő számok a 327. lapon összeállított „Irodalom"-ra utalnak.

87. *Euconulus trochiformis* Mont. — Pécs (Frühweisztető).

88. *Zonitoides nitidus* Müll. — Pécsvárad (Bélakút) és Erdősmecske (a fonódánál).

89. *Punctum pygmaeum* Drap. — Erdősmecske (Varasdi vgy.).

Ezeken kívül Visnya még olyan fajokat is talált, amelyeket Wagner csak Tolna és Somogy vármegyékből sorolt fel, de Baranyából nem. Ezeket Wagner (1) közleményével egyezően számozzuk meg:

24. *Monacha rubiginosa* Schmidt. — Erdősmecske (a fonódánál).

25. *Monacha umbrosa* (Partsch) C. Pfr. — Szuadóvölgy.

35. *Jaminia tridens* (Müll.) — Erdősmecske (a fonódánál) és Pécsvárad (Három malom, Bélakút).

43. *Caecilioides acicula* Müll. — Pécs (Bálics, Szkókó).

46. *Succinea oblonga* Drap. — Pécs (Szkókó) és Pécsvárad (Bélakút).

47. *Succinea elegans* Risso. — Nagyárpád.

48. *Carychium minimum* Müll. — Erdősmecske (Varasdi vgy.).

75. *Pisidium cinereum* Alder (= *casertanum* Poli) Pécs (Büdösvíz) és Erdősmecske (Varasdi vgy.).

II.

Pomatias elegans Müll. **Vas vármegyéből.**

Szép Rezsőnek a mult század 80-as éveiben feltűnt, hogy a Frivaldszky által Baltavárott a Nemzeti Múzeum részére gyüjtött diluviális csigahéjak között lévő *Pomatias (Cyclostoma) elegans* héjai semmi nyomát sem mutatják annak, mintha ásatag eredetűek lennének és 1891-ben megjelent dolgozatában (4) annak a vélekedésének adott kifejezést, hogy ott ez a faj valószínűleg még mindig él. Minthogy Csonkamagyarországon a *Pomatias elegans* Tihanyon kívül talán csak még a Dráva mellett, Zákány és Légrád vidékén él, Visnya érdemesnek találta utánajárni annak, hogy Szép Rezső sejtése mennyire válik be. 1937 őszén azonban csak egy-két órára volt alkalma egy autóúttal kapcsolatban ott kiszállni. Ez csupán arra volt elegendő, hogy helyszíni szemlét tartson és megkérje Dubravecz Vince igazgató-tanítót, hogy az általa megjelölt helyen próbálja megkerestetni tanulóival egy ott hagyott mintapéldány alapján ezt a csigafajt. Dubravecz igazgató úr rövid idő mulva küldött is egy csomó *Pomatias*-héjat, amiért neki e helyütt is köszönetet mondunk. Mivel azonban ezek között sem fedeles példány, sem élő állat nem volt, Visnya 1938 május 19-én maga utazott oda és megállapította, hogy a baltavári szőllőhegy északi lábát borító erdőcskékben, főleg a Mandli-féle, Kiss Feri-féle források tájékán

nagy mennyiségben él ez az érdekes állat, a következő csigafajok társaságában: *Helix pomatia L., Cepaea vindobonensis* Fér., *Cepaea nemoralis* L., *Monacha incarnata* Müll., *Euomphalia strigella* Drap., *Theba carthusiana* Müll., *Fruticicola hispida* L., *Eulota fruticum* Müll., *Chondrula tridens* Müll., *Succinea oblonga* Drap., *Succinea elegans* Risso.

Bár nem dunántúli adat, e helyen mégis felemlítendőnek véljük, hogy a *Pomatias costulatum* Rm. immár szintén Csonkamagyarország faunájába tartozik. Egy régebbi bátorligeti gyüjtésből (1927) ugyanis nemcsak e faj háza, hanem maga az állat is előkerült. Eszerint ez a faj ma is él Bátorligeten.

III.

Hygromia cinctella Drap. a Zugligetben.

A *Hygromia cinctella* jellemző mediterrán faj, mely Nagymagyarország területén is csak a tengerpart mentén fordul elő. Két évvel ezelőtt és tavaly is szép számmal találta Wagner a Zugligetben, ahol a Labanc-út 49. sz. alatti kertben tégladarabok és kövek alatt tartózkodott. Az állatokat valószínűleg a kert tulajdonosa véletlenül „telepítette" be Fiúme környékéről hozatott növényekkel. Tekintve, hogy kisebb-nagyobb élő példányait találni, feltehető, hogy már néhány év óta él a kertben, ahol nyilván szaporodni is tud.

A megtelepedett *Hygromia*-knak úgylátszik a legnagyobb hazai hidegek sem ártanak meg. Még az idei (1937/38) húszfokos hideget is kibírták, egy részük legalább is minden baj nélkül áttelelt.

*

Irodalom. — Literatur.

(1) Wagner, H.: Malakozoologische Mitteilungen aus West- und Südungarn. — *Zool. Anz.* 86. 1930. p. 314—319.

(2) Visnya, A. és Wagner, J.: Adalékok Baranya vármegye puhatestű faunájának ismeretéhez. — *Vasi Szemle* III. 1936. p. 289—291.

(3) Ehrmann, P.: Zur Kenntnis von Chondrina avenacea (Brug.) und ihren nächsten Verwandten. — *Archiv. f. Molluskenk.* 63. 1931.

(4) Szép, R.: Die Molluskenfauna der Umgebung von Güns. — *Malakoz. Bl.* N. F. 11, 1891.

(5) Soós, L.: Néhány faunisztikai és ökologiai adat. — *Állattani Közl.* 24, 1927.

*

Dr. ALADÁR VISNYA (Kőszeg) und Dr. HANS WAGNER (Budapest) *Neue Beiträge zur Kenntniss der Mollusken-Fauna des Transdanubium. (Auszug).* In dieser Note werden die Mitteilungen (1.) und (2.) des vorangehenden Literaturverzeichnisses durch neuere Funde (meistens aus dem Comitate *Baranya*) ergänzt. Die Ausführungen über die Arten unter Nr. 81—83. und II—III. sind in deutscher Sprache unter dem Titel: „Neue Schneckenfunde aus dem Transdanubium" von Dr. Hans Wagner in: *Fragmenta Faunistica Hungarica* (Tom. I. Fasc. 1. 1938. p. 14—16.) schon früher veröffentlicht worden.

Szent Gotthárd püspök és a szentgotthárdi cisztercita apátság rövid története.

A szentgotthárdi cisztercita apátság 750 éves jubileumára

írta: PISZTER IMRE dr. szentgotthárdi perjel.

I. Ki volt szent Gotthárd?

Szent Gotthárd a niederaltaichi szent benedek-rendi apátság apátja, később a hildesheimi püspökség püspöke volt.

Niederaltaich nem messze Passau városától a Duna bal partján feküdt; elpusztult, de sok viszontagság után újra feléledt romjaiból, bár régi dicsőséggel gazdag multját többé elérni nem tudta. Niederaltaich birtokaihoz tartozott a monostortól délre fekvő fenyveserdőben Reichersdorf kis község; ennek egyik lakója, — Ratmond — a kolostornak tekintélyes gazdatisztje, volt szentünknek édesatyja. Anyjának nevét nem tudjuk.

Ratmond viszonya a monostorhoz érthetővé teszi, hogy a kis Gotthárd csakhamar a monostorban működő iskola növendéke lett. Minő lelkülete és hajlamai voltak a fiúnak, elárulja azon merész vállalkozása, hogy 10 éves korában egyik társával megszökött a monostorból és az erdőben remeteéletet kezdett élni. Édesatyja hosszas keresés után föltalálta és visszavezette a monostorba, ahol azután tanulmányait az akkori rendszerben folytatta.

Kiváló tehetséggel fölruházottnak kellett lennie Gotthárdnak, mert hamarosan az akkori nagy szerepet játszó, hírneves egyházi férfiak, Frigyes salzburgi érsek, Pilgrin passaui püspök vették gondviselésükbe és pártfogásukba, ezek udvarán és környezetében folytatja tanulmányait és készül az egyházi pályára. Tudjuk a régi adatokból, hogy 990. dec. 21-én szerzetesi fogadalmat tesz, már előbb 985. dec. 8-án Pilgrin püspök szerpappá, 991-ben pedig Wolfgang regensburgi püspök pappá szenteli.

Ilyen kiváló pártfogók juttatták aztán szentünket Henrik bajor hercegnek figyelmébe — akinek leánya, Gizella volt szent István első magyar királynak felesége. Henrik jóakaratú érdeklődése oly bensőséggel kapcsolta Gotthárdot a bajor uralkodóházhoz, hogy ettől fogva életfolyamata nem választható el attól, sőt mikor Henrik herceg fia — szintén Henrik (II. Henrik, III. Ottó utóda) — 1002-ben német császár lett, Gotthárdot egészen trónjához törekszik csatolni azáltal, hogy őt hildesheimi püspökké választja, a császárné — Kunigunda — pedig a Gotthárd-ereklyék közt mai napság is híres pásztorbottal ajándékozta meg.

Szent Gotthárd a niederaltaichi apátságban egy ideig mint perjel, majd 996-ban mint apát fejti ki buzgalmát, és pedig oly szembetűnő sikerrel és a szerzetesi élet olyan nagyarányú fejlesztésével és fölvirágoztatásával, hogy mikor más szent benedek-rendi monostorokban a jó szerzetesi szellem fölújítására alkalmas egyént kerestek, szentünk kapott erre megbízatást,

és 1001—2-ben Tegernsee, 1005—12-ig Hersfeld s egyidejűleg 1007—1012-ig Kremsmünster híres apátságokban találjuk őt mint ideiglenesen megbízott apátot munkálkodni. Mindenütt a legjobb emléket hagyta maga után azon üdvös reformban, mellyel a hanyatló szerzetesi szellemet ősi erejébe és életteljességébe visszaállította. Azonközben saját apátságában is a legmunkásabb apáti életet folytatta. Azidőtájt Niederaltaich egyike

A niederaltaichi bencés kolostor Bajorországban. Szent Gotthárd püspök szülőhelyén.

volt a legjobbnevű monostoroknak. Nagyon híressé vált különösen iskolája, melyből nagy tudósok kerültek ki; hogy könyvtára mennyire gazdag volt, kitűnik abból, hogy mikor 1671. máj. 21-én a monostorban tűzvész pusztított, az itt másolt 687 drb. kézirat is a tűz martaléka lett egyéb műtárgyakkal egyetemben, melyek a szent Gotthárd által alapított műtermekben készültek (szobrok, festmények, különösen üvegfestmények, mert Tegernsee-ből, ahol először találkozunk üvegfestésű ablakokkal, ezt a művészetet szentünk áthonosította saját monostorába. Ugyan-

ezen tűzvész pusztította el a szent Gotthárdtól maradt ereklyéket és egyéb becses emléktárgyakat is. Az apáti hivatalt 26 évig viselte, és már az öregkor nyomait kezdte magán érezni, amikor az isteni gondviselés egy más, nehezebb és magasabb hivatalra választotta ki.

II. Henrik császár 1022-ben a telet a neki kedves Gróna várában töltötte, és a nagyszámú államférfiakból, püspökökből, apátokból álló udvari tanácsból szent Gotthárd, a császár különös kedvence és barátja sem hiányzott. Mikor híre érkezett, hogy a hildesheimi püspök meghalt, a császár az őt környező

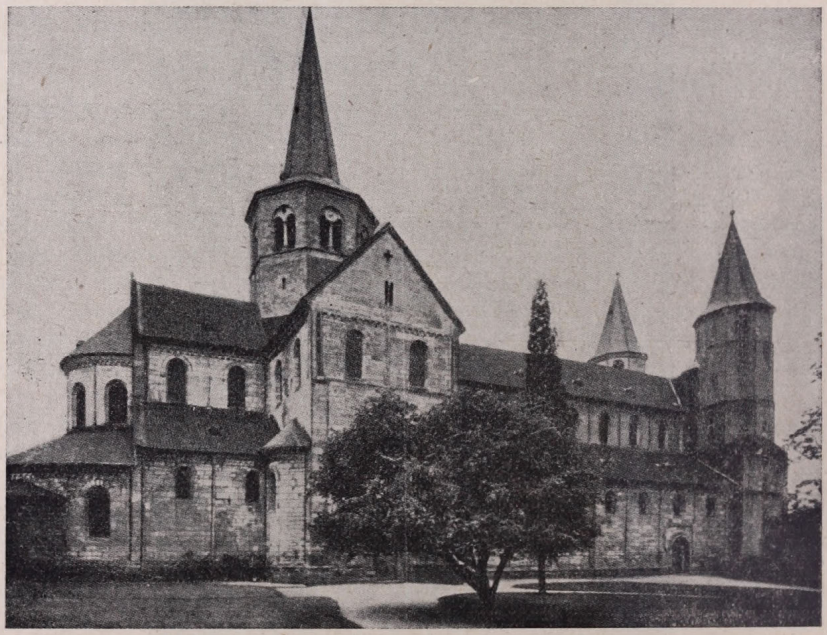

Szent Gotthárd püspök temploma Hildesheimben.

nagyurak közhangulata szerint is azonnal püspöknek nevezte ki; ugyanott, Gróna várában püspökké is szentelték 1022 advent első vasárnapján, pár nap mulva 1022 dec. 5-én pedig ünnepélyesen bevonult Hildesheimba.

Szent Gotthárd püspöki áldásos munkássága 16 évig tartott, és gazdag volt mind híveinek búzgó pasztorációjában, mind a tudomány és a művészet ápolásában. A régi adatok 30 templomot emlegetnek, amelyek Hildesheimban és vidékén az ő bőkezűségéből épültek; közülük több mai napig is fönnáll. A betegek, az elhagyottak számára kórházat, menházat épített. Az általa a székesegyház mellett alapított monostori iskolát nagy virágzásra és tekintélyre emelte. A műtermek itt is, mint Niederaltaichban a művészetek minden ágában nagy tevékenységet fejtettek ki; az üveggyár, a harangöntő és a hímző műhelyek

remek műtárgyakkal gazdagították Hildesheimnak és vidékének templomait. E műremekek — saját ízlése és felügyelete mellett — igazi egyházi és művészi szellemben készültek. Már mint szerzetes is kerülte a császári udvarnak zajos és időrabló látogatását, hogy életét zavartalanul az imádság és a püspöki hivatás súlyos kötelmeinek szentelhesse. Meghalt 1038 május 5-én, Urunk mennybemenetelének ünnepén. Életét is sok csodás jelenség tette feltűnővé, de különösen halála után sok olyan csoda történt, amelyekből megszomorodott hívei remélhették, hogy a hildesheimi püspökségnek égi patronusává lesz. Amikor II. Ince pápa Franciaországban járt, szent Bernát mindvégig kíséretében volt, és így neki is része volt abban, hogy a pápa az

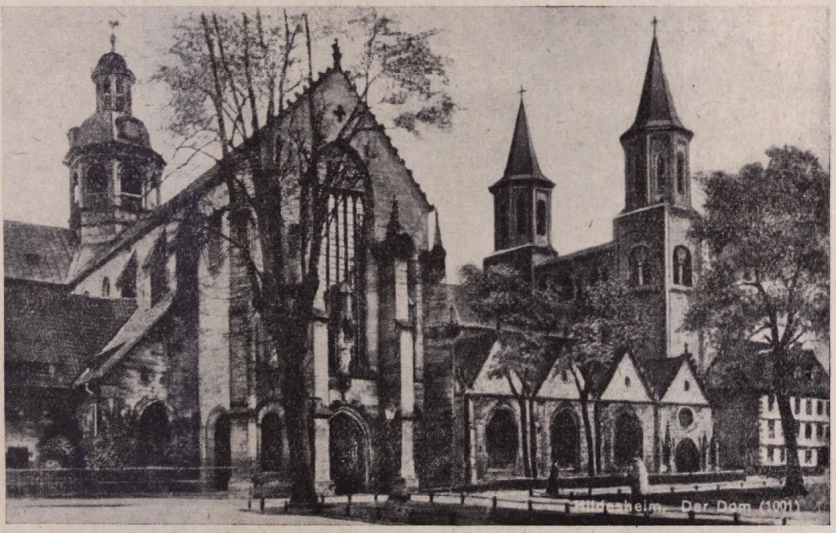

A hildesheimi székesegyház Szent Gotthárd püspök sírhelyével.

1131 okt. 29-én Reimsban tartott egyházi gyűlésen Gotthárdot a szentek közé avatta. Ezen nagy eseménynek ünnepélyes kihirdetése és egyszersmind a szentnek régi sírjából való kiemelése s új nyugvóhelyén való elhelyezése 1132 máj. 4-én történt az egyházi méltóságok és a hívek ünneplő körmenetével kapcsolatban. Ezen alkalomból az ősi adatok 15 csodát említenek, amelyek hitelesítették az égből az egyháznak ítéletét és a híveknek hitét, hogy a püspök valójában szentül élt, szentül halt meg és a szentek dicsőségében részesült.

Szent Gotthárd tisztelete gyorsan és egész Közép-Európában elterjedt, részben az ereklyék útján, amiket a szentnek sírjából szétosztottak, részben és különösen a szent Benedek és a ciszterci rend monostorai által, honnan a szomszédos vidékek a szent tiszteletét átvették. Mivel Niederaltaich apátság azért alapíttatott, hogy különösen a szláv népek közt terjessze a

keresztény vallást, és ezen célból már maga szent Gotthárd mint apát hittérítőket küldött Csehországba, itt nagyon sok nyoma maradt mindmáig a szent tiszteletének; ezen időkből származó 13 temploma most is fönnáll, és a szobrok százai emlékeztetnek a szent apátra. Ugyancsak a bencés és ciszterci szerzetesek honosították meg szent Gotthárd tiszteletét Lengyelországban, Romániában és nálunk Magyarországban is.

A szentgotthárdi apátság alapítása.

Az Alpeseken átvezető Szent Gotthárd-út a XIII. században szintén szentünktől nyerte nevét. Német kereskedők útján terjedt el tisztelete Olaszországban is, Luganoban, Milanoban és Genuában.

A reformáció idejében némi pangás állott be ugyan ezen tiszteletben, de azután különösen az újabb időben Franciaországban, Flandriában és Németország legtöbb vidékén a templomok, oltárok, képek, szobrok, búcsújárók, ünneplések (máj. 5-én, vagy húsvét utáni V. vasárnapon) százai mutatják a hivek imádságos bizalmát a nagy niederaltaichi apát és hildesheimi püspök iránt. Sok csodás gyógyulás mutatta, hogy a jó Isten nem hagyja el azokat, akik szent Gotthárd közbenjárását kérik.

A szentgotthárdi cisztercita apátságban évenkint május hó 5-én ünnepeljük szent Gotthárdot, és imádkozunk apátságunk ezen időszerint első patronusához.

II. Szent Gotthárd püspök tisztelete a cisztercita rendben és a szentgotthárdi apátság elnevezése.[1]

Azonnal szent Gotthárd püspök szenttéavatása után (1131. okt. 29.) a szentnek tisztelete a legmesszebb vidékekre elhatott. Kivált a szerzetes rendek vitték el nevének hírét szinte rohamosan szerteszét a világban. Mindenek előtt a szent benedek-

A szentgotthárdi cisztercita apátsági templom homlokzata.

rendiek, akik Gotthárdot az övékének tekintették; de a cisztercita is a római szentszék és a szerzetes fegyelem ügyéért való buzgólkodásukban és mert a közös szabályzat alapján őt egyúttal rendjükhöz tartozónak tekintették, buzgón terjesztették tiszteletét. Második alapítójuk, szent Bernát résztvett a reimsi zsinaton, amelyen az ünnepélyes szenttéavatás végbement, s így abban neki is része van. A ciszterciták ugyancsak benső barátságban állottak Bernát, hildesheimi püspökkel, aki Gotthárd szenttéavatását a leghathatósabban szorgalmazta, és akinek befolyására telepedtek le a ciszterciták és alapítottak új kolostort Amelunxbornban, amely az északnémet cisztercita kolos-

[1] A sajtó alá rendezőtől hozzácsatolt fejezet.

torok anyamonostora lett. Ennek a kolostornak szerzetese, Berno, első schwerini püspök (1660—91) keresztelte az egy pogányisten után elnevezett Goderac falut Gotthardsdorf névre, és szent Gotthárdot az ottani templom védőszentjévé avatta. Ezen a vidéken még ma is áll egy Gotthárd-szobor, amely a püspököt trónon ülve ábrázolja, pásztorbottal és templomtervvel a kezében.

Marienstern cisztercita apácakolostorban, Lausitzben szent Gotthárd-kép van; Ichtershausen cisztercita apácakolostor Thüringiában 1133, 1178 és 1186-ban kért és kapott szent Gotthárd-ereklyéket. Georgenthal cisztercita férfikolostorban, szintén Thüringiában, kiválóan tisztelték szent Gotthárdot: két alapítás, mely innen indult ki, szent Gotthárdot kapta védőszentjéül; az egyik Lengyelországban, a másik Svájcban. Ugyancsak Thüringiában Schmölln kolostor már 1132-ben szent Gotthárd-ereklyéket kapott, midőn a ciszterciták a braunschweigi Walkenriedből itt letelepedtek. Lengyelországban, mint már említettük, Leslau-ban, lengyelül Wloclaw-Kienben 1243-ban alapítottak a georgenthali ciszterciták egy kolostort, és azt szent Gotthárdról nevezték el. Svájcban valószínűleg a 13. század elején a georgenthali ciszterciták alapítottak a bajor hercegek bőkezűségéből, akik szintén szent Gotthárdnak, mint földiüknek tiszteletéért buzgólkodtak, a szent Gotthárd-hegycsúcson egy kápolnát és hospiciumot, és azt szent Gotthárdról nevezték el. Innen a szentnek tisztelete Milanoban, Bergamoban, Bresciában és Genuában nyert nagyobb elterjedést. (Archiv für Kulturgeschichte 1927, 277.)

A 12. század vége felé, amidőn szent Gotthárd tisztelete teljes virágzásban volt, és amidőn épen a ciszterciták világszerte buzgólkodtak a nagy szent tiszteletének terjesztésében, hazánkban is egymás után létesültek a cisztercita kolostorok főleg III. Béla király idejében. Erre az időre (1183—4) esik a Rába és Lapincs folyók összefolyásánál létesült új cisztercita kolostornak az alapítása is. A kolostor első lakói ugyan a franciaországi Trium fontium (Trois-fontaines) kolostorból jöttek, de nem lehetetlen, hogy bajor származású szerzetesek is voltak közöttük, s így érthető, hogy maguk a ciszterciták hozták el ide hozzánk is szent Gotthárd tiszteletét, és az új alapítást, a kolostort és templomot is őróla nevezték el, és az ő oltalma alá helyezték. Támogatja ezt a felfogást az a körülmény is, hogy ez a vidék valamikor, még szent István királyunk első idejében egyházilag a bajorországi passaui egyházmegyéhez tartozott, ahol szent Gotthárd született és nevelkedett, és mint a niederaltaichi kolostor apátja oly soká és áldásosan működött.

Igaz, hogy a cisztercita rend alaptörvényei szerint minden monostort és apátsági templomot a B. Szűz mennybevitelének címére kellett emelni és fölszentelni, de az új telepeseket ez sem hozhatta zavarba, mert az általános egyházi törvények és kifejtett jogszokás szerint lehetett egy templomot két címre is

építeni, úgy hogy az egyik volt a fő, a másik a másodlagos patrocinium. Mikor tehát őseink itt a magukkal hozott és rájuk nézve szigorúan kötelező típus szerint a monostort és a templomot a maguk különleges igényei szerint megépítették, azt mindenesetre „Maria Assumpta", „Mária mennybemenetele" címére szentelték föl, de úgy, hogy a második helyen szent Gotthárd patrociniumát választották. Még manapság is a szombathelyi egyházmegyei névtárban a szentgotthárdi apátság ezen kettős címen szerepel: ad. B. V. Mariam et ad S. Gotthardum.

Jegyzet. Így tehát önként elesik az a vélemény, amely szerint Szentgotthárd eredetileg benedek-rendi kolostor volt, és azért kapta volna nevét szent Gotthárdtól, a benedek-rendi szent püspöktől. Ennek a véleménynek

A szentgotthárdi cisztercita apátsági templom és rendház keleti oldala.

tévességét kimutatta teljesen hiteltérdemlő érvekkel Heimb, Szentgotthárd apátságnak történetírója *Notitia historica de ortu et progressu abbatiae ad s. Gotthardum* című művében 331. Mások azt tartják (L. *Schwartz Elemér:* Szentgotthárd és vidéke a cisztercita letelepedése előtt), hogy a németújvári bencés kolostornak szerzeteseitől kapta Szentgotthárd nevét. Ez a kolostor 1157-ben alapult, de rövidesen III. Béla rendelkezése folytán határvédelmi okból megszünt. Ennek a kolostornak bencés lakosai a cisztercita letelepedése előtt itt, ezen a vidéken már lelkipásztori működést fejtettek ki, és a Rába és Lapincs összefolyásánál, a mai Szentgotthárd község és kolostor helyén az itt lakó telepesek számára templomot vagy kápolnát építhettek, amelyet ők mint bencések az ő rendjükhöz tartozó szentről nevezték el, és Szent Gotthárd oltalma alá helyezték. Tőlük vették volna át az új telepesek, a cisztercita az apátságnak elnevezését, ami már azért sem látszik valószínűnek, mert a cisztercita új telepítésre rendi előírás szerint rendesen emberi lakottságtól távol eső helyeket választottak maguknak L. Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai stb. 13. 1.

III. A szentgotthárdi apátság rövid története.

Az apátság alapítása 1183-ban történt. Több történetíró véleménye szerint ugyanezen évben történt a letelepedés is, mások szerint csak a jövő, 1184. évben jött Trium fontium-ból a kiszemelt apát vezetése mellett 12 szerzetes, hogy az új telepen a szerzetes életet, — persze eleinte csak fából, gallyakkal összetákolt házban és kápolnában — megkezdjék. Ez okból történt, hogy az apátság 750 éves alapításának évfordulóját az egyházi szertartások keretében 1934. augusztus 20-án ünnepeltük.

Ennek a 750 éves történetnek rövid vázlatát akarjuk a következőkben egypár jellegzetes vonásban bemutatni.

Egy szerzetnek, egy apátságnak aranykora akkor van, amikor bensőségben merül ki a lelkek élete és külsőleg nem igen mutatkozik történeti pózokban. A szigorú fegyelem, az imádság, az örökkévalók keresésére irányuló buzgalom, a jó Istennel való benső, misztikus barátkozás nem igen nyújt a világot érdeklő, feljegyezni való jelenségeket. A ciszterci rend első két százada mindenütt, tehát Szentgotthárdon is, nem a történeti nagy eseményeknek, hanem inkább az apokaliptikus misztériumoknak a korszaka. Csak ha akadt az isteni gondviselésnek egy-egy választottja, egy-egy szent Bernátja, akkor lép a rend a világi események porondjára. Be kell vallanunk, hogy a szentgotthárdi szerzetesek közt ilyen világrengető alakra eddig még nem bukkantunk. Az első 3 századból 19 apátot ismerünk; ezek közül legjellegzetesebben Nádasdi Darabos György bontakozik ki szemeink előtt, s ő is csak azért, mert egy hatalmas, kiváló egyént sirató emlék domborodik 1460-ban hantolt sírja fölött. Egyébként Szentgotthárd története még nincs megírva, de folyamatban vannak a kutatások és búvárlatok, amelyek alapján majd sikerülni fog az apátság szellemi kultúráját feltárni.

Máskép áll a dolog az apátságnak külső, gazdasági kultúráját illetőleg. Előre kell bocsátanom az ismeretes tény megállapítását, hogy ezen külső, gazdasági kultúra terén magaslottak ki a ciszterciek szinte a bravuros virtuozitásig. Hiszen a cisztercita rend rohamos elterjedésének egyik főoka éppen az volt, hogy a műveletlen, vadon mocsaras erdőrengetegek helyére — ezernyi nehézségeket leküzdve — termékeny talajt varázsoltak, s ezáltal a kultúrát lehetővé tették. Mert végre is magasabb szellemi kultúra csak az így előkészített talajon fejlődhetik ki. A magyar királyok és ezek közt III. Béla is azért telepítette a ciszterciekeket az országba, hogy megtörjék a természetnek vadságát. Szentgotthárd vidékén is rendezésre, tisztításra szorultak a folyók, a mocsarak, az erdők, hogy aztán ezen az ú. n. gyepün túlfekvő vidékek is virágzó községekké tudjanak alakulni, és hogy a kis Nyugatmagyarország a kultúrának szinte mintaképévé fejlődjék. Ennek a története már meg van írva. Nemrégiben, 1933. évben jelent meg dr. Kalász Elek rendtársunk munkája „A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a

ciszterci gazdálkodás a középkorban" címen, amelyben a szerző a felkutatott okmányok egész tömegével mutatja be a ciszterciek nehéz, alapvető, kultúraformáló munkásságát 1183—1525-ig.

Az apátság történeti fejlődésének további ecsetelésében sajnos, inkább egy másik, éppen nem derűs eseménycsoportra kell fordítani olvasóink figyelmét. Ebben a XV. századtól a XVIII. sz. közepéig terjedő gyászkorszakban az apátság már

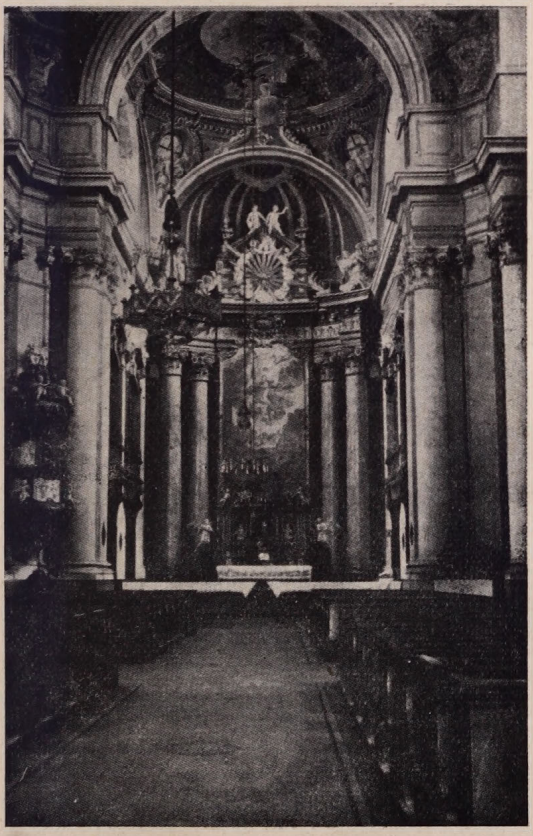

A szentgotthárdi ciszterci apátsági templom belseje.

alig él, inkább csak teng, itt-ott mutatkozó segítő kezekbe kapaszkodva küzd, majd véglegesen elbukik, megsemmisül.

Zsigmond király 1390-ben mint a magy. kat. egyház királyi főpatrónusa, a szentgotthárdi apátságot a Felső-Lendván dominálo Széchy családra, mint protektorra bizza. A protektornak az lett volna a feladata, hogy az apátságot minden felmerülő gazdasági, jogi kérdésben támogassa, és nyugodt életét biztosítsa, hogy áldásos munkáját minél nagyobb eredménnyel végezhesse. A protektorok azonban itt is, másutt is, nem ilyen magas erkölcsi színvonalon mozgó urak voltak, hanem a protek-

torságot arra használták fel, hogy minél jobban meggazdagodjanak. Kezüket rátették az apátság birtokaira, és csak szemszúrásból tartottak néhány szerzetest a monostorban, akik az istenszolgálatot végezték. Egyébként a protektorok vadásztak, hatalmaskodtak, és a jövedelemben duslálkodtak. Ily módon a szerzetesi élet csakhamar elsenyvedt a monostorban. Sőt az egyik Széchy a kolostort és templomot is kirabolta, minden értékét Felső-Lendvára vitette és testvéreivel együtt évtizedeken át, különösen a XV. sz. második felében pusztító, romboló zsarnoka volt az apátságnak. Mátyás király igyekezett ugyan

Szent Gotthárd püspök megfenyíti a kiközösítetteket.

rendet teremteni azáltal, hogy Németország különböző ciszterci monostoraiból szerzeteseket telepített Szentgotthárdra, élükre apátot (Henrik) állított, és a Széchyeknek megparancsolta, hogy mindent visszaadjanak. Azonban ezek egyrészt százados protektori jogukra hivatkoztak, másrészt támaszkodva a zűrzavaros időkre, az engedelmességet megtagadták. A mohácsi csata, az ezt követő általános országos felfordulás, a hitszakadás okozta lelki fegyelmetlenség azután a szentgotthárdi monostort néptelenné tette, és a háborús idők következménye szerint a monostorból vár, erődítmény lesz, sáncokkal körülvéve. Már nem szerzetes intézményként, hanem egyszerűen jövedelmező birtokként kezelik, és így folyton gazdát cserél, és a

végpusztulás felé közeledik. A XVII. sz. elején a Bocskai-féle lázadás alkalmával Németh György kuruc vezér portyázott lovas csapataival e vidéken, majd Ausztriába tört be, és Stájerországot fenyegette, egészen Fürstenfeld—Feldbach—Luttenburg—Radkersburgig hatolva; visszatértében Szentgotthárdnak vette útját, mire az itt parancsnokló Tieffenbach nevű labanc hadvezér katonáival együtt megugrott, de előbb a templom és a kolostor kazamatáit puskaporos hordókkal telerakatta, és az egész hatalmas épületet, melyet több mint négy század óta uralt a vidék, a levegőbe röpítette (1605). Ez lett a vége a szentgotthárdi apátságnak.

Szent Gotthárd püspök halála.

Innen kezdve aztán már nem az apátság, hanem tisztán és kizárólagosan az elpusztult apátságnak a vagyona, birtokai, jövedelme képezik a gazdagodni akaró érdekeltek törekvéseinek tárgyát, akik a királyok kegyét keresik, és alkuba lépnek, hogy a szentgotthárdi apátság birtokait megszerezzék. A Széchy-család leányágában még mindig erőszakoskodik, és különböző családokkal együttesen (Batthyányakkal, Csákyakkal, Lobkovitzokkal, Salmokkal stb.) áll rést, hogy a régi prédát ki ne engedje karmai közül. Az apátságnak és birtokainak adományozása a királyoknak fenntartott jogok közé tartozott, s nem egyszer a birtokért hajszolódó felek mellőzésével történt az adományozás. Mátyás király Romarházy Mihály pozsonyi kanonoknak, III. Ferdinánd Csáky Zsigmondnak, I. Lipót Csáky

Lászlónak, majd Széchenyi György (1674) kalocsai érseknek adományozza, aki unokaöccsének, Széchenyi Pál, akkor veszprémi püspöknek kezére játssza át a birtokot. Ezen Széchenyi-birtokláshoz legalább egy vigasztaló, örvendetes emlék is fűződik. Mivel a templom és a monostor már majdnem 70 év óta romokban hevert, a szentgotthárdi híveknek itthon nem volt módjuk vallási kötelességüket és buzgalmukat kielégíteni, s így Rábakethelyre jártak, ahová a szentgotthárdi hitközség mint filia — fiókközség — volt beosztva. Hogy ezen a bajon és hiányon némileg enyhitsen, Széchenyi György 1676-ban azt a kis templomot építette, amely mint magtár jelenleg is fönnáll a monostor északi részén. Szépítéséhez fölhasználta a romokban található faragott köveket is, amint azt manapság is tisztán lehet látni, ha a magtár oldalán a kert felé haladunk. A királyi adományozás nem járt minden teher nélkül, és az új birtoklás rendesen egy nagyobb összegnek az állami kincstárba való befizetésével volt összekötve. Ezen a címen jutott Kollonits Lipót, a híres bécsi bíboros-érsek és állami kancellár Szentgotthárd birtokába 1699-ben, miután lefizette a 40.000 forintot, melyet más riválisok előteremteni nem tudtak, vagy nem akartak. Kollonits egy év mulva átadja Szentgotthárdot a jezsuitáknak, miután Hevenesy bécsi házfőnök Kollonitsot megfelelő összeggel kárpótolta. A jezsuiták 1702 április 28-án költözködtek Szentgotthárdra, és két páter megkezdte hitbuzgalmi működését. Ez sem tartott sokáig, mivel a többi érdekeltek, (Széchenyi, Batthány) pörrel támadták őket, a király pedig (I. Lipót) mitsem törődve a pörlekedők zaklatásaival, Pilati János József olmützi kanonoknak adományozta az apátságot. A jezsuiták visszavonultak, Pilati 1723-ban meghalt, mire nagy szorgalmazás és utánjárás után Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek és nagyváradi püspök a pragmatica sanctio nyélbeütésénél szerzett érdemeinek jutalmául kapja meg királyi adományként Szentgotthárdot. Csáky Imre életrajzában (Dr. Málnásy Ödöntől) olvassuk, hogy amikor megbizottja átvette az apátságot, azt teljesen feldult állapotban találta: az apáti residencia falain hatalmas repedések, a födél beomolva, a szántóföldek parlagon hevernek; a tanyákon egyetlen marha vagy ló nincs. Egyedül a szőlők hoznak némi hasznot. Az uradalmi erdők vadjait a szomszédos uradalmak tisztjei pusztítják; a szomszédos stájer birtokosok latrok módjára pusztítják az apátság javait, de azért a gazdálkodás annyira amennyire lassanként mégis helyreállott, és négy év mulva, 1727-ben már 17.000 forint tiszta jövedelmet hozott, ugyanakkor a 3745 forint forgótőke mellett a vermekben 1410 pozsonyi mérő búzát, 1260 mérő zabot, a pincékben 1573 akó bort tároltak föl. Csáky 1732-ben halt meg.

Ezen majdnem 3 századon át tartó hajszában, tülekedésben a tulajdonjognak fogalmát csak a ciszterci rend törekedett szentül és sérthetetlenül megőrizni és érvényre juttatni. Már 1448-ban a citeauxi nagy káptalan úgy intézkedett, hogy a távol

fekvő Trium fontium apátságtól a Szentgotthárdhoz közelebb eső reini apátság vegye át az atya-apátság szerepét, és törekedjék Szentgotthárdot a protektorok fojtogató ölelésétől megszabadítani. Ettől kezdve a reini apátok mindent elkövetnek a szentgotthárdi apátság felszabadítása és megmentése érdekében; ismételten próbálkoznak magyar ifjakat a rendbe fölvenni és az apátságot magyar szerzetesekkel benépesíteni, sőt magyar

Szent Gotthárd püspök oltárképe a szentgotthárdi apátsági templomban.

apátot is próbálnak az apátság élére állítani, amiben I. Ferdinánd király részéről is támogatást kapnak; azonban Széchy Margit Felső-Lendváról 50 katonát küld Szentgotthárdra, és így erőszakkal vet véget minden mentő kísérletnek. (1556) A citeauxi nagykáptalan ismételten ösztönzi a reini apátokat, akik nem szünnek megújítani kérelmüket, folyamodásaikat a királyhoz (1569, 1570, 1699), de az ügy már annyira összekuszálódott, hogy 1614-ben a király maga is felszólítja a ciszstercieket válaszában, hogy bizonyítsák be, hogy Szentgotthárdhoz joguk van. 1622-ben a reini apát ismét mozog. Pázmány

Péter és Lépes Bálint kalocsai érsek is támogatják törekvését, de eredményt sem ekkor, sem később, mikor a reini apáton kívül a lilienfeldi és a zwettli, a wienerneustadti apátok, majd a heiligenkreuzi apátok erőlködnek, elérni nem tudtak. E korszak (a XVII. sz. közepe) után már tudomást sem vesznek arról a magasabb körök, hogy itt a ciszterci rend jogos követelményéről van szó. A hlg.-kreuzi apátok lankadatlan buzgalma végre III. Károlyban fölkeltette a lelkiismereti kérdést, és 1717-ben Majtényi János királyi jogtanácsost bízza meg a kérdés megvizsgálásával. Majtényi az összes okmányok átvizsgálása után kimondja, hogy Szentgotthárdhoz másnak, mint a ciszterci rendnek joga nincs. Ekkor állt be a fordulat Csáky Imre halála után Leeb Róbert hl.-kreuzi apát veszi át a reini apáttól az atya-apáti címet és hatalmat és teljes erővel ráveti magát az ügy sikeres megoldására. 1734-ben III. Károly király beleegyezik, hogy a szentgotthárdi apátság mint fiókapátság a hl.-kreuzi apátságba bekebeleztessék, persze nem ingyen; 100.000 forintot kellett fizetnie Róbert apátnak a lelkészek segélyezésére alapított kasszába. Ennek megtörténtével Szentgotthárd mint ciszterci apátság új életre ébredhetett.

Ezen felújulásnak, bár Szentgotthárd idegen, osztrák oltalom és befolyás alá jutott, örvendeni lehetett nemcsak azért, mert azon időkben más módon lehetetlen volt a felújulás, hanem azért is, mert Heiligen-kreuz mint anya-monostor önzetlenül és tisztán a magasabb szempontok érdekében vállalta és viselte gondozó szerepét. Az apátság teljes helyreállítása — épületekben, gazdasági berendezésekben stb. — Heiligen-kreuznak 400.000 forintjába került. A heiligenkreuzi apátság a magyar hazafias érzelmek iránti fínom megértéssel a templomban a bejárattól jobbra eső oltárt a magyar szenteknek — szt. Istvánnak, Lászlónak, Imrének — dedikálta, rendes magyar hitszónokokat tart, az apát a magyar honossági esküt leteszi, a község javára már III. Károlytól engedélyezett orsz. vásárokat Mária Terézia által megerősítteti, a váműgyet, az urbariumot, a vadászati jogot rendezi, a Rába vadvizeit szabályozza, a győri püspökkel az egyházi adminisztrációt és jurisdictiot szerződésileg biztosítja, templomokat és lelkészlakásokat épít Nagyfalván, Badafalván, Gyanafalván és Istvánfalván.

A kolostor építését 1740-ben kezdik, és az 1747-ben már lakhatóvá lesz. A templom építése 1748-ban indul meg és 1764-ben Alberik apát fölavatja, hogy aztán még majdnem húsz éven át tartó fölszerelési, díszítési, festési munkálatok után 1779. márc. 16-án Szily János szombathelyi püspök fölszentelje. A kolostor és a templom tervezője és építője a híres régi bécsi művészcsaládnak egyik sarja, Pilgram Ferenc Antal volt. A régi, romokban heverő apátsági épületnek a Széchenyi-féle templomhoz föl nem használt faragott köveit most az új épületnek különösen a fundamentumában helyezik el, és így az új apátság egészen a réginek a helyén s részben annak anyagából épül föl.

A templom festését jórészt Gusner Mátyás ciszterci laikus fráter végezte († 1772. márc. 7-én Szentgotthárdon), a kupolákat pedig az akkor híres bécsi akadémiai festő, Dorffmeister díszítette a fiával együtt. Kivált a szentgotthárdi csata izgalmas, remek képe nevezetes.

Az asztalosmunkát a templomban, oratoriumban, kolostorban Schrezenmayr Gáspár szintén ciszterci laikus fráter végezte, aki 40 évi munkájával valódi műremeket hagyott hátra. Meghalt 1782-ben Szentgotthárdon.

A szentgotthárdi cisztercita apátság pecsétje.

A szoborművek Schnitzer Józseftől származnak, aki ugyan nem volt felesküdött tagja a rendnek, de mint familiáris bensőséges kapcsolatban állott vele. Tőle vannak a fájdalmas kápolnában a Pieta, továbbá szent Leonárd, szent Flórián szobrai és az oratóriumban az életnagyságú remek feszület.

Szentgotthárd 1878-ig marad Heiligenkreuz oltalma és vezetése alatt. 1877-ben meghalt magyar származású apátja, Komáromy Ödön, és ezt az alkalmat használta föl a magyar kormány — Trefort Ágost volt akkor a vallás- és közoktatásügyi miniszter —, hogy az apátságot Heiligenkreuztól elszakítsa és királyi adományképen — a bajai, előbb állami kat. főgimn. ellátásának terhével — a már korábban egyesült Zirc—Pilis—Pásztóhoz csatolja.

Ezt a rendelkezést a római szentszék 1878. december 18-án hagyta jóvá, és azóta a szentgotthárdi apátság életfolyama a magyarországi cisztercita rend történetével folyik egybe.

IV. Szent Bernát szobra a szentgotthárdi monostor folyosóján.

Befejezésül legyen szabad néhány szóval bemutatnunk azt a *szent Bernát szobrot*, amely az apátság alapításának 750 éves emlékére készült.

Pilgram műépítész a kolostornak nyugatról keletre vonuló szép, magas, széles folyosóján az oldalfolyosó keresztezésénél egy barokstílben kialakított fülkét helyezett el. Ez a fülke réges-

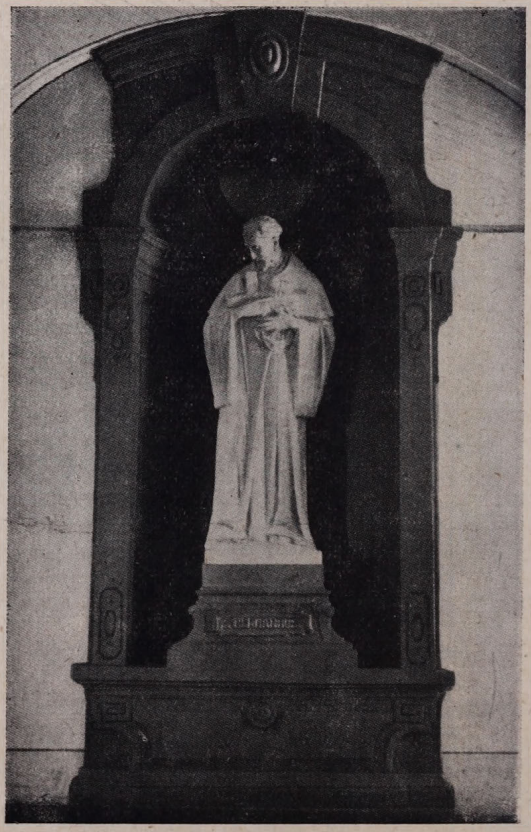

Szent Bernát szobra a szentgotthárdi ciszt. apátsági székházban.

régen üresen állott, és szinte kiáltott szobor után. Őseink Trois-fontainesből jöttek, ezt Clairvauxi szent Bernát alapította, s így szent Bernát igényt tarthatott, hogy 750 év után a szentgotthárdi kolostorban felüsse tanyáját fiai körében.

Sok százra megy a szent Bernátot ábrázoló képek és szobrok száma. Szeretik őt a pásztorbot és püspöksüveg jelvényeivel ábrázolni. De ez a legnagyobb anakronizmus, és mélyen sérti és meghamisítja szent Bernát szellemét, aki a legélesebben és

csattanó érvekkel szállt sikra azon korabeli apátok ellen, akik a püspöki méltóság jelvényeivel akarták magukat fölékesíteni.

Fiesole a XV. sz. második felében Florenzben a San-Marco kolostor egyik falára mai nap is látható és megcsodált képet festett, melyen szent Bernát a kereszt közelében áll, és a megfeszített Jézust a szeretettől, imádástól, fájdalomtól epekedő, olvadozó tekintetével és mellére kulcsolt kezeivel mintegy magához öleli. Fiesole jól megértette szent Bernát lelkületét.

Szent Bernát művei közt a legszebb az az utánozhatatlan szónoki erővel alkotott 86 beszéd, melyeket ő Clairvauxban a káptalanban tartott szerzetes fiai előtt az Énekek-éneke c. szentírási műnek magyarázatára. A 43. beszédben az első fejezet 12. versét fejtegeti: „*Fasciculus myrrhae dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur!*“ Magyarul: „Myrhacsokor nekem az én szerelmesem, mindig itt pihen keblemen“. Végig megy az Úr Jézus egész életén, és kivált a kereszt kínjainak keserűségeit olvasztja bele ebbe a myrhacsokorba. Szinte megfeledkezik arról, hogy szívének mélységes titkai tárulnak itt föl emberi tekintetek előtt. „*Haec mihi in ore frequenter sicut vos scitis; haec in corde semper, sicut Deus scit; haec stylo meo admodum familiaria, sicut apparet; haec mea sublimior interim philosophia: scire Jesum et hunc crucifixum.*“ Magyarul: „Ezekről az Úr Jézus szenvedéseiről szól leggyakrabban az én beszédem, hisz ezt ti tudjátok legjobban; ezek a szenvedések töltik meg egészen az én szívemet, amire Isten a tanum; ezek a szenvedések rezgik át az én egész szónoki egyéniségemet és stílusomat, amint ezt mindenki észreveheti; s végre az én egész életbölcseségem nem más, mint megismerni és megérteni Krisztust és pedig a megfeszített Krisztust“. Álljunk a szobor alá, nézzünk a kissé jobbra hajló fejre, szemléljük a szentnek túlvilágba mélyedő arckifejezését, szemeinek egy csodálatos titokba, az Úr Jézus szenvedésébe való elmerülését, a léleknek és a kezeknek egymásba forradását, a keblére ölelt kereszt, töviskoszorú, lándzsa, epe keserű misztériumát, s akkor megértjük szent Bernátot, és megértjük, méltányolni tudjuk azt a szobrot, mely szentünket legtitkosabb bensőségében ragadja meg. És vele érezzük az Énekek énekének varázsszerű titkos szólamát: „Myrhacsokor nekem az én szerelmesem, mindig itt pihen keblemen.“

A szobor — melyet Bory Jenő képzőművészeti főiskolai tanár alkotott — 2.29 m magas. Anyaga fehér műmárvány.

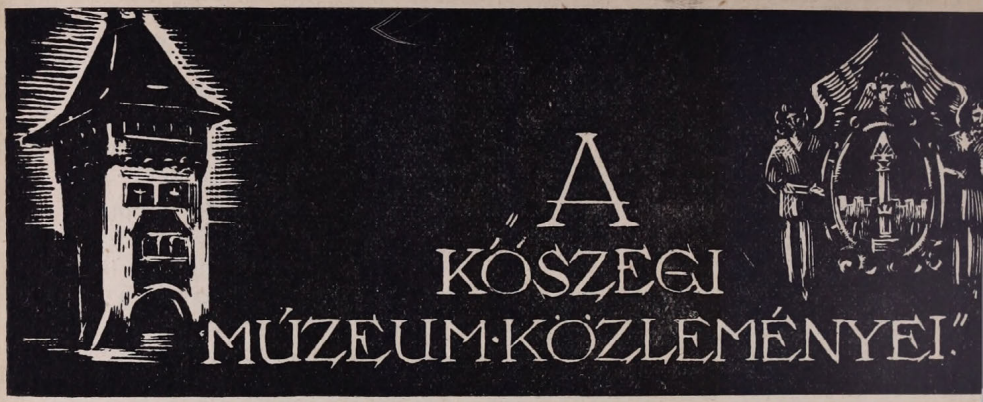

Rojtos-szárnyú rovarok Kőszeg vidékéről.

Írta: FÁBIÁN GYULA dr. (Szombathely)

(Készült a Kir. Magyar Pázmány Péter Tud. Egyet. Állatrendszertani Intézetében. — Igazgató: Dudich Endre dr., egyet. ny. r. tanár.)

A rétek mosolygó virágai, a levelek alja, sötét erdők mohos zugai, szúrágta fakérgek fínom repedései nyujtanak menedéket a rovarvilág vidám törpe népének, a rojtos-szárnyú rovaroknak. *(Thysanoptera.)*

Nagyságuk alig egy-két miliméter. Ha nem mozognak, szabad szemmel észre sem lehet venni őket. Nagyító alatt azonban tapadó hólyagban végződő lábukkal, rojtos szárnyukkal és a csápjuk meg a szájrészeik fínom szerkezetével érdekes látványt nyujtanak. — Hólyagos lábú rovaroknak *(Physopoda)* is nevezték őket, a kertészek pedig csak „tripsz" néven ismerik és légyszerű rovaroknak gondolják ezeket az apróságokat.

Életük többnyire szorosan összekapcsolódik azzal a gazdanövénnyel, amelyen élnek. A virág kelyhéből szívogatják a sejtnedveket, itt rakják le petéiket és ez borul védőleg rájuk hideg éjszakákon. Az apró népség pedig viszonzásul közreműködik a virágok beporzásában. Vannak azonban állati anyagokkal táplálkozó fajok is. Ezek levéltetvekre, atkákra vadásznak, vagy lepkék tojásainak nedvét szívogatják ki és a növények kártevőinek pusztításával hozzájárulnak a természet egyensúlyának fönntartásához, vagyis bizonyos mértékben hasznosaknak mondhatók. — Más fajok, ha nagyon elszaporodnak, kárt is okozhatnak. Szívogatásuk nyomán üvegházi növényeken, a borsó hüvelyén, faleveleken, dohányon, néha fiatal gabonán is megjelennek a kertészek által jól ismert barna „tripsz-foltok." Régebben különösen a gabonaféléket féltették a rojtos-szárnyúak kártételétől. Ma már azonban tudjuk, hogy más alattomos kártevők bűneit is a tripszekre fogták.

A hazánkban előforduló rojtos-szárnyú rovarokról két jegyzék jelent meg. Ezekben azonban kőszegi adat nem szerepel. Az első jegyzéket Jablonowsky (3.) 1899-ben kizárólag a saját gyüjteményére támaszkodva állította össze, a másodikat Priesner (4) 1928-ban. Az utóbbi 144 fajt tartalmaz, ezek között csak 9 van, amely nem fordul elő Pillich simontornyai gyüjtésében. Nem mondhatjuk tehát, hogy hazánk *Thysanoptera*-faunája országosan kikuttatott volna és ez ma-

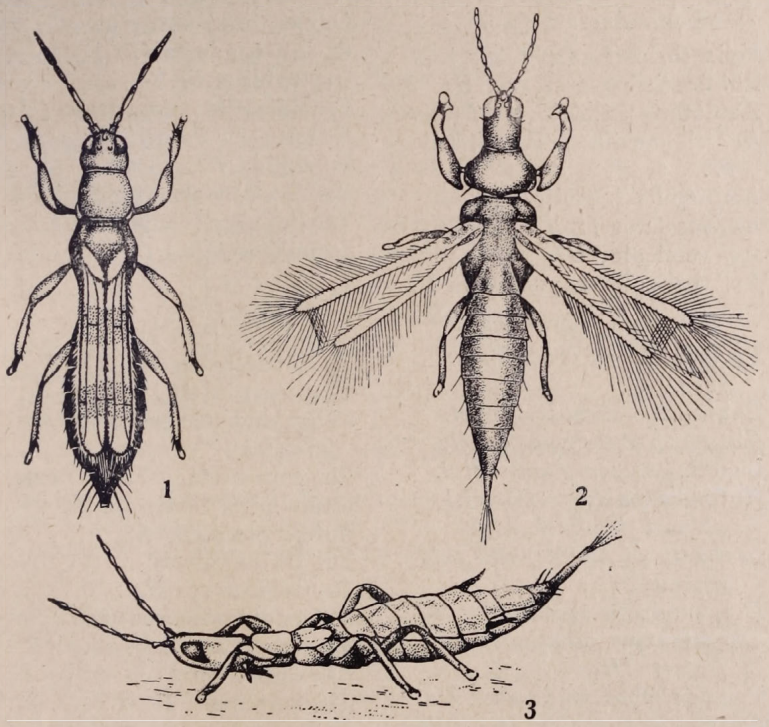

1. *Aeolothrips fasciatus* L. ♀ (1'7 mm.) — 2. *Haplothrips setiger* Pr. ♂ (2 mm.) — 3. *Megathrips lativentris* (Heeg.) ♂ (2'5 mm.) (Del. Fábián.)

gyarázza azt, hogy Kőszeg vidékén aránylag sok olyan faj akadt, amelyet hazánkból eddig nem ismertek. Ezek közül azokat, amelyeket egy kisebb faunistikai közleményemben (1) és a *Haplothrips*-genuszról írt dolgozatomban (2) már jeleztem egy a fajnév elé tett csillaggal (*) emelem ki az alábbi jegyzékben. Míg azokat a fajokat, amelyeknek Magyarországon való előfordulása itt kerül először nyilvánosságra, két csillaggal (**) jelölöm meg.

A jegyzék összesen 69 fajt foglal magában. Ezeknek jó része saját 1935-ben megindult gyüjteséimből, más része pedig a Budapesti Tud. Egyetem Állatrendszertani Intézetének 1936. óta folyó faunakutató kirándulásainak anyagából, továbbá

Visnya Aladár dr.-nak a Kőszegi Múzeum vezetőjének gyüjtéséből származik.

Névhasználat és sorrend tekintetében Priesner nagy munkáját (5) követtem.

*

Enumeratio Thysanopterorum in montibus Ginsiensibus adhuc collectorum.

I. Subordo: Terebrantia.

1. Fam. *Aeolothripidae.*

Melanthrips fuscus *(Sulz.)*
Rhipidothrips gratiosus *Uz.*
Aeolothrips albicinctus *Hal.*
**Ae. albicinctus f. flavithorax *Pr.*
**Ae. nobilis f. mülleri *Pr.*
Ae. fasciatus *(L.)*
Ae. versicolor *Uz.*
Ae. versicolor f. melaleuca *Uz.*

2. Fam. *Thripidae.*

Parthenothrips dracaenae *Heeg.*[1]
Chirothrips manicatus *Hal.*
Ch. manicatus f. adusta *Uz.*
Limothrips denticornis *Hal.*
Aptinothrips rufus *(Gmel.)*
A. rufus f. stylifera *Tryb.*
Sericothrips staphylinus var. bicornis *Pr.*
Drepanothrips reuteri *Uz.*
Dendrothrips ornatus *(Jabl.)*
D. degeeri *Uz.*
Prosopothrips vejdovskyi *Uz.*
Anaphothrips obscurus *(Müll.)*
**Tmetothrips subapterus *(Hal.)*
*Oxythrips brevistylis *(Tryb.)*
Odontothrips loti *Hal.*
O. loti f. adusta *(Pr.)*
O. confusus *Pr.*
Frankliniella tenuicornis *(Uz.)*
F. intonsa *(Tryb.)*
F. pallida *(Uz.)*
Parafrankliniella verbasci *Pr.*
Taeniothrips frontalis *(Uz.)*
T. pilosus *(Uz.)*
*T. pini *(Uz.)*
T. atratus *(Hal.)*
T. salicis *(Reut.)*
T. inconsequens *(Uz.)*
T. picipes *(Zett.)*
Rhopalandrothrips annulicornis *(Uz.)*
**Rh. consociatus *(Targ. Tozz.)*
*Ctenothrips distinctus *(Uz.)*
Thrips physapus *L.*
Th. flavus *Schrk.*
Th. angusticeps *Uz.*
Th. minutissimus *Coesf.*
**Th. dilatatus *Uz.*
Th. tabaci *Lind.*
**Th. kerschneri *Pr.*
Baliothrips dispar *Hal.*
Platythrips tunicatus *Hal.*

II. Subordo: Tubulifera.

Cephalothrips monilicornis *(O. M. Reut.)*
*Poecilothrips albopictus *Uz.*
*Liothrips hradecensis *Uz.*
L. pragensis *Uz.*
Hoplothrips pedicularius *Hal.*
*H. corticis *De Geer.*
Haplothrips fuliginosus *(Schille)*
H. alpester *Pr.*
H. setiger *Pr.*
H. tritici *Kurdjumov.*
H. aculeatus *(F.)*
H. acanthoscelis *(Karny)*
H. subtilissimus *(Hal.)*
H. phyllophilus *Pr.*
H. leucanthemi *(Schr.)*
*H. setigeriformis *Fábián*
H. angusticornis *Pr.*
Phloeothrips modicornis *Reut.*

[1] In calidariis Instituti Militari legit Visnya.

Ph. coriaceus *Hal.*
**Ph. salicinus *Pr.*
Ph. tridens *Pr.*
Megathrips lativentris *(Heeg.)*
*Megalothrips bonannii *Uz.*
Bolothrips bicolor *(Heeg.)*
B. dentipes *(O. M. Reut.)*
B. icarus *(Uz.)*

*

Nemcsak hazánkban, de egész Európában is a *Thysanoptera*-faunát csak elszigetelt helyi gyüjtésekből ismerjük. Így egyenlőre lehetetlen állatföldrajzi következtetéseket levonni ebből a fauna-listából. Az egyes ritka fajok előfordulásából csupán annyit lehetett megállapítani, hogy Kőszeg vidékének *Thysanoptera*-faunája inkább a Stájer hegyek és Ausztria faunájához áll közelebb, mint Simontornya és általában a Magyar-Középhegység vidékéhez. Ebből a szempontból említésre méltó fajok a: *Haplothrips alpester* Pr., *Taeniothrips pini* (Uz.), *Megalothrips bonannii* (Uz.), *Tmetothrips subapterus* (Hal.), *Phloeothrips salicinus* (Pr)., *Liothrips hradecensis* (Uz.).

*

Irodalom. — Bibliography.

1. *Fábián, Gy.:* Új adatok Magyarország Thysanoptera faunájához. — *(Folia Entom. Hung.* III. 1937.)
2. *Fábián, Gy.:* Rendszertani tanulmány a Haplothrips genusról. — *(Folia Entom. Hung.* IV. 1938.)[1]
3. *Jablonowsky, J.:* Thysanoptera. (In *Fauna Regni Hungariae.* Budapest 1899.)
4. *Priesner, H.:* Verzeichnis der Thysanopteren Ungarns. — *(Ann. Mus. Nation. Hung.* Vol. 25, 1928. p. 60—68.)
5. *Priesner, H.:* Die Thysanopteren Europas. (Wien, 1928.)

*

GY. FÁBIÁN: *The Thysanoptera of the environs of Kőszeg.*

(Summary.) — In the present note the author gives the enumeration of 69 species of Thysanoptera, collected in the environs of the town Kőszeg (West Hungary, county of Vas). The material was partly collected by the author (in 1935—38), partly by the collecting expeditions of the Institute of Systematic Zoology of the University of Budapest (in 1936—37); a little part of the material was also collected by the director of the museum of Kőszeg dr. A. Visnya. One mark before the names of the species means that these species were allready published by the author See: bibl. 1. and 2.) as new in the fauna of Hungary, while two marks before the names mean, that these species are published now for the first time as new in Hungary.

The list of the species is not yet quite complete and in having no faunistic data from whole Hungary, we can only say, that this fauna is different from the one collected by Pillich in the environs of Simontornya, published by Priesner. (See: bibl. 4.) It seems to stand nearer to the fauna of Styria and Austria which was studied also by Priesner. In this regard the following species are to be remarked: *Haplothrips alpester* Pr., *Taeniothrips pini* (Uz.), *Megalothrips bonannii* Uz., *Tmetothrips subapterus* (Hal.), *Phloeothrips salicinus* Pr., *Liothrips hradecensis* Uz.

[1] Ebben a dolgozatban a fajneveket még nőnemben használom. Most értesültem csak *Priesner*től, hogy a himnemű egyeztetés a helyes.

MOLNÁR LAJOS. *(Születésének 85. évfordulójára.)*

Vas vármegye madárvilágának ezidőszerint legkiválóbb ismerője, *Molnár Lajos,* 1853 szeptember 15-én Körmenden született. Apja Molnár Imre, jónevű műtakács volt, anyja Németh Anna. Középiskoláit Szombathelyen végezte. 1876-ban mint irodatiszt, a körmendi főszolgabírói hivatalba került, s itt működött 1880-ig, amikor Molnaszecsődön választották meg körjegyzőnek. Hosszú időn át, egészen 1919-ben történt nyugdíjazásáig dolgozott új munkahelyén. Jelenleg is Molnaszecsődön él.

Madártannal még szombathelyi gimnazista korában kezdett foglalkozni tanárának, Lakner Ambrónak befolyása alatt. Később Herman Ottó és Chernel István voltak rá nagy hatással. Mindkettőt személyesen ismerte. Chernellel több ízben találkozott. Együtt gyüjtöttek és végeztek megfigyelést 1906 tavaszán a Velencei tónál Dinnyés határában. Már akkor több kitömött madárral gazdagította a Vasvármegyei Múzeumnak Chernel István által létesített madártani osztályát. A magyar madárbúvárok mindenkor örömmel keresik fel molnaszecsődi otthonában, mert sok érdekességet és ritkaságot rejtegető gyüjteményének megtekintése kedves, tanulságos élmény számukra. Egy ily látogatás alkalmával készítette boldogult Gáyer Gyula azt a Vasvármegyei Múzeumban látható fényképfelvételt, mely dr. Dabasy (Fromm) Géza és az időközben elhúnyt Cerva Frigyes ornithologusokkal ábrázolja Molnár Lajost. Nemcsak hazai, de külföldi szakkörökben is jól ismert. Kapcsolatot tart fenn többek között a washingtoni Smithsonian Institute, a kopenhágai, sydney-i és newyorki Nemzeti Múzeumok, az Academi of Natural Kalifornia ornithologusaival.

Széles külföldi összeköttetései révén szép exotikus madárgyüjteményre tett szert, úgyhogy Magyarországon neki van e madarakból legszebb magángyüjteménye. Egyébként múzeumában mind az öt világrész ornisa képviselve van mintegy 340 bel- és 300 külföldi, sajátkezűleg művészi módon kikészített, biologiai csoportokban felállított madárral. Különösen szép újguineai paradicsommadár-gyüjteménye. Közöttük a Paradisea papuana, Paradisea rubra, Semioptera Wallacei, Schlegelia Wilsoni, Parotia sefilata és a Lophorina

minor-ral. Úgyszintén a kb. 80 fajból álló kolibri sorozata: Chrisolampis masquitus (Brazilia), Heliotripha exortis (Colombia), Lesbia amarellis (Ecuador), Eutoxeres aquila (Colombia), Lophornis ornatus (Brit-Guayana) stb.

Hazánk faunájából is sok ritkaságot őriz. Gyűjteménye jóval több példányból állhatna, azonban idők folyamán különböző intézeteknek, múzeumoknak rengeteg madarat elajándékozott. Ez lett a sorsa gyönyörű ázsiai lepke-, továbbá afrikai és ausztráliai emlősgyüjteményének is, melyből a ritka kacsacsőrű emlős (Ornithorhynchus anatinus) sem hiányzott. Így támogatta természetrajzi gyüjteményét

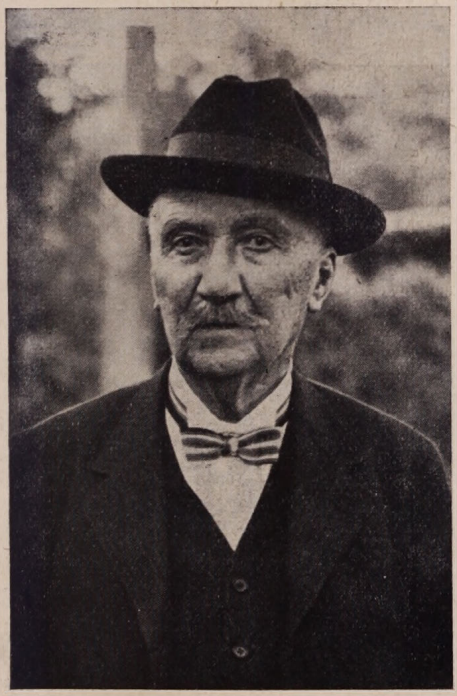

Molnár Lajos 85 éves korában. — Csaba J. felvétele.

a soproni Orsolya-zárdának, a kőszegi Domonkos-zárdának, a szentgotthárdi gimnáziumnak, a körmendi polgári iskolának. Nagyon sokat juttatott a Vasvármegyei Múzeumnak; legutóbb nem kevesebbet mint 49 madarat, melyeket 1931-ben az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter külön levélben köszönt meg neki.

Molnár Lajos a Magyar kir. Madártani Intézetnek 1902-től rendes kinevezett megfigyelője. Ezen idő óta rendszeresen küldi be megbízható, pontos madárvonulási jelentéseit. Hazánk kevés részén végeztek oly hosszú időn át madártani megfigyeléseket, mint Molnár Lajos Molnaszecsőd környékén. Szeme előtt játszódott le a Rába völgyében az erdők irtása, vadvizek kiszáradása és ennek következtében az odulakó- és vízimadarak rohamos fogyása. Ezen hosszú idő

alatt értékes fészkelési és ritka előfordulási adatokat gyüjtött, melyekre madártani könyvekben, szakcikkekben sokszor hivatkoznak a szakemberek. Így többek között ő állapította meg a fenyőrigó (Turdus pilaris L.) első hazai fészkelését Molnaszecsődön 1901. május 17-én. Begyüjtött fészkét és tojásait a Vasvármegyei Múzeum őrzi. Ugyancsak ő fedezte fel 1892-ben Hidashollóson a vörösfejű gébics (Lanius senator L.) első magyarországi fészkelését is. Neki köszönhetjük a havasi csóka (Pyrrhocorax graculus L.) csonkamagyarországi előfordulásának eddig egyetlen bizonyítékát. E fajnak 1933 január 24-én Döröskén lött példánya saját gyüjteményében van. A nagy piróknak (Pinicola enucleator L.) jelenlegi határainkon belül való előfordulását szintén ő bizonyította be, a Molna-

Havasi csóka. (Pyrrhocorax graculus L.) Döröske, 1933. jan. 24.
Csaba J. felvétele.

szecsődön 1928. november 10-én gyüjtött példánnyal, melyet mint nagy ritkaságot a Vasvármegyei Múzeumnak ajándékozott.

Meg kell még említenünk, hogy jóval a világháború előtt az Északamerikai Egyesült Államokban felfigyeltek Molnár Lajosra, az exotikus madaraknak kiváló ismerőjére, úgyhogy meghívást is kapott a washingtoni Smithsonian Institute-hoz. Délamerika őserdeibe vezetett expedíciókban vett volna részt madártani kutatások és gyüjtések céljából. Mi, akik ismerjük, tudjuk, hogy nagy lelki küzdelmet kellett akkor megvívnia önmagával. Meghívás Amerikába, az egyéni érvényesülés lehetőségének hazájába! Résztvenni délamerikai kutatóutakon, kedvenc madarai, a kolibrik földjén! Mindez vonzotta őt. És annak ellenére, hogy már a hajójegyet is megküldték neki: nem-et mondott. Nem ment ki, bármily csalogatók voltak is a körülmények. Nem ment ki, mert visszatartotta a magyar földhöz való hűséges ragaszkodása, visszatartotta a vele lelkileg úgy összeforrt hollósi és szecsődi erdő, a rábamenti füzesek és az ott tanyázó madárvilág.

Most, születésének nyolcvanötödik évfordulóján, köszönetet mondunk Molnár Lajosnak itthonmaradásáért, miáltal értékes mun-

kásságával a magyar ornithologiai kutatások ügyét oly eredményesen szolgálhatta. Egyben kívánjuk, hogy még nagyon soká élvezhesse kedvenc tudományának, a madártannak örömeit. *Csaba József.*

*

EKENMART — NECKENMARKT.

A „Vasi Szemle' május havi számában Pocock angol utazó magyarországi útleírását ismertető cikkben a szerző a Pocock által említett Ekenmart község nevét a Neckenmarkt (Sopronnyék) névvel véli azonosnak. Szerzőnek ezen feltevése megfelel a valóságnak, bár e tekintetben eddig úgylátszik nem volt egységes a vélemény. Így pl. Aull Dr. a „Burgenland" 1930. évi 3. füzetében („Die politischen Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn...") a Németújvári Krónika („Güssinger Fehde")-ben említett „Eckendorf" nevét tévesen Agendorf (Ágfalva, Sopron megye) nevével véli azonosnak. Az ezen állításához fűzött széljegyzetében azonban ő maga is azon lehetőségre gondol, hogy Eckendorf—Neckendorf a mai Neckenmarkttal azonos. Többek között ugyancsak hibásan értelmezi Ekendorf nevét Thirring G. is az ismert és még ma is kitűnő „Sopronvidéki Utikalauza" német kiadásában (144. 1.), ahol is szerinte Albert osztrák herceg 1289-ben *Ágfalva* (!) megerősített várkastélyát vette volna be.

Aull Dr. téves állítását akkoriban másokkal egyidejűleg szóvátettem („Burgenland", 1931. 188. 1.), felemlítvén, hogy Neckenmarkt nevét a nép még ma is régi formájában, még pedig „Ecknmoak" gyanánt ejti ki. A Stegersbach (Szentelek) r. k. plebániáján őrzött s 1720-ban kezdődő s 1782-vel záró legrégibb keresztelési anyakönyv egyik bejegyzése említést tesz egy „Ekenmark"-ban lakó Rathn nevű molnárról, aki misealapítványokat tett szenteleki rokonsága lelki üdvéért. Egyébként az azóta eszközölt kutatások kétségtelenül bebizonyították, hogy Ekendorf, Ekenmart neve mind a „Güssinger Fehde"-ben, mind Pocock angol utazó magyarországi útleírásában a mai Neckenmarkt (Sopronnyék) nevével azonos. Így pl. A. Walheim „Balladenbuch' című könyvében tartalmazott „Németújvári Krónika" költői átdolgozását ismertető cikkben H. Kunnert („Bgld. Heimatblätter", 1933. 184. 1.) Eckendorf nevét a mai Neckenmarkttal egyezteti. *Eigl Maxenc.*

*

EGERVÁRI GYŰRŰZÉSŰ MADÁR AFRIKÁBAN.

A brüsszeli Természetrajzi Múzeum 1938. augusztusában arról értesítette a M. kir. Madártani Intézetet, hogy 1938. április hó 15-én *Mbalaka* községben, a Kongo folyam torkolata közelében olyan *örvös légykapót* lőttek, amely magyar gyűrűt viselt a lábán. A gyűrű „Budapest Ornit 116160" jelzése alapján hivatalos megállapítást nyert, hogy a madárfiókát a vasvármegyei *Egervár* községben gyűrűzték 1937. május 31-én a M. kir. Madártani Intézet tisztviselői. Kétségtelen tehát az is, hogy a kis madár költözködése során közel 6000 kilométeres utat tett meg. Egyébként ez az első eset, hogy Belgakongo területén magyar gyűrűzésű madár került kézre.

Bendefy L. dr.

NÉHAI CHERNEL KÁLMÁN A VELEMI ÓRIÁS-GESZTENYÉRŐL.

Özv. Chernel Istvánné szívessége folytán van módunkban közreadni néhai Chernel Kálmánnak (1822, † 1891) ezt az ódon zamatú kis írását, amely a lap fején lévő feljegyzés szerint „Nem volt még közölve." A régi feljegyzés két okból figyelemreméltó: egyrészt a faóriás kerületét 1 öl és 1 lábbal hosszabbnak adja meg, mint az itt közölt képen lévő felírás, másrészt pedig arról tudósít, hogy ez a faóriás nem kapzsiság áldozata lett, hanem természetes halállal mult ki. (V. A.)*

Kőszeg várostól egy gyalog órai távolra, kies vidéktől környezve állott e század (XIX. sz.) harmadik tizedének végéig egy

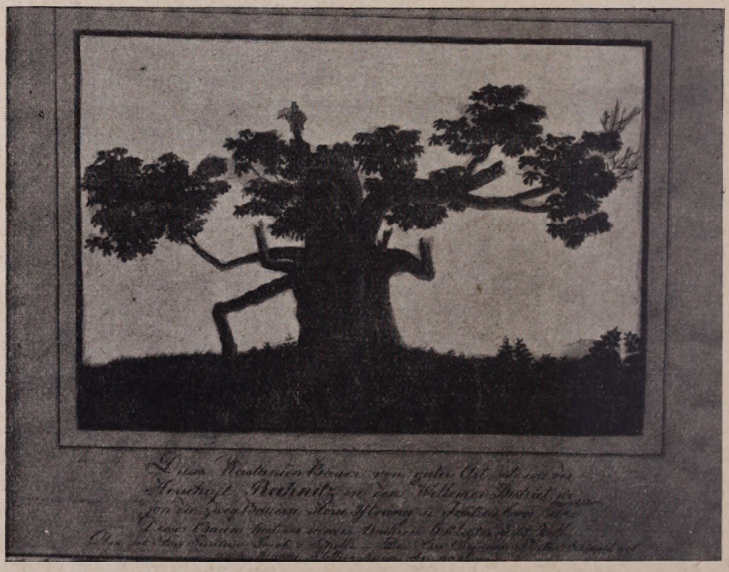

A velemi óriási gesztenyefa.
A Sághy István dr. tulajdonában lévő festményről.
Pauer A.: Vas vármegye természeti emlékei c. munkájából.

ritka vastagságú gesztenyefa, mely általányosan, a vidék lakossága előtt a „velemivastag fa" nevezet alatt volt ismeretes. A növény világ ez egykori óriási példánya, noha már gyermekkoromban csúcsától megfosztva, elektelenítve, a pusztulásnak nyomait viselte, mégis hatalmas törzsével, meglévő alsó tekintélyes ágaival, szomszéd gesztenye társai közül kiválva, korhatag, elaggott állapotjában is a szemlélőt önkénytelenül bámulatra ragadta. Az elemek s az idő romboló hatása a természet e nagyszerű alkotását sem kímélvén meg az enyészet sorsától, végre százados élet erejében kimerülvén elszáradott és tulajdonosa Jagodics János 1839-ben levágta. Míg a kőszegi, jelenleg is dús tenyészetben létező tekintélyes gesztenyé-

nek körülete 5 öl és 2 lábot tesz ki, addig a velemi gesztenye fának törzse 1837-ben eszközölt mérés szerint 7 öl és négy láb volt.

Ott ahol e faóriás enyhet adó árnyai alatt egykor a természetbarát nyugalmat, a kőszegi kirándulók víg társaságban szórakozó örömöket kerestek, ott most buja fű tenyész s a természet nagyszerű alkotásának helyét már csak korosabb nemzedék jelölheti és mutathatja meg biztosan a tudakozódó jelen ifjabb ivadékoknak.

*

ELŐADÁS BERLINBEN KŐSZEG ÁLLATFÖLDRAJZÁRÓL.

Szent-Iványi József dr., a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője 1938 augusztus hó 15-én a VII. Nemzetközi Entomológiai Kongresszuson Berlinben kőszegi vonatkozású, állatföldrajzi tárgyú előadást tartott. Az előadás címe: *„Das Kőszeger Gebirge als Treffpunkt mediterraner, alpiner, karpatischer und pontopannonischer Elemente."* (A Kőszegi-hegység mint a földközitengermelléki, alpesi, kárpáti és a pontopannoniai elemek találkozópontja.) Ebben összefoglalta annak a kutató munkának eddigi állatföldrajzi eredményeit, amelyet a Kőszegi Múzeum, *Dudich Endre dr.* egyet. tanár kezdeményezésére a Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Állatrendszertani Intézetével s az Országos Természettudományi Múzeum Állattárával karöltve 1936-ban indított meg, s amely munkát Kőszeg város magyaros vendégszeretete a kutató buvárok részére oly kellemessé tett. Az előadó rámutatott Kőszeg vidékének gazdag és változatos természeti viszonyaira s felsorolta az állatföldrajzi szempontból érdekesebb rovarfajokat.[1] *V. A.*

*

FERENC JÓZSEF ELSŐ LÁTOGATÁSA VAS MEGYÉBEN.

Azokat a látogatásokat, amelyek alkalmával I. Ferenc József már mint megkoronázott király taposta Vas vármegye földjét, emléktáblák és egyéb emlékjelek jócskán megőrökítik. Kevesebb szó esik az 1857-es látogatásáról, mikor is mint osztrák császár a Bach-korszak teljében járta be Nyugat-Magyarországot. Általánosan azt hiszik, ez volt egyáltalában első vasmegyei látogatása, pedig mint fiatal gyermek is járt már a megyében. 1843-ban szeptember folyamán esett ez meg; akkoriban még V. Ferdinánd uralkodott és senki sem sejtette a közelgő forradalom szelét. A fiatal főherceget kora dacára nagy tisztelettel fogadták és vele még ifjabb testvéreit is. A „Világ" című fővárosi ujság egykorú tudósítása részletesen beszél az utazásról, mely több napot vett igénybe. Ischlből öt udvari fogaton indult útnak Grácon át a társaság: „Folyó hó 13-án Ferencz József, Ferdinánd Miksa és Lajos Károly fhg. testvérek (fens. Ferencz Károly cs. főherczeg nagyreményű fiai) gróf Bombelles Henrik, gróf Koronini és Morzin aranykulcsosok honunkba utazás iránt ő exllja a tartományi

[1] Örömmel mutatunk rá, hogy ennek a kutató munkának részletes eredményei, amelyekre immár a nemzetközi tudományos világ is felfigyel, lapunk hasábjain jelentek meg, mint a Kőszegi Múzeum Közleményei.

(A szerk.)

biztosságok főkormányzója által előre bocsátott rendelkezés folytán Rába szt. Keresztre érkeztek, hol fenségöket Szabó Ferencz sopronykerületi főbiztos úr, a kiküldött megyei tisztviselő urakkal egyetemben üdvözleni szerencsés volt. Ez alkalommal Ferencz József főherczeg kegyes leereszkedéssel s tiszta magyar ajakkal kijelenté, miképen valódi örömére szolgál a magyar honba léphetésének ez alkalma és hogy ezen napot élte legszebb napjai közé számlálja. Örültünk Bombelles őexellentiájától is szíves magyar köszöntést hallani. A fenséges utazók innét útjokat Körmend felé folytatták, hol fmgú Batthyány Fülöp hgnél, ki őfenségöket ismeretes magyar vendégszeretettel fogadta, megebédelvén, az utczákon összesereglett számos nép nagy örömkiáltásai közt Vasváron, Türgyén által útjokat Keszthelynek vették."

Keszthelyen, tehát immár Zala megyében Festetich László neje fogadta őket, az éjtszakát a kastélyban töltötték, másnap a Georgikonra, a könyvtárra és a ménesre került a sor. Majd Tapolcán át Sümegre indultak. Ott felkeresték Kisfaludy Sándort és Kis Pál kanonokot, a főhercegek hajdani magyar nevelőjét. Persze magyarul folyt a beszélgetés. Éjjeli szállásra a püspöki kastély fogadta be őket.

„15-én búzgón végzett isteni szolgálat után a fenséges utazók délben Sárvárra érkeztek s itt a várat, kertet és ritka szépségü svaiczi marhákat megtekintvén a vidék lakóssai által ezen örömünnep emlékéül rendezett tánczvigalmat kegyeskedtek jelenlétökkel lelkesíteni. Szombathelyen a Vasmegye 2-dik alispánja, számos tisztviselőktül környezve üdvözlé a fhgeket, kik azután az ottani fényes templomnak látogatására mentek, hol a nagy oltár előtti zsámolyra borulva szívemelő ájtatossággal tanusíták Isten és vallás iránti buzgalmukat; megtekintve azután a megyei dolgozó házat, az emberség iránti szánakozás dicsőité ártatlan arcukat, midőn elhagyák e szerencsétlenek helyét. Estve Kőszegre érkeztükkor a fenséges testvéreket a városi tanács, az ott tanyázó ezredbeli tisztikar és fegyveres polgári csapat fáklyás zene közt üdvözlé. 16-án fegyvergyakorlás végett ott összevonult dragonyos ezredet szemlélték meg; melly alkalommal Ferenc főherceg paripán ülve korát haladó, bátor ügyességével bámulni készté az őt látókat. Innen Horpátsra mentek a fenséges utazóink."

Sorra kerültek a sopronmegyei mágnás kastélyok. Először Széchényi Lajos gróf horpácsi kastélya, azután a fiatal Esterházy Miklós herceg eszterházi palotája. Rövid időre Széchenyi István kiscenki kastélya is vendégül látta a kis főhercegeket, majd Sopront érintve az Esterházy hercegek két legérdekesebb várát, a fraknóit és kismartonit sorra véve, véget ért az őtnapos körút.

Mindenütt nagy lelkesedés fogadta őket és senki sem gondolhatott rá, hogy a 13 éves gyermek öt év mulva Ausztria császárja lesz és nevében letiporják a magyar szabadságharcot és hogy öccse, Miksa mint Mexikó császárja fejezi be tragikus életét. A harmadik főherceg maga nem került ugyan tragikus események sodrába, de annál inkább fia, Ferenc Ferdinánd és unokája, IV. Károly király.

Csatkai Endre dr.

Itt van a nép, megjött a Nép,
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

ERDŐIRTÁS FAKERENGETÉSSEL.

Nyírő József népszerű hősével, Uz Bencével történt, hogy egy alkalommal megalkudott egy örménnyel abban, hogy okkal-móddal kellőképen szabályozni fogja a fadöntő, erdőpusztító vihar erejét. Az örmény ugyanis ezer szál fát akart az erdőből. A legszebb fenyőóriásokra vetett szemet, az erdő lelkére, amit a közbirtokosság semmi áron nem volt hajlandó halálra ítélni. Uz Bence magára vállalta a dolgot. Megvétette az örménnyel látatlanban az összes dőlt fát, amit csak a nyár végéig ki lehet hordani az erdőből, s aztán munkához fogott. Értelmesen, jó előre elrendezte a vihar teendőjét. Furcsa szerszámával — valami félig ásó, félig fűrész forma jószággal — megmatatta a kiszemelt fák tövét, körben-sorban elszaggatta a fagyökereket a nélkül, hogy a földet különösebben megbolygatta volna. A fák már éphogy csak álltak, néhány meredeken a földbe fúródó gyökér tartotta őket a legelső viharig. A többit aztán a szél ereje el is végezte magától.

Nem kell azonban gondolni, hogy a fadöntésnek ezt a módját Uz Bence találta volna fel, vagy hogy ez valami sajátságos székely furfang. Ismertek efféle eljárást már századokkal ezelőtt a Dunántúl is, s éltek vele jobbágyaink igen gyakran, ha az erdő írtására más mód nem mutatkozott.

Amíg a jobbágy szabadon vághatta az erdő fáját, ilyen fortélyhoz természetesen nem kellett nyúlnia. A korlátlan erdőhasználat azonban szörnyű pusztításra vezetett, és előbb-utóbb mindenütt azt eredményezte, hogy az erdő ura végetvetett a szabad erdőlésnek. Az uradalmi erdőkből kiszorult a jobbágy, és a közbirtokossági erdők használatát is előírások szabályozták. De nemcsak az oktalan fadöntésnek vették elejét, hanem sok helyen védekeztek az erdő irtása, eke alá vétele ellen is. Az erdőt körülvevő irtásföldek határának megkötése azonban nem ment könnyen; a jobbágy mindent elkövetett, hogy irtásföldjét, ha érdeke úgy kívánta, bármily módon növelje.

Az erdő szélén az irtást többnyire kerítéssel, száraz ágakból font sövénnyel választották el az erdőtől. Minden jobbágy elkerítette a maga részét, s ha a kerítésen belül esett egy-egy fa, azt tetszése szerint kivághatta. Ha esetleg az erdőbirtokostól eddigi irtásához

új darabot kapott, ezt is bekerítette. A bekertelt területet irtotta, ami alatt azt értették, hogy a fákat fejszével kivágta. Az így kiirtott részt tisztogatta, vagyis a rönköket kiásta, a gyökereket irtókapával kitépdeste. Végül a friss irtást felszántotta. Amíg az erdőből szántó lett, gyakran hosszú idő eltelt, az irtott területet sokszor még évekig tisztogatták nehéz munkával.

Ez volt az irtás módja országszerte általában, és így irtották a vasmegyei erdőket is. A XVIII. században azonban Vas megyében már nem voltak nagyon bővén az erdőnek, a meglevő állományból pedig a birtokos földesúr minél több hasznot akart látni. Irtásra csak ritka esetben kapott engedélyt a jobbágy. Minthogy a falvak szaporodó népének mégis egyre több szántóföldre volt szüksége, a földesúrnak és jobbágyainak érdeke ellentétbe került. Az előbbi részén volt a hatalom, az utóbbi tehát kénytelen volt találékonysághoz folyamodni. A vasmegyei jobbágyok leginkább a fakerengetéssel segítettek magukon.

Az irtásföldek kerítése sokszor a birtokos engedélye nélkül észrevétlenül lopakodott előbbre: a kerítést egyszerűen néhány fával tovább vonták, úgyhogy az erdőből egy pár fa a kerítésen belülre került. Így haladt évek során a kerítés egyre beljebb, és lassan nőtt az irtás, fogyott az erdő. Ez az erdőbirtokost csakhamar arra késztette, hogy az élő fák vágását egyáltalában megtiltsa, nemcsak az erdő területén, hanem a jobbágy irtásának elkerített határán belül is. Csak egy esetben maradt szabad a fa kivágása: ha elszáradt. Ez a körülmény vezette a jobbágyot arra, hogy ha irtásra a földesúrtól engedélyt nem kapott, a fa elszárításával segítsen magán. A fatörzs körül nem nagy távolságra a föld felszínéhez közel futó gyökereket óvatosan elvágta. Hogy ehhez az eljáráshoz valami különös szerszámot használt volna, arról nem maradt fenn emlék; ha kellő ügyességgel végezte dolgát az irtásnál használatos fejszével, kapával is elérhette célját. A fa elszáradt. Elölésének ezt a módját, minthogy a törzs körül körben kellett a gyökeret megszaggatni, kerengetésnek nevezték. A kerengetéssel elhalásra ítélt fát később, kiszáradtával, már kivághatták. Az egész folyamatot tömören fejezi ki egy 1768-ból származó írás: „A fákat nagy darabon kerengették, száraztották, az állókat irtották, szántottak, vetettek."

Így váltak lassan a hegyháti, kemenesalji szép tölgyesek jó nagy foltokban gabonaföldekké. Ez volt az erdőirtás fakerengetéssel.[1]

Juhász Lajos dr.

*

MIRE JÓ A MALACVÉR?

A minap malacot szúrattam le a Nagysitkéhez tartozó lánkaf majoromban. Feleségem ment le a kanásszal, az alkalmas malacot ki-

[1] A vasmegyei erdőviszonyokra: Századok, 1937. Pótfüzet, 553—576. l. A fakerengetésre: a Sopronmegyei Levéltárban a Káldi-család levéltárát, 9. fasc. és a Khuen-Héderváry-család hédervári levéltárában a Draskovich-család levéltára 56., 73. és 74. fasc.

választani a sok közül. Mikor az áldozatot kiválasztotta, oda settenkedik a kanász 8 éves unokája egy kis piros bögrével és vár.

— Mire vársz Marika? — kérdezi tőle feleségem.

— A malacvérre! — feleli a gyerek helyett a nagyapa. — Mert kérem — folytatja az öreg —, a malacvér a legbiztosabb szer a szarvasok kártétele ellen a krumpliföldön; ahol a krumpliföldet meghintik malacvérrel, ott nem tesz kárt a szarvas!

Hát eddig van; most ugyis olcsó a malac, a szarvasok meg sok kárt tesznek az ültetvényekben; ki lehet próbálni a „biztos szert".

Közli: *Nedeczky Béla.*

*

NAGY SZÁRAZSÁG IDEJÉN.

Nyári kószálásaim során egy rendkívül érdekes — és nyilván nagyon régi eredetű — szokásra bukkantam a Mura mentén.

A mai Dokležovje (magyarul: Murahely, korábban: Deklezsin) község szlovén lakossága nagy szárazság idején a következő módon engeszteli a haragvó vízi isteneket:

Tíz-tizenkét — körülbelül húsz év körüli — falubeli szűzleány egy szalma- vagy vesszőkosárral napszállat után kimegy a Mura partjára. Ott a kosár száján két botot fektetnek keresztül, majd erre a keresztre száraz gallyból, szalmából, fadarabokból tüzet raknak, azután a kosarat lobogó tüzével együtt egy hosszú rúddal szép óvatosan betolják a vízre, amíg ennek sodra el nem kapja és magával nem ragadja. A lányok e közben a vízparton letérdepelnek, és az úszó tűz felé fordulva áhítatosan imádkoznak (most már rendesen csak Miatyánkot és Üdvözlégyet), és pedig mindaddig, amíg a tűz el nem hamvasztja a kosárra halmozott gyujtalékot, illetőleg amíg a kősár el nem tűnik szemeik elől.

A szüzesség ennél a szinte szertartásszerű eljárásnál elengedhetetlen kívánalom. Ha mégis megtörténnék, hogy a lányok közül valamelyik az engesztelés alkalmával már nem volt szűz, úgy az végzetes veszedelmet jelent az illetőre. Az ilyen vakmerő alatt ugyanis, ha legközelebb vízre száll, elmerül a csónak, s maga a habokban leli halálát (ez a víz megbántott istenének bosszúja). Ezt a végzetet azonban egy a csónakba szállás előtt a hullámokba hajított kenyérdarabkával el lehet fordítani.

Ezt az engesztelő-kérlelő szertartást a nép titokban szereti tartani, különösen az idegenek és a falusi intelligencia előtt.

A népszokás — úgylátszik — régi pogány elemeket tartalmaz. Azért rendkívül tanulságos volna, ha más vidékről is kapnánk — — esetleg még részletesebb — adatokat. Nem lehetetlen, hogy egyes helyeken talán még a régi pogány imának szövegére vagy szövegfoszlányaira is bukkanhatunk. Nagyon kérem olvasóinkat: ha hasonló szokásról tudnak valamit, legyenek szívesek azt szerkesztőségünkkel közölni.

Pavel Ágoston dr.

A. BARB: *Spuren alter Eisengewinnung im heutigen Burgenland.* Kny. a Wiener Prähist. Zeitschrift XXIV. (1937.) évf.-ából. 113—157 old., 1 térképpel.

A szerzőnek, mint a kismartoni Landesmuseum vezetőjének, a hajdankori vaskohászat történetére vonatkozóan, évek szorgalmas munkájával olyan gazdag gyüjteményt sikerült összehoznia a megszállott Nyugatmagyarország területéről, hogy azzal méltán válthatott ki elismerést és nem kis részben csodálkozást is a szakkörök előtt. Németújvártól Kismartonig huszonkilenc község területe kapcsolódik bele gyüjtésének érdekkörébe és erős a gyanúm, hogy a jövőben ez a szám még növekedni fog.

A gyüjtött leletek között tömegükkel és gyakoriságukkal a salakdarabok vezetnek. Jellegzetes vassalakok ezek, a kezdetleges megmunkálás miatt még ma is jól kimutatható vastartalommal, olyannyira, hogy azok a közelükbe helyezett mágnestűt kitérítik állásából. A salakot az ősi kohászok hányókon és kupacokban hagyták hátra. De az ősrégi kohókból is talált nyomokat a szerző: agyagtapasztások roncsait, fenék- és oldalfalmaradványokat, fúvócső töredékeket, stb. Némelyik lelőhely kiterjedtebb iparosodás feltételezését is megengedi. Első helyen áll ezek között Felsőpulya (Sopron vm.), ahol a kohó- és salakmaradványok közelében nem egyszer a beomlott, vagy felhagyott olvasztógödörben[1] elég jó magatartású vaseszköz- és cserépedénymaradványokra akadtak. Ez utóbbiak a Hallstadt C időszakára utalnak, de a másutt is szép számmal előkerülő leletek kétségtelenné teszik, hogy a nyugatmagyarországi ősi vasmívesség a La Tène időkben is virágzott.

Másik nagyon érdekes és elgondoztató kérdés, honnét szerezték az ősi kohászok a felhasznált nyersanyagot. Tizenöt évvel ezelőtt, mikor a velem—szentvidi kohászat kérdésével kezdtem foglalkozni, felvetettem azt a gondolatot,[2] hogy a történelemelőtti idők nehézkes szállítóeszközeivel nem volt lehetséges a nagy tömegű és roppant súlyt jelentő nyersércet nagyobb távolságokra szállítani, ezért szükségképen csak autochton, azaz a termelési hely közelében keletkezett feldolgozótelepekkel számolhatunk. Ezt Velem—Szentvid esetében sikerült is bebizonyítanom, mert folytatólagos kutatásaim során nemcsak a kohók maradványai, hanem a szükséges nyers-

[1] V. ö. *Benda L.*, A nyugatmagyarországi őskori bányászat és kohászat. Szombathely, 1932. 8. old. 3. kép.

[2] *Benda L.*, A Magyar Alpok geológiai viszonyai, különös tekintettel Szentvidre. Bp. 1923. Kézirat. Később a tanulmány ide vonatkozó fejezete megjelent „A szentvidi préhisztórikus település geológiai megvilágításban" címen. a Vasm. Múz. Term.-rajzi Oszt. 1928. évi Jelentésében. (48—60. old.)

ércek fejtőhelyei is előkerültek. Ezek közül épen egy vasérc (sziderit) fejtőtelepet *Miske K. br. Bandat H.* társaságában 1929. nyarán ki is ásatott, amikor is kiderült, hogy a hallstatti idők velem—szentvidi bányászai 64 m mélyre is lehatoltak az értékes ércanyag megszerzéséért. A bányaüreg körül kis olvasztógödrök egész koszorúja helyezkedik el.[3]

Ha Barb térképét szemléljük, nem tagadhatjuk, hogy ebben az esetben túlnyomóan allochton telepekről van szó. Talán az egyetlen Szalónak vidéke kivétel, ahol nyilvánvalóan helyben nyerték a kohászok a nyersércet. Érdekes azonban, hogy itt sem Szalónakon találták a szóbanforgó maradványokat, hanem Alsólövőn, Vörösvárt, Őrisziget határában stb. A másik jóval nagyobb lelőkörzet a Vashegy-csoport köré sorakozik. Szélső határait ÉK-ről Csém, DNy-ról Kukmér falvak jelölik. A harmadik lelőkörzetet a felsőpulyai járás hét községe szétszórtan alkotja. Ezekhez számíthatjuk Kismartont és két szomszédos községet.

Ha tehát összegezni akarjuk a topográfiai jellegzetességeket, akkor röviden azt mondhatjuk: Barb térképén három csoportot ismerünk fel. Az egyik Szalónak, a másik a Vashegy körül alakult ki. Ezek viszonylag *zárt* csoportok. A harmadik a sopronmegyei végeken fekszik és *szétszórt* jellegű. Ebből máris arra következtethetünk, hogy az első kettőnek a közelben volt termelő központja (Szalónak és a Vashegy). A harmadiknak tulajdonképeni termelő központja nincsen. Minden bizonnyal Velem—Szentvid bányáiból táplálkozott. Velem—Szentvid és Szalónakon a leghatározottabb formában ismeretesek a nyersércek lelőhelyei, előfordulásuknak geológiai körülményei, sőt az előbbi helyen az egykorú feltárások és fejtőhelyek is. Szalónakon az utóbbiak minden bizonnyal elpusztultak, mert ezen az ércben jóval gazdagabb helyen a későbbi idők fémkohászai is bányatelepeket tartottak fenn. A Vashegyen sziderítlencséket ezideig — tudtommal — még nem sikerült senkinek sem kimutatnia, de minden szükséges adottság megvan a Vashegy-csoportban azok feltételezéséhez.[4]

Ha így nézzük a három fentvázolt csoportot, — amelyek közül az első 7, a második 15 km sugarú körön belül helyezkedik el, a harmadik pedig (Velem—Szentvid—Kismarton irányában) egy 60 km hosszúengelyű ellipszisbe szorítható —, be kell látnunk, nem akkora távolságok ezek, hogy a hallstatti és a későbbi időkben, mikor már fejlett formájú kocsik és szekerek állottak a lakosság rendelkezésére, a nyersanyagszállítás különösebb gondot okozhatott volna. Viszont *mindenkor lehettek olyan helyi szükségletek, amelyeket a termelőhely körül kifejlődött „nagyipari" központ tömegárui nem elégíthettek ki, és minden bizonnyal ez is a sok kis öntő- és kovácsműhely keletkezésének egyik titka.* Másika az, hogy a központok bányásznépe és kohászai nem foglalkozhattak földműveléssel, hanem élelmiszükségletüket közeli környezetüktől csere útján szerezték be. A csere tárgya részükről a kész fémtárgyak mellett nyersérc is volt.

Ha párhuzamot akarunk vonni a nyugatmagyarországi és a velem—szentvidi kohók nagysága között, erre talán a levegőhozzávezetésre szolgáló, égetettanyagú fúvócsövek lehetnek alkalmasak. Barb szerint az általa gyüjtött példányok kúposan szűkülő végükön 3—5 cm-es átmérőjűek. A szentvidi példányoknak ugyanez a mérete nagyjában 5—7 cm. A különbség azonban csak akkor ötlik szemünkbe, ha a végnyílás keresztmetszeti felületét tekintjük. Ez az előbbi esetben átlagban 12 cm,[2] az utóbbiaknál átlagban 28 cm,[2] tehát majdnem két és félszerese az előbbieknek. Egyenlőszámú fúvócsövet tételezvén fel, világos, hogy a velem—szentvidi kohók,

[3] V. ö. i. a. id. m. 13—14. l.

[4] V. ö. *Benda*, A Vashegy-csoport geológiája. Acta Sab. 1. sz. Szombathely, 1929. (1—64 old.).

vagy mondjuk inkább így: az autochton telepek kohói két-háromszor nagyobbak voltak az allochton telepek kohóinál (inkább: tűzfészkeinél); elérhettek azonban ennél jóval nagyobb terjedelmet is. Változatos nagyságukat már Plinius is megemlíti.[5]

A leletek korára nézve felemlíti *Barb*, hogy a Halsattti B és C időszakot kétségtelenül sikerült kimutatniok, de a leletek folytatólagosan és megszakítatlanul jelzik tovább az utat az időben a La Tène kor keltáihoz, majd a népvándorlás váltakozó néphullámain és a szlávokon át a magyar honfoglalás időszakáig. Nem lehet véletlen dolga az a sok-sok magyar, és a jóval később betelepült német jövevényektől származó német hely-, hegy-, folyó- és dűlőnév, amelyeket széles körzetben találunk meg mind a megszállott Nyugatmagyarországon, mind a szomszédos Alsóausztriában, és amelyek kétségtelenül az erdők mélyén ősidők óta virágzó bányászatra és kohászatra[6] vezethetők vissza. Éppen a neveknek egyik nyelvből a másikba való folytatólagos átmenete bizonyítja a vasmívesség megszakítatlanságát.

Viszont — úgy hiszem — túllőnénk a célon, ha a mai szalónaki antimonitbányászat eredetét a kelta időkig akarnók visszavezetni. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy Vas és Sopron vármegye nyugati szegélye a hallstatti és La Tène-időknek egyik legjelentősebb vasipari központja lehetett. Ez a vasmívesség azonban — itt ellent kell mondanom *Barb*nak — semmiképen sem tartozhatik bele az osztrák, vagy a német bányászat és kohászat történetébe. A magyaréba sem. Ez a tárgykör csak mint azoknak az időknek egyik összetevője szerepelhet vizsgálódásainkban. És meg kell állapítanunk azt is, hogy a szóbanforgó vidék érdekkörzetébe elsősorban a Kisalföld tartozott, mint óriási fogyasztó terület, de odatartozott részben Alsóauszria szomszédos vidéke és a bécsi medence is.

Bendefy László dr.

•

TÓTH JÁNOS: *így épít a vasi nép. 170 képpel.* A Vasi Szemle kiadása. Szombathely, 1938. 112 l.

A Vasi Szemle olvasóinak felesleges bemutatnunk Tóth Jánost, a vasi építkezés alapos ismerőjét és lelkes kutatóját, hiszen eredményei először a VSz.-ben jelentek meg. Anyaggyüjtésének terjedelmét, történeti és néprajzi megállapításainak helyességét is tisztábban láthatja a vasi érdeklődő, mint mi, akik távolabb élünk s eddig legfennebb futólagos szemlén gyönyörködhettünk Vas hagyományainak gazdagságában. Tóth János, a hivatásos építő, a szombathelyi lakos, a köztisztviselő, köteles hivatali munkáján és fáradalmán felül vállalta ezt a néprajzi kérdést: hogyan épít a vasi nép, s az igaz felelet érdekében szabad idejében, szabadságában járta, kutatta, jegyezte, mérte, rajzolta, fényképezte a szeretett vasi föld faluit és szereit, templomait és házait. Eredménye gazdag, sokoldalú, végzett munkája lelkiismeretes. Könyve szép példa arra, milyen szolgálatot tehet a nem hivatásos etnográfus, de a maga portáján alapos ismeretű szakember a magyar néprajznak s ezzel nemzeti önismeretünknek. Ha minden vármegyében csak egyetlen egy pap akadna, aki a hívők hiedelmeit, egy szolgabíró, aki az istenadta nép jogszokásait, egy zenész, aki a népélet örök ritmusából a zenei hagyományokat s hasonlóképpen más szakember, aki a Tóth Jánoséhoz hasonló néprajzi-történeti tájékozottsággal s szakmabeli tudományos készültséggel nézné és kutatná tárgyi érdeklődési körében a maga környezetét, milyen könnyű lenne az elkövetkező nemzedéknek megigazítani,

[5] Nat. hist. XXXIV. 41: „Fornacium magna differentia . . ."

[6] *Barb* kitűnő érzékkel utal (id. m. 113 l.) a *Grimm*-mesékre, mint a népi hagyomány letéteményesére.

magyarabbá tenni azt a népünkről rajzolt képet, amit *A magyarság néprajza* című munkában megkíséreltünk — ha vázlatosan is — megalkotni.

Thoroczkai-Wigandtól Kós Károlyon át a legújabb képeskönyvek kiadóiig nem egy építészben ébredt elhatározás tárgyilagosan tudományos kutatásra népi építkezésünk területén. De ezeknek az érdemes próbálkozásoknak kezdeményezői sokkal inkább voltak művészek, mint tudós kutatók. Sajátságos, hogy Kodálynak, Bartóknak, Lajthának példájára milyen nehéz olyan kutató-művész embertípusnak kialakulnia, aki nagyszabású művészi egyénisége alkatában a fáradhatatlan, a legjelentéktelenebbnek látszó jelenséget is tüzetesen megvizsgáló s a maga rendszerében módszeresen elhelyező tudós erényeivel is rendelkeznék. Akinek esztétikai értékelő mérlegén nem tűnik el súlytalan nyomaték-feleslegként számtalan, az esztétikai skálán elhanyagolható, de a tudomány számára nem egyszer annál „értékesebb", „súlyosabb", „színtelen", „formátlan" apróság.

Tóth János könyvét az eddigi vagy hamar kifáradó, vagy csupán a csillogó „értékeket" mutagató próbálkozások után első, úttörő példaadásnak tekintjük arra, miképpen kell az építésznek a népi építőmunkát nemcsak „értékelnie", hanem a tudományos igényeknek is megfelelően bemutatnia. Nemcsak szeretnie, hanem hosszadalmas és fáradságos munkával valóban meg is ismernie. Tárgyszeretetéről értékelésein kívül fametszetei, alapos ismereteiről tárgyilagos eredményei tanuskodnak. *Viski Károly dr.*

KISPÉTER MIKLÓS: *Győzelmes film. — Film, tudomány, művészet.* Kir. Egyetemi nyomda, 1938.

Kispéter Miklós korunk legegyetemesebb hatású művészetének, a filmnek adja mélyszántású szintézisét könyvében. Megfelel arra, mi az oka a film rendkívüli, minden más művészetet túlszárnyaló kedveltségének, s mily utakon jutott el mai eredményeihez. A kérdés jelentőségét és időszerűségét mindenki érezheti: vajjon a mozgókép mai eredményei az emberi fejlődés területein milyen eredményeket hoztak? Mi a kulturális jelentősége és mi a szerepe a művelődés többi tényezője közt? Nagyvonalú felkészültséggel mutat rá a film ősi nyomaira, a vizuális irányú érdeklődés primitív megnyilvánulásaira. Elvezet a kezdetleges kultúrák színhelyére, hogy ezáltal egészen újszerűen megvilágítsa a film lélektani alapját. Az út bőséges tapasztalatai nyomán csodálatosképen elénk tárul, honnan is ered végső elemzésében az utolsó évszázadok nyughatatlan vágya egy új vizuális kifejezési eszköz után. Ugyanakkor a gyakorlati kérdések sem kerülik el a szerző figyelmét, megismerjük a film közel félévszázados történetét technikai fejlődésével, kríziseivel és vajudó művészeti problémáival. Önálló tanulmány tárgyát képezi az oktatófilm, továbbá a film és a tudomány viszonyának a kérdése. A kitűnő könyv második része a film művészeti kérdéseivel foglalkozik, a színpad és a film összetalálkozásával és kölcsönös hatásával, a mozgókép művészi feladataival és esztétikai célkitűzéseivel. Megismerjük a filmgyártás jelentősebb fázisait, a film alkotóinak, a rendezőnek, az írónak és színésznek szerepét; végigvezet az elmult évek kiemelkedőbb alkotásain. Megtanít filmet nézni, felismerni egy film művészi értékeit, és meghatározza a filmszerűség fogalmát. Tisztázza a filmnek a többi művészethez való viszonyát, kijelöli működési területét és megszabja határát. Hézagpótló munka Kispéter Miklós színes stílussal megírt könyve, a könyvpiacnak ez az értékújdonsága. A könyv kitűnően összeválogatott, világviszonylatban is majdnem egyedülálló képanyaga (96 oldal) nem kis mértékben emeli a munka értékét. A Kir. Egyetemi Nyomda adta ki a művet a Magyar Könyvbarátok számára, pompás művészi kivitelű kiállításban. Ára kötve 8 P.

TAMÁS ISTVÁN: *A Citromgárda.* Kir. Egyetemi Nyomda.

A rendkívül népszerű és nagysikerű *Szabadkai diákok* testvérkötete a „Citromgárda", amelyben a szerző a ma már közismert hét rikkancsfiú történetét szövi tovább egy új, izgalmas és derűs mese keretében. A város zsarnokától szabadítják meg a polgárokat az élelmes citromfiúk oly módon, hogy bojkottot hirdetnek a csokoládé, cukorgyár ellen, amely a titkosrendőrség főnökének a tulajdona. Hétezer gyerek teszi le a nehéz fogadalmat, hogy nem eszik csokoládét és cukrot, amíg a zsarnok nem pusztul a városból. Titusz, az öreg bibliaárus, kiáltványokat ragaszt ki a város különböző pontján, és a rettegett harámbasa tehetetlen a törékeny öreg makacs jóságával szemben. Másik pompás alakja a regénynek Pusuj, a zsebmetsző, aki — mikor fia születik —, nem tud lopni többet... A végén ő lesz az, aki a szökésben levő zsarolót elcsípi, és visszajuttatja az igazságszolgáltatás kezére... A Citromgárdának, akárcsak a Szabadkai diákoknak: a részletekben, a remekül meglátott és megrajzolt figurákban, helyzetekben és lüktető dialógusokban van az ereje. Nehéz és hálátlan feladatra vállalkozott a szerző, amikor olvasói és a kiadó sürgetésére megírta nagysikerű regényének folytatását, de a vállalkozás várakozáson felül szerencsével járt, a *Citromgárda* helyt áll magáért és nem szorul a testvérkötet gyámolítására. A díszes kiállítású, egészvászonkötésbe burkolt könyv a *Könyvbarátok Kis Könyvei* sorozatában jelent meg, *Horváth Jenő* rajzaival. Ára díszkötésben 3.80 pengő.

*

TALMAN CHARLES FITZHUGH: *A levegő birodalma.* Fordította: Ballenegger Róbertné. A fordítást átnézte: Réthly Antal.

A könyv szerzője Amerika egyik legkiválóbb népszerűsítő természettudományi írója. A meteorológiát, ezt a valójában félreértett s éppen ezért csak a legutóbbi időben kialakult új tudományt egyéni tapasztalatainak gazdag anyaga alapján közvetlen, friss, érdekfeszítő hangon tudja ebben a válogatott tanulmányait összegyűjtő kötetben megismertetni. Talman Charles mint az Egyesült Államok hivatalos észlelő meteorológiai intézetének kiküldöttje az egész világon végzett meteorológiai megfigyeléseket. Tanulmányai fejezetről-fejezetre megőrizték kerek, befejezett tárgyalásuk mellett eredeti frisseségüket, népszerűségük nagy erejét. Ennek tulajdonítható, hogy ez a páratlan népszerűsítő könyv a kiváló szerző halála után lassan az egész világot bejárja és meghódítja. Kitűnő bevezetés a meteorológia tudományába; eloszlatja azokat a tévhiteket, melyek az időjárásról a nagyközönség körében évtizedek óta felhalmozódtak. Megismertet az időjárástani mérésekkel, a felhők, a jég, az eső birodalmával, a légkör fénytüneményeivel stb. stb. Réthly Antal a magyar Meteorológiai Intézet ismertetését írta meg hozzá függelékül.

A díszes egészvászonkötésű mű 32 oldal illusztrációval a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda kiállításában jelent meg, s része annak a nagy sorozatnak, melynek hat kötetét kedvezményes előfizetési áron most hirdette meg a Természettudományi Társulat.

FELELETEK A III. ÉVF. 224. OLDALÁN FELTETT KÉRDÉSEKRE.

A 6. sz. kérdésre: „**Kigyuőrzü**“ így nevezi a nép Nagycsákány, Taródfa és Rábadoroszló községekben a szitakötőféléket. Érdekes, hogy a „kigyuőrzü (kigyuhajma, kigyuvirág)“ mint népies növénynév is használatos Nagycsákányban.

Csaba József.

*

A 8. sz. kérdésre: „A **tanárok** névre Taródfán akadtam. A község felső széléről a mezőre vezető útnak mintegy 200 méter hosszú szakaszát nevezi így a nép a nélkül, hogy ezen elnevezés tulajdonképeni értelmét tudnák. A **tanárok-út** — régi öregek szerint — valamikor mindkét oldalon sövénnyel volt szegélyezve.“

Csaba József.

*

Tanári kapu Jánosházán (Vas vm.) is van. A község nyugati kijáratát hívják így. Valamikor kapu állott e helyen, melyen keresztül a mezőre lehetett jutni! Most utcának a bejárata. Az elnevezés eredetéről mit sem tudnak a jánosháziak.

Makkos Lajos.

Múzeumi kölcsönkönyvtár

Nyitva: d. e. 9–12, d. u. 3–½7

30.000 kötet. — Helyben házhoz szállítunk, vidékre postán.

Dunántúl legmodernebb kölcsönkönyvtára!

ÖTÖMÖSI MAGYAR LÁSZLÓ EMLÉKMŰVE,

amely a Vasi Szemle által emelt emlékművek és táblák között — öt év során — az ötödik, Szombathelyen a Horthy Miklós-téren hétméteres, karcsú magasságában immár büszkén emelkedik pompás bronzgéniuszával az égnek. Felavatása ünnepélyes keretek között szeptember 18-án d. e. 11 órakor történt Szily Kálmán kir. t. t. államtitkár Őnagyméltóságának jelenlétében, aki a VKMin. 5808/1938. Eln. C. számú intézkedése alapján a kultuszkormányt képviselte. Minthogy az avatás idejében folyóiratunk jelen száma már ki volt nyomva, csak következő számunkban tudunk részletesen beszámolni az ünnepély lefolyásáról.

*

MAGYAR LÁSZLÓ-UTCÁJA

is van már Szombathelynek, amelynek 1938. évi augusztus hó 4-i rendes közgyűlése a Perint-parton a Magyar László-emlékművel szemben haladó korábbi „Magyar-utcát" — a Vasi Szemle kérésére — keresztelte át „Magyar László-utcá"-nak. Szerkesztőségünk a közgyűlési határozatról 155/1938. kgy., 649/12/1938. szám alatt kapott hivatalos értesülést. Az utcajelző táblák kicserélése — ugyanazon értesítés szerint — legkésőbben 1939-ben, az új városi költségvetés terhére fog megtörténni. *P. Á. dr.*

Főszerkesztő: **PAVEL ÁGOSTON dr.**

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

Martineum-nyomda Rt. Szombathely, Széchenyi-u. 4—6.

TARTALOM.

Oldal

RÖG ÉS LÉLEK.

Barb Alphons dr.: Der Hügelgräberfriedhof von Oberkohlstätten (Felsőszénégető) und die Römersteine von Neumarkt im Tauchental (Felsőkethely). ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 218
Bátky Zsigmond dr.: Békarokka. ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 308
Bendefy László dr.: Szombathely neve a herefordi térképen. ___ ___ 163
Bernrieder Katinka: A Rábavidék madárfaunája Rátót környékén. ___ 133
Birkás Géza dr.: A francia nyelvtanítás első nyomai Pécsett és Szombathelyen. ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 3
Borbély Andor dr.: Régi térképeink adatai Szombathely helytörténetéhez. ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 30
Csaba József: A sárgafejű királyka fészkelése Magyarországon. ___ 291
Dex Ferenc: A kőszegi Szent Jakab-templom újonnan felfedezett freskóinak helyreállítása. ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 8
Géfin Gyula dr.: A csornai premontrei kanonokrend székháza. ___ ___ 13
Horváth Tibor Antal: Fürdősmesterek Szombathelyen. ___ ___ ___ 296
Kolosváry Gábor dr.: A balatonaligai őskori neolith telep. ___ ___ 19
— — Újabb adatok a balatonaligai őskori telep ismertetéséhez. ___ 304
Lauringer Ernő: Kőszeg szab. kir. város emlékérmei. ___ ___ ___ 212
Marék Antal dr.: Dunántúli lírikusok ___ ___ ___ ___ 50, 245, 315
Paulovics István dr.: Szent Quirinus savariai bazilikájának feltárása 138
Pavel Ágoston dr.: Öt év ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 273
Piszter Imre dr.: Szent Gotthárd püspök és a szentgotthárdi ciszterci apátság rövid története ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 328
Polány István: Nyugatmagyarország néprajzi története: a XV. századtól 1715-ig ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 38
— — A nyugatmagyarországi horvát telepedések ___ ___ ___ ___ 232
Tállyay (Koller) István: Ebenspanger János ___ ___ ___ ___ ___ 309
Tóth János: Így épít a vasi nép ___ ___ ___ ___ 56, 113, 193, 276
Vajkai-Wagenhuber Aurél dr.: Adatok a Bakony gyűjtögető és vadfogó életmódjához ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 152
Visnya Aladár dr. és Wagner János dr.: Újabb malakofaunisztikai adatok Dunántúlról (1936—1937) ___ ___ ___ ___ ___ ___ 325

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

Balogh János dr.: A Kőszegi-hegység pókfaunájának alapvetése ___ 256
Fábián Gyula dr.: Rojtos-szárnyú rovarok Kőszeg vidékéről ___ ___ 346
Móczár László dr.: Adatok a Kőszegi-hegység hártyásszárnyú faunájához ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 72
Visnya Aladár dr.: Vizipoloskák Kőszeg vidékéről ___ ___ ___ ___ 169

ASZTAG.

Sz. Babos Lajos: Két régi ház Csehiben ___ ___ ___ ___ ___ ___ 89
Bendefy László dr.: Egervári gyűrűzésű madár Afrikában ___ ___ 353
Csaba József: Molnár Lajos (születésének 85. évfordulójára) ___ ___ 350
Csatkai Endre dr.: Ferenc József első látogatása Vas megyében ___ 355
Dömötör Sándor dr.: Életmentő talány ___ ___ ___ ___ ___ ___ 175
Eigl Maxenc: Ekenmart — Neckenmarkt ___ ___ ___ ___ ___ ___ 353
Ifj. Országh László dr.: Angol utazók Szombathelyen 200 év előtt ___ 179
Országh László dr.: A kuruzsló gulyás, vagy ménkű a csizmaszárban 88
Papp Károly: Új Cerambycidae varietas a Bakony-hegységből ___ 182
Thirring G.-né Waisbecker Irén: Családtörténeteink ___ ___ ___ 87
V. A.: Néhai Chernel Kálmán a velemi óriás-gesztenyéről ___ ___ 354
— — Előadás Berlinben Kőszeg állatföldrajzáról ___ ___ ___ ___ 355

Oldal

TULIPÁNTOS LÁDA.

Csaba József: Körmendvidéki betlehemes játék ___ ___ ___ ___ 92
— — Purálás ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 184
Juhász Lajos dr.: Erdőirtás fakerengetéssel ___ ___ ___ ___ ___ 357
Krausz Miklós: Somogyi tájszók ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 95
Musits Jenő: Személyek elnevezése Rábagyarmaton ___ ___ ___ ___ 262
Nedeczky Béla: Mire jó a malacvér? ___ ___ ___ ___ ___ ___ 358
Pavel Ágoston dr.: Nagy szárazság idején ___ ___ ___ ___ ___ 359
Váth János: Betlehemes-töredék ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 187

ŐRSÉG.

1. *Szépirodalom.*

Bárdosi Németh János: Ivan Cankar magyarul ___ ___ ___ ___ 101
— — Toronyi István: Égnek az asztagok ___ ___ ___ ___ ___ 106
— — Kocsis László: A Dóm ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 265
— — Zsikó Gyula: Vágy, munka, élet ___ ___ ___ ___ ___ ___ 266
Dömötör Sándor dr.: Váth János: Halásztűznél ___ ___ ___ ___ 266
Merényi Oszkár dr.: Takáts Gyula: Kakuk a dombon ___ ___ ___ 105
Pavel Ágoston dr.: Fábián Gyula: Hej, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédj! 103
— S. —: Széljegyzetek Missuray-Krug Lajos könyvein ___ ___ ___ 104
Toronyi István: Székely László: Paca Pali vitézi tettei ___ ___ ___ 103

2. *Szakirodalom.*

Alpár Aquinata: Werner Alajos dr.: Éneklő egyház ___ ___ ___ 110
Beke Ödön dr.: Finn nyelvtudós moldvai csángó szótára ___ ___ ___ 189
— — Kiss Géza: Ormányság ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 191
Bendefy László dr.: A. Barb: Spuren alter Eisengewinnung im heutigen Burgenland ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 360
Dömötör Sándor dr.: Illyés Gyula: Petőfi ___ ___ ___ ___ ___ 107
— — Földes Ferenc: Vereb község monográfiája ___ ___ ___ ___ 267
— — Rozsondai Károly és Sümeghy József: Sopronbánfalva ___ ___ 269
Hegedüs Ferenc: Bárdosi Németh János: Élet és irodalom ___ ___ 106
Hofmann László: Dömötör Sándor dr.: 1. Dunaszentgyörgy népe. — 2. Dunaszentgyörgyi írókról ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 266
— — Kniezsa István: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 268
— — Ladislaus Thier: Sopron in Spiegel alter Drucke ___ ___ ___ 268
— — Scarbantia ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 271
M. F. dr.: Pálos Károly dr.: Szociális igazságot! ___ ___ ___ ___ 108
Pavel Ágoston dr.: Fran Ramovš in Milko Kos: Brižinski spomeniki ___ 267
— — Fran Ramovš: Kratka zgodovina slovenskega jezika I. ___ ___ 267
— — Dr. Mirko Rupel: Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega 269
Schlosser József: Thirring Gusztáv dr.: Magyar László élete és tudományos működése ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 110
V. A.: Romhányi Károly: A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 108
— — Csatkai Endre: Sopron vármegye műemlékei III. ___ ___ ___ 189
Winkler József dr.: Johannes Jörgensen: A lelki élet magaslatain ___ 107
Viski Károly dr.: Tóth János: Így épít a vasi nép ___ ___ ___ ___ 362

PÖRJE.

Csaba József: Kigyuőrzü. — Tanárok-út ___ ___ ___ ___ ___ ___ 365
Makkos Lajos: Tanári kapu Jánosházán ___ ___ ___ ___ ___ ___ 365.

KRÓNIKA.

Bakos Tibor: Tunner Károly dr. ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 111
P. Á. dr.: Magyar László... Évi négy számot... ___ ___ ___ ___ 112
— —: Ötömösi Magyar László emlékműve... Magyar László-utcája ___ 366

*

Az évfolyamot 202 szövegközti ábra és 2 műmelléklet illusztrálja.

TARTALOM.

RÖG ÉS LÉLEK. **SCHOLLE UND SEELE.**

Pavel Ágoston dr.: Öt év. --- --- --- --- --- --- --- --- 273
Tóth János: Így épít a vasi nép. --- --- --- --- --- --- --- --- 276
Csaba József: A sárgafejű királyka fészkelése Magyarországon. --- 291
Horváth Tibor Antal: Fürdősmesterek Szombathelyen. --- --- --- 296
Kolosváry Gábor dr.: Újabb adatok a balatonaligai őskori telep ismertetéséhez. --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 304
Tállyai (Koller) István: Ebenspanger János. --- --- --- --- --- 309
Marék Antal dr.: Dunántúli lírikusok. --- --- --- --- --- --- 315
Visnya Aladár dr. és Wagner János dr.: Újabb malakofaunisztikai adatok Dunántúlról (1936—1937). --- --- --- --- --- --- --- 325
Piszter Imre dr.: Szent Gotthárd püspök és a szentgotthárdi cisztercita apátság rövid története. --- --- --- --- --- --- --- --- 328

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI. **MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.**

Fábián Gyula dr.: Rojtos-szárnyú rovarok Kőszeg vidékéről. --- --- 346

ASZTAG. **TRISTE.**

Csaba József: Molnár Lajos. (Születésének 85. évfordulójára.) --- --- 350
Eigl Maxenc: Ekenmart—Neckenmarkt --- --- --- --- --- --- 353
Bendefy László dr.: Egervári gyűrűzésű madár Afrikában. --- --- 353
V. A.: Néhai Chernel Kálmán a velemi óriás-gesztenyefáról. --- --- 354
V. A.: Előadás Berlinben Kőszeg állatföldrajzáról. --- --- --- --- 355
Csatkai Endre dr.: Ferenc József első látogatása Vas megyében. --- 355

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Juhász Lajos dr.: Erdőírtás fakerengetéssel. --- --- --- --- --- 357
Nedeczky Béla: Mire jó a malacvér? --- --- --- --- --- --- 358
Pavel Ágoston dr.: Nagy szárazság idején. --- --- --- --- --- 359

ŐRSÉG. **WACHT.**

Bendefy László dr.: A. Barb: Spuren alter Eisengewinnung im heutigen Burgenland. --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 360
Viski Károly dr.: Tóth János: Így épít a vasi nép. --- --- --- --- 362

•

— —: Kispéter Miklós: Győzelmes film. --- --- --- --- --- --- 363
— —: Tamás István: A citromgárda. --- --- --- --- --- --- 364
— —: Talman Charles Fitzhugh: A levegő birodalma. --- --- --- 364

PÓRJE.

Makkos Lajos: Tanári kapu Jánosházán. --- --- --- --- --- --- 365
Csaba József: Kigyuőrzü. — Tanárok-út. --- --- --- --- --- --- 365

KRÓNIKA. **CHRONIK**

P. Á. dr. Ötömösi Magyar László emlékműve. — Magyar László-utcája 366

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* TELEFON 97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT.

SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTEZETE

ALAPÍTTATOTT AZ 1873. EVBEN

Betéteket

a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket

a legjutányosabban folyósitunk

Foglalkozunk a

Banküzlet

minden ágával

Ha van ilyen ügye,

jöjjön be hozzánk, vagy irjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcimünk: Vastakarék Szombathely.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely, Gr. Széchenyi-u. 4-6. Telefon 439